

Orxan Pamuk

QARA
KITAB

ORXAN PAMUK

Qara Kitab

ROMAN

130372-242021
Af - 242021

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

This edition was published by arrangement with
the Wylie Agency (UK) LTD

Aylina

Qanun Nəşriyyatı
Bakı, AZ 1102, Tbilisi pros., II Alətava 9
Tel.: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18
Mob.: (+994 55) 212 42 37
e-mail: info@qanun.az
www.qanun.az

Orhan Pamuk **QARA KİTAB**
Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2013, 484 səh., 1000 tiraj

Türkcədən tərcümə:	Nəriman Əbdülrahmanlı
Redaktor:	Əsgər Rəsulov
Nəşriyyat redaktoru:	Xalid Kazımlı
Korrektorlar:	Reyhana Nəcəfova Flora Əliyeva

ISBN 978-9952-26-397-8

© Qanun Nəşriyyatı, 2013
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1994

Bu kitabın Azərbaycan dilinə tərcümə və yayım
hüquqları Qanun Nəşriyyatına məxsusdur.
Kitabın təkrar və hissə-hissə nəşri «Müəlliflik hüququ və əlaqəli
hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu»na ziddir.

«İbn Ərəbinin olmuş hadisə kimi danışdığına görə, gəzəri dərvişlərdən olub ruhlar tərəfindən göylərə çıxarılan dostu bir dəfə dünyanı ahətə ələyən Qaf dağına çatıb, onu da ilanın dövrəyə aldığı görüb. Bu gün dünyanı ahətə ələyən belə dağ və onun ətrafında belə ilan olmadığı məlumdur».

İslam Ensiklopediyası

BİRİNCİ HİSSƏ

BİRİNCİ FƏSİL
QALİB RÖYANI İLK DƏFƏ GÖRƏNDƏ

*«Epiqrafdan istifadə eləməyin,
çünki yazıdakı sirri öldürür!»*

Adil

*«Belə oləcəksə, onda sən də sirri öldür,
sirr satan yalançı peyğəmbəri öldür!»*

Bəhri¹

Röya yatağın başından ayağına qədər uzanan mavi damalı yorğanın çökəkləri, kölgəli vadiləri və mavi yumşaq tapoləriylə örtülmü ləzzətli, ilıq qaranlıqda üzüqoylu uzanıb yatırdı. Bayırdan qış səhərinin ilk səsləri gəlirdi: tək-tük keçən arabalar, köhnə avtobuslar, piroqsatanla əlbir olan sələbçinin² səkiyə dəyib-qalxan güyümləri, marşrut taksi dayanacağı nəzarətçisinin fiti. Otaqda göyümsov pərdələrin soldurduğu qurğuşun rəngli qış işığı vardı. Qalib yuxunun ağırlığıyla arvadının mavi yorğandan qırağa çıxan başına baxdı: Röyanın çənəsi yastığın quş tülkünə batmışdı. Alının qövşündə həmin məqamda beynində baş verən möcüzəli şeylər barədə insanda qorxuyla maraq oyadan gerçəklikdənənar bir cəhət vardı: «Yaddaş, – Cəlal bir kəşə yazısında yazmışdı, – bir bağçadın». «Röyanın bağçaları, Röyanın bağçaları... – o vaxtlar Qalib fikirləşmişdi, – fikirləşmə, fikirləşmə, qısqanarsan!» Amma Qalib arvadının alınına baxa-baxa fikirləşdi.

İndi yuxunun sakitliyinə çökmüş Röyanın qapıları bağlı bağçasının söyüdləri, akasiyaları, asma gülləri, günəşi altında gözışmək istərdi. Orada rast gələcəyi sifətlərdən utanıb qorxa-qorxa: «Sən də

¹ Adil, Bəhri – müəllifin uydurduğu adlar

² Sələbçi – sələb çıxayından hazırlanmış ənənəvi isti içki satan

buradaydın, salam!» Bilib gözlədiyi acı xatirələr qədər, gözləmədiyi kişi kölgələrini də maraqla, əzabla görüb: «Bağışlayın, qardaşım, siz arvadımla harada rastlaşıb tanış olmusunuz?» «Üç il bundan qabaq sizin evinizdə, Əlaəddinin dükanından aldığı xarici moda jurnalında, birgə getdiyiniz orta məktəb binasında, əl-ələ tutduğunuz kinoteatrın girovçayında...» Xeyr, bəlkə də Rəyanın yaddaşı bu qədər qarmaqarışlıq, qəddər deyildi; bəlkə də yaddaşıq qaranlıq bağçasının günəş düşən yeganə küncündə indi Rəyayla Qalib qayıq gəzintisinə çıxmışdılar. Rəyayıl İstanbul köçəndən altı ay sonra Qaliblə Rəya qabaqulaq olmuşdular. O vaxtlar bəzən Qalibin anası, bəzən Rəyanın gözəl anası Suzan bibi, bəzən ikisi birdən Qaliblə Rəyanın əllərindən tutub, qənbər döşənmiş yollarda titrəyən avtobuslarla Bəbəyə, ya da Tarabaya qayıq gəzintisinə çıxardılar. O illərdə mikrobolar yox, dərmanlar məşhur idi: Boğazın təmiz havasının uşaqların qabaqulağına¹ yaxşı təsir ələyəcəyinə inanurdular. Səhərlər dəniz durgun, qayıq bəyaz, eyni qayıqçı həm də dostanə olurdu. Analarla bibilərlər qayığın arxa tərəfində, kürəkləri enib-qalxan qayıqçının arxasında gizlənən Rəyayla Qalib qayığın burnunda yan-yana oturdular. Qayıqdan dənizə uzanan, bir-birinə oxşayan ayaqlarının, incə biləklərinin altından ağır-ağır dəniz axardı; yosunlar, yeddi rəngli mazut ləkələri, kiçik, yarışəffaf xırda daşlar, üstündə Cəlalın yazısı olub-olmadığını görmək üçün baxdıqları oxunaqlı qəzet parçaları.

Qalib Rəyanı ilk dəfə görəndə, qabaqulaq olmamışdan altı ay qabaq yemək masasının üzərinə qoyulan taburetə oturmuşdular, birgə saçlarını vurdururdular. O vaxtlar uzunboylu, Duqlas biğli dəllək həftənin beş günü evə gəlir, babanın üzünü tərəş ələyirdi. Bu, ərəbin və Əlaəddinin dükanının qabağında qəhvə növbələrinin uzandıqı, neylon corabların qaçaqmalçıları tərəfindən satıldığı, İstanbuldakı 56-cı il modeli «Şevrolet» qəzetinin ikinci sahifəsində həftədə beş dəfə «Səlim Qaçmaz» adıyla yazan Cəlalın yazılarını diqqətlə oxu-

¹ qulaqdibi vəzlərin şişməsi

duğu vaxt idi, amma oxumaq-yazmağı öyrəndiyi vaxt deyildi; çünki oxumaq-yazmağı iki il qabaq atasının anası öyrətmişdi. Yemək masasının küncündə oturdular: nənə ən böyük səhri, hərflərin bir-birinə necə vurulacağını xırnlı səsə eşitdirəndən sonra ağzının qırağından əskik eləmədiyi «Bafra» papirosunun tüstüsünü üfləyir, tüstüdən nəvənin gözləri yaşarır, əlifbadakı həddən artıq iri at da maviləşib canlanırdı. Altında at olduğu yazılan iri at topal susatanın, oğru köhnə paltar satanım arabalarının sümüklü atlarında böyüküdü. Qalib o vaxtlar bu sağlam əlifba atının üstünə rəsmi üzərinə töküləndə onu canlandıran səhri dərmandan tökmək haqqında fikirləşirdi, amma sonralar ibtidai məktəbin ikinci sinfindən başlamasına izn verədiklərindən bir də məktəbdə eyni atlı əlifbayla oxuyub-yazmağı öyrənəndə bu istəyini mənasız sayacaqdı.

O vaxtlar baba nar rəngli şüşədəki o səhri dərmanı, söz verdiyi kimi, küçədən götürə bilsəydi, Qalib məhlulu Birinci Dünya müharibəsinin balonları, toplan, palçıqlı ölümləriylə dolu köhnə və tozlu «*Illustration*» məcmuələrinin, Melih əminin Parisdən və Məraşədən yolladığı poçt açıqcalarının, Vasifin «*Dünya*» qəzetindən şəklini kəsdiyi, uşağını əmizdirən oranqutanın, Cəlalın qəzetlərdən kəsdiyi qaribo insan sifətlərinin üzərinə tökmək istəyərdi. Amma artıq baba bərbərin yanına getmək üçün belə küçəyə çıxmırdı; bütün günü evdəydi. Yəni də küçəyə çıxıb dükana getdiyi günlərdəki kimi geyinirdi: bazar günləri uzanan saqqalı kimi boz rəngli, gen yaxalı köhnə ingilis pəncəyi, tökülən şalvarı, qol düymələri, atanın dediyi kimi, qayıtana oxşayan məmur qalsutuku. Ana «qalstuk» deməz, «kalstuk» deyərdi – əvvəllər ananın ailəsi daha varlı olduğuna görə. Sonra anayla ata babadan hər keçən gün biri də yıxılan, boyası tökülmüş köhnə taxta evlərdən söz açan kimi danışardılar; bir az sonra babanı unudub, bir-birilərinə səsini qaldırmağa başlayanda Qalibə sarı çevrilirdilər: «Sən çıx yuxarı, get oyna, tez ol». «Liftləmi çıxım?» «Təkbaşına liftə minməsin!» «Təkbaşına liftə minmə!» «Vasiflə oynayımmı?» «Yox, hirsələnir!»

Əslində, hirsələnəməzdi. Vasif fəğrın, dilsiz-ağızsızın biriydi, amma mənim yerdə sürünəndə «gizli keçid» oynadığını, yataqların altından keçərək mağaranın yanına, mənzilin qaranlığının dibinə çatıb, düşmənlərini qazdığı tuneldə pişik səssizliyi ilə irəliləyən əsgər kimi yetişdiyimi, onunla zarafət eləmədiyimi başa düşürdü, amma sonra gələnlərdən başqa, o birilər bunu bilməzdilər. Bəzən Vasiflə birlikdə uzun-uzadı pəncərələrdən bayıra, tramvay yoluna baxardıq. Beton evlərin beton evyanının bir pəncərəsi dünyanın bir başı olan cəməyə, bir pəncərəsi də o başı olan qız liseyinə baxırdı: arada polis məntəqəsi, iri şabalıd ağacı, künc, Ələddinin şaqqaşaq işləyən dükanı vardı. Dükana girib-çıxanlara tamaşa eləyəndə, gəlib-keçən arabaları bir-birimizə göstərəndə Vasif bərdən həyəcanlanıb yuxusunda şeytanla əlbəyaxa olan kimi xırıltılı, dəhşətli səs çıxarırdı. Mən özümü itirər, qorxurdum. Onda azacıq arxamızda, nənəylə üzübüzdə bacə kimi papiroso tütüldükdən radionu dinləyə-dinləyə yeganə ayağı qısa kreslosunda oturan baba ona qulaq verməyən atasının anasına: «Vasif yenə Qalibi qorxutdu», – deyirdi, maraqlıdan çox, vərmiş elədiyinə görə soruşardı: «Baxağ görək neçə maşın saydınız?» Amma «Dodge», «Pakkard», «Desoto», «Şevrolet»lərin sayına dair verdiyim məlumatları belə eşitməzdilər.

Nənəylə baba səhərdən axşama qədər açıq duran, üzərində türk itlərinə oxşamayan qalın tüklü, sakit it heykəliyinin yatdığı radiodan məhənləri, xarici musiqini, xəbərləri, bank, otir, milli lotereya reklamlarını dinləyəndə daim danışırdılar. Çox vaxt heç dinmədiyinə görə alışdıqları diğ əgrisindən söz açan kimi, hələ ata bilmədikləri üçün günahı bir-birinin üzərinə yıxıb, biri boğulan sayaq öskürməyə başlayanda, o biri əvvəlcə qələbəylə, nəşəylə, sonra narahatlıqla, hirsəli haqlı olduğunu elan eləyə-ələyə əllərindəki papiroslardan şikayətlənərdilər! Amma bir azdan biri əməlli-başlı hirsələnirdi: «Bir papirosum var, onsuz da, ilişmə mənə, sən Allah!» Sonra qəzetdən oxuduğunu əlavə eləyərdi: «Adamın əsəblərini sakitləşdirir!» Bəlkə onda bir az susardı, amma dəhlizdəki divar saatının tiqiltiləri-

nın eşidildiyi sükutlar çox çəkməzdi. Əllərinə yenidən aldıqları qəzetləri xışıldadanda, günortadan sonra kart oynayanda danışdılar, evdəkilər axşam yeməyinə, birgə radio dinləməyə gələnlər vaxt da, qəzetdə Cəlalın köşə yazısını oxuyandan sonra da: «Yazısının altına öz imzasını atmasına izn versəydilər, – baba deyirdi, – bəlkə ağılına başına yığardı». «O boyda adam, – nənəyə köksünü ötürürdü, həmişə verdiyi bu sualı ilk dəfə verən kimi, sifətinə səmimi maraqlı ifadəsi soruşardı: – yazısının altına öz adını qoymasına icazə vermədikləri üçün mü belə pis yazır, yoxsa elə pis yazdığı üçün mü yazısının altına öz adını qoymasına icazə vermirlər?» «Heç olmasa, – baba ikisindən birinin aradabir əl atdığı təsəllidən yapıb deyirdi, – altına imzasını atmasına icazə vermədiklərinə görə bizi razil elədiyini çox az adam başa düşür». «Heç kəs başa düşmür», – onda nənə Qalibin həddən artıq səmimi olmadığını dərk eləyəcəyi tərzdə diləndirdi. «Həmin yazılarında bizim haqqımızda söz açdığını kim deyir ki?» Onda, sonralar Cəlalın hər həftə oxucularından yüzlərlə məktub aldığı günlərdə, bəzi iddialara görə, arzularla yaşadığına görə, bəzi iddialara əsasən, qadınlardan, siyasətə məşğul olmaqdan vaxt tapmadığına görə, bəzi iddialara görə isə adi tənəllikdən bir azca dəyişdirib bu dəfə öz tənəllik adıyla yenidən çap etdirəcəyi o yazılardan birinə əvvəllər yüz dəfə təkrarladığı bir cümləni bezginlik, qeyri-müəyyən saxtəliq duyğusuyla təkrarlayan ikinci dərəcəli teatr aktyoru kimi deyindən baba: «Siz Allah, ev yazısında bizim evdən söz açdığını kim bilmir ki!» – deyirdi, nənəm də susardı.

O vaxtlar baba sonralar daha tez-tez görəcəyi o yuxu barədə yeni-yeni söz açmağa başlamışdı. Bütün gün bir-birilərinə təkrarladığı əhvalatlar kimi, babanın hərdən bir gözəli parıldaya-parıldaya danışdığı yuxusu da məviydi; məvi yağış yuxuda arasikasilmədən yağdığına görə babanın saçı-saqalı elə hey uzanırdı. Nənə yuxu əhvalatını səbirlə dinləyəndən sonra: «Bərbər bir azdan gələnlər, – deyirdi, amma bərbərdən söz açılarda baba sevinməzdi. «Çox da-

nışır, çox sual verir!» Mavi yuxunun və bərbərin sözündən sonra Qalib babanın bir-iki dəfə zoaflayan nəfəslə belə dediyini də eşitmişdi: «Başqa bir yerdə, başqa birini də tikdirəcəkdik. Bu ev uğursuz çıxdı».

Çox sonralar, mərtəbə-mərtəbə satdıqları «Şəhriqəlb» binasından¹ bir başqasına köçəndən, binaya ətrafdakı oxşar başqa binalarda olduğu kimi, xırda hazır paltar satanlar, gizlicə abort eləyən qadın həkimləri, sığorta ofisləri yerləşəndən sonra Ələddinin dükəninin qabağından hər dəfə keçəndə Qalib evin iyirənc, tutqun görkəminə baxıb, babanın bu sözü nəyə görə deyə biləcəyi ilə maraqlanmışdı. Qabaqca Avropa və Afrikadan, sonra da İzmirdən İstanbula – evə qayıtması illər çəkən Melih əminin üzünü bərbər hər dəfə qır-xanda maraqlardan çox, ağzı öyrəşdiyinə görə babadan soruşduğunu («Əfəndim, böyük oğlan Afrikadan nə vaxt qayıdır?»), babanın da bu sualdan, bu mövzudan xoşlanmadığını bildiyinə görə Qalib babanın yaddaşındakı uğursuzluğun ən böyük, ən qəribə oğlunun əvvəlki arvadını, ilk oğlunu bir gün atıb başqa ölkəyə getməsi, yeni arvadı, yeni qızıyla (Röya) qayıtmasıyla maraqlandığını hələ o vaxtlardan sezərdi.

Bina tikdirməyə başlayanda Melih əmi hələ buradaymış, Cəlalın Qalibə xeyli sonralar danışdığı kimi, şirniyyatçı Hacı Bəkirin dükənini, rahatluqumlarıyla rəqabət apara bilmədiyinə görə, nənin qaynatdığı heyva, əncir, albalı mürəbbələrinin rəflərinə düzdükləri bankalarda satacaqlarını bildiklərindən qabaqca qənnadı dükənina, daha sonra kafeyə çevrildikləri Sirkəçidəki şirniyyat dükənindən, Qaraköydəki «Bəyaz əczaxana»dan gələn atası, qardaşlarıyla görüşmək üçün o vaxtlar hələ otuz yaşına girməmiş Melih əmi də içində vəkillikdən çox, dava elədiyi köhnə məhkəmə qovluqlarının səhifələrinə qurğuşun qələmlə gəmi, adam yaşamayan ada rəsmləri çəkdiyi ofisindən axsamüstü çıxıb Nişantaşdakı inşaat yerinə gələr, pencəyini, qalstukunu çıxarıb, qollarını çırmlayıb işin axırına ya-

¹ Şəhriqəlb – şəhərin qalbi. Türkiyədə çox vaxt xüsusi evlərə adlar verilir.

xın cəndərdi qurdalanan fəhlələrini qızıqdırmaq üçün işə girişmiş. Avropa üsullu şirniyyatçılığı öyrənmək, şabalıd şirniyyatını qablaşdırmaq üçün naxışlı kağız sifariş etmək, fransızlarla birgə rəngli, balonlu vanna sabununu emalatxanası açmaq, həmin vaxtlarda Avropa və Amerikada yoluxucu xəstəliyə tutulmuş kimi dalbadaflı iflasa uğrayan fabriklərin maşınlarını və Halə bibi üçün ucuz qiymətə pianino almaq, kar Vasifi yaxşı qulaq və beyin həkiminə göstərmək üçün kiminsə Fransa və Almaniyaya getməli olduğunu Melih əmi həmin vaxtlarda deməyə başlayıb. İki il sonra Vasiflə Melih əmi daha sonralar Qalibin nəvəsinin qutularının birində gül suyu qoxusu gələn şəklini gördüyü, Cəlalın səkkiz il sonra Vasifin qəzet kəşikləri içində Qara dənizdə gəzəri minaya toxunub batdığı barədə oxuduğu rumın gəmisiiylə («Tristana») Marselə gedəndə ev tikilib qurtarmışdı, amma hələ köçməmişdilər. Bir il sonra Vasif təkbaşına qatarla Sirkəçiyə qayıdanda «təbib ki» (bu son sözü bu məsələ açılanda Qalibin illərə sirrini, səbəbini çözmə bilmədiyi vurğuyla Halə bibi deyərdi) hələ lal-karınmış, amma qucağından əlli il sonra böyük-böyük nəvələriylə hələ də dostluq eləcəyini, ilk vaxtlar yanından heç uzaqlaşma bilmədiyi, bəzi vaxtlar həyəcədən nəfəsi tutulmuş halda, bəzi vaxtlar da sakitcə gözlərindən yaş axa-axa tamaşa edəcəyi yapon balıqlarıyla dolu bərk-bərk yapıldığı akvarium varmış. Həmin məqamlarda Cəlalın anası sonralar erməniyə satılan üçüncü mərtəbədə yaşayırdılar, amma Paris küçələrindəki ticarət araşdırma gəzintilərinə davam edə bilsin deyə Melih əmiyə pul yollamaq lazım gəldiyindən bir ara sandıq otağı kimi istifadə olunan, daha sonralar yarımənzilə çevrilən o kiçik, uzaq axırncı mərtəbəyə çıxıb yerləşiblər ki, öz mənzilləri kirayə verilsin. Melih əminin Parisdən yolladığı şirniyyatdüzəltmə, tort təsvirləriylə sabun, atir düsturları, bunları yeyən, istifadə edən artistlərin, balerinaların şəkilləri ilə dolu məktublarla içindən nənəli diş macunu, şabalıd şirniyyatı, ləkərlü şokolad nümunələri, oyuncaq yanğınsöndürən, gəmiçi papağı çıxan bağlamalar seyrəkləşməyə başlayanda anası Cəlalı götürüb

ata evinə qayıtmadı planlaşdırmış. Bu qərara gəlib, Cəlalla birgə mənzildən çıxıb, vəqflərdə kiçik məmurluq ələyən atasıyla anasının Ağsaraydakı köhnə evinə qayıtmasına qərar verməsi üçün Dün-ya müharibəsinin başlanması, ardınca Melih əminin Binqazidən on-lara üzərində qəribə məscid minarəsiylə təyyarənin görüldüyü poçt açıqçası yollaması lazım olmuş. Arxasında ölkəyə qayıdış yollarının minalandığı yazılan bu qolvoyi-ağ poçt açıqçasından, müharibədən çox sonra getdiyi Mərakeşdən başqa qara-ağ poçt açıqçaları da yola-lyıb. Beləcə, nənəylə baba Melih əminin Mərakeşdə tanış oldu-ğu bir türk qızıyla evləndiyini, gəlinin Məhəmməd nəslindən gəl-diyini, yəni seyyidə olduğunu, qadının çox gözəl olduğunu sonra- lar üzərində silah tacirlərinin, casusların eyni bar qadınlarına vurul-duğu Amerika filminin də çəkildiyi kolonial hotelin əllə rənglənməmiş şəkli görünən poçt açıqçasından öyrənməmişdi (çox sonralar, hotelin ikinci mərtəbəsində evyanlarında dəlğələnən bayraqların məxsus ol-duğu ölkələrdən baş açdığı illərdən də çox sonralar bu poçt açıqça- sına bir daha baxanda Qalib bir anlığa Cəlalin «Bəyöglü quidurlar- n» hekayələrində istifadə etdiyi üslubla düşünüb, Röyanın ilk toxu- munun atıldığı məkanın bu kremli tort rəngli hotelin otaqlarından biri olduğu qərarına gəlmişdi). Bu poçt açıqçasından altı ay sonra İzmirdən gələn açıqçasına Melih əminin yolladığına heç cür inan- mayıblar, çünki artıq Türkiyəyə qayıtmayacağını düşünürmüş; yeni arvadıyla birgə xristian olduqları, Keniyaya gedən bir qrup missionerə qoşulub, orada şirlərin üçbuynuzlu cüyürləri ovladığı bir vadidə Ay və xaçı birləşdirən məzhəbin kilsəsini qurduqları barədə dedi-qodular varmış. Gəlinin İzmirdəki qohumlarını tanıyan bir hovaskar adamın gətirdiyi xəbərsə Melih əminin müharibə vaxtı Şi- mali Afrikada gördüyü gizli işlər (silah ticarəti, krala rüşvət verməsi və s.), axırda milyoncu olduğu barədəymiş, gözəlliyi dillərdə das- tan olan arvadının nazına dözmə bilmədiyindən onu məşhurlaşdırmaq məqsədilə Hollivuda birlikdə gedəcəklərmiş, gəlinin şəkilləri indidən ərəb-fransız jurnallarında çap olunmuş və s. Amma Melih

əmi evində həftələrlə mərtəbə-mərtəbə dolaşan, gerçəkliyindən əmin olmaq üçün qəlpliyinə şübhə duyulan pullar kimi orası-burası dur- naq uclarıyla qazım bızıq-cızıq edilən poçt açıqçasında vətən həs- rətinə dözmə bilməyib yatağa düşdüyünü, beləcə, Türkiyəyə qayıtmaq qərarına gəldiklərini yazmış. «İndi» yaxşıymışlar, İzmirdə öncir və tütün tacirliyi edən qayınatasının işlərini yeni, modern maliyyə anla- yışı müzakirə edirmiş. Qısa müddətdən sonra ərəbcəsindən də qarış- ıq yazıyla yolladığı açıqçasa belkə də sonralar bütün ailəni dinməz müharibəyə sürükləyəcək pay problemləri üzündən hər mərtəbədə başqa cür şərh edilib, amma sonralar Qalibin də oxuduğu kimi, Melih əmi çox da dolanbac olmayan dillə yaxında İstanbula qayıtmaq istədiyini, bir də bir qızı olduğunu, amma adını qoymaq barədə qərara gələ bilmədiyini bildirmiş...

Röyanın adını Qalib ilk dəfə likör dəstlərinin saxlandığı bufe- tin güzgüsünün qırağına nənəsinin ilişdiriyi poçt açıqçalarından birində oxumuşdu. İri güzgünün ikinci çərçivə kimi dövrələyən, ara- dahir babanı hirsəndirən bu kilsə, körpü, dəmiz, qulla, gəmi, came, çöl, piramida, hotel, park, heyvan görüntüləri arasına Röyanın İz- mirdə çəkilmiş körpəlik, uşaqlıq şəkilləri də ilişdirilmişdi. O vaxt- lar Qalib özü yaşında olduğu söylənən əmisi qızı (yeni sözlə, ku- zen) Röyadan çox, Röyanın içində yatdığı miçətkənin insanı arzuya səsələyən qorxunc, mürgülü mağarası, ağ-qara mağaranı əylə arala- yıb içindəki qızını göstərəndə kameraya sakitcə baxan seyyidə Suzan bibisi ilə maraqlanırdı. Röyanın şəkilləri əldən-ələ dolaşanda evdəki kişilər qədər qadınları da bir anlığa dalğın sükuta qorq ələyən şeyin bu gözəllik olduğunu sonralar başa düşmüşdülər. O vaxtlar daha çox Melih əmigin İstanbula nə vaxt gələcəklərindən, hansı mərtəbədə qalacaqlarından danışdırlar. Çünki bir vəkilla yenidən evlənən anası hər hakimin adı başqa cür dediyi xəstəlikdən gənc yaşında öləndə Cəlal Ağsaraydakı hörmətçəklə evdə yaşaya bilməyib, nənəsinin də təkidilə yenidən evə qayıtması barədə yerləşmişdi. Daha sonra- lar təxəllüsü M. F. Axarın yazdığı məqalə üçün futbol matç-

12020 - 2400

M. F. Axarın vaxtında
Azərbaycan Milli
Kibrikçisi

larına baxıb danışılmış oyun iyi almağa çalışır, Bəyoglunun ucqar küçələrindəki bar, pavilyon, ümumxana lotularının sirlı-sehrlı, ustalıqla həyata keçirilmiş cinayətlərini şirin-şirin təsvir eləyir, qara xanaların sayının ağ xanalardan çox olduğu tapmacalar hazırlayır, lazım gələndə tiryəklı şərəbin sərxoşluğundan ayıla bilmədiyinə görə silsiləsini ləngidən ustadın əvəzinə pöhləvan silsiləsini davam etdirir, aradabir də «Əl yazısından şəxsiyyətinizi oxuyuruq», «Yuxularınızı yozuruq», «Sifatınız, şəxsiyyətinizi», «Büyükü bürcünüzdə» (qohum və tanışlarına, bir ilk iddiaya görə də, sevgililərinə şəxsi salsımlar yollamağa ilk dəfə həmin bürç köşəsində başlamışdı), «İstər inan, istər inanma» köşələrinə yazır, boş vaxtlarında da havayı girdiyi kinoteatrlarda gördüyü ən son Amerika filmlərinə resenziya yazır, çardaqda təkbəşinə yaşamağa davam eləsə, bu çalışqanlıqla qəzetçilikdən qazandıqı pulla evləinə biləcəyini belə deyirdilər. Sonralar, bir səhər tramvay yolunun sürtülmüş qənbər daşlarının mənasız asfaltla örtüldüyünə görəndə Qalib babanın uğursuzluq dediyi şeyin bəlkə də evdəki bu qərribə sıxlıqla, yersizliklə, ya da buna yaxın qeyri-müəyyən, dəhşətli bir şeylə bağlı olduğunu da fikirləşmişdi. Melih əmi sanki yolladıqı poçt açıqcalarının ciddi qəbul olunmamasına hirsəndiyini göstərmək üçün gözəl arvadı, gözəl qızı, çamadan-sandıqlarıyla bir axşam İstanbula qayıdıb evə gələndə, təbii ki, Cəlalın yaşadığı çardağa yerləşmişdi.

Məktəbə gecikdiyi o bahar səhərində Qalib yuxusunda məktəbə gecikdiyini gördü. Kim olduğundan baş açma bilmədiyi mavi saçlı gözəl bir qızla əlifbanın son səhifələrinin oxunacağı məktəbdən uzaqlaşan bələdiyyə avtobusundaydılar. Oyananda təkcə özünün məktəbə yox, atasının da işə gecikdiyini başa düşdü. Üzərinə günün bir saatlıq günəş düşsən, örtüyü mavi-ağ şahmat taxtasını xatırladan səhər yeməyi süfrəsi arxasında anıyla ata mənzillərin aralarını ələ keçirən siçanlardan, ya da xidmətçi Əsmə xanımın xortandan və cinlərindən söz açan kimi, dünən axşam çardağa köçənlər barədə danışdılar. Qalib niyə məktəbə gecikdiyi, gecikdiyi üçün

də getməyə utandıqı barədə fikirləşmək istəmədiyi kimi, çardaqdakıların kim olduğu haqda da fikirləşmək istəmirdi. Nəəylə babanın hər şeyin həmişə təkrarlandığı mərtəbəsinə çıxdı, amma bərbər çox da xoşbəxt görünməyən babanın üzünü qıraxanda çardaqdakıları soruşurdu. Bufetin güzgülünə ilişdirilmiş poçt açıqcaları dağılmışdı, orda-burda yad, qərribə şeylər, bir də sonralar vərdişkar olacağı yeni qoxu vardı. Birdən içində əzginlik, qorxu və həsrət bas qaldırır: poçt açıqcalarını gördüyü yarıngili ölkələr necədir, görəsən? Şəkillərini gördüyü gözəl bibi necədir? Böyüyüb kişi olmaq istədi! Saçını qırxdıracağı deyəndə nənəsi çox sevindi, amma bərbər boğazların çoxu kimi gönüqalın idi; Qalibi babanın kreslosunda yox, yemək masasının yanına qoyduğu kətildə oturtdu. Üstəlik babadan açib bağladığı ağ örtük çox böyükdü, boynunu, az qala, boğğanacan sıxdığı bəs eləmiş kimi, qız ətəyi sayaq diz qapaqlarının altına qədər uzanırdı.

Çox sonra, bir-birilərini bu ilk dəfə görmələrindən Qalibin hesabıyla 19 il, 19 ay, 19 gün sonra, evlənəndən də çox sonra bəzi səhərlər Qalib yanında yatan arvadının yastığı batmış başını görəndə Rəyanın üstündəki yorğanın mavisiyə bərbərin babadan açib ona bağladığı örtüyün mavisinin ona eyni narahatlığı verdiyi barədə düşülmüş, amma bəlkə də Rəyanın belə qeyri-müəyyən səbəblə yorğan üzlerini dəyişdirməyəcəyini bildiyindən bu haqda arvadına bir şey deməmişdi.

Qalib qəzetin, yəqin, qapının altından atıldığını fikirləşib tük kimi yüngül olmağa alışmış asta hərəkətlərlə yataqdan qalxdı, amma ayaqları onu qapıya yox, tualetə, sonra da mətbəxə apardı. Çaydan mətbəxdə deyildi, qonaq otağında dəm çaynıqını tapa bildi. Mis külqabı ağzına qədər papiros kütükləriylə dolu olduğuna görə, Rəya yeni polis romanı oxuya-oxuya, ya da oxumadan səhərə qədər oturmuşdu. Çaydanı tualetdə tapdı: kifayət qədər su təzyiqli olmadığından isti su «kolonka» dedikləri o qorxunc qab əvəzinə, ikincisini hələ almadıqları çaydanda qızdırılırdı. Sevişmədən qabaq

bəzən nənəsiylə babası kimi, atayla ana kimi ehtiyatla, səbirsizliklə su qızdırırları.

Amma «At bu papirosu»yla başlayan davalarının birində ittiham edən nənə nankorluqla babaya bir səhər belə yataqdan ondan sonra qalxmadığını demişdi. Vasif tamaşa eləyirdi. Qalib dinləyir, nənəsinin nə demək istədiyini düşünürdü. Sonralar Cəlal bu mövzuda nəsə yazmışdı, amma nənəsinin demək istədiyi mənada yox: «Yalnız günəşin üstünə doğmaması» yazmışdı, «yataqdan alaqarlıqda qalxması yox, qadınların kişilərdən qabaq yataqdan qalxmaları da kəndçi vərdisidi». Nənəylə babanın səhər yataqdan qalxma vərdislərini də (yorğanın üzərindəki siqaret külləri, diş fırçasıyla eyni stəkanda duran süni dişlər, ölümlə elanlarına tələm-tələsik göz gözdürən vərdisşkar baxışlar) çox dəyişdirmədən oxucularına çatdırdığı bir yazının son hissəsini oxuyandan sonra nənə demişdi: «Deməli, biz kəndçiyik!» «Kəndçi olmağın nə demək olduğunu başa düşün deyə səhərlər ona mərci şorbası içirməliyikmiş!» – baba demişdi.

Qalib fincanları yaxalayanda, təmiz çəngəl-bıçaq, boşqab axtaranda, basdırma qoxusu gələn soyuducudan plastik yeməklərə oxşayan ağ pendirli zeytunu çıxaranda, çaydanda qızdırdığı suyla üzünü qıraxanda Rəyanı oyandıracaq gurultu salınması barədə düşünürdü, amma o gurultu çıxmıdı. Dəmlənməmiş çayını içib, biyət çörək dilimləriylə duza qoyulmuş zeytunları masa arxasında yeyəndə qapının altından götürüb boşqabının yanında açdığı mürəkkəb iyli qəzetin mürgülü kəlmələrini oxuyub başqa şeylər fikirləşdi: axşam Cəlalın yanına, ya da «Konak» kinoteatrına gedə bilərdi. Cəlalın köşə yazısına göz gözdirdi, axşam kinodan qayıdandan sonra oxumaq qərarına gəldi, gözü oxumaq üçün ısrar elədiyindən yazının bir cümləsini oxuyandan sonra qəzeti masanın üzərində açıq qoyub qalxdı, paltosunu geydi, çıxan vaxt içəri getdi. Əlləri paltosunun tütün, xırda pullarla, istifadə olunmuş biletlərlə dolu ciblərində, bir müddət arvadına diqqətlə, hörmətlə, dinməzəcə tamaşa elədi. Döndü, yavaşca qapısını çəkib evdən çıxdı.

Yeni silinmiş pilləkənlərdən islaq toz və kir iyi gəlirdi. Bayırda Nişantaşı bacalarının kömür, mazut tüstüsüylə qaraldığı soyuq, paltıqlı hava vardı. Ağzından çıxan buxar buludlarını soyuğa üfləyə-üfləyə, yerə tökülmüş zibil yığınlarının arasından keçib, marşrut taksilər dayanacağımdakı uzun növbədə durdu.

Üzbətəz səkiddə pənəcəyinin yaxalarını qaldırıb paltə niyyətiylə geyinin bir qoca pendirini otlıdan ayıra-ayıra satıcdan piroq seçirdi. Qalib birdən-birə qaça-qaça növbədən ayrıldı, tını dönüb piştaxtasını qapının içində quran qəzətsatana pul verdi, aldığı «*Milliyyət*ni qatlayıb qoltuğunun altına soxdu. Bir dəfə də Cəlalın zarafatına nəslə artıq qocalmağa başlamış bir qadın oxucusunu təqlid ediyini eşitmişdi: «Ah, Cəlal bəy, köşə yazılarınızı o qədər çox sevirik ki, bəzən mən də, Məhərrəm də səbirsizliklə gündə iki dənə «*Milliyyət*» alırıq!» Təqliddən sonra həmişə Qalib, Rəya və Cəlal birgə güldürdülər. Çox sonra tıqqatıq başlayan pis yağışla yaxşıca islanandan, basabaşla marşrut taksiyə minəndən, islaq paltar, papiros iyi gələn marşrut taksidə bir səhbət açılmayacağını başa düşəndən sonra Qalib qəzeti əsl nəşəxor kimi, yalnız ikinci səhifədəki köşə yazısını oxumağa imkan verən vəziyyətə gətirənə qədər cidd-cəhdlə, zövqlə qatladı, bir anlığa pənəcərdən bayıra dalğınlıqla baxıb, Cəlalın bugünkü köşə yazısını oxumağa başladı.

İKİNCİ FƏSİL BOĞAZIN SUYU ÇƏKİLƏNDƏ

*«Heç bir şey həyat qədər heyratamiz ola bilməz.
Yazıdan başqa».*

İbn Zərhanî¹

Boğazın suyunun çəkilməkdə olduğunu sezdinizmi? Güman etmirəm. Bayram şənliyinə çıxırdsı uşaqların kef-həyəcanıyla bir-birimizi öldürdüyümüz bu günlərdə hansımız nəsa oxuyub dünyadan xəbərdar oluruq ki? Köşə yazarlarımızı belə dirsəkləşdiyimiz bərə vağzallarında, qucaq-qucağa yuvarlandığımız avtobus meydançalarında, hərflərin tir-tir titərdiyi marşrut taksi dayanacaqlarında yarı-yarımqıç oxuyuruq. Mən xəbəri bir fransız ideoloji jurnalında oxudum.

Qara dəniz isinir, Ağ dəniz soyuyurmuş. Buna görə də əsnəyə-əsnəyə yayılan dəniz ərazilərinin dibindəki nəhəng mağaralara dəniz suları boşalmağa, eyni tektonik qımıldanmalar nəticəsində də Cəbəllütarix, Çanaqqala və İstanbul boğazlarının səviyyəsi yuxarı qalxmağa başlayıb. Boğaz qırağında danışıdığımız son balıqçılardan biri əvvəllər lövbər atmaq üçün bir minarə boyu zəncir salladığı suda indi qayığının saya oturduğunu deyib soruşdu: «Baş Nazirimiz bu məsələylə maraqlanmır mı heç?»

Bilmirəm. Bildiyim get-gədə artan sürətlə irəlilədiyi deyilən bu prosesin yaxın gələcəkdəki nəticələridi. Açıq-aydındı, qısa müddətdən sonra bir vaxtlar «Boğaz» dediyimiz o cənnət yer qara palçıqla süvanmış gəmi qalıqlarının parlaq dişlərini göstərən qarabasmalar kimi parıldadığı qapqara bataqlığa çevriləcək. İsti ya-yın axırında həmin bataqlığın kiçik qəsəbəni suvaran balaca bir dərənin səviyyəsi kimi adda-budda quruyub bataqlığa çevriləcəyini,

¹ Yazının uydurduğu müəllif

hətta minlərlə yoğun borudan şələlə kimi guruhur axan lağımların suladığı yamaclarda otların və çobanyastığının bitəcəyini təxmin etmək çətin deyil. Qız qülləsinin təpə üstündə qorxunc həqiqi qüllə kimi ucalaçağı həmin dərin və vəhşi vadidə yeni həyat başlayacaq.

Əllərində cəza yarlıqları ora-bura qaçan bələdiyyə məmurlarının baxışları arasında əvvəllər «Boğaziçi» deyilən bu boşluğun palçıqlığında salınmağa başlayacaq yeni məhəllələr bərədə danışım: gecəqondulardan, dükən, bar, pavilyon, əyləncə yerlərindən, atlı qarışqalı lunaparklardan, qumarxanalardan, camelərdən, dərviş təkkələri, marksist fraksiyası yuvalarından, oğurluq plastik atelyeləriylə neylon corab emalatxanalarından... Bu qiymətə oxşar qarmaqarışıqlığın içində «Şirkəti-Xeyriyyə»dən qalma yanı üstə yatmış gəmi leşləriylə qazlı su şüşəsi qaçağı, dəniz anası talarları gözə dəyəcək. Suyun bir anda çəkildiyi son gündə saya oturmuş Amerika transatlantik gəmiləriylə, yosunlu İon sütunları arasında açıq ağızlarıyla eramızdan əvvəldən qalma naməlum tanrı-lara yalvaran kelt və likiyalı skeletləri olacaq. Məmirə örtülü Bizans xəzinələri, gümüş, tənəkə çəngəl-bıçaqlar, minillik şərəb çəlləkləri, qazlı su şüşələri, şişburunlu qayıq leşləri arasında ucalaçaq bu mədəniyyətin antik ocaqlarını, lampaalarını yandıracaq enerjini pəri bataqlığa saplanmış köhnə rumin neft tankerindən alacağını də təsəvvürümə gətirə bilirdim. Amma əsl hazır olduğumuz lazım gələnlər şey bütün İstanbul tünd-yaşıl lağım şələlələriylə sulayacağı bu lənətə gəlmiş çökəkdə eramızdan əvvəlkin yer altından pıçıldayan zəhərli qazlar, quruyan bataqlıqlar, delfin, qalxan, qılınç qalıqları, yeni cənnətlərini tapan siçan orduları nəticəsində başlayacaq lap yeni yoluxucu xəstəlikdir. Bilirəm və xəbərdarlıq eləyirəm: o gün tikanlı məfillərlə hasara alınacaq bu xəstə bölgədə baş verən fəlakətlər hamımızın qəlbinə işləyəcək.

Bir vaxtlar Boğazın ipək sularını gümüş kimi işıldadan Aya tamaşa elədiyimiz evyanlardan artıq basdırılmadıqlarına görə tələm-tələsik yandırılmış ölümlərdən çıxan göyümtül tüstünün aydınlığına tamaşa

edəcəyik. Boğaz sahillərindəki dəlibuynuzların, xanməməlilərin bihü-şədici sərinliyini ciyərlərimizə çəko-çəko rəki içdiyimiz masalar ar- xasında çürüyən ölümlərin gənziyimizi yandıran o kif qarışıq acı-təhər- iyinin dadını alacağıq. Balıqçılardan sıra-sıra düzülüyü o körpülərdə Boğaz axıntılarının, bahar quşlarının sakitlik gətirən nəğmələrini yox, min il çəkən əsaslı axtarışların qorxusuyla dənizə tökülmüş növbə-növbə qılıncları, xəncərləri, paslanmış gerdələri, tapançaları o keçirib ölmə qorxusuyla bir-birinin üstünə hücum çəkənlərin quş- qırınqları eşidiləcək. Bir vaxtlar dəniz kənarında şəhərlərində ya- şayan istanbullular axşam evlərinə yorgun-argın qayıdanda yox- sun iyini duymaq üçün avtobusun pəncərələrini axıracan açmaya- caqlar; tamamilə əksinə, çürümüş ölü qoxusu, palçıq iyi sızmasın deyə alovlarla işıqlanan aşağıdakı həmin dəhşətli qaranlığa tama- şa elədikləri bələdiyyə avtobuslarının pəncərə kənarlarına çəzət və paltar parçaları dürtəcəklər. Şərsatanlarla, halvaçılarla birlikdə top- laşdırmış sahil qəhvəxanalarından bundan sonra donanma şənliyinə yox, nadinc uşaqların qurdalayıb özləri ilə birgə havaya uçurduqları minaların qan qırmızısı aydınlığına baxacağıq. Çörəkpullarını fir- tınalı dənizin qumsallıqlara gətirib atdığı Bizans pullarını, boş konser- v qutularını yığmaqla qazanan qasırğa həvəskarları artıq bir vaxtlar sel sularının sahil kəndlərindəki taxta evlərdən qoparıb Boğazın dərinliklərinə yığıldığı qəhvəyüdənlərdən, quşlarını yoxun bas- mış quququldayan saatlardan, molyuskların zirehiylə örtülmüş qara fortepianolardan çıxaracaqlar. Bax həmin günlərin birində mən bir gecəyarısı tikanlı məftillər arasından bu yeni cəhənnəmin içinə qara «Kadillak»ı tapmaq üçün girəcəyəm.

Qara «Kadillak» bundan otuz il əvvəl mən naşı müxbir olanda sərgüzəştlərinə baxdığım, yiyəlik elədiyi bətaqəxananın girişindəki iki İstanbul rəsminə heyran olduğum bir Böyüglü quldurunun («qanqster» deməyə dilim gəlmir) oğurluq məşinıydı. Məşinin iki oxşarı İstanbulda o vaxtların dəmiryol varlığı Dağdönlə bütün kralı Mərufta vardı. Son saatlarını bir həftə silsilə yazıyla təsvir et-

diyimiz biz qəzetçilərin əfsanələşdirdiyi quldurumuz bir gecəyarı polis tərəfindən sıxışdırılma sevgisiylə, bir iddiaya görə, nəşə sərxoşluğundan, bir iddiaya görə də bilə-bilə atını uçurma sürən quldur sayaq Axıntı Burmunda «Kadillak»ıyla birgə Boğazın qara- nıq sularına uçmuşdu. Dağlıqların dəniz dibinin axıntısında günlərlə axtarış tapmadıqları, qəzetlərin, oxucuların da qısa müddətdən sonra unuduqları «Kadillak»ı harada tapacağımı mən indidən kəsdirə bilirəm.

Orada, əvvəllər «Boğaz» deyilən yeni vadinin dərinliklərində, içində yengələrin yuva qurduqları yeddi yüz illik ayaqqabı, çəkmə tayları, dəvə sümükləri, naməlum sevgiliyə yazılmış eşq məktublarıyla dolu şüşələrin işarə elədiyi palçıqlı bir uçurumun aşağılarında, almazlar, sırğalar, qazlı su şüşəsi qapaqları, qızıl biləzliklərin parıldadığı süngər və molyusk meşələriylə örtülü yamaqların o tərəfindəki bir yerdə çürümüş barj leşinin içində tələmə- tələsik qurulmuş heroin laboratoriyasının, qaçaq qolbasçılarının kəsdikləri atları-eşəkləri qova-qova qanıyla suladıqları istridyə, balıqqulağı basmış qumluğun bir az o tərəfində olacaq.

Əvvəllər «Sahil yolu» deyilən, indidə daha çox dağ yoluna oxşayan asfaltıdan keçən məşinlərin gurultularını dinləyə-dinləyə endiyim leş iyli bu qaranlığın sükutunda məşini axtardana hələ də içərisində boğulduqları çuvallarda iki qatlanmış vəziyyətdə qalan saray fırıldaqçılarının, xaçlarından, əsalarından yapışmış mötədil keşişlərin biləkərinə güllə bağlanmış skeletlərinə rast gələcəyəm. Topxana körpüsündən Çanaqqalaya əsgər göndərən «Gülcəmal» gamisini torpedoyla vurmaq istəyəndə pəri balıqçı torlarına, burnu da yoxsul qayalara çırpılardan sonra dənizin dibinə çökən ingilis sualtı qayığının buxarı borusu kimi istifadə edilən periskopundan çıxan göyümtül tüstüləri görəndə oksigensizlikdən ağzıaçıq qalmış ingilis skeletlərinin təmizləndiyi, üzərinə məxmər çəkilmiş polkovnik kreslosunda çinliləri axtaran çayını artıq «Liverpul» dazgahlarında emal edilmiş yeni yuvalarına sakitcə alxan vətəndaşlarımızın içdi-

yini dərk eləyəcəyəm. Qaranlığın içində daha o biri tərəfdə «Kayzer Vilhelm»ə bağlı bir zirehlinin paslı lövbəri olacaq; sadələşmiş televiziya ekranı mənə göz vuracaq. Yağmalanmış Genuya xəzinəsinin qalıqlarını, ağzı palçıqla tıxanmış qısa lüləli topu, süquta uğrayıb yoxa çıxmış bəzi dövlətlərin, tayfaların mamurla örtülü təsvirləri, bütlləriylə burnu üstə duran бүрүnc çilçırağın partlamış ampullarını görəcəyəm. Getdikcə aşağılara enib, palçıqların, qayaların arasıyla addımlayanda zəncirli kürəklərinin yanında səbirlə oturub ulduzları gözləyən kölə skeletlərinə tamaşa eləyəcəyəm. Yosun ağaclarından sallanan boyunbağ. Bəlkə gözlüklərə, çətirlərə diqqət verməyəcəyəm, amma inadla hələ də ayaqda dik duran möhtəşəm at skeletlərinə bütün silah, zirehli geyim, yaraq-əsləhələriylə minən səlib cəngavərlərinə bir anlığa diqqətlə, qorxuyla baxacağam. Üzəri mamurla örtülü rəməzləri, silahlarıyla səlibçi skeletlərinin düz böyründə duran qara «Kadillak»ı gözlədiklərini o vaxt qorxuyla dərk edəcəyəm.

Haradan gəldiyi məlum olmayan fosforlu işıqla aradabir qeyri-müəyyən tərzdə işıqlanan qara «Kadillak»a ağır-ağır, qorxuyla, böyründəki səlibçi mühafizlərindən icazə alan kimi, hörmətlə yaxınlaşacağam. «Kadillak»ın qapısının dəstəklərinə güc verəcəyəm, amma başdan-başa molyusklarla, dəniz cökələriylə örtülü məşin mənə tabe olmayacaq, sıxılmış, yaşılımtıl pəncərələri heç yerlərindən oynamayacaq. Onda cibimdən diyircəkli qələmimi çıxarıb sapıyla şüşələrdən birini örtən fıstıqsayaq yaşıl yosun təbəqəsini yavaş-yavaş qazıyacağam.

Gecəyarısı bu dəhşətli, sehrli qaranlıqda kibritimi yandıran kimi məşinin səlibçi zirehləri kimi hələ parıldayan gözəl sükəninin, ni-kelli sayğaclarının, əqrəblərinin, saatlarının metal işığında quldurla sevgilisinin bilərəqlik zərif qollarıyla, üzüklü barmaqlarıyla bir-birilərini qucaqlayıb qabaq oturacaqda öpüşən skeletlərini görəcəyəm. Yalnız iç-içə keçən çənə sümükləri yox, kəllə çanaqları da əbədi öpüşlə bir-biriylə qovuşmuş olacaq.

Onda kibritimi bir daha yandırmadan geri, şəhərin işıqlarına qayıdanda fəlakət anlarında ölümü qarşılaşmağın ən xoşbəxt yolunun bu olduğunu düşünə-düşünə kodarla uzaq bir sevgiliyə səslənəcəyəm: «Canım, gözəlim, kədərlim, fəlakətlər vaxtı gəlib çatdı, gəl mənim yanıma, harada olursan ol, gəl, istər papiros tüstüsüylə dolu ofisdə, istər camaşır iyi gələn evin soğanlı mətbəxində, istər tör-töküntülü mavi yataq otağında, harada olursan ol, vaxt tamamdı, gəl mənim yanıma; artıq yaxınlaşan dəhşətli fəlakəti unutmaq üçün pərdələri çəkilmiş yarıqaranlıq otağın sükutunda var gücümüzlə bir-birimizi qucaqlayıb ölümü gözləməyin vaxtı çatdı».

ÜÇÜNCÜ FƏSİL RÖYAYA SALAM DE

«Babam bu ittifaqa ailə adını verirdi».

Rilke

Arvadının onu atıb gedəcəyi günün səhəri kreslosunun altında bir az əvvəl oxuduğu qəzet, Babıalı yoxuşundakı ofisinə çıxan karyansara pilləkənlərini dirmaşa-dirmaşa, xeyli qabaq Rəyayla qabaq-ulaq olduqları vaxt analarının onları apardığı o qayıq gəzintilərinin birində Boğazın dərinliklərinə sahib itirdiyi yaşıl özüyəzən qələm barədə düşüncəyə düşürdü. Elə həmin günün gecəsinə Rəyanın onu atıb gedəndə qoyduğu məktubu saf-çürük eləyəndə məktubun yazıldığı yaşıl özüyəzən qələmin suya düşən qələmlə eyni olduğunu xatırlayacaqdı. Suyu düşən qələmi Cəlal iyirmi dörd il əvvəl çox xoşu gəldiyini görüb istifadə eləsin deyə Qalibə bir həftəliyə vermişdi. İtdiyini öyrəndəndə də Cəlal qayıqdan dənizə düşdüyü yeri soruşub, cavabını dinləyəndən sonra: «İtmış sayılmır! – demişdi, – çünki Boğazın harasına düşdüyünü bilirik». Qalib ofisinə girəndə təfərrüatlarını yeni oxuduğu «o fəlakət günündə Cəlalın qara «Kadillak»ın şüşəsindəki fıstıq rəngli yosunları qazıyacağı özüyəzən qələmini cibindən çıxaracağı bir başqa qələm olmasına çaşdı. Çünki illərin, yüzilliklərin o tərəfindən gələn təfərrüatların bir-birinə rast gəlməsi – eynilə əvvəlcədən təsəvvüründə canlandırdığı Boğazıçı vadisində Olimpi Bizans pullarıyla «Olimpos» qazlı su şüşələri qapaqlarının bir-birinə rast gəlməsi kimi – Cəlalın hər fürsət düşəndə yazılarında ləzzət ala-ala istifadə elədiyi cığır idi. Təbii ki, son görüşlərinin birində iddia elədiyi kimi, əgər yaddaş əməlli-başlı geriləməmişdisə. «Yaddaş bağçası şoranlaşmağa başlayan kim», o son axşamların birində Cəlal demişdi: «İnsan əldə qalan son ağac-

ların və güllərin üstündə şəfqətlə titrəyir. Qırıyub getməsinlər deyə səhərdən axşamacan onları sulayıb sığallayıram: xatırlayıram, xatırlayıram ki, unutmayaq!»

Melih əmi Parisə gedəndən, Vasif qucağında akvariumla geri qayıdandan bir il sonra atayla babanın Melih əminin Babıalidəki vəkillik ofisinə gedib at arabasına yüklədikləri əşyaları və qovluqları Nişantaşıya çıxarıb evin çardağına yerləşdirdiklərini Qalib Cəlaldan eşitmişdi. Daha sonralar, Melih əmi təza, gözəl arvadı və Rəyayla Məğribdən qayıdandan sonra İzmirdəki qayınatasıyla girişdiyi quru əncir işini batıranda ailənin işlərini də batırmasın deyə şirniyyat dükanına, əcxazanaya soxulmayan sonra, yenidən vəkillik etmək qərarına gələndə müştərilərinə təsir göstərər deyə həmin əşyaları yeni ofisinə daşdı. Xeyli sonralar, keçmiş zarafla və qəzəblə yada saldığı gecələrin birində, Cəlalın Qaliblə Rəyaya danışdığına görə, bu iş üçün gələn, soyuducu, fortepiano daşımaq kimi inco işlərdə mütəxəssis olan hərbəllərdən biri əşyaları iyirmi il qabaq çardağa yerləşdirən eyni hərbəlləmiş; illər onun yalnız başını daşdırıbmiş.

Vasifin bir stakan su verib diqqətlə tamaşa etdiyi həmin hərbəllərdən iyirmi bir il sonra Melih əmi Qalibin atasına görə müvəkkillərinin düşmənləriylə yox, birbaş müvəkkilləriylə əlbəyaxa olduğu üçün, Qalibin anasına görə əldən-ayaqdan düşüb, taqətdən kəsilib qanunları, məhkəmə sübutlarını, xüsusi rəy cildlərini kafe siyahılarıyla, bərə tarifləriylə qarışdırdığı üçün, Rəyaya görə qızıyla qardaşı oğlu arasında baş verəcək şeyləri sevimli atası hələ o vaxtdan bildiyi üçün vəkillik ofisini həmin günlərdə hələ kürəkəni də yox, yalnız qardaşı oğlu olan Qalibə gəzəştə etməyə razı olmuş, beləcə, ofislə birgə köhnə əşyalar da Qalibə keçmişdi; niyə məşhur olduqları qədər adları da unudulmuş bəzi Qərb hüquqşünaslarının başıcaq portretləriylə əlli il əvvəlkin hüquq məktəbi müəllimlərinin fəslü şəkilləri; günahlandırılanları, iddiaçıları, hakimləri çoxdan ölmüş məhkəmə qovluqları, bir vaxtlar axşamlar üzərində Cəlalın ça-

lıdığı, səhərlər də anasının paltar qalibi surəti çıxardığı ofis, həmin ofisin küncündə rabitə vasitəsindən çox, ağır ştanq sayaq, uğursuz müharibə vasitəsi kimi duran iri qara telefon.

Telefonun aradabir öz-özünə çalan zəngi xəbərdarlıq etməkdən çox, qorxudurdu; qatran rəngindəki dəstəyi kiçik qantel kimi ağır-
dı, nömrəsi yığılanda Karaköy-Kadıköy bərə vağzalıının köhnə turniketləri kimi melodiyayla cırlıdayıb söylənir, bəzən nömrəni yığan istədiyi yox, öz istədiyi yeri birləşdirərdi.

Evin nömrəsini yığandan dərhal sonra Rəya dəstəyi götürəndə Qalib çəşdi: «Oyandınmı?» Rəyanın özü yaddaşının qapıları örtülüb bağçasında yox, həmişə məlum dünyasında gəzinməsindən məmnundu. Telefonun durduğu masanı, dağınıq otağı, Rəyanın duruşunu gözünün qabağına gətirirdi: «Masanın üstünə qoyduğum qəzeti oxudunmu? Cəlal əyləncəli nəşə yazıb». «Oxumadım, – Rəya dilləndi, – saat neçədi?» «Gec yatdın, yox?» – Qalib dedi. «Səhər yeməyini özün hazırlamısan?» – Rəya soruşdu. «Səni oyatmağa qıymadım, – Qalib dilləndi, – yuxuda nə görürdün?» «Gecədən xeyli keçmiş dəhlizdə qarafatma gördüm», – Rəya dedi. Qara dənizdə görünən gəzəri minanın yerini gəmiçilərə xəbər verən radiodakı səsin vərdişiylə, amma tələşə də əlavə elədi: «Mətbəx qapısıylə dəhlizdəki qızdırıcı arasında... Saat ikidə... İri bir şey...» Sükut çökdü. «Taksiyə əyləşib dərhal gələkmi?» – Qalib dedi. «Pərdələr çəkiləndə ev vahiməli olur», – Rəya dilləndi. «Axşam kinoya gedəkmi? – Qalib dedi, – «Konak». Qayıdanda da Cəlalın yanına gedərik». Rəya əsnədi. «Yuxum gəlir». «Yat», – Qalib dilləndi. İkisi də susdu. Qalib telefonun dəstəyini qoymazdan əvvəl Rəyanın aşkar-gizli bir daha əsnədiyini eşitdi.

Sonrakı günlərdə bu telefon danışığını dəfələrlə, döna-döna xatırlamaq məcburiyyətində qalanda Qalib yalnız o qeyri-müəyyən əsnəyin yox, danışıqları sözlərin də nə qədərini eşitdiyi barədə qərar verə bilməyəcəkdi. Rəyanın dediklərini həmişə dəyişdirə-dəyişdirə və şübhəylə xatırladığına görə: «Sanki danışdığım Rəya

yox, bir başqasıydı», – fikirləşir, həmin başqasının onu aldatdığını uydururdu. Başqa bir vaxt da Rəyanın ağzından çıxanları eşitdiyi kimi dediyini, amma o telefon danışığından sonra Rəyanın yox, yavaş-yavaş özünün başqa bir adama çevrildiyini fikirləşəcəkdi. Səhv eşitdiyini, ya da xatırladığını güman etdiyi şeyi yeni şəxsiyyətiylə yenidən uydururdu. Çünki öz səsini də başqa bir adamın səsi kimi dinlədiyi həmin günlərdə Qalib telefon xəttinin iki ucundakı iki adamın bir-biriləriylə danışdıqca özlərinə heç oxşamayan iki adama çevrilə biləcəklərini çox yaxşı anlayacaqdı. Lap əvvəlcə də daha sadə mülahizə yürüdüb, hər şeyin köhnə telefon cihazından qaynaqlandığını düşünmüşdü: çünki qantel cihaz bütün günü zəng çalmış, bütün günü istifadə olunmuşdu.

Rəyayla danışandan sonra Qalibə əvvəlcə işi ev sahibəsiylə məhkəməyə düşən kirayənin zəng etdi. Sonra nömrəni səhv salmışdılar. İsgəndər zəng eləyəncə qədər iki dəfə də «yanlış nömrə» zəng vurdu. Bir dəfə də «Cəlal bəyin qohumu olduğunuz» bilən, onun telefon nömrəsini soruşan bir nəfər. Siyasətə qarışmış oğlunu həbsdən qurtarmaq istəyən atayla hakimə çatacaq rüsvətini niyə qərardan qabaq verilməli olduğunu soruşan bir dəmir alverçisindən sonra zəng vuran İsgəndər də Cəlalə əlaqə yaratmaq istəyirdi.

İsgəndər Qalibin lisey yoldaşı olduğu o illərdən bəri heç görüşmədiklərindən əvvəlcə geridə qalmış on beş ildən sürətlə söz açdı, Rəyayla evləndiyinə görə onu təbrik elədi, bir çoxları kimi dedi: «Onsuz da, axırda belə olacağını bilirdi». İndi bir reklam şirkətində prodüser idi. Cəlalı Türkiyə barədə proqram hazırlayan BBC televiziyaşının əməkdaşlarıylə görüşdürmək istəyirdi: «Türkiyənin vəziyyəti barədə Cəlal kimi hər şeyə baş vurmuş otuz illik bir kəşə yazarıyla kameranın qabağında görüşmək istəyirlər!» İsgəndər televiziya qrupunun siyasətçilər, iş adamları və həmkarlar ittifaqlarıyla görüşdüklerini, amma ən maraqlı Cəlalı saydıqlarından mütləq görmək istədiklərini lüzumsuz təfərrüatlarla danışdı: «Narahat olma! – Qalib dilləndi, – mən bu saat onu sənə taparam». Cəlalə

zəng etmək üçün bəhanə tapdığına sevinirdi. «Redaksiyadakılar iki gündür, məni başlarından eləyirlər, deyəsən! – İsgəndər dedi, – sənə ona görə zəng elədim. İki gündü, Cəlal heç cür redaksiyada olmur. Nəyə baş verir, yaqın». Cəlal bozən üç-beş günlük müddətə ünvanını və telefonunu hamıdan gizləyir, İstanbul naməlum bir yerindəki gizli evlərindən birinə çəkilibdi, amma Qalibin onu tapacağından heç şübhəsi yox idi. «Narahat olma, – bir daha dedi, – mən tezliklə onu sənə taparam!»

Axşama qədər tapmadı. Gün ərzində hər dəfə evinə və «Milliyyət» qəzetinə zəng vuranda Qalib, təsəvvüründə dəstəyi Cəlal götürən kimi, səsinə dəyişdirib onunla bir başqa adamın adıyla necə danışacağıni canlandırdı (həmişə birgə – Röya, Cəlal, Qalib – oturub bəzi oxucuları və pərəstişkarları radio teatrından məlum olan səslərlə təqlid etdikləri axşamlarda çıxardığı səslə Qalib «Bugünkü yazınızın xüsusi mənasını, təbii ki, qavradım, qardaşım!» deyəcəkdə). Amma hər dəfə redaksiyaya zəng eləyəndə eyni katib eyni cavabı verdi: «Cəlal bəy halə gəlməyib». Gün ərzində telefonla əlaqəndə Qalib yalnız bir dəfə səsiylə qarşısındakını çaşdırmaqdan ləzzət aldı.

Axşama yaxın «Cəlalın yerini bilən» gümanıylə zəng vurduğu Halə bibi onu şam yeməyinə çağırırdı. «Qaliblə Röya da gələcəklər!» deyəndə Qalib xələsinin səslərini yenə səhv salıb, onu Cəlal zənn etdiyini başa düşdü. «Nə fərqi var, – Halə bibi səhvini başa düşəndən sonra dedi, – hamınız mənim vəfasız övladlarımsınız, hamınız eynisiniz! Sənə də zəng edəcəkdim». Kreslolara iti dirnaqlarını batırdığına görə qara pişiyi Kömürü danladığı səslə onu axtarıb hal-əhvalını soruşmadığı üçün Qalibi danılayan sonra axşam yeməyinə gələndə Ələddinin dükanına gedib Vasifin yapon balıqlarından ötrü yem almasını tapşırırdı: balıqlar Avropa yemindən başqasını yemirləmiş, Ələddin də tanışlardan başqasına vermirmiş.

«Bugünkü yazısını oxudunuzmu?» – Qalib soruşdu.

«Kimin? – bibisi vərdiş çəvrilmiş inadlı dilləndi, – Ələddininmi? Yox, «Milliyyət»i əmin bilməcələrini həll eləsin, Vasif də

qayçıyla kəsib fikrini dağıtsın deyər alırıq; Cəlalın yazısını oxuyub, oğlumuzun nə hallara düşdüyünü görüb dard çəkməyə görə yox».

«Onda Röyanı axşam üçün siz zəng eləyib çağırın! – Qalib dedi, – mənim çox vaxtım olmayacaq».

«Unutma!» – Halə bibi Qalibə verdiyi tapşırığı və yemək vaxtını xatırladı dedi. Sonra bu qohum məclislərinin daimi yemək siyahısı kimi dəyişməyən heyətini də dinləyiciləri iştahalandırmaq üçün nə vaxtdan bəri gözlənilən futbol matçının məlum oyunçularını ağır-ağır sadalayan radio aparıcısı kimi saydı: «Anan, Suzan bibin, Melih əmin, gəlsə, Cəlal, təbii ki, atan; Kömürlü Vasif və Halə bibin». Amma komandalara yekun vurmaq üçün atdığı öskürəkli qəhqəhəni hələ çəkməmişdi: «Sənin üçün qutab bəşirəcəyəm» deyəndən sonra dəstəyi qoymuşdu.

Dəstəyi qoyar-qoymaz yenidən cingildəyən telefona mənasız-mənasız baxanda Qalib Halə bibinin son anda pozulan evlənmə hazırlığını xatırladı, amma nədənsə kürəkənliliyə namizədin bayaq ağılına gələnlə qəribə adını xatırlamadı. Beynini tənbəlliyə alışdırmamaq üçün: «Dilimin ucundakı ad ağılıma gələndə qədər telefonu açmıyacağam!» – düşündü. Telefon yeddi dəfə cingildəyəndən sonra susdu. Az sonra yenidən zəng çalmağa başlayanda Qalib Röyağı İstanbul gəlməmişdən bir il qabaq qəribə adlı kürəkənliliyə namizədin əmisi və böyük xələsiylə Halə bibini istəmək üçün gəldikləri barədə düşündü. Telefon bir də susdu. Yenidən cingildəyəndə hava əməllibəşli qaralmışdı, kontordakı əşyalar qeyri-müəyyən olmuşdu. Qalib adı xatırlamırdı, amma həmin adamın o gün geydiyini qəribə ayaq-qabılar barədə qorxuylə düşündürdü. Adamın sifətində Hələb çibanı vardı. «Ərəbdimi bunlar?» – baba demişdi. «Halə, bu ərəblə doğrudan evlənmək istəyirsən? Səni necə tanıyıb?» Rast gəlməklə!

Axşam yeddiyə yaxın Qalib boşalan kontordan çıxmamışdan qabaq adını dəyişdirmək istəyən bir müvəkkilinin sənədlərinə küçə lampalarının işığında baxıb qəribə adı tapdı. Nişantaşı marşrut taksisi siləyanacağına gedəndə dünyanın heç bir şüra sığmayacaq qədər

geniş olduğu, bir saat sonra Nişantaşıda evə doğru gedəndə də insanın mənanı təsadüflərdən çıxardığı barədə düşündü...

Bir mənzilində Halə bibiyə Vasifin Əsma xanımınla birgə, bir mənzilində Melih əminin Suzan bibiyə (daha qabaqlar da Röyayla) birgə yaşadıkları ev Nişantaşıda ki ucqar küçədəydi. Polis məntəqəsinin tinindən, Əlaəddinin dükanından və əsas prospektdən üç küçə aşağıda, beş daqiqəlik məsafədə olduğuna görə bəlkə başqaları bura «ucqar küçə» deməzdilər, amma bu iki mənzildə üst-üstə yaşayanlar üçün Nişantaşının mərkəzi palçıqlı tarladan və quyulu bostandan kələ-kötür səkili yola, daha sonra qənbər döşənmiş küçəyə çevrilməsinə uzaqdan, çox maraqlı duymadan baxdıqları bu küçə, ya da bundan daha maraqlı hesab etmədikləri o biri küçələr heç olmazdı. Yalnız coğrafi dünyalarının deyil, ruhi dünyalarının da simmetriyasını tərtib eləyib fikirlərindəki mərkəzi quran baş küçədəki «Şəhriqəlb» binasının mənzillərini bir-bir satmaq məcburiyyətində qaldıqları və Halə bibinin diliylə «bütün Nişantaşıya hakim olan» o binadan çıxıb, töküntü kirayə mənzillərinə girəcəklərini açıq-aşkar sezdikləri o günlərdə də, fikirlərindəki coğrafi simmetriyanın bədbəxt və ucqar bir küncündəki bu xaraba binaya köçdükləri ilk günlərdə də, bəlkə də bir az da başlanıran gələcək fəlakəti böyüdə-böyüdə bir-birlərini günahlandırmaq kimi, əldən verilməməli fürsətdən yararlanmaq üçün dillərindən «ucqar küçə» sözünü heç əskik etməmişdilər. Ölümindən üç il qabaq «Şəhriqəlb» binasından ucqar küçədəki mənzilə gəldiyi gün Mehmet Sabit bəy (baba) yeni mənzilində küçəyə baxan pəncərəyə görə yeni baxışla, üstünə radio qoyulmuş ağır dolaba görə isə köhnə (o biri evdəki kimi) baxışla yerləşdirilmiş yeganə ayağı qısa kreslosuna oturandan sonra bir az da o gün əşyalarını yüklədikləri, arabasının bir dəri, bir sümük olan atından aldığı hərbəyə belə demişdi: «Di görək, atdan düşüb eşşəyə minirik, xeyirli olsun!» Sonra üzərinə əldə toxunmuş örtüyün və it heykəlciyinin çoxdan qoyulduğu radionu açmışdı.

Bu on səkkiz il qabaq baş vermişdi. Amma gül dükanı, quru meyvə dükanı, Əlaəddinin dükanından başqa bütün dükanlar vit-

rinlərini bağladığı axşam saat səkkizdə məşin tüstüsü, qızdırıcı qurumu, kükürd və qonur kömür iyi və tozla örtülüb pis bir havada qeyri-müəyyən sulu qar yağanda, Qalib evin əvvəlki işıqlarını görəndə, həmişəki kimi bu binayla və mərtəbələrə bağlı maraqlı xatirələrinin yalnız on səkkiz illik olmadığı duyğusu onu bürüdü. Vacib olan küçənin genişliyi, evin adı (içində olduqca çox «o» və «u» hərfləri tapılan bu adı tələffüz etməkdən heç birinin xoşu gəlməzdi), ya da yeri deyildi; sanki zamandankənar bir keçmişdən bəri evin mənzillərində alt-alta, üst-üstə yaşayırdılar. Evin elə eyni qoxu verən (Cəlalın qəzəblə qarışılan yazısındaki izahə görə, iyin formulu: binanın aralarının qoxusuyla islaq daş, kif, qızarmış yağ-soğan iynin qarışığı) pilləkənlərini çıxanda Qalib az sonra içəridə bir-bir görəcəyi kiçik səhnələrə və görüntülərə dəfələrlə yenidən oxuduğu kitabın səhifələrini vərdislə, səbirsizliklə çevirən oxucu kimi tələsə-tələsə nəzər salırdı.

Saat səkkiz olduğuna görə Melih əmi üst mərtəbədə öz əliylə endirdiyi qazetləri bayaq üst mərtəbədə oxumamış kimi, ya da bəlkə «alt mərtəbədə eyni xəbər üst mərtəbədəkindən başqa məna kəsb eləyə bilər», ya da «Vasif bunları qaçıyla doğramağa başlamazdan qabaq son dəfə nəzər salaq», – deyə babanın köhnə kreslosuna oturub yenidən oxuyanda görəcəyəm. Əminin sürətlə qımıldanan ayağının ucunda bütün günü titrəyə-titrəyə sallanan bədbəxt tərlinin heç vaxt qabağını almaq mümkün olmayan asəb və səbirsizliklə məna uşaqlığındakı kimi «Darıxıram, nəse etmək lazımdı, darıxıram, nəse etmək lazımdı», – deyə kədərli səsləndiyini düşünəcəyəm. Halə bibinin qutabları kimsə qarışmadan könül rahatlığıyla qızartmaq üçün mətbəxdən qovduğu Əsma xanımın ağzında köhnə «Yeni Harman» yerini tuta bilməyən süzqəcsiz «Bafra»yla süfrəni hazırlayanda sanki sualının cavabını bilmirmiş kimi, özü bilmədiyini cavabı o birlər belə bilmirmiş kimi: «Bu axşam nəçə adamıq?» – deyib həmidən soruşduğunu eşidəcəyəm. Nəyələ baba bayaq aralarından radio, qarşılarında da anamla atam oturan Suzan bibi Melih əminin bu

sualla bağlı bir müddət susduqlarını, sonra Suzan bibi Əsma xanıma tərəf çevrilib təmidlə «Cəlal bu axşam gələcəkmi, Əsma xanım?» soruşduğunu, Melih əminin, vərdişi üzrə, «Ağlıma başına yığmayaacaq, yığmayacaq» dediyini, atamın qardaşı oğlunu Melih əmiyə qarşı müdafiə eləməyən, böyük qardaşından daha məsuliyyətli, səbatlı kiçik qardaş olmağın zövqü, qüruru naminə Cəlalın qəzetdəki son yazılarında birini oxuyub ləzzətlə elan elədiyini əşidəcəyəm. Sonra qardaşı oğlunu böyük qardaşı qarşısında qorumacağın ləzzətinə bər də mənim qarşımda özünü müdrik kimi göstərməyən ləzzətinə əlavə eləmək üçün atam Cəlalın bu oxuduğu filan yurd problemimiz, ya da həyat məsələsi barədə yazısıyla bağlı əşitsəydi, əvvəlcə Cəlalın lağ ələyəcəyi bir neçə tərifli söz, yerində bir də «qurucu» tənqidi söz dediyini, anamın da (ana, bəri sən qarışma!) başını tərpədid (çünkü o da Melih əminin qəzabına qarşı Cəlalı «əslində, yaxşıdı, amma...») yanaşmasıyla müdafiə etməyi özünün vəzifəsi sayır) atama qoşulacağını görəndə mən də özünü saxlaya bilməyəcək, Cəlalın yazılarında mənim aldığı ləzzəti, çıxardığım mənalara heç vaxt çıxarmadıqlarını, çıxara da bilməyəcəklərini bilməyimə baxmayaraq, əbəz yerə: «Bugünkü yazısını oxudunuzmu?» – soruşacağam. Onda Melih əmi bəlkə də həmin məqamda qəzetin Cəlalın yazısı çap olunmuş səhifəsini əlində açıq tutmasına baxmayaraq, «Bu gün hansı gündü?», ya da «Artıq ona hər günümü yazdırırlar? Oxumadım!» dediyini, atamın da «Amma Baş Nazirə qarşı o kobud dildən istifadə etməsini düzgün saymıram!», anamın da: «Amma fikirlərinə hörmət eləməsə də, şairin şəxsiyyətinə hörmət eləməliydi», – deyib Baş Nazirəmi, atamamı, Cəlalımı haqq verdiyi bəlli olmayan dolaşq bir söz dediyini, həmin məqamda bu qeyri-müəyyənlikdən cəsarətlənən Suzan bibinin bəlkə də «Əbədiyyət, dinsizlik, tütün barədə düşüdükləri fransızları xatırladı!» – deyib yenə papiros-la tütün mövzusunı açacağını əşidəcəyəm. Beləcə, hələ süfrəni neçə nəfərlik açacağı barədə qərara gələ bilmədiyinə baxmayaraq, süfrə örtüyünü böyük, təmiz mələfini yatağa sərən kimi, əvvəlcə

bir ucundan tutub, o biri ucunu havaya atıb, sonra o biri ucun necə gözəl, yavaş-yavaş düşməsinə ağızda papiros tamaşa ələyən Əsma xanımla Melih əmi arasındakı «Papirosun bax astmamı azdırın, Əsma xanım!» – «Azdırırsa, Melih bəy, əvvəlcə öz papirosunu at!» çəkişməsinin yenidən alovlandığını görəndə otaqdan çıxacağam. Mətbəxdə xəmir, ərimiş pendir, qızarmış yağ qoxulu tüstü içində təkbəşinə sehrlə iksir hazırlamaq üçün qazan qaynadan cadugər kimi (saçları yağlanmış deyə başı örtülüdür) qutab qızardan Hələ bibi əvəzində məndən xüsusi münasibət, sevgi, bəlkə öpüş almaq üçün rüşvət verən kimi: «Həç kəsə göstərmə!» – deyib tez ağızma cızıldayan qutablardan birini soxacaq, «İstidimi?» – soruşacaq, amma mən gözəlriməndən əzab yaşları axanda «İstidi!» belə deyə bilməyəcəyəm. Oradan çıxıb girdiyim, babayla nənənin atəklərində bizim Rəyayla nənədən rəsm, hesab, oxu dərsləri aldığı mavi yorğana bürünüb yuxusuzluq gecələrini keçirdikləri, onların ölümündən sonra Vasifin gözəl yapon balıqlarıyla birgə köçdüğü otaqda Vasiflə Rəyanı görəyəm. Yəqin, birgə balıqlara, ya da Vasifin qəzet-jurnal kəsikləri kolleksiyasına baxırlar. Onda mən də onlara qoşulacağam, həmişəki kimi, sanki Vasifin lal-kar olduğu aşkara çıxmasın deyə Rəyayla bir müddət aramızda heç şey danışmayacağıq, daha sonra eynilə uşaqlıq çəğlərində elədiyimiz kimi, aramızda inkişaf etdirdiyimiz əl-qol hərəkətlərinin diliylə Vasifə televiziyada gördüyümüz lap axırıncı köhnə filmlərdən birinin bir səhnəsini, bəlkə ikimiz də həmin həftələrdə belə canlandırılacaq səhnə görmədiyimizdən Vasifi hər dəfə həyacanlandıran «Operadakı kabus»dan səhnəni canlandıracağıq, yeni görünlər sayaq təfərrüatlarıyla oynayacağıq. Bir az sonra hamıdan daha tez qanan Vasif özünü o tərəfə çevirdiyi, ya da sevimli balıqlarına yaxınlaşdığı üçün Rəyayla bir-birimizə baxacağıq, bax onda da mən bu səhərdən bəri görmədiyim, dünyanın gecədən bəri üz-üzə danışmadığım səndən: «Necəsən?» – soruşacağım, sən də həmişəki kimi: «Həç, yaxşıyam!» – deyəcəksən, mən bir anlıq da dayanıb bu sözün həm nəzərdə tutulan, həm də nəzərdə tutulma-

yan assosiasiyalarını diqqətlə düşünəcəyəm, düşüncəmin əbəsliyini gizlətmək üçün bu dəfə bəlkə sanki bir gün tərəcəmə edəcəyini dediyin detektiv tərəcəməsinə hələ də başlamadığımı, mənim heç birini heç cür oxuya bilmədiyim köhnə detektiv romanların səhifələrini çevirə-çevirə vaxt keçirdiyini bilməmişəm kimi: «Bu gün neylədin? – soruşacağam səndən, – Rəya, bu gün neylədin?»

Bir başqa yazısında Cəlal arxa küçələrindəki evlərin pilləkənlərinin çoxunun yuxu, sarımsaq, kif, kirəc, kömür və qızarmış yağ qoxusu verdiyini yazıb bu dəfə başqa formul irəli sürmüşdü. Qapının zəngi səslənməmişdən qabaq Qalib fikirləşdi: «Bu axşam üç dəfə zəng ələyən olub-olmadığını Rəyadan soruşacağam!»

Qapını Hələ bibi açib soruşdu: «A, Rəya haradadı bəs?»

«Gəlmədimi? – Qalib dilləndi. – Siz ona zəng etməmişdinizmi?»

«Elədim, amma dəstəyi heç kəs götürmədi, – Hələ bibi dedi. – Mən də fikirləşdim, sən xəbər verməsən.»

«Bəlkə də yuxarıda – atasının yanında», – Qalib dilləndi.

«Əmingil çoxdan aşağı eniblər», – Hələ bibi cavab verdi.

Bir anlığa susdular.

«Evdədi, – sonra Qalib dilləndi. – Mən qaça-qaça evə gedib gətirərəm.»

«Telefonunuz cavab vermirdi», – Hələ bibi dedi, amma Qalib pilləkənləri enirdi.

«Yaxşı, amma tez ol! – Hələ bibi dilləndi. – Əsma xanım sənın qutablarını qızardır.»

Sulu qarı sovuran soyuq külək doqquz illik paltosunun (Cəlal üçün başqa bir yazının mövzusudu) ətkələrini havaya qaldıra-qaldıra Qalib sürətlə addımladı. Baş küçəyə çıxar-çıxmaz da qarantlıq arxa küçə boyunca bağlı baqqal dükənlərinin, hələ işləyən gözliük-lü dərzinin, qapıçı otaqlarının, «Koka-Kola», neylon corab elanlarının solğun işığı altında getmə, əmilorinin, bibilərinin yaşadığı evlərin öz evinə on iki dəqiqəyə gedə biləcəyini əvvəllər hesablamışdı. Həsəbi çox da səhv deyilmiş. Eyni küçələrlə, eyni səkilərlə (eyni dizi-

nin üstündə eyni parça gözləyəndə dərz iynəyə yeni sap keçirirdi) gedib geri qayıdanda aradan iyirmi altı dəqiqə keçmişdi. Qalib qapını açan Suzan bibiyə, sonra hamısı birgə süfrəyə oturanda o birilərə də Rəyanın üsüdüb xəstələndiyini, olduqca çox antibiotik atdığına görə (siyirmələrdə nə tapıbsa, udub!) huşunu itirib yuxuya qaldığını, zənglərin bəzilərini eşitməsinə baxmayaraq, yorğunluqdan qalxıb dəstəyi götürə bilmədiyini, yuxulu, iştahsız olduğunu, xəstə yatağından hamıya salamlarını yolladığını dedi.

Sözlərinin süfrədəkilərin çoxunda bir təsəvvür (yatağında xəstə yatan yazıq Rəya!) oyandıracağıni bildiyinə baxmayaraq, dərhal bu dillə bağlı mövzunun açılacağını da təxmin etmişdi: acxanalarımızda satılan antibiotiklərin, penisillinlərin, öskürək həblərinin, şirin həblərin, damar açan, ya da ağır keçən qrip dərmanlarının, qədayifin qaymağı kimi, bunlarla birgə udulmalı olan vitaminlərin adları, aralarına bol-bol səsləli hərf soxuşdurulub türkçələşdirilmiş tələffüzləri, istifadə üsullarıyla birlikdə sayılıb töküldü. Başqa vaxt olsaydı, bu yaradıcı tələffüz və həvəskar tibb şöləindən Qalib yaxşı bir şeirin ləzzətini ala bilərdi, amma xəyalında yatağında xəstə yatan Rəyanın görüntüsü vardı; nə qədər saf, nə qədər saxta olduğunu sonralar da kəsdirə bilmədiyi bir görüntü. Xəstə Rəyanın ayağının yorğandan bayıra çıxması, ya da saçtutanlarının mələfinin içinə dağılması sanki gerçək görüntüləri də, sözləşli saçlarının yastığın üstünə yayılması, ya da baş tərəfindəki dərman qutularını, stəkan, qrafın və kətiblərdən ibarət qarışıqlıq başqa bir yerdən – Rəyanın təqild etdiyi filmdən, ya da Ələddindən aldığı fıstıqları yeyən kimi, uda-uda oxuduğu pis tərəcəmə olunmuş romandan – öyrənilib təqlid edilmiş görüntülərdi. Qalib daha sonra «şəfqət» suallarına qısa cavablar verəndə də Rəyanın bu saf görüntüləriylə öyrənilmiş görüntüləri bir-birindən fərqləndirməyə, ən azı, sonralar təqlid etməyi öyrənmək istədiyi detektiv romanlarındakı detektivlər kimi cəhd göstərdi.

Bəli, indi (onlar həmişə birgə süfrə arxasında əyləşəndə) Rəya, yəqin, yatırdı; yox, ac deyildi, Suzan bibinin zəhmət çəkib şor-

ba bişirməsinə ehtiyac yoxdu, ağzı sarımsaq, çantası da dabbaq-xana qoxuyan o həkimi də istəməmişdi: bəli, diş hakiminə bu ay da getməmişdi; doğrudur, Rəya son vaxtlarda küçəyə çox az çıxır, həmişə evdə, dörd divar arasında otururdu; yox, bu gün heç küçəyə çıxmamışdı, siz onu küçədəmi gördünüz? Deməli, bir ara çıxmışdı, amma Qalibə deməmişdi; yox, demişdi, siz onu harada gördünüz? Düyməsatının yanına gedib, manufakturaçının yanına, bənövşəyi düymə almağa, camenin qabağından keçib, təbii ki, demişdi, bu soyuqda, yaqın, belə üşüdüb; öskürürdün də, siqaret də çəkirdi: bir qutu, bəli, sifəti düməydi. Hə, yox, Qalib öz sifətinin də nə qədər ağ olduğunu bilmirdi; Rəyayla bu qeyri-sağlam həyata nə vaxt son qo-yaqlarını da.

Palto. Düymə. Çaydan. Qalib sonralar, bu ailə istintaqından sonra ağına niyə bu üç kəlmənin gəldiyinə çox başını yormayacaqdı. Cəlal barokko qəzəblə qələmə alınmış bir yazısında ağılın dərinliklərindəki qaranlıq yerlərin bizdə deyil, daha çox təqlid etməyi, bir növ, öyrənmədiyimiz, anlaşılmaz Qərb aləminin tənənəli roman və film qəhrəmanlarında gördüyünü yazmışdı (həmin məqamlarda Cəlal Elizabet Teylorun Monthermeri Kliflin qaranlıq yerinə heç cür çata bilmədiyini «Keçən yay birdən-birə» filmi görmüşdü). Daha əvvəllərsə qısaldılmış tərcümələrindən oxuduğu və açıq-saçıq təfərrüatlarla bəzənmiş bəzi psixoloji kitabların təsiri ilə, səfil həyatımız da daxil olmaqla, hər şeyi bu anlaşılmaz, dəhşətli qaranlıq yerlərlə açıqlayan yazılar yazdığını Qalib onun öz həyatının xüsusi muzeyini, kitabxanasını qurduğunu öyrənəndə başa düşəcəkdə.

Qalib söhbəti dəyişdirmək üçün: «Cəlalin bugünkü yazısı...» – deyib sözsə başlayacaqdı; vərdişindən qorxub, birdən ağına gələn başqa sözü dedi: «Hələ bibi, mən Ələddinin dükanına getməyi unuttum!» Əsmə xanımın beşiyin içində narıncı körpə gətirən kimi, ehtiyatla gətirdiyi balqabaq şirminin üstünə şirniyətdükənindən yadıqar qalan havəngdəstəylə döyülmüş ədviyyat içi sapirdilər. İyirmi beş il qabaq qaşığının nazik sapıyla ağzına vu-

rulanda bu havəngdəstənin zəng kimi cingildədiyini Qaliblə Rəya kəşf etmişdilər: cing-cing! «Zəngçalan kimi cingildədir başımızı şirşirtməyin bununla!» Allahım, udqunmaq çətin idi! Ədviyyat içi «hamıya bəs ələyəcək qədər» deyildi. Hələ bibi bənövşəyi kasa əldən-ələ dolaşan vaxt nəvbəsini ustalıqla axıra saxlamışdı («ürəyim istəmir»), amma sonra boş kasanın dibinə də nəzər saldı. Birdən hirsini yalnız bu çatışmazlığın yox, bütün pulsuzluqlarının səbəkarı saydığı köhnə bir ticarət düşmənlərinin üstünə tökdü: ondan polis məntəqəsinə şikayət edəcəkmis. Bununla belə, polis məntəqəsindən hamısı gömgöy kabusdan qorxan kimi qorxardı. Cəlal şüuraltımızdakı qaranlıq yerin polis məntəqəsi olduğu barədə yazdığı yazıdan sonra polis məntəqəsindən gələn polisin gətirdiyi yazıyla prokurorluğa ifadə verməyə çağırılmışdı. Telefon zəng çaldı, Qalibin atası dəstəyi çox ciddi tövrlə götürdü. Qalib fikirləşdi ki, polis məntəqəsindən zəng ələyiblər. Atası telefonla danışanda əşyalara da (tosəlli kimi, divar kağızı «Şəhriqəlb» binasındakıyla eyniydi: sarmaşıqlar arasında yerə tökülən yaşıl tumurcuqlar), süfrədə oturanlara da (Melih əminin öskürək tutması başlamışdı, kar Vasif də sanki telefon danışığını dinləyirdi. Qalibin anasının saçları, nəhayət, boyana-boyana gözəl Suzan bibinin saçlarıyla eyni rəngdə olmuşdu) eyni mənasız baxışlarla baxdığından Qalib də hamı kimi telefon danışığının eşidilən yarısını dinləyə-dinləyə eşidilməyən yarısında kimin danışdığından baş çıxarmağa çalışdı.

«Burada yoxdu, əfəndim, gəlməyib, əfəndim, siz kimsiniz? – atası deyirdi. – Təşəkkür edirəm... Mən əmisiyəm, təəssüf ki, bu axşam aramızda deyil...»

«Kimdisə, Rəyanı axtarın», – Qalib fikirləşmişdi.

«Cəlali axtaran bir nəfərdi», – atası dəstəyi yerinə qoyandan sonra diləndi. Məmnundu: «Yaşlı qadındı, pərəstişkardı, hörmətli xanımdı, qəzetdəki yazısını çox böyənib, Cəlalla danışmaq istəyirmiş, ünvanını, telefonunu soruşdu».

«Hansı yazısını?» – Qalib soruşdu.

«Bilirsənmi, Halə, – atası dedi, – çox qoribədi, qadının səsi sənin səsinə yaman oxşayırdı!»

«Səsimin qoca qadın səsinə oxşamasından təbii bir şey ola bilməz!» – Halə bibi dilləndi. Ağciyər rəngindəki boynu birdən qaz boynu kimi uzandı: «Amma mənəm səsim qətiyyənlə elə deyil!»

«Necə deyil?»

«O xanım dediyin səhər də zəng eləmişdi», – Halə bibi dedi. – Onunku hörmətli xanımdan çox, xanım səsi çıxarmağa çalışan bir boşboğazın səsiydi. Hətta sanki qocalmış qadın səsi çıxarmağa çalışan kişi səsiydi.»

Qalibin atası soruşdu ki, hörmətli qoca xanım bu telefon nömrəsini haradan tapmışdı? Halə bunu soruşmuşdumu?..

«Yox, – Halə bibi cavab verdi, – ehtiyac duymadım. Pəhləvan silsiləsi yazan kimi, çirkli paltarlarımızı qəzetində silsilə elədiyi gündən bəri artıq Cəlalın heç bir şeyinə heyrlənməyəcəyimə görə bəlkə də fikirləşdim, bəlkə də hər şeylə maraqlanan oxucuları daha artıq əylənsinlər deyə bizi lağa qoyduğu yazılarının birinin axırına telefon nömrəmizi də əlavə eləyib. Onsuz da, rəhmətlik anamla atamın onun üzündən nə qədər əzab çəkdiqlərini düşündükcə artıq dərk eləyirəm ki, Cəlalda mənə heyrləndirəcək yeganə şey telefon nömrəmizi əylənmək məqsədilə oxucularına verməsi yox, bu qədər müddətdə bizə niyə nifrət etdiyini öyrənmək olardı.»

«Kommunist olduğuna görə nifrət edir, – Melih əmi dilləndi, öskürəyi yatdığından zəfərlə papirosunu yandırdı. – O vaxtlar nə fəhlələri, nə də bu milləti aldada biləcəklərini dərk eləyən kimi kommunistlər əsgərləri aldadıb bolşevik inqilabını yenidən üsulu üsyanla səhnəyə çıxarmaq istəyirdilər. O da qan və kin qoxusu verən kəşə yazılırları bir xəyala alət oldu.»

«Yox, – Halə bibi dedi. – Bu lap ağ oldu.»

«Mənə Rəya dedi, bilirəm, – Melih əmi dilləndi. Qəhqəhə çəkdi, amma öskürmədi. – Bu hərbi çevrildəndən sonra qurulacaq koalisiya bolşevik-yenidən nizamında Xarici İşlər Naziri, ya da Paris səfiri

olacağı barədə verilən sözlə əldə olduğundan evdə öz-özünə fransızca çalışmağa başlayıb. Bu heç tutmayacaq inqilab duası gəncliyində avaralarla oturub-durdulğundan bir cənəbi dil belə öyrənmə bilməyən oğlumun, heç olmasa, fransızcasına yarayacaq deyə əvvəlcə sevinmədim belə. Amma məsələni azıdanda Rəyanın onu görməsinə icazə vermədim».

«Heç vaxt belə bir şey olmadı ki, Melih! – Suzan bibi dedi. – Rəyayla Cəlal həmişə bir-birlərini gördülər, axtardılar, bir-birlərini ögəy qarlaş-bacı kimi yox, doğma qarlaş-bacı kimi də sevdilər».

«Oldu, oldu, amma mən gecikmişdim, – Melih əmi dilləndi. – Türk millətini və ordusunu əldə bilməyəndə bacısını aldatdı. Rəya belə anarxist oldu. Qalib oğlum onu o quldurların arasından, o siçan yuvasından çəkib çıxarmasaydı, Rəya indi evindəki yatağında deyil, kim bilir, harada olardı?»

Bir anlığa həmişə birgə yatağında yatan yazıq xəstə Rəyanı yada saldıqlarını fikirləşəndə Qalib dirnaqlarına baxırdı, düşündürdü ki, görəsən, Melih əmi hər iki-üç aydan bir sadaladığı siyahıya yeni bir şey əlavə ələyəcəkmi?

«Bəlkə də onda Rəya həbsdə olardı, çünki Cəlal qədər ehtiyatlı deyil», – Melih əmi dedi, siyahısının həyəcanı onu bürüdü, «Allah eləməsin»lərə fikir vermədən saydı: «Onda Rəya bəlkə Cəlalə birgə o quldurlara qarışardı. Qızımızı Bəyoglu qançstərlərinin, heroin emalatxanalarının, paviyon lotularının, kokain düşkünü belarusların, reportaj bəhanəsiylə aralarına girdiyi bütün o səfəh dəstəyə qarışardı yazıq Rəya. Mürdar xəzlərinin arxasınca düz İstanbula gələn ingilislərin güllə silsilələrinə və gülləçilərə həvəs göstərən homoseksualların, hamam aləmində iştirak edən amerikalı arvadların, dələduzların, bir Avropa ölkəsində artistlik nədi, fahişəlik belə eləməyəcəkləri kino ulduzlarımızın, itaətsizlik və mənimləmədən ordudan qovulmuş zabitlərin, sifilisdən səsləri çatlamış kişisayaq müğənnilərin, özünü kübar aləmin qadını kimi işə keçirən ucqar məhəllə dilbərələrinin arasında axtarmaq məcburiyyətində qalardıq. Ona da, «steropiramin» əlsin».

«Nə dediniz?» – Qalib dilləndi.

«Qripə qarşı ən yaxşı antibiotikdi. «Bekozim Fort»la birgə. Altı saatdan bir atılır. Saat neçədi? Oyanıbmi?»

Suzan bibi Röyanın, hər halda, bu məqamda yatdığını dedi. Qalib hamısının eyni anda fikirləşdiyi adam – yatağında yatan Röya barədə düşündü.

«Yox! – Əsma xanım dilləndi. Nənənin əksinə olaraq, Babadan qalma pis vərdişlə yalnız süfrə örtüyü yox, yeməkdən sonra qıraqlarına ağızlarını sildikləri ləkəli salfet kimi də istifadə olunan bədbəxt süfrə örtüyünü ehtiyatlı hərəkətlərlə yığışdırırdı. – Yox, mən Cəlalim barədə bu evdə pis söz danışılmasına razı ola bilmərəm. Cəlalim böyük adam oldu».

Melih əmiyə görə, əlli beş yaşlı oğlu da belə bu düşüncədə olduğundan yetmiş beş yaşlı atasını axtarmır, İstanbulda hansı evin mənzilində qaldığını kimsəyə demir, yalnız atası yox, ailədən kimsə – həmişə onu ilk bağışlayan Hələ bibisi belə – ona əlləri çatmasın deyə nömrəsini hamıdan gizlətdiyi telefonlarını bir daha şəkəkdən ayırırdı. Qalib Melih əminin gözlərində kədərdən yox, vərdişdən də olsa, bir neçə saxta göz yaşının peyda olacağını düşüüb qorxdu. Amma başına bu yox, qorxduğu başqa şey gəldi: Melih əmi yəna köhnə vərdişlə aralarındakı iyirmi iki illik yaş fərqi görməzliyə vurub, bir daha təkrarladı ki, əslində, həmişə Cəlal kimi yox, Qalib kimi oğlu olmasını həmişə istəyib: Qalib kimi ağıl başında, yetkin, sakit...

İyirmi iki il əvvəl (deməli, Cəlal o vaxt öz yaşında olanda) boyunun utandırıcı sürətlə artdığı, əlinin-qolunun daha utandırıcı tərzdə sallandığı illərdə bu sözü ilk dəfə eşidib gerçəkləşə biləcəyini təsəvvürünə gətirəndə Qalib ilk anda ana və atayla yeyilən, hamının yemək masasını dimdik tərzdə əhatə edən divarların qırağındakı sonsuz bir nöqtəyə baxdığı o rəngsiz və yavan axşam yeməklərindən (Ana: Günortakı zeytunyağıdan qalıb, verimmi? Qalib: Nnnh, istəmirəm; Ana: Sən? Ata: Mən nə?) qurtulub Suzan bibi, Melih əmi

və Röyayla birgə hər axşam yemək süfrəsi ətrafında otura biləcəyini uydurmuşdu. Sonra ağına gələn, başını fırladan başqa şeylər də vardı: bazar səhərləri Röyayla oynamaq («Gizli keçid», «Görmədim») üçün yuxarı mərtəbəyə çıxanda aradabir də olsa, mavi gecə paltarıyla gördüyü gözəl Suzan bibi anası olurdu (daha yaxşı); vəkillik və Afrika hekayələrini çox xoşladığı Melih əmi ata (daha yaxşı); eyni yaşda olduqlarına görə Röya da əkiz qardaş (burada ağıl dəhşətli nəticələri saf-çürük ələyəndə qətiyyətsizliklə dayanırdı).

Süfrə yığışdırılarda Qalib BBC-dən televiziya əməkdaşlarının Cəlalı axtardıklarını, amma tapa bilmədiklərini dedi: bununla belə, bu söz, gözlədiyi kimi, Cəlalın ünvanlarını və telefon nömrələrini hamıdan gizlədiyi, sayı barədə cürbəcür şayiələrin dolaşdığı İstanbul dörd tərəfindəki mənzillərinin yerləri, necə tapıla biləcəkləriylə bağlı dedi-qoduları yenidən alovlandırmışdı. Kimsə demişdi, qar yağdı: beləcə, süfrədən qalxıb, həmişəki kürsülərində oturmamışdan qabaq əllərinin arxasına araladıqları pərdələrin soyuq qaranlığı arasından yüngül qar basmış arxa küçələrə baxdılar. Səssiz, təmiz qar (Cəlalın oxucularıyla «keçmiş Ramazan axşamları» həsrətini bölüşməkdən çox, zarafatlaşmaq üçün istifadə elədiyi bir səhnənin təkrarı!). Qalib öz otağına çəkilən Vasifin arxasınca getdi.

Vasif iri yatağın qırağında, Qalib onunla üzbəüz oturdu. Vasif ağ saçlarında gəzdirdiyi əlini çiyinə salladı: «Röya?» Qalib sinəsinə yumruq vurdu, boğula-boğula öskürən kimi elədi: «Öskürəki xəstədi!» Sonra əllərini birləşdirib başını yastığın üstünə qoydu: «Yatır». Vasif yatağın altından iri karton qutu çıxardı: əlli ildə saxladığı qəzet-jurnal kəşiklərindən seçdikləri, bəlkə də ən yaxşılardı. Qalib onun yanında oturdu. Sanki Vasifin o biri yanında da Röya oturmuşdu, sanki onun göstərdiklərinə birgə gülürdülər – qutudan bəxtəbəxt çıxardıqları şəkillərə baxdılar. İyirmi il əvvəl üz-qırıma kremi reklamları üçün üzünü köpüyə bulamış, sonra da künc zərbəsindən gələn topa başıyla vurandan sonra beyin qanamasından ölmüş məşhur bir futbolçunun sabunlu təbəssümü; hərbi çevrilişdən

sonra İraq lideri Qasımın qanlı uniforması içində dincələn ölüsü; məşhur Şişli meydanı cinayətinin əllə çəkilməmiş rəsmi (aldadıldığı-nı iyirmi il sonra təqaüdə çıxanda başa düşən qışqanc polkovnik neçə gündən bəri təqib etdiyi şərgöz qəzetçini məşindəki gənc arvadıyla birgə güllələyəcək – Rəya radio teatrını təqdim edən səsliylə deyərdi); Baş Nazir Menderes qurbanlıq dövrü bağışlayan vaxt, arxada müxbir Cəlal dövrüylə birgə başqa yerə baxır. Qalib elə evə qayıtmaq üçün qalxacaqdı ki, Vasifin qutudan əl vardişi ilə çıxardığı Cəlalın iki köhnə yazısı gözünə dəydi: «Ələddinin dükanı», bir də «Cəllad və ağlayan üz». Yuxusuz keçəcək gecə üçün mütaliə həzirligi! Yazıları Vasifdən geri qaytarmaq şərtiylə almaq üçün çox «mim» etməsinə ehtiyac qalmadı. Əsma xanımın gətirdiyi qəhvəni də içməsinin səbəbini başa düşdülər. Açıq-aşkar «arvadım evdə xəstədi» ifadəsi artıqlamasıyla üzünə çökmüşdü. Açıq qapıdan çıxmışdı. Melih ömi belə «Ha, getsin, getsin!» demişdi. Hələ bibinin qarlı küçədən qayıdan pişiyi Kömrün üzərinə öylmişdi, içəridən bir də səsləndilər: «Allah şəfa versin de, Allah şəfa versin de, Rəyaya salam de, Rəyaya salam de!»

Qalib qayıdanbaşa emalatxanasının barmaqlığını endirən gözlüklü dərziyə qarşılaşdı. Ənarlarından kiçik buz parçaları sallanan küçə lampasının işığında salamlaşib birgə addımladılar. «Gecikdim, – dərzi bəlkə də hədsiz qar sükutunu pozmaq üçün dilləndi, – xanım evdə gözləyir». «Soyuqdu» – Qalib də cavabında dedi. Ayaqlarının altında əzilən qarın xışıltısını dinləyib-dinləyib küçənin tündündəki binanın, binanın üst küncündəki yataq otağının solğun gecə lampasının işığı görünənə qədər birgə addımladılar. Gah qar yağırdı, gah qararıq.

Salonun işıqları da Qalib evdən çıxanda qoyduğu kimi yanmırdı, dəhlizdəkilərsə yanırdı. Qalib evə girir-girməz çay üçün ocağın üstünə su qoydu, paltosunu, pencəyini çıxarıb əsdi, yataq otağına girib solğun lampa işığında islah corablarını dəyişdi. Sonra yemək masası arxasında oturub, Rəyanın onu atıb gedəndə yazıb qoyduğu məktubu bir də oxudu. Yaşıl özüyazan qələmlə yazılmış məktub xatırladığından da qısa – on doqquz kəlməymiş.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL ƏLƏDDİNİN DÜKANI

«Bir qüsurlu varsa, o da mövzudan kənara çıxmaqdadır.»

Biron Paşa¹

Mən «piteresk» bir yazıçıyam. Lügətlərə baxdım, amma bu sözlün mənasını əməlli-başlı başa düşə bilmədim: mən yalnız havasını sevirməm. Həmişə başqa şeylər barədə söz açmağı arzulamışam: həmişə atlı cəngavər, dumanlı bir səhər qaranlıq ovanın iki tərəfində bir-birilərinə hücum etmək üçün hazırlaşan üç yüz il əvvəlkin ordu-ları, qış gecələri meyxanalarda bir-birilərinə eşq əhvalatları danışan bədbəxtlər, qaranlıq səhərlərin içində bir sirtin arxasında qeyb olan aşıqların bitib-tükənməyən macərələri haqqında danışmağı arzulamışam, amma Allah mənə yalnız başqa cür əhvalatlar danışma-lı olduğum bu köşylə siz oxucularımı verdi. Qarşıqlıq yola veririk.

Yaddaşımın bağçası qurumağa başlamasaydı, bəlkə bu vəziy-yətdə heç də siyasətçi olmayacaqdım, amma hər dəfə əlimə qələm alanda gözlərimin qabağında yenə məndən nəşə gözləyən siz oxu-cularımın sifətləriylə şoran bir bağçada hamısı bir-bir məndən qaçan xatirələrimin izləri canlanır. Xatirə əvəzinə onun yalnız bir izinə rast gəlmək, sizi atıb getmiş, heç vaxt qayıtmayacaq sevgilinin kreslo-nun üzərində qoyduğu izinə göz yaşlarıyla baxmağa oxşayır.

Ələddinlə danışmaq qərarına belə gəldim. Qəzetdə ondan söz açacağımı, amma qabaqcadan görmüşəm istədiyimi öyrənən kimi qara gözlərini açib dedi:

«Qardaş, indi bu, mənim əleyhiməmi olacaq?»

«Əleyhinə olmayacağımı başa saldım. Nişantaşdakı dükanın həyatımızda tutduğu yer barədə danışdım. Kiçik dükanda satdı-ğı minlərlə, on minlərlə çeşid malın hamımızın hafizəsində necə

¹ Mütəllifin uydurduğu şəxs

rəng-rəng, iy-iy dipdiri qaldığını başa saldım. Evlərində, yataqlarında xəstə yatan uşaqların onlara Əlaəddinin dükanından hədiyyə, oyuncaq (qurğuşun əsgər), ya da kitab («Qırmızı saçlı uşaq»), ya da şəkili roman (Kinovanın dirildiyi on yeddinci sayı) almağa gedən analarının qayıtmasını necə səbirsizliklə gözlədiklərini danışdım. Ətrafdakı məktəblərdə son zəngin çalınmasını gözləyən minlərlə şagirdin xəyallarında çoxdan çaldırdıqları o zəngdən sonra həmin dükana xəyallarında necə girib içindən futbolçu («Qalatasaraylı Mətin), güləşçi (Homid Qaplan), ya da kino artisti şəkli (Cerri Lewis) çıxan konfetlərdən aldıklarını danışdım. Axşam sənət məktəbinə getməzdən əvvəl durnaqlarında solğun lakı yumaq üçün kiçik ase-ton şüşəsi alan qızların illər ötəndən sonra adı evliyin darıxdırıcı mətbəxində uşaqlar və nəvələr arasında bədbəxtəsinə ilk gənclik eşqlərini xatırladıqlarını, Əlaəddinin dükanını təsəvvürlərində necə uzaq nəğil kimi canlandırdıqlarını danışdım.

Çoxdan bizim evə gəlib üzbəüz oturmuşduq. Əlaəddinə dükanından neçə illər əvvəl aldığım yaşıl özülyazan qələmlə pis tərcümə olunmuş detektiv romanın əhvalatını nəğil elədim: ikinci əhvalatın axırında kitabı hədiyyə verdiiyim və çox sevdiyim qəhrəman ömrümün sonuna qədər o detektiv romanları oxumaqdan başqa, heç bir iş görməməyə məhkum olmuşdu. Tariximizin bütün Şərqi tarixini dəyişdirəcək hiyləsi hökumət çevrilişini planlaşdıran yurdsever zabitlərlə jurnalistlərin birçə ilk tarixi yığıncaqlarından əvvəl Əlaəddinin dükanında necə görüşdüklərini danışdım. Bir axşam vaxtı bu tarixi görüş keçiriləndə tavana doğru ucalan kitab və qutu qüllələrlə örtülə piştaxtasının arxasında Əlaəddinin heç bir şeydən xəbəri olmadan ertəsi səhər qaytaracağı qəzet-jurnalları barmaqlarını tüpürcəkləyə-tüpürcəkləyə saydığını danışdım. Vitrinindən, qapısının qabağındakı şabalıd ağacının iri gövdəsindən asıb nümayiş etdirdiyi jurnallarda poza verən yerli və yad çıpaq qadınların, səkilərdən dalğın-dalğın keçən tənha kişilərin o gecə görəcəkləri yuxularda eynilə «Min bir gecə» nəğillərindəki o heç doyma-

yan əsir qızlar, padşah arvadları kimi heç nəyi veclərinə almadan gözib öyləndiklərini danışdım. Söz «Min bir gecə» nəğillərindən düşdüynə görə adını daşıyan əhvalatın, əslində, min bir gecənin heç birində nəğil olunmadığını, amma Entoni Qallan tərəfindən kitab iki yüz əlli il əvvəl Qərbdə ilk dəfə çap olunanda səhifələrin arasına tələm-tələsik ustalıqla əlavə edildiyini danışdım. Əslində, əhvalatı Qallana Şəhrizadənin yox, onun Hanna adlandırdığı bir xristianın söylədiyini danışdım. Amma, əslində, Hannanın Yohanna Di-yab adlı hələli alim olduğunu, hekayəsinin türk rəvayəti olduğunu, böyük ehtimalla, İstanbulda baş verdiyini, bunun da içindəki qəhvə təfərrüatından başa düşüldüyünü danışdım. Amma, əslində, insanın artıq heç vaxt əhvalatın əslinin hansı, həyatın əslinin hansı olduğunu dərk etməyəcəyini danışdım. Çünki, əslində, hər şeyi unuduğumu, hər şeyi unuduğumu, hər şeyi unuduğumu danışdım. Çünki, əslində, qoca, bədbəxt, bədxasiyyət və tənha olduğumu, ölmək istədiyimi danışdım. Çünki, əslində, Nişantaşı meydanından axşam nəqliyyatının gurultusu, radioda insanı kədərləndirib göz yaşlarında boğan məni gəlirdi. Çünki, əslində, mən də bütün ömrüm boyu əhvalat danışandan sonra ölməmişdən qabaq Əlaəddindən unuduğum hər şeyin: dükanındakı ətir şüşələrinin, damğa pullarının, kibritlərin üzərindəki şəkillərin, neylon corabların, poçt açıqcalarının, artist şəkillərinin, seksoloji illiklərin, saçtutanların, namaz kitablarının əhvalatlarını bir-bir dinləmək istədiyimi başa saldım.

Xəyali əhvalatlar üçün düşmüş bütün həqiqi adamlar kimi, Əlaəddində dünyanın əsəblərinə təzyiq göstərən reallıqdankənar cəhətlərinə, qanunlarına təzyiq göstərən sadə montiq vardı. Mətbuatın dükanına göstərdiyi marağdan məmnun olduğumu bildirdi. Otuz ildir, gündə on dörd saat saqqaşaq işləyən tindəki dükanda çalışır, bazar günortasından sonra hamı radioda futbol matçıni dinləyəndə, saat ikiylə dörd arasında evində yatrdı. Əsl adının başqa olduğunu, amma bunu müştərilərinin bilmədiyini başa saldı. Yalnız «Hürriyyət» qəzeti oxuduğunu danışdı. Dükanında siya-

si müzakirə olmayacağı, çünki düz üzbaşızında Təşviqiyyə polis məntəqəsinin olduğunu, siyasətə də maraqlanmadığını danışdı. Jurnalı tütürçəkəlayə-tütürçəkəlayə saydığı da doğru deyildi: dükanının əfsanə, ya da nağıl guşası olduğu da. Bir növ, səhvlərdən şikayət edirdi: bəzi yoxsul qocalar vitrindəki oyuncaq plastik saatları həqiqi saat bilib ucuzluğuna heyrtlənir, həyəcanla içəri soxulurdular. Salonda at yarışını alıb oynayan, ya da öz əlləriylə seçdikləri «Milli lotereya»dan yenə bir şey çıxmıyanda qazablanmış bəziləri bu oyunları Ələddinin çıxardığını güman eləyib səs-küy salırdılar. Neylon corabı qaçan qadın da, yediyi yerli şokoladdan bütün dərisi səpən uşağın anası da, oxuduğu qəzetin siyasi görüşlərini bəyənməyən oxucu da emalçını yox, yalnız vasitəçi olan Ələddini günahlandırır. İçindən qəhvə yox, qəhvə rəngli ayaqqabı boyası çıxan paketi Ələddin cavabdeh deyildi. Şux səslə Emel Sayımın ilk mahnısından sonra sarsıla-sarsıla boşalıb axaraq radiotranzistorunu qapqara məhlulla bərbad eləyən yerli batareyaya Ələddin cavabdeh deyildi. Hara gedirsən, get, həmişə quzeyi göstərməkdənsə, həmişə Təşviqiyyə polis məntəqəsini göstərən kompaslara Ələddin cavabdeh deyildi. İçindən külyalı fəhlə qızın eşq və evlənmə barədə məktubu çıxan «Bafta» qutusundan da Ələddin cavabdeh deyildi, amma paketi açan əhəngçi şeyirdi xoşbəxtcəsinə otəkləri səs salısa, qaça-qaça gəlmiş, əlini öpüb Ələddindən nikah şahidi olmasını xahiş eləmiş, qızın adını və ünvanını soruşmuşdu.

Dükanı bir vaxtlar İstanbul «on yaxşı» sayılan səmtindəydi, amma müştəriləri də onu həmişə, daim heyrtləndirirdi. Növbə adlanan bir şey olduğunu hələ öyrənməmiş qalstuklu bəylərə heyrtlənirdi, öyrəndiyi halda, gözəlməyi bacarmayanlara dözə bilməyib qışqırırdı. Avtobus hər dəfə tında görünəndə üç-beş adam talançı monqol əsgəri həyəcanıyla «bilet, bilet, ay aman, tez olun, bilet» qışqıra-qışqıra dükana soxulduğuna, ətrafı dağıtdığına görə avtobus bileti satmaqdan əl çəkmişdi. «Milli lotereya» seçəndə da-da-dalaş salan qırx illik ər-əravad, bir qutu sabun almaq üçün otuz

cürəsini iyləyən boyalı qadınlar, fit almamışdan əvvəl bütöv qutunu bir-bir çalan toqəudcu zabitlər görmüşdü, amma artıq alışımsdı, fikir vermirdi. Ən axırını nömrəsi on bir il qabaq çıxmış fotoromanın köhnə saylarından birinin olmadığına görə söylənən ev qadınına, poçt pulu almamışdan qabaq arxasını yalayıb yapışqanının dadına baxan şişman bəy əfondiya, ipək parçadan düzəldilən qorənfilin iyini vermədiyinə görə ertəsi gün hirsə geri götürən qəssab arvadına artıq fikir vermirdi.

Bu dükanı dişləriylə, dirnaqlarıyla qurmuşdu. İllərlə köhnə «Teksas» və «Tommiks»ləri öz əliylə cildləmiş, səhərlər bütün şəhər yatan vaxt dükanını açıb süpürmüş, qəzet-jurnalları qəpiyə və şəbahlı ağacına bərkətmiş, ən son yenilikləri vitrininə yerləşdirmiş, istəyərlər deyən ən qəribə malları (məqətili güzgüsü yaxınlaşdıqca fırlanan oyuncaq balerinaları, üçrəngli ayaqqabı bağlarını, gözlərində mavi ampullar yanan gipsdən kiçik Atatürk heykəllərini, Hollandiya dəyirmanı formasında qələmədaşları, «Kirayəlik ev» və «Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim» lövhələrini, içindən birdən yüzəcəm nömrələnmiş quş şəkilləri çıxan şam iyi verən saqqızları, yalnız Kapalıçarşıda satılan çəhrayı nörd zərlərini, Tarzan və Barborosun yığışdırma şəkillərini, futbol komandalarının rəngindəki idman köynəklərini – özü də bir mavi rənglisini on il geymişdi – bir ucu ayaqqabı çəkəcəyi, o bir ucu qazlı su açacağı olan dəmir alətləri) müştərilərinə təqdim etməyə üçün illərlə bütün İstanbulu qarış-qarış, dükən-dükən gəzib, ən ağla-xəyal sığmaz istəklərə belə (güləb qoxulu o mavi mürəkkəblərdən varmı sizdə? Görəsən, nağmə oxuyan üzüklərdən tapırlarmı?) «yox» deməyib; soruşduqlarına görə, yaqın, nümunəsi olduğunu fikirləşdiyindən: «Sabah gətirərik!», – deyib dəftərinə qeyd eləmiş, ertəsi gün də şəhərin içində sirr axtarmağa çıxan yolçu kimi, dükən-dükən soruşaraq axtarib tapmışdı. Ağlagəlməz miqdarda satılan fotoromanlarla, ya da şəkilli kovboy hekayələriylə, ya da mənasız görkəmli yerli artist şəkilləriylə yorulmadan pul qazandığı vaxtlar da olmuşdu; qəhvənin, papirosun

qara bazara düşüb rahatlığının qaçdığı növbəli, soyuq, xoşagəlməz günləri də. Dükandan baxanda səkidən axışan adamların heç də «bela, belə...» olduğunu dərk eləyə bilməzdim, amma adamlar «bir... bir... nə bilim» idilər.

Bir də göürdün, hamısı ayrı bir havada görünən o izdiham birgə musiqili papiros qutusu həvəsinə düşürdülər, qafildən Yaponiyadan gələn kiçik barmağım böyüklüyündəki dolma qələmləri bir-birinin əlindən qapırdılar, sonrakı ay isə hamısını unudub tapança formasındakı alışqanlardan ələ almağa başlayırdılar ki, Ələəddin çakdıra bilmirdi. Sonra plastik ağızlıq dəbi başlayır, bütün camaat qətdirə papirosunu iyrencə qatranına başdanxarab elm adamı zövqüylə taxıb altı ay dalbadal müştükdən istifadə eləyir, qafildən onu atıb sağçı-solçusu, dinsiz-dindarı Ələəddindən boy-boy, rəng-rəng təsbeh alıb hər yerdə çevirməyə başlayır, bu fırtına sakitləşib, Ələəddin artıq qalan təsbehləri geri qaytarmamış yuxu dəbi çıxır, hamı yuxuları yozan kiçik kitabçanı almaq üçün qəndə növbəyə dururdu. Amerikan kiçik kitabçanı almaq üçün qəndə növbəyə dururdu. Amerikan filmi gəlir, bütün cavanlar qara eynək alırdılar, bir qəzet xəbəri çıxan kimi bütün qadınlar dodaq kremi, bütün kişilər imamlara yaraşan araçqınlardan istəyirdilər, amma çox vaxt istəklər heç başa düşülməyən tərzdə vəba kimi yayılırdı. Niyə minlərlə, on minlərlə adam eyni anda radiolarını qızdırıcılarının üstünə, maşınlarının arxa şüşəsinin qabağına, otaqlarına, iş masalarının, piştaxtalarının üstünə o taxta yelkənliləri qoymaq başlamışdı? Hamının: ana-uşaq, qadın-kişi, qoca-cavanın həmişə eyni şəkli – gözündən iri damla yaş axan məhzun və avropalı görkəmi olan uşaq şəklini anlaşılmaz istəklə alıb divarlardan, qapılardan asmasını necə başa düşmək lazım gəlirdi? Bu millət, bu insanlar bir... bir... «qarıb» deyib, «anlaşılmaz» kimi, «hətta dəhşətli» kimi, Ələəddinin tapa bilmədiyi sözü mən əlavə elədim, çünki sözləri tapmaq Ələəddinin yox, mənim işimdi. Bir müddət ikimiz də susduq.

Daha sonra illərdən bəri sürətli satdığı, sellüloiddən düzəldilmiş, başlarını tərpadən kiçik qızlar barədə danışanda, içindən alba-

lı likörtylə bir albalı çıxan şüşə formasındakı o köhnə şokoladlar barədə danışanda, ya da çərpələng üçün ən yaxşı və ən ucuz çiti İstanbulda haradan tapa biləcəyindən söz açanda Ələəddinlə müştəriləri arasında özünün də tapa bilməyəcəyi sözlərlə başa salınacaq bağ olduğunu dərk elədim. Nəniylə dükana gəlib o zəngli çəmbərlərdən alan kiçik qızı da, fransız jurnalını qapıb, dükanın bir küncünə çəkilib səhifələrdəki çılpaq qadınla qaşla-göz arasında sevimiyə təşəbbüs eləyən sızanaqlı yeniyetməni də sevirdi. Holivud ulduzlarının ağılagəlməz həyatlarından danışan romanı alıb, gecə evdə oxuyub, ertəsi səhəri: «Bu, məndə varmı!» – deyib geri qaytarmaq istəyən eynəkli bank məmuru da sevirdi, Quran oxuyan qız şəklinin şəkilsiz qəzetə bükülməsini xüsusilə xahiş eləyən qocanı da. Amma yenə də bu, ehtiyatlı sevgiydi: dəb jurnallarında ki modelləri xəritə kimi açıb dükanın ortasında parça kəsməyə cəhd eləyən ana qızı, hələ dükandan çıxmamışdan dava-dalaşa girişəndə bir-birilərlə döyüşüb paltarlar geyən, qollarını aşıqı-yuxarı qaldıran boy-boy gəlincləri, canlı körpələri tutan həkimlər kimi ehtiyatla, şəfqətlə və vərdisşkar tərzdə əllərinə götürmüş, çəhrayı məxluqların gözlərini açıb-yummalarından sehlənən kimi tamaşa eləmiş, bir şüşə rakıyla birgə gəlinciyi bağladıb Ələəddinin tüklərini ürpədən qaranlığın içində yox olmuşdu. Buna oxşar bir çox hadisədən sonra, başına gəldiyi kimi, indilərdə də Ələəddin yuxularında dükanda qutular və sellofan torbalar içində satdığı gəlincləri götür, gecələr dükanı bağlayan sonra gəlinclərinin gözlərini ağır-ağır açıb-yumduqlarını, saçlarının uzandığını təsəvvüründə canlandırır.

Bəlkə də məndən soruşacaqdı, görəsən, bu, nəyin işarəsidir, amma çox danışdığını, öz dərdləriylə dünyanı çox tutduğunu qəfildən hiss edən vətəndaşlarımızın düşdüyü o çarəsiz və kədərli sükuta cummuşdu. Bu dəfə sükutun uzun müddət pozulmayacağını bilib ikimiz də susduq.

Keyli sonra evdən üzr diləmiş tərzdə çıxanda Əlaəddin artıq mənim daha yaxşı biləcəyimi, artıq istədiyim kimi yazacağımı dedi. Bir gün bəlkə o gəlinciklərdən, yuxularımızdan danışan yaxşı yazı yaza biləm, əziz oxucularım.

BEŞİNCİ FƏSİL BU UŞAQLIQDI

*«İnsan atıb gedəndə bir səbəb göstərar: Həmin səbəbi deyər:
Qarşısındakının cavab vermək haqqını tanıyar.
Eləcə, qəfildən çıxıb getmək olmaz. Yox, bu, uşaqlıqdır.»*

Marsel Prust

Röya atıb getmək barədə on doqquz kəlməlik məktubunu Qalibin həmişə telefon aparatının yanında olmasını istədiyini yaşıl özünə yazan qələmlə yazmışdı. Qələmi ortalıqda görmədiyinə, sonrakı araşdırmalarında evdə də tapmadığına görə Qalib qərara gəlmiş ki, Röya məktubu qapıdan çıxmamışdan azacıq əvvəl yazıb: məktubu yazandan sonra, yəqin, Röya qələmi bəlkə lazım olar deyə son anda əl çantasına atmışdı; çünki ayda-ildə bir dəfə kiməsə cəndərdi məktub yazmağa cəhd ediyəndə (həmin məktubu Röya heç vaxt başa çatdırmaz, başa çatdırsa, zərflə qoymaz, qoysa, poçta atmazdı) sevə-sevə istifadə elədiyi yoğun dolma qələmi həmişəki yerində – yataq otağındakı şkafın siyirməsində dururdu. Məktubun üzərinə yazıldığı dəftər-kağızın hansı dəftərdən qoparıldığını başa düşmək üçün Qalib fasilələrlə uzun vaxt sərf elədi. Gecədən xeyli keçmiş Röyanın, Cəlalın öyüdüylə bioqrafiyasının kiçik muzeyini qurduğu köhnə şkafın siyirmələrindən çıxardığı dəftərlərin səhifələrini məktubun kağızıyla tutuşdurdu: yumurtanın on iki ədədinin altı quruşdan hesablandığı ibtidai məktəb riyaziyyat dəftəri; din dərslərində zorla tutulmuş, arxa səhifələrinə darıxa-darıxa damalı xaçlar, heyvətlənmiş müəllimin karikatürası: çəkilməmiş dua dəftəri; könərlərinə ötək modellərinin çəkildiyi, bəzi dünya kino ulduzlarının, yaraşıqlı yerli idmançıların, pop mahnıkarlarının adlarının yazıldığı ədəbiyyat dəftəri (Hüsn-ü Eşq imtahanda gələ bilər). Çox sonra hər dəfə eyni asanlıqla və peşmançılıq oyandıran siyirmələrdə, eyni assosiasiyalara

mənasızcasına əl eləyən yeşik diblərində, yataq altılarında və heç şeyin dəyişmədiyinə Qalibi inandırmaq istəyən kimi, Röyanın paltarlarının eyni ətrinə qoxusunu verən ciblərində apardığı son araşdırmadan, səhər azanından az sonra gözü yenidən köhnə şkafa baxanda Qalib bəxtəbəxt uzatdığı əlinin altında məktub kağızının qoparıldığı dəftəri tapdı. Xeyli əvvəldən vərəqlədiyi, səhifələrindəki şəkillərə və yazılara (27 may hərbi çevrilişini ordumuz iqtidar məşəllərini vuran qoyduğu üçün həyata keçirmişdi; hidranın¹ kəsiləsi nəninə köşküdə duran məvi rəngli yazaya oxşayır) dəftərin ortalarında bir səhifə mərhəmətsizcəsinə təlaşla cırılmışdı. Bu qəddarcasına təlaşdan və bütün gecə topladığı o biri kiçik təfərrüatlar kimi bir-birlərinin üzərinə domino daşları kimi yığılan assosiasiyalardan və kiçik tapıntılarından başqa, heç bir noticəsi olmayan təfərrüat...

Assosiasiya: xeyli əvvəl, orta məktəbdə oxuyanda, Röyayla eyni sinifdə, ayrı sırada oturanda əyləncəli səbirlə dözdükləri eybəcər tarix müəllimi: «Kağız-qələm çıxarın!» – deyib birdən-birə hazırlıqsız yaxaladığı sinfin imtahan qorxusuna bürünmüşü sükutda dəftərlərdən təlaşla cırılan vərəqlərin xışiltısını eşitməyə heç döza bilməzdi: «Dəftərlərinizi cırmayın! – cır səsiylə qışqırırdı, – qovluq kağızı istəyirəm! Bu millətin dəftərlərini cıran, malını tələf eləyən türk deyil, soysuzdu, sıfır verəcəyəm!» Verirdi də.

Kiçik tapıntı: anlaşılmaz fəsilələrlə işləyən soyuducu mühərrikinin arsızcasına pozduğu gecəyarışının sükutunda, kim bilir, nəçənci dəfə alt-üst elədiyi paltar şkafının dibində, Röyanın gedəndə özüylə aparmadığı tünd-yaşıl rəngli didəbaban ayaqqabılarının arasında Qalib tərcümə olunmuş detektiv roman gördü. Evdə yüzlərlə olduğuna görə maraqlanmayacaqdı, amma dolabların dibində, siyirmə küncündə tapıb toxunduğu hər şeyi qurdalamağı bir gecədə alışı əli üzərində irigözlü, balaca xain bayquş görünən həmin qara cildli kitabın səhifələrini öz-özünə çevirəndə içində yaxşı kağızda çap olunmuş jurnaldan kəsilən çılpaq və yaraşlıq kişi şəkli tapdı.

¹ Hidra – əjdaha, suda yaşayan bağırsağboşluqlu heyvan

Qalib sövq-təbii kişinin böyüklüyünü özünükiylə müqayisə etdiyi dinc («kişilik üzvünə» baxanda fikirləşdi: «Ələddindən aldığı xarici jurnaldan kəsib!»)

Assosiasiya: Röya detektiv romanlardan zəhləsi getdiyinə görə Qalibin onlara əlini vurmadığını bilirdi. İngilislərin ən ingilis, köklərin əməlli-başlı kök, günahkarlar, qurbanlar da daxil olmaqla, geri qalan bütün adamların, əşyaların da ya istisnasız dəlil-sübutlara oxşadığından, ya da müəllif onlara zorla dəlil-sübut donu geyindiriyindən özlərinə oxşamadıqları bu saxta dünyada Qalib bu cür vaxt keçirə bilməzdi («Vaxt keçirirəm də!») – Röya polis romanlarıyla birgə Ələddinin dükanından aldığı fındıq-fıstığı udan vaxt deyirdi. Qalib bir dəfə də Röyaya müəllifin və qatilin kim olduğunu bilmədiyi detektiv roman yazılsa, oxuyacağını demişdi. Beləcə, əşyalar və qəhrəmanlar hər şeyi bilən müəllifin məcburiyyəti ilə dəlil-sübutlar və saxta dəlil-sübutlar qiyyəsinə bürünmədən, heç olmasa, detektiv yazıcının arzulamı yox, həyatda olan şeyləri yamsılayıb kitabda qala bildirdilər. Qalibdən daha yaxşı roman oxucusu olan Röya belə romanda təfərrüat bolluğuna səbəbin necə dözcəyini soruşmuşdu. Çünki təfərrüatlar bu romanlarda həmişə bir məqsədə işarə edirmişlər.

Təfərrüatlar: Röya evdən çıxmamışdan əvvəl üzərində iri qara-fatmayla üç kiçik hamam boğçası şəklinin istehlakçıları qorxutduğu cücü dərmanını ayaqoluna, mətbəxə, dəhlizə gen-bol sıxmışdı (hələ də iyi galirdi). «Elektrik qızdırıcısı» dedikləri şeyi su isitmək üçün işə salmışdı (bəlkə fikri dağınıq olduğuna görə belə eləmişdi, çünki çarşənbə günü binada isti su günüdür), «Milliyyət» qəzetini bir az oxumuş (bürüşdürmüş), tapmacasını da sonra özüylə apardığı qurğuşun qələmlə bir az həll eləmişdi: *türbə, ara, ay, çətin; təksim, ramiz, sirr, dinlə*. Səhər yeməyi yemişdi (çay, ağ pendir, çörək); çirkli qabları yumuşdu. Yataq otağında iki, salonda dörd papiros çəkmışdi. Özüylə yalnız qış paltarlarının bəzilərini, dərisini xarab elədiyini dediyi makiyaj materiallarının bir hissəsini, çəkləklərini, lap axır

da oxuduğu romanları, uğur götürəcəyinə inandığı, siyirməsinin dəstəyinə taxdığı boş açar qabını, yeganə bəzəyi olan inci boyunbağını, arxası güzgünlü darağı götürmüş, saçı rəngindəki paltosunu geymişdi. Bütün bunları, yəqin, heç vaxt çıxmadıqları səyahətdə lazım olar deyər atasından aldığı orta ölçülü köhnə çamadanı (Məlihin əminin Məğribdən gətirdiyi) qoymuşdu. Şkafların çoxunu bağlamış (qapılarını ayağıyla örtmüşdü), siyirmələrinin itələmiş, ortaqlıqdakı tör-töküntü əşyasını yerlərinə qoymuş, çıxıb getmək barədə məktubu da heç qatıyyətsizlik keçirmədən birnəfəsə yazmışdı: zibil qabı və külqabıda cırılıb atılmış qaralama yoxdu.

Bəlkə buna atıb getmək məktubu da demək olmazdı. Rəya geri qayıdacağını bildirmədiyini kimi, qayıtmayacağını da bildirməmişdi. Sanki Qalibdən də yox, evdən çıxıb gedirdi. Qalibə isə oxuyub-oxumayacağını qəbul etdiyi üç kəlməlik günah ortaqlığı məsləhət gördü: «Anamgili yola verərsən!» Evdən getmək səbəbini açıqca Qalibin üstünə yıxmadığından bu günah ortaqlığı həm sevindiriciydi, həm də, necə olursa-olsun, Rəyayla bir ortaqlıqdı. Bu ortaqlığın əvəzində Rəyanın Qalibə verdiyi söz də üç kəlməlikdi: «Sənə xəbər verərəm». Amma bütün gecəni xəbər vermədi.

Bütün gecə su və qızdırıcı boruların cürbəcür iniltiləri, gurultuları, xorultuları ilə ötdü. Qar fasilələrlə yağdı. İçkisanat keçib getdi, bir daha gəlmədi. Rəyanın yaşıl imzasıyla Qalib saatlarla baxırdı. Evdəki əşyalar və kölgələr ayrı gün oldular, ev başqa evə çevrildi. Qalib «Deməli, üç ildə, tavandan sallanan lampa hötürməyə oxşayır!» demək istəyirdi. Bəlkə də yaxşı yuxu görəcəyinə inandığından yatmaq istədi, amma yata bilmədi. Bütün gecə müəyyən fasilələrlə əvvəlki bütün araşdırmaları silib, başdan başlayıb (paltar dolabının dibindəki qutuya baxmışdı; baxmışdı; deyəsən, baxmışdır; deyəsən, baxmamışdı; yox, baxmamışdı, indi hər şeyə yenidən baxmalıydı) yeni araşdırmalara girişdi. Bu ümitsiz araşdırmaların, az qala, ortasında əlində Rəyanın köhnə kəmərinin xatirələrlə qaynaşan toqqasını, ya da çoxdan itmiş qara cəynəyin boş qabını tutan-

da, birdən gördüyü işin ümitsizcəsinə məqsədsiz olduğunu başa düşəndə (o kitabdan çıxma detektivlər nə qədər ağılağalməzdiilər, o detektivin qulağına dəlil-sübutlar pıçıldayan müəllif nə qədər xoşməramlıydı!) əlində həmin məqamda hər nə tuturdusa, onu muzeyin inventarını çıxaran ehtiyatlı araşdırmaçı kimi vasitə ilə götürdüylü yerə qoyur, yuxudagəzər adamın yuxulusayaq addımlarıyla ayaqları onu öz-özünə mətbəxə aparır, soyuducunun qapısını açıb içindən heç bir şey götürmədən əla-bəla yoxlayandan sonra salondakı səvimli kreslosunun yanına gedib, az sonra yenə eyni axtarışı təntənəylə başlamaq üçün otururdu.

Üç illik evlilikləri ərzində qarşısında səbirsiz və əsəbi oturan Rəyanın çıçlarını tərpedə-tərpedə, saçlarını qarışdıraraq-qarışdıraraq, aradabir lap dərindən köksünü ötürə-ötürə, ehtirasla, ləzzətlə səhifələrini çevirə-çevirə detektiv romanlar oxuduğuna tamaşa elədiyi bu kreslodə arvadının atıb getdiyi gecə təkccə oturanda Qalibin beynində həmişə eyni görüntü vardı. Yox, Qalibin beynindəki lisey illərində Qalibdən qabaq tükləri çıxan, Qalibdən qabaq papiros çəkməyə başlayan sızanaqlı oğlanlarla Rəyanın, masalarının üstündə həyasız hamam cücülərinin dalğın-dalğın gəzişdiyi şirniyyatxanalara getməsinə şahid olanda, ya da bundan üç il sonra bir şənbə günü günortadan sonra onların mərtəbəsinə çıxanda («Sizdə mavi etiket olub-olmadığını öyrənməyə gəlmişdim!») anasının tör-töküntü tualet masası yanında, güzgünün qabağında boylananda Rəyanın səbirsizcəsinə çıçlarını tərpedə-tərpedə saatına baxdığını görəndə, ya da yenə bundan üç il sonra, bu dəfə heç görmədiyini solğun, yorğun Rəyanın ətrafındakılar tərəfindən çox mərd, fədakar sayılan, hələ o vaxtdan «Əməyin şafəqi» jurnalında öz imzasıyla siyasi «təhlilləri» çap olunan gənc siyasətçiylə yalnız siyasi olmayan məqsədlə evləndiyini öyrənəndə qəlbində baş qaldıran dəyərsizlik, məğlubiyyət, tənhəlik duyğusunun görüntüləri (sifətəm asimetrikdi, əlim sallaqdı, həddən artıq cılızam, səsim zorla çıxır!) deyildi. Qalibin bütün gecə gözlərinin önündə yalnız həyatın bir parçasını,

fürsəti, ya da əyləncəni əldən buraxmasının şəkli vardı: qar yağanda Əlaəddinin dükanının ağ səkiyə düşən işığı.

Röyagil lap yuxarı mərtəbəyə köçəndən bir neçə il sonra, yəni ibtidai məktəbin üçüncü sinfindən olanda bir cümə axşamıydı; hava qaralan vaxt Nişantaşı meydanından qış axşamının maşın və tramvay gurultuları gəldiyi o günlərdə birlikdə tapıb qaydalarını müəyyənləşdirdikləri «Səssiz keçid», «Mən görmədim» oyunlarını qarışdırıb kəşf etdikləri «Yox oldum!» adlı yeni bir oyunu oynamağa başlamışdılar. İkisindən biri binadakı əmilərin, nənələrin mənzillərindən birinə girib, bir küncdə gizlənib «yox olur», o biri də onu tapana qədər axtarırdı. Olduqca adi oyun qaranlıq otaqlarda işiq yandırmağa qoymadıqlarından, heç bir məhdudiyyət olmadığından tərəflərin səbrindən və təxəyyülündən asılıydı. Yox olmaq növbəsi ona çatanda Qalib iki gün əvvəl bir yaradıcılıq anında diqqətini çəkən nənəsinin yataq otağındakı şəkafin üstünə (ayağı əvvəlcə kreslonun qoltuqaltısının üzərinə, sonra ehtiyatla söykənəcəyinin üzərinə qoyub) çıxıb gizlənməmiş, Röyayın onu burada heç vaxt tapmayacağından əmin halda qaranlıqda qızı xəyalında canlandırmışdı. Xəyalında onu axtaran Röyayın yerinə özünü qoymuşdu ki, yoxluğunun əzablarını Röyayın necə hiss elədiyini daha yaxşı dərk eləyə bilsin! Yəqin, Röya ağlamalıydı; Röya tənhalıqdan darıxmalıydı; Röya aşağı mərtəbədə, qaranlıq arxa otaqda gizləndiyi yerdən çıxması üçün Qalibə göz yaşları içində yalvarmalıydı! Keyli sonra, uşaqlığın sonsuzluğu qədər uzun çəkən intizardan sonra Qalib səbirsizliklə, əslində, özünün səbirsizliyə məğlub olduğunu fikirləşmədən birdən şəkafin üstündən düşüb gözlərini solğun lampaların işığına alışıdırıb, bu dəfə özü evdə Röyayı axtarmağa başlamışdı. Bütün mərtəbələrə enib-çıxandan sonra qərribə və ağlagəlməz duyğuyla, məğlubiyyət havasıyla nənədən soruşanda: «Aa, üstünbaşın toz içindədi sənin! – qarşısında oturan nənə demişdi, – haradaydın? Səni axtardılar!» Baba da: «Cəlal gəldi, – deyib əlavə eləmişdi, – Röyayla Cəlal Əlaəddinin dükanına getdilər!» Qalib

dərhal pəncərənin, soyuq, mavi, tutqun pəncərənin yanına qaçmışdı; bayırda qar yağırdı: adamı bayıra çağıran ağır və kədərlı qar. Uzaqdan görünən Əlaəddinin dükanının içindən oyunculular, şəkilli jurnallar, toplar, rəngli şüşələr, tanklar arasından bayıra Röyayın dərisi rəngində işiq sızır, səkiləri basmış qarın ağılığında qeyri-müəyyən əks olunurdu.

Uzun çəkmə gecə ərzində Qalib bu iyirmi dörd illik görüntünü hər xatırlayanda iyirmi dörd il qabaq onu bürüyən səbirsizliyi birdən-birə qaynayıb daşan bir qazan südün dadsızlığıyla içində hiss elədi: əldən qaçırdığı həyat parçası haradadır? Evliliklərinin ilk günlərində illərlə əvvəlki ortağ həyatlarının əfsanələrini və uşaqlıqlarının xatirələrini daha da canlı saxlamağa həyəcanıyla Halə bəbinin mənzilindən götürüb öz yeni xoşbəxtlik yuvasının divarından həvəslə, səylə asdığı kəfgerli divar saatının illərlə nənəyə bəbənin dəhlizində əbədiyyət vaxtını gözləyən sonsuz və zarafətli çiqqıltılarını indi içəridən eşidirdi. Üç illik evlilik həyatları ərzində naməlum yerdəki naməlum həyatın nəşə və əyləncəsini qaçımaqdan şikayətçi görünən həmişə Qalib yox, Röya olmuşdu.

Qalib səhərlər işə gedər, axşamlar marşrut taksilərdə, avtobusda qayıdan tutqun sifəti, şəxsiyyətsiz izdihamin içində sahibsiz dirsəklər və ayaqlarla əlləşə-əlləşə evə qayıdırdı. Gün ərzində hər dəfə Röyayın dodaq büzdüyü bəhanələr tapıb kontordan evə bir-iki kərə zəng edər, axşam evin istiliyinə qayıdanda külbəblərdəki papirosların sayından və növdəndən, əşyaların, şeylərin duruşundan, evə gətirilmiş yeni əşyadan, sifətinin dərisindən Röyayın o gün neylədiyini o qədər də yarılmadan, təxmini başa düşərdi. Ya hədsiz xoşbəxtlik məqamında (istisnaıdı), ya da hədsiz həyəcan məqamında dünən axşam etmək barədə fikirləşdiyi kimi, Qərb filmlərindəki qocaları yamsılaya-yamsılaya arvadından o gün evdə neylədiyini, nə iş gördüyünü açıqca soruşacağı, ikisi də Qərbin, ya da Şərqi heç bir filmində aydın danışılmayan naməlum, sürüşkən nəhiyyəyə girməyin narahatlığını duyardılar. Statistliklərin, bürokr-

tik təsnifatlaşdırmanın «ev qadını» adlandırdığı o anonim adamın (Qalibin Røyaya heç oxşada bilmədiyi yuyucu tozlu və uşaqlı qadının) həyatında belə gizli, sirli, sürüşkən nahiyyə olduğunu Qalib eləndəndən sonra kəşf etmişdi.

Eynilə Røyanın yaddaşının dərinliklərindəki anlaşılmaz nahiyyə kimi, bu gizli, sürüşkən nahiyyənin sirli bitkilər, qorxunc çiçəklərlə qaynaşan bağçasının onun üzünə tamamilə bağlı olduğunu Qalib bilirdi. Bu qadağan olunmuş nahiyyə bütün sabun və yuyucu toz reklamlarının, fotoromanların, xarici jurnallardan tərəcə alınmış ən son xəbərlərin, əksər radio proqramlarının və qəzetlərin rəngli əlavələrinin ortağ mövzusu, hədəfiydi, amma həm də onlardan da o biri tərəfdə, onlardan daha da sirli, gizliydi. Bəzən elə-bələ dəhlizdəki qızdırıcının üstündəki mis nimçənin yanına kağız qayçımasının niyyə, necə qoyulduğunu anlaşılmaz ilhamla düşündə, ya da Røyanın hələ tez-tez görüldüyünü bildiyi, amma illərdən bəri özünü görə bilmədiyi qadına bir bazar gözintisində birgə rast gələndə Qalib ona qadağan olan həmin sürüşkən və ipəksayaq nahiyyələrə bağlı dəlilik-sübütə həmin yasaq nahiyyədən çıxmış sirli əlamətə rast gələn kimi bir anlığa heyrətlənir, yer altına itələnməmiş kütləvi tərqiətin artıq özünü gizlətməyən sirtinə rast gələn kimi tərəddüd eləyirdi. Qorxunc olan şey, eynilə yasaqlanmış bir tərqiətin sirləri kimi, sirtin «ev qadını» adlandırılan o şəxsiyyətsiz adamların hamısına sirayət etməsi, amma onların belə bir sirləri, gizli təntənələri, bölüşdükləri günəhləri, sevincləri, tarixləri olmayan kimi davranmaları, üstəlik də bunu nəyisə gizlətmək istəyilə deyil, bütün somimiyətləriylə həyata keçirmələriydi. Bu nahiyyə xədim edilmiş hərəm ağalarının kilid üstündən kilid vurub gizlədikləri o sirt kimi həm cəlbədicə, həm də itələyəcəydi: mövcudluğundan həmmün xəbəri olduğuna görə bəlkə kabus kimi dəhşətə salan deyildi, amma heç vaxt tərfi verilib adlandırılmadığı üçün sirli olmasına, yüz illərdi nəsilə-nəslə keçməsinə baxmayaraq, heç vaxt qürur, etibar, qələbə mənbəyi olmadığı üçün də bu sirt kədərliydi. Bəzən Qalib bu nahiyyənin bir

ailənin bütün üzvlərini yüz illərlə izləyən uğursuzluq kimi, bir növ, lənət olduğunu düşünürdü, amma evlənilib, uşaq sahibi olub, ya da anlaşılmaz səbəblərlə birdən-birə bir çox qadının işi atıb, öz istəyi ilə bu sirli lənətə qayıtdığının şahidi olduğu üçün də tərqiət sirtinin cazibəsi olduğunu da başa düşərdi; belə ki, bu lənətdən qurtarmaq, başqa adam olmaq qərarı ilə çox çətinliklə iş tapıb işləməyə başlayan qadınların bəzilərinə arxada qoyduqları o gizli təntənələrə, səhri anlara heç vaxt dərk edə bilməyəcəyi ipəksayağı, ya da tutqun nahiyyələrə qayıtmaq istəyinin əlamətlərini gördüyünə güman eləyirdi. Bəzən elədiyi mənasız zarafata, ya da söz oyununa Röya özünü heyrətləndirəcək qədər güləndə, ya da sincab rəngindəki saçlarının tutqun qalınlığında bacarıqsız əllərinin gəzintməsinə eyni nəşə ilə qarşılayanda, yəni bütün şəkillilə jurnallarda onlardan öyrənilmiş tərənələrin, bütün keçmişlə gələcəyin bir kənara atıldığı ər-arvad arasındakı yuxusayaq yaxınlıq anlarının birində qəfildən Qalib arvadına o sirli nahiyyə ilə bağlı sual vermək istəyir, bütün camaşırlardan, qablarından, detektiv romanlardan, gəzintilərdən başqa (uşaqlarının olmayacağını həkim demiş, bir yerdə işləməyə Röya çox da marağ göstərməmişdi), bu gün evdə məhz «o» məqamda neylədiyini soruşmaq istərdi; amma sualdan sonra aralarında baş verəcək uzaqlıq o qədər dəhşətli, sualın nəzərdə tutduğu məlumat aralarındakı ortağ dilin sözlərinə o qədər yad idi ki, heç şey soruşmaz, yalnız ağuşunda saxladığı Røyaya bir anlığa mənasız, çox mənasız nəzərlərlə baxardı. «Yenə mənasız baxırsan!» – Röya dillənərdi. «Üzün kağız kimi ağarıb!» – Röya anasının hələ lap uşaqlıq çağlarından Qalibə dediği sözləri nəşəylə təkrarlayıb deyərdi.

Səhər azanından sonra Qalib salondakı kreslosunda bir az yatdı. Yuxusunda gördükdü ki, bir akvariumdakı yaşıl mürəkkəb məhlulunda yapon balıqları ağır-ağır yırğalananda Röya, Qalib və Vəlif bir səhəvə haqqında danışırlar, daha sonra Vəlifin yox, Qalibin lal-kar olduğu aşkara çıxırdı, amma çox da kədərlənmirdilər: necə olsa, yaxında hər şey öz yoluna düşəcəkdə.

Oyanandan sonra Qalib masa arxasında oturdu, təqribən on doqquz-iyirmi saat qabaq Röyanın hərəkətlərini təxmin elədiyi kimi, masanın üstündə ağ kağız axtardı. Əlinin altında – eynilə Rəya kimi – kağız tapmayanda Röyanın çıxıb getmək barədə məktubunun arxasına bütün gecə bir-bir düşündüyü adamlardan, məkanlardan ibarət siyahı yazmağa başladı. Bu yazdıqca uzanan, uzandıqca yazdıran, Qalibdə detektiv roman qəhrəmanlarını yamsıladıqı duyğusu oyandıran, əsəb korlayan siyahı idi. Röyanın əvvəlki sevgililəri, liseydəki «gülünc» rəfiqələri, aradabir adını andığı dostları, keçmiş «siyasətçi» yaxınları, Qalibin Röyanı tapana qədər heç bir şey bildirməmək qərarına gəldiyi ortaq yoldaşlarının adları onların ibarət olduqları səsi-səssiz həflərin yuvarlaqları, enişləri, çıxışları, sifətləri, getdikcə daha mənalı, ikiqat mənalı: görünən formaları arasından naşi detektiv Qalibə nəslə ilə əl edir, xaincəsinə göz vurub, saxta dəlil-sübutlar yollayırdılar. İri tənəkə yeşikləri yük maşınının kənarlarına vura-vura boşaldan zibildəşyanlar keçəndən sonra Qalib siyahını daha da uzatmamaq üçün yaşıl qələmini oxşarıyla birgə bu gün geyəcəyi pencyənin qoltuq cibinə qoydu.

Ortalıq qar mavisiyə işıqlananda evin bütün işıqlarını söndürdü. Hər şeylə maraqlanan qarçıq çənə-boğaz etməsin dəyə içini son dəfə də gözədən keçirəndən sonra zibilqabını bayıra çıxardı. Çay dəmlədi, üzqıraxına təzə ülgüc taxıb üzünü qırxağa başladı, təmiz, amma ütülənməmiş alt paltar, köynək geyindi, bütün gecəni alt-üst etdiyi evi təzədən yığışdırdı. Geyinəndə qarçıqının qarçı altından atdığı, çayını içən vaxt oxuduğu «Milliyyət»dəki yazısında Cəlal neçə illər əvvəl qaranlıq ucqar məhəllələrdə, bir gecəyarısı qarşılaşdığı «göz» haqqında söz açdı. Qalib əvvəllər bir dəfə də çap olunan yazını oxumuşdu, amma yenə də üzərində həmin «göz»ün dəhşətini hiss elədi. Telefon elə bu məqamda zəng çalmağa başladı.

«Röyadır!» – Qalib fikrindən keçirdi; dəstəyi götürənə qədər axşam Röyayla birgə gedəcəkləri kinoteatr barədə – «Konak» – belə düşünmüşdü. Dəstəkdəki ümidqıncı səsə, Suzan bibiyə ca-

vab verəndə heç tərəddüd etmədi: «Hə, Röyanın qızdırması düşüb, bütün gecəni də çox yaxşı yatıb, Qalibə səhər danışdığı bir yuxu belə görüb. Təbii ki, anasıyla danışmaq istədi; bir dəqiqə!» «Röya! – Qalib dəhlizə sarı səsləndi, – Röya, anan zəng eləyib!» Röyanın əsnəyə-əsnəyə yataqdan qalxdığını, tənbəl-tənbəl gərnişib çəkoləklərini axtardığını gözələrinin qabağına gətirdi; sonra dərhal beyninin proyektoruna başqa lent taxdı: qayğıkəş ər. Qalib arvadını telefona çağırmaq üçün dəhlizdən içəri gedir, onu yataqda yenidən mışıl-mışıl yatan vəziyyətdə görür. Bu ikinci epizodu daha yaxşı canlandırmaq, Suzan bibiyə inandırıcı atmosfer təqdim etmək üçün dəhlizdə ora-bura yeriyəndə «effekt» belə elədi. Telefonun yanına qayıtdı. «Yatıb, Suzan bibi, gözələri qızdırmadan zığ içindəydi, üzünü yuyub, yerinə girib, yenə yatıb!» «Çoxlu-çoxlu naringi suyu içsin!» – Suzan bibi ən yaxşı, ən ucuz sıxmalıq qan naringisini Nişantaşıda haradan tapa biləcəyini söylə başa salıb dedi. «Axşam bəlkə «Konak» kinoteatrına gedəcəyik!» – Qalib inam hissiylə dilləndi. «Yenə soyuqlamasın!» – Suzan bibi dedi, sonra bəlkə də hər şeyə çox qarışdığıni fikirləşib, mövzunu bir anlığa tamamilə başqa yerə çevirdi: «Bilirəmmi, sosis, doğrudan da, telefonda Cəlalın sasına çox oxşayır. Yoxsa sən də soyuqladın? Diqqətli ol, Röyadan mikrob keçməsin!» Dəstəkləri qarşılıqlı eyni hörmət, sevgi və sanki Röyanı oyandırmamaq üçün, onu incitməkdən çəkinib ehtiyatla, yavaşca qoydular.

Qalib dəstəyi qoyandan dərhal sonra Cəlalın köhnə yazısını yenidən oxumağa başlayanda bayaqkı şəxsiyyətiylə yazıdakı «göz»ün baxışları və düşüncələrinin dumanları arasında qəfiləndən qərara gəldi: «Röya, təbii ki, keçmiş ərinin yanına qayıdıb!» Bu açıq-aydın həqiqəti bütün gecəni başqa xəyallarla bulandırıb görə bilməsinə həyrətləndi. Eyni qətiyyətlə telefonun yanına gedib Cəlalə zəng elədi. Bütün bu dəliliyi və nəticəsini ona danışib belə demək üçün: «İndi mən onları axtarmağa çıxıram. Keçmiş əriylə birgə Röyanı tapanda – bu çox vaxt aparmaz – onu evə qayıtmağa

razi sala bilməyəcəyimdən qorxuram. Rəyanı daha yaxşı sən başa sala bilərsən. Evə qayıtması («mənim yanına» deyəcəkdi, amma ağzından söz çıxmamışdı), evə qayıtması üçün ona nə deyim?» «Əvvəlcə sakit ol! – Cəlal səmimiyyətlə deyəcəkdi, – Rəya nə vaxt getdi? Sakit ol! Bir az birgə fikirləşək. Mənim yanına, redaksiyaya gəl». Amma Cəlal hələ də nə evində, nə də redaksiyada vardı.

Evdən çıxanda Qalib telefonun dəstəyini kənarə qoymağı fikrinə gətirdi, amma qoymadı. Suzan bibi «Zəng elədim, zəng elədim, məşğul idi!» desə, «Rəya telefonun dəstəyini düzgün qoymayıb, – deyərəm, – bilirsiniz, dalğındır, hər şeyi unudur!»

ALTINCI FƏSİL

BƏDİİ USTANIN ÖVLADLARI

«...zamandankənar havanı titrədən ahlər!»

Dante

Sütunlarımızı hər təbəqədən, hər sınıfdən, hər cinsdən adamlarımızın problemlərinə utanıb-çəkinmədən açandan bəri oxucularımızdan maraqlı məktublar alırıq. Öz həqiqətlərinin, nəhayət, dilə gəldiyini görən bəzi oxucularımızın bəzən bunları yazmağa səbri belə çatmır, qaça-qaça mətbəəmişə gəlib, bizə inana-inana başlarına gələn əhvalatları danışır. Bəziləri də danışdıqları ağılagəlməz hadisələrdən, dəhşətli təfərrüatlardan tələsə düşdüyümüzü görəndə başlarına gələn əhvalatları və öz həyatlarını sübuta yetirmək üçün bizi iş masamızdan ayırıb cəmiyyətimizin indiyə qədər heç yazılmamış, maraqlanmamış pəlçıqlı və sirli qaranlıqlarına çəkirlər. Türkiyədə manekençiliyin yer altına itələnmiş dəhşətli tarixindən elə bu cür xəbərdar olduq.

Müqəvva kimi gübrə və kənd iyi gələn «folklorsayağ» təfərrüat bir tərəfə, «manekençilik» adlandırılan sənətdən cəmiyyətimiz yüz illərdir, xəbərdar belə deyildi. Bu işə ilk girişən usta manekençiliyimizin piri, Əbdülhəmidin əmri və zamanın şahzadəsi Osman Cəlaləddin əfəndinin sayəsində açılan Dənizçilik muzeyinə girəndə manekenləri hazırlayan Bədii Usta olub. Manekençiliyimizin gizli tarixini yaradan da Bədii Ustadır. Üç yüz il qabaq Ağ dənizdə italyan, ispan gəmilərinə qan udduran ləvəndlərimizin,¹ cavan igidlərimizin pələ bıqları, bütün əzəmətləri ilə bu ilk muzeyə yerləşdirildiyini, səltənət qayıqları, çoxavarlı gəmilər arasında durduğunu görən muzeyin ilk ziyarətçiləri, şahidlərin danışdığına görə, heyrət içində qalmışlar. Bədii Usta bu ilk möcüzələrində material kimi ağac, gips,

¹ Ləvənd – Osmanlı donanmasında dəniz sərhədlərini qoruyan əsgərlər

bal mumu, ceyran, dəvə və qoyun dərisi, insan saç-saqqalından istifadə edib. Böyük sənətkarlıq bacarığıyla yaradılan bu möcüzəvi məxluqlarla qarşılaşanda dövrün dar fikirli şeyxülislamı qəzəblənib: Allahın yaratdıqlarını bu qədər mükəmməl yamsılamaq, Allahla, bir növ, bəhsə girmək kimi başa düşüldüyündən manekenlər muzeydən götürülüb, çoxavarlı gəmilər arasına müqəvvalar qoyulub.

Baş a çatmamış qərbəlxmə tariximizdə nümunələrini min dəfələrlə gördüyümüz bu yaşaqlamaq düşüncəsi Bədii Ustanın içində bir anda odlanan «sənət odunu» söndürməyib. Bir yandan evində yeni manekenlər düzəldib, bir yandan da «övladlarını» deydi əsərlərini yenidən muzeyə daxil etmək, ya da ayrı yerdə nümayiş etdirmək üçün vəzifə adamlarıyla dil tapmağa çalışıb. Uğurluğa düşər olanda rəhbər şəxslərdən də, dövlətdən də kəsüb, amma yenə sənətdən küsməyib. Evinin kiçik atelye vəziyyətinə saldıqı alt mərtəbəsində maneken düzəltməyə davam etmiş. Sonralar həm məhəllədəki qonşuların «cadugərlik, pozğunluq, dinsizlik» təqsirləndirmələrindən gizlənmək, həm də getdikcə tünlük olduğundan «övladları»yla sadə müsəlman evinə sığınış bilmədiyindən köhnə İstanbuldan Qalataya, Avropa səmtindəki bir evə köçüb.

Ziyarətçimin məni də apardığı Kuledibindəki bu qərribə evdə tələkkar fəaliyyətinə inam və vurğunluqla davam etdiyi vaxtda oğluna da öz-özünə öyrəndiyi peşəsini öyrədir. İyirmi il davam etmiş işdən sonra cümhuriyyətimizin ilk illərindəki o həyəcanlı Qərbçilik dalğası içində bəylər başlarındakı fəsləri çıxarıb panama qoyanda, xanımlar qarşıblarını atıb, ayaqlarına dikkədən ayaqqabılar keçirəndə Bəyoğlu küçəsindəki o məşhur pal-paltar dükənlərinin vitrinlərinə maneken yerləşdirməyə başlamışlar. Xaricdən gətirilən o ilk manekenləri görəndə Bədii Usta illərdən bəri gözlədiyi qələbə gününün gəldiyini fikirləşib yer altındakı atelyesindən küçəyə çıxıb. Amma «Bəyoğlu» adlanan bu nümayişkarana alış-veriş, əyləncə küçəsində ölümünə qədər özünü yenidən yer altındakı həyatın qarılığına itələyəcək yeni peşmançılıq hissiylə qarşılaşıb.

Götürdüyü nümunələri görəndə, atelyesinin zirzəmisinə gələn bütün o «bonmarş»¹ sahibləri, dəst paltarlar, əmək, kostyum, corab, palto, papaq alveri etmiş bütün hazır geyim satanlar, vitrinçilər onu bir-bir geri qaytarıblar. Düzəldiyi manekenlərin, paltarların modellərinin öyrətdiyi Qərb ölkələrinin adamlarına yox, bizim adamlarımıza oxşayırlar. «Müşəri» dükənlərdən biri deyib, «kücədə hər gün on minlərlə gördüyü o bişli, ayri qiçli, qara-quramaatdan birinin əynindəki paltonu yox, uzaq, naməlum diyardan gələn yeni, «gözəl» adamın geydiyi penceyi əyninə keçirmək istəyəndə həmin penceklə birlikdə özü də dəyişdiyinə, başqa adam olduğuna inana bilsin». Bu işlərdə bişmiş vitrinçi Bədii Ustanın əsərlərini heyranlıqla qarşılayan sonra, təəssüf ki, çörəkpu luğün vitrinlərinə bu «həqiqi türkləri, bu həqiqi vətəndaşları» qoy-mayacağını bildirib: sanki türklər artıq «türk» yox, başqa bir şey olmaq istəyirlərmiş. Buna görə də görkəm-paltar çevrilişini icad etmişlər, saqqallarını qırıxıblar, dillərini və hərflərini dəyişdiriblər. Daha yığcam danışmağı sevən bir dükən sahibi müştərilərinin paltarını yox, əslində, arzunu satın aldıklarını bildirir. Əslində, satın almaq istədikləri həmin paltarı geyən «o birlər» kimi olmaq arzusu imiş.

Bədii Usta bu yeni arzuaya uyğun gələcək manekenlər düzəltməyi sınaqdan belə keçirməyib. Avropadan idxal edilən, qərbə duruşları və diş məcunu təbəssümləri daim dəyişən o manekenlərlə rəqabət apara bilməyəcəyini başa düşürmüş. Beləcə, öz atelyesinin zülmətində qoyub gəldiyi öz həqiqi xəyallarının yanına qayıdıb. Ölmünə qədərki on beş ildə bu yerli, qorxunc xəyalların əta-sümtüyə büründüyü, hamısının bir-bir sənətin şah əsəri olan yüz əllidən artıq yeni maneken düzəldib. Redaksiyamıza qədər gələn bəni atasının yer altındakı atelyesinə aparın oğul həmin manekenləri bir-bir göstərir, bizi «biz» etmiş «özümüzün» bu qərribə, tozlu əsərlərin içinə basdırıldığını deyirdi.

¹ Bonmarş (fr.) – universal mağaza

Küledibindəki pəncərədən, ayrı pilləkənlilik bərbad səkidən keçib endiyimiz soyuq, qaranlıq evin alt mərtəbəsindəyik. Dörd yanımız daim qumıldanmağa çalışan, sanki nəse eləyib yaşamaq istəyən manekenlərin o dondurulmuş həyatıyla dopdoluydu. Yarı-qaranlıq zirzəmidə kölgə içində bir-birlərinə və bizə baxan yüzrlə mənalı göz, sifət vardı. Bəziləri oturmışdu, bəziləri nəse danışır, bir hissəsi yeyir, bir hissəsi güllür, bir hissəsi dua eləyir, bir hissəsi isə mənə həmin anda düşülməz gələn «mövcudluqla» bayırdakı həyata sanki meydan oxuyurdu. Hər şey açıq-aydın ortadaydı; bu manekenlərdə nainki Bəyöglü və Mahmudpaşa vitrinlərində, Qalata körpüsünün izdihamında belə hissə eləyə bilməyəcəyimiz canlılıq vardı. Bu hərəkətdə olan, nəfəs alıb-verən maneken tünlüyünün bədəninə işıq kimi həyat fışqırırdı. Ovsunlanmışdım. Yanımdakı manekenlərdən birinə qorxuyla, vurğunluqla yanaşdığımı, ondakı canlılıqdan faydalanmaq, bu gerçəkliyin, bu dünyanın sirrini ödələmək üçün uzanıb bu əşyaya (yaşlı bir əmi öz ictimai dərslərinə cummuşdu) yetişmək istədiyimi, ona toxunduğumu xatırlayıram. Sərt bədən otaq kimi dəhşətli və soyuq idi.

«Hər şeydən əvvəl, atam bizi biz eləyən hərəkətlərə diqqət yetirməli olduğunu deyirdi!» – manekençinin oğlu qürurla izah elədi. Atasıyla birgə uzun, yorucu iş saatlarından sonra Küledibinin qaranlığından yer üzünə çıxırlar, Taksimdəki dəllallar qəhvəxanasının hər yer görünən məsələlərindən birinin arxasında oturub çaylarını sifariş eləyir, meyandakı izdihamın «jestlərini» gözəylirlərmiş. Atası həmin illərdə millətin «həyat tərzi», tarixini, texnikasını, mədəniyyətini, sənət və ədəbiyyatını dəyişdirə biləcəyini dərk eləyərmiş, amma jestlərini dəyişdirəcəyini heç ağlına gətirməzmiş. Bunları danışanda oğlu mənə papirosunu yandıran sürücünün duruşundakı təfərrüatları aydınlaşdırır, Bəyöglü lotusunun qollarının necə, niyə yana açıq durduğunu, yengəc kimi yanakı yeridiyini üzə çıxarır, hamımız kimi ağzını yepyekə açib gülmə bir ləbləbiçi şagirdinin çənəsinə diqqətimi çəkirdi. Əlində tor

zənbil prospektdə təkə gedən qadının düz baxmasındakı o dəhşətin mənasını da başa saldı, camaatımızın şəhərlərimizdə gəzəndə niyə həmişə yerə, çöllərdə gəzəndə niyə həmişə göyə baxdıqlarını da... Onları hərəkətə gətirəcək sonsuzluq saatının çatmasını gözləyən bütün həmin manekenlərin jestlərinə, duruşlarına, duruşlarındakı «bizdə» olan o şeyə, kim bilir, neçə dəfə dönə-dönə yenidən diqqətimi çəkdi. Üstəlik bu möcüzə məxluqların çox gözəl paltarlar geyib, nüməyış etdirəcək qabiliyyətə malik olduğunu da başa düşürdünüz.

Amma yenə də bu manekenlərdə, bu zavallı məxluqlarda insanı bayırdakı işıqlı həyata itələyən nəse vardı. Necə deyim, sanki bir cür dəhşətli, qorxulu, azablı, tutqun cəhət! Oğlu «Sonralar atam artıq gündəlik hərəkətləri də gözəlmədi» deyəndə həmin dəhşətli şeyi sezdiyimi fikirləşmişdim. Mənim «jest» kimi başa salmağa çalışdığım o hərəkətlərin: burun silməkdən qəhqəhə çəkməyə, yan baxmaqdan yeriməyə, əl sıxmaqdan şüşə açmağa qədər gedib çatan bütün o gündəlik hərəkətlərin də dəyişdiyini, saflığını itirdiyini ata-oğul yavaş-yavaş başa düşməyə başlayıblar. Dəllallar qəhvəxanasından izdihamı tamaşa eləyəndə qabaqlar özləri və oxşarlarından başqa yamsılamağa bir şey görməyən küçədəki adamın kimi təqlid etdiyindən, kimdən nümunə götürüb dəyişdiyindən heç cür baş açmayıblar. «Adamlarımızın ən vacib xəzinəsi» dedikləri jestləri gündəlik həyatda elədikləri öləri bədən hərəkətləri sanki gizli və gözəgörünməz bir «şəfin» komandasıyla ağır-ağır, əsaslı şəkildə dəyişir, yox olur, əvəzinə haradan nümunə götürüldüyü bilinməyən bir yığın yeni hərəkətlər gəlirmiş. Sonralar ata bir silsilə uşaq manekeni üzərində işləyəndə hər şeyi dərk eləyiblər. «O lənətə gəlmiş filmlərin üzündən!» – oğlu qışırırdı.

Qərbdən qutu-qutu gətirilən, kinoteatrlarda saatlarla göstərilən o lənətə gəlmiş filmlər üzündən küçədəki camaatımızın jestləri saflığını itirməyə başlayıb. Açıq-aydın başa düşülməyən sürətlə adamlarımız öz hərəkətlərini bir tərəfə qoyub, başqa adamların

hərəkətlərini mənimsəməyə, yamsılamağa başlayıblar. Atasının bu yeni, saxtatahar hərəkətlərə, bu anlaşılmaz jestlərə duyduğu qəzəb həqliliğini göstərmək üçün oğulun sayıb-tökdiyi təfərrüatlarla sözü uzatmaq istəmirəm: filmlərdən öyrənilmiş bütün o qəhqəhələrin, pəncərə açmaqdan qapı çırpmağa, çay fincanı tutmaqdan pencək geyməyə qədər gedib çıxan bütün o öyrənilmiş və yersiz jestlərin, baş tərpətmələrin, kübar öskürəklərinin, qəzəb anlarının, göz qırpmalarının, yumruq atmalarının, oyur-oyur oynayan o qaşların, o gözələrin bizim qaba uşaqsayağılığımızı öldürən o kübarlıqların, ya da sərtliklərin hamısını bir-bir başa saldı. Atası artıq saflığını itirmiş bu qarışıq hərəkətləri görmək belə istəmirmiş. Bu yeni və qondarma hərəkətlərdən narahat olub öz «övladlarının» saflığını pozmaqdan qorxduğundan atelyesindən qırağa çıxمامaq qərarına gəlib: evinin zirzəmisinə çəkiləndə «bilinməli mənanın və sirrin özünü», onsz da, çoxdan tanıdığını elan ələyib.

Bədii Ustanın həyatının son on beş ilində düzəltməyi əsərlərə baxanda bu naməlum özün nə demək olduğunu öz həqiqi şəxsiyyətini uzun illərdən sonra öyrənən «vəhşi uşağın» dəhşətiylə sezdim: mənə baxan, mənim həyatıma doğru irəliləyən, məni təmsil ələyən bu əmi, xala, yoldaş, qohum, tanış, baqqal, fəhlə manekenləri arasında mənim oxşarlarım vardı, hətta o məğlub, ümitsiz zülmət içində özüm də vardım. Bir çoxu boz rəngli tozla örtülü bu adam manekenləri (aralarında Bəyoğlu qanqəstləri də vardı, tikiz tikən də, məşhur varlı Cəvdət bəy də vardı, ensiklopedist Səlahəddin bəy də, yangınsöndürənlər də vardı, bənzərsiz cırdanlar da, qoca dilənçilər də, hamilə qadınlar da) solğun lampaların şişirtməyi dəhşətli kölgələriylə birgə mənə itirdikləri saflıqları üzündən əzab çəkən al-lahları, bir başqasının yerində olmadıqlarından özlərini yeyib-tökən əzabkeşləri, bir-biriləriylə sevişə-sevişə yata bilmədiklərindən bir-birilərini öldürən bədbəxtləri xatırladırdılar. Onlar da mənim kimi, bizlər kimi, işlərinə təsadüfən düşdükləri naməlum mövcudluğun mənasını cənnətdə qalmış qədər uzaq keçmişdə bir gün sanki kəşf

əlmiş, amma sonra həmin səhrli mənanı unutmuşdular. Unutduğumuz o xatirə üçün əzab çəkirdik; belimiz bükülmüşdü, amma yenə də özümüz olmaq üçün müqavimət göstərirdik. Jestlərimizə, bizi biz ələyən şeylərə, burnumuz silməyimizə, başımızı qaşımamıza, ayağımızı atmağımıza, baxışlarımıza çökən bədbəxtlik və məğlubiyyət duyğusu, əslində, özümüz olmaq naminə müqavimət göstərməyin cəzasıydı. Bədii Usta haqqında danışan oğlu «Atam vitrinlərə bir gün öz manekenlərini qoyacaqlarına həmişə inandı!» deyəndə, «Atam adamlarımızın bir gün başqalarını təqlid etməyəcək qədər xoşbəxt ola biləcəyindən heç ümidini kəsmədi!» deyəndə mən həmin maneken izdihamını da mənimlə birgə dərhal bu qapalı, kifli zirzəmidən yer üzünə çıxıb günəş altında başqalarına baxa-baxa, başqalarını yamsılaya-yamsılaya, başqası olmağa çalışa-çalışa bizi kimi xoşbəxtliklə yaşamağa can atdıqlarını düşünürdüm.

Bu istək, sonra öyrəndim, həyata da keçmişdi! Qəribəliklərlə diqqət çəkməyə marağı olan bir dükən sahibi bəlkə də qiymətini aşağı salacağını bildiyindən atelyedən bir-iki «mal» alıb. Amma alıb nümayiş etdirdiyi manekenlər duruşlarıyla, jestləri ilə vitrinlərin o biri tərəfindəki müştərilərə, səkidən axıb keçən izdihama o qədər oxşaymış ki, o qədər adi, o qədər həqiqi, o qədər «bizdən»mişlər ki, onlarla kimsə maraqlanmayıb. Buna görə də pinti dükənçi onları baltasıyla parça-parça ələyib: jestləri mənalandıran bütövlük itəndən sonra qollar, qollar, ayaqlar kiçik dükənin kiçik vitrinində Bəyoğlu izdihamına çətir, olcək, çəkək, ayaqqabı nümayiş etdirmək üçün illərlə istifadə olunub.

YEDDİNCİ FƏSİL QAF DAĞININ HƏRFLƏRİ

«Adın bir mənasını olmalıdı?»

Lyuiz Kerroll

Yuxusuz keçən gecədən sonra Qalib küçəyə addımını atan da qarın güman elədiyindən də çox yağdığını, Nişantaşının başdan-başa boz rəngini örtən ağığın yadırgadığı işığından başa düşdü. Səkilərdəki izdihamın elə bil binaların damlarından sallanan yarımşəffaf iti buzlardan xəbəri yox idi. Qalib Nişantaşı meydanındaki «İş Bankı»na girib (Röya meydandakı tozu, dumanı, avtomobil tullantılarını, bacalardan fışkıran çirklə mavi tüstünü hər dəfə xatırlayanda «İs! Bankı» deyərdi), Röyanın son on gündə orta hesablarından iri məbləğdə pul götürmədiyini, bank binasında qızdırıcıların yanmadığını, üzlərini dəhşətli tərzdə boyamış məmur qızlardan birinə «Milli lotereya» çəkilişində kiçik uduş çıxdığından hamının sevincək olduğunu öyrəndi. Vitrinləri tərləmiş gül dükanlarının, çayçı sağirdlərinin girdiyi pasajların, Röyayla birlikdə getdikləri Şişli tərəqqi liseyinin qabağından, budaqlarından buz sallanan kabussayaq şabalıd ağaclarının altından keçib Əlaəddinin dükanına girdi. Başına doqquz il qabaq bir yazısında Cəlalın söz açdığı mavi rəngli yun papaq qoymuş Əlaəddin burnunu silirdi.

«Əlaəddin, keçmiş olsun, xəstəsənmi?»

«Soyuqlamışam».

Qalib Röyanın əvvəlki ərinin bir vaxtlar yazdığı, tərəfdarı və ya düşməni olduğu sol siyasi jurnallardan adlarını bir-bir diqqətlə tələffüz eləyib yenə bir nüsxə istədi. Əlaəddin üzündə uşaq kimi qorxulu, şübhəli, amma heç vaxt da düşməncəsinə olmayacaq ifadə,

hamın jurnalları yalnız universitet tələblərinin oxuduğunu dedi. «Sən neyləyəcəksən?»

«Mən tapmacaları həll edəcəyəm!» – Qalib dilləndi.

Əlaəddin zarafatdan başı çıxdığını göstərən qəhqəhə çəkəndən sonra tapmaca düşkününün kədəri ilə dedi: «Bunlarda da heç tapmaca olmur ki, qardaş! Bu ikisi yeni çıxıb, istəyirsən?»

«Çox gözəl, – Qalib dilləndi. Sonra çılpaq qadın jurnalı alan qoca kimi pıçıldadı: – Hamısını bir qəzetə büküb versənə!»

Eminönü avtobusunda olanda qucağındakı bağlamanın qəribə şəkildə ağırlaşdığını hiss elədi, eyni qəribəliklə qəlbini başqa duyğu бүürdü, ona elə gəldi, bir göz onu güdür. Amma bu avtobusdakı camaatdan bir nəfərin gözü deyildi, çünki dalğalı dənizdə yırğalanan kiçik bərədə əsən kimi dalğalanan sərnəşinlər dalğunluqla qarlı külçələrə, izdihama baxırdılar. Qalib Əlaəddinin siyasi jurnalları köhnə «Milliyyət» qəzetinə büküydüyünü, qatlanmış qəzetin küncündəki şəkildən Cəlalın ona baxdığını onda başa düşdü. Yadırgadıcı olan şey illərdən bəri hər səhər gördüyü bu şəkildən Cəlalın ona bu gün tamam başqa nəzərlə baxmasıydı. Cəlal «Sənı tanıyıram, həmişə də gözləyirəm!» deyən baxışla baxırdı. Qalib ruhunu oxuyan bu «göz»ün üzərinə barmağını qoydu, amma varlığını uzun avtobusla getdiyi müddət ərzində sanki barmağının altında da həmişə hiss elədi.

Ofisə girər-girməz Cəlalə zəng vurdu, amma yox idi. Bağlama kağızını səliqəylə küncə qoydu, sol jurnalları çıxarıb diqqətlə oxumağa başladı. Jurnallar əvvəlcə Qalibə uzun müddətdən bəri unuduğu həyəcan, gərginlik, intizar duyğusunu, ümidini kəsdiyi, nə vaxt kəsdiyini də bilmədiyi qurtuluş, qələbə, qiymət gününün xatirələrini xatırladı. Sonra arada Röyanın çıxıb getmək barədə məktubunun arxasına adlarını yazdığı köhnə yoldaşlarına zəng vurduğu uzun müddətdən sonra itmiş xatirələri Qalibə came divarları ilə qəhvəxana bağçaları arasındakı yay kinoteatrlarında uşaq vaxtı gördüyü filmlər qədər cəlbədiçi, ağlalgəlməz göründü. O aq-qara

¹ İs – his, qurum

Yaşılçam¹ filmlərinə tamaşa ələyəndə əhvalatların quruluşundakı üsyanetdirici səbəbsizlik çatışmazlığı üzündən Qalib ya hadisələri tamamilə başa düşmədiyini güman ələyir, ya da varlı, qəddar atalar, yaxşılar yaxşısı yoxsullar, aşpazlar, uşaqlar, dilançilər, yedəklə maşınlarla qurulmuş, ələ nəzərdə tutulmadığı halda, nəğlə dönmüş dünyaya dəvət olunduğunu sübhəylə düşündür (Röya eyni nömrəli «DeSoto»na əvvəlki filmdə də gördüyünü deyərdi), ağlalağalmaz dünyaya dodaq büzəndə, yamındakı oturaqda göz yaşı təkən tamaşaçıya heyərləndəndə, bəli, bəli, ələ məhz həmin məqamda – diqqət – bərdən-birə heç başa düşmədiyi fokus-mokus nəticəsində özünü də pərdədəki kədərlə, solğun yaxşıların, əzab içindəki qətiyyətli və fədakar qəhrəmanların kədərlərini göz yaşlarıyla bölüşən görürdü. Röyanı əvvəlki əriylə birgə tapanda kiçik sol fraksiyaların bu nağılları ağ-qara siyasi dünyasından bir az da xəbərdar olmaq istədiyindən Qalib bütün siyasi jurnalları yığan köhnə dostuna zəng ələdi.

«Hələ jurnalları yığırsan, ələ deyilmi? – Qalib inamla dilləndi. – Başına iş gəlmiş müştərimə müdafiə ələmək üçün sənin arxivində bir az işləyə bilərəmmi?»

«Əlbəttə», – Saim həmişəki xoş niyyətiylə, «arxiv»inə görə ona zəng ələməsindən məmnun halda dedi. Qalibi axşam saat səkkiz təmamda gözləyirdi.

Qalib hava qaralana qədər ofisdə işlədi. Bir neçə dəfə Cəlalə zəng vurdu, tapmadı. Cəlal bəyin ya «hələ də» gəlmədiyini, ya da «indiyə» çıxdığını deyən katibəylə hər danışığında sonra ona ələ gəldi ki, Melih əməddən qalma rəflərin üzərinə qoyduğu qəzet parçasından Cəlalın gözü onu izləyir. Kəpəliçarşıda kiçik bir dükənin payçıları arasında baş verən dava əhvalatını bir-birilərinin sözünü kəsən həddən artıq kök ana-oğuldan dinləyəndə (ananın çantası dərman qutularıyla doluydu), təqatid ili səhv hesablandığından dövləti məhkəməyə çəkmək istəyən qara gözəlklü yol polisina,

¹ Yaşılçam – kommersiya filmləri istehsalçıların birləşdirən ilk kino bazarı

dəlixanada keçirdiyi iki ilin qüvvədə olan qanunlara görə xidmətdən sayılmayacağını başa salmağa çalışanda da Cəlalın varlığını otağın içində hiss ələdi.

Röyanın dostlarına bir-bir zəng ələdi. Hər telefon zənginə yeni və ayrı bəhanələr tapırdı. Lisey dostu Macidədən bir məhkəmə işi üçün zəng vuracağı Güllün telefonunu soruşdu. Macidənin sevmədiyi gözəl adlı Güllünə bir gün əvvəl Gülbəğçə xəstəxanasında üçüncü və dördüncü uşaqlarını doğduğunu, Hüsn və Eşq adı verilən sevimli əkiləri xəstəxanaya qaçdı saat üçlə beş arasında körpə otağının pəncərəsindən görə biləcəyini varlı evin nəzakətli xidmətçisindən öyrəndi. Figen Röyadan borc ələdi «Nə ətməli?»ni (Çəmişevskinin) və Raymond Çandlerin kitablarını geri gətirəcəkdə, Röyaya da «yastığı yüngül olsun» deyirdi. Bəhiyyəninə, yox, Qalib səhv ələyirdi, Təhlükəsizlik İdarəsinin narkotiklərlə mübarizə şöbəsində işləyən əməsiydi, bəli, Qalib səhv ələmirdi, səsində də Röyadan xəbəri olduğuna dair heç bir ələmət yox idi. Səmihin heyərləndiyi şeysə Qalibin həmin izli tekstil əməlatxanasından nəcə xəbərdar olduğuydu: bəli, orada bir dəstə mühəndis və texniki işçiyə birlikdə ilk türk səxini yaratmaq üçün qızdırmalı işə girişmələriydi, əmma yox, qəzetlərə keçən ən axırını qarqara qaçaqçılığında xəbəri ələmadığından Qalibə hüquqi məlumat verə bilmir, yalnız Röyaya ən səmimi (Qalibin inandığı) salamlarını yollayırdı.

Səsinə dəyişdirib başqa adlarla zəng etdiyində də Qalib Röyanın izinə rast gəlmədi. İngiltərədən qırx il əvvəlin tibb ensiklopediyalarını gətirib qapı-qapı satan Süleyman onu tələsik telefona çağırın məktəb müdirinə səhv olduğunu, nəinki orta məktəbə gedən Röya adlı qızı, heç uşağı belə ələmadığını deyəndə tamamilə səmimiydi. Eyni tərdə, atasının yük gəmisiyə Qara dənizdən kömür gətirən İlyas «Röya» kinoteatrında yuxularını yazdığı yuxu dəftərini unutmadığını, çünki neçə ayları nə kinoya gətirdiyini, nə də belə bir dəftəri olduğunu deyəndə də, lift idxalçısı Asim də «Röya» binasındakı nəzərlə bağlı cavabdeh ələ bilməyəcəklərini, çünki eyni adlı küçəni

və evi ilk dəfə eşitdiyini başa salanda da «röya» kəlməsini heç bir tələş və günah hissi keçirmədən, səmimiyyətin bütün saflığıyla ifadə etmişdi. Səhərlər ögey atasının kimya laboratoriyasında siçan zahəri düzəldən, gecələr ölümün mahiyyəti barədə şeirlər yazan Tərkisa hüquq fakültəsi tələbələrinin şeirlərindəki rəya və rəyanın sirri mövzularında bir söhbət etmək istəmələrini sevinclə qarşıladı, onları bu aşxam Taksimdəki köhnə dəllallar qəhvəxanasının qabağında gözləyəcəyini dedi. Kamalla Bülbül isə Anadolu gəzintisindəydilər. Biri «Zinger» tikiş maşınlarının çıxaraçağı illik toplu üçün əlli il qabaq Atatürklə jurnalistlər və alqışlar arasında vals eləyəndən sonra dərhal pedallı maşının arxasına keçib Qərb döbli şalvarı çıqqaçıq tikən izmirli dərzi qadının xatirələrinin arxasınca getmişdi. O biri avropalıların «Noel baba» dedikləri minillik əminin bud sümüyündən yonulmuş sehrli nard zərflərini satmaq üçün kənd-kənd, qəhvəxana-qəhvəxana bütün Şərqi Anadolunu qatırıyla dolayırdı.

Siyahısında o biri adları, telefonun qarlı və yağışlı günlərdə daha da artan səhvlər və naməlumluqlar dumanında itirdiyi kimi, Qalib siyasi jurnalların aşxama qədər oxuduğu səhifələrində fraksiya dəyişdirənlərin, etiraf edənlərin, işgəncə verilənlərin, öldürülənlərin, həbsə məhkum olanların, güdaza gedənlərin, tabutu qalxanların, yazısına cavab verilənlərin, sifariş göndərənlərin, məktubu çap olunanların, karikatura çəkənlərin, şeir yazanların, redaksiya heyətlərində işləyənlərin adları, təxəllüsləri arasında Röyanın əvvəlki ərinin adına, ya da təxəllüsünə rast gəlmədi.

Hava qaralanda oturduğu kreslosunda kədərlili, hərəkətsiz oturub qaldı. Pəncərənin qabağında yetik bir qarğa yanakı vəziyyətdə ona baxırdı: küçədən cümə aşxamı izdihamının gurultusu gəlirdi. Qalib ağır-ağır xoşbəxt və cəlbədicə yuxuya cumdu. Xeyli sonra oyananda otaq qaranlıq idi, amma pəncərənin qabağında qarğanın nəzərini Cəlalın qəzətdən baxan gözü kimi üzərində hiss etdi. Qaranlıqda ağır-ağır kontordan çıxdı. Qaranlıq karvansara dəhlizlərinin bütün lampaları sönmüşdü. Çayxananın şagirdi tualeti yuyurdu.

Qarla örtülmüş Qalata körpüsündən keçəndə soyuğu hiss etdi: Boğaz səmtdən sət külək əsirdi. Karaköydə marmar masalı aşxanada bir-birini əks etdirən güzgülərə yanakı oturub əriştəli toyuq şorbəsi içdi, mis nimçədə yumurta yedi. Aşxananın güzgüsüz yeganə divarında Panamerikan təqvimlərindən, poçt açıqcalarından ilham almaqla düzəldilmiş dağlıq mənzərə rəsmi vardı: şam ağacları arasından, güzgüsəyək gölün arxasında görünən, zirvələri dumağ olan dağ rəsmə ilham verən Alp dağlarının açıqcalarından çox, Qalib Röyanın uşaqlıq vaxtlarında tez-tez getdikləri Qaf dağına oxşayırdı.

Tuneldən Boyoğluna çıxanda Qalib vəqonda heç tanımadığı qocayla iyirmi il əvvəl olmuş məşhur tunel qəzasıyla bağlı mübahisəyə girişdi: vəqonlar onları cəkəndə qopduğu üçüncü rəlsdən çıxıb divarları, pəncərə çərçivəsini qırıb keçib, özlərindən çıxmış xoşbəxt ağırların nəşəsiylə Karaköy meydanına girmişdilər, yoxsa qatarı sürən sarıxos olduğu üçüncü? Sarıxos maşinist namalun qocanın trabzonlu yerlisiyimşi. Cahangir küçəsində kimsə yox idi. Zirzəmi qatındakı qəhvəxanada yığışan sürücülərin və qapıçıların tamaşa etdiyi televiziya proqramına Qalibə qapını şən halda, tələsik açan Saimlə arvadı da baxırlarmış.

«Geridə qoyduqlarımız» adlı proqramda Osmanlıların bir vaxtlar Balkanlarda etdikləri, indi yuqoslavlının, xorvatların, yunanların əllərinə düşən köhnə məscidlərdən, bulaqlardan, karvansaralardan ağılmalılı dillə söz açılırdı. Qalib futbol matçına baxmağa gələndən qonşu uşağı kimi oturdulduğu, yayları çoxdan boşalmış rokoko sayaq kreslodan televiziyaadakı kədərlili cəmə görüntülərinə baxanda Saimlə arvadı elə bil onu çoxdan unutmuşdular. Saim şəkilləri hələ meyvə-tərəvəz dükanlarından asılan, rəhmətə getmiş, Olimpiya medalı almış güləşçiyə, arvadı da gonbul, sevimli siçana oxşayırdı. Otaqda toz rəngli köhnə masa, toz rəngli lampa vardı; divarda ulduzlu ulduzlu çərçivə içində Saimdən çox arvadına (adı Rəmziyyəydimi, Qalib yorgunluqla fikirləşirdi) qəyən bir babanın rəsmi asılmışdı; sığorta təqvimi, bank külqabısı, likör dəstələri, vazalı, gümüş

qəndqabı, qəhvə stəkanlı bufet, iki divarını ancaq toz, kağız, jurnallar tutan Qalibin bu evə gəlişinə səbəb olan «kitabxana-arkiv».

Lağlağı universitet yoldaşları arasında on il əvvəl belə «dövrümüzün arxiv» kimi tanınan bu kitabxanayı Saim ondan gözlənməyəcək etiraf məqamında dediyi kimi, «narahatlıq» üzündən qurmuşdu. Bu, o zamankı təbirlə, «iki sinif arasında» yox, yalnız siyasi fraksiyalar arasında seçim etməkdən qorxan adamın tərəddüdüydü.

O illərdə Saim bütün siyasi yığıncaqlarda, «forumlarda» iştirak edir, universitetlər, yeməkanalar arasında qəfir, hamını dinləyir, hər fikri, hər siyasəti izləyir, çox soruşmaqdan çəkiniydi üçün də, qısaldılmış bildirişlər, təbliğat broşüraları, əl elanları da daxil olmaqla, hər cür sol nəşri bir yolunu tapıb («Bağışla, təsviyyəçilərin Texniki Universitetdə yaydıqları bildiriş varmı sənə?») əldə edir, dəli kimi oxuyurdu. Vaxt hər şeyi oxumağa yetmədiyi, hələ bir «siyasi xətt» barədə qərara gələ bilmədiyi zamanlarda, yəqin, oxuya bilmədiklərini yığmağa başlamışdı. Daha sonrakı illərdə oxumaq, bir qərara gəlmək əhəmiyyətini itirmiş, getdikcə qol-budaq atıb genişlənən bu «bölgə» çayın əbəs yerə axmadan bir yerdə toplayacaq bənd qurmaq (bu bənzətmə inşaat mühəndisi olan Saimin özünündü) yeganə məqsədi olmuş, Saim də həyatının geri qalan hissəsini cəmərdəsinə bu məqsəddə sərf etmişdi.

Televiziya proqramı başa çatandan, televizor söndürüləndən, hal-kef soruşulandan sonrakı sükutda ər-arvad sual dolu nəzərlərlə baxdıqlarından Qalib dərhal əhvalatı danışmağa girişdi: müdafiə etməyi boynuna götürdüyi bir universitet tələbəsi işləmədiyi siyasi cinayətə görə günahlandırıldı. Keyr, ortada ölü yox idi: bacarıqsız üç gəncin bacarıqsız təşkil etdikləri bank soyğununun axırında bankla onları gözləyən oğurluq taksii arasında qaçan tələbə gənclərdən biri yoldan keçən alış-veriş izdihamı içindəki balaca nəpəyə toxunub. Zərbənin təsirindən yerə yıxılan qadının başı səkiyə dəyən kimi hadisə yerində ölüb («Bax belə!» – Saimin arvadı dedi). Hadisə vaxtı yalnız «yaxşı ailədən» çıxan sakit bir uşaq taqçasıyla yaxalanıb. Həddən artıq heyran olduğu, hörmət bəslədiyi

o biri yoldaşlarının adlarını polisdən, təbii ki, gizlətmək istəyib, hələ heyrətamiz işgəncəyə baxmayaraq, bunu bacarıb da; amma daha pisi, Qalibin sonradan apardığı araşdırmalara görə, günahkar olmadığı nəpənin ölümünü sakitcə boynuna götürmək məcburiyyətində qalıb. Nəpəyə dəyib ölümünə səbəb olan Mehmet Yılmaz adlı arxeologiya fakültəsi tələbəsi isə hadisədən üç həftə sonra Ümraniyyənin arxa tərəflərindəki yeni gəcaqondan səmtində fabrikin divarına şifrlı yazı yazanda kimliyi bəlli olmayan adamların yayılım atəşiylə öldürüldü. Bu vəziyyətdə yaxşı ailədən çıxması uşağın əsl günahkarı açılıb deməsi gözlənmirmiş; amma polis ölən Mehmet Yılmazın həqiqi Mehmet Yılmaz olduğuna inanmadığı kimi, soyğunu təşkil eləyən təşkilatın rəhbərləri də heç gözlənilməz şəkildə Mehmet Yılmazın aralarında yaşadığını, hətta nəşr etdikləri jurnalda yazılarında əvvəlki qətiyyətilə davam etdiyini irəli sürüblər: «İndi» içəridəki uşaqdan çox, varlı, xoş niyyətli atasının istəyi ilə bu məhkəmə işiylə məşğul olan Qalib 1) Mehmet Yılmazın əvvəlki Mehmet Yılmaz olmadığını isbat etmək üçün məqalələrinə baxmaq istəyirdi, 2) Ölən Mehmet Yılmazın əvəzinə onun imzasıyla kimin yazdığını qondarma adlardan başa düşmək istəyirdi, 3) Saimlə arvadının anladığı qədər, bu qəribə vəziyyət Rəyanın keçmiş ərinin də bir vaxtlar başçısı olduğu təşkilat tərəfindən təşkil edildiyindən həmin siyasi fraksiyanın son altı aylıq tarixinə nəzər salmaq istəyirdi, 4) Ölülərin əvəzinə yazı yazan kabus müəlliflərin, qondarma adların, itkin adamların sirrinə əməlli-başlı girmək niyyətindəydi.

Saimi də həyəcanlandıran araşdırmaya dərhal başladılar. İlk iki saatda Qalibin adını yadında saxladığı (Ruqiyyə) qadının gətirdiyi çayları içib, keks dilimlərini yeyə-yeyə yalnız məqalə müəlliflərinin adlarına, təxəllüslərinə baxdılar. Daha sonra bunu etirafçıların, ölülərin, jurnalda işləyənlərin təxəllüsləri ilə genişləndirdilər. Qısa müddət içərisində başlan ölüm elanları, hədələr, etiraf, bombalar, tərtibat səhvləri, şeirlərlə, şüarlarla qurulmuş, hələ yaşadığı vaxtda unudulmağa başlayan yarızgizli dünyanın sehiyyə firlanmışdı.

Qondarma ad olduğunu gizlətməyən ləqəb tapdılar, həmin qondarma adlardan yaradılmış başqa adlar, həmin başqa adların bölünməsinə yaranmış başqa adlar tapdılar. Akrostişləri,¹ nöqsansız olmayan hərf oyunlarını, nə qədərini qəsdən, nə qədərini təsadüf olduğundan baş aç bilmədikləri yarımşəffaf şifrləri açdılar. Saimlə Qalibin oturduğu masanın bir başında da Ruqiyyə oturmuşdu. Haqsız yerə cinayətdə günahlandırılan cavan oğlanı qurtarmaq üçün, ya da itmiş qadının izini tapmaq üçün aparılan araşdırımdan çox, otaqda ilin axırını axşamı radiyoya qulaq asanda loto, ya da «Salonda at yarışı» oynayanların o bir az səbirsiz, bir az da vərdişə çevrilmiş qıssəsi vardı. Açıq pərdələrin arasından bayırda yağmağa başlayan qar görünürdü.

Eynilə yeni, həm də parlaq tələbə kəşf eləyəndən sonra uğurlarıyla yetkinləşməsinin şahidi olan səbirli müəllim həyəcanyılla, qondarma adların sərəgüştəsinə, jurnallar arasında tez-tez dəyişməsinə, enib-qalxmalarına qürurla göz qoyandan sonra birdəndən kiminsə tutduğunu, işgəncəyə məruz qoyulduğunu, məhkum olduğunu, itdiyini, ya da jurnalların birində ilk şəklini görəndə, kimliyi naməlum adamların güllələrlə öldürüldüyünü öyrəndəndən sonra araşdırmaqlarının həyəcandan onları uzaqlaşdıran sakitliklə bir müddət susur, sonra yeni söz oyunu, yeni təsadüf, ya da qaribəliklə qarşılaşanda yenidən yazıların həyatına qayıdırırlar.

Saimə görə, jurnallarda oxuduqları adların və qəhrəmanların bir çoxu uydurma olduğu kimi, həmin adların təşkil etdikləri nümayişlər, yığıncaqlar, gizli ümumi şuralar, məxfi partiya konqresləri, bank soyğunları da heç baş verməmişdi. Açıq-aydın nümunə kimi Şərqi Anadolu Ərzincanla Kemah arasında Kicik Çeruh qəsəbəsindəki iyirmi il qabaq baş vermiş xalq üsyanının tarixçəsini oxudu: jurnalların birinin ətraflı şəkildə tarixini verdiyi həmin üsyan vaxtı müvəqqəti hökumət qurulmuş, üzərində göyərçin şəkli olan çəhrayı rəngli pul

buraxılmış, başına vaza düşən qaymaqam ölüb, başdan-ayağa şeir çap eləyən gündəlik qəzet çıxmış, göz hakimləriylə əczaxanalar çəslərə havayı eynək paylamış, ibtidai məktəbin sobası üçün lazımlı odun tapılmış, elə qəsəbəni mədəniyyətə birləşdirəcək körpünün inşasına başlananda Atatürkcü hökumət qüvvələri yetişiblər, qəsəbə cəməsinin torpaq döşəməsinə örtən ayaq qoxulu xalçaları inəklər yeyib qurtarmamışdan əvvəl işə qarışmış, üsyançıları meydandakı çinar ağaclarından asmışdılar. Amma Saimin hərflərdəki, xəritələrdəki sirtə işarə eləyib göstərdiyi kimi, Çeruh adlı qəsəbə heç olmadığı kimi, həmin qəsəbənin tarixində əfsanə quşu sayaq göyə uçan üsyanın mirasçısı olduğunu iddia eləyən adlar da qondarmaydı. Bu qondarma adların rədifli, qafiyəli şeirinə uyduqları məqamda Mehmet Yılmazla bağlı dəlil-sübutla rastlaşsalar da (Qalibin danışdığı tarixdə Ümraniyyədə işlənən siyasi cinayətdən söz açılırdı), cızıq-cızıq olan köhnə yerli filmlərə tamaşa eləyən sayaq oxuduqları bir çox əhvalatda, xəbərdə olduğu kimi, hadisələrin nəticəsini jurnalın ondan sonrakı saylarında heç tapmadılar.

Bu vaxt Qalib masa arxasından qalxdı, evə – Røyaya zəng elədi və mehriban səslə bəlkə gecədən xeyli keçənə qədər Saimin yanına da işləyəcəyini, onu gözləməməsinə dedi. Telefon otağın o biri başındaydı. Saimlə arvadı da Røyaya salam söylədilər: təbii ki, Röya da onlara söylədi.

Qondarma adları tapmaq, şifrləmək və hərfələrindən yenisini yaratmaq oyununa əməlli-başlı daldıqları məqamda Saimin arvadı örtüləcək bütün yerləri kağız, qəzet, jurnal, bildiriş yığınlarıyla örtülmüş otaqda iki kişini tək qoyub yatdı. Gecəyarısından çoxdan keçmişdi: İstanbul üzərində səhri qar sükutu vardı. Papiros tüstüsünün iyi gələn universitet yeməxanalarında, yağışlı tətillərdə, uçqar dəmiryol stansiyalarında dağıdılmış, hamısı eyni solğun rəngli surətçıxaran maşınla çoxaldıldığı üçün yan-yana gətirilmiş maraq doğuran bir kolleksiyanın («Çox şey çatışmır, çox şey lazımdı!») – Saim həmişəki təvəzökarlığıyla demişdi) tərtibat və

¹ Akrostiş – misraların baş hərfərindən söz və ya cümlə düzələn şeirlər

imla səhvlərindən Qalib ləzzət alanda Saim kolleksiyaçı qüruruy-la «çox nadir» dediyi hissəni iç otaqdan gətirib ona göstərdi: «Anti-İbn-Zərhanı, ya da Təsəvvüf yolçusunun yərə dəyən ayaqları».

Qalib cildli kitabın məknada çəxaldılmış səhifələrini diqqətlə çevirirdi. «Orta miqyaslı Türkiyə xəritəsində adı görünməyən Kayseri qəsəbəsindən bir yoldaşdı! – Saim dedi. – Kiçik bir təkkənin şeyxi olan atasından uşaq vaxtı din, təsəvvüf tərbiyəsi alıb. Sonraları Leninin Hegeli oxuyanda etdiyi hərəkəti yamsılayıb on üçüncü yüz il ərəb mütəsəvvifi İbn Zərhanının «İmiş sirrin hikmətləri» adlı kitabını oxuyanda səhifə kənarlarında «materialist» qeydlər aparıb. Bu qeydlərə lazımsız və uzun mötərizələrlə əlavə ələyib, üzünü köçürüb. Sonra öz qeydlərinə sanki başqasının siri anlaşılmayan, mənası dərk olunmayan düşüncələri kimi uzun izah, bir növ, şərh yazıb. Bütün bunları da guya başqa adamların yazıları kimi nəşrin özü qələmə aldığı ön sözlüylə birgə məknada yazıb. Əvvəlinə də otuz səhifəlik öz dini və inqilabçı həyat tarixçəsinin əfsanələrini əlavə ələyib. Bu əfsanələrdə maraqlı olan şeylər qərblilərin «pan-teizm» adlandırdıqları təsəvvüf fəlsəfəsiylə müəllifin şeyx atasına etirazla yaratdığı, bir növ, «fəlsəfi əşyaçılıq» arasındakı qüvvətli əlaqəni müəllifin bir axşamüstü qəsəbə məzarlığında gəzəndə necə kəşf etdiyini danışmasıdır. Əvvəllər qoyunların otladığı, kabusların yatdığı qəbiristanlıqda gördüyü qarğanı iyirmi il sonra – bilirsiniz, türk qarğaları iki yüz ildən çox yaşayır – bu dəfə bir az daha iri sərvlər arasında görəndə «ali düşüncə» deyilən o uçan, qanadlı, arsız heyvanın başı, ya da ayaqları, necə olursa-olsun, bədəninin, qanadlarının həmişə, həmişə eyni qaldığına başa düşüb. Cildin üzərində görünən eyni qarğanı özü çəkib. Bu kitab ədəbiyyat istəyən hər türkün həm özünün Consonu, həm Bosuelli, həm Hötesi, həm də Eskermanı olmaq məcburiyyətində qalacağını sübut ələyir. Məknada altı surətini çıxarıb. Güman elomirəm ki, Milli Təhlükəsizlik Təşkilatının arxivində bundan bir dənə olsun.

Otaqda sanki iki kişini öz qabığı qarğalı kitabın müəllifinə, bir səhra qəsəbəsindəki evi ilə atadan qalma kiçik nalbənd dükkanı arasında keçən həyata, bu kədərli, cılız, sakit həyatın təxəyyülünə bağlayan bir üçüncü adamın xəyalı vardı. Qalib demək istəyirdi ki, bütün hərflərin, bütün sözlərin, bütün o qurtuluş arzularının, işgəncə, rəzəlat məqamlarının, bu arzuların, məqamların sevinci, kədəriylə qələmə alınmış bütün yazıların danışdığı birçə tarixçə var! Sanki Saim bu əhvalatı, haradasa, illərdir, dənizdən tor çəkən balıqçının səbriylə yığdığı kağız, qəzet, jurnal kolleksiyasının içindən ələ keçirmişdi, ələ keçirdiyini də bilirdi, amma tərtib edib düzəltməyi material içində onu bütün çıpaqlığıyla ələ keçirə bilmədiyini kimi, tarixçəyə açar olan sözlü də itirmişdi.

Mehmet Yılmazın adına dörd il əvvəl bir jurnalında rast gələndə Qalib bunun təsadüf olduğunu deyib, evinə qayıtmağı düşündü, amma Saim jurnallarında – artıq «jurnallarım» deyirdi – heç bir şeyin təsadüf olmayacağını deyib onu saxladı. Ondan sonrakı iki saat ərzində ağlagəlməz say göstərən, bir jurnaldan o birinə sıçrayıb, gözlərini proyektor kimi açan Mehmet Yılmazın əvvəlcə Əhməd Yılmazı çevrildiyini kəşf etdi: öz qabığında quyu görünən, toyuqlar və kəndlilər qaynaşan bir jurnalda Əhməd Yılmaz Mete Çakmaz olmuşdu. Saim Metin Çakmaz və Fərid Çakmazın da eyni adam olduğunu aşkara çıxarmaqda çətinlik çəkmədi: bu həmin məqamda imza da nəzəri yazılardan boyun qaçırın toy salonlarındakı anım təntənələrində sazın, papiros dumanının müşayiəti ilə söyləyən türkülərin mətn yazanı olmuşdu. Amma burada da çox durmamışdı: bir müddət özündən başqa həminin polis olduğunu sübut ələyən imzaya, daha sonra da ingilis akademiklərin pozğunluqlarını şifrələyən qəzəbli və əsəbi riyazi iqtisadiyyatçıya çevrilmişdi. Amma bu qaranlıq, bədbəxt qaliblər də onun çox səbir ələyəcəyi yerlər deyildi. Saim barmaqlarının ucunu basa-basa getdiyini yataq otağından gətirdiyi başqa jurnal kolleksiyasının üç il iki ay qabaqkı sayında qəhrəmanını əliylə qoymuş kimi tapdı: bu dəfə adı Ali

Harikaülke olmuşdu, gələcək gözəl günlərdə krallara, kraliçalara heç ehtiyac olmayacağından şahmat qaydalarının da dəyişəcəyini, Əli adlı uşaqların yaxşı qidalandırdıqlarından boy atacaqlarını, xoşbəxtliyin nəşəsi ilə divarlara türksayaq bardaş qurub oturan, üzrlərində adı yazılan yumurtaların tapmacalar tapmasını danışdı. Bir sayda isə onlar Əli Harikaülkenin bir yazının tərcüməçisi olduğunu başa düşdülər. Əsl müəllif alban riyaziyyat professoruydu. Amma Qalibi əsl heyrətləndirən şey alban professorun həyat tarixçəsinin yanında Rəyanın əvvəlki orinin heç bir qondarma adın arxasında gizlənməyən aydın imzasına rast gəlmək oldu.

«Heç bir şey həyat qədər heyratamiz ola bilməz! – Saim bu çəşnəlik və sükut məqamında qürurla dilləndi. – Yazıdan başqa».

Yenidən barmaqlarının ucunda içəri getdi, ağzınacan jurnalla dolu iki böyük «Sənə» qutusu gətirdi: «Bunlar albanlıqla bağlı olan bir fraksiyanın jurnallarıdır. Uzun illər sərf eləyib açdığım qəribə bir sirri axtardığın şeylə əlaqəli saydığımıza görə sənə danışacağam».

Təzədən çay dəmlədi, hekayəsi üçün lazımlı hesab elədiyi bəzi jurnalları qutudan, bəzi kitabları rəflərdən götürüb masanın üstünə qoydu.

«Altı il qabaq idi, – deyib danışmağa başladı, – bir şənbə günü günortadan sonra Albaniya Əmək Partiyasının, onun rəhbəri Ənvər Xocanın arxasında gedənlərin çıxardığı jurnallardan (onda bir-birilərinə amansızcasına düşmən olan bu jurnallar üç dənə idi) birinin – «Xalqın əməyi»nin ən axırını sayını məni maraqlandıracaq bir şey olub-olmadığını öyrənmək üçün vərəqləyəndə gözümə bir şəkil və yazı sataşdı: təşkilatə ən son qatılmalarla bağlı keçirilən təntənədən söhbət açılırdı. Yox, diqqətimi çəkən hər cür kommunist fəaliyyətin qadağan olduğu ölkəmizdə marksist təşkilatə şəir oxuya-oxuya, saz çala-çala qoşulanlardan söz açılması deyildi: yaşamaq üçün böyüdüklərini eşitdirmək məcburiyyətində qalan bütün kiçik sol təşkilatların jurnalları təhlükəni göz altına alıb, hər saylarında buna oxşar yazılar çap eləyirdilər. Nəzarimi cəlb eləyən şey əvvəlcə

Ənvər Xoca və Maonun şəkillarini, şəir deyənləri, müqəddəs iş görən kimi, vurğunluqla papiroş çəkən izdihamı göstərən ağ-qara şəklin altında, salondakı «on iki» sütuna diqqət çəkilməsi oldu. Daha da qəribəsi, reportajda yazıldığı sayaq, təşkilatə qoşulan qondarma adların hamısının Həsən, Hüseyn, Əli kimi ələvi adlarından və daha sonra kəşf eləyəcəyimi kimi, Bəktəşi atalarının adlarından seçilməsiydi. Bəktəşiliyin Albaniyada bir vaxtlar nə qədər güclü olduğunu bilməsəydim, bəlkə bu ağıla gəlməz sirri ruhum belə duymazdı, amma hadisələrin, yazıların arxasında düşdüm: dörd il durub dincəlmədən bəktəşilik, yeniçəri ordusu, hürufilik, alban kommunizmi barədə kitablar oxudum, yüz əlli illik tarixi sui-qəsdə də ağıdım».

«Təbii ki, sən də bilirən!» – deyib Saim yeddi yüz illik bəktəşilik tarixini tə Hacı Bəktəş Vəlidən başlayıb danışmağa başladı. Təriqətin ələvi, təsəvvüfi, şamançılıq qaynaqlarından, Osmanlı dövlətinin qurulmasıyla, yüksəlişiyə olan bağlılığından, təməlini təşkil elədiyi mərkəzi yeniçəri ordusunun çevriliş-üşyan ənənələrindən söz açdı. Hər yeniçəri əsgərinin bəktəşi olduğu düşünülərsə, तरीqətin hər gizli saxlanan sirrinin İstanbul tarixinə damğasını necə vurduğu dərhal anlaşılırdı. Bəktəşilərin İstanbuldan ilk sürgünləri də yeniçərilər üzündən idi: Qərbin yeni hərbi qaydalarını mənimsəyə bilməyən üsyançı ordunun kazarmaları Sultan II Mahmudun əmri ilə 1826-cı ildə top atəşinə tutulanda yeniçərilərin ruhi birliyini təmin eləyən təkkələrlə bağlanmış, bəktəşi ataları da İstanbuldan sürgün edilmişdi.

Bəktəşilər ilk dəfə gizli fəaliyyətə keçəndən iyirmi il sonra yenidən İstanbula qayıtmışdılar; amma bu dəfə nəqşibəndi तरीqətinin qiyafəsiylə. Atatürkün cümhuriyyət qurulandan sonra bütün तरीqət fəaliyyətlərini qadağan edəcəyi vaxta qədər, səksən il ərzində bəktəşilər konar olma əzlərini nəqşi kimi göstəriblər, amma öz aralarında sirlərini daha dərinə basdırıb, bəktəşi sayaq yaşamışlar.

Qalib masanın üstündəki bir ingilis «Səyahət namə»sinin səhifələrindəki bəktəşi ayınınin gerçəklikdən çox, səyyah rəssamın arzularını əks etdirən qravürasına baxır, on iki sütunu bir-bir sayırdı.

«Bəxtəşilərin üçüncü gəlişləri, – Saim dilləndi, – cümhuriyyətdən əlli il sonra oldu: bu dəfə nəqşibəndilik təriqətiylə yox, marksizm-leninizmin qiyafəsiylə...» Müəyyən sükutdan sonra jurnallardan, broşuralardan, kitablardan kəşib saxladığı yazılardan, şəkillərdən, qra-vüralardan nümunələr verə-verə həyəcanla sayıb tökdü: təriqətdə də, siyasi təşkilatda da həyat keçirilən, yazılan, baş verən hər şey birinin tamamilə eyniydi: qəbul mərasimlərinin bütün təfərrüatları; qəbuldan qabaq çilo¹, nəfsə əziyyət dövrləri; bu dövrdən gənc həvəskarın çəkdiyi əziyyətlər; təriqətin, ya da təşkilatın keçmişdə qalmış şahidlərinə, müqəddəslərinə, ölümlərinə göstərilən hörmət, bunun ifadə yolları; yol kəlməsinə verilən müqəddəs mənə: kəlmələri və sözləri nə olursa, birlik, bərabərlik ruhu üçün təkrar etmək – zikr; eyni yolla gedən ariflərin bir-birlərini bığlarından, saqqalardan, hətta baxışlarından tanımaları; ayinlərdə çalınan musiqi, söylənilən şeirlərin vəznələri, qafiyələri və s. və s. «Hamısından vacibi budur ki, əgər bütün bunların hamısı təsədüfdirsə, – Saim dedi, – əgər bütün bunlar Tanrının mənə yazıyla etdiyi soyuq zərərdirsə, yəni də bəxtəşilərin hürufilikdən götürüdükləri hərf və söz oyunlarının təşkilat jurnallarında da heç bir şübhəyə yer qoy-mayacaq tərzdə təkrarlandığını görməmək üçün kor olmalıyam». Uzaq məhəllələrdən gələn gəzətçi fitlərdən başqa heç bir şeyin eşidilmədiyini sükuta Saim kəşf etdiyi hərf oyunlarını, ikinci mənalı bir-birilərlə müqayisə eləyib, Qalibə dua oxuyan kimi ağır-ağır oxumağa başladı.

Xeyli sonra Qalibin yuxuyla oyaqlıq arasında Röyanın xəyal-larıyla keçmiş xoşbəxt günlərin xatirələri arasında gedib-gəldiyi məqamda Saim «məsələnin məğzi və ən maraqlı cəhəti!» dedi-yi şeyə girdi. Bu siyasi təşkilata qoşulan gənclər bəxtəşi olduqlarını bilmirdilər: yox, bütün bu məsələnin orta soviyyəli partiya rəhbərləriylə Albaniyadakı bəzi bəxtəşi şeyxləri arasında baş vermiş gizli razılaşmayla yoluna qoyulduğundan böyük əksəriyyətin,

bəlkə də üç-beş adamdan başqa heç kəsin xəbəri yoxdu: yox, təşkilata qoşulub gündəlik vərdişlərini, həyatlarını başdan-aya-ğa dəyişdirən bütün o xoşniyyətli fədakar gənclərin mərasimlər, ayinlər, birlikdə verilən ziyafətlər, yürüşlər vaxtı çəkilən şəkillərinin Almaniyadakı bəzi bəxtəşi başçıları tərəfindən təriqətlərinin davamı kimi dəyərləndirildiyi heç ağullarından belə keçmirdi. «Əvvəlcə sadələşməsinə bunun qorxulu hiylə, ağlagalmaz sırr olduğunu, həmin gənclərin iyrənc şəkildə aldatdıqlarını fikirləşmişdim, – Saim dedi. – Belə ki, məhz bu həyəcanla on beş ildə ilk dəfə tapıntıyı bütün təfərrüatları ilə sübut eləyən yazı qələmə alıb çap etdirmək haqqında fikirləşdim, amma dərhal da qərarımdan döndüm». Boğazdan keçən tutqun tankerin yağın qarın içindən gələn iniltisini, şəhərin bütün pəncərələrini yüngülcə titrədə-titrədə keçməsinə dinləyəndə əlavə elədi: «Çünki artıq yaşadığımız həyatın başqasının arzusu olduğunu sübut etməyin heç şeyi dəyişdirəməyini bildirdim».

Sonra Saim quş uçmaz, karvan keçməz bir Şərqi Anadolu dağın-da məskən salıb iki yüz il onları Qaf dağına aparacaq səfərə hazırlaşan Zəribən tayfasının tarixçəsini danışdı. Heç vaxt çıxmayacaqları həmin Qaf dağına səfər düşüncəsinin üç yüz iyirmi il əvvəlki bir yuxu kitabından götürülməsi, ya da bu həqiqəti nəsilədən nəsilə sırr kimi dəşiyən şeyxlərinin elə Qaf dağına heç getməmək üçün Osmanlıyla razılığa gəlməsi nəyi dəyişdirirdi ki? Kiçik Anadoluda qəsəbələrindəki kinoteatrları bazar günü günortadan sonra dol-duran ərlərə tamaşa etdikləri tarixi filmdəki igid türk döyüşçüsünə zəhərli şərabı içirməyə çalışan pərdədəki fitnəkar və tarixi keşşin, gerçək həyatda islama bağlı təvazökar aktyor olduğunu başa salmaq həmin adamların yeganə əyləncələri olan ehtiraslarının ləzzətini qaçırmaqdan başqa bir nəticə verərdimi? Səhərə yaxın Qalib oturduğu divanın üstündə yatanda Saim, böyük ehtimalla, Albaniyada əsrin əvvəlindən qalma ağ sütunlu hotelin yuxuları xatırladan boş salonunda bəzi partiya rəhbərləriylə görüşən yaşlı bəxtəşi şeyxlərinin onlara göstərilən türk gənclərinin şəkillərinə göz yaş-

¹ Çilo – azab çəkmək, azaba qatlaşmaq

larıyla baxanda təntənələrdə təriqət sirlərinin yox, coşqun mark-sist-leninçi şərhlərdən söz açıldığını da bilmədiklərini dedi. Çünki yüz illərdir axtardıqları qızılı heç vaxt tapa bilməyəcəklərindən xəbərdar olmamaları da kimyaçıların bədbəxtliyi yox, mövcudluqlarının səbəbiydi. Modern gözbağlayıcı tamaşaçısına gördüyü işin hiylə olduğunu istədiyi qədər söyləsin, ona həyəcanla baxan tamaşaçı bir an olsun hiyləylə yox, caduyla qarşılaşdığını güman edə bildiyindən xoşbəxt olurdu. Əksər gənclər həyatlarının bir dövründə eşitdikləri sözün, tarixçənin, birgə oxuduqları kitabın təsiri ilə aşıq olurlar, eyni həyəcanla sevgililəriylə evlənirlər, həyatlarının qalanını da şeqlərinin arxasında yatan bu səhvi heç vaxt dərk etmədən xoşbəxtliklə yaşayırdılar. Arvadı səhər yeməyi üçün masanın üstündəki jurnalları yığıb süfrə açanda, Saim qapının altından atılmış gündəlik qəzetləri oxuyanda, yazıların, bütün yazıların həyatdan yox, məhiz yazı olduqlarına görə ən axırda yenə arzudan söz açıqlarını bilməyin də heç şeyi dəyişdirməyəcəyini dedi.

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

ÜÇ MUŞKETYOR

«Ondan düşmənlərini soruşdum. Saydı. Saydı. Saydı».

Yahya Kamalla söhbətlər

Yas mərasimi eynilə iyirmi il əvvəl qorxduğu və otuz iki il qa-baq yazdığı kimi oldu: Üsküdürdəki kiçik, xüsusi kimsəsizlər evindən biri xadimə, o biri otaq yoldaşı olan iki adam, köşə yazarlığının ən parlaq illərində öləndən tutduğu, indi mərhum təqaüdcü jurnalistin həyatından, asərindən xəbərsiz iki çaşqın qohum, başında tüllü, padşah surğucuna oxşayan iynəli şapqayla qəribə ənik-kirşanlı qadın, imam əfəndi, mən və tabutun içindəki ölü yazıçıyla birlikdə hamımız doqquz nəfər idik. Tabutun məzara sallanması dünənkə qar fırtınasının düz ortasına təsadüf etdiyindən imam dua fəslini sürətlə oxudu; üstünə tələm-tələsik torpaq atdıq. Sonra necə oldu, bilmirəm, bir anda hamımız dağılışdıq. Kısıklı dayanacağında məndən başqa tramvay gözləyən yox idi. Bu sahilə keçəndə Bəyoğluna çıxdım, «Əl-hamra»da Edvard Q. Robinsonun¹ bir filmi – «Pəncərədəki qadın» göstərilirdi, girdim, ləzzət ala-ala baxdım. Edvard Q. Robinsonu həmişə sevirdim! Filmdə uğursuz məmur, uğursuz həvəskar rəssamdı, amma sevdiyinə təsir göstərmək üçün görkəmini, şəxsiyyətini dəyişdirib özünə milyarder bəzəyi verirdi. Sən demə, sevgilisi Coan Benetti də onu aldadmış. Aldadıldı, yasa batdı, qəhr oldu, biz də kədərlə tamaşa etdik.

Rəhmətliklə ilk dəfə tanış olanda (bu ikinci abzasda da birincisi kimi onun yazılarında tez-tez təkrarladığı bu sözlərlə başlayaq), ilk dəfə tanış olanda o, yetmiş yaşlı bir köşə yazarıydı, mənə otuz yaşındaydım. Bir qohumumu görməyə Bakırkəyə gedəcəkdim, Sirkəçidə şəhəratrafi qatara minmək istəyirdim ki, bir də nə gör-

¹ Edvard Q. Robinson (1893 - 1973) - Amerika aktyoru

düm! Perronun کنارındaki kafenin masalarının birinin arxasında onunla birlikdə uşaqlığının, yeniyetməliyimin o biri iki əfsanəvi köşə yazarı qabaqlarında rəki stəkanları oturlur. Heyrətləndirici olan ədəbi xəyallarının Qaf dağında yaşayan yetmişdən artıq yaşlı olan bu üç qocaya Sirkəçi dəmiryol stansiyasının fani izdihamı, gurultusu içində rast gəlmək yox, bütün yazı həyatları boyu bir-birlərini nifrətlə təhqir etmiş bu üç qələmdaşını iyirmi il sonra yenə Ata Dumanın meyxanasında toplaşib içən üç müşketyorlar kimi eyni masa arxasında rəki içən vaxt görməkdi. Üç padşah, bir xəlifə, üç ölkə başçısı yola saldıqları yarım əsrlik yazı həyatları boyu üç davakar qələm adamı, bəzən doğru olanı da başqa bir çox ittihamla birlikdə bir-birlərini dinsizlik, yöntürklük, firənglik, milliyətçilik, masonluq, kamalistlik, cümhuriyyətçilik, vətən xainliyi, padşahçılıq, qərbçilik, təriqətçilik, ədəbi oğurluq etmək, faşistlik, yəhudilik, ərəblik, ermənilik, homoseksuallıq, dönüklük, şəriətçilik, kommunistlik, amerikançılıq, ən axırda da günün dəbiylə bağlı ekzistensialistlikdə günahlandırmışdılar (həmin vaxt biri ən böyük ekzistensialistin İbn Ərəbi olduğunu, qərbəkilirən yeddi yüz il sonra yalnız ondan çalıb-çapıb təqlid etdiklərini yazmışdı). Bir müddət diqqətlə üç qələm adamına tamaşa eləyəndən sonra içimdən gələn təkanə boyun əydim, masalarının yanına gedib özümü onlara tanıtdım, üçünün də yaxşı eşitməsinə diqqət yetirib porəstişkarları olduğunu dedim.

İstərdim, oxucularım başa düşsünlər: həyəcanlıydım, vurğundum, gəncdim, yaradıcıydım, qəbilyətliydim, bacarıqlıydım, özümü bəyənməklə güvənmək, hədsiz xoş niyyətlə hiyləgərlik arasında vurnuxan tərəddüdlə də vurnuxurdum. Çiçəyi burnunda köşə yazarı həyəcanıyla yaşamağıma baxmayaraq, o gün onlardan daha çox oxuduğumdan, daha çox oxucu məktubu aldığımdan, təbii ki, daha yaxşı yazdığımдан, ən azı ilk ikisini onların da ağırlıya bildiklərindən səmimi-qələbdən əmin olmasaydım, peşəmin bu üç böyük ustasına yaxınlaşmağa belə cəsarət edə bilməzdim.

Buna görə də mənə mızıltyla cavab verəndə sevinclə bunu qələbə əlaməti saydım. Gənc və bacarıqlı köşə yazarı da yox, heyranlıq sözləri dəyən adı oxucu olsaydım, təbii ki, mənimlə daha yaxşı davranacaqdılar. Əvvəlcə masalarının arxasında oturtmadılar, gözlədim: oturan kimi ofisiənt sayaq mətbəxə yolladılar, getdim; bir həftəlik jurnalı görmək istədilər, qəzətsatanın yanına qaçib gətirdim; birinin naringisini soydum, o birinin yerə saldığı salfetini ondan qabaq tərponib götürdüm, suallarının cavabında eynilə istədikləri kimi, əzilə-büzülə, əfəndim, təəssüf ki, fransızca bilmədiyimi, amma axşamlar oimdə lüğət «Fleurs du Mali»ni çözməyə çalışdığımı dedim. Cəhəlatim qələbəmi daha da dəzülməz etmişdi, amma olduqca çox əzilə-büzüldüyümü görə günahlarım azalırdı.

Sonralar gənc jurnalistlərin yanında özüm də eyni şeyi eləyəndə mənimlə heç maraqlanmadıqlarını göstərüb, öz aralarında söhbətləşən vaxt üç ustadın, əslində, məni təsirləndirmək istədiklərini daha yaxşı başa düşəcəkdim. Dinməzəcə, hörmətlə onları dinləyirdim: o günlərdə qəzet mənsətlərindən düşməyən alman atom alimi hansı səbəblərlə islam dinini qəbul eləmək məcburiyyətində qalmışdı? Türk köşə yazarlarının piri Ahmet Mithat əfəndi¹ qələm davasında onu məğlub eləyən Lastik Sait böyin qabağını bir gənc qaranlıq küçədə kəsib döyəndə ondan girişdikləri mübahisədən əl çəkməsi üçün söz almışdı? Bərəşon mistik idi, yoxsa materialist? Dünyanın içində sirlə şəkildə gizlənməmiş «ikinci ələm» olmasının dəlili nəydi? Quranın iyirmi altıncı surəsinin son ayələrində inanmadıqları, etmədikləri şeyləri inanıb edən kimi söylədikləri üçün tənqid olunan şairlər kimlərdi? Eynilə bunun sayaq, Andre Jid həqiqətən homoseksual idimi, yoxsa bu məsələnin marağa səbəb olacağını bildiyindən eynilə ərəb şairi Əbu Nüvvas² kimi, qadın düşkünü olduğu halda, özünü o biri cürümü göstəriridi? Jül Vern «İnadkar qəhrəman» adlı romanın ilk abzasında Topxana meydanı, I Mah-

¹ Ahmet Mithat (1844 – 1913) – yazıçı və maarifçi

² Əbu Nüvvas (VIII – IX əsrlər) – ərəb şairi

mud çeşməsi haqqında danışanda Mellinqin qravürasından istifadə elədiyindənmi səhv buraxmışdı, yoxsa təsviri Lamartinin «Şərqə səfər»ində olduğu kimi apardıqına görəmi? Eşşəklə sevimə vaxtı ölənin qadının əhvalatını Mövlana «Məsnəvisinin beşinci cildinə mənasi üçün mü salmışdı, hekayəsi üçün mü?

Bu məsələni nəzakətlə, xırdalıqlarınacan müzakirə eləyəndə gözləri mənə də qaçdıqından, ağ qaşları mənə sual işarələri yolaıdığından mən də fikrimi söylədim: əhvalat ora bütün əhvalatlar kimi özü üçün daxil edilmiş, amma hissənin tül pərdəsiylə örtmək istəmişdi. Dünən yasına getdiyim soruşdu: «Oğlum, siz yazılarınızı mənasi üçün mü qələmə alırsınız, əyləncəsi üçün mü?» Hər məsələdə qəti fikrim olduğunu sübuta yetirmək üçün ağıma gələnlə ilk cavabdan yapışdım: «Əyləncəsi üçün, əfəndim», – dedim. Xoşlarına gəlmədi. «Gəncəsiniz, peşənizin başlanğıcındasınız, – dedilər, – sizə bir az nəsihət eləyək!» Dərhal havəsələ yeriməndən qalxdım. «Əfəndim, öyüdlərinizi yazmaq istərdim!» – dedim, həyəcanlı halda qaça-qaça kassaya gedib kafe sahibindən bir dəstə kağız aldım. Bu uzun bazar söhbətində bir üzündə kafenin adı çap olunmuş həmin kağızların o biri üzünə onlardan aldığı dolma qələmin yaşıl mürəkkəbiylə yazdığım köşə yazarlığı barədə öyüdləri siz oxucularımla bölüşmək istəyirəm.

Bilirəm, bu gün üçü də çoxdan unudulmuş ustaların adlarını səbirsizliklə gözləyən bir neçə oxucum var; yazının burasına qədər adlarını gizlətməyimi bacardığım həmin üç qələmlərin adlarını – ən azı, onlar qulaqlarına pıçıldamağımı gözləyirlər, amma bunu etməyəcəyəm. Üçünün də qəbirlərində sakitcə yatmalarına görə yox, bu məlumatı öyrənməyə haqqı çatan oxucuyula haqqı çatmayan oxucunu bir-birindən ayırmaq üçün. Bu məqsədlə ölü köşə yazarlarının hər birini bir Osmanlı padşahının şeirlərində istifadə elədiyi təxəllüslə anacağam. Təxəllüslərin hansı padşahların olduğundan baş açma bilənələr həmin şair padşahların adlarıyla ustalarının adları arasında oxşarlıq olduğunu düşünürsə, bəlkə bu heç

də əhəmiyyətli olmayan sirri açma bilələr. Amma əsl sirt ustalarının oynadığı qürur şahmatının öyüd həmlələriylə qurulmuş sirtinə gizlənilib. Bu sirtin gözəlliyini hələ dərk etmədiyimdən eynilə böyük şahmat ustalarının başa düşə bilmədikləri həmlələri jurnalının şahmat köşələrində şərh eləyən bədbəxt istedadsızlar kimi, mən də ustalarımın öyüdlərinin arasına cəsarətli şərhlərimi və acizənə düşüncələrimi mötərizələr içində yerləşdirdim.

A: Adil. O qış günü əynində ingilis parçasından (bizdə hər bahalı parçaya «ingilis parçası» deyildiyindən belə yazıram) krem rəngli kostyum, tünd rəngli qalstuk vardı. Uzunboylu, baxımlı və dərənmiş ağ bığlıdı. Əsası var. Pulu olmayan ingilis centlimni gərkəmindədi, amma bilmirəm, pul olmadan centlimen olmaq mümkündür mü?

B: Bəxti. Qalstuku didilib və üzünü kimi qırıqıb. Əynində ləkəli, ütüsüz köhnə pencək var. Altında jiletli, jiletin cibindəki saatının zənciri görünür. Kök, səliqəsizdi. Həmişə əlində eşşək «yeganə dostum!» dediği və bu birtərəfli dostluğa xəyanət edib ürəktutmasından onu öldürəcək siqaretlərdən biri var.

C. Cəməli. Qısa boylu, əsəbidi. Təməz və intizamlı olmaq cəhdi təqəüdü müəllim qiyafəsini gizlətmir. Poçtalyonların solmuş pencəkləri, şalvarları, altı qalın rezinli «Sümbənbank» ayaqqabıları. Qalın gözlüklüdü, gözü çox zəif görür, «təcavüzkar» deyilə biləcək çirkinliyi var.

Bu da ustalarımın öyüdləri, mənim də qəzəbli şərhlərim: 1. C: Yalnız mütləli zövqü üçün yazmaq köşə yazarını açıq dənizdə kompassız qoyur. 2. B: Amma köşə yazarı nə Ezopdu, nə də Mövlana. Hekayət həmişə mənadən çıxar, əksinə yox. 3. C: Oxucunun zəkasına görə yox, öz zəkana görə yaz. 4. A: Kompas hekayədi. (1. C-yə aşkar mesaj) 5. C: Tariximizin, qəbirstanlıqlarımızın sirtinə vaxıf olmadan nə bizdən söz açmaq mümkündür, nə də Şərqdən. 6. B: Şərq-Qərb məsələsinin açarı Saqqal Arifin bu sözündə gizlənilib: «Ey Şərqə gedən səsiz gəmidə Qərbə baxan bədbəxtlər!» (Saqqal Arif həqiqi bir adamı yamsılamaqla B-nin yaratdığı köşə qəhrəmanıydı)

7. A-B-C: Özüne ata sözlü, deyim, novella, lətifə, misra, aforizm çəngi topla. 8. C: Mövzunu seçəndən sonra yazını taclandıracaq uyğun aforizmi axtarmazsan, aforizmi seçəndən sonra həmin tacın altına gedəcək uyğun mövzunu axtararsan. 9. A: İlk cümləni tapmadan yazı masasının arxasında oturma. 10. C: Səmimi əqidən olsun. 11. A: Səmimi əqidən yoxdusa, oxucunun səmimi əqidən olduğuna inamı olsun. 12. B: Oxucu dediyin yarmarkaya getmək istəyən uşağıdır. 13. C: Oxucu Məhəmmədə küfr edənə bağışlamaz, Allah da iflic eləyər (11-cinin ona sataşma olduğunu sezdiyindən A-nın Məhəmmədin evlilik və iş həyatıyla bağlı yazısıyla ağzının kənarındakı güclü sezişən iflicə işarə ələyir). 14. A: Cırdanları sev, oxucu da sevar (13. C-ya, C-nin qısa boyuna eyhamla cavab). 15. B: Üsküdürdəki sirlə cırdanlar evi, məsələn, yaxşı bir mövzudur. 16. C: Güləş də yaxşı mövzudur, amma idman üçün ediləndə, yazılarda (15-cinin ona sataşma olduğunu güman ələyib güləşə maraqlı, silsiləçiliyi üzündən B-nin uşaqlıqlığı şayiəsinə mesaj göndərir). 17. A: Oxucu dolanışıq sınıxtısı içində, zəka yaşı on iki olan, evli, dörd uşaqlı yaxşı ailə başçısıdır. 18. C: Oxucu pişik kimi nankordu. 19. B: Ağillı heyvan olan pişik nankor deyil; yalnız itləri sevən müəlliflərə etibar edə bilməyəcəyini bilir. 20. A: İt-pişiklə yox, ölkə məsələləri ilə maraqlan. 21. B: Konsulluqların ünvanlarını öyrən (İkinci Dünya müharibəsi vaxtı C-nin alman, A-nın da ingilis səfirliyi tərəfindən himayə edildikləri ilə əlaqədar şayiələrə işarə). 22. B: Mübahisəyə gir, bununla qarşındakının canını yandırma biləcəksən. 23. A: Mübahisəyə gir, bununla şefi yanına çəkə biləcəksən. 24. C: Mübahisəyə gir, bununla paltonu özünə götürə biləcəksən (B-nin qurtuluş davasına qoşulmayıb, işğal altında olan İstanbulda qalmasını izah eləyən məşhur «Ankaranın qışına dözə bilmərəm!» sözüne işarə). 25. B: Oxucu məktublarına cavab ver; məktub yazan yoxdusa, özün özüne yazıb cavab ver. 26. C: Pirmiz, ustadımız Şəhrizaddı; unutmam, onun kimi sən də yalnız «həyat» deyilən hadisələrin arasında beş-on səhifəlik əhvalatlar seçərsən. 27.

B: Az oxu, amma sevə-sevə oxu, çox, amma darıxa-darıxa oxuyandan daha oxumuş görünərsən. 28. B: Girci ol, ələ adamlarla tanış ol ki, xatirən olsun, adam öləndə arxasınca yazı yazasan. 29. A: Nekroloqu rəhmətlə başlayıb, ölünü təhqir etməklə qurtarma. 30. A-B-C: Bu sözlərdən kənar dura biləcəyən qədər kənar dur: a) Rəhmətlik hələ əvvəlki gün sağ idi; b) Bizim peşə nankordu, yazılarımız ertəsi gün unuduldu. c) Dünən axşam radioda filan proqramı dinlədinizmi? d) İllər necə də keçir! e) Rəhmətlik sağ olsaydı, görəsən, bu razalata nə deyərdi? f) Bunu Avropada belə ələmirlər. g) Çörək-filan bir il əvvəl bu qiymətəydi. h) Sonra həmin hadisə mənə bunu da xatırlatdı. 31. C: «Sonra» sözü ələ sənəti bilməyən naş müəlliflər üçündür. 32. B: Köşə yazısında sənət olan nə varsa, köşə yazısı deyil, köşə yazısı nədirsə, sənət deyil. 33. C: Sənət həvəsini şeirin namusuna toxunmaqla söndürənin ağılına iltifat göstərmə (B-nin şairliyinə sataşır). 34. B: Asan yaz, asan oxusunlar. 35. C: Çətin yaz, asan oxusunlar. 36. B: Çətin yazarsan, yara qazanarsan. 37. A: Yara olarsan, sənətkar olarsan (burada birinin o birinə dediyi ilk şirin sözünə sonra hamısı birgə güldülər, gülüşdülər). 38. B: Tez qocal. 39. C: Qocal ki, yaxşı bir payız yazısı yaza bilərsən (yenə bir-birilərinə sevgiyə güllümsədilər!) 40. A: Üç böyük mövzu, təbii ki, ölüm, eşq və musiqidir. 41. C: Amma eşqin nə olduğu barədə qərara gəlmək lazımdır. 42. B: Eşqi axtar (oxucularına bütün bu öyüdlər arasına uzun sütkutlar, fasilələr, susqunluqlar girdiyini xatırladım). 43. C: Eşqi gizlə, çünki sən yazıçısan! 44. B: Eşq axtarmaqdır. 45. J: Gizlə ki, sirin olduğu barədə hökm versinlər. 46. A: Sırrın olduğunu sezdirdi ki, qadınlar səni sevsinlər. 47. C: Hər qadın bir güzgüdür (burada yeni şüşə açıldığından məni də rəkiyə qonaq etdilər). 48. B: Bizi yaxşı xatırla (xatırlayacağam, təbii ki, əfəndim, dedim və diqqətli oxucularımın başa düşəcəyi kimi, bir çox yazımı onları və əhvalatlarını xatırlaya-xatırlaya yazdım). 49. A: Kütçəyə çıx, sifətlərə bax, bu da sənə mövzu. 50. C: Tarixi sirlərin olduğunu sezdirdi: amma, təəssüf ki, onları yaza bilmərsən (bu məqamda C bir əhvalat danışdı; baş-

qa yazımda nağıl edəcəyim sevgilisinə «mən – sənəm» deyən aşiqin əhvalatıdır, mən ilk dəfə yarım əsrdir bir-birilərini lağa qoyan bu üç müəllifi sevgiyə eyni masa arxasında oturdan sirin mövcudluğunu hiss etdim). 51. A: Bütün dünyanın bizə düşmənlər olduğunu da unutma. 52. B: Bu millət paşalarını, uşaqlıq çağlarını, analarını çox sevirsən, sən də sev. 53. A: Epiqrafdan istifadə etməyin, çünki yazıdakı siri öldürür. 54. B: Belə olarsa, onda sən də siri öldür, siri satan yalançı peyğəmbərdir. 55. C: Epiqrafdan istifadə edəcəksənsə, nə müəllifləri, nə qəhrəmanları bizə oxşayan Qərbin kitablarından götürmə, oxumadığın kitablardan heç götürmə, çünki Dəccalın¹ etdiyi eynilə budur. 56. A: Unutma, sən həm şeytansan, həm mələk, həm Dəccalsan, həm də O. Çünki oxucuları həmişə tamamilə pis və tamamilə yaxşı adamlar darıxdırırlar. 57. B: Amma oxucu Dəccalın özünə O kimi göründüyünü başa düşəndə, xilas-kar güman etdiyinin Dəccal olduğunu, aldandığını dəhşətlə dərk edəndə, vallah, səni bir qaranlıq küçədə vurur! 58. A: Bəli, ona görə siri gizlə: peşə sirrini qəti satma. 59. C: Sirin eşqdi, unutm. Açar söz eşqdi. 60. B: Yox, açar söz sifotimizdə yazılır. Bax və dinlə. 61. A: Eşqdır, eşqdır, eşqdır, eşq!.. 62. B: Eşqdən də qorxma: çünki bizim ala-babat oxuyub-yazmağımızın bütün siri, bütün sirmiz təsəvvüfi güzgümüzdə gizləni. Mövlananın «Rəssamlar yarışması» rəvayətini bilirsənmi? O da rəvayəti başqalarından götürüb, amma öz (bilirəm, əfəndim, demişdim)... 63. C: Bir gün qocalanda, insanın özü olub-ola bilməyəcəyini soruşanda, özündən bu siri başa düşüb-düşmədiyini də soruşacağınsan, unutma (unutmadım)! 64. B: Köhnə avtobusları, qrafomancasına yazılmış kitabları, səbir edənləri və başa düşənlər qədər başa düşməyənləri də unutma!

Stansiyanın harasındansa, bəlkə də kafenin içindən eşqdən, əzablardan, həyatın mənasızlığından dən vuran mahnı eşidirdi; bu məqamda məni unudular, özlərinin yaşlı, bığlı Şəhrizad olduqlarını

xatırlayıb bir-birilərinə dostluqla, qardaşlıqla, kədərlə əhvalatlar danışmağa başladılar. Bu da bəzilər:

Həyatının yeganə ehtirası Məhəmmədin yeddiqat göydəki gözintisini yazmaq olan, amma sonralar Dantenin buna oxşar nəşə yazdığını öyrəndə kədərlənən bəxtsiz köşə yazarının gülünc və qəzəbli əhvalatı: uşaq vaxtı bostanlarda qız dostuyla birgə qarğa qovan çilgin, başdanxarab padşahın rəvayəti; arvadı qaçan kimi arzularını itirən yazıçının tarixçəsi; özünü həm Albertini, həm də Prust saymağa başlayan oxucunun əhvalatı; paltarını dəyişib Fətəh Sultan Mehmet olan köşə yazarının əhvalatı və s.

¹ Dəccal – İslama görə məhsət ərafəsində peyda olacaq şeytan

DOQQUZUNCU FƏSİL
KİMSƏ MƏNİ TƏQİB ELƏYİR

«Gah qar yağırdı, gah qaranlıq».

Şeyx Qalib

Arxivçi dostu Saimin evindən çıxandan sonra səhər Cahangirin köhnə küçələrindən, pilləli dar səkilərindən Karaköyə enəndə gördüyü köhnə kreslonu Qalib uğursuz kabusdan qalan yeganə təfərrüatı xatırlayan kimi bütün o gün ərzində təkrar-təkrar xatırlayacaqdı. Bir vaxtlar Cəlalın İstanbuldakı tiryək-həşiş marşrutunun izlərini tapmaq üçün gəzdiyi Topxananın arxa tərəflərindəki dik yoxuşların birində kimsə kreslonu divar kağızları, müşəbbə örtükləri, gips, dülgər alətləri dükanlarının birinin bağlı pəncərələrinin qabağına qoymuşdu. Qoltuqaltılarının ayaqlarının cilası tökülmiş, oturacaq yerinin dərisi yara kimi yırtılmış, həmin dərinin içindən qarnı yarılmış süvari atının tökülən bağırsaqları kimi paslı yayları ümidsizcəsinə bayıra fısqırmışdı.

Qalib Karaköyə gələndə kreslonu gördüyü yoxuşun tənhalığıyla meydanın boşluğunun (saat səkkizi keçməsinə baxmayaraq) həmin əlamətlərini oxuduğu fəlakətə əlaqədar olduğunu düşünmək üzrəydi. Sanki yaxınlaşmaqda olan bu fəlakət üzündən səfərə çıxmalı olan gamilər bir-birlərinə bağlanmış, gəmi körpüləri tənhalaşmış, Galata körpüsü üstündəki sayyar satıcılar, təcili foto çəkənlər, yanıq üzlü dilənçilər də son günlərini dincələ-dincələ keçirmək qərarına gəlmişdilər. Körpünün məhəccərlərinə söykənib bulanıq suya baxanda Qalib əvvəlcə bir vaxtlar körpünün bu küncündə yığışan uşaqların xristian turistlərin Halicə atdığı pulları suya baş vurub çıxardıklarını xatırladı, sonra Boğazın suyunun çökiləcəyi gündən bəhs edən yazısında xeyli sonra özlərindən bambaşqa şeylərlə işarə edəcək həmin pullardan Cəlalın niyə söz açmadığıyla maraqlandı.

Karvansaradakı ofisinə çıxıb masası arxasında Cəlalın yeni köşə yazısını oxumağa başladı. Cəlalın yazısı, əslində, təzə deyildi, xeyli əvvəllər bir dəfə də çap olunmuşdu. Bu, Cəlalın uzun müddətdir qəzetə təzə yazı göndərmədiyinin açıq əlaməti olduğu kimi, başqa bir şeyin gizli əlaməti də ola bilərdi. Yazının ortasındakı «özünüz olmaqda çətinlik çəkirsinizmi?» sualı da, Cəlalın yazısının bu sualı verən bərbər qəhrəmanı da bəlkə yazıdakı nəzərdə tutulmuş kimi görünən mənalara yox, yazıdan kənardakı dünyaya yerləşmiş başqa gizli mənalara işarə edirdilər.

Qalib bir vaxtlar Cəlalın bu barədə ona nələrsə danışdığını xatırlayırdı: «İnsanların çoxu, – Cəlal demişdi, – şeylərin əsas xüsusyyətlərini məhz həmin xüsusyyətlər burunlarının ucunda olduğundan görmürlər, kənardə küncdə qalan, belə olduğuna görə diqqətlərini çəkən ikinci xüsusyyətləri görüb tanıyırlar. Buna görə də yazılarımda onlara göstərmək istədiyim şeyləri aydın göstərmir, elə bil yazının bir küncünə sıxışdırıram. Təbii ki, mənanı gizlədiyim bu köşə çox gizli köşə deyil, mənimki uşaq aldadan kimi bir gizlətməkdə, amma orada tapdıqları şeyə uşaq sayaq dərhal inanıqlarına görə belə eləyirdim. Ən pisi də, yazının qalan böyük hissəsinə yerləşən, burunlarının ucundakı o açıq-aydın mənanı bir az səbir, zəka tələb edən gizli, təsadüfi mənalara da sezilmədən qəzetlər bir kənara atılırdı».

Qalib qəzeti bir kənara atıb içindən gələn təkanu uydu, Cəlalı görmək üçün «Milliyyət» qəzetinin redaksiyasına getdi. Həftənin axırlarında tənha olduğuna görə Cəlalın redaksiyaya daha çox endiyini bildiyindən onu otağında tək tapacağını hesab eləyirdi. Yoxuşu çıxanda Cəlalə yalnız Röyanın yüngülcə xəstə olduğunu deməyi nəzərdə tuturdu. Sonra ona arvadı atıb getdiyinə görə çarəsiz qalan bir müştərisinin əhvalatını danışacaqdı. Görəsən, Cəlal belə əhvalat üçün nə deyirdi? İşləri yolunda olan, düzgün, çalışqan, ağıl başında, ölçülü-biçili, yaxşı bir vətəndaşımızın çox sevdiyi arvadı bütün tariximizə və ənənələrimizə zidd olaraq, birdən-birə ərinə atıb ge-

dirdi. Belə bir şey nəyin işarəsi ola bilərdi? Hansı gizli saxlanan mənanın göstəricisidir? Hansı qiymətin əlamətidir? Qalibin nağlı edəcəyi təfərrüatları diqqətlə dinləyəndən sonra Cəlal başa salardı; Cəlal danışdıqca, dünya mənalıdır, burnumuzun düz dibindəki «gizli» həqiqətlər daha əvvəl bildiyimiz, amma bildiyimizdən xəbər tutmadığımız zəngin tarixçənin heyrətamiz parçalarına çevrilir, beləcə, həyat yenə də dözümlü olurdu. İran konsulluğunun bağçasındakı islaq ağacların parlayan budaqlarına baxanda Qalib öz dünyasında yox, Cəlalın danışdığı dünyada yaşamaq istədiyini beynindən keçirdi.

Cəlalı otağında görmədi. Masasının üstü yığışdırılmışdı, külqabı boşdu, çay fincanı yoxdu. Qalib bu otağa hər dəfə girəndə oturmağı bənövşəyi kresloya keçib gözlədi. Qəlbində inanırdı ki, elə bil az sonra içəri otaqların birindən Cəlalın qəhqəhəsini eşidəcək.

Bu inamını itirəndə çox şeyi xatırlamışdı. Sonralar Rəyaya vurulacaq bir sinif yoldaşıyla birgə radio vasitəsi ilə translyasiya ediləcək bilik yarışına dəvətnamə almaq bəhanəsiylə evdən xəbərsiz redaksiyaya ilk dəfə getmələrini yada salmışdı (qayıdanbaş: «Mətbəəni də gözdürərdi, amma vaxtı yoxdu», – Qalib utana-utana demişdi. «Masanın üstündəki qadın şəkillərini gördünü mü?» – məktəb yoldaşı dilənmişdi). Rəyayla birgə redaksiyaya ilk dəfə gələndə Cəlalın onlara mətbəəni gözdürdüyünü («Siz də jurnalist olmaq istəyirsinizmi, balaca xanım?» – yaşlı maqinaçı Rəyadan soruşdu, qayıdanbaş Rəyaya eyni sualı Qalibə vermişdi), bu otağı özünün xəyalına götürə bilmədiyi gözəl əhvalatların və həyatlarının qurulduğu kağızlarla, arzularla dolu «Min bir gecə» otağı kimi təsəvvür elədiyini...

Bu kağızların və əhvalatların yenilərini tapmaq, unutmaq, unutmaq üçün tələsik Cəlalın masasının üstünü qurdalamağa başlayan da Qalibin tapdıqları; açılmamış oxucu məktubları, sözlər, qəzet kəsikləri (qısqanc ərin xeyli əvvəl işlətdiyi cinayətin yaşıl özüyazan qələmlə işarələnmiş xəbəri), özgə jurnallardan kəsilmiş surət şəkilləri, portretlər, Cəlalın əl yazısı ilə kağız parçalarına yazıl-

mış bəzi qeydlər («unutma: şahzadənin rəvayəti»), boş mürəkkəb şüşələri, kibritlər, iyrənc qalstuk, şamanizm, hürufilik və yaddaşı inkişaf etdirməklə bağlı ibtidai xalq kitabları, bir şüşə yuxu dərmanı, damar açan dərmanlar, düymələr, işləməyən qol saati, qayçı, açılmış oxucu məktubundan çıxan şəkillər (birində Cəlalın saçları tökülmüş bir zabit vardı; səhra qəhvəxanasında iki yağlı güləşi sevimli Sivas iti ilə birgə kameraya baxırdılar), rəngli qələmlər, daraqlar, papiros müştükləri, rəngbərəng özüyazan qələmlər...

Üzərində «İstifadə olunanlar», «Ehtiyatda olanlar» yazılan iki qovluğu masanın üstündəki siyirmənin içində tapdı. «İstifadə olunanlar» qovluğunda Cəlalın son altı gündə qəzetdə çap olunmuş yazılarının makina variantlarıyla çap olunmamış bazar günü yazısı vardı. Bazar günü yazısı səhəlik qəzetdə çap ediləcəyinə görə indidən düzəldilib, səhifələnilib, şəkli qoyulub qovluğa geri qayıtmalıydı.

«Ehtiyatda olanlar» qovluğunda yalnız üç yazı tapa bildi. Yazıların üçü də xeyli əvvəllər çap olunmuşdu. Böyük ehtimalla, bazar ertəsi çap olunacaq dördüncü yazı bu məqamda redaksiyanın alt mətbəələrində səhifələyicinin masasının üstündə durduğuna görə qovluqdadı ehtiyat yazılar qəzetə cümə axşamına qədər çatacaqdı. Bu, Cəlalın kimsəyə xəbər vermədən səfərə, ya da istirahətə çıxdığı mənasına gələ bilərdimi? Amma Cəlal heç İstanbuldan qırağa çıxmazdı...

Qalib Cəlalı soruşmaq üçün əməkdaşların geniş otağına girdi, ayaqları onu yaşlı iki nəfərin söhbət ələdiyi masanın yanına apardı. Biri hamının bildiyi təxəllüsüylə «Nəşəti», əvvəllər Cəlalın qızğın qələm davasına girən qəzəbli qocaydı. İndi eyni qəzetdə Cəlalınkindən daha əhəmiyyətsiz, daha az oxunan köşədə qəzəbli axlaqlılıqla xatirə yazıları yazırdı.

«Cəlal bəy günlərdir, yoxdu! – eynilə yazısının küncündəki şəkildə görünən buldoq iti kimi sallaq sifətlə diləndi. – Siz onun nəyisiniz?»

İkinci qəzetçi Cəlal bəyi nəyə görə axtardığını soruşanda Qalib onun kim olduğunu şüurunun qarışıq qovluqları içindən tapmaq üzrəydi. Bu adam maqazin səhifəsinin qara eynəli, aldanmaz Şerlok Holmsu idi: Osmanlı xanımı ədəsiylə nazlanan neçə kino ulduzumuzun filan qədr il əvvəl Bayoğlunun hansı ucaq küçələrindəki lüks madamın evində işlədiyini bildirdi; Fransanın səhra qəsəbələrində akrobatlıq edəndə İstanbula argentinalı aristokrat kimi gətirilən «məşhur müğənni qadın»ın, əslində, əlcəzairli müsəlman olduğunu bildirdi.

«Deməli, qohumusunuz, – maqazin yazarı dilləndi. – Mən elə bildirdim, rəhmətlik anasından başqa, Cəlal bəyin heç bir yaxını yoxdur».

«O, – polemikaçı yazar dedi. – O qohumları olmasa, Cəlal ağa bu gün heç bu vəzifəsində olardımı?! Məsələn, əlindən tutan yeznəsi vardı. Ona yazı yazmağı öyrədən, sonra xəyanət etdiyi həmin dindar adamdı. O yeznə Kumkapıdakı köhnə sabun fabrikində gizli ayınlarını davam etdirən Nəqşi təkkesinə mənsub idi. Bir yığın zəncirin, zeytun məngənələrinin, şamların, qaliblərin də istifadə olunduğu ayınlərdən sonra həmin təkkeçilər haqqında Milli Təhlükəsizlik Təşkilatına hər həftə oturub özü raport yazardı. Bu adam hərbiçilərə məlumat verdiyi təriqət müridlərinin, əslində, dövlətə zərərli işlər görmədiyini sübut etmək istəyirdi. Raportlarını yazıya marağı olan qaynı oxusun, öyrənsin, ədəbiyyat zövqü alsın deyə Cəlalə göstərirdi. Cəlalın sonralar əsən küləklə düşüncələrini bu dəfə də sola doğru dəyişdirdiyi illərdə qəddarcasına istifadə etdiyi həmin raportların üslubu da Əttardan, Əbu Xorasanıdan, İbn Ərəbidən, Bottfolio tərcümələrindən əməlli-başlı götürülmüş təşbehlərdən, kinayələrdən toxunmuşdu. Sonralar Cəlalın təşbehlərində – axı onlar həmişə eyni tapıntıları söyləyir – bizi keçmiş mədəniyyətimizə bağlayan yenilik körpüləri tapanlar bu plagiatı yaradanın başqası olduğunu haradan biləcəklər? Cəlalın varlığını unudurmaq istədiyi çox bacarıqlı yeznə həm də lap ixtiracıydı:

dəlləklərin işini asanlaşdıran güzgüli qaycı düzəltmişdi: necə uşağımızın gələcəyini qaraldan o dəhşətli səhvlərə imkan verməyən sünnet aləti yaratmışdı; yağlı ip əvəzinə zəncir, stul əvəzinə sürüşkən ayaqaltı istifadə edildiyinə görə əzab çəkdirməyən dar ağacı icad etmişdi. Sevimli bacısıylə yeznasının şəfqətinə ehtiyac duyduğu illərdə Cəlal da bu tapıntıları «İstər inan, istər inanma» köşəsində coşqunluqla tanıdırdı».

«Məni bağışla, amma tamamilə əksinədir, – maqazin yazarı ona etiraz elədi. – «İstər inan, istər inanma» köşəsini hazırladığı illərdə Cəlal bəy tamam tənha idi. Sizə başqasından eşitdiyimi yox, şəxsən şahid olduğum bir epizodu danışım».

Sonralar uğur qazanmağa qadir olan gənclərin yoxsulluq, tənhalik illərindən bəhs edən «Yaşılçam» filmlərindən çıxma epizod idi. Bir yeni il gecəsi arafəsində yoxsullar məhəlləsindəki yoxsul evlərində yeni işə başlamış qəzetçi gənc Cəlal anasına ailənin varlı təbəqəsinin Nişantaşdakı evinə yeni il əyləncəsi üçün çağırıldığını deyir. Orada əmilərinin, bibilərinin nəşəli qızları, azgın oğullarıyla gurultulu və əyləncəli bir gecə keçirib, sonra, kim bilir, şəhərdəki başqa hansı əyləncələrə qaçacaq. Oğlunun xoşbəxtliyini təsəvvür etməkdən xoşbəxt olan dərzi ananinsa ona müjdəsi var: rəhmətlik atasının köhnə pencəyini həmin gecə üçün gizlicə kiçildib düzəldib. Cəlal əyninə yaxşı oturan pencəyi geyinəndə (ananın gözlərindən yaş gətirən səhnə: «Eynən atana oxşadın!») xoşbəxt ana oğlunun jurnalist yoldaşlarının da həmin əyləncələrə çağırıldığını eşidib rahatlanır. Hekayələri şahidi olan həmin jurnalist Cəlalə birlikdə axşam taxta əvin soyuq, qaralıq pilləkənlərdən pəlçikli küçəyə çıxanda nə varlı qohumlarının, nə başqa kimsənin yoxsul Cəlalı yeni il əyləncəsinə çağırıldığını öyrənir. Üstalək şam işığında dərziyə eləyə-eləyə gözləri tutulan ananın əməliyyat xərclərini vermək üçün Cəlal redaksiyada gecə növbəsinə qalmalı olurdu.

Əhvalatın ardınca çökən sükutdan sonra Qalibin bəzi təfərrüatların Cəlalın həyatına uyğun gəlmədiyini barədə sözlərinə çox fi-

kir vermədilər. Bəli, təbii ki, bəzi qohumların, ya da bəzi tarixlərin uzaqlığı məsələsində yanılı bilərdilər; Cəlal bəyin atası yaşadığına görə («Əminsizimi bundan, əfəndim?») atayla babanı, ya da bacıyla bibini bir-biriyə dəyişik sala bilərdilər, amma elə görünürdü ki, bu səhvləri belə həddən artıq böyütmək niyyətləri yox idi. Qalibi məsələlərinin ətrafında oturdandan, papiroso qonaq edəndən, cavabını dinləmədikləri sual verəndən sonra («Siz onunla daqiq necə qohumsunuz demişdiniz?») xəyalı şəhmat taxtasının üstünə qoyduqları daşları xatirələrinin torbasından bir-bir çıxarmağa başladılar.

Cəlal ailəsinin bitib-tükənməyən sevgisinə o qədər batmışdı ki, bələdiyyə dərclərindən başqa yaza biləcək bütün mövzuların qadğan olunduğu o ümitsizlik günlərində hər pəncərəsindən başqa bir cökə ağacının görüldüyü o böyük mülkdəki uşaqlıq günlərini belə xatırlaması nə oxucuların, nə senzorların başa düşə bildiyi yazını dərhal qələmə almasına bəs edərdi.

Yox, Cəlalin jurnalistlikdən başqa, adamlarla əlaqəsi o qədər məhdud idi ki, izdihamlı yığıncağa getmək məcburiyyətində qaldığı vaxtlarda həmişə yanında hərəkətlərindən sözlərinə, geyimindən yediklərinə qədər hər şeyini yamsılayacağı etibarlı yoldaş tapılmaması istərdi.

Hec də belə deyil; vəzifəsi tapmacalarla qadın köşəsinin «Nəsi-hətlər»ini hazırlamaq olan gənc jurnalistika həvəskarının üç ildə yalnız ölkəsinin yox, Balkanlar və Orta Şərqiən ən çox oxunan köşəsinə yerləşib köntül rahatlığıyla sağa-sola iftira etməyə başlaması onu layiq olmadıqı sevgiyə qoruyan güclü qohum-əqrəbalarının köməyindən başqa, nəylə izah oluna bilərdi?

Qərbə uyğunlaşmanın təməl daşlarından olan «milad günü» bayramı, bu insani adət bizdə də möhkəmlənsin deyə qabaqcıl fikirli bir dövlət böyüyümüzün səkkiz yaşlı oğlunun doğum günündə üzərində səkkiz ədəd şam yanan kremli, çiyləklili tort düzəldir, uşağın yoldaşlarını, piano dinçildədən avropalı sayaq ənik-kirşanlı qadını və jurnalistləri çağırır təşkil etdiyi xoşniyyətli «doğum günü

mərəsimi»ni Cəlalin köşə yazısında qəddar, kobud zarafatla yerə vurmasının səbəbi, güman edildiyi kimi, ideoloji, siyasi, estetik yox, Cəlalin həyatında heç vaxt belə ata sevgisini, hətta hər hansı sevgi görmədiyini əzabla dark etməsiydi.

İndi heç bir guşədə tapılmaması, qoyduğu ünvanların və telefon nömrələrinin səhv, ya da uydurma çıxması, sevgilərinə reaksiya vermədiyi yaxın qohumlarına, uzaq qohumlarına – bütün insanlara duyduğu qərribə, anlaşılmaz nifrət üzündən idi (Qalib Cəlali harada tapa biləcəyini soruşmuşdu).

Yox, şəhərin əlçatmaz guşəsində gizlənib, öz-özünü bütün insanlıqdan sürgün etməsinin səbəbi, təbii ki, tamamilə başqaydı: doğulandan bəri başının dövrəsini uğursuzluq halositək bürüyən o amansız tənhalıq duyğusundan, adamlara yaxınlaşmamaq xəstəliyindən qurtarmayacağını artıq başa düşmüşdü; özünü xəstəliyin ixtiyarına verən çarəsiz kimi, kim bilir, hansı uçqar otaqda özünü təvəkküllə qaça bilməyəcəyi ümitsiz tənhalığın ağuşuna buraxmışdı.

Qalib həmin uçqar otağın səmtindən, «avropalı» televiziya heyətindən Cəlal bəyi axtardığından söz açırdı...

«Suzsuz da, Cəlal bəy bu yaxında işdən çıxarılaçaq! – polemikaçı köşə yazarı Neşəti sözüni kəsdi. – On gündür, yeni yazı yollamır. Ehtiyatda olan kimi qoyduqlarının makinada üzü çıxarılmış iyirmi illik yazılar olduğunu hamı bilirdi!»

Qalibin gözlədiyi, hamı da istədiyi kimi, məqazın yazarı bu sözlərə etiraz etdi: yazılar həmişəkindən daha böyük maraqla oxunurdu, telefonlar daim zəng çalırdu, poçtdan Cəlal bəyə hər gün ən azı iyirmi məktub çıxırdı.

«Bəli, – polemikaçı yazar dilləndi, – onlar fahişələrdən, dəlləllərdən, terrorçulardan, nəşəxorlardan, narkotik alverçilərindən, tərifiyədi köhnə qanqsterlərdən aldığı təklif məktublarıdır».

«Gizli-gizli açib oxuyursan?» – məqazın yazarı soruşdu.

«Sənin kimi!» – polemikaçı yazar dedi.

İkisi də ilk həmlələrindən məmnun şahmatçılar kimi stullardan belə dikəldilər. Polemikaçı yazar penceyinin dərin cibindən kiçik qutu çıxartdı. Az sonra yox edəcəyi bir şeyi tamaşaçısına göstərən hoqqabaz ciddiliyi ilə qutunu Qalibə göstərdi: «Qohumum dediyiniz Cəlal bəylə artıq bizim yeganə ortağ nöqtəmiz bu gördüyünüz mədə darmanıdır. Mədə qıçqırmasını dərhal kəsir. Bir dəne götürməzsiz?»

Qalib haradan başlayıb hara uzandığını başa düşmədiyi, amma iştirak etmək istədiyi bu oyuna girmək üçün ağ həblərdən bir dəne götürüb uddu.

«Oyunumuzdan xoşunuz gəldimi?» – qoca köşə yazarı gülümsəyə-gülümsəyə dilləndi.

«Qaydalarından baş açmağa çalışıram», – Qalib həyəcanla cavab verdi.

«Mənim yazılarımı oxuyursunuzmu?»

«Oxuyuram».

«Qəzeti əlinizə alanda əvvəl mənim yazımı oxuyursunuz, Cəlalın yazısını?»

«Cəlal bəy qohumumdur».

«Təkcə buna görəmi onu əvvəlcə oxuyursunuz? – qoca yazar soruşdu. – Qohumluq gözəl yazıdan daha qüvvətli bağdır?»

«Cəlalın yazıları da gözəldir!» – Qalib dilləndi.

«Hamı yaza bilər onları, başa düşürsünüzmü? – qoca köşə yazarı dedi. – Üstəlik bir çoxu da o qədər uzundur ki, köşə yazısı demək olmaz. Hekayə təqlidləridir. Sənət bəzəmələridir. Mənasız sözlərdir. Bir neçə dövlət hiyləsi var, vəssalam. Xatirələrdən hamışə baldan şirin xoş sözlər kimi söz açılacaq. İkiddə bir ziddiyyətə rast gəlinəcək. Divan şairlərinin «təcahülü arif» adlandırdığı özünü bilməzliyə vurma oyununa müraciət ediləcək. Olmamış şeylər olmuş kimi, olmuş şeylər olmamış kimi təsvir ediləcək. Bütün bunlar kömək eləməsə, yazının mənasızlığı pərəstişkarlarının gözəllik saydığı o təmtəraqlı sözlərlə örtüləcək. Onun qədər hamının həyatı,

xatirələri, keçmişi var. Hamı onun qədər oyun oynaya bilər. Siz də. Mənə bir əhvalat danışın!»

«Necə əhvalat?»

«Ağlıma nə gəlsə: bir əhvalat».

«Bir gün bir adamın çox sevdiyi gözəl arvadı qaçır, – Qalib danışmağa başladı. – O da onu axtarmağa başlayır. Şəhərin harasına getsə, arvadının özünə yox, izinə rast gəlir...»

«Hə?»

«Bu qədər».

«Yox, yox, hələ davamı olmalıdır! – qoca köşə yazarı dilləndi. – Həmin adam şəhərdə tapdığı izlərdə nə oxuyur? Arvadı, doğrudan da, gözəldirmi? Kimin yanına qaçıb?»

«Həmin adam şəhərdə tapdığı izlərdə öz keçmişini oxuyurmuş. Gözəl arvadıyla öz keçmişinin izlərini. Kimin yanına qaçdığını da bilmirmiş, ya da bilmək istəməmiş, çünki getdiyi hər yerdə arvadıyla öz keçmişinin izlərinə rast gəldikcə arvadının yanına qaçdığı adamın, ya da yerin haradasa öz keçmişində olmasının zərurətini düşürmüş».

«Mövzu gözəldir, – qoca köşə yazarı dedi. – Ponun dediyi kimi, ölən, ya da itən gözəl qadın! Amma hekayəçi daha qətiyyətli olmalıdır. Çünki qətiyyətsizliklərini göstərən müəlliflə oxucu etibar eləməz. Biz əhvalatı Cəlalın hiylələriylə bitirək... Xatirələr: şəhər adamın şirin xatirələriylə qaynasın. Üslub: bərbəzləklilik sözlərin içində batan həmin xatirələrdəki dəlil-sübutlar mənasızlığa işarə eləsin. Təcahülü-arif: guya həmin adam arvadının yanına qaçdığı kəsi tanımır. Ziddiyyət: beləcə, o adamın arvadının yanına qaçdığı kəs adamın özü imiş. Necədi? Götürsünüz ki, siz də yaza bilərsiniz o yazıları. Hamı yaza bilər».

«Amma yalnız Cəlal yazır», – Qalib dilləndi.

«Yaxşı! Bundan belə siz də yazarsınız!» – qoca yazar mövzuya son qoyan tərzdə dilləndi...

«Onu axtararsınızsa, yazılarına baxın, – maqazın yazarı dedi. – O, haradasa, yazılarının içindədir. Yazılar sağa-sola yollanmış xəbərlərə doludu, şəxsi kiçik xəbərlərə. Başa düşürsünüzmü?»

Cavabında Qalib uşaq vaxtı Cəlalın ona yazılarındakı abzasların ilk və son sözləriylə qurduğu cümlələri göstərdiyini dedi. Sensordan və mətbuat prokurorundan keçmək üçün düzəltdiyi hərf oyunlarını, cümlələrin ilk və son hecalarıyla düzəltdiyi zəncirləri, bütün böyük hərfələrin yaratdığı cümlələri, «bibimizi» hirsəndirəcək söz oyunlarını göstərdiyini söylədi.

Maqazın yazarı soruşdu:

«Bibiniz evdə qalmış qadın idi?»

«Heç ərə getməyib», – Qalib cavab verdi.

«Cəlal bəyin bir mərtəbə məsələsi üzündən atasıyla dava etdiyi doğrudumu?»

Qalib bunun «çox köhnə» məsələ olduğunu dedi.

«Vəkil olan əmininin məhkəmə dəlil-sübutlarını, mülahizələri və qanunları kafə siyahılarıyla, gəmi tarifləri ilə dəyişik saldığı doğrudumu?»

Qalibə görə, əvvəlləkilə sayaq, hər şey kimi, bu da hekayə ola bilərdi.

«Başa düşürsənmi, cavan oğlan, – yaşlı yazıçı xoşagəlməz səslə dilləndi, – bunları ona Cəlal bəy danışmayıb. Bu mənalı xəfiyyəlik və hürufiliklə maraqlanan yoldaşımız Cəlal bəyin yazıları içindən, Cəlalın onları gizlətdiyi hərfələrin içindən, iynəylə quyu qazan kimi, hər birini bir-bir özü tapıb çıxarmışdı».

Maqazın yazarı bu oyunların bəlkə bir mənası olduğunu, bəlkə sirdən səslər gətirdiyini, sirlə dərin münasibəti üzündən Cəlal bəyin bəlkə o biri müəlliflərdən daha da ucaldığını dedi: amma bu həqiqət də ona xatırladılmalıydı: «Burnunu dik tutan jurnalistin cənazəsi ya ianəylə götürülür, ya balədiyyəylə...»

«Bəlkə də, Allah ələməsin, ölüb, – qoca jurnalist dedi. – Oyunumuzdan xoşunuz gəlmirmiy?»

«Yaddaşımı itirdiyi də hekayədirmi, həqiqətdirmi?» – maqazın yazarı dilləndi.

«Həm hekayədir, həm həqiqətdir!» – Qalib cavab verdi.

«Bəs şəhərdəki ünvanlarını gizli saxladığı o evlər?»

«Onlar da elədir».

«Bəlkə də o evlərin birində təkbəşinə qalib can çəkirdi, – köşə yazarı dedi. – Bilirsinizmi, özünü bu cür təxmin oyunlarından çox xoşu gəlir».

«Belə olsaydı, yanına özünə yaxın hiss elədiyi bir nəfər çağırardı», – maqazın yazarı dedi.

«Yoxdu elə adam, – qoca köşə yazarı dilləndi. – O, kimsəyə yaxınlıq hiss etməyib».

«Hər halda, cavan oğlan bu fikirdə deyil, – maqazın yazarı dilləndi. – Bizə hələ adınızı belə demədiniz».

Qalib adını dedi.

«Onda deyin, Qalib bəy, – maqazın yazarı dilləndi, – Cəlal bəyin, kim bilir, hansı böhranla çəkildiyi bir evdə, ən azı, ədəbi sirlərini, vəsiyyətini verəcək qədər özünü yaxın hiss elədiyi adamlar var, ya yox? Çünki o qədər tənha deyil».

Qalib fikrə getdi. «O qədər tənha adam deyildi», – sonra narahatlıqla dilləndi.

«Kimi çağırırdı yanına? – maqazın yazarı soruşdu. – Sizimi?»

«Bacısını, – Qalib heç fikirləşmədən cavab verdi. – Özündən iyirmi yaş kiçik ögey bacısı var, onu çağırırdı». Sonra fikrə getdi. Ardınca qarnı yırtılıb, paslı yayları bayıra çıxmış kreslonu xatırladı. Daha da dərin fikrə daldı.

«Bəlkə də artıq oyunumuzun məntiqini dərk etməyə başlamısınız, – qoca köşə yazarı dilləndi. – Artıq nəticələr çıxarıb, ləzzət də alırsınız. Ona görə də çəkinmədən deyəcəyəm: onsuz da, bütün hürufilərin sonu pisdir. Hürufiliyin qurucusu olan astarabadlı Fəzlullah it kimi öldürülüb, ayaqlarına ip bağlanıb, meyiti çarşı-bazarda süründürülüb. Atlı yüz il qabaq onun da Cəlal bəy kimi işə

yuxu yozumuyla başladığını bilirsinizmi? Peşosini redaksiyada yox, səhər qırağındakı mağarasında yerinə yetirirdi...»

«Bu cür bənzətmələrlə insan nə qədər başa düşülə bilər, həyatın sirlərinə nə qədər nüfuz eləyər ki? – maqazin yazarı dedi. – Otuz il keçir, amerikalıları yamsılamaqla «ulduz» adlandırdığımız o yazıq artistlərimizin olmayan sirlərinə girməyə çalışıram. Artıq öyrəndim: adamların cüt yaradıldığını deyənlər yanılırlar. Heç kəs heç kəsə oxşamır. Hər kasıb qızımızın kasıblığı özünə görədir. Bizim hər ulduzumuz göydə bircədir, tək-tənhadır, bənzərsiz bir kasıb ulduzcuqdur».

««Hollivud»dakı əslindən başqa, – qoca köşə yazarı dilləndi, – Cəlal bəy yamsıladığı əslərdən söz açmışdımı sizə? Bayaq saydıqlarımdan başqa, Dantedən, Dostoyevskidən, Mövlanadan, Şeyx Qalibdən də həmişə nəsa istifadə eləyib».

«Hər həyat bənzərsizdir! – köşə yazarı dilləndi. – Hər hekayə başqa bir oxşarı olmadığını görə həkayədir. Hər yazıçı təkbəşinə kasıb bir müəllifdir».

«Razi deyiləm! – qoca köşə yazarı dilləndi. – Yaxşı sevildiyi deyilən o «Boğazın suyu çökildə» yazısını nəzərdən keçirək. Qiyamət əlamətləri Məhdinin zühurundan əvvəl dağıntı günlərindən danışılan minlərlə illik kitablarda Qurandan, qiyamət surələrindən, İbn Həldundan, Əbu Xorasanidən götürülməyibmi? Üstünə də baçağı qanqşter əhvalatı əlavə eləyib. Heç bir sənət dəyəri yoxdur. Bir ovuc adam tərəfindən həyəcənla qarşılanması, qaraqışqırçı qadınların həmin gün yüz dəfələrlə zəng eləməsinin səbəbi, təbii ki, yazıda danışılan səfehliklər deyil. Hərflərdə sizin-bizim yox, əllərində düsturları olan müridlərin dərk eləyər biləcəyi gizli mesajlar var. Məmləkətin hər tərəfinə dağılımış, yarısı üzdanıraq, yarısı uşağbaz olan həmin müridlərin bu mesajları ömr kimi başa düşüklərindən səhər-axşam redaksiyaya zəng edirlər ki, bu səhəh şeyləri yazdığına görə şeyxləri Cəlal ağanın işdən çıxarılmasına imkan verməyək. Onsuz da, həmişə redaksiyanın qabağında onu

gözləyən bir-iki adam var. Sizin də, Qalib bəy, onlardan biri olmadığınızı necə başa düşək?»

«Qalib bəydən xoşumuz gəldi! – maqazin yazarı dilləndi. – Onda öz gəncliyimizdən müəyyən şeylər gördük. Ona elə qanımız qaynadı ki, bu qədər sirr verdik. Bax buradan başa düşəcəyik. Bir vaxtların məşhur ulduzu Samiyə Səməim xanım əfəndinin qocalar evindəki son günlərində mənə dediyi kimi: qısqançlıq adlandırılan xəstəlik... Nə oldu, cavan oğlan gedirmi?»

«Qalib bəy, oğlum, bir halda ki gedirsən, bu sualıma cavab ver! – qoca köşə yazarı dilləndi. – İngilis televiziya əməkdaşları niyə mənimlə yox, məhz Cəlalə danışmaq istəyirlər?»

«Sizdən daha yaxşı yazdığına görə», – Qalib cavab verdi. Məsə arxasından qalxıb, pilləkənlərin uzandığı sakit dəhlizə çıxırdı. Qoca yazarın nəşəsindən heç bir şey itirməyən güclü səslə arxasınca qışqırdığını eşitdi:

«Üddürdüyüm dərmanın mədə dərmanı olduğuna həqiqətən inanmırmı?»

Qalib küçəyə enəndə ətrafa diqqətlə baxdı. Üzbəüz səkidə bir vaxtlar İmam Xətib liseyindən olan gənclərin dini ələ saldığı bəhanəsiylə Cəlalın yazısıylə birgə bütün səhifəni yandırdıqları tində yekəbaş bir adam gözlərini mənasız-mənasız naringisatana dikmişdi. Cəlalı gözləyən kimsə olmadığı görünürdü. O tərəfə keçib bir naringi aldı. Naringini soyub yeyəndə Qalibə ələ gəldi, kimsə onu təqib edir. Çağaloğlu meydanından ofisinə doğru qayıdırdı, bu duyğunun onu niyə həmin məqamda bürüdüyündən baş aç bilmədi. Yoxuşdan ağır-ağır enəndə, kitab dükənlərin vitrinlərinə baxanda duyğunun niyə bu qədər gerçək olduğundan da baş aç bilmədi. Sanki boynunun arxasında mövcudluğunu açıq-aşkar sezdiren bir «göz» vardı, vəssalam.

Hər dəfə qarşısından keçəndə addımlarını yavaşlıdığı kitab dükəni vitrinlərinin birində bir başqa cüt gözlə qarşılaşanda nə qədər sevindiğini həmin məqamda başa düşdüyü bir yaxınlığı görəndə kimi

həyəcanlandı. Bura Rəyanın, az qala, uda-uda oxuduğu detektiv romanların bir çoxunu çap eləyən nəşriyyatı idi. Kitabların üstündə tez-tez gördüyü hiyləgər bayquş kiçik dükanın kiçik vitrinindən gəlib-keçən şənbə günü izdihamına və Qalibə səbirlə baxırdı. Qalib dükana girib Rəyanın oxumadığını güman etdiyi köhnə kitablardan üç nüsxə, bu həftə çıxdığı elan edilən «Qadın, eşq və viski»ni də alıb bağladı. Üst rəflərdən asılmış iri kartonun üzərində belə yazılmışdı: «Türkiyədə heç bir seriya 126-ya çata bilmədi. Polislərimizin əməlləri keyfiyyətlərinin zəmanətidir». Dükanda nəşriyyatın «Ədəbi eşq romanları» və «Bayquş satıra romanları seriyasından» başqa kitablar da satıldığından hürufiliklə bağlı kitab soruşdu. Qapının qabağına qoyduğu kreslodan həm solğun sifətli cavan oğlanın qabağında durduğu piştaxtaya, həm də palçıqlı səkidən keçən izdihama baxan yekəpər qoca gözlədiyi cavabı verdi:

«Bizdə yoxdur. Xəsis İsmayılın dükanından soruş!» Sonra əlavə elədi: «Bir vaxtlar alimə özü də hürufi olan Şahzadə Osman Cələddin əfəndinin fransızcadan çevirdiyi detektiv əlyazmaları keçmişdi. Necə öldürüldüyünü bilirsinizmi?»

Bayıra çıxanda Qalib hər iki səkiyə də baxdı, amma diqqətini çəkəcək bir şey görmədi. Gen paltolu kiçik uşağıyla birgə sendviç köşkünün vitrininə baxan bəşirörtülü qadın, eyni yaşıl corab geyinmiş iki tələbə qız, qarşı səkiyə keçmək üçün gözləyən qahvə rəngində paltosu olan qoca. Amma ofisinə doğru getməyə başlamaz boynunun arxasında eyni «göz»ün baxışını hiss etdi.

Əvvəllər heç təqib edilmədiyindən, indiyədək heç təqib edilməyən onu bürümədiyindən Qalibin bu barədəki məlumatı gördüyü filmlərlə və Rəyanın oxuduğu detektiv romanların səhnələriylə məhdudlaşdırdı. Çox az detektiv roman oxumasına baxmayaraq, Qalib həmin romanlar haqqında tez-tez fikir yürüdüdü: birinci-axırını fəsilələrin bir-birinin tamamilə eyni olduğu roman yaradılmıyadı, əsl finalı əhvalatın içində gizləndiyindən görünən «son»u olmayan əhvalat yazılmıyadı; korlar arasında baş verən roman təsəvvürdə

canlandırılmıyadı və s. Rəyanın dodaq büzdüyü bu planları quranda Qalib bəlkə bir gün başqa adam olacağını arzulayırdı.

Karvansara qapısına bitişik girintiyə yerləşən kəsik qıçlı dilənçinin iki gözünün də kor olduğunu güman eləyəndə Qalib qərara gəldi ki, içində əməlli-başlı girdiyi kabus Rəyanın yoxluğu qədər yuxusuzluqla da əlaqədardır. Otağına girən kimi masasının arxasında oturmaqdansa, pəncərəni açıb aşağı baxdı: səkidəki bütün hərəkətə qısa müddətə göz qoydu. Masanın arxasında oturanda telefon əvəzinə əli öz-özünə kağız qovluğuna uzandı. Təmiş vərəq çıxardı. O qədər də fikirləşmədən kağızda yazdı:

«Rəyanın tapıla biləcəyi yerlər. Səbiq ərinin evi. Əməllərinin evi. Banunun evi. Siyasi ev. Yarısiyasi ev. İçində şəirdən danışılan ev. İçində hər şeydən söz açılan ev. Nişantaşından başqa ev. Hər hansı ev. Ev». Yazıb, yaxşı düşüncə bilmədiyini qərarına gəlib qələmi yerə qoydu. Qələmi yenidən götürəndə «Səbiq ərinin evi»ndən başqa, hər şeyi qaralayıb belə yazdı: «Rəyayla Cələlin tapılacağı yerlər. Rəyayla Cələl, Cələlin bir evində. Rəyayla Cələl hotel otağında. Rəyayla Cələl kinoya gedirlər. Rəyayla Cələl? Rəyayla Cələl?»

Kağızlarda yazdıqca, beləcə, özünü təsəvvüründə yaratdığı romanların qəhrəmanlarına oxşadırdı. Rəyanı, çevrilmək istədiyini yeni adamı və yeni aləmi xatırladan bir qapının kəndarına yaxınlaşdığını hiss eləyirdi. Bu qapıdan görünən dünya təqib ediləməyən duyğusunun sakitliklə qarşılandığı dünyaydı. İnsan təqib edildiyinə inanırsa, ən azı, masasının arxasında oturub, itən başqa bir adamı tapmasına kömək edəcək dəlil-sübutlarını alt-alta yazan kəs olacağına da inanılmıyadı. Qalib detektiv romanlarının qəhrəmanlarına oxşayan həmin adam olmadığını bilirdi, amma o adama oxşadığına, «onun kimi» olduğuna inanmaq, ətrafındakı əşyaların və əhvalatların təsirini az da olsa, azaldırdı. Xeyli sonra, saçları heyratəmiz simetriyayla ortadan ikiyə ayrılıb darlanmış ofisiyənt uşaq kafedən sifariş etdiyi yeməyi gətirəndə Qalib boş kağızları dəlil-sübutlarla doldura-doldura öz aləmini detektiv romanların aləminə o qədər yaxın-

laşdırmışdı ki, kirli məcməyidəki dönrli plovla yerkökü salatı ona həmişə yediyi şeylər tək yox, qabağına ilk dəfə qoyulan tamam başqa yeməklər kimi göründü.

Yeməyin ortasında zəng çalan telefonun dəstəyini gözlədiyi zəngə cavab verən adam kimi götürmüşdü: səhv nömrəymiş. Yeməyini başa vurandan, məcməyi yığırdırıldıktan sonra eyni rahatlıqla Nişantaşdakı evi axtardı. Telefonu uzun-uzadı zəng edəndə yorğun qayıtdığı evdə yatağından qalxan Rəyanı təsəvvüründə canlandırır-dı, amma telefonun dəstəyini kimə götürməyəndə heyrətlənmişdi. Hələ bibisinin nömrəsini yığdı.

Rəyanın xəstəliyindən, günlərdir cavab verilməyən telefon zənglərindən narahatlığı üstündən evlərinə qədər gələn bibinin qapıdan qayıtmasıyla əlaqədar suallarına bibisi daha da başqalarını əlavə eləməsin deyər Qalib birməfəsə başa saldı: telefonları işləmədiyi üçün xəbər verməmişdilər; Rəyanın xəstəliyi hələ o gecədən keçib, indi turp kimidir, heç bir şeyi yoxdur, əynində bənövşəyi paltosu bir az irəlindəki «Şevrolet 56» taksidə həyatından məmnun halda Qalibi gözləyirdi; bircə İzmira gedirdilər, ağır xəstə olan köhnə dostlarını görməyə; gəmi bir azdan yola düşəcəkdə, Qalib yol üstündəki baqqal dükənindən zəng vururdu; bu izdihamın içində telefonunu istifadə etməyə icazə verən baqqala təşəkkürünü bildirirdi; Allah razı olsun! Amma Hələ bibi yenə də soruşdu: qapını yaxşı bağlamışdırlarmı, Rəya yaşıl yun köynəyini götürmüşdü mü?

Saim zəng eləyəndə Qalib insanın ayaq basmadığı bir şəhərin xəritəsinə baxa-baxa nə qədər dəyişər biləcəyi ilə maraqlanırdı. Saim şəhər Qalib gedəndən sonra arxivində araşdırmalarına davam etmiş, faydalı ola biləcək bəzi dəlil-sübutlar tapmışdı: nənin ölümündə məsuliyyət daşıyan Mehmet Yılmaz, bəli, hələ sağ ola bilmiş, amma bir ara, güman etdikləri kimi, Ahmet Kaçar, ya da Haldun Kara adlarıyla yox, qondarma ad iyi gəlməyən Müləmmər Ergener adıyla şəhərdə kabus kimi gözirmiş. Saim tamamilə «əks fikri» müdafiə edən jurnalda bu ad rast gələndə heyrətlənəməyib;

təəccübləndiyi şey eyni jurnalda Salih Gölbaşlı imzasıyla Cəlalın iki köşə yazısını sətir formada tonqədə tutan adamın da eyni üslubdan istifadə etməsi və eyni imla səhvlərini buraxması imiş. Bu ad soyadın Rəyanın birinci arinin ad-soyadıyla qafiyəli olduğu, eyni səssiz hərflərdən yaradıldığını fikirləşəndən sonra «Əməyin saatı» adlı kiçik tərtibə jurnalının köhnə sayılarında bu dəfə onu redaktor kimi görəndə Saim jurnalın şöhr qurağındakı ofisinin ünvanını Qalib üçün alıb: «Güntəpə məhəlləsi, Refet bəy küç., No 13, Sinanpaşa, Bakırköy».

Telefonun dəstəyini yerinə qoyandan sonra Güntəpə məhəlləsinin xəritəsini şəhər bələdiyyəsindən tapanda Qalib heyrətə gəlmişdi, amma bu, onu təpədən-dırnağa dəyişdirməsini arzuladığı çaşqınlıq deyildi. Məhəllə on iki il əvvəl yenidən ərə gedəndə Rəyanın fəhlələr arasında «iş aparmaq» üçün ariylə məskən saldığı kiçik gecəqonduğunun üzərində tikildiyi kirəc təpəni tamamilə əhatə eləyirdi. Xəritədən başa düşüldüyünə görə, təpə indi hərəsi bir qurtuluş savaşı qəhrəmanının adını daşıyan küçələrlə bölünmüşdü. Bir kənardə kiçik parkın yaşillığıyla camenin minarəsi, ortada Atatürk heykəlinin kiçik dördbucağıyla işarələnmiş meydança vardı. Qalibin ən axırda təsəvvüründə canlandıracağı ölka buraydı.

Qalib yenidən redaksiyaya zəng eləyib Cəlal bəyin «hələ də» gəlmədiyini öyrənəndən sonra İsgəndərə zəng vurdu. Ona Cəlalı tapdığını, ingilis televiziya əməkdaşlarının onunla görüşmək istədiklərini dediyini, Cəlalın da bu fikrə o qədər də etiraz etmədiyini, amma bu ara məşğul olduğunu danışanda telefondan çox da uzaqda olmayan qız uşağının əgladığını eşidirdi. İsgəndər ingilislərin İstanbulda ən azı altı gün də qalacağını dedi. Cəlal haqqında çox tərəif eşitmişdilər, gözləyəcəklərindən aminiydi. Qalib istəsə, onları «Pera Palas»dan özü axtarıb tapa bilərdi.

Yemək məcməyisini qapısının qabağına qoyub karvansaradan çıxandan sonra Qalib yoxuşu ənəndə göyün rəngində indiyə qədər heç hiss etmədiyi solğunluq sezdi. Sanki kül rəngli qar ya-

ğacaq, bu da şənbə günü izdihamı tərəfindən razılıqla qarşılanacaqdı. Bəlkə də buna alışmaq üçün hamı palçıqlı səkilərə, irəli baxa-baxa gedirdi. Qoltuğunun altındakı detektiv romanların ona rahatlıq gətirdiyini başa düşdü. Sanki bu cür romanlar uzaq, sehrli ölkələrdə yazıldığı, xarici dil öyrədən liseylərdə başladıkları təhsillərinə davam etmədiklərindən peşman olan xoşbəxt ev qadınları tərəfindən «dilimizə» çevrildiklərinə görə hamı həmişəki həyatına davam edə bilər, karvansara girişlərində alışqan dolduran solğun geyimli satıcılar, rəngi getmiş köhnə paltarları xatırladan qozbel adamlar və marşrut taksi dayanacağından dinməz sənişinləri də həmişəki həyatlarında nəfəs alıb-verə bildilər.

Eminönündə mindiyi avtobusdan Hərbiyyədə düşəndə Qalib «Konak» kinoteatrının qarşısındakı izdihamı gördü. Şənbə günü günoortadan sonra 2.45 seansının izdihamıydı. İyirmi beş il qabaq Rəya və bəzi məktəb yoldaşlarıyla birgə Qalib də bu «seans» üçün eyni yüngül geyimli, sızanaqlı şagird izdihamı içində indiki kimi təlaşa düşmüş halda pilləkənləri enər, kiçik lampalarla işıqlandırılmış «gələcək həftə»nin şakillərinə baxar, Rəyanın kimlərlə danışdığını dinməz səbirlə gözlərdi. Onda əvvəlkə «seans» heç cür başa çatmaz, qapılar açılmazdı, Rəyayla yanaşı oturucaqları, işıqların sönəcəyi an heç cür gəlib çıxmazdı. 2.45-ə bilet olduğunu öyrənəndə Qalibi azadlıq duyğusu bürüdü. Kinoteatrın içi bir az əvvəl boşalan izdihamın nəfəsiylə isti, havasızdı. İşıqlar sönüb reklamlar başlayan kimi Qalib yuxuya gedəcəyini başa düşdü.

Oyanar-oyanmaz oturduğu yerdə dikəldi. Pərdədə gözəl, çox gözəl qadın vardı, gözəl olduğu qədər də kədərliydi. Sonra geniş və sakit çay gördü, sonra malikanə, yaşıllıqlar içində Amerika malikanəsi. Sonra kədərli gözəl qız Qalibin əvvəllər heç bir filmdə görmədiyə orta yaşlı adamla danışmağa başladı. Danışdıqları qədər ağır, sakit hərəkətlərindən və görkəmlərindən Qalib həyatlarının dərslə dolu olduğunu başa düşürdü. Başa düşməkdən daha çox bildi. Həyat dərslərlə, əzablarla, biri başa çatın kimi o biri gələn, o

birinə alışanda bir yenisi özünü yetirən və sifətlərini bir-birinə oxşadan dərin əzablarla doluydu. Birdən-birə də gəlsələr, biz həmin əzabların çoxdan bəri yolda olduğunu bildirik, özümüzü onlara hazırlamışdıq, amma yenə də dərd kabus kimi üzərimizə çökəndə, bir növ, tənhalığa qapılırdıq; başqa adamlarla bölüşdüyümüzü güman eləyəndə xoşbəxt olacağımız ümitsiz, boyun qaçırmaq mümkün olmayan tənhalıq. Qalib bir anlığa öz dərdiylə pərdədəki qadının dərdinin eyni olduğunu hiss etdi; ya da dərd yox idi, ortaqlıq varmı: olduqca çox şeylər gözələnilməyən, amma heç vaxt da küsmək mümkün olmayan, mənası-mənasızlığı məhdud, adamı təvazökarlığa çağıran yerli-yerində bir ələm. Hadisələr davam etdikcə, qadın quyudan su çəkəndə, köhnə «Ford» yük maşınıyla səfərə çıxanda, qucağına götürdüyü balaca uşağı danışa-danışa yatağında yatırdanda Qalib özünə tamaşa eləyənin kimi onu yaxın hiss edirdi. Qəlbində onu bağrına basmaq istəyi oyandıran şey qadının gözəlliyi, təbiiyyəti, ya da o laübəlliyi yox, qadınla eyni dünyada yaşadığına duyduğu dərin inamıydı: onu bağrına basa bilərsə, bu inamı zərif, qumral qadın da bölüşəcəkdə. Qalibə elə gəlirdi, filmə təkbaşına baxır, gördüklərini özündən başqa, kimsə görmür. Bir az sonra ortasından geniş asfalt yol keçən isti şəhərdə dava başlayanda və hərəkətli, sürətli, qüvvətli və «şəxsiyyəti» bir kişi hadisələri arxasınca aparmağa başlayanda Qalib qadınla bölüşdüyü ortaqlığın başa çatacağını hiss elədi. Titrlər sözbosöz gözüne girirdi, ağızına qədər dolu zaldakı insan qımiltısını hiss edirdi. Yerindən qalxdı, erkən çökən qaranlıqda, ağır-ağır yağın qarın altında evə qayıtdı.

Xeyli sonra damalı mavi yorğanı üstünə çəkib yatanda yuxuyla oyaqlıq arasında Rəyaya aldığı detektiv romanları kinoteatrdan unudduğunu başa düşdü.

GÖZ

«Həyatının o dövrdəki fəaliyyətində yazdığı yazılarının miqdarı hər gün beş səhifədən aşağı düşməyib».

Əbdürrəhman Şərəf

Bu danışacağım vəqə bir qış gecəsi başıma gəldi. Bədbin vaxtım idi: jurnalistliyin ilk və çətin illərini yola salmışdım, amma bir az da olsa, yerimi möhkəmlətmək üçün etdiklərim peşəyə başlayan vaxtımdakı o həyəcanımı çoxdan qurutmuşdu. Soyuq qış gecələrində özümə «Axır ki, salamat qala bildim!» deyəndə qəlbimin boşaldığını da bilirdim. O qış bütün həyatım boyu məni təqib edəcək yuxusuzluq xəstəliyinə də tutulduğumdan həftə aralarında bəzi günlər gecə katibi ilə birgə gecədən xeyli keçənə qədər redaksiyada qalır, səhərlər gündəlik səs-küy, izdiham içində yaza bilməyəcəyim bəzi yazıları hazırlayırdım. O vaxtlar Avropa qəzet-jurnallarında da çox dəbdə olan «İstər inan, istər inanma» köşəsi də həmin gecə fəaliyyəti üçün biçilmiş don idi. Hələ əvvəlcədən orasından-burasından kəsilib dəlik-deşik edilmiş Avropa qəzetlərinin birini açar, «İstər inanma» köşəsindəki şəkilləri bir müddət diqqətlə nəzərdən keçirər (həmişə hər hansı bir xarici dili öyrənməyi lazımsız, hətta təxəyyülüm üçün zərərli hesab etmişdim), şəkilədən aldığım ilhamla, bir növ, sənət çoxşusuyla dərhal qələmə alırdım.

O qış gecəsi bir fransız qəzetində («Illustration») gördüyüm qarıbə sifətli bədheybət (gözünün biri aşağıdaydı, o biri yuxarıda) rəsminə bir anlığa baxandan sonra «təpəgöz»lərlə bağlı cizgilərlə müəyyən şeylər çəkmişdim: Dədə Qorqudda gənc qızları qorxudan, Homerin dastanında Siklop adlı hiyləgər məxluqlara çevrilən, Buxarinin «Peyğəmbərlər tarixi»ndə Dəccalın lap özü olan, «Min bir gecə» nəğmələrində vəzirlərin hərəminə girən,

Dantenin «Cənnət»ində məna çox tanış gələn əziz Beatriceylə görüşməmişdən əvvəl əynində bənövşəyi paltarla ötəri görünən, Mövlana Cəlaləddinin «Məsnəvi»sində karvanların yolunu kəsən və çox sevdiyim «Vətək»də¹ də zənci qadının qiyafəsinə girən qorxmaz məxluqun keçmişinin qısa xülasəsini verəndən sonra alınının düz ortasında qaranlıq quyu kimi duran bu qarıbə və tək gözün nəyə oxşadığını, niyə bizi diksindiriyini, ondan niyə qorxmaları və gizlənməli olduğumuzu yazmış, həyəcan dalğasıyla qələməmin ucuna gələn iki əhvalatı da qısa «monografiyama» əlavə etmişdim: Həlic səhildəki yoxsul məhəllələrdən birində yaşayan, gecələr palçıqlı, mazutlu o bulanıq suya girib, kim bilir, hara getdiyi deyilən Təpəgözə onunla görüşdüyü, ya da onun özü olduğu söylənən, gecəyarıları başından qalpağını çıxaranda Peranın lüks fahişəxanalarında neçə qızı qorxudub ürəkgetmələrinə səbəb olan küber – ona «Lord» deyirləmiş – Təpəgöz.

Bu cür mövzulardan ötrü ürəyi gedən rəssama yazıya qısa qeydlə («Zəhmət olmasa, iri çəkmə!») qoyandan sonra gecəyarısından bir az keçmiş redaksiyadan çıxmış, soyuq, boş evimə dərhal qayıtmaq istəmədiyimdən köhnə İstanbul küçələrində gəzmək qərarına gəlmişdim. Özümdən həmişəki kimi razı deyildim, amma yazımdan da, əhvalatımdan da razıydım. Bu kiçik yazı zəfərimi uzun göziyyətlə təsəvvürümdə canlandırsam, bəlkə sağalmayan xəstəlik kimi üzərimə çökən bədbəxtlik duyğusundan bir az da olsa, qurtaraçağımı güman edirdim.

Bir-birilərinə nizamsız əyirilərlə kəsən, getdikcə darlaşıb qaranlıqlaşan ara küçələrdə gəzdim. Eyanları ayılıb bir-birinə yaxınlaşmış qaranlıq evlərin qapqaranlıq pəncərələri arasında öz ayaq səslərini dinləyə-dinləyə addımladım. İt sürülərinin, yuxulu gözətçilərin, nəşəxorların, kabusların belə artıq addım atmaqdan çəkdiyini həmin tamamilə unudulmuş küçələrdə gözdüm.

Məni haradansa bir gözün izlədiyi hissi qəlbimi bürüyəndə əvvəl çox tələşə düşmədim. Bu, bir az əvvəl qaraladığım yazılıba bağlı siraət duyğusu olmalıdır, deyirdim, çünki, güman etdiyim kimi, nə

¹ İngilis yazıçısı Uilyam Bekfordun (1760 – 1844) romanı

dar küçə sallanan əyri eyvanın yan pəncərəsində, nə də boş arazidə qaranlığın içində məni izləyən göz vardı. Məni gözlədiyini sezdiiyim şey açıq-aşkar xəyal idi, əhəmiyyət vermək istəmədim. Amma gözətçi fitlərindən, uzaq məhəllələrdə ulaya-ulaya bir-birilərinə hücum edən it sürülərindən başqa heç bir şeyin eşidilmədiyini uzun sü-küt məqamlarında həmin izlənmə hissi ağır-ağır artıb elə çoxaldı ki, bir müddət sonra olmayan kimi təsəvvür edib bu boğucu təzyiqdən qurtula bilməyəcəyimi başa düşdüm.

Hər şeyi görənlər, hər yerdə məni tapan göz artıq gizlənilib-ələmədən məni güdürdü! Yox, uyduduğum əhvalatların qəhrəmanlarıyla heç bir əlaqəsi yox idi: onlar kimi dəhşətli, eybəcər, ya da güllünc deyildi: yad və soyuq da deyildi; hətta, bəli, tanış bir şey idi: göz məni tanıyırdı, mən də onu. Uzun müddətdir, bir-birimizdən xəbərdardıq, amma bir-birimizi bu qədər açıq-aşkar görməyimiz üçün həmin gecəyarısı hiss etdiyim o xüsusi duyğu, gözdüyüm o xüsusi küçə və o küçədəki görüntünün aydınlığı lazım gəlmişdi.

İstanbulu yaxşı tanımayan oxucularına bir şey ifadə etməyəcəyinə görə Halic diktirlərindəki həmin küçənin adını çəkməyəcəyəm. Beynimdən keçən bu «metafizik sınaq»dan otuz il sonra bir çoxunun hələ yerlərində durduğunu gördüyüm qaranlıq, taxta evlərdən, eyvan kölgələrindən, işığını əyri budaqların kəşiyi solğun küçə lampasından ibarət qənbər döşənmiş bir küçəni təsəvvürünüzdə canlandırsanız, bəs edər! Səkilər çirklili, dardı. Kiçik məhəllə cəməsinin divarı bitib-tükənməyəcək qaranlığa doğru uzanırdı. Küçənin, divarın – perspektivin – uzandığı qaranlıq yerdə həmin axmaq (başqa nə deyə bilərdim ki?) göz də məni gözləyirdi. Güman edirəm ki, artıq aydındır: elə pis bir şey üçün, nə bilim, məni qorxutmaq, boğmaq, bıçaqlamaq, öldürmək üçün yox: sonralar düşündüyüm kimi, «göz» məni daha çox yuxunu xatırladan bu metafizik sınağa dərhal girməyimiz üçün yardım eləmək məqsədilə gözləyirdi.

Səs-səmir yox idi. Əvvəlcə bütün bu sınağın jurnalistik peşəsinin mənəndən alıb apardıqlarıyla, qəlbimin boşluğuyla əlaqəli bir şey ol-

duğunu dərhal sezdim. Adam on gerçək kabusları yorğun olanda gö-rür! Amma kabus deyildi, daha dəqiq, şəffaf, az qala, riyazi duy-guydu. «Qəlbimin bomboş olduğunu bilirəm». Belə düşünmüşdüm. Dayanıb cəmə divarına söykənəndə də belə: «Qəlbimin bomboş ol-duğunu bilir!» Nə düşündüyümü bilirdi, indiyə qədər nələ etdiyimi bilirdi, amma bunlar belə əhəmiyyətli deyildi, çünki «göz» başqa şeyə, həm də çox açıq olan başqa şeyə işarə edirdi. Mən onu yaratmışdım, o da məni! Güman etdim ki, bu fikir bəzi vaxt adamın qələminin ucuna gələn axmaq söz kimi beynimdən bir anlığa keçib gedəcək, amma orada qaldı. Beləcə, mən də düşüncənin açdığı qa-pıdan – tarladaki deşikdən boşluğa düşən o ingilis dovşanı kimi – yeni aləmə girdim.

Başlanğıcda bu «göz»ü mən yaratmışdım. Təbii ki, məni görməsi və qoruması üçün. Onun baxışı içindən çıxmaq istəmədim. Özümü həmin baxışın altında, həmin baxışdan yaratmışdım, həmin baxış-dan da xoşum gəlirdi. Çünki hər an qorunduğumu bildiyimə görə mövcud olurdum. Sanki həmin göz məni görməsə, mən də mövcud olmayacaqdım. Bu elə aydın həqiqət idi ki, onu özümün yaratdığını da unudub, məni mövcud edən həmin gözə şükür diləyirdim. Onun buyruqlarına uymaq istəyirdim! Beləcə, daha xoş «mövcudlu-ğum» içinə girəcəkdim, amma bunu etmək çətin idi, o biri tərəfdən, həmin çətinlik əziyyət verən şey deyildi, həyatın formasıydı, təbii qarşılmalı olan rahat şey idi. Buna görə cəmə divarına söykənəndə içinə düşdüyüm düşüncə kabus kimi yox, «İstər inan, istər inanma» köşəsində qəribəliklərinə qısaca qeyd etdiyim o mövcud olmayan rəssamların çəkdiyi rəsmlər kimi xatirələrlə və tanış görüntülərlə ör-tülmüş bir cür xoşbəxtlik idi.

Bu xoşbəxtlik bağçasının ortasında özümü gördüm, gecəyarısı məscid divarına söykənib öz düşüncəmə tamaşa eləyirdim.

Düşüncəmin, ya da xəyalın, yanılma aləminin – nə deyirsiniz, deyin – ortasında gördüyüm şeyin mənim oxşarım yox, özüm ol-duğunu da dərhal başa düşdüm. Həmin vaxt baxışımın bayaq gör-

düyüm o «göz»ün baxışı olduğunu hiss etdim. Deməli, indi mən bayaqki «göz»ə çevrilmişdim, özümə də kənardan tamaşa edirdim. Amma bu qaribə, yad duyğu deyildi, heç dəhşətli şey də deyildi. Onsuz da, özümü kənardan görər-görməz özümü kənardan görməyə vardiş etdiyimi xatırlamış, başa düşmüşdüm. Neçə illərdir özümü kənardan görəndə «Hə, hər şey yerli-yerindədir» deyirdim: özümü kənardan görəndə «Kifayət qədər oxşamıram», «oxşamaq istədiyim şeyə kifayət qədər oxşamıram» deyirdim. Ya da neçə illərdir, «Oxşayıram, amma hələ say göstərməliyəm» deyirdim, sonradan da yenidən özümü qıraqdan görüb xoşbəxtliklə «Bəli, nəhayət ki, oxşamaq istədiyim şeyə oxşadım!» deyirdim, «bəli, oxşadım, mən O-na da çevrildim!»

Kimdi həmin «O»? Məcbuzələr aləmindəki gezintimin bu yerində ovvəlcə oxşamaq istədiyim həmin «O»nun mənə niyə göründüyünü başa düşdüm. Uzun gecə gezintisi vaxtı O-na oxşamaq istəmədiyim, həmin məqamda heç bir şeyi təqild etmədiyimə görə. Səhv başa düşülməsin, insanın yamsılamadan, başqa adam olmaq istəmədən yaşaya biləcəyini güman etmiyəm, amma həmin axşam yorğunluqdan, qəlbimin boşluğundan mündəki istək o qədər azalmışdı ki, neçə illərdir buyruqlarına tabe olduğum O-nunla ilk dəfə «bərəbərlər» olmuşduq. Bu «səbəbli» bərəbərliyi O-ndan qorxmadığıma, O-nun məni çağırdığı xəyal aləminə çəkinmədən girməyimə baxanda da başa düşə bilərsiniz. O-nun baxışı altındaydım, amma həmin gözəl qış axşamında sərbəst idim. Bu sərbəstlik, bərəbərlilik duyğusu öz iradəmlə, zəfərimlə də deyil, yorğunluq və məğlubiyyətimlə əldə etdiyim duyğu olsa da. O-nunla aramda sənli-mənli bir yaxınlığın qarısını açmışdı (bu samimiyyət üslubumdan da anlaşılır). Beləcə, illərdən bəri ilk dəfə olaraq O, mənə sirlərini açır, mən də O-nu başa düşürdüm. Bəli, təbii ki, öz-özümə danışmışdım, amma bu cür danışmalar öz qəlbimizdə basdırdığımız ikinci, sonra üçüncü şəxslə pıçıldasa-pıçıldasa hal-xoş etməkdən başqa nədir ki?

Diqqətli oxucularım, onsuz da, sözlər arasındakı yerdəyişdir-mələrdən çoxdan başa düşüblər, amma mən yenə də yazım: «O», təbii ki, «göz»dü. Göz çevrilmək istədiyim adam idi. Mən əvvəl «göz»ü yox, O-nu, çevrilmək istədiyim adamı yaratmışdım. Çevrilmək istədiyim «O» da özündən mənə uzanan o dəhşətli, boğucu baxışı özümə dikmişdi. Sərbəstliyimi məhdudlaşdıran «göz» hər şeyimi götür, ittiham eləyən o insafsız baxış yaxamdan heç əl çəkməyən lənətə gəlmiş günəş kimi başımın üstündən asılıb qalmışdı. Sözlərimə aldanıb, şikayətləndiyimi qəti güman eləməyin. «Göz»ün mənə bəxş etdiyi mənzərədən xoşum gəlirdi.

Bu həndəsi, tərtəmiz mənzərədə (onsuz da, xoş tərəfi elə bu idi axı) özümə kənardan tamaşa eləyəndə O-nu özümün yaratdığını dərhal başa düşmüşdüm, amma necə yaratdığımı ancaq qeyri-müəyyən sezə bilirdim. Bəzi dəlil-sübutlar O-nu öz həyat materialından, xatirələrimdən çıxardığımı göstərirdi. Yamsılamaq istədiyim O-nda uşaq vaxtı oxuduğum bəzi şəkili roman qəhrəmanlarına, bəzi xarici jurnallarda şəkillərini gördüyüm mütəfəkkir «yazıçılar»ın və həmin lovğa adamların kitabxanalarının, yazı masalarının, ya da «dərin və mənəl» düşüncələrini inkişaf etdirdikləri müqəddəs məkanların qabağında fotoqraflara verdikləri pozaların təsiri vardı. Təbii ki, onlar kimi olmaq istəmişdim, amma nə qədər? Bu metafizik coğrafiyada O-nu bioqrafiyamın hansı təfərrüatlarından yaratdığımı bağlı başqa bəzi ümidqırıcı dəlil-sübutlar da gördüm: ananın heyranlıqla söz açdığı çalısqan, varlı qonşu, qərbliyə çevrilib özünü məmləkətini qurtarmağa həsr etmiş paşanın kölgəsi, başdan-axıracan beş dəfə oxunmuş kitabdakı qəhrəmanın xəyali, bizi süku-tuyla cəzalandıran müəllim, ata-anasına «siz» deyən, hər gün başqa bir təmiz corab geyəcək qədər varlı sinif yoldaşı, Şahzadəbaşı və Bəyöglü kinoteatrlarında göstərilmiş xarici filmlərin ağıllı, bəca-ranlı, hazırcavab qəhrəmanları, onların içki stəkanlarını tutmaları, qadınların, gözəl qadınların qarşısında belə rahat, belə zarafatlı, lazım gələndə qətiyyətli olmaları, məşhur yazıçıların, filosofların,

alimlərin, ixtiraçıların ensiklopediyalarda, kitab ön sözlərində oxuduğum həyat hekayələri, bözi hərbcilər, gecə yata bilmədiyindən bütün şəhəri sel fəlakətindən qoruyan rəvayət qəhrəmanları... Bütün bu adamlar gecəyarıdan xeyli keçmiş came divarına söykənəndə düşdüyüm möcüzələr aləmində xəritənin orasından-burasından mənə ol ələyən tanış məkanlar kimi bir-bir gözümə göründülər. Neçə illərdi içində yaşadığı küçəni, məhəlləni ömründə ilk dəfə xəritədə görə necə çərsizə, əvvəlcə eyni uşaq hıyocanıyla heyratlandı. Sonra xəritəyə ilk dəfə baxan eyni adam xatırlanması bütöv bir ömür alacaq binaların, küçələrin, parkların, evlərin, öz xatirələriylə yüklü bütün o yerlərin necə bir-bir kiçik cizgiylə, nöqtəylə işarələnib xilas edildiklərini, iri xəritəni tutan o biri cizgilərin, işarələrin yanında nə qədər kiçik, əhəmiyyətsiz, mənasız olduğunu görüb necə ruh düşkünlüyünə qapılırsa, belə bir xoşagəlməzliyin dadını aldım.

Mən O-nu bütün bu xatirələrlə, xatirələrə çevrilmiş adamlarla yaratmışdım. O-nun başıma saldığı, indi mənim baxışına çevrilən «göz»ün baxışında bir-bir görüb xatırladığım bütün bu izdihamdan düzəldilmiş kollajın, bədheybətini ruhu vardı. Həmin baxışın içindən indi özümü, bütün həyatımı gördüm. Həmin baxışla güdülməkdən, onun sayəsində özümü abır salmaqdan məmnun, O-nu yamsılaya-yamsılaya, O-na yamsılamaqla çatmağa çalışa-çalışa bir gün O ola-çağıma, ən azı, O-nun kimi ola biləcəyimə inana-inana yaşayıram. Yox, bu ümidlə birgə yox, bu ümid başqa ümidli, O-na çevrilmək ümidi naminə yaşayırdım. Oxucularım bu «metafizik sınağ»ın bir cür oyanış, «gerçəkliklərə gözləri açma» tipli nəsihətamiz vəqif olduğunu da düşünməsinlər. Came divarına söykənəndə düşdüyüm möcüzələr aləmində hər şey, suçdan, günahdan, həzdən, cəzadan təmizlənmiş saf həndəsə parıldayırdı. Bir dəfə də yuxumda eyni küçənin, eyni perspektivin uzandığı, eyni gecə mavisiyə örtülü göydən asılmış parlaq bodirliyyəyimin ağır-ağır parlaq saat siferlatına çevrildiyini görmüşdüm. Gördüyüm mənzərə ələ həmin yuxudakı kimi açıq, şəffaf, simmetrik idi. Adam istəyirdi ki, doyunca ta-

maşa ələsin, aydın görünən əyləncəli çeşidləmələri bir-bir işarələyib saysın.

Bunu da elədim: üstündə üç daş oynanan tünd-göy mərmərin üzərindəki daşların duruşunu şərh edən kimi öz-özümə «Came divarına söykənən mən O-na çevrilmək istəyir» deyirdim. Bu adam qışqandığı «O»na çatmaq istəyir. «O» isə guya onu yamsılayan «mən»in uydurduğu bir şey olduğunu bilmir. Bunun üçün, onsuz da, «göz»ün baxışında o inam var. «O» came divarına söykənən adam ona çatsın deyə ələ bil «göz»ü yaratdığını da unudub, amma divara söykənən adam bu açıq-aydın həqiqəti bilir. Bir həmlə ələyib əgər «O»na çatarsa, «O»na çevrilərsə, onda «göz» həm çıxmaz vəziyyətdə, ya da tam mənasıyla boşluqda qalacaq, həm də... və s. və s.

Bunları özümə kənardan tamaşa edəndə düşündürdüm. Sonra kənardan tamaşa etdiyim «mən» came divarı boyunca, divar qurtaran da bir-birilərinə təkrarlayan eynanlı taxta evlər, boş torpaq sahələri, bulaqlar, barmaqıqları endirilmiş dükənlər, məzarlıq boyunca öz evinə və yatağına doğru getməyə başladı.

İzdihamlı bir prospektdə sifətlərə, insan ləkələrinə baxa-baxa gedəndə dükən vitrinində, ya da bir yığın manekenin arxasındakı iri güzgüdə özümüzü görür, necə bir anlıq heyratlanırık, özümə kənardan tamaşa ələyində də məni daim eyni heyrat bürüyürdü. Amma eynilə yuxudakı kimi kənardan tamaşa elədiyim bu adamın «mən, özüm» olmasında çox heyratlanməli cəhət olmadığını da bildirdim. Heyratlanməli şey həmin adama duyduğum ağlagəlməz daracədə yumşaq, şirin, sevgi dolu o yaxınlıq idi. Nə qədər küsəyan, nə qədər kədərli, nə qədər yazıq, nə qədər ələcsiz, nə qədər kədərli olduğunu sezirdim: təkcə o adamın göründüyü kimi olmadığını bilir, ata, hətta Allah kimi bu küsəyan uşağı, bu bəndəni, bu yazıq, gözəl məxluq qorumaq, qanadlarını altına almaq istəyirdim. O isə uzun-uzadı gedəndən sonra (nə düşündürdü, niyə kədərliydi, niyə o qədər yorğun, əzginidi?) böyük prospektə çıxdı. Arada-

bir dalğınlıqla lampası yanmayan aşxanaların, baqqal dükənlərinin vitrinlərinə baxırdı. Əllərini ciblərinə soxmuşdu. Daha sonra başı da aşağı əyildi. Şahzadəbaşından Unkapanına qədər yanından tok-tük keçən maşınların, boş taksilərin heç biri ilə maraqlanmadan getdi. Bəlkə pulu da yox idi.

Unkapanı körpüsündən keçəndə bir anlığa Haliçə baxdı, körpünün altından keçəcək yedək gəmisinin nazik uzun bacası qaralıqla çətin seçilən ekipajın çəkdiyi iplə endirilirdi. Şişxana yoxuşunu çıxanda yolla enən sərxoşla bir-iki kəlmə danışdı, İstiqlal prospektinin yaxşı işıqlandırılmış vitrinlərinə birindən başqa heç nəylə maraqlanmadı: gümüş dükəninin vitrininə uzun-uzadı tamaşa etdi. Nə vardı fikrində? Narahatlıqla titrəyə-titrəyə, sevgiyə baxa-baxa maraqlanırdım.

Taksimdə köşkdən papiros, kibrit aldı, sakit camaatımızda tez-tez gördüyümüz o ağır hərəkətlərlə qutunu açdı, papirosunu çəkdi: ah, ağızından çıxan o zərif, kədərli tüstü! Hər şeyi bildirdim, hər şeyi tanıyırdım, hər şeyi yaşamış, görüb keçirmişdim, amma elə bil ilk dəfə həyatla, insanla qarşılaşmışdım, qorxuyla narahat olurdum. «Diqqətli ol, ay uşağ!» demək istəyirdim: hər dəfə küçəni keçəndə hər addımı atanda izlədiyim bu adamın başına bir pis şey gəlmədiyinə şükür edir, baş verəcək fəlakətin izlərini küçədə, qaralıq binaların sırasında, lampaları sönmüş pəncərələrdə gördürdüm.

Şükür, başına bir şey gəlmədən Nişantaşdakı binanın (adı «Şəhri-qəlb»di) qapısından içəri girdi! Axırınçı mərtəbədəki mənzilinə girəndə başa düşmək, çarə tapmaq istədiyi qorxları ilə birgə yatacağını güman eləyirdim. Yox, kreslodə oturub bir müddət papiros çəka-çəka qəzet vərəqlədi. Sonra köhnə əşyalarının, sınıq-salxaq masasının, solğun pərdələrin, kağızlarının, kitablarının arasında o baş-bu başa getdi. Birdən masasının arxasında oturdu, cırıldayan stulunun üstündə qımıldandı, götürdüyü mürəkkəblə yazan qələmlə ağ kağızın üzərində nəso yazmaq üçün əyildi.

Düz böyründəydim: sanki qarmaqarışlıq masasının üstündəydim. Ona çox yaxından tamaşa edirdim: uşaqsayaq diqqətlə, sevdiyi filmə baxan adamın sakit ləzzətiylə, amma qəlbinə yönəlmiş baxışlarla yazırdı. Ata sevimli oğlunun ona yazdığı ilk məktubun qələmə alınmasına qürurla necə tamaşa edirsə, ona da belə baxırdım. Cümlələrin sonuna doğru dodaqlarının kənarlarını azca büzür, sözlərlə birlikdə gözü də kağızın üzərində titrəyə-titrəyə irəliləyirdi. Bir səhifəni doldurmaq üzrə olduğunu görəndə yazdıqlarını oxuyub dərin əzabla diksindim.

Tanımaq üçün can atdığım öz ruhunun sözlərini deyil, yalnız mənim bu oxuduğunuz cümlələrimi yazmışdı. Bu, onun dünyası yox, mənim dünyam, onun sözləri yox, indi hər birinin tələsə-tələsə üzərindən keçdiyiniz (bir az yavaş, zəhmət olmasa) mənim sözlərim idi. İstədim, etirazımı bildirim, ona deyim, öz sözlərini yazsın, amma əlimdən eynilə yuxudakı kimi ona tamaşa etməkdən başqa bir şey gəlmirdi: cümlələr, sözlər mənə bir az da əzab verə-verə bir-birlərinin ardınca düzülür.

Yeni abzasın əvvəlində bir anlığa müəyyən qədər dayandı. Mənə baxdı, sanki məni gördü, sanki nəzərlərimiz bir-birinə sataşdı. Köhnə kitablarda, jurnallarda ilham pərişiyə yazıçının şirin-şirin söhbət əladikləri səhnələr var, zarafatçı rəsəmlər yazının kənarına qələmi boyda olan gözəgəlimli kiçik ilham pərişiyə dalğın yazıçının bir-birlərinə gülümsəyən rəsmlərini çəkirlər ha, bax bir-birimizə elə gülümsədik. Bu hassas baxışdan sonra hər şeyin aydınlaşacağı, təbii ki, xoş niyyətlə gözlədim. Həqiqəti dərk edəcək, həmin çox maraqlandığım öz dünyasının əhvalatlarını yazacaq, mən də ləzzətlə onun özü olmasının sübutlarını oxuyacaqdım.

Yox, belə bir şey heç olmadı. Bir anlığa mənə yenidən xoşbəxtliklə gülümsəyəndən sonra sanki aydınlaşdırılmı şeyi aydınlaşdırın, sanki dama problemini həll eləyən kimi həyəcanla tərəddüd elədi, sonra mənim dünyamda hər şeyi anlaşılmaz zülmətdə qoyan son sözləri də yazdı.

ON BİRİNCİ FƏSİL
YADDAŞIMIZI KİNODA İTİRDİK

«Kino uşağın yalnız gözünü yox, aqlını da xarab eləyər».

Ulunay¹

Qalib oyanar-oyanmaz qarın yenidən yağdığını başa düşdü. Bəlkə də bunu yuxusunda bilmişdi: çünki şəhərin gurultusunu örtən qar sükətunu oyanar-oyanmaz xatırladığı, amma pəncərədən bayıra baxanda unuduğu yuxusunda da eşitmişdi. Hava xeyli vaxtdır, qaralmışdı. Qalib qızdırıcının heç cür isidə bilmədiyi suyla yuyunandan sonra geyindi. Kağız-qləm götürüb masanın arxasında oturdu, dəlil-sübutları üzərində bir müddət çalışdı. Üzünü qırxandan çox sonra Röyanın ona yaraddığı, bir tayı da Cəlalda olan baliqbəli pencəyiylə qalın kobud paltosunu geyib küçəyə çıxdı.

Qar kəsmiş, saxlanmış maşınların üzərində, səkilərdə dörd barmaq qalınlığında yığılmışdı. Şənbə günü axşamı əllərində torbalarla alış-verişdən qayıdanlar ayaqlarını yeni-yeni alışmağa başladıkları planetin yumşaq səthinə basan kimi cəhətdən yeriyirdilər.

Nişantaşı meydanına gələndə böyük prospektin açıq olmasına sevindi. Gecələr baqqal dükəninin girişində yerləşən qəzetəstanın piş-taxtasından, çılpaq qadın və ayıb jurnalları arasından ertəsi günün «Milliyyətə»ni aldı. Üzbəüz səkidəki kafeyə girib yoldan keçənlərin görə bilməyəcəyi küncdə oturdu, pomidor şorbasıyla qızartma küftə sifəri elədi. Yeməyini gözəlyəndə qəzeti masanın üzərinə qoyub Cəlalın bazar günü yazısını diqqətlə oxudu.

Neçə illər əvvəl yazılmış yazını bir də bu səhər qəzetdə oxuduğundan Cəlalın yaddaşıla bağlı qurduğu bəzi cümlələrini bir-bir xatırlayırdı. Qəhvəsini içəndə yazıya bəzi işarələr qoydu. Yeməkdən çıxandan sonra onu Bakırköyə, Sinanpaşaya aparacaq taksi tapdı.

¹ Refi Ceval Ulunay (1890 – 1968) – türk yazıçısı

Uzun yol vaxtı Qalibə elə gəldi, İstanbulu yox, tamamilə başqa şəhəri görür. Gülmüşsuyu yoxuşunun Dolmabağçaya çatdığı yerdə üç baladıyyo avtobusu bir-birinin belinə minmiş, ətraflarını izdiham bürümüşdü. Marşrut taksi və avtobus dayanacaqları bəmboş idi. Şəhərin üzərinə qar bir cür əzginlik duyğusu kimi enmiş, lampalar daha da solmuş, gecələr şəhəri səhər eləyən hərəkət dayanmış, qapıları bağlı, səkiləri boş ortaçağ gecəsi geri gəlmişdi. Came qübbələrinin, mal anbarlarının, gecaqonduların üzərində qar ağ yox, maviydi. Aksaray ətrafında bənövşəyi dodaqlı, mavi sifətli fahişələri, qala divarlarının qabağında taxta pilləkənlərlə sürüşən gəncləri, qarajların çıxışında sənişinləri qorxu dolu nəzərlərlə baxan avtobuslara nəzarət edən polis maşınlarının mavi lampalarını gördülər. Qoca sürücü Halicin donduğu uzaq, ağlagəlməz qışla bağlı uzaq, ağlagəlməz əhvalat danışdı. Qalib 59-cu il modeli olan «Plimut»un iç işığında Cəlalın bazar yazısını rəqəmlər, işarələr, hərflərlə doldurdu, amma heç bir nəticə çıxara bilmədi. Sürücü buradan o tərəfə gedə bilməyəcəyini deyəndə Sinanpaşada maşından enib getdi.

Güntəpə məhəlləsi əsas prospektə xatırladığından da yaxınmış. İkimərtəbəli gecaqondunun görkəmi dəyişdirilmiş, pərdələri çəkili beton evlərin, vitrin işıqları söndürülmüş dükənlərin arasındakı yol balaca yoxuşu çıxandan sonra birdən-birə kiçik meydançaya çatdı. Səhər «Şəhər bələdiyyəsində kiçik dördbucaqlısını gördüyü Atatürk büstü (heykəli yox) ortadaydı. Xəritədən xatırladıklarına güvənib divarlarına siyasi şüarlar yazılmış böyük camenin yanındakı küçəyə girdi.

Bəzilərinin soba boruları pəncərələrinin ortasından çıxan, bəzilərinin cyvanları azacıq qabağa öyilmiş bu evlər arasında Röya haqqında düşünmək belə istəmirdi, amma on il əvvəl bura yenə bir gecə yarısı gələndə düşünmək belə istəmədiyi şeyi evin açıq pəncərələrinə sas salmadan yaxınlaşanda görmüş, dəhşət geri qayıtmışdı: həmin isti avqust axşamında Röya əynində çitdən qolsuz pal-

tar üstü kağız yığınlarıyla dolu masanın arxasında, aradabir saçının bir lüləsini fırladıb oynada-oynada işləyirdi, kürəyi Qalibə sarı olan əri çayını qarışdırır, başlarının lap üstündəki çılpaq elektrik lampasının ətrafında az sonra öləcək pərvanə getdikcə nizamsızlaşan son dairələrini cızırdı. Ərlə arvadın aralarında bir qab əncirle ağcaqanadlar üçün dərmanpüskürdən vardı. Qalib çay stəkanındakı qaşığın cingiltisini, yaxınlıqlardakı kolluqda cırcıramaların oxumasını çox yaxşı xatırlayırdı, amma yarısı qarlı örtülü elektrik dirəyindən asılmış «Refet bay küçəsi» lövhəsini görəndə qəlbində evin yerləşdiyi bucaqla bağlı heç bir şey oyanmadı.

Bir tərəfində uşaqların qartopu oynadığı, o biri tərəfində lampanın iri kino afişəsindəki gözləri qaranlıb kor edilmiş naməlum qadını işıqlandırdığı küçəni bu başdan-o başa iki dəfə getdi. Bütün evlər ikimərtəbəli olduğuna, heç birinin qapı nömrəsi olmadığına görə ilk dəfə gedəndə könüllü rahatlığıyla özünü tanımazlığa vurduğu pəncərəni, on il əvvəl tutmaqdan çəkdiyini qapı dəstəyini, o suvaqsız, lüt divarları ikinci dəfə istəməyə-istəməyə xatırladı. Üstündən bir mərtəbə də artırılmışdı. Həyat hasara alınmışdı. Torpağın yerini beton tutmuşdu. Alt mərtəbə qapqaranlıq idi. Ayrı girişi olan ikinci mərtəbənin çəkili pərdələri arasından sızan televizorun mavi işığıyla divardan küçəyə lülə kimi uzanan soba borusunun ucundan çıxan kökürd sarısı kömür tüstüsü gecə yarısı qapını döycək Allah qonağına burada isti yemək, isti ocaq və televizora həyil-məyil baxan isti adamlar tapacağı müjdəsini verirdi.

Qalib qarlı örtülmüş pilləkənləri ehtiyatla çıxanda bitişik evin həyatından bir it uğursuz-uğursuz hürdü. «Röyayla həddən artıq danışmayacağam!» – Qalib öz-özünə deyirdi, amma bunu öz-özünəmi, xəyallarındakı keçmiş ərəmi dediyindən o qədər də əmin deyildi. Ondən «çıxıb getmək barədə məktubunda izah etmədiyi səbəbləri açıb deməsini xahiş eləyib, sonra dərhal evə gəlib bütün əşyalarını, kitablarını, papiroslarını, corab taylarını, bol dərman qutularını, saçtutanlarını, optik eynoklərinin qablarını, yarısı dişlənmiş

şokoladları, kəmərlərini, uşaqlıqdan qalma taxta ördəkləri götürüb getməsinə tələb edəcəkdə. «Sənə xatırladan hər şey məni o qədər kədərləndirir ki, döza bilmirəm». Təbii ki, bunu o hərifin qarşısında deməyəcəyindən ən yaxşısı dərhal Röyayı «ağlı başında adamlar» kimi oturub danışacaqları bir yerə getmək üçün dilə tutmaq idi. Bir dəfə o yerə gedəndə, söhbət başdakı «ağlı» sözündən düşəndə Röyayı başqa şeylərə də inandırmaq mümkün idi, amma kişi qəhvəxanalərindən başqa gediləcək həmin yeri bu məhəllədə necə tapacaqdı? Qapının zəngini çoxdan basmışdı.

Əvvəlcə bir uşağın (Ana, qapı!), sonra eyni aşkar həqiqətə diqqəti çəkən və arvadı, iyirmi beş illik sevgilisi, otuz illik dostuyla uzaqdan-yaxından heç bir oxşarlığı olmayan qadının səsinə eşidəndə Qalib Röyayı burada tapacağını düşünməklə nə qədər axmaqlıq etdiyini başa düşdü. Bir anlığa qaçıb aradan çıxmaq barədə düşündü, amma qapı açıldı. Qalib görər-görməz «keçmiş əri» tanıdı, amma o, Qalibi tanımadı. Orta yaşlı, ortaboyluqdu; təsəvvüründə canlandığı kimiydi, həm də bir daha təsəvvüründə canlandırmayacağı adama oxşayırdı.

Qalib gözlərini bayırdakı təhlükəli dünyanın qaranlığına alışdırmağa çalışsan keçmiş ərin onu xatırlaması üçün kifayət qədər vaxt verəndə əvvəlcə yeni arvadının, sonra bir uşağın, sonra ikinci uşağın maraqlı dolu baxışları içəridən dönsə-dönsə ona dikildi: «Kimdir, ata?» Ata sualın gözənilməz cavabını tapmışdı, bir anlığa çəşqinliq keçirirdi: Qalib bunun evə girmədən buradan qaçmaq üçün yeganə fürsət olduğu qərarına gələn təzə də başa saldı:

Gecəyarısı narahat etdiyinə görə çox üzr istəyirdi, çox çıxılmaz vəziyyətdəydi; başqa vaxt dostluq məqsədilə (hətta Röyayla) gələcəyi bu evə indi çox tələsik sual üçün, bir adam, bəlkə də ad haqqında məlumat almaq üçün gəlmişdi. Müdafiəsini üzərinə götürdüyi universitet müəllimi işləmədiyi cinayətdə günahlandırılırdı. Yox, ortada ölü vardı, amma qondarma adla kabus kimi şəhərdə gəzdiiyi söylənən əsl qatil bir vaxtlar...

Əhvalatını başa vuranda Qalib içəri dəvət olunmuş, çıxardığı ayaqqaçıların əvəzinə ayaqlarına balaca olan bir cüt çəkolək geydirilmiş, çayın damlənədiyi deyilib, əlinə bir fincan qəhvə verilmişdi. Qalib məsələni toparlamaq məqsədilə haqqında söhbət gedən adamın adını (təsadüfə yer verməmək üçün yepyeni ad icad eləmişdi) bir daha təkrar edəndən sonra Röyanın keçmiş əri danışımağa başladı. O danışıqca Qalib əhvalatların üzərinə yuxu kimi çökəcəyini, evdən çıxmasının getdikcə çətinləşəcəyini hiss edirdi. Daha sonra bir ara dinləməklə Röyayla bağlı bəzi şeylər, heç olmasa, bəzi dəlil-sübutlar öyrənə biləcəyini düşünüb özünü övündürməyə çalışdığını xatırlayacaqdı, amma bu daha çox ölümcül əməliyyatdan qabaq əzildən getməkdə olan xəstənin özünü ovutmasına oxşayırdı. Üç saatdan sonra heç vaxt açılmayacağını güman elədiyi küçə qapısına yaxınlaşanda keçmiş ərin maneə-filan tanımadan axan, sel suları kimi çağlayan əhvalatlarından bunları öyrənmişdi:

Çox şey bildiyimizi güman edir, amma heç bir şey bilmirdik.

Məsələn, Şərqi Avropa və Amerikadakı yəhudilərin çoxunun Qafqaz və Volqa arasında min il əvvəl hökm sürən yəhudi Xəzər dövləti əhalisindən gəldiyini bilirdik. Xəzərlərin, əslində, yəhudiyyə keçən türklər olduğunu da bilirdik. Amma bilmədiyimiz şey yəhudilərin türk olması qədər, türklərin də yəhudi olduğu idi. Qardaş olan bu iki tayfanın iki min il ərzində köçlərlə bir-birilərinə qovuşa bilmədən, amma həmişə bir-birilərinə toxuna-toxuna gizli musiqinin ritmi altında bir-birilərlə rəqs eləyən kimi, bir-birilərinə məhkum olan ümitsiz əkizlər sayaq dağalanmalarını izləmək nə qədər, nə qədər maraqlıdır.

Xərətə içəridən gətiriləndə Qalib, az qala, nağıl kimi düşdü-yü o dalğınlıqdan birdən oyanıb ayağa qalxmış, isti yerə əsnəyən bədənini hərəkət etdirmiş, masanın üzərinə yayılan nağıl planetində yaşıl rəngli özüyazan qələmlə işarələnən oxlara heyrətlə baxmışdı. Tarixin simmetriyalarla danışıdığı mübahisəsiz bir həqiqət olduğu-

na görə indi biz xoşbəxtliyimiz qədər uzun müddət davam eləyəcək bədbəxtliyə hazırlaşmalıyıq və s.

Əvvəlcə Boğazlarda dövlət qurulacaqdı. Amma bu dəfə min il əvvəl edildiyi kimi, yeni ölkəyə yeni adamlar yerləşdirməyəcəkdilər; yalnız əvvəlki adamları özlərinə xidmət eləyə biləcək «yeni adam»a çevirəcəkdilər. Bu məqsədlə yaddaşlarımızı korlayacaqqlarını, bizi keçmişsiz, tarixsiz, zamandan kənar zavallılara çevirəcəklərini təxmin etmək üçün İbn Həldunu oxumağa belə ehtiyac yoxdu. Yaddaşlarımızı təhrif etmək məqsədilə Böyüglünun ucqar küçələrindəki, Boğaz təpələrindəki qaranlıq missioner məktəblərində türk uşaqlarına əflatun rəngli bəzi (rəngin adına fikir verin, ərinə diqqətlə dinləyən ana demişdi) məhlullar içirdiyi məlum idi. Sonralar bu həyasız üsul Qərbin «insansevər qanadı» tərəfindən kimyəvi əngəllərinə görə çox təhlükəli sayılmış, daha elmi, amma uzunmüddətli həll yolu olan «kino-musiqi» üsuluna müraciət edilmişdi.

İkonalardan çıxmış o gözəl qadın sifətləriylə, kilsə orqanlarının güclü simmetrik musiqisi ilə, ilahiləri xatırladan o görüntü təkrarlarıylə, diqqəti cəlb eləyən, par-par yanan içki, silah, tayyara, geyim mənzərələriylə kino üsulunun missionerlərin Latın Amerika və Afrikada sınaqdan keçirdiyi üsullardan daha əsaslı və nəticə verən olduğuna şübhə yox idi (Qalibi xeyli əvvəldən də qurulduğu başa düşülən bu uzun cümlələri başqa kimlərin dinlədiyi maraqlandırdı: məhəllə qonşuları? İş ortaqları? Naməlum marşrut taksi sərnişinləri? Qayı-nana?). İstanbulda ilk kinoteatrların Şahzadəbaşında, Böyüglündə fəaliyyətə başladığı günlərdə yüzlərlə adam əməlli-başlı kor olmuşdu. Kinoteatr salonlarında onların başına gətirilən dəhşətli şeyi sezişən ədənlərin ümidsiz fəryadları polislər və dahi hakimləri tərəfindən sursudurulmuşdu. Eyni samimi etirazı bu gün göstərən uşaqları artıq yeni görüntülərlə korlanmış gözlərinə yalnız bir-bir siğorta eynəyi taxmaqla yatışıra bilirdilər. Amma həmişə bu qədər asan ovudulmayacaq adamlar tapılırdı. İki məhəllə uzaqda ən altı

yaşlı cavan oğlanı bir gecəyərni reklam afişalarına ümitsizcəsinə güllə sıxan vaxt görüb dərhal başa düşmüşdü. Bir başqası əlində benzin qabları kinoteatrın girişində yaxalananda onu döyənlərdən gözlərini geri istəmişdi; bəli, köhnə görüntüləri görən gözlərini... Məliyatlı çoban uşağının bir həftədə filmlərə alışdırıldığını, sonra evinə qayıtma yolunu, bütün bildiklərini, bütün yaddaşını itirdiyini qəzetlər yazmışdı, görəsən, Qalib oxumşudumu? Ağ pərdənin üstündə gördükləri küçələri, geyimləri, qadınları istədiklərindən artıq əvvəlki həyatlarına geri qayıda bilməyib, dolı kimi olanların əhvalatlarını danışmağa günlər bəs etməzdi. Özlərini kinoda gördükləri o adamların yerinə qoyanlarsa saysız-hesabsız dərəcədə çox olduğundan onlara «xəstə», ya da «günahkar» demirdilər, hətta yeni ağalarımız onları işlərinə ortaq ələyirdilər. Hamımız kor olmuşduq, hamımız, hamımız...

Röyanın keçmiş əri, ev sahibi indi soruşurdu: İstanbul sükutuyla kinoların yüksəlişi arasındakı əlaqəni bu dövlətin heç bir vəzifəli adamı həqiqətən görməmişdimi? Soruşurdu: ölkəmizdə kinoteatrlarla fahişəxanaların həmişə eyni küçələrdə açılması təsadüf idi mi? Soruşurdu: kinoteatrlar niyə həddən artıq qaranlıq, həmişə qaranlıqdı?

Burada, bu evdə on il əvvəl Rəya xanımlla bütün səmimiyyətləriylə inandıqları mübarizə üçün qondarma adlarla, saxta şəxsiyyətlərlə yaşamağa çalışmışdılar (Qalib aradabir dırmaqlarına baxırdı). Heç getmədikləri bir ölkədən gələn və heç getmədikləri bir ölkənin diliylə yazılmış bəyannamələri o uzaq ölkələrin dilinə oxşatmağa çalışa-çalışa «dilimizə» çevirirdilər, heç görmədikləri adamlardan öyrəndikləri siyasi xəyanətləri həmin yeni dillə yazıb, heç görə bilməyəcəkləri adamlara eşitdirmək üçün makinada yazır, surətini çoxaldırırdılar. Əslində, təbii ki, yalnız başqa bir adam olmaq istəyirdilər. Yeni tanışlıqları adamın qondarma adlarını ciddi qəbul edəyini öyrənəndə nə qədər də sevinirdilər! Bəzən ikisindən biri bətarəyə fabrikindəki saatların yorğunluğunu, yazılacaq yazıları, zərfa

qoyulacaq bəyannamələri unudur, əlindəki yeni şəxsiyyət vəsiqəsinə dəyqəqlərlə baxır, baxırdı. Gənclik həyəcanıyla, xoşniyyətliyi ilə «Dəyişdim!» deməkdən, «Artıq tamam başqa adamam!» deməkdən ələ xoşları gəlirdi ki, bir-birlərinə bu sözü dedirtməyə imkanlar yarırdırdılar. Yeni şəxsiyyətləri sayəsində dünyada indiyə qədər oxuya bilmədikləri monalar oxuyardılar. Dünya əvvəldən-axıracan oxumaq mümkün olan yepyeni ensiklopediyaydı; oxuduqca ensiklopediya da dəyişirdi, onlar da; belə ki, əvvəldən-axıracan oxuyub qurtarandan sonra geri qayıdıb ensiklopediya-dünyanı birinci cilddən yenidən oxumağa başlayar, səhifələrin arasında neçənci olduğunu unuduqları yeni şəxsiyyətlərinin sərəxoşluğuyla özlərindən gedərdilər (ev sahibi o biri sözləri kimi ilk dəfə istifadə etdiyi bu ensiklopediya bənzətməsinin səhifələri arasında itdiyi vaxtda Qalib bufətin bir gözündə saxlanan, bir qəzetin hissə-hissə yaydığı «Bilik xəzinəsi»nin cildlərini gördü). Amma indi, illər keçəndən sonra bu qayıdışın «onlar» tərəfindən təşkil edilmiş bir cür ovuntu olduğunu başa düşmüşdü: başqa adama çevrildəndən sonra, daha bir başqa adam, daha bir, daha bir başqa adam ola-ola ilk şəxsiyyətimizin xoşbəxtliyinə geri qayıda biləcəyimizi güman etmək mənasız nəbkinlik idi. Haradasa, yolun ortasında artıq mənə verə bilmədikləri işarələr, məktublər, bildirişlər, rəsmlər, surətlər, tapançalar arasında ər-ərvad yollarını itirdiklərini dərk etmişdilər. Onda bu ev kirəc təpənin üstündə tək idi. Bir axşam Rəya kiçik çantasına bir neçə şey təpəşdirib daha etibarlı saydığı köhnə evinə, ailəsinin yanına qayıtmışdı.

Baxışları Qalibə bəzən köhnə uşaq jurnalındakı «Qəddar dövsən» xatırladan, sözlərinin həyəcanı onu bürüdükcə oturduğu stuldan qalxıb o baş-bu başa gedən, Qalibə yuxulu baş fırlanması verən ev sahibi «onların» oyunlarını boşa çıxarmaq üçün hər şeyin əvvəlinə, lap başlanğıcda qayıtmalı olduğumuz qərarına bax belə gəlmişdi. Qalib bəy görürdü: evi eynilə «kiçik burjuanın», ya da «orta təbəqədən adamın», ya da «ənənəvi vətəndaşımızın» eviydi.

Üzərinə güllü çitdən örtüklər keçirilmiş köhnə stulları, sintetik parçadan pordoləri, konarları kəpənəkli emalı boşqabları, içində bayram qonaqlarına çıxarılan şirniyyat qabı, heç vaxt istifadə olunmayan likör dəstələrinin saxlandığı eybəcər «bufet»ləri, rəngi solmuş, pestil kimi xalıları vardı. Arvadının Röya kimi oxumuş, belə diqqətçəkən qadın olmadığını da bilirdi: anası kimiydi, sadəydi, adiydi, laübəhədi (qadın Qalibin sirtini aç bilmədiyi mənəylə əvvəlcə ona, sonra ərinə gülməyə), əmisinin qızıydı. Uşaqları da özü kimiydilər. Sağ olsaydı, heç dəyişməyəydi, atasının quracağı həyat idi. Bu həyat şüurla seçib, şüurla yaşaya-yaşaya iki min illik sui-qəsdə boş çıxarıb, başqa adama çevrilməyi rədd eləyir, özü «öz» şəxsiyyətində müqavimət göstərirdi.

Qalib böyün otaqda təsadüfi sayaq gördüyü hər şey də bu məqsədə görə nizamlanmışdı. Divar saati bu cür evə belə çıqqıldayan divar saati lazım olduğuna görə xüsusi olaraq seçilmişdi. Belə evlərdə bu saatlarda televizor küçə lampası kimi daim açıq qoyulurdu. Bu cür ailələrin televizorlarının üzərinə əldə toxunmuş örtüklər salınırdı. Masanın üstündəki dağıntılıq, kuponları kəsiləndən sonra atılıb qalmış köhnə qəzetlər, hədiyyəlik şokolad qablarından düzəldilmiş tikiş qutusunun kənarındaki kompot damlası, hətta həqiqətən özünün düzəltmədiyi şeylər, qulağı xatırladan, qulpunu uşaqların qırdığı fincan, adamı qorxudan sobanın yanında qurudulan paltarlar – hər şey bütün xırdalıqlarına qədər düşünülmüş planın nəticəsiydi. Bəzən bir anlığa dayanıb arvadıyla, uşaqlarıyla danışıqları şeylərə, masa arxasındakı stullarda oturuş formalarına filmə tamaşa eləyən kimi baxır, sözlərinin, hərəkətlərinin eynilə belə ailələrdəki kimi olduğunu başa düşüb ləzzət alırdı. Xoşbəxtlik insanın şüurla istədiyi həyatı yaşamasıydısa, xoşbəxt idi. Üstəlik bu xoşbəxtlik vasitəsilə iki min illik bir tarixi sui-qəsdə də boş çıxardığından daha da xoşbəxt olurdu.

Bu sözü söhbətin başa çatmasına işarə kimi başa düşmək istəyən Qalib xeyli çay-qəhvəyə baxmayaraq, bayğınlıq hissiylə qarın

yenidən başladığını dedi, qalxıb səndələyə-səndələyə qapıya doğru addımladı. Ev sahibi Qaliblə divardan asılmış paltosu arasına girib davam etdi.

Bütün bu süqutun başladığı İstanbula geri qayıtdığına görə o, Qalib bəy üçün kədərliyəydi. İstanbul məhək daşı idi: nəinki orada yaşamaq, oraya addım atmaq belə təslimçilik, məğlubiyyətiydi. Dəhşətli şəhər indi lap əvvəllər yalnız qaranlıq kinoteatrlarda gördüyümüz o çürümüş görüntülərə qaynaşırdı. Ümidsiz izdihamlar, köhnə maşınlar, ağır-ağır suya batan körpülər, zibilqabı yığımları, dəlik-deşik asfalt, anlaşılmaz iri-iri hərflər, oxunmayan afişalar, mənasız yırtıq pannolar, boyaları axmış divar yazıları, şüşə, papiros rəsmləri, azansız minarələr, daş yığımları, toz, palçıq və s. və s. Bu süqutdan gözəlməli heç bir şey yoxdu. Əgər yeni dirilmə bir gün baş verəcəksə – ki, ev sahibi özü kimi bütün həyatlarıyla müqavimət göstərən başqalarının mövcudluğuna da əminidi – bunun buralarda, özü öz cəvəhərimizi hələ qoruduğuna görə, «beton gəcəqondu» adlandırılıb, saya alınmayan bu məhəllələrdə başlayacağına inanırdı. Belə bir məhəllənin qurucusu, yol açarı olmaqla fəxr eləyir, Qalibi bura, bu həyata, həm də indi dəvət edirdi. Bu gecə burada qala bilərdi, heç olmasa, mübahisə edərdilər...

Qalib paltosunu geyib, sakit anayla, dalğın uşaqlarla vidalaşib, qapını açıb çıxdı. Ev sahibi bayırdakı qara bir anlığa diqqətlə baxandan sonra deyiliş forması Qalibin də xoşuna gələn sözü hecaladı: «Bə-yaz!» Yalnız ağ paltar geyən bir şəxş tanımışdı, amma onu tanıyandan sonra ağappaq yuxu görmüşdü. Ağappaq yuxuda ağappaq «Kadillak»ın arxa oturmaçısında Məhəmmədə birgəydilər. Qabaqda sifəti görünməyən sürücü, ağ paltar geyinmiş Məhəmmədin iki nəvəsi: kiçik Həsənə Hüseyn vardı. Ağ «Kadillak» afişalar, reklamlar, kinoteatrlar, fahişəxanalarla dolu Bəyöglündən keçəndə nəvələr arxaya – babalarına sarı çevrilib üz-gözlərini əyişdirirdilər.

Qalib qarlı örtülmüş pilləkənləri enəcəkdə ki, ev sahibi davam etdi: yox, yuxulara da yənə də lazım olduğundan çox əhəmiyyət

vermirdi. Yalnız bəzi müqəddəs işarələri oxumağı öyrənmişdi, vəsalam. İstərdi ki, öyrəndiklərindən Qalib bəy də, Rəyaya da faydalan-sın. Çünki başqaları faydalanırdı.

Üç il əvvəl siyasi həyatının ən hərarətli günlərində qondarma adla çap etdirdiyi bəzi siyasi şərhlərini, «dünya təhlillərini» indi sözbəsöz Baş Nazirin ağızından eşitmək ləzzət ələyirdi. Təbii ki, «adamların» ölkədə çıxan ən kiçik jurnalı belə izləyən, lazım gələndə yuxarı çatdıran geniş təhlükəsizlik təşkilatları vardı. Əvvəllər Salikin bir yazısına Cəlalın gözünü satmış, onun da eyni kanallardan eyni yazılara çatdığını başa düşmüşdü, amma o, ümitsiz vəziyyətdə: başa çatmış mübarizənin səhv çözümlünü, satıldığı köşədə əbəs yerə axtarırdı.

Bu iki vəziyyətdə isə maraqlı olan bəzilərinin bitib-tükənmiş sayıb, artıq qapısını belə döymədikləri bir əqidə adamının düşüncələrinin hansı yollardan keçib baş nazirlər, məşhur köşə yazarları tərəfindən istifadə edilmişiydi. Bir ara kimsənin oxumadığı həmin fraksiyaya jurnalındakı yazıdan bəzi sözləri, hətta bəzi cümlələri bu iki möhtərəmin olduğu kimi necə götürüdüklərini bir-bir sözləriylə sü-butlamağı, bu həyasız fikir oğurluğunu mətbuata açıqlamağı düşünmüşdü, amma şərtlər hələ də belə təzyiqli üçün əlverişli deyildi. Hələ səbirlə gözləmək lazım gəldiyini, qapısının bir gün həmin adamlar tərəfindən döyüləcəyini də adı kimi bilirdi. Qalib bəyin heç də inandırıcı olmayan qondarma ad bəhanəsiylə qarlı gecədə bu uzaq səmtə qədər gəlməsi də bunun işarəsiydi: istəyirdi, Qalib bəy bilsin ki, o, bu işarələri yaxşı oxuyur, Qalib də ən axırda qarlı küçəyə enəndə ona son suallarını dinməz-söyləməz verirdi.

Qalib bəy tariximizi bu yeni görüşlə oxuya bildirdimi? Yolları səhv salmadan əsas prospektə qədər təkbaşına gedə bilməyə, ev sahibi yanında gələ bildirdimi? Eyni yolla Qalib yenidən nə vaxt baş çəkə bilirdi? Yaxşı, Rəyaya çoxlu salam deyə bildirdimi?

ON İKİNCİ FƏSİL

ÖPÜŞ

*Əlbn Rüşdün anti-mnemoniklər, ya da yaddaşı
zəiflədən şeylər təsnifatına qəzet-jurnal
oxumaq da uyğun formada əlavə edilərsə...»*

Kolric!

Düz bir həftə əvvəl bir adam sənə salam yolladı. «Təbii ki, salamını çatdıraram», – dedim, amma maşına minənə qədər də unutmuşam. Salamı yox, salam göndərən adamın kim olduğunu. Əslində, bundan kədərlənmirəm də. Mənə qalsa, ağıllı ər arvadına salam göndərən bütün kişilərin salamını unutmalıdır. Çünki nə olar, nə olmaz. Üstəlik arvadınız ev qadınıdır: qarşı-bazarda gördüyü baqqalla çaqqaldan, qohum-əqrabasından başqa, ev qadını adlanan həmin bədbəxt adam, onsuz da, həyatında o bezdirici ərindən ayrı kişi də görmür. Onda bir nəfər ona salam göndərsə, həmin nəzakətli adam haqqında düşünür, buna vaxtı da olur. Bu adamlar, doğrudan da, nəzakətli idilər axı. Siz Allah, əvvəllər belə bir adətmi vardı? O gözəl köhnə vaxtlarda nəzakətli adamlar, olsa-olsa, naməlum, qeyri-müəyyən bir həzrətə hörmət yollayırdılar. Köhnə tramvaylar daha yaxşı idi.

Evlənmədiyimi, heç evlənmədiyimi, jurnalist olduğum üçün heç evlənməyəcəyimi bilən oxucularım ilk cümlədən başlayaraq yanılmac verdiyimi başa düşüblər. Kimdi bu çağırduğum «sən»? Göz-bağlama! Qoca köşə yazarınız yavaş-yavaş itirdiyi yaddaşından söz açacaq; buyurun, siz də mənimlə birgə bağcanın solan güllərini iyələməyə gəlin, başa düşərsiniz. Amma çox yaxınlaşmayın, iki addım uzaqda dayanın görək, çox da heyrətamiz bir şey olmayan

¹ Semyuel Teylor Kolric (1722 – 1834) – ingilis şairi və tənqidçisi

yazı nömrəmizi, hiylələrimizi başa düşülmədən rahat-rahat həyata keçirək.

Təxminən otuz il əvvəl jurnalistliyimin ilk illərində Bəyoğlu müxbiri olanda qapı-qapı dolaşar, xəbər ələ keçirməyə çalışırdım. Pavilyonlarda haşış alverçiləri, Bəyoğlu qanqsterləri arasında yeni cinayət, intiharla başa çatan eşq əhvalatı baş verib-vermədiyini yoxlayar, hotel-hotel gəzər, İstanbulla məşhur bir əcnəbi gəldiyindən, ya da məşhur əcnəbi kimi oxucularına təqdim olmağa biləcəyim, diqqəti cəlb olmağa bir qərblə şəhərimizə qədəm basdığından xəbər tutmaq üçün ayda bir yol bir-iki dəfə qədəh toqquşduğum katiblərdən qeyd dəftərlərini alıb oxuyurdum. O vaxtlar dünya indiki kimi məşhurlarla dolub-daşmırdı: heç biri İstanbulla gəlməzdi. Öz ölkələrində heç tanınmadıqları halda, qəzetimdə məşhur kimi tanındıqlarım da qəzetdəki şəkillərini görəndə axırı həmişə vəfasızlıq olan heyvətə düşmüşdülər. Aralarından biri onun üçün qəzetimdə əvvəlcədən nəzərdə tutduğum şən-şöhrətə illər keçəndən sonra, həqiqətən, ölkəsində çatdı da: «məşhur qadın modelyeri filankas dünən şəhərimizdəydi» kimi verdiyim xəbərdən iyirmi il keçəndən sonra, həqiqətən, məşhur bir fransız – və ekzistensialist – modelyeri oldu, amma mənə təşəkkür də etmədi: qərblə nankordur.

Təsvirolunmaz məşhurlar və yerli qanqsterlərlə (indi bunlara mafiya deyirlər) əllaşdıyım həmin günlərin birində maraqlı xəbər ola biləcək qoca əzcağıyla tanış oldum. Həmin adam mənim indi çəkdiyim yuxusuzluq və yaddaş itirmə xəstəliklərinin ikisinə də tutulmuşdu. Bu iki xəstəliyin yanaşı gəlməsindəki dəhşətli cəhət biriylə (çox vaxt yuxusuzluq nəticəsində) o birini (yaddaş çatışmazlıqları) bağlayacağınızı güman olmağında bunun tamamilə əksinə olmasıdır: yuxusuz gecələrdə, eynilə mənim kimi, xatirələri qocadan ələ qaçırarmış ki, həmin adam heç cür keçməyən vaxtı və gecənin ortasında naməlum, adamsız, qoxusuz, rəngsiz dünyada, o vaxtlar xarici jurnallardan tərcümə olunmuş yazılarında haqqında çox söz açılan «Ayın o biri üzündə» tək-tənha olduğunu güman edirmiş.

Qoca xəstəliyini mənim kimi yazı yaza-yaza müalicə etməkdənsə, əzcağının laboratoriyasında dərman yaratmışdı. Mənimlə birgə, bir də bir axşam qəzetində nəşəxor müxbirin iştirak etdiyi iki adamlıq (əzcağıyla birgə üç olurduq) mətbuat yığıncağında ictimaiyyətə tanıtdığı çəhrayı rəngli məhlulunu dənə-dənə şüşəsindən stakana nümayişkarana tərdə töküüb içəndən sonra, həqiqətən, neçə illərdir, axtardığı yuxusuna qovuşmuşdu da. Yuxusu qədər yaddaşının cənnət xatirələrinə də qovuşdu mu – qoca əzcağı yuxudan bir daha oyanmadığından türkün, nəhayət ki, nəso icad etdiyi ilə bağlı həyəcana düşən ictimaiyyət bunu heç öyrənmə bilmədi.

Qaranlıq bir gündə, güman edirəm ki, iki gün sonra getdiyimiz yasında həmişə xatırlamaq istədiyini şeyin nə olduğu barədə fikirləşmişdim. Hələ də düşünürəm: yaddaşımızın biz qocaldıqca çox yük daşımaq istəməyən bədxasiyyət yük heyvanı kimi atdığı ağırlıqlar heç sevmədiyi yüklərdirmi, an ağırlandırmı, yoxsa an asan düşünlərdirmi?

İstanbulun ən gözəl guşələrindəki kiçik otaqlarında tül pərdələr arasından süzülən günəş işığının bədənərimizə necə düşdüyünü mən unudum. Kassadakı solğun yunan qızına aşiq olub ağılını itirən bilet alverçisinin hansı kinoteatrın qapıçısı işlədiyini unudum. Qəzetimiz üçün yuxularımızı şərh olmağında mənimlə eyni yuxuları görəbən sevimli oxucularımın adlarını, onlara məktubla yolladığım girri çoxdan unudum.

İllər keçəndən sonra köşə yazarımız o itmiş vaxta yenidən nəzər salanda, gecəyanısı yuxusuzluq içində yapışmağa budaq axtaranda ağılına İstanbul küçələrində keçirdiyi dəhşətli gün gəlir: bir dəfə bütün bədənini, bütün ruhunu başdan-ayağa bürüyən öpüşmə arzusuна düşmüşdü.

Köhnə kinoteatrların birində, bir şənbə günü günortadan sonra bəlkə kinoteatrdan da köhnə Amerika detektiv filminə («Qızıl fənər») baxanda o qədər də uzun olmayan öpüş səhnəsi görmüşdü. Qara-ağ filmlərdəki o biri öpüş səhnələrindən fərqi olma-

yan, bizim sensorlar tərəfindən dörd saniyədən artıq kəsilmiş adi öpüş səhnəsiydi, amma necə oldu, bilmirəm, bir qadınla eyni tərzdə, dodaqlarını onun dodaqlarına basıb, bəli, bütün gücümle basıb öpüşmək istəyi qəlbimdə elə şaha qalxdı ki, bədbəxtlikdən, az qala, nəfəsim tutuldu. İyirmi dörd yaşındaydım, amma hələ kimsəylə dodaq-dodağa öpüşməmişdim. Yox, fahişəxanalarda qadınlarla bir neçə dəfə yatmışdım, amma həmin qadınlar heç öpüşmədikləri kimi, onların dodaqlarından öpməyi mən də istəməzdim.

Prospektə çıxanda film başa çatmamışdı: məndə elə səbirsizlik və tələş vardı ki, elə bil şəhərin harasında bir yerdə mənimlə öpüşmək istəyən qadın məni gözləyirdi. Tunelə qədər, az qala, qaça-qaça getdiyimi, sonra geri dönüb sürətlə Qalatasarayə qayıtdığımı, ümitsizcəsinə, qaranlıqda nəse axtarılan kimi, bir sifətin xatirəsini, təbəssümünü, qadın xəyalını canlandırmağa çalışdığımı xatırlayıram. Öpüşə biləcəyim heç bir tanış, heç bir qohum yoxdu; sevgili tapmaq ümidini heç yoxdu; sevgilim ola biləcək kimsəni heç tanımırdım ki! Sanki izdihamlı şəhər bomboş idi.

Amma yenə də Taksimə gələr-gəlməz gördüm ki, avtobusa minməmişəm. Ana tərəfindən bir uzaq qohumumuzun ailəsi atam atıb getdiyi illərdə bizə marağ göstərmişdi; məndən iki yaş kiçik, o vaxtlar bir neçə dəfə «Doqquz daş» oynadığım qızları vardı. Bir saat sonra düz Fındıqzadədəki evlərinə çatıb qapılarını döyəndə öpməyi arzuladığım qızın çoxdan əra getdiyini xatırladım. Bu gün ikisi də rəhmətlik olan anlayla ata məni içəri dəvət elədilər. Bir az çəşməşdilər, illər keçəndən sonra niyə gəldiyimi başa düşə bilməmişdilər. Ordan-burdan danışa-danışa (jurnalist olmağım belə diqqətlərini çəkmirdi: bu, onlar üçün dedi-qoduçuluq kimi alçaq peşəydi), radio-da futbol matçına qulaq asa-asa çay içdik, simit yedik. Xoş niyyətlə axşam yeməyinə də qalmaqımı gözləyirdilər, amma birdən nəse mizlədib özümlə bayıra atdım.

Bayıra çıxanda, soyuq havamı hiss eləyəndə hələ öpüşmək istəyi bütün şiddətiylə içimdə od tutub yanırdı: sanki bədənim buz kimi,

amma ətim-qanım od içində olduğundan dərin, dözlümləz narahatlıq duyurdum. Eminönüdən bərəyə minib Kadıköyə keçdim. Məhəlləsindəki öpüşkən qızın (yəni əra getməmişdən qabaq öpüşən qızın) macəralarını danışan lisey yoldaşım vardı. Fənərbəğçəyə onun evinə gedəndə o qız olmasa belə, yoldaşımın onun kimi başqalarını tanıdığı fikirləşirdim. Yoldaşımın bir vaxtlar oturduğu yerdə qaranlıq taxta evlərin, sərv ağaclarının ətrafını dörd dolandırdım, amma evini tapa bilmədim. Bu gün çoxdan hamısı uçurulmuş o taxta tikililər arasında yeriyəndə bozi işıqlı pəncərələrə baxır, əra getməmişdən qabaq öpüşən qızın orada oturduğunu təsəvvürümdə canlandırırırdım. «Bax mənimlə öpüşəcək qız oradadır!» – bir pəncərəyə baxa-baxa düşündürdüm. Aramızda çox da uzaqlıq yoxdu, bağca divarı, qapı, taxta pilləkənlər vardı, amma ona çata bilmirdim; öpüşə bilmirdim; hamının bildiyi o sirti, qərübə, ağlagəlməz, yuxu qədər yad, sehrlə şey, o qorxuducu və calbedici şey həmin anda nə qədər yaxın, nə qədər də uzaq idi!

Yenidən İstanbulu Avropa tərəfinə qayıdanda bərədə gördüyüm qadınlardan birini zorla, ya da bir anlığa özümlə səhv eləyən kimi göstərüb öpsəm, nə baş verəcəyi barədə düşündüyümü xatırlayıram, amma bacarıqlı olmadığım halda, ətrafımda belə bir sifət görə bilmirdim. Həyatımın başqa dövrlərində də elə vaxtlar olub, İstanbul tünükləri içində nəfəs alıb-verəndə ümitsizliklə, əzəblə məni belə bir hiss bürüyüb ki, şəhər boş, bomboşdu, amma heç vaxt bu duyğunu oğünkü kimi şiddətlə hiss eləməmişdim.

Üzəri nəmlə örtülü səkilərlə uzun-uzadı addımladım. Əlbəttə, bu boş, bomboş şəhərə istədiyimi əldə etmək üçün başqa vaxt şən-şəhərlə gələcəkdim. Həmin andasa köşə yazarınının anasıyla yaşadığı evinə gedib, zavallı «Rastignac» türkcə tərcüməsindən təsvir eləyən Balzaktan başqa, heç bir təsəllisi yox idi. Amma kitabları o vaxtlar öz kefim üçün yox, türk kimi, sonralar mənə xeyri dayacaq şeylərdi deyə vəziyyətimlə duyğusuyula oxuyurdum. Sonralar xeyri dayacaq şeylərdi indini qəti xilas eləyə bilməz! Beləcə, otağıma çəkiləndən az

sonra səbirsizlik içində bayıra çıxdım. Hamamın güzgüsünə baxdığımı, adamın, heç olmasa, özünü öpə biləcəyini düşündüyümü, güzgüyə baxanda filmdəki ifaçıları güzmün qabağına gətirdiyimi xatırlayıram.

Onsuz da, o ifaçıların dodaqları güzmün qabağından (Coan Bennet, Den Dürea) heç getmirdilər. Amma özümü belə yox, ən çox güzgünü öpəcəkdim ki, bayıra çıxdım. Anam masa arxasında oturub, kim bilir, hansı uzaq qohumların varlı qohumlarından aldığı modellər və şifon parça kəsikləri arasında bir toy üçün gecə palı-tarı tikirdi.

Ona bəzi şeylər danışmağa başladım. Yəqin, bunlar sonralar görəcəyim işlər, uğurlarımın, arzularımın assosiasiyası olan əhvalatlar və arzular idi, amma anamın fikri-zikri işdəydi, məni dirləndirirdi. Başa düşdüm ki, nə danışırımsa danışım, əhəmiyyətli deyildi: vacib olan bir şənbə günü axşamı evdə anamla oturub yoldaşlıq etməyim idi. Qəzəb duymağa başladım. Saçı o axşam nədənsə baxımlıydı, daranmışdı, dodaqlarına açıq-aşkar boya, kirəmit qırmızısı rəngini hələ xatırladığım dodaq boyası çəkmişdi. Anamın dodaqlarına, tez-tez mənim ağzıma oxşadılan ağzına baxa-baxa qalmışdım.

«Mənə qərribə-qərribə nə baxırsan belə?» – qorxuyla dilləndi.

Uzun sükut kökdü. Anama doğru yeridim, amma iki addımdan sonra da dayandım: qiçlərim titrəyirdi. Daha artıq yaxınlaşmadan yay gücümü qışırmağa başlamışam. Nə dediyimi indi açıq-aydın xatırlamıram: amma həmin məqamda aramızda tez-tez baş verən o dəhşətli davalardan biri başlamışdı. Qonşuların səsimizi eşitməsi qorxusu bir anda ikimizin də ürəyindən çıxmışdı. Adamın qarşısındakına hər şeyi dediyi qəzəb və sərbəstlik məqamlarından biriydi: belə vəziyyətlərdə stakan sınır, ya da, az qala, soba çevrilirdi.

Çətinliklə özümü evdən bayıra atanda anam şifon parçalarını, tağalaqların və idxal olunmuş iynə dəstinin (ilk türk toplu iynəsi 1976-da «Atlı» firmasında istehsal olunub) arasında ağlayırdı. Gecəyarısına qədər hey şəhərin küçələrində dolaşdım. Süleymaniyyə cəməsinin

həyatına girdim, Atatürk körpüsündən keçdim, Bəyoğluna çıxdım. Sanki mən mən deyildim, sanki bir cür qəzəb və intiqam ruhu məni izləyirdi: sanki çevrilməli olduğum adam dalımsa düşmüşdü.

Bəyoğlunda bir əşxanada oturmışdım; məhz tünlük içində olmaq üçün; amma şənbə günü axşamının o bitib-tükənməyən vaxtını başa vurmağa çalışan mənə oxşayan bir adamla göz-gözə gələrdəm deyə heç kəsə də baxmırdım: çünki mənim kimi olanlar bir-birlərini dərhal tanıyır, yazıqlaşır. Az sonra bir ər-arvad mənə yaxınlaşdı. Adam nəse danışmağa başladı. Xatirələrimin arasındakı həmin ağsaçlı kabus kimidi?

Evini Fənərbəğçədə heç cür tapmadığım köhnə yoldaşımış. Evlənibmiş, Dövlət Dəmir Yolları İdarəsində işləyirmiş, saçları indidən ağarıbmış, o illəri də çox yaxşı xatırlayırmış. İllər keçəndən sonra rastlaşdığımız köhnə yoldaşınızdı, yanındakı arvadı, ya da qohumuna öz bioqrafiyasını orijinal göstərmək üçün sizi çox maraqlı hesab eləyib, ortağ xatirələriniz, sirləriniz olan kimi hərəkət eləyib sizi ki, heyrətləndirir, o da mənə həmin cür elədi, amma mən heyrətlənmədim. Yalnız xəyalı xatirələri daha da maraqlı eləyən o rola, mənim onun keçmişdə qoyduğu səfil, kədərli həyata hələ davam elədiyim oyununa girmədim.

Şəksiz sıyıq yeməyimi qasıqlayanda çoxdan evləndiyimi, çox yaxşı pul qazandığımı, sənin məni evdə gözlədiyini, «Şevrolet» maşınımı Taksimdə saxlayıb, sənin istəyinlə əlaqədar bura səndən ötrü toyuq döşü almağa gəldiyimi, Nişantaşıda yaşadığımızı, onları maşınla yolunun üstündəki bir yerə apara biləcəyimi etiraf etdim: təşəkkürünü bildirdi, çünki hələ Fənərbəğçədə yaşayırmış. Maraqlandığına görə əvvəlcə çəkina-çəkina, sonra sənin «yaxşı ailədən» olduğunu öyrənəndə də yaxşı ailələrə olan yaxınlığını arvadına sübut etmək üçün sorğu-suala tutdu: fürsəti qaçırmadım, səni xatırlamalı olduğumu dedim. Məmnuniyyətə xatırladı. Sənə dərin hörmətlərini yolladı. Əlimdə toyuq döşü torbası əşxanadan çıxanda əvvəl onu, sonra filmlərdən öyrəndiyim kübar qərblə sayaq arvadını da öpdüm. Siz nə qərribə oxucularsınız, bura nə qərribə ölkədi.

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL GÖR KİM GƏLDİ

«Çox əvvəldən rastlaşacaqdıq».

Türkan Şoray

Röyanın əvvəlki ərinin evindən çıxandan sonra endiyi böyük prospektdə Qalib minib getməyə heç bir məşın tapmadı. Aradabir qarşısalmıqz çatıyatlə keçən şəhərlərarası avtobuslar sürətlərini belə azaltmırdılar. Bakırköy qatar stansiyasına qədər piyada getmək qərarına gəldi. Baqqalların vitrin niyyəti ilə istifadə eladıkları o törtöküntü soyuducularını xatırladan qatar stansiyasına gələnə qədər qara batıb çıxa-çıxa yeriyəndə xəyalında Röyayla dəfələrlə görüşüb, həmişəki gündəlik həyatlarına qayıdıblar, Röyanın çox adı, açıq-aydın olduğu başa düşülən «çıxıb getmək» səbəbi, az qala, unudulub, amma təxəyyülündə yenidən başlayan gündəlik həyatda keçmiş əriylə qarşılaşmasını Röyaya heç cür danışa bilməmişdi.

Yarım saatdan sonra yola düşən qatarda bir qoca Qalibə qırx il əvvəl yənə eyni soyuqluqdakı qış gecəsində başına gələn əhvalatı danışırdı. Bizim də müharibəyə qoşulacağımızı gözlədikləri qıtlıq illərində qoca Trakiyadakı bir kənddə bölüyüylə çətin qış keçirmişdi. Bir şəhər gizli əmr alan kimi bütün bölük atlarına minib kənddən çıxıblar, bütöv bir gün çəkən uzun səfərdən sonra İstanbula yaxınlaşıblar, amma şəhərə girməyiblər: əvvəl Halic təpələrində gecəni gözləyiblər. Şəhərdə həyat əməlli-başlı dayanan kimi qaralıq küçələrə eniblər, qaraldılmış lampaların solğun işığı altında buzlu qənbər daşlarının üzəriylə atlarını səssiz-küsyüz sürüb heyvanları Südlücadəki sallaqxanaya təhvil veriblər. Qocanın danışıdığı qarlı kəsim səhnələrini, atların bir-bir yıxılmasını, yayları bayıra pırtlanmış kreslo kimi daxili orqanları bayıra çıxan, bağırsaqları qarlı daşların üstünə yayılan heyvanların çəşnliğini, qəssablarn qəzəbini, növbəsini gözləyən atların üzündəki sakit baxışla adı addımlarla

şəhərdən günahkar çıxan oşğərlərin sifətlərindəki ifadənin bir-birinə necə oxşadığını eşidəndə Qalib qatarın gurultusu içində sözləri, hecaları çətinliklə seçirdi.

Sirkəçidə, stansiyanın qabağında birə məşın da yox idi. Qalib bir anlığa karvansarayə gedib gecəni ofisində keçirmək barədə fikirləşdi, amma yarımdivərvə vurub qayıdan bir taksinin onu götürmək üçün dayanacağını sezdi. Bununla belə, məşın səkiyə xeyli əvvəl yaxınlaşanda ağ-qara filmlərdən çıxma, əli çantalı, ağ-qara bir adam qapısını açıb içəri girdi. Sənişinini götürəndən sonra sürücü Qalibin qabağında da dayandı, «Bəy əfəndiy!» birgə onu Qalatasarayə apara biləcəyini söylədi. Qalib taksiniyə mindi.

Qalatasaraydə taksindən düşəndə ağ-qara filmlərdən çıxma adamla heç bir şey danışmadığına görə peşman idi. Karaköy körpüsünə bağlanmış, lampaları yanan boş Boğaz bərasinə baxanda Qalib beynindən adama belə deyəcəyini keçirmişdi: «Bəy əfəndi, bir dəfə neçə illər əvvəl, yənə belə bir qarlı gecədə...» Sanki danışmağa başlasaydı, başladığı rahatlıqla əhvalatını sona çatdırı, adam da onu gözlədiyi maraqla dinləyə bilirdi.

«Atlas» kinoteatrından bir az irəlindəki qadın ayaqqabısı dükanının vitrininə (Röyanın ayağının nömrəsi otuz yeddidi) baxanda balaca boylu, arıq bir adam Qalibə yaxınlaşdı. Əlində qapı-qapı dolayan qaz vergiyiğanlarının gözəldirdikləri dərisayaq plastik çantalardan vardı. «Ulduzları sevirsənmi?» – soruşdu. Pencəyini axıracan düymələyib paltə əvəzinə geyinmişdi. Qalib buludsuz gecələrdə Taksim meydanında teleskopunu qurub maraqlananlara yüz lirəyə ulduzlara tamaşa etdirən adamın həmkarına rast gəldiyini düşünürdü ki, həmin adam çantasından «albəm» çıxartdı. Qalib adamın öz əliylə çevirdiyi sahifələrdə bəzi məşhur film-ulduzlarımızın yaxşı kağızda çap olunmuş ağılalmaz şəkillərini gördü.

Yox, təbii ki, şəkillər məşhur ulduzların deyil, onların paltarlarını geyinən, bəzəklərini taxan, ən vacibi, pozalarını, duruşlarını, papiros çəkmələrini, dodaqlarının girdəliyini, ya da öpəcək kimi

irəli uzanmasını yamsılayan oxşarlarının şəkilləriydi. Hər ulduzun səhifəsinə qəzet məşətlərindən kəsilmiş maraqlı adıyla məqazın jurnallarından götürülmüş rəngli şəklini yapışdırmış, ətrafına ulduzun oxşarının əslinə oxşamağa çalışdığı cürbəcür «cəlbədicə» pozaları əlavə edilmişdi.

Şəkillərlə maraqlandığını görən kimi çantalı arıq adam Qalibi «Yeni mələk» kinoteatrına çıxan dar, adamsız küçəyə çəkilib öz əliylə vərəqləsin deyər albomu uzatdı. Tavanından nazik iplərlə sallanan kəşik qollar, qıçlar, ələklər, çətirilər, çantalar, corablar nümayiş etdirilən qərribə vitrinin işığında Qalib rəqs ələyində rəqqasə paltarları axıran açılan, yorğun-yorğun papiros çəkan Türkan Şorayları; banan soyan, oğrun-oğrun kameraya baxan, həyasızcasına qəhqəhə çəkan Müjdə Arları; gözündə cəynək, çıxardığı büstqalterini tikən, qab-qacaq yuyanda irəli əyilən, sonra dərddi-dərddi, pərişan halda ağlayan Hüləya Koçyigitləri diqqətlə nəzərdən keçirdi. Eyni diqqətlə ona göz qoyan albom sahibi qadağan olunmuş kitab oxuyan şagirdini yaxalayan müəllim qətiyyətiylə albomu qəfildən Qalibin əlindən bir həmlədə çəkilib çantasına qoydu.

«Səni onların yanına apararmı?»

«Haradadırlar?»

«Sən nəcib adama oxşayırsan, gəl görək».

Ara küçələrdən keçəndə Qalib ısrarlı suallarla bağlı seçim etmək üçün Türkan Şoraydan xoşu gəldiyini dedi.

«Özüdü! – çantalı adam sirr vermiş kimi dilləndi. – O da sevinəcək, səndən çox xoşu gələcək».

Bəyöglü polis məntəqəsinin yanında «Dostlar» yazılmış köhnə daş evin toz və parça iyi verən birinci mərtəbəsinə girdilər. Yarıqaranlıq otaqda tikmiş məşinləri, ya da parça yox idi, amma nədənsə Qalibin ürəyindən «Dostlar dərzixanası» demək keçdi. Hündür, ağ qapıdan girdikləri pər-pər yanan ikinci otaq Qalibə dəllələ pul verməli olduğunu xatırladı.

«Türkan! – həmin adam pulu cibinə qoyanda dilləndi, – Türkan, bax ləzzət gəldi, səni axtarı».

Kart oynayan iki qadın gülə-gülə döndüb Qalibə baxdılar. Köhnə, tör-töküntülü teatr səhnəsinə xatırlıdan otaqda borusu yaxşı çəkməyən sobalı məkanlara məxsus yuxulu havasızlıq, yuxulu otir, yorucu «yerli-pop» musiqisinin gurultusu vardı. Bir divanda nə ulduza, nə də Røyaya oxşayan qadın Røyanın polis romanları oxuyanda aldığı duruşla (bir ayağı divanın söykənəcəyinin üstündə) uzanıb satirik jurnalı vərəqləyirdi. Müjdə Arın Müjdə Ar olduğu köynəyinin sinəsindəki yazısından başa düşülürdü. Ofisiyant görkəmli yaşlı adam televizorda İstanbulun fəthinin dünya tarixindəki əhəmiyyəti barədə mübahisə ələyan iştirakçılar qarşısında yuxuya getmişdi.

Qalib saçları dağlı, ipək sarğılı gənc qadını adını unuduğu Amerika ulduzuna oxşada bildi, amma bu oxşarlığın qəsdən edildiyindən o qədər də əmin deyildi. O biri qapıdan giren bir adam Müjdə Ara yaxınlaşıb, başına gələn şeylərə qəzet məşətlərində oxuyanda inanırlar kimi, köynəyinin üzərindəki yazılmış adının ilk hecasını udub, sərəxsə ciddiyyətiylə uzun-uzadı oxudu.

Leopard paltarlı qadının, yaqın, Türkan Şoray olduğunu Qalib ona yaxınlaşmasından, yerindəki qeyri-müəyyən ahəngdən başa düşdü. Bəlkə də əslinə ən çox o oxşayırdı: uzun sarı saçlarının hamsını sağ çiyininin üstündə toplamışdı.

«Siqaret çəkə bilərəmmi? – xoş təbəssümlə dilləndi. Dodaqlarının arasına süzgecsiz papiros qoydu. – Yandırsanmı?»

Qalib çaxmağıyla papirosu yandıran kimi qadının başının ətrafını ağlalməz qalınlıqda tüstü bürdü. Musiqinin gurultusunun eşidilmədiyi o qərribə sükutda, duman içindən peyda olan müqəddəsin başı kimi, iri kirpikli gözlləriylə başı tüstünün içindən çıxanda Qalib həyatında ilk dəfə Røyadan başqa ayrı qadınla yatacağını beynindən keçirdi. Pulu ona – «ləzzət bəy» deyə məmur görkəmli adama verdi. Yuxarı mərtəbəyə, zövqlə dōşənmiş otağa qalxanda qadın əlindəki yarımqıç papirosu «Akbank» külqabısına basıb qutusundan başqasını çıxartdı.

«Papiros çəka bilərəmmi? – sonra eyni səsle, eyni ədayla dilləndi. Papirosu eyni tərzdə dodaqlarının qırağına qoyub, eyni məğrur baxışla, cazibədar təbəssümlə gülümsəyirdi. – Yandırarsanmı?»

Başını yenə eyni tərzdə, döşlərini göstərən formada, cazibədar hərəkətlə xəyalı çaxmağa doğru əydiyini görəndə Qalib bu papiros yandırma jestinin və qadının sözlərinin Türkan Şorayın bir filmindən çıxdığını, özünü də eyni filmdəki baş kişi rolunu oynayan aktyor İzzət Günaya çevrilməli olduğunu başa düşdü. Papiros yananda qadının başının ətrafında yenə eyni ağlalmaz qalınlıqdakı tüstü topladı, iri kirpikli iri qara gözlər həmin dumanın içində ağır-ağır peyda oldu. Ancaq studiya da çıxarıla biləcək bu qədər tüstünü ağzıyla necə çıxara bildirdi?

«Niye susursan?» – qadın gülümsəyib dilləndi.

«Susmuram», – Qalib dedi.

«Ana uşağına oxşayırsan, yoxsa ilk dəfədirmi, olursan?» – qadın qondarma maraqla və qəzəblə dilləndi. Eyni sözləri eyni hərəkətlərlə bir də dedi. Çılpaq çiyinlərinə qədər sallanan iri sırğaları vardı.

Kürəyi yancağına qədər açıq leopard paltar, pavilyon qadının canlandıran Türkan Şorayın iyirmi il əvvəl İzzət Günayla baş rolunu oynadığı «Vəsiqəli yarım» filmində geydiyini girdə dolabın güzgülünün qıraqlarına keçirilmiş «lobbi» şəkillərindən başa düşəndə Qalib qadının ağzından Türkan Şorayın eyni filmdə dediyi başqa sözləri də eşitmişdi (məhzun, ərköyün uşaq kimi boynunu büküb, çənəsinin altında birləşdiriyi əllərini birdən açıb): «Oyanmaz ki indi, içəndə də ürəyim əylənmək istəyir». (Qonşu uşağına görə narahat olan yaxşı xala kimi): «İzzət, körpü bağlanana qədər gəl mənim yanında qal!» (Birdən-birə coşub): «Qismət sənənləymiş, bu günəymiş!» (Kübar xanım kimi): «Tanışlığımıza məmnun oldum, tanışlığımıza məmnun oldum, tanışlığımıza məmnun oldum...»

Qalib qapının yanındakı stulda oturmuşdu, qadın da filmdəki əslinə olduqca oxşayan girdə dolabın taburetində əyləşib boyalı uzun sarı saçlarını darayırdı. Güzgünün kənarında bu səhnənin də şəkli

vardı. Qadının kürəyi əslindən gözəldi. Bir anlığa güzgüdə gördüyü Qalibə baxdı.

«Çox əvvəldən rastlaşacaqdıq...»

«Çox əvvəldən də rastlaşdıq. – Qalib qadının güzgüdəki üzünə baxıb dilləndi, – məktəbdə olanda eyni sırada oturmazdıq, amma isti bahar günlərində sinifdə uzun mübahisələrdən sonra pancərə açılarda düz arxasındakı qara taxtanın qarısından güzgüyə çevrilən şüşədə əks ələyən üzünə indiki kimi tamaşa edərdim.»

«Hmm... Çox əvvəldən rastlaşacaqdıq.»

«Çox əvvəldən rastlaşdıq, – Qalib dedi. – İlk dəfə rastlaşanda ayaqların o qədər incə, o qədər nazik görünürdü ki, mən onların bənəcəyindən qorxmuşdum. Dərin elə bil uşaq vaxtı daha sərt idi, bəyüdükcə, orta məktəbdən sonra rəngləyib ağlalmaz zərifliklə yumşaldı. Evin içində oynamaqdan qudurduğumuz isti yay günlərində əgər bizi çimərliyə aparıblarsa, qayıdanda əllərimizdə Tarabyadan aldığımız dondurmalarla addımlayanda iti dirnaqlarımızla qollarımıza üzərindəki duzu qazıya-qazıya hərfilər yazardıq. Nazik qollarının üzərindəki xırda tükləri sevərdim. Günəş yanığıyla çəhraylaşan qıçlarını sevərdim. Başımın üstündəki rəfdən nəşə götürmək üçün uzananda üzümü tökülen saçlarını sevərdim...»

«Çox əvvəldən rastlaşacaqdıq.»

«Anandan alıb geyindiyin asqılı maykanın çiyində qoyduğun köhnə izlərini, hirsələnəndə saçlarını dalğın-dalğın çəkişdirməyini, süzgəcsiz papiros çəka-çəka orta və baş barmaqlarının dilinin ucundakı tütün parçasını götürməyini, filmə tamaşa ələyəndə ağzını açmağını, kitab oxuyanda əlinin altındakı qabda tapdığın labləbileri, fındıqları fikir vermədən yediğini, açarlarını itirdiyini; zəifliyini qəbul etmədiyini gözlərini qıymağını sevərdim. Gözlərini qıyıb uzaqdakı nöqtəyə baxanda başqa yere getdiyini, başqa şey düşündüyünü başa düşəndə səni narahatlıqla sevərdim. Beynindəkilərin bildiyim qədərini, daha çox da bilmədiyim qədərini qorxuyla, qorxuyla sevərdim, Allahım!»

Qalib Türkan Şorayın güzgüdəki üzündə açıq-aşkar narahatlıq görüb susdu. Qadın dolabın böyründəki yatağa uzandı.

«Gəl görək, – dedi. – Heç bir şey üçün dəyməz, heç bir şey üçün, başa düşürsənmi?» Amma Qalib qətiyyətsizliklə otururdu. «Yoxsa Türkan Şoray sevmirsənmi?» – qadın Qalibin haqiqimi, oyunmu olduğunu aydın aç bilmədiyi qışqıqla əlavə elədi.

«Sevirəm».

«Gözlərimi qırmağımı da sevərdin, elə deyilmi?»

«Sevərdim».

««Fıstıq kimi Maşallah»da dəniz pilləkənlərindən enməyimi, «Vəsiqəli yarım»da papiros çəkməyimi, «Bomba kimi qız»da müştüklə papiros çəkməyimi sevərdin, elə deyilmi?»

«Sevərdim».

«Onda gəl görək, canım».

«Hələ danışmaq».

«Nə?»

Qalib düşündürdü.

«Adın nədi sənin, nə işlə məşğulsan?»

«Vəkiləm».

«Bir vəkilim vardı, – qadın dilləndi. – Bütün pulumu aldı, amma ərimin əlindən üstümə qeyd etdirdiyi maşını ala bilmədi. Maşın mənimdi, başa düşdünmü, mənim, indi bir fahişənin əlindədir: yağınsöndürən maşınlarının qırmızısı rəngində 56-cı il modeli «Şevrolet»di. Mənə maşınımı geri gətirə bilmirsə, mən vəkilədən nə başa düşüm? Ərimin əlindən maşınımı alıb mənə verə bilərsənmi?»

«Alaram», – Qalib dilləndi.

«Alarsənmi?» – qadın ümidlə dilləndi. – Alarsan. Alarsan, mən də sənə ərə gedərəm. Məni bu həyatdan qurtarsan. Yəni film həyatından. Artistlikdən yorulmuş. Bu ağıldankəm millət artisti sənəti kimi yox, fahişə kimi baxır. Artist deyiləm mən, sənətciyəm, başa düşürsənmi?»

«Təbii ki...»

«Mənimlə evlənərsənmi?» – qadın nəşəylə dedi. – Evlənərsən, maşınımı da gətirək. Evlənərsənmi? Amma məni sevməlisən».

«Evlənərəm».

«Yox, yox, sən soruş məndən... Soruş ki, mənə ərə gələrsənmi?»

«Türkan, mənə ərə gələrsənmi?»

«Bələ yox! Samimiyyətlə, hiss eləyə-eləyə soruş, filmlərdəki kimi! Əvvəlcə ayağa qalx, bu sualı heç kəs otura-otura verməz».

Qalib «İstiqlal marşını» söyləyəcəkmiş kimi ayağa qalxdı: «Türkan! Mənə, mənə ərə gələrsənmi?»

«Amma mən bakirə deyiləm, – dedi qadın. – Mənim başıma bir qaza gəldi».

«Ata minəndəmi, pilləkəndən sürüşəndəmi?»

«Yox, titü çəkəndə. Gülürsən, amma mən padşahınızın sənin boyunun vurulmasını əmr elədiyini hələ dünən eşitdim. Evlənərsənmi?»

«Evlüyəm».

«Evlilər də elə həmişə məni tapır! – qadın «Vəsiqəli yarım» filmindəki tərzdə dilləndi. – Amma vacib deyil. Vacib olan Dövlət Dəmir Yollarıdır. Sənə, bu il hansı komanda çempion olacaq? Sənə, bu gedişat hara gedir? Sənə, hərbiçilər nə vaxt bu anarxistlərin qabağını alacaqlar? Bilirənsənmi, saçını vurdursan, daha yaxşı olar».

«Şəxsiyyətimlə bağlı şeylər demə, – Qalib dilləndi. – Ayıbdır».

«Amma mən nə dedim indi? – qadın qondarma heyərlə, gözlərini geniş açıb Türkan Şoray kimi qırpa-qırpa dedi. – Mənimlə evlənərsənmi, maşınımı alıb verərsənmi, dedim. Yox, maşınımı alıb verərsənmi, mənimlə evlənərsənmi, dedim. Nömrəsini verək: 34 JG 19 May 1919. Samsundan yola çıxdı, bütün Anadolununu qurtardı. 56-cı il modeli «Şevrolet»».

«Mənə «Şevrolet»in haqqında danış!» – Qalib dilləndi.

«Yaxşı, amma bir azdan qapını döyəcəklər. Vizin başa çatır».

«Türkcə «ziyarət»im».

«Nə dediniz?»

«Pul vacib deyib», – Qalib dedi.

«Mənə görə də, – qadın dilləndi. – 56-cı il modeli «Şevrolet»im dirnaqlarımın qırmızısı rəngindəydi, eynilə bu rəngdəydi. Biri sınıb elə deyilmi? Bəlkə «Şevrolet»im də harasa vurulub. Ərim olacaq o rəzil o fahişəyə hədiyyə etməzdən əvvəl bura hər gün maşınmla gəlirdim. Amma indi onu, yəni maşını yalnız yollarda görürəm. Bəzən Təksim meydanını dönəndə görürəm, içində başqa bir sürücü olur, bəzən Karaköy limanında sənişin gözləyəndə yəni başqa sürücü olur. Arvad maşın düşkünüdü, hər gün boyadır. Bir gün baxıram, «Şevrolet»im şabalıd rəngi olub, ertəsi gün bu dəfə nikellər, lampalar taxılıb, südlü qəhvə rəngindədir. Ertəsi gün çiçəklərlə bəzənib, qabaq tərəfinə kukla qoyulmuş çəhrayı bir gəlin maşınıdır, qəfildən bir həftə sonra bir də baxıram, qapqara rəngə boyanıb, içində də altı nəfər qara biğli polis var, sənəndən ötrü polis maşını olumu? Üzərində «polis» belə yazılır, yanımaq mümkün deyil. Təbii ki, hər dəfə nömrələri də dəyişdirilir, bunu da başa düşmürəm».

«Təbii ki».

«Təbii ki, – qadın dedi. – Polislər də, sürücülər də arvadın qırıqlarıdır, amma mənim buynuzlu ərim dünyanı görür? Bir gün məni eləcə atıb getdi. Məni heç belə atıb gedilərmə? Bu gün ayın neçəsidir?»

«On ikisi».

«Vaxt necə keçir. Sən də məni bax hələ də danışdırırsan. Yoxsa xüsusi bir şeymi istəyirsən. Belə, səni sevdim, kübar adamsan, nə olacaq. İndi üstündə çox pulun varmış, haqiqətən varlısanmı? Yoxsa İzzət kimi göyartısanmı? Yox, vəkilсэн. Məndən bir tapmaca soruş görək, vəkil bəy... Yaxşı, mən sənəndən soruşuram: padşahla Boğaz körpüsü arasında nə fərq var?»

«Bilmirəm».

«Atatürklə Məhəmməd arasında?»

«Bilmirəm».

«Çox asan təslim olursan!» – qadın dilləndi. Özünə tamaşa etdiyi dolabın güzgüsündən qalxıb, Qalibin qulağına cavabları qaqqıldaya-qaqqıldaya pıçıldadı. Sonra qollarını Qalibin boynuna doladı. «Evlənək, – dedi. – «Qaf dağı»na gedək. Bir-birimizin olaq. Başqa adam olaq. Al məni, al məni, al məni».

Eyni ovqatla öpüşdülər. Bu qadında Röyami xatırladan bir şeymi vardı? Yox idi, amma Qalib həyatından da razıydı. Yatağa yığılanda qadın Röyami xatırladan bir şey elədi, amma bunu eynilə Röya kimi də eləməmişdi. Röya dilini onun ağzına soxanda Qalib hər dəfə arvadının bir anda bambaşqa adama çevrildiyini düşüncəyə qayğılanırdı. Türkan Şorayı təqdim eləyənsə Röyanınkından daha iri, daha ağır dilini Qalibin ağzına qoribo qələbə duyğusuyla, amma ləzzətlə və zarafat eləyən kimi soxanda Qalib qollarının arasındakı qadının yox, özünün tamamilə başqa adama çevrildiyini hiss eləyib daha da həyəcanlandı. Qadının oyun hissiylə itələyə-itələyə, yerli filmlərdəki heç inandırıcı olmayan öpüş səhnələrində olduğu kimi, alt-alta, üst-üsta, əvvəlcə biri alta, sonra o biri üstə çıxıb, çevrilib iri yatağın bir başından o biri başına yuvarlandılar. «Başımı fırlandırursan!» – qadın orada olmayan xəyalı yamsılıyıb, başı haqiqətən fırlanan kimi eləyib dilləndi. Qalib yatağın bu başından güzgüdə özlərini görə bildiklərini başa düşəndə bu ləzzətli yuvarlanma səhnəsinə niyə ehtiyac duyduğunu dərk elədi. Qadın özü soyunanda, Qalibi də soyunduranda güzgüdəki görüntüyə ləzzətlə tamaşa eləyə bilirdi. Daha sonra ikisi bərgə, sanki üçüncü adama tamaşa eləyən kimi, gimnastika yarışında çətin hərəkətləri eləyən iştirakçını qiymətləndirən münisflər həyatı üzvləri sayaq, bəlkə onlardan bir az da nəşəylə qadının bacarıqlarına güzgüdə gözlərini doydura-doydura bir-bir tamaşa elədilər. Daha sonra Qalibin güzgüyə baxmadığı məqamda qadın yatağın səssiz yayları üzərində qalxıb düşə-düşə: «İkimiz də başqa adama çevrildik», – dedi. «Kimə mən, kimə mən, kimə mən, kimə mən?» – soruşdu, amma Qalib ona eşitmək istəyəcəyi cavabı vermədi: özünü unutmuşdu. Qadının, «İki dəfə iki, dördü,

HAMIMIZ ONU GÖZLƏYİRİK

«Sirlı şeyləri dahşatlı dərəcədə sevirəm».

Dostoyevski

dediyini, «Dinlə, dinlə, dinlə!» dilləndiyini, naməlum padşahdan, zavallı şahzadəsindən nəgiz söyləyən kimi, yaxu danışan sayaq «miş»li keçmiş zamandan istifadə eləyib söz açdığını eşitdi.

«Mən sənəm, sən də mən, – daha sonra geyinəndə qadın dilləndi, – nə çıxar bundan, sən mən olmusan, mən də sən! – İşvəli baxışla gülümsəyirdi. – Türkan Şorayı sevdimmi?!»

«Sevdim».

«Onda qurtar məni bu həyatdan, qurtar məni, çıxar məni buradan, al məni, başqa yerə gedək, qaçaq, evlənək, yeni həyata başlayaq».

Hansı oyunun, hansı filmin parçasıydı bu? Qalib qərara gələ bilmədi. Bəlkə qadının istədiyi də bu idi. Qalibə evli olduğuna inanmadığını dedi: çünki evli kişiləri yaxşı tanıyır. Evlənsələr, Qalib 56-cı il modeli «Şevrolet»ini qaytarmağı bacarsa, birgə Boğaz gəzintisinə çıxacaq, Emirğanda halva alacaq, Tarabyada dənizə baxacaq, Böyükdərədə yemək yeyəcəkdilər.

«Böyükdərədən xoşum gəlmir», – Qalib dilləndi.

«Onda obos yerə gözləyirsən O-nu, – qadın dedi. – Heç vaxt gəlməyəcək O».

«Tələsirəm!»

«Mən tələsirəm, – qadın inad eləyib dilləndi. – Gələndə O-nu tanımaqdan qorxuram. O-nu hamıdan sonra görməkdən qorxuram. Axıra qalmaqdan qorxuram».

«O kimdi?» – Qalib soruşdu.

Qadın sirlı tərzdə gülümsədi. «Sən heç filmə tamaşa eləmirsənmi, oyunun qanunlarını bilmirsənmi? Belə şeyləri ağzından qaçıranları bu məmləkətdə sağ qoyarılmı? Mən yaşamaq istəyirəm».

Sirlı şəkildə yoxa çıxan, böyük ehtimalla, öldürülərək cəsədi Boğaza atılan bir yoldaşının əhvalatını danışanda kimsə qapını döyməyə başladı. Qadın susdu. Qalib otaqdan çıxanda qadın arxasınca pıçıldadı:

«Hamımız O-nu gözləyirik, hamımız, hamımız O-nu gözləyirik».

Hamımız O-nu gözləyirik. Hamımız yüz illərdi, O-nu gözləyirik. Bəzilərimiz Qalata körpüsü üzərindəki izdihamdan bezib Halicin qurğusun sayaq mavi sularına kədərle baxanda; bəzilərimiz Sürdibindəki iki göz otağı heç cür isitməyən sobaya odun atanda; bəzilərimiz Cahangirin ucqar küçələrindəki yunan evinin bitib-tükənməyən pilləkənlərini çıxanda; bəzilərimiz ucqar bir Anadolu qəsəbəsindəki meyhanada yoldaşlarıyla görüş vaxtını gözləyə-gözləyə İstanbul qəzetindəki tərəcəni tapanda; bəzilərimiz də həmin qəzetdə haqqında danışılan və şəkli çap olunan təyyarələrə minməyi, işıqlı salonlara girməyi, gözəl bədənləri qucaqlamağı arzulayanda O-nu gözləyirik. Əllərimizdə yüz dəfə oxunmuş qəzetlərdən qatlanmış kəsik kağızları, ən ucuz plastikkən düzəldildiyinə görə içindəki almaları da sintetik iy verən sellofan torbalar, ovuc içlərimizdə və barmaqlarımızda göyümtül izlər qoyan tor bazar zənbilləri palçıqlı səkilərlə sakitcə gedəndə də O-nu gözləyirik. Şənbə günü axşamları şüşələri-pəncərələri sındıran kişilərlə dünya gözəli qadınların doymaq mümkün olmayan macəralarına tamaşa etdiyimiz kinoteatrlarda, tənhalıq duyğusunu artıran fahişələrlə yatdığımız ümumxanaların küçəsindən, xırda meyillərimiz olduğunu bəhanə gətirib rəhmsiz yoldaşlarımızın bizimlə zarafat etdiyi mey-xanalarda, dəcəl uşaqları heç cür yata bilmədiyinə görə radiolarının dəfə-dəfə ləzzət ala-ala dinləmədiyimiz qonşu evindən qaydanda hamımız O-nu gözləyirik. Bəzilərimiz O-nun ilk dəfə arsız uşaqların sapandlarıyla küçə lampalarının sındırıcıqları ucqar məhəllələrin qaranlıq tinlərində görünəcəyini deyir, bəziləri də

«Milli lotereya», «Spor Toto», çıpaq qadınlı jurnal, oyuncaq, tü-tün, prezervativ və hər cür xırda-xuruş satan günahkarların dükanlarının qabağında. Harada, amma harada ilk dəfə görünürsə-görünsün, istər kiçik uşaqların gündə on iki saat qiymə yağurdu-ğu küftəci dükanlarında, istər minlərlə gözün birəcə istəyin baxışıyla yamb yegana gözə çevrildiyi kinoteatrlarda, istər mələk qədər gü-nahsız çobanların qəbiristanlıqlardakı sərvlərin heyratına büründü-yü yaşıl təpələrdə ilk dəfə peyda olsun, hamı O-nu birinci dəfə görün xoşbəxtin dərhal tanıyacağını, sonsuzluq qədər uzun, bir göz qırpı-mı qədər qısa sürən intizarı başa vurub, qurtuluş vaxtının çatdığınım dərhal başa düşülcəyini deyir.

Quran mövzuda yalnız hərfəri oxumasını bilənlər üçün açıq («al- İsrə» surəsinin 97-ci ayəsi. «öz-Zülmər» surəsinin Allahın Qura-nı «bir-birinə bənzər və cüt endirildiyindən» söz açan 23-cü ayəsi və s.) Quranın ehməsindən üç yüz il sonra yazılan qüdsli Mütəhhər İbn Tahirin¹ «Başlanğıc və tarix» adlı kitabına görə, bu mövzuda-kı yegana sübut Məhəmmədin «adı, görünüşü, ya da işi mənimkinə uyğun gələn bir adamın yol göstərəcəyi» barədə sözləri, ya da bu və oxşar hadisələrə qaynaqlıq ələyan o bir şahidlərin şahadətləri. Bundan yəna üç yüz il sonra şüərlərin Samirədəki Hakim-ül Vaxt türbəsinin yer altındakı zirzəmisində O-nun zühür etməsinin tən-tənlə gözlənilməsinə İbn Bəttutənin² «Səyahətnamə»sində qısa-cə toxunulduğunu bilirsiniz. Otuz il sonra isə Firuz Şahın³ katibinə yazdırdığına görə, Dehlinin sarı, tozlu küçələrində O-nu ifşə edəcəyi hərfərin sirriylə birgə gözləyən minlərlə bədbəxt varmış. Yəna eyni illərdə İbn Haldunun O-nun ortaya çıxmasıyla maraq-lı hadisələri ifrat şüə qaynaqlarından götürüb bir-bir şərh elədiyi «Müqəddimə»sində yenidən başqa bir yerin üzərində durduqlarını bilirik: O-nunla birlikdə Dəcəalin, Şeytanın, ya da avropalıların an-

¹ Mütəhhər İbn Tahir (? – təxmin. 965) – ərəb tarixçisi

² İbn Bəttutə (1304 – 1369) – Mərakeş səyyahı

³ Firuz Şah Tuğlaq – 1351–1388-ci illərdə Hindistan şahı

layışı və diliylə desək, Anti-Xristin görünəcəyi, o qiyamat və qurtu-luş günündə O-nun Dəcəali öldürəcəyi.

Heyratamiz olan şeylə ucqar Anadolu qəsəbəsindəki evində canlandırdığı təxəyyüli mənə yazan dəyərli oxucum Mehmet Yıl-mazdan ondan yeddi yüz il əvvəl, bunu təsəvvüründə canlandırıb «Ənkəyi Muqrib»ində yazan İbn Ərəbiyə, bizdən min yüz on bir il əvvəl O-nun qurtardıqlarına başçılıq ələyib İstanbulu xristianlardan geri alacağını yuxusunda gören filosof Əl Kindidən¹ çox sonralar gerçəkləşən bu yuxunun ucqar küçəsində, Bəyögludakı manufak-tura dükanında tağalaqlar, düymələr, neylon corablar arasında O-nu təsəvvüründə canlandıran tikişçi qıza qədər hamı böyük xilaskarı arzulaya-arzulaya gözləyəndə O-nun sifətini heç cür təsəvvüründə canlandırmaması.

Amma Dəcəali təsəvvürümüzə çox yaxşı gətirə bilirik: Buxari-nin «Ənbiyə»sinə görə, Dəcəal tək gözlü, qızılı saçlıdır, «Həccə»inə əsasən, simasında kim olduğu yazılıb; Tayalisiyə görə, qalın bo-yunlu olan Dəcəal, ondan min il sonra İstanbulda təxəyyülündə canlandıran Xoca Nizaməddin əfəndilərinin «Tövhihinə» görə, qırmızı gözlü, iribədənlidir. Mənim ilk jurnalistik illərimdə Ana-doluda çox oxunan «Qaraqözü» qəzetində bir türk cəngavərinin sərgüzəştlərindən danışan cizgi-romanda Dəcəal çaş və ayri ağızlı çəkilirdi. Hələ də fəth edilməmiş Konstantinopolin dilbərləriylə sevişən cəngavərimizin ağlagəlməz hiylələriylə əllaşdıy (bəzilərinə rəssama mən məsləhət görürdüm) Dəcəal geniş alınlı, iri burunlu, biqsız idi. Dəcəalin təxəyyülümüzü bir qədər hərəkətə gətirməsinin əvəzində hamımızın gözlədiyimiz xilaskarı, O-nu büt-ün rəngləriylə canlandıрмаğı bacaran yegana müəllifimiz doktor Fərid Kamalın² əsəri «Le Grand Pasha»n³ fransızca yazılıb, ancaq 1870-ci ildə Parisdə çap etdirə bilməsini bəzilərimiz ədəbiyyatımız üçün itki sayırlar.

¹ Əbu Yusif Yəqun ben İshaq Kindi (801 – 873) – tunisli filosof

² Fərid Kamal – yazıçının uydurduğu müəllif

³ Böyük Paşa (fr.)

O-nu bütün gerçəkliyi ilə təsvir edən bu yeganə əsəri – «Le Grand Pasha»nı fransızca yazıldığı üçün türk ədəbiyyatının bir hissəsi saymamaq nə qədər səhvdirsə, «Fəvvarə», ya da «Böyük Şərq» kimi şərqpərəst jurnallarda bəzilərinin əzginlik duyğusuyla rus romançısı Dostoyevskinin «Karamzov qardaşları»ndakı «Böyük inkvizitor» parçasının həmin kiçik risalədən götürüldüyünü irəli sürmələri də o qədər kədərlidir. Şərqdən Qərbə, ya da Qərbdən Şərqə aparılmış əsərlər əfsanəsi mənə həmişə bu fikrimi xatırladır: dünya dediyimiz yuxular ələmi ağər yuxudagözər heyrətiylə qapısından girdiyimiz evdirsə, ədəbiyyatlar da alışmaq istədiyimiz həmin evin otaqlarından asılmış divar saatlarına oxşayırlar. İndi:

1. Bu xəyallar evinin otaqlarındakı çıxıldayan saatların birinin düz, ya da səhv olduğunu demək axmaqlıqdır.

2. Otaqlardakı saatlardan birinin o birdəndən beş saat irəli olduğunu demək də axmaqlıqdır, çünki eyni saatin yeddi saat geri olduğu nəticəsi də eyni mantiqlə çıxarıla bilər.

3. Saatlardan biri ona iyirmi beş dəqiqə qaldığını göstərəndən müəyyən müddət sonra evdəki başqa saatin ona iyirmi beş dəqiqə qalmasını göstərəndən ikinci saatin birincini təqlid edərək nəticəsini çıxarmaq da axmaqlıqdır.

Sayı iki yüzü keçən mütəəvvüfənə kitab yazan İbn Ərəbi İbn Rüşdün¹ Kordovadakı yas mərasimində olmazdan bir il əvvəl Mərakeşdəydi, Quranın yuxarıda söz açdığım (ey tərtibçi, indi sütünün üstündəyik, «yuxarıda» yox, «aşağıda» yaz!) «əl-İsrə» surəsində danışılan, Məhəmmədin bir gecə Qüdsə aparılıb oradan pilləkənlə (ərəbcə «merac») göyə çıxması, cənnətə, cəhənnəmə əməlli-başlı tamaşa ələməsi rəvayətindən (yuxusundan) ilham əlb bir kitab yazırdı. İndi İbn Ərəbinin boladçının müşayiəti ilə göyün yeddi qatını necə dolaşdığını, oralarda gördüklərini, rastlaşdığı peyğəmbərlərə nə barədə söhbət etdiklərini danışmasına, ya da həmin kitabı düz 35 yaşında yazmasına baxıb, Nizam adlı yuxular-

¹ İbn Rüşd (1126 – 1198) – Əndəlüs ərəb filosofu

dan çıxma qızın düz, Beatricenin səhv, ya da İbn Ərəbinin düz, Dantenin səhv, ya da «Kitab əl İsrə»ylə «Makam əl Əsrə»nin düz, «Divina Jommedia»nin¹ səhv olduğuna hökm etmək bayaq söz açdığım birinci cür axmaqlığa nümunədir.

Əndəlüslü filosof İbn Tüfeylin² insan yaşamayan adaya düşən uşağın təbiəti, şeyləri, onu əmizdirən çüyürü, dənizi, ölümü, göyləri, «ilahi gerçəkləri» tanıya-tanıya orada təkcə illərlə yaşamasını düz on birinci əsrdə qələmə almasına baxıb Hayy İbn Yaakzanın³ Robinzon Kruzodan altı yüz il əvvəl olduğu qərarına gəlmək, ya da ikincisinin əşyaları, vasitələri daha təfərrüatla təsvir etməsinə baxıb İbn Tüfeylin Daniel Defodan altı yüz il geri olduğunu demək də ikinci növ axmaqlığa nümunədir.

Üçüncü Mustafa dövrünün şeyxülislamlarından Hacı Vəliyyüddin əfəndiləri 1761-ci ilin mart ayında bir cümə axşamı evinə gəlib iş otağında möhtəşəm şəkfi görün boşboğaz dostunun «Xoca əfəndi, şəkfin də beynin qədər qarışmış!» kimi hörmətsiz və yersiz sözüylə bağlı qəfildən ilhama gəlib həmin beynində, həmdə ədviyyat şəkfinə hər şeyin yerli-yerində olduğunu, ikisini bir-birinə oxşada-oxşada sübut edən uzun məsnəvi yazmağa başlayıb. Həmin əsərdə erməninin düzəltməyi ikiqapılı, dördgözlü və on iki siyirməli o şahənə şəkfdə olduğu kimi, beynimizin içində də saatları, məkanı, sayları, kağızları və bu gün «səbəbsizlik», «məvucudluq», «zərurət» dediyimiz nə qədər xırda-xuruşu saxlayan on iki göz olduğunu alman filosof Kantın saf ağılin on iki kateqoriyasını sıraladığı o məşhur əsərini çap etməsindən iyirmi il əvvəl göstərməsinə baxıb, almanın onu təqlid edərək nəticəsini çıxarmaq da üçüncü cür axmaqlığa nümunədir.

Doktor Fərid Kamal hamımızın gözlədiyimiz böyük xilaskarı – O-nu bütün canlılığıyla təsvir edəndə yüz il sonra soydaşlarımız ona bu cür axmaqlıqlarla yanaşacağını bilsəydi, heyrətlənməzdi;

¹ A.Dantenin «İlahi komediya»sı

² İbn Tüfeyl (1110 – 1185) – Əndəlüs yazıçısı və filosofu

³ Hayy İbn Yaakzan – İbn Tüfeylin əsərinin qəhrəmanı

çünkü, onsuz da, bütün həyatı onu yuxunun sükutuna tabe eləyən etinasızlıq, unudulma ovqatıyla əhatə olunmuşdu. Bu gün onun heç cür görə bilmədiyi simasını ancaq yuxudagazərin kabussayaq sifəti kimi xəyalımda canlandırma bilirdim: nəşəxor idi. Özü kimi Parisdəki bir çox xəstəsinə nəşəxor etdiyini Əbdürrəhman Şərəfin «Yeni osmanlılar və hüriyyə» adlı təhqiramiz əsərindən başa düşürük. 1866-cı ildə – bəli, Dostoyevskinin ikinci Avropa səfərindən bir il əvvəl – qeyri-müəyyən üsyan və hüriyyət duyğusu üzündən Parisə gedib. Avropada nəşr olunan «Hüriyyə» və «Müxbir» qəzetlərində bir-iki məqaləsi çıxıb, amma yəntürklər sarayla dil tapıb bir-bir İstanbulla qayıdanda o, Parisdə qalıb. Başqa bir iz yoxdur. Kitabın ön sözündə Bodlerin «Paradis Artifijli»indən¹ söz açdığına görə bəlkə mənim çox sevdiyim De Kuinjidən² xəbər vardır: bəlkə də tiryəklə sınaqlara da girişmişdi; amma O-nu təsvir etdiyi sahifələrdə həmin sınaqların yox, tamamilə əksinə, bu gün bizim ehtiyacımız olan qüvvətli məntiqi izləri görünür. Həmin yazını həmin məntiqi müzakirə etmək, silahlı qüvvələrimizin yurdsevər zabitlərinə «Le Grand Pasha»dakı təkzibolunmaz fikirləri tanıtmmaq üçün yazıram.

Amma həmin məntiqi dərk etmək üçün əvvəlcə kitabla tanış olmaq lazımdır. Mavi cildli, 1870-ci ildə Parisdə nəşir Pol-Malassis tərəfindən qalın sarı kağızda çap olunmuş kitab təsəvvür eləyin. Cəmi doxsan altı səhifədir. Bir fransız rassama (Dö Tenniel) çəkdirilmiş, o vaxtın İstanbulundan çox bu günün daş binəli, səkilli, qənbər döşənmiş İstanbul küçələrinə oxşayan, ovaxtkı daş hücrələrdən, ibtidai işgəncə alətlərindən çox, bugünkü beton siçan deşiklərini, asqılı, maqnitli işgəncə alətlərini xatırladan dairələrin, aşıların, kölgələrin rəsmlərini təsəvvürünüzə canlandırın.

Kitab bir gecəyarısı İstanbul ucqar küçələrindən birinin təsviri ilə açılır. Gözətçilərin səkiləri döyən dəyənlərindən,

uzaq məhəllələrdə bir-biriləriylə boğuşan it sürülərinin ulatılardan başqa, səs-səmir yox idi. Taxta evlərin barmalıqlarla örtülmüş pəncərələrindən işıq-filan sızır. Bir soba borusundan çıxan qeyri-müəyyən tüstü damların, qübbələrin üstünə enməkdə olan dumana qarışır. Bu dərin sükut içində boş səkilərlə addımlayan ayaq səsləri eşidilir. Hamı: xırqəni xırqə üstündən geyinib soyuq yataqlara girməyə hazırlaşan da, qat-qat yorğanlar altında yuxu görünənlər də bu qarib, yeni, gözənilməz ayaq səslərini müjdə kimi eşidir.

Ertəsi günə gecənin qaramatından uzaq günəşli şənlikdir. Hamı O-nu tanıyıb, hamı O-nun O olduğunu başa düşüb, hamı bədbinlik vaxtlarında heç bitib-tükənməyəcəyini güman etdiyi əzablarla dolu əbədiyyət vaxtının çatdığıni anlayıb. O, bu bayram havası içində qayıdan atlı qarışqalar, bərişən köhnə düşmənlər, alma şirniyyəti, məcun yeyən uşaqlar, birgə zarafatlaşan qadınlar və kişilər, çalılıb-oyunanlar arasındadır. O, gözəl günlərə çatdıracağı, zəfərdən zəfərə aparacağı bədbəxtlər arasında yeriyən fəvqəladə Xilaskardan çox, qardaşları arasında addımlayan böyük qardaşdır. Amma simasında bir şübhənin, düşüncənin, intuisiyanın kölgəsi də var. Bax onda, O, küçələrdə belə düşüncəli gedəndə Grand Pashanın adamları O-nu yaxalayıb, şəhərin daş kəmərlili soyuq zindanlarından birinə salırlar. Grand Pasha gecəyarısı, əlində çıraç O-na hücrəsində bağ çəkməyə gəlir, bütün gecəni danışır.

Kimdi Grand Pasha? Bunu yazan kimi, mən də oxucunun şəxsi sərbəstliyi ilə qərar gəlməsini istədiyimdən bu çox özünəməxsus adamın adını belə büsbütün türkçəyə çevirə bilmirəm. Paşa olmasına baxıb böyük dövlət adamı, böyük hərbi, ya da yüksək rütbəli hər hansı hərbi olduğunu düşünə bilirik. Sözlərindəki mənəvi doğruluğuna baxıb, eyni zamanda, filosof, ya da bizdə çox rast gəlinən, özündən çox dövlət, millət düşünən adamlarda hiss etdiyimiz, bir növ, müdriqliyə çatmış ali adam olduğunu da düşünə bilirik. Bütün gecəni həmin zindan hücrəsində Grand Pasha danışacaq. O

¹ «Süni cənnət» – Bodlerin narkotiklər haqqında traktatı

² De Kuinci (1785 – 1859) – ingilis yazıçısı

dinləyəcək. Bu da Grand Pashanın O-nu susduran və yola gətirən məntiqi və sözləri:

1. Hamı kimi mən də dərhal sənin O olduğunu başa düşdüm (Grand Pasha sözsə bu cür başlayır). Bunu başa düşməyim üçün yüzlərlə, minlərlə ildir edildiyi kimi, hərflərin, rəqəmlərin sirlərinə, göydəki, ya da Qurandakı əlamətlərə, sənin haqqında yazılmış xəyanətlərə müraciət etməyimə heç ehtiyac qalmadı. İzdihmanın üzündəki sevinci və zəfər həyəcanını gören kimi sənin O olduğunu başa düşdüm. İndi səndən əzabları, kədəri unudurmadığımı, itirdikləri ümidi qaytaracağımı, onları qələbədən qələbəyə aparmadığımı gözləyirlər, amma sən bunları verə biləcəksənmi onlara? Yüz illərlə əvvəl Məhəmməd bədbəxtlərə ümid verə bilməmişdi, çünki qılıncıyla onları qələbədən qələbəyə aparmışdı. Amma bu gün imanımız necə olursa-olsun, İslamın düşmənlərinin silahları bizimkilərdən daha güclüdür. Heç bir hərbi uğura imkanı yoxdur! Bu, özlərini «O» kimi tanıdan saxta mehdilərin Hindistandan, Afrikadan ingilislərə, fransızlara bir müddət başağrısı vermələrindən sonra əzilib yox olmalarından, daha böyük dağıntılara şərait yaratmalarından da qəddin deyilmi (bu səhifələrdən yalnız İslamın yox, Şərqi Qərbi qarşısında böyük miqyaslı qələbə qazanmasının da artıq xəyal olduğunu göstərən hərbi, iqtisadi qarşılıqlar var: Grand Pasha Qərbin zənginlik səviyyəsiylə Şərqi səfəllətinə əsl siyasətçinin edəcəyi kimi düzgün müqayisə eləyir, O, şərhlətən yox, haqiqətən O olduğundan çəkilən bu bədbinlik yaradan mənzərəni dinib-danışmadan və qüssəylə təsdiqləyir)?

2. Amma bu ürək ağrından səfəllət, təbii ki, bədbəxtlərə qələbə ümidi verə biləcəyi mənası daşıyır (Grand Pasha gecəyarısından xəyili keçdiyi bir vaxtda sözlərinə davam eləyir). Yalnız «xari-ci» düşmənlərimizə qarşı mübarizəyə başlamırıq. Amma bas daxildəkilər? Bütün səfəllətin, əzablarımızın qaynağı içimizdəki günahkarlar, müamələçilər, qaniçənlər, zalımlar, ya da elə olduqları halda, üzdən mələk kimi görünənlər deyilmi? Bədbəxt qardaşları-

na qələbənin və xoşbəxtliyin ümidini yalnızca içimizdəki düşmənlərə qarşı başlayacağı mübarizəylə verə biləcəyini sən də görürsən, elə deyilmi? Onda, deməli, bu mübarizənin qəhrəman hərbçilərlə, qəzətlərlə yox, xəbərçilərlə, calladlarla, polislə, işğəncələrlə birgə aparılacaq mübarizə olduğunu da görürsən. Ümitsizlərə səfəllət məsul olan günahkar göstərmək lazımdır ki, onun başının əzilməsiylə cənnətin yer üzünə enəcəyinə inana bilsinlər. Bizim son üç yüz ildə etdiyimiz də yalnız budur. Qardaşlarımızı ümid vermək üçün onlara aralarındakı günahkarları göstəririk. Onlar da çörək qəddər ümid də istədiklərinə görə inanırlar. Günahkarların arasında ən ağıllı və ən dürüst olanları hər şeyin bu məntiqlə edildiyini gördüklərindən cəzaları verilməmişdən əvvəl, əgər varsa, kiçik günahlarını birə on qat artırıb danışırlar ki, bədbəxt qardaşları, heç olmasa, bir az da ümidləna bilsinlər. Bəzilərini əfv belə eləyirik, aramızda qarışıb günahkar ovuna çıxırlar. Quran kimi, ümid də yalnız vicdani həyatımızı yox, bizim dünyəvi həyatımızı da diri saxlayır: çünki ümidi, azadlığı çörək gözlədiyimiz yerdən gözləyirik.

3. Səndən gözələnən bütün bu çətin işləri bacara biləcək qəddər qətiyyətli, camaat arasından günahkarları gözünü qırpmadan çəkib çıxara biləcək qəddər ədalətli, çox istəmədən də olsa, onlara işğəncə verəcək qəddər, bütün bu işlərin öhdəsindən gələcək qəddər güclü olduğunu biliyəm: çünki O-san sən. Amma bu ümidlə camaatın başını nə qəddər qata biləcəksən? Bir müddət sonra işlərin düzəlmədiyini görəcəklər. Əllərindəki çörək artmadığından səndən aldıkları ümid də tükənməyə başlayacaq. Onda yəna kitabə və hər iki dünyaya olan inamlarını itirməyə başlayacaqlar: bir gün əvvəl yaşadıkları dərin bədbinliyin, əxlaqsızlığın, ruhi səfəllətin ağışına düşəcəklər. Ən pisi, səndən şübhələnməyə, sənə nifrət eləməyə başlayacaqlar. Xəbərçilər sənə calladlarına, çalışqan işğəncələrinə sevə-sevə təslim elədikləri günahkarlar üçün vicdan əzabı duymağa başlayacaqlar: polislər, nəzarətçilər verdikləri işğəncələrin mənasızlığından elə yorulacaqlar ki, onları nə ən son üsullar, nə də sənə onlara

QARLI GECƏNİN EŞQ TARİXÇƏLƏRİ

*«İşsiz-gücsüz adamlarla nağıl, əhvalat axtaranları»**Mövlana*

verməyə çalışdığı ümid sakitləşdirəcək; qərara gələcəklər ki, dar ağaclarından üzüm salxımları kimi sallandırılan bədbəxtlər əbas yero qurban verilib. O qiyamət günündə artıq nə sənə, nə sənə onlara danışdığı rəvayətlərə inanacaqalarını görürsən. Amma daha pisini də görürsən: həmişə birgə inanacaqaları tarixçə qalmayan-da hamısı bir-bir öz tarixçəsinə inanmağa başlayacaq, hər kəsin öz rəvayəti olacaq, hər kəs öz tarixçəsinə danışmaq istəyəcək. İzdihamlı şəhərlərin kirli küçələrində, heç cür qaydaya salmaq mümkün olmayan palçıqlı meydanlarında, milyonlarla səfil başqalarının ətrafında bədbəxtlik hələsi gözdirən kimi, gözdiydikləri öz tarixçələri ilə yuxudagəzərlər sayaq kədərlə gəzişəcəklər. Onda onların nəzərində artıq sən O yox, Dəccal olacaqsan, Dəccal da sən olacaq! Bu dəfə sən yox, Dəccalın, O-nun rəvayətlərinə inanmaq istəyəcəklər. Dəccal qələbəylə geri qayıdan mən, ya da mənim kimi bir adam olacaq. O da bu bədbəxtliklə sənə illərdən bəri onları aldatdığıni, onlara ümid yox, yalan söylədiyini, əslində, O yox, Dəccal olduğunu deyəcək. Bəlkə buna da ehtiyac qalmayacaq, ya Dəccalın özü, ya da illərdən bəri sənə onu aldatdığı bərdə qərara gəlmiş bir bədbəxt bir gecəyarısı qaranlıq küçədə tapançasının güllələrini sənə bir vaxtlar gülləkeçməz güman edilən fani bədəninə boşaldacaq. Beləliklə, illərlə onlara ümid verdiyini, illərlə onları aldatdığına görə bir gecə artıq alışıb sevməyə başladığı palçıqlı küçələrin, çirkli səkilərin birində meyitini tapacaqlar.

Sirkəçidən Qaratasaraya gələrkən taksidə yanında oturduğu ağqara kinolardan çıxmış adamı yenidən görəndə Qalib Türkan Şəray oxşarının otağında yeni çıxmışdı. Böyoğlu polis məntəqəsinin qabağında idi, hara gedəcəyini qot eləyə bilmirdi, mavi işığı yanıt-sənən polis maşını tına dönüb səkiyə yanaşanda bir anlığa ayaq saxladı. Maşının tələsik açılan arxa qapısından itələyib darta-darta çıxarılan adamı dərhal tanıdı: iki polisin arasında idi, üzərindəki o ağqara filmlərlə yaraşan hava itmiş, əvəzinə gecənin açıq-mavi, günahkar rənglərinə uyğun canlılıq gəlmişdi. Dodağının kənarında polis məntəqəsinin ətrafını hər cür başqına qarşı gur işıqlandıran lampaların parlaq işığının əks etdiyi tünd-qırmızı qan izi vardı, amma silmirdi. Taksidə bərk-bərk yapıdığı iş adamı çantası polislərin birinin öləndəydi, günahını qəbul etmiş adamların təvəkkülüylə irəli bax-baxa addımlayırdı, amma elə bil həyatından da həddən artıq razıydı. Polis məntəqəsinin bayır pilləkənlərinin qarşısında Qalibi görəndə bir anlığa qoribə, qorxunc zövqlə baxdı:

«Axşamınız xeyir, bəy əfəndi!»

«Axşamınız xeyir!» – Qalib qətiyyətsizliklə diləndi.

«Kimdi o?» – polislərdən biri Qalibə işarə eləyib soruşdu.

Adamı itələyib darta-darta polis məntəqəsinin qapısından içəri soxduqlarından Qalib danışdığı davamını eşitmədi.

Böyük prospektə çıxanda saat biri keçirdi: qarlı örtülü səkilərdən hələ gəlib-keçənlər vardı. «İngilis konsulluğunun bağçasına paralel küçələrdən birində, – Qalib düşünürdü, – yalnız Anadoludan pul verməyə gələn hacı ağaların yox, oxuyub-yazanların da getdiyi,

səhərə qədər açıq bir yer varmı!» Bu məlumatları belə yerlərdən, elə bil zarafatyana dildən istifadə edən kimi deyib söz açan sənət jurnallarından Röya götürürdü.

«Tokatlıyan hoteli»nin köhnə binasının qabağında Qalib İsgəndərlə qarşılaşdı. Nəfəsindən əməlli-başlı raki içdiyi başa düşülürdü: BBC-dən gələn televiziya əməkdaşları dəstəsini «Pera Palas»dan götürüb, ««min bir gecə İstanbula»yla tanış ələmək» üçün onları gəzdirib (zibil yemişlərini qurdalayan itlər, haşış və xalı tacirləri, göbəkli göbək rəqqasələri, pavilyon lotuları və s.), arxa küçələrin birində də bir pavilyona aparıb. Əli çantalı qərribə bir adam anlaşılmayan söz üzündən orada dava salıb, onlarla yox, başqalarıyla, polislər gəlib həmin adamı qamarlayıb aparıblar, bir başqası da pəncərədən dırmanıb qaçıb, bu qarışıqlıqdan sonra da masaların arxasında ətrafdan gələn başqaları da oturub, beləcə də, istərsə, indi Qalibin də iştirak eləyər biləcəyi əyləncəli gecə başlayıb. Qalib süzgəcsiz papiros axtaran İsgəndərlə Bəyögludə aşağı-yuxarı gedib-gələndən sonra qapısında «Gecə klub» yazılmış pavilyona getdi.

Qalibi nəşayla, etinasızlıqla, gurultuyla qarşıladılar. İngilislərin arasındakı gözəl bir qadın öz əhvalatından danışdı. Sazəndələr susmuşdular, nömrəsinə başlayan hoqqabaz qutuların içindən qutular, o qutuların içindən də başqa qutular çıxarırdı. Kəmərkəsi olan qızın qıçları ayırıydı, göbəyinin bir az aşağısında «qeyəsən» əməliyyatının tikiş izləri vardı. Qalib qadının uşaq-filan yox, yalnız əlindəki yuxulu dovşanı doğa biləcəyini fikirləşdi. Zati Sunqurdan götürülmə «iton radio» nömrəsindən sonra qutulardan yenə qutular çıxmağa başlayanda pavilyonda maraqlı idi.

Masanın o biri başında oturan ingilis qadının danışdıqlarını İsgəndər türkcəyə tərcümə edirdi. Qalib əvvəlinə çatmadığı əhvalatın mənasını qadının mənalı sifətindən oxuya biləcəyinə xoş məramla inana-inana dinlədi. Əhvalatın qalan hissəsindən bir qadının (Qalib fikirləşdi ki, əhvalatı danışan qadının özüdür) onu doqquz yaşından bəri tanıyan, sevan bir kişini açıq-aydın hoqiqətə, dalğınca gətirdiyi

Bizans pulunun üzərindəki müəyyən mənaya inandırmaq istədiyi, amma qadına duyduğu sevgidən başqa bir şey görə bilməyən kişinin gözlərinin birgə şahid olduqları bu səhrə yumulduğu, yalnız eşqinin həyəcanıyla şeirlər yazdı başa düşülürdü. «Beləcə, dalğınca dənizin dibindən tapdığı Bizans puluna görə əmiuşaqları, nəhayət ki, evlənrə biliblər. Amma pulun üzərində gördüyü sifətin səhrinə inanan qadının həyatı bütünlüklə dəyişsə də, kişi heç bir şey başa düşməyib», – qadının dediklərini türkcə söyləyən İsgəndər dedi. Buna görə də qadın ömrünün axırına qədər təkbaşına qüllədə yaşayıb (Qalib qadının kişini atıb getdiyini fikirləşdi). Əhvalatın sona çatdığı məlum olanda uzun masanın arxasında oturanların baxdıqları o «insani duyğular»a hörmətlə «insani» sükut Qalibə səfeh görünürdü. Gözəl qadının axmaq kişini atıb getdiyinə görə bəlkə həminin özü kimi sevinməsinə istəmədi, amma «gözəl qadın» gözəlliyi yanında, yarısını dinlədiyi əhvalatın faciəvi (çünki belə nümayişkarənə sözlərə fikir verən o qondarma və səfeh sükuta bürünmüşdülər) və kədərli sonu güllüncə idi. Əhvalatını bitirəndə Qalib danışan qadının gözəl yox, yalnız canyaxan olduğu qərarına gəlmək istədi.

Bundan sonrakı əhvalatı danışmağa başlayan uzunboy adamın adını orda-burda əvvəllərdə eşitdiyi yazıçı olduğunu Qalib İsgəndərin sözüdən başa düşdü. Eynəklili adam danışacağılarının yenə bir yazıçıyla bağlı olduğunu deyib, dinləyicilərini həmin yazıçının şəxsiyyətini özünün şəxsiyyəti ilə qarışdırılmaları üçün xəbərdarlıq etdi. Yazıçı bunu bir az utancaq, bir az da məclisdəkilərlə yaxınlıq qurmaq istəyən tərzdə deyəndə qərribə şəkildə gülmədiyindən Qalib yazıçının niyyəti barədə tərəddüdü qalmışdı.

Yazıçının danışdığına görə, həmin adam uzun illər öz evində, tək-tənha, heç kəsə göstərmədiyi, göstərsə də, heç kəsin çap etməyəcəyi romanlar, hekayələr yazıb. Vurgunluqla bağlı olduğu işinə (o vaxtlar iş də deyilmiş) özünü o qədər həsr eləyib ki, tonhəlq yazıçı üçün, bir növ, vərdisi olub: adamları sevmədiyi, ya da həyatlarına etiraz-

ları olduğuna görə yox, bağlı qapı arxasındakı yazı masasından heç cür ayrılmadığından adam arasına çıxmırmış. Qırx il ərzində masanın arxasında tək-tənha yaşaya-yəşaya yazıçının «ictimai həyat» vərdisləri elə qarşılıb ki, adam arasına çıxanda, izdiham içinə girəndə çəşib bir küncə çökülür, masasının arxasına qayıdacağı vaxtı gözləyirmiş. Masasının arxasında hər gün on dörd saatdan artıq vaxt keçirdəndən sonra səhərə yaxın, günün ilk azan səsləri şəhərin minarələrində və təpələrində bir-birinin arxasınca eşidiləndə yazıçı yatağına girər, bu qədər illər ərzində birçə dəfə, o da təsadüfən görə bildiyi sevgilisini xəyalında canlandırarmış, amma həmin qadını təsəvvüründə hamının haqqında danışdığı cür «eşq»lə, ya da «cinsi əlaqə» duyğusuyla yox, yalnız tənhalığın əksi ola biləcək xəyali yoldaşlıq intizarıyla canlandırmış.

«Eşq»i yalnız kitablardan başa düşə biləcəyini, cinsi əlaqə məsələsində çox həyəcanlı olmadığını söyləyən yazıçı xəyalında canlandırıdığı həmin tayı-bərabəri olmayan gözəl qadınla illər keçəndən sonra evlənib də. Eynilə həmin məqamlarda çap olunan kitabları kimi, bu evlənmə onun həyatında elə bir dəyişiklik etməyib. Yəni yazıçı gündə on dörd saatını təkcə masa arxasında oturmaqla keçirirmiş, yəni hekayələrindəki cümlələri səbirlə, ağır-ağır yenidən qurur, yeni hekayələr üçün təfərrüatları xəyalında canlandıranda saatlarla masasının üstündəki ağ kağızlara baxırmış. Həyatındakı yeganə dəyişiklik səhərə yaxın girdiyi yatağında sakitcə yatan gözəl və dinc arvadının gördüyü yuxularla özünün səhər azanına qulaq asanda vərdişi üzrə xəyalında canlandırıdıkları arasında hiss etdiyi eynilikmiş. Arvadının yanında uzanıb xəyalına cumanda artıq yazıçıya elə gəlirmiş ki, öz xəyallarıyla arvadının xəyalları arasında bağlılıq var. Eynilə nəfəs alıb-vermələrində özləri də bilmədən yaranan, təvazökar musiqinin zilini-bəmini xatırladan ahəng kimi. Yazıçı yeni həyatından razıymış, uzun tənhalıq illərindən sonra başqa adamın yanında yatmaq ona çətin gəlmirmiş, gözəl qadının nəfəsini

dinləyə-dinləyə xəyala getməkdən, yuxularının bir-birinə qarışdığına inanmaqdan xoşu gəlirmiş.

Bir qış günü arvadı əməlli-başlı bəhanə göstərmədən onu atıb gedəndə yazıçı üçün çətin günlər başlayıb. Səhər azanını dinləyəndə yatdığı yatağında heç cür əvvəlki kimi xəyala gedə bilmirmiş. Evləndəndən əvvəl və evli olduğu vaxt asanlıqla canlandırır sakitcə yatdığı xəyallar istədiyi «inanırcılıq», ya da «parlaqlıq» səviyyəsinə heç cür qalxa bilmirmiş. İstədiyi sayaq yazma bilmədiyi romandakı kimi, sanki xəyallarında siri ortaya çıxmayan, yazıçını qorxulu çıxılmaz küçələrə sürükləyən çatışmazlıq, qatiyyətsizlik varmış. Arvadının onu atıb getdiyi ilk günlərdə yazıçının yuxularındakı bu düşkünlük o vəziyyətə çatıb ki, həmişə səhər azanlarıyla yatan yazıçı quşların obaşdan ağaclarla ötməsindən, qağayıların gecələr həmişə birgə yığışdıqları şəhər damlarını tərk etməsindən, zibil qablarını aparan ilk bələdiyyə maşınlarının keçməsindən xeyli sonra belə yata bilmirmiş. Daha da pisi xəyallarındakı, yuxusundakı bu çatışmazlığın yazıçının yazdığı səhifələrdə də özünü göstərməsiymiş. İyirmi dəfə yenidən yazsa da, yazıçı ən sadə cümləyə belə istədiyi canlılığı yəni bilmədiyini görmürmüş.

Bütün dünyasını bürtüyən böhrandan çıxmaq üçün yazıçı çox zəhmət çəkib, özünü yeni ciddi nizam-intizama tabe eləyib, əvvəlki xəyallarının ahəngini tapmaq üçün özünü onları bir-bir xatırlamağa məcbur eləyib. Həftələr keçəndən sonra, yəni səhər azanlarıyla sakit yatdığı yuxudan dərhal sonra, yuxuda yeriyan kimi qalxıb arxasında oturduğu yazı masası arxasında arzuladığı canlı və gözəl sözləri yazmağa başlayanda böhrandan çıxdığını da, bunu bacarmaq üçün özü də bilmədən kəşf elədiyi qəribə hiyləyə müraciət elədiyini də başa düşüb.

Arvadının atıb getdiyi adam arzuladığı xəyalları canlandırma bilmədiyindən yazıçı əvvəlcə əvvəlki vəziyyətini, yatağına kimsoni buraxmayan, xəyalları heç bir gözəl qadının yuxularıyla qarışmayan əvvəlki vəziyyətini təsəvvüründə canlandırırmiş. Keçmişdə qoydu-

ğ u o şəxsiyyətini qatıyyətlə, o qədər ciddiyyətlə xəyalında canlandırılmış ki, axırda təsəvvüründə yaratdığı həmin adamın yerinə keçir, beləcə, onun xəyallarını canlandırmağa başlayıb sakit yata bilirmiş. Qısa müddətdən sonra da bu ikili həyata alışdıqından təsəvvüründə canlandırmaq, ya da yazmaq məqsədilə özünü məcbur eləməsinə belə ehtiyac qalmayıb. Eyni papiroslarla külqabını doldura-doldura, eyni fincanla qəhvə içə-çığ başqa adama çevrilib yazır, eyni yataqda, eyni saatlarda öz keçmişinin xəyalına bürünüb sakit yata bilirmiş.

Bir gün arvadı yenə əməlli-başlı bəhanə göstərmədən onun yanına (qadın «evə» deyibmiş) qayıdanda yazıçı üçün yenə əlişə bilmədiyini çətin dövr başlayıb. Atıldığı ilk günlərdə təsəvvürlərində özünü göstərən qeyri-müəyyənlik sanki yenidən bütün həyatını bürüyüb. Əlləşə-allaşə yatdığı yuxularından qarabasmalarla oyanan, əvvəlki şəxsiyyəti ilə də, yeni şəxsiyyəti ilə də sakitlik tapmadan, evinin yolunu çəşmiş sərxoş kimi ikisinin arasında mənasızcasına dolaşmış. Bu yuxusuzluq səhərlərinin birində yatağından qalxıb, əlində yastıq yazı masasıyla kağızlarının durduğu qızdırıcı və toz qoxusu verən otağa keçən yazıçı oradakı kiçik divanda büzüsbüz uzananda dərhal dərini yuxuya gedib. Həmin səhərdən sonra yazıçı sakit və sirlə arvadının yanında, onun anlaşılmaz yuxularıyla yox, həmişə otaqda, yazı masasıyla kağızlarının yanında yatıb. Oyanar-oyanmaz yuxuyla oyaqlıq arasında yazı masasının arxasında oturub xəyallarının davamı kimi görünən hekayələrinə sakitcə davam eləyər bilirmiş, amma indi qorxdığı başqa bir dərddə varmış.

Arvadı onu atıb getməmişdən əvvəl bir-birlərinin yerinə keçən, bir-birlərinin oxşarı olan iki adam haqqında sonralar oxucularının «tarixi» adlandırdıqları kitab yazmış. Yazıçı sakitcə yatmaq, yazmaq üçün əvvəlki şəxsiyyətinin xəyalına bürünəndə hekayəti yazan adam olur, öz gələcəyini də, həmin xəyalın gələcəyini də yazaya bilmədiyini gördüyündə eyni həyəcanla əvvəlki «oxşarlar hekayəti»ni yenidən yazır. Hər şeyin hər şeyi yamsılacağı, bütün əhvalatların və adamların özlərindən başqa şeylərin təqlidi və

əslə olduğu, bütün əhvalatların başqa əhvalatlara aparıb çıxardığı bu dünya bir müddət sonra yazıçıya o qədər gerçək görünməyə başlayıb ki, bu qədər «aşkar» gerçəkliliklə yazılan hekayələrə kimsənin aldanmayacağını düşünüb, özünün yazmaqdan, oxucularının inanmaqdan xoşu gələcəyi həqiqətdənkənar dünyaya girmək qərarına gəlib. Bu məqsədlə gözəl, sirlə arvadı yatağında sakitcə yatanda yazıçı gecəyanlar şəhərin qaralıq küçələrində, lampaları sınıq ucaqar məhəllələrdə, Bizansdan qalma yeraltı dohlizlərdə, nəşəxor, qarib qəhvəxanalarında, meyxanalarında, pavilyonlarında gəzirmiş. İndiyə qədər gördükləri ona «şəhərimizdəki» həyatın təxəyyüldə canlandırılmış dünya qədər gerçək olduğunu öyrəlib. Bu, təbii ki, ələmin kitab olduğunu təsdiqləyirmiş. Bu həyatı oxumaqdan, şəhərin ona hər an verdiyi yeni səhifələrdə rast gəldiyi sifətlərə, əlamətlərə, əhvalatlara baxa-baxa hər gün saatlarla gəzişib, guşə-guşə dolaşmaqdan o qədər xoşu gəlirmiş ki, indi yatağında yatan gözəl arvadının yanına, yanında qoyduğu hekayətinə heç qayıtmaqdan qorxurmuş.

Eşqdən çox, tonhəliğin, əhvalatın özündən çox, əhvalat danışmağın üzərində durduğundan yazıçının danışdığı sükutla qarşılandı. Həminin «səbəbsiz atılma» xətirosi olduğundan Qalib yazıçının arvadının onu niyə atıb getdiyinin xüsusilə maraqlı olduğunu düşündü.

Bundan sonra danışmağa başlayan pavilyon qadını danışacaq-larının həqiqət olduğunu bir neçə dəfə təkrarlayıb, «turist yoldaş-larımızın» da bu əməliyyəti məqamdan xəbərdar olmalarından xüsusilə əmin olmaq istədi: çünki hekayətinin yalnız Türkiyəyə yox, bütün dünyaya ibrət olmasını istəyirdi.

Əhvalat yaxın tarixdə yenə bu pavilyonda başlayırdı. İki əmiuşağı illər keçəndən sonra eyni pavilyonda qarşılaşıb uşaqlıq eşqlərini yenidən alovlandırmışlar. Qadın pavilyon qadını, kişi də lotu («Yəni dallal», – qadın «turistlərə» sarı dönüb dedi) olduğundan, belə hallarda gözəldiyi kimi, aralarında kişinin qızı varmı-

na şərait yaradan «namus» vəziyyəti də yoxmuş. O vaxtlar pavilyonda da məmləkətdəki kimi əmin-amanlıqmış, gənclər bir-birilərinə küçələrdə güllə atmaz, öpər, bayramlarda bir-birilərinə bomba yox, şirniyyat torbası yollarıarmış. Qızla oğlan da xoşbəxt imişlər. Qızın atası qafildən öldüyünə görə eyni evdə yaşayar, amma ayrı yataqlarda yatar, səbirsizliklə evlənacakları günü gözləyərmişlər.

O gün gəlib çatanda, qadın yanında bütün Bəyöğlunun pavilyon qadınları boyanıb-bəzənib, ətir çiləyəndə kişi toy münasibətilə saç-saqqalını qırxdırandan sonra çıxdığı böyük prospektə gözəllər gözəli olan bir qadının toruna düşür. Bir anda aqlını başından alan qadın onu «Pera Palas»dakı otağına aparandan, doyunca da seviləndən sonra sirrini açib: bu bəxtsiz qadın İran şahıyla ingilis kraliçasının bic qızıymış. Onu zövq gecəsindən sonra üzü üstə qoyan anasıyla atasından intiqam almaq üçün qurduğu böyük planın bir hissəsi kimi Türkiyəyə gəlib. Lotumuzdan bir yarısı Milli Təhlükəsizlikdə, bir yarısı gizli polis təşkilatında olan xəritəni ələ keçirməsini istəyirmiş.

Ehtiras alovlarıyla yanan cavan oğlan icazə istəyib toyun olacağı pavilyona qaçıb; dəvət olunanlar dağılışıblarmış, amma qız bir künkədə ağlayırmış. Əvvəlcə onu ovudub, sonra «milli mübarizə»nin arxasınca düşdüyünü deyib. Nikahlarını təxirə salıblar, bütün pavilyon qadınlarına, göbək rəqqasələrinə, görüşə çıxan qadınlara, Suluqulə rəqqasələrinə xəbər salıb İstanbul fahişəxanalarına düşən polisləri bir-bir əldən keçiriblər. Nəhayət, iki parçasını da əldə eləyib xəritəni birləşdirəndə qız əmioğlunun İstanbulun bütün işgüzar qadınları kimi, ona qarşı da oyun oynadığını, İran şahıyla ingilis kraliçasının qızına vurulduğunu başa düşüb. Sinəsinin sol tərəfində gizlədiyi xəritəylə birgə özünü kədərlə sürgün eləyib, ən düşük qadınlarla ən əxlaqsız kişilərin getdiyi Kuledibindəki fahişəxananın bir otağında gizlənib.

Əmioğlu bədxasiyyət şahzadənin əmri ilə İstanbulu qarış-qarıxtarmağa başlayıb. Amma axtardıqca axtardığı adamı yox, ax-

tardığını, hər hansı qadını yox, eşqi, şahzadəni yox, uşaqlığının əmioğuzasını sevdiyini dərk eləyib. Lap axırda tapdığı Kuledibindəki fahişəxanada bədənnüma güzgüdən tamaşa elədiyi uşaqlıq eşqinin kəpənək qalstuk taxan bir varlıya qarşı «təmizliyini qorumaq» üçün nə oyunlar çıxardığını görəndə qapını sındırıb qızı xilas edir. Lotunun ürəyi yana-yana (yarıçılpaq sevgilisinin tütək çalması) baxdığı deşiyə dayadığı gözünün üstündə əzabdan böyük bir ət məni çıxır, bir daha da yox olmur. Eşqlərinin eyni nişanından qızın da sol döşünün altında varmış. Polislə birgə «Pera Palas»a basqın eləyib bədxasiyyət qadını yaxalayandasa kişi udan şahzadənin siyirmələrindən bir-bir əldəlib siyasi kolleksiyasına daxil etdiyi on minlərlə günahsız cavanın müxtəlif pozalarda çəkilmiş çılpaq şəkilləri çıxıb. Bundan başqa, bu geniş siyasi yelpiyin yanında televiziya anarxistlərlə birgə nümayiş etdirilən kitabların yüzlərlə nüsxəsi, oraq-çəkicli bəyannamələrlə son üzdənirəq padşahın vəsiyyəti və üzərində Bizans xaçı işlənmiş Türkiyəni parçalamaq planları da varmış. Heç demə, polis məmləkətə anarxizmi, eynilə Avropa bəlası kimi, bu qadının gətirdiyini çox yaxşı bilirmiş, amma qadının şəkilləri arasında nə qədər polisimizin də əlidəyənakli, lüt-ürəyən şəkli çıxdığından hadisə qəzetlərə yol tapmadan ört-basdır edilib. Yalnız əmioşaqıların toy xəbərinin bir şəkillə birgə çap olunmasına icazə verilib.

Bir küncündə hekayəçimizin şəxsən özünün də oynında yaxası tülkü xəzində şıq paltosu, bu anda da taxdığı inci sırğalarıyla gürüdüyü həmin şəkilli qəzet kəşiyini pavilyon qadını çantasından çıxartdı, masa arxasında əl-əl gəzdirməsini tapşırı.

Daha sonra danışdığını bəzi şübhələr, hətta aradabir təbəssümlərlə qarşılandığını görəndə qadın hirsənib, danışdıqlarının doğru olduğunu deyib içəri səsləndi: şahzadənin qurbanlarıyla birgə nə qədər ədəbsiz şəklini çəkən fotoqraf da buradaydı. Pavilyon qadını masaya yaxınlaşan boz saçlı fotoqraf «qonaqlarımızın» yaxşı eşq hekayəsi müqabilində həm şəkil çəkdirəcəklərini, həm də bolluca

başxış verəcəklərini deyəndə yaşlı fotoqraf bir əhvalat danışmağa başladı:

«Bundan ən azı otuz il əvvəl kiçik studiyasına gələn bir uşaq fotoqrafı Şişlidə tramvay yolu üzərindəki evlərdən birinə çağırıb. Vərlə ayləncələri üçün daha münasib olan bu qədər həmkarı ola-ola, «pavilyon fotoqrafı» kimi tanınan adamın niyə axtarıldığıyla maraqlanıb getdiyi həmin evdə fotoqrafımızı qarşılayan gənc, gözəl və dul qadın ona «kiş» taklifi edib: fotoqrafa yaxşı pul müqabilində hər gecə Bayoğlu pavilyonunda çəkdiiyi yüzrlərlə şəkillərin surətini səhər gətirib ona verməyi təklif eləyib.

Fotoqraf bir az da maraqlı olduğundan qəbul etdiyi bu işin arxasında «eşq əhvalatı» olduğunu sezib, qırmızı saçlı, şəhla gözrlü qadını bəcərdiği qədər yaxından izləmək qərarına gəlir. İlk iki ilin axırında qadının hələ əvvəldən tanıdığı, ya da şəklini gördüyü müəyyən bir kişini axtarmadığını başa düşüb, çünki qadının hər səhər nəzərdən keçirdiyi yüzrlərlə şəklın içindən aradabir seçib başqa pozalarını, böyüdülmüş şəkillərini istədiyi kişilərin sifətləri də, yaşları da bir-birinə heç uyğun gəlmirmiş. Daha sonrakı illərdə qadın bir az işbirliyinin verdiyi yaxınlıq, bir az da sirdaşlığın qazandırdığı etibarlı fotoqrafa açılışmağa başlayıb:

«Bu mənasız surətlərin, bu mənasız baxışların, bu ifadəsiz sifətlərin şəkillərini mənə əbəs yerə gətirmə! – deyirmiş. – Onlarda heç bir mənə, heç bir hərf görə bilmirəm!» Qeyri-müəyyən mənəni oxuya bildiyi (qadın bu sözdən israrla istifadə edirmiş) surətin o biri şəkillərisə hər dəfə qadını ruh düşkünlüyünə sürükləyər, onda həmişə bunu deyirmiş: «Kədərliyərin, qəmginlərin getdiyi pavilyonlarda, meyxanalarda bütün tapacağımız bu qədərdirsə, o iş yerlərində, o dükən piştaxtaları ardında, o məmür masaları arxasında nə qədər, nə qədər mənasız baxırlar, Allahım?»

Amma ikisini də ümidləndirəcək bir-iki «vəqə»yə də rast gəlmişdilər: qadın bir dəfə sonradan zərgər olduğunu öyrəndikləri qoca bir adamın qırıq-qırıq simasında üzərində uzun-uzadı dayandığı

mənə oxuyub, amma həmin mənə çox köhnə, çox durğunmuş. Alının qırıqları, gözrlərinin altındakı hərf zənginliyi yalnız həmişə özünü təkrar eləyən, bu gün heç işıq düşməyən üstüörtülü mənənin son nəqarətiymiş. Yaşadıqları günə işarə edən, gərilməz hərfrlərlə qayan simaya üç il sonra rast gəldikləri vaxtda hesabdar olduğunu öyrəndikləri həmin adamın şəkillərini böyüdüb fırtınalı simasıyla həyəcanlandıqları günlərin birində, tutqun bir səhərdə qadın fotoqrafına həmin hesabdarın qəzetlərdə çıxan böyük şəklini göstərib: «Həsabına iyirmi milyon keçirdi». Günahkarlığın, qaydadankənərliğin həyəcanı başa çatanda dəbbələyən hesabdarın bəli polisrlər arasında oxucularla sakitcə baxan siması artıq həna sürtülmüş qurbanlıq qoyununku qədər mənasızmış.

Təbii ki, süfrə arxasında oturanlar əsl eşqin fotoqrafla qadın arasındakı eşq olduğunu öz aralarında pıçıldışa-pıçıldışa, qaş-göz işarələrilə anlaşı-anlaşı çoxdan qərar gəlmişdilər, amma «eşq hekayəti»nin axırında tamamilə başqa qəhrəman vardı: sərin bir yay səhəri ələndəki çoxadamlı pavilyon masasının şəklində, mənasız simalar arasında par-par parıldayan o ağlalməz simamı gördüyü məqamda qadın dərhal qərara gəlir ki, on bir ildən bəri apardığı araşdırmaları heç də boşə getməyib. Elə həmin gecə yenə pavilyonda göründüyündən həmin möcüzəli, gənc simanın rahatca çəkilib-böyüdüən şəkillərində çox yalın, çox sadə, çox açıq mənə oxunurmuş: həmin mənə eşq imiş. Sonralar Karagümrükdəki kiçik dükanda saat təmiriylə məşğul olduğunu öyrəndikləri otuz üç yaşlı həmin adamın təmiz, aydın simasında sözlün üç «yeni» hərfi o qədər asan oxunurmuş ki, qadın o hərflərin heç birini görməyən fotoqrafına hirsə kor olduğunu deyib. Ondan sonrakı günləri də görtücü qabağuna çıxacaq gəlin kimi titrəyə-titrəyə, məğlubiyətə məhkum olduğunu hələ əvvəldən bilən aşiq kimi arxasınca əzab çəkə-çəkə, xırdaca ümid işığı gördüyü vaxtlarda da gerçəkləşdirə biləcək bütün xoşbəxtlik ehtimallarını hədsiz vasvasılıqla xəyalında canlandırma-canlandırma keçir-

rib. Bir həftədə saatsızın cürbəcür bəhanələrlə, hiylələrlə çəkilmiş yüzürlə şəkli qadının salonunun hər küncündən asılıb.

Fotoqrafın daha yaxından, daha təfərrüatlı şəkillər çəkdiyi bir axşamdan sonra ağlagəlməz simalı saatsızın pavilyondan ayağı kəsildə qadın dəli kimi olur. Fotoqrafı saatsızın arxasında Karagümrüyə yollayır, amma adam dükanında da, məhəllələrin göstərdiyi evində də yoxmuş. Bir həftə sonra yenidən gedəndə dükən «satılmağa qoyulubmuş», ev də boşaldılıbmış. Bundan sonra fotoqrafın artıq yalnız «eşq üçün» gətirdiyi şəkillərlə qadın maraqlanmayıb, saatsızdan başqa ən maraqlı simalara belə gözünün ucuyla da olsa, baxmırmış. Erkən gələn o külakli payız səhərlərinin birində əlində qadını maraqlandıracaq maraqlı bir «parça» qapısını döyəndə, binanın həmişə hər şeyə maraqlı göstərən qapıçısı xanımın ünvanı məlum olmayan başqa bir yərə köçdüyünü ləzzətlə deyəndə fotoqraf kədərli başına gələn əhvalatın sona çatdığını güman eləyib: bəlkə də artıq keçmiş düşüno-düşüno quracağı öz hekayəti başlamış.

Amma hekayətin əsl sonunu illər keçəndən sonra dalğın-dalğın oxuduğu bir qəzetin mənsətindən başa düşüb: «Sifətinə sulfat turşusu atdı!» Sulfat turşusu atan qısqanc arvadın nə adı, nə sifəti, nə də yaşı Şişlidəki xanım əfəndininkinə uyğun gəlirmiş; sifətinə turşu atılan ər də saatsız yox, xəbər çıxan yer olan Orta Anadolu qəsəbəsində cümhuriyyət prokuroru imiş. Bundan başqa, qəzətdəki təfərrüatların heç biri illərdən bəri xəyalında canlandırdığı qadınla gözəl saatsızın xüsusiyyətlərinə uyğun gəlmirmiş, amma hələ «turşu» kəlməsini görə-görməz fotoqrafımız həmin cütünü «onlar» olduğunu sezib; onların illərdən bəri birgə olduğunu, onu istifadə eləyib birgə qaçdıqlarını, özü kimi, kim bilir, hansı bədbəxt kişini aradan çıxarmaq üçün bu oyuna əl atdıqlarını başa düşüb. O gün aldığı başqa rəzalət qəzetində saatsızın tamamilə əriyib mənadan, həflərdən bütöbütün qurtulan xoşbəxt simasını görəndə nə qədər haqlı olduğunu da başa düşüb.

Fotoqraf xüsusilə əcnəbi jurnalistlərə bəxa-bəxa danışdığı əhvalatının təqdirə, maraqla qarşılandığını görəndə qələbəsinə daha da artıracaq son təfərrüatı hərbi sirt verən kimi elan etdi: eyni rəzalət qəzeti sifəti ərimiş eyni simanı Orta Şərqdə illərdən bəri davam edən mübarizənin son qurbanının şəkli kimi (illər keçəndən sonra bir dəfə də) çap edəndən sonra altına bu mənalı sözləri yazıb: «Onda hər şey eşq üçünmüş, deyirlər».

Masanın ətrafındakılar nəşəylə hamısı birgə fotoqrafa poza verdilər. Aralarında Qalibin uzaqdan tanıdığı bir-iki jurnalist və reklamçı, gözünün sataşdığı yekobaş bir adam, məclisə axırda qoşulmuş bir neçə əcnəbi də vardı. Süffə arxasında bir gecəliyinə kəvansaranı, ya da çox əhəmiyyətli olmayan qəzani böltüşən adamlar arasında təsadüfi dostluq və maraqlı duyğusu vardı. Pavilyon əməlli-başlı boşalıb sükuta bürünmüş, səhnə işıqları da çoxdan sönmüşdü.

Qalib pavilyonu Türkan Şorayın pavilyon qadınını oynadığı «Vəsiqəli yarım»ın çəkildiyi yere oxşadanda bunu yanına çağıraraq yaşlı ofisiyandan soruşdu. Bəlkə də həmin məqamda hamının özünə qayıtmasından, bəlkə də təsadüfən qulaq asdığı o biri əhvalatların həyəcanıyla yaşlı ofisiyandır qısa bir əhvalat danışdı:

Xeyr, əhvalatı o filmə yox, amma burada, bu pavilyonda çəkilən, «Röy» kinoteatrında göstəriləndi həftə özünün da on dörd dəfə özünə tamaşa etdiyi köhnə filmə bağlıydı. Prodüserlə birgə filmə oynayan gözəl qadın da ondan bir-iki səhnədə görünməsi xahişini bildirəndə ofisiyandır məmnuniyyətlə qəbul eləyib. İki ay sonra tamaşa ələdiyi filmdə görünən sifəti və əlləri ofisiyandır öz sifəti, öz əlləriymiş, amma başqa bir səhnədəki arxası, çiynləri və boyunun ardı onun deyilmiş, filmə hər dəfə tamaşa eləyəndə bu, ofisiyandır həm qorxudur, həm də qəribə ləzzətlə tüklərini biz-biz edirmiş. Hələ ağzından başqasının, üstəlik başqa filmlərdə də tez-tez eşidəcəyi başqa adamın səsinin çıxmasına heç cür alışa bilmirmiş. Filmə baxan yaxınları bu tükürpədicə, ağıqlarındırcı, yuxusayaq yerdəyişdirmələrlə onun qədər maraqlanmayıblar, nə kino biciliyi

adlanan şeyi, nə də əsl vacib gerçəyi, kiçik hiyləylə adamın başqasını özü, özünü də başqası kimi göstərə biləcəyini başa düşüblər.

Ofisiant cüt film göstərdikləri yay bəftələrində Bəyoğlu kinoteatrları onun bir anlığa göründüyü o filmi göstərəcəklərini illərə əbas yerə gözləyib. Filmi bir dəfə də görə bilsəymiş, öz gəncliyi ilə qarşılaşdığına görə yox, yaxınlarının başa düşmədiyi, amma bu nüfuzlu məclisdəkilərin başa düşəcəyi o biri «məlum» səbəbdən tamamilə yeni həyata başlayacağına inanmış.

Yaşlı ofisiantın arxasında o biri «məlum» səbəbin nə olduğu barədə məclisdə uzun-uzun danışdılar. Çoxuna görə, təbii ki, həmin səbəb eşq idi; ofisiant özünə, ya da özündə gördüyü dünyaya, ya da «kino sənətinə» aşiq idi. Pavilyon qadını isə ofisiantın bütün köhnə güləşçilər kimi «özündən» olduğunu deyib mövzuya son qoydu: lümlüt soyunub güzgüdə özünə pislək eləyəndə, mətbəxdə gənc xidmətçiləri əlləşdirəndə yaxalanmışdı.

Qalibin gözünün sataşdığı yekəbaş qoca pavilyon qadınının əsas idmanını təşkil edən güləşçilər haqqındakı bu «əsassız qarə»inə qarşı çıxıb, bir vaxtlar xüsusilə Trakyada çox yaxından izlədiyi həmin müstəsna adamların nümunəvi ailə həyatlarıyla əlaqədar müşahidələrini saymağa başladı. İsgəndər də həmin məqamda qocanın kim olduğunu Qalibə başa saldı: bu cahil qocayla ingilis jurnalistlərinin gündəlik proqramlarını yerinə yetirib, iki ayağın bir başmağa soxmağa çalışdığı o təlaşlı günlərdə İsgəndər Cəlalı axtaranda – bəli, bəlkə də Qalibə zəng etdiyi həmin günün axşamında – «Pera Palas»ın hollunda qarşılaşıb. Adam ona Cəlal bəylə danışdığını, özünün də şəxsi iş üçün onu axtardığını deyib araşdırmalarına qoşulub. Sonrakı günlərdə orda-burda qarşısına çıxıb, təkcə Cəlalı tapmaq üçün yox, başqa bəzi xirdə-para işlərdən də geniş çevrəsi sayəsində – təqaüdü hərbiçiydi – ona və ingilis jurnalistlərinə yardım eləyib. Sınıq-salxaq ingiliscəsiylə bir-iki söz deməkdən çox xoşu gəlirmiş. Açıq-aydıni ki, boş vaxtlarında faydalı işlər görmək istəyən, dostluğa marağı olan, İstanbulu da yax-

şı tanıyan təqaüdüçümüş. Qoca trakyalı güləşçilərdən sonra əsl əhvalatın növbəsi çatdığını deyib öz əhvalatını danışdı:

Əslində, bu əhvalatdan çox sual idi: günorta günəş tutulduğundan özbaşına kəndə qayıdan qoyun sürüsünü ağıla salıb evinə dönməz qoca çoban çox sevdiyi arvadını yatağında sevgilisi ilə yaxalayır, bir anlığa qətiyyətsizlik keçirəndən sonra əlinə keçirdiyi bıçaqla ikisini də öldürür. Təslim olandan sonra qazı qarşısında özünü müdafiə eləyib arvadını və sevgilisini yox, öz yatağında gördüyü, heç tanımadığı qadınla onun sevgilisini öldürdüyünü deyəndə çobanın irəli sürdüyü montiq çox aydın idi: illərdən bəri eşqlə birgə yaşadığı, inandığı, tanıdığı «qadının» bunu «özünə» etməsinə imkan olmadığına görə «özünü» də, yataqdakı «qadını» da, əslində, başqa adam idilər. Çoban bu heyvətəməz dəyişməyə, günəşin də verdiyi fəvqəladə əlamətə güvənib o saat inanmışdı. Bir anda bürünüb xatırladığı o başqa şəxsiyyətin günahının cəzasını çəkməyə çoban, əlbəttə, hazır idi, amma yatağında öldürdüyü qadınla kişinin də evinə girib yatağının nemətlərindən həyasızcasına istifadə etməsi iki oğru sayılmasını tələb edirdi. Cəzasını, necə olursa-olsun, çəkəndən sonra günəşin tutulduğu gündən bəri görə bilmədiyi arvadını axtarmaq yollarına düşüb, onu tapandan sonra da itirdiyi öz şəxsiyyətini bəlkə də arvadının köməyi ilə axtarmağa başlayacaqdı. Qazı çobana nə cəza vermişdi, görəsən?

Təqaüdü albayın¹ sualına məclisdəkilərin verdiyi cavabları dinləyəndə Qalib bu əhvalatı və sualı başqa bir yerdə oxuduğunu, ya da eşitdiyini düşünürdü, amma o yerin hara olduğunu heç cür xatırlaya bilmirdi. Fotoqrafın vanna otağından gətirib masa ətrafındakılara payladığı şəkillərdən birinə baxanda bir anlığa əhvalatı və balqabaq başlı adamı haradan xatırladığını yadına salacağını güman etdi; həmin məqamda sanki özü də adama, əslində, kim olduğunu deyəcək, bir anda eynilə fotoqrafın əhvalatındakı simalar kimi, mənasız çətin oxunan sifətlərdən birinin də sirri açıla-

¹ albay – polkovnik

caqdi. Qalib növbəsi çatanda qazının çobanı bağışlamalı olduğunu deyən vaxt təqəddüdü hərbiçinin üzündəki mənanın sirini açdığını hiss etdi: sanki təqəddüdü hərbiçi əhvalatını danışmağa başlayanda bir adam, əhvalatını bitirəndə başqa adam idi. Əhvalatı danışanda ona nə olmuşdu, əhvalatını danışanda onu dəyişdirən şey nəydi?

Danışmaq sırası ona çatanda Qalib neçə il əvvəl bir başqa kəşə yazarından eşitdiyini deyib, qoca və tənha bir jurnalistin eşq əhvalatını danışmağa başladı:

«Həmin adam bütün həyatını Babiali qəzetlərinə, jurnallara tərcümələr eləyib, ən son filmlər və tamaşalar barədə yazılar yazı-yaza keçiribmiş. Qadınlardan çox, qadınların paltarlarına, bəzəklərinə marağ duyduğundan heç evlənməyibmiş, Boyoğunun uçar küçəsindəki ikiotaqlı kiçik mənzilində özündən də qoca və tənha görünən boz pişiyi ilə birgə təkcə yaşayırmış. Hədisəsiz keçən həyatında yeganə sarsıntı Marsel Prustun keçmiş zamanın arxasınca düşdüyü o oxumaqla qurtarmaq bilməyən kitabını ömrünün axırına yaxın oxumağa başlamasıymış.

Qoca jurnalist kitabı o qədər çox sevirdi ki, bir müddət qabağına çıxan hamıya ondan söz açırdı, amma nəinki özü kimi zəhmət çəkərək o cildləri fransızca oxuyub sevəcək bir adam tapırdı, həyəcanını bölüşəcək bir kəsə belə rast gəlmirdi. Buna görə də özünə çəkilib, kim bilir, neçə dəfə oxuduğu cildlərdəki əhvalatları, səhnələri bir-bir özüne danışmağa başlayırdı. Gün ərzində nə vaxt sıxıntıyla qarşılaşırsa, duyğusuz, nəzakətsiz, ehtiraslı və belələrinin həmişə olduğu kimi, «mədəniyyətsiz» adamların kobudluqlarına, qəddarlıqlarına nə vaxt dözmək məcburiyyətində qalsa, «Onsuz da, mən indi burada deyiləm!» – düşünür. «İndi mən evimdə, yataq otağımdayam və iç otaqda yatan, ya da oyanmaqda olan Albertinanın neylədiyini düşüniürəm, ya da oyanandan sonra Albertinanın evdə gəzişəndə çıxardığı o ahəstə, o şirin ayaq səslərini ləzzətlə, sevinclə dinliyərim!» Küçələrdə bədbəxt görkəmdə gəzəndə cəynilə Prustun romanındakı hekayəçinin etdiyi kimi, evində onu gözələnən gənc, gözəl qa-

dın olduğunu, bir vaxtlar danışmağı belə xoşbəxtlik sayacağı Albertina adlı həmin qadının onu gözələdiyini, gözələyəndə də Albertinanın neylədiyini xəyalında canlandırmış. Sobası heç cür yaxşı yanmayan ikiotaqlı evinə qayırdandasa qoca qəzetçi Albertinanın Prustu atıb gətdiyi o biri cilddəki səhifələri kədərlə xatırlayır, boş evin sükutunu içində hiss edər, bir vaxtlar burada Albertinayla gülüşə-gülüşə danışdıqları şeyləri, ona ancaq zəngi çalandan sonra baş çəkməsini, səhər yeməklərini, öz bitib-tükənməyən qısqançlıq tutmalarını, birgə çıxacaqları Venesiya səfərinin xəyallarını bir-bir, sanki özü həmin Prust, həmin də bağlaması Albertina olan kimi, gözələrindən kədərlə və xoşbəxtlik yaşları axana qədər xatırlayırmış.

Boz pişiyi ilə evində keçirdiyi bazar günü səhərləri iyrənc əhvalatlar çap eləyən qəzetə qəzəblənəndə hər şeyə marağ göstərən qonşularını, qanmaz uzaq qohumlarını, iti dilli tərbiyəsiz uşaqların dedikləri o istehzalı sözləri xatırlayanda özünü guya köhnə siyirməsinin gözündən üzük tapmış kimi göstərər, bunun xidmətçisi Fransuazanın gül ağacından masanın siyirməsindən tapdığı, Albertinanın unudduğu üzük olduğunu düşünür, sonra xəyalı xidmətçiyə sarı dönüb, boz pişiyin eşidəcəyi qədər uca səslə danışa-danışa: «Yox, Fransuaza, – deyərmiş, – Albertina bunu unutmayıb, üzüyü ona yollamağımızın da xeyri yoxdur, çünki, necə olsa, Albertina çox yaxın vaxtda evə qayıdacaq».

Kimsə Albertinanı tanımadığından, kimsə Prustdan xəbəri olmadığından qoca qəzetçi düşünürdü ki, bizim ölkəmiz bu qədər səfil və kədərlidir. Bir gün bu ölkədə Prustu və Albertinanı başa düşəcək adamlar peyda olanda, bəli, bəlkə o vaxt küçələrdəki biqli və yoxsulluq adamlar daha yaxşı həyat yaşamağa başlayacaqlar, bəlkə onda ilk qısqançlıq məqamında bir-birlərini bıçaqlamaq əvəzinə, Prust kimi sevgililərinin xəyalını gözələrinin qabağında necə canlandıracaqları barədə xəyallara dalacaqdılar. Oxuyub-yazan qəbul edildiklərindən qəzetlərdə işlədilan bütün o yazıçılar, tərcüməçilər də Prustu oxumadıqları, Albertinanı tanımadıqları, qoca qəzet işçisinin Prustu

oxuduğunu bilmədikləri, Prust və Albertinin məhz onun özü olduğunu anlamadıkları üçün bu qədər pis və qanmazdılar.

Amma əhvalatın heyratəmiz tərəfi qoca və tənha jurnalistin özünü roman qəhrəmanı, ya da yazdığı sayması deyilmiş: çünki kimsənin oxumadığı Qərb əsərini darından sevon hər türk bir müddət sonra kitabı ancaq çox sevib oxuduğuna yox, onu yazdığına da somimiyyətlə inanmağa başlayırmış. Daha sonra həmin adam ətrafındakı insanları yalnız bu kitabı oxumadıkları üçün yox, onun yazdığı kimi bir kitab yazmadıkları üçün də ələ salarmış. Bax buna görə heyratəmiz olan şey qoca jurnalistin illərlə özünü Prust, ya da Albertina sayması deyil, illərlə hamudan gizlədiyi bu sirrini bir gün gənc köşə yazarına açmasıymış.

Bəlkə də qoca qəzetçi bu gənc köşə yazarına məxsusi sevgi duyduğundan qəlbini ona açmışdı, çünki həmin gənc köşə yazarında Prust və Albertini andıran gözəllik varmış. Badam biğli, sağlam, klassik quruluşlu, gözəl qıçlı, uzun kirkipki, Prust və Albertina kimi də əsmər, qısa boyluymuş; bədəninin pakistanlı xatırladan yumşaq ipək dərisi par-par parıldayırmış. Amma oxşarlıq da ələ bu qədərmiş: Avropa ədəbiyyatı zövqü Pol de Kok və Pitiqrillidən o biri tərəfə keçməyən gənc, gözəl köşə yazarı qoca qəzetçinin sirlərini və eşq əhvalatını dinləyəndə əvvəl qəhqəbə çəkib gülüb, sonra da həmin maraqlı əhvalatı köşə yazısında yazacağını deyib.

Etdiyi səhvi başa düşən qoca jurnalisti hər şeyi unutması üçün gənc, gözəl hənkarına yalvarır, amma hələ də gülən o biri cəld aradan çıxır. Qoca jurnalist evə qayıdanda bir anda bütün dünyasının yığıldığını başa düşüb: boş evində artıq nə Prustun qısqancılıqlarını, nə də Albertinayla keçirdikləri gözəl vaxtları, nə də Albertinin hara getdiyini düşünə bilirmiş. İstanbulda yalnız və yalnız özünün bildiyi, yaşadığı həmin möcüzəli, schrlı eşq həyatının yeganə qürur qaynağı olan, kimsənin çirkəndirmədiyi o uca eşq çox yaxında yüz minlərlə qanmaz oxucuya kobudcasına danışılacaq, illərdən bəri tapındığı Albertinin sanki namusuna toxunula-

caqmış. Qoca jurnalist Baş Nazirin ən son uğurluqlarıyla radio proqramlarının ən son qüsurlarından başqa heç bir şey oxuya bilməyən sarsaq oxucuların daha sonra zibil qablarının altına qoyacaqları, ya da üzərində bəliq təmizləyəcəkləri kağız parçaları üzərində Albertinin adının, o çox sevdiyi, öləncə qədər qısqandığı, onu atıb gedən kimi bədbəxtlikdən çökdüyü, Balbekdə ilk dəfə görəndə velosipedə minməyini qəti unuda bilmədiyi sevimli Albertinin gözəl adını gərəcəyini düşündükcə yalnız ölmək istəyirmiş.

Buna görə də son cəsarət və qatıyyətlə badam biğli, ipək dərilili gənc köşə yazarına zəng ələyib, onu bu şəfəsi tapılmaz xüsusi eşqi, bu insanlıq vəziyyətini, qarəsis, hüduzsuz qısqanclığını «yalnız və yalnız» özünün başa düşəcəyini deyib, Prustdan və Albertindən heç bir künc yazısında heç vaxt söz açmamasını yalvara-yalvara xahiş ələyib. Cəsarətlə də əlavə ələyib: «Həm də, onsuz da, siz belə Marsel Pruston o əsərini oxumamısınız!» Məsələn və qoca jurnalistin eşqini çoxdan unutmuş gənc köşə yazarı: «Kimin, hansı əsərini? – soruşub, – niyə?» Qoca hər şeyi yenə danışıb, gənc, mərhəmətsiz köşə yazarı yenə eyni qəhqəhayla gülüb, sevinclə, bəli, bəli, bax bu əhvalatı yazmalı olduğunu deyib. Hətta bəlkə də üstəlik qocanın mövzunun yazılmasını istədiyini düşünürmüş.

Yazır da. Əhvalata oxşayan o köşə yazısında qoca jurnalist bu eşitdiyiniz əhvalatdakı kimi təsvir edilirmiş: qərübə Qərb romanının qəhrəmanına aşiq olan, özünü həm müəllifi, həm qəhrəmanı güman edən istanbullu, tənha və qəzəbli bir qoca kimi. Əhvalatdakı qoca qəzetçinin də haqiqi qoca jurnalist sayaq boz pişiyi varmış. Köşə yazısındakı qoca jurnalist də köşə yazısında təsvir edilən əhvalatda onun ələ salındığını görəndə sarsılır. O təsvir edilən əhvalatdakı əhvalatda da qoca jurnalist Pruston və Albertinin adlarını qəzetdə görəndə ölmək istəyirmiş. Əhvalatda olan əhvalatdakı əhvalatın təsvir etdiyi tənha jurnalistlər, Prustlar və Albertinalar qoca yazarın həyatının son bədbəxt gecələrinin qarabasmalarında dibsizlik və sonsuzluq quyularından bir-bir ortaya çıxırlar. Gecəyarılarında qara-

basmalarla oyananda artıq qoca jurnalistin kimsə xəbər tutmadığından xəbəllərlə xoşbəxt olacağı bir eşqi də yoxmuş. Mərhəmətsiz köşə yazısının çap olunmasından üç gün sonra bir səhər qapısı sındırılıb açılarda heç cür yanmayan sobanın borusundan sızan tüstüylə qoca qəzetçinin yatdığı yerdə sakitcə öldüyü məlum olur. Boz pişiyi iki gündür, ac imiş, amma yenə də sahibini yeməyə cəsarət etməmişdi».

Bütün o biri əhvalatlar kimi, Qalibin danışdığı hekayə də bu qədər kədərinə baxmayaraq, dinləyiciləri bir-birinə bağlayıb nəşələndirmişdi. Aralarında cənaəti qəzetçilərin də olduğu bir neçə adam masa arxasından qalxıb gözəgörünməz radionun musiqisi altında pavilyon qadınlarıyla birgə pavilyon boşalanacan oynadılar, əyləndilər, güldülər.

ON ALTINCI FƏSİL ÖZÜM OLMALIYAM

«Nəşəli, ya da hüznü, ya da dalğın, ya da düşüncəli, ya da kübar olmaq istəyirsən, yalnız bu vəziyyətləri bir-bir bütün təfərrüatlarıyla oynamaq olurdun».

Patrisiya Haysmit

İyirmi altı il əvvəl, bir qış gecəsi başıma gələn metafizik sınağı neçə illərdən sonra xatırlayıb köşə yazımda, bu sütunlarda qıscaca təsvir etmişdim. Bundan on bir, ya da on iki il əvvəl, yaxşı yadıma sala bilmirəm (təəssüf ki, hafizəmin əməlli-başlı zəiflədiyi bu günlərdə belə vəziyyətlərdə müraciət etdiyim «gizli arxivim» əlimin altında deyil!), yazdığım həmin uzun-uzadı yazıdan sonra oxucularımdan bir yığın məktub aldım. Həmişə olduğu kimi, gözlədikləri, alışdıqları cür yazı yazmadığımdan qəzəblənən (niyə həmişəkiyə yurd problemlərindən söz açmurdum, niyə həmişəki kimi yağışlı İstanbul küçələrinin kədərini təsvir etmədim?) oxucularım arasında başqa «çox əhəmiyyətli məsələdə» mənimlə eyni fikirdə olduğunu «sezən» bir oxucumun məktubu da vardı. Qısa müddətdən sonra mənə baş çəkib, ortaq anlaşma nöqtələrimiz kimi saydığı bəzi «xüsus», «dərin» suallar verəcəkdik.

Bərbər olduğunu yazan (bu da qəribədir) həmin oxucumun məktubunu unutmaq üzrəydim ki, bir gənortadan sonra özü həqiqətən peyda oldu. Səhifələrin bağlanma vaxtıydı, yarımqıç qalmış yazıları başa çatdırıb aşağı yollamaq üzrəydik, heç vaxtım yox idi. Üstəlik dəlləyin dərclərindən uzun-uzadı danışacağını, həmin bitib-tükənməz dərclərə sütunlarımda niyə yetərinə yer verməyəcəyimi soruşub məni sıxma-boğmaya salacağını da fikirləşirdim. Başımın ələmək məqsədilə başqa vaxt gəlməsini dedim. Mənə gələcəyini əvvəlcədən yazdığını xatırlatdı, onsuz da, «başqa vaxta» da vaxtı

olmadığını dedi: dərhal cavab verə biləcəyim iki şey soruşacaqmış, ayaqüstü belə cavab verə bilərəmmiş. Barbarin mövzuya birbaşa girməsindən xoşum gəldiyinə görə dedim ki, sualları versin.

«Özünüzlə olmaqda çətinlik çəkirsinizmi?»

Qərribə bir şeyin, əyləncənin, sonradan həmişə birgə güləcəyimiz zarafatın yaxınlaşdığını sezdiklərləndən məsənin ətrafına kiçik izdiham toplaşmışdı: böyük qaradaşlıq elədiyim gənc jurnalistlər, zarafatlarıyla hamını güldürən kök, səs-küyü futbol yazarı... Beləcə, suala cavab kimi bu cür vəziyyətlərdə mənədən gözlənilən o «ağıllı» zarafatlardan birini elədim. Bərbər bu zarafatı istədiy cavab kimi diqqətlə dinləyəndən sonra ikinci sualını verdi.

«Görəsən, insanın yalnız özü ola bilməsinin bir yolu varmı?»

Bu dəfə öz marağını təmin etmək üçün də yox, sözünü dediyi başqa adamın istəyi ilə vasitəçilik eləyən kimi soruşmuşdu. Açıq-aşkar sualı əvvəlcədən hazırlayıb əzbətləmişdi. İlk zarafatımın təsiri hələ havadaydı, gülüşməni çəşidib başqaları da gəlmişdi, belə vəziyyətdə «insanın özü ola bilməsi» ilə bağlı ontoloji nitq söyləmək əvəzinə, həyəcanla gözlənilən və yerinə düşəcək ikinci zarafatı guruldatmaqdan daha təbii nə ola bilər? Üstəlik bu ikinci zarafatla birinci zarafatın təsiri də artır, hər şey mən burada olmayanda da danışılacaq ləzzətli əhvalatə çevrilirdi. Bu gün də xatırlamadığım həmin ikinci zarafatdan sonra bərbər:

«Onsuz da, başa düşmüşdüm!» – deyib getdi.

Millətimiz ikimənalı sözlərə ancaq ikinci mənada, bir növ, kinayə, ya da təhqir olduğu müddətdə maraqlı göstərdiyinə görə bərbərin dəyməddüşərliyi ilə belə maraqlanmadım. Hətta deyə bilərəm ki, iri ayaqyolunda köşə yazarınızı tanıyıb şalvarının qabağını düymələyən adamdan həyatın mənasını, ya da Allaha inanıb-inanmadığını soruşan həyəcanlı oxucuları saya almadığım kimi, onu saya almadım da.

Amma aradan vaxt keçdikcə... Bu yarımçıq qalmış cümlədən sonra ədəbsizliyimdən peşman olduğumu, bərbərin sualının nə

qədər yerində olduğu barədə həmişə düşündüyümü, hətta bir gecə yuxumda onu görüb gülmə hissi və qarabasmalarla oyandığım haqqında yazacağam insan edən oxucularım, belə çıxır ki, məni hələ tanımayıblar. Bərbər barədə bir dəfədən başqa heç fikirləşmədim də, o düşündüyüm «bir dəfədə» də fikrim bərbərdən yaranmamışdı. Ağlıma gələn onu tanımadan, neçə illər əvvəl beynimdən keçən fikrin davamı idi. Hətta əvvəlcə buna fikir belə demək olmazdı; uşaqlıq çağlarımdan bəri aradabir yadıma düşən nəqarət birdən qulaqlarımın dibində, yox, haradasa, ağılımın, ruhumun dərinliklərində yenidən təkrar olunmağa başlamışdı: «Özüm olmalıyam, özüm olmalıyam, özüm olmalıyam...»

İzdiham içində, qohumlarım, iş «yoldaşlar»ım arasında keçirdiyim bir gündən sonra gecəyarısı yatağıma girməmişdən əvvəl evimin o biri otağındakı köhnə kreslodə oturub, ayaqlarımı altlığın üzərinə uzadıb, papiros çəka-çəka tavana baxırdım. Bütün günü gördüyüm adamların bitib-tükənməyən sözləri, səs-küyləri, istəkləri sanki birləşib birəcə səs olmuşdu, qulağımın dibində xoşagəlməz, yorucu başağrısı kimi, daha gizli diş ağrısı kimi cingildəyirdi. «Fikir» deməyə çəkdiyim həmin köhnə «nəqarət» də bu cingildəməyə qarşı – necə deyim – sanki əvvəl, bir növ. «əks səs» kimi başladı. İzdihamın bitib-tükənməyən gurultusundan məni qurtarmaq üçün, öz daxili səsime, öz xoşbəxtliyimə və sakitliyimə, hətta qoxuma batım deyə mənə çıxış yolunu xatırladırdı. «Özün olmalısən, özün olmalısən, özün olmalısən!»

Gecəyarısı bütün tünlülərlərin, onların (cümə moizəsini verən imamın, müəllimlərin, bibimin, atamın, əmirin, siyasətçilərin – hamısının) «həyat» kimi içinə əməlli-başlı batmağımı, batmağımızı istədikləri o iyrənc qarmaqarışıqlığın palçığından uzaqda oturmaqdan nə qədər razı olduğumu onda sezdim! Onların xoşagəlməz, yavan nağıllarının deyil, öz xəyallarımın bağçasında gəzməkdən ələ razıydım ki, kreslodən altlığa doğru uzanan nazik çiçəklərimə, yazaq ayaqlarına belə sevgiyə baxır, tüstüsünü tavana üflədiyim pa-

pirosu ağzıma aparıb-gətirən bacarıqsız, iyrenc əlimi belə cazibədar nəzərlərlə süzürdüm. Qırx ilin bir-cə ilində özüm ola bilmişdim! Qırx ilin bir-cə ilində özüm ola bildiyimdən axırda özümü sevbə bilmişdim! Bax bu xoşbəxtlik anında «nəqarət» də rəngini dəyişirdi. Cəmə divarı boyunca yeriyəndə hər dəşdə eyni sözləri təkrarlayan məhəllə sərəsəri kimi, ya da qatarn pəncərəsindən bir-bir teleqraf dirəklərini sayan qoca sərnəşin kimi nəqarət eyni sözləri təkrarlamaqdansa, yalnız məni yox, hiddəti, səbirsizliyi ilə içində yaşadığım o köhnə, mis-kın otağımı da bürüyüb bütün «gerçəkliyi» əhatə edən, bir növ, zərəkətli halına çevrilmişdi. İçinə düşdüyüm həmin zərəkətli artıq bu dəfə «nəqarət» deyil, xoşbəxt qəzəblə mən özüm təkrarlayırdım.

Özüm olmalıyam, təkrarlayırdım, onlara heç fikir vermədən, mən onların səslərinə, iylərinə, istəklərinə, sevgilərinə, nifrətlərinə fikir vermədən özüm olmalıyam, altlığın üstündə razı halda duran ayaqlarına, tavana üfürdüyüm papiros tüstüsünə baxa-baxa özüm olmalıyam, təkrarlayırdım; çünki özüm olmasam, onların çevrilməyimi istədikləri adam olaram, onların çevrilməyimi istədikləri o adama da heç dözə bilmirəm, onların çevrilməyimi istədikləri o dözülməz adam olmaqdasansa, heç bir şey olmamağım, ya da heç olmamağım daha yaxşıdır, düşünürdüm, çünki gənclik çağlarında əmələrimin, bibilərimin evinə gedəndə «Təəssüf ki, jurnalistlik ələyir, amma çox çalışır, belə çalışsana, inşaallah, bir gün uğur qazanacaq» fikri ilə baxdıqları adam olurdu, həmin adam olmaqdan qurtulmaq üçün illərlə çalışandan sonra bu dəfə bir mərtəbəsində yeni arvadıyla atamın da yaşadığı o evə mən, yetkin adam gedəndə «Çox çalışdı, illər keçəndən sonra bir az da olsa, uğur qazandı» kimi saydıqları adama çevrilirdim, daha pisi, mən də özümü başqa cür görmədiyimdən bu heç xoşum gəlməyən adama məxsus ətimin üzərinə iyrenc dəri kimi yapışır, bir az sonra onlarla birgə olanda mən özümün yox, həmin adamın sözlərini söylədiyimi görürdüm, axşam evə qayıdanda da çevrilmək istəmədiyim o adamın sözlərini necə söylədiyimi özümə işgəncə vermək üçün bir-bir xatırlayırdım, «bu həftəki uzun ya-

zımda bu mövzuya toxundum», «ən axırncı bazar günü yazımda bu məsələni saf-gürük elədim», «səbahkı yazımda bunu da deyərəm», «bu çərşənbə uzun yazıda bunun da öhdəsindən gələrəm» kimi bəyazı sözləri bədbəxtlikdən, az qala, boğulana qədər təkrarlayırdım ki, nəhayət, bir az özüm ola bilim.

Bütün həyatım bu cür xoşagəlməz xatirələrlə doluydu. Ayaqlarımı uzadıb oturduğum kreslodə özüm olmaqdan daha da artıq ləzzət almaq üçün özüm olmadığım vaxtları bir-bir xatırladım.

Əsgərliyimin ilk günündə silah «yoldaşlarım» mənim elə adam olduğum qərarına gəldiklərindən bütün əsgərliyimi «ən çətin vəziyyətdə zərəfat eləməkdən boyun qaçırmayan adam» kimi keçirdiyimi xatırladım. Vaxtı yola verməkdən çox, sərni qaralıqda tək-cə oturmaq üçün gətirdiyim pis filmlərin «beş dəqiqəlik fasilə»lərində papiros çəkən işsiz-gücsüz izdihamın baxışlarından məni «çox mənalı işlər görməyə namizəd olan dəyərli gənc» saydıqları qərarına gəldiyimdən «çox mənalı, hətta ülvə düşüncələrlə boğulmuş dalğın adam» kimi hərəkət elədim. Bir hərbi çevrilişin hazırlıq planlarına, iqtidarı ələ keçirəcəyimiz günlərin xəyallarına cumduğumuz məqamlarda hərbi qiyam gecikər, millətimin çəkdiyi sıxıntılardan daha da uzanacağı qorxusuyla, gecələr yatmayacaq qədər, guya millətini sevmən adam kimi davranduğumu xatırladım. Kimsənin gözüne görünmədən gizlicə gətirdiyim görüşlərdə fahişələrin belələriylə daha yaxşı davranacağılarını düşünüb, özümü yaxın keçmişdə başından dəhşətli, ümitsiz eşq macərəsi keçmiş adam kimi göstərdiyimi xatırladım. Başqa səkiylə getməyə vaxtım yoxdursa, polis məntəqəsinin qabağında yaxşı, ağıllı vətəndaş kimi görünməyə çalışa-çalışa keçdiyimi xatırladım. Məhz «Yeni il gecəsi» adlandırılan o dəhşətli gecəni tək keçirməyə cəsəratim olmadığından gətirdiyim nəvələrimin evində hamıya qoşulmaq üçün loto oynayanada özümü guya çox əylənən kimi göstərdiyimi xatırladım. Xoşuma gələn qadınların yanında özüm sayaq olmayıb, onların xoşuna belə gələcəyini fikirləşib, kimiçə evlilikdən, həyat mübarizəsindən

başqa bir şey düşünməyən adam sayaq, kimiyə məmləkətin qurtuluşundan başqa heç bir şeyə vaxt ayırmamaq qərarına gələn sayaq, kimiyə də ölkəmizdəki yayılmış həssas olmamaqdan, duymamaqdan bezmiş həssas adam kimi, hətta bayağı desək, «gizli şair» kimi görünməyə çalışdığımı xatırladım. Sonra (bəli, nəhayət) iki aydan bir gətdiyim bərbərimin yanında əsl özüm olmadığımı, yamsıladığımı bütün həmin adamların məcmusu olan özümü təqlid elədiyimi xatırladım.

Amma mən həmin bərbərin yanına özümü götür-qoy etməyə gedərdim (təbii ki, yazımın əvvəlindəkindən başqa bir bərbərdi!). Amma bərbərlə birgə qırılacaq saça, o saçı gözdirən başa, çiyinlərə, bədənə, güzgüyə baxmağa başlayanda bu kreslodə oturan, güzgüdə tamaşa elədiyimiz adamın «mən» yox, başqa adam olduğunu dərhal başa düşdüm. Bərbərin «Qabaq tərəfdən nə qədər alacağıq?» deyəndə əlində tutduğu bu baş, bu başı gözdirən boyun, çiyinlər və bədən mənim yox, köşə yazarı Cəlal bəyin idi.

Mənimsə həmin adamla heç əlaqəm belə yox idi. Bu, o qədər açıq-saçıq həqiqət idi ki, bərbərin də başa düşəcəyini güman edirdim, amma o heç fikir verməzdi. Üstəlik mən yox, «köşə yazarı» olduğumu daha çox hiss etdirmək istəyən kimi köşə yazarına veriləcək sualları mənə verərdi: «Dava başlasa, indi biz yunanlara qalib gələrikmi?», «Baş Nazirin arvadının fahişə olduğu doğrudumu?», «Bahalılığı meyvə-tərəvəz satanlarını çıxarır?» kimi haradan gəldiyindən heç cür baş açə bilmədiyim anlaşılmaz bir güc həmin suallara özümün cavab verməyimə mane olar, mənim əvəzində güzgüdə bu qaribə çəşqinliqlə tamaşa elədiyim köşə yazarı həmişəki təkli səfeh tərzdə «Sülh yaxşı şeydir!», «Adam asmaqla qiymətlərin düşməyəcəyini bilmək lazımdır!» kimi bəzi şeylər donquldanırdı.

Hər şeyi bildiyini güman eləyən, bilmədiyini vaxt da bilmədiyindən xəbəri olan, özünün çatışmazlıqlarına, ifratlıqlarına dözümlə baxmağı da səfehçəsinə öyrənmiş o köşə yazarına nifrət eləyirdim! Hər sualı mənə daha çox «köşə yazarı Cəlal bəy» edən bərbərə də nifrət

edirdim! Mənə qaribə suallar vermək məqsədilə redaksiyaya gələn bərbəri də elə pis xatirələrimin bu məqamında xatırladım.

Həmin məqamda gecədən xeyli keçmiş məni mən eləyən öz kreslomda, ayaqlarımı altlığın üstünə uzadıb otura-otura, qulaqlarımın dibində mənə pis xatirələrimi xatırladan o köhnə nəqarətin yeni qəzəbini dinləyəndə öz özümə: «Bəli, bərbər əfəndi! – deyirdim, – insanın özü olmasına heç cür imkan verməzlər, insanı özü olmağa qoymazlar, heç vaxt qoymazlar». Amma nəqarətin vəznini, qəzəbiylə dediyim bu sözlər mənə yalnız cummaq istədiyim süku-ta daha çox batırırdı. Onda bütün bu əhvalatda, bərbərin gəlişində, başqa bərbər vasitəsilə təzələnen xatirəsində, başqa yazılarımda da söz açdığım, ancaq çox sadıq oxucularımın başa düşəcəyi nizam, mənə, hətta, necə deyim, «sirli simmetriya» olduğu qərarına gəldim. Bu, gələcəyimə yönəlmiş işarəydi: uzun gündən, hətta axşamdan sonra adamın tək qalib, öz kreslosunda oturub özü ola bilməsi illər çəkən uzun, macəralı səfərdən sonra yolçunun öz evinə qayıtmasına oxşayır.

ON YEDDİNCİ FƏSİL
MƏNİ TANIDINIZMI?

*«İndi yenə o vaxtlara nəzər saldıqca,
az qala, qaranlıqda gedən bir izdiham sezirəm».*

Ahmet Rasim¹

Əhvalat danışanlar pavilyondan çıxanda dərhal dağılmamış, nənənin yağan qarın altında nə olduğundan baş aç bilmədikləri yeni oyləncəni gözləyir, yanğına, ya da cinayətə şahid olandan sonra, ikincisinin də baş verəcəyini gözləyə-gözləyə hadisə yerində çaxılıb qalan adamlar kimi bir-birilərinin üzünə baxırdılar. Başına iri fetr şlyapasını çoxdan keçirmiş cahil adam: «Elə hamıya açıq yer deyil, İsgəndər bəy, – dedi, – bu izdihama tab gətirə bilməzlər. Yalnız ingilisləri aparmaq istəyirəm. Məmləkətimizin bu cəhətindən də ibrət alınlar». Qalibə sarı çevrildi: «Təbii ki, siz də gələ bilərsiniz...» O birilər kimi boyun qaçıra bilmədiklərinə görə son anda onlara qoşulan iki adamı: antiqofürüslük edən bir qadınla firça bığlı, orta yaşlı bir memarı da aralarına alıb Təpəbaşına doğru getdilər.

Amerika səfirliyinin qabağından keçəndə fetr şlyapalı adam: «Cəlal bəyin Nişantaşı və Şişlidəki evlərinə getdinizmi?» – soruşdu. «Nə üçün?» – Qalib adamın çox da mənalı saymadığı üzünə yaxından baxıb dilləndi. «İsgəndər bəy sizin Cəlal Salikin qardaşı oğlu olduğunuzu dedi. Onu axtarırsınız mı? İngilislərə məmləkətimizin məsələlərini başa salması yaxşı olmazdı mı? Baxın, dünya da artıq biza maraqla göstərir». «Təbii ki», – Qalib cavab verdi. «Sizdə ünvanları varmı?» – fetr şlyapalı adam soruşdu. «Yox, – Qalib dilləndi, – heç kəsə vermim». «O evlərə qadınlarla çəkildiyi doğrudumu?» «Yox», – Qalib dedi. «Bağışlayın, – adam dedi, – dedi-

qodudu da. Nələr demirlər ki! Adamların ağzı torba deyil ki, bağlayasan. Üstəlik Cəlal bəy kimi haqiqi bir əfsanəsinizsə! Onu tanıtırəm». «Doğrudan?» «Doğrudan. Bir dəfə də məni Nişantaşdakı evlərimdən birinə çağırmışdı». «Harada idi?» – Qalib soruşdu. «İndi ora çoxdan sökülüb. O ikimərtəbəli daş evdə mənə bir axşamüstü tənhalıqdan şikayət ələyirdi. Demişdi, istədiyim vaxt ona zəng ələyim». «Amma tok qalmağı özü istəyir», – Qalib dilləndi. «Bəlkə onu yaxşı tanımırsınız, – adam dilləndi. – İçimdən gələn bir sos məndən yardım gözlədiyini deyir. Ünvanımı heç bilmirsiniz?» «Heç, – Qalib cavab verdi. – Amma hər kəsin onda özündən bir parça tapması əbəs deyil». «Müstəsna şəxsiyyətdir!» – fetr şlyapalı adam vəziyyətin xülasəsini verib dilləndi. Beləcə, Cəlalın son yazıları haqqında danışmağa başladılar.

Tunela çıxan küçələrin birində, ucqar məhəllələrdə gözətçi fiti eşidəndə hamısı dönüb dar küçənin bəndəyəyi neon lampasının işıqlandırdığı qarlı səkirlərinə baxdı: Qalata qülləsinə çıxan küçələrdən birinə girəndə Qalibə elə gəldi, yolun hər iki tərəfindəki tikililərin üst qatları ağır-ağır örtülən kino pordəsi kimi bir-birilərinə yaxınlaşır. Qüllənin başında ertəsi gün yağacaq qar göstərən qırmızı lampalar yarırdı. Gecə saat ikiydi, yaxınlıqda bir dükanın barmaqlığı gurultuyla endirildi.

Qüllənin ətrafından dolanandan sonra Qalibin əvvəllər heç görmədiyi ara küçələrdən birinə girib, buz bağlanmış qaranlıq səkirlərlə getdilər. Fetr şlyapalı adam ikimərtəbəli kiçik evin köhnə qapısını döydü. Xeyli sonra ikinci mərtəbədə lampa yandı, açılan pəncərədən göyümlət baş uzandı. «Qapını aç, mənəm, – fetr şlyapalı adam dedi. – İngilis qonaqlarımız var». Sonra dönüb çəkingən, utancaq ingilislərə gülümsədi.

Üzərində «Merih maneken atelyesi» yazılan qapını solğun sifətli, otuz yaşlarında üzü qırılmamış adam açdı. Sifəti yuxuluydu. Əyində qara şalvar, mavi cızıqlı pijama köynəyi vardı. Qonaqlarının öllərini gizli mübarizə qardaşları kimi sirlə baxışla bir-bir si-

¹ Ahmet Rasim (1864 – 1932) – türk yazıçısı

xandan sonra onları yeşiklər, qaliblər, qutular, cürbəcür bədən parçalarıyla dolu, boya qoxusu gələn otağa apardı. Bir küncdən çıxardı-ğı broşuraları paylayanda yeknəsəq səslə danışmağa başladı:

«Müəssisəmiz Balkanlar və Orta Şərqi ən qədim manekençilik qurumudur. Yüz illik tariximizdən sonra bu gün gəlib çatdığımız mərhələ, eyni zamanda, sənayeləşmə və modernləşmə məsələsində Türkiyənin də haralara çatdığını göstəricisidir. Bu gün artıq yalnız qolların, qıçların, budların tamamilə öz ölkəmizdə düzəldilməsi deyil...»

«Cabbar bəy, – balqabaq başlı adam darıxa-darıxa dilləndi, – yoldaşlarımız buranı yox, sizin bələdçiliyinizlə aşağı mərtəbələri, zirzəmini, bədbəxtləri, tariximizi, bizi biz eləyən şeyi görməyə gəliblər».

Bələdçi əsəbi hərəkətlə düyməni buranda geniş otaqdakı yüzrlə qol, qıç, baş, gövdə bir anda sükut dolu qaranlığın içində qaldı, bir pilləkənə çıxan kiçik meydançanı işıqlandıran çıpaq lampa yandı. Hamısı birgə dəmir pilləkənləri enirdilər, aşağıdan rütubət iyi gələndə Qalib bir anlığa əyaq saxladı. Cabbar bəy heyratləndirici rahatlıqla Qalibə yaxınlaşdı.

«Axtardığını burada tapacaqsan, qorxma!» – çoxbilmiş tərzdə dilləndi. «Məni O yolladı, səhv yollarda dolaşmağını, itməyini heç istəmir».

Bu mənası qeyri-müəyyən olan sözləri başqalarına da deyirdimi? Pilləkənlərdən ilk otağa enəndə gördükləri manekenləri bələdçi: «Atamın ilk əsərləridir», – deyib təqdim etdi. Ondan sonrakı otaqda bəzi Osmanlı donizçilərinin, dəniz quldurlarının, katiblərin çıpaq lampanın işığında gördükləri manekenlərinə baxanda bələdçi yenə qeyri-müəyyən şeylər danışdı. Bir başqa otaqdakı camaşırçı bir qadımın, başı qoparılmış dinsizin, əlində iş alətləri olan cəlladın manekenlərini görəndə Qalib ilk dəfə bələdçinin sözlərini dərk eləyə bildi.

«Yüz il əvvəl bu ilk otaqlarda gördüyünüz ilk əsərlərini yarıdanda babamın düşüncəsində hamının beynini məşğul etməli olan bu adi fikirdən artıq bir şey yox idi: babam düşünmüdü ki, dükan vitrinlərində nümayiş etdirilən manekenlər bizim adamlarımız nümunə götürülməklə düzəldilməlidir. Amma iki yüz ildir qurulan beynəlxalq və tarixi hiylənin bədbəxt qurbanları ona mane oldular».

Pilləkənlərdən endikcə, bir-birlərinə pillələrlə açılan qapılardan keçdikcə tavanından su damcılayan, elektrik kordonuyla ona bağlı çıpaq lampaların camaşır ipi kimi dolaşdığı otaqlarda yüzrlə maneken gördülər.

Otuz illik Baş Qərargah rəisliyi vaxtı millətinin həmişə düşmənlərlə birgə fəaliyyət göstərməsindən qorxduğuna görə ölkənin bütün körpülərini havaya sovurmağı, ruslara işarə olmasın deyə minarələrini uçurmağı, düşmənin əlinə keçərsə, yolunu itirəcəyi dolanbaca çevrilsin deyə İstanbulu boşaldıb kabus səhər elan etməyi düşünən marşal Fevzi Çakmağın, bir-birləriylə evlənə-evlənə ana, ata, qız, baba, əmi – hamısı bir-birlərinin tamamilə eyni olan konyalı kondililərin, qapı-qapı gəzib dərək etmədən bizi biz edən bütün o köhnə əşyaları yığan köhnə-kürüşçülərin manekenlərini gördülər. Nə özləri, nə başqa adam ola bildiklərindən oynadıqları filmlərdə özləri olmayan kino qəhrəmanlarını, ya da dübbədə özlərini ən yaxşı cəlladlara bilən məşhur türk artistlərinin və ifaçılarının, Qərbin elm və sənətini Şərqi dəşəmaq üçün bütün ömürlərini tərcüməyə və «uyğunlaşdırmağa» həsr eləyən qəzəbli çaşqınların və İstanbulun ayrı-ayrı küçələrində Berlindəki kimi çökəli, Parisdəki kimi ulduz formalı, Peterburqdakı kimi körpülü bulvarlar açmaq üçün bütün ömrü boyu xəritələr üzərində əlində böyüdücü çalışan, təxəyyüllərində bütün ömrü boyu axşamlar təqəüdü paşalarınızn qərblilər sayaq xaltaları gəzdirəcəyi itlərin sıradacaqları modern səkilər cəlladından sonra arzularının heç birini gerçəkləşdirmədən ölib, məzəni itən xəyalparastlərin, işgəncədə yeni beynəlxalq dəyərlərə yox, milli-ənənəvi üsullara bağlı qalmaq istədiklərindən vaxtından

əvvəl təqaüdə göndərilən təhlükəsizlik əməkdaşlarının, çiyinlərində sınıqlı məhəllə aralarında içki, palamut balığı, qatıq satan səyyar satıcıların manekenlərini gördülər. Bələdçinin: «Babamın başladığı, atamın inkişaf etdirdiyi, mənəm də təhvil aldığı silsilədir», – deyib təqdim etdiyi «Qəhvəxana mənzərələri» arasında başları çiyinlərinin arasında itan işsizləri, dama, ya da loto oynayanda yaşadıkları əsri və öz şəxsiyyətlərini xoşbəxtcəsinə unutmağı bacaran xoşbəxtləri, əllərində çay stakanlarını tutanda, ucuz papirosları çəkəndə itirdikləri mövcudluq səbəbini xatırlamağa çalışan kimi, elə hey bir nöqtəyə baxan, daxili düşüncələrinə çəkilən, ya da ora da çəkilə bilmədiklərindən kart kağızlarını, zərfləri, ya da bir-birlərini xurpalayan vətəndaşları gördülər.

«Babam ölüm düşəyində olanda artıq qarşısındakı beynəlxalq qüvvələrin nə qədər böyük olduğunu sezmışdi, – bələdçi danışdı. – Millətimizin özü olmasını istəməyən tarixi qüvvələr bizi ən qiymətli xəzinəmiz olan gündəlik həyatımızın hərəkətlərindən, jestlərimizdən məhrum etmək istədiklərindən babamı Bayoğludan, dükanlardan, İstiqlal prospektindən, vitrinlərdən qovdular. Atam ölüm düşəyində olan babamla birgə gələcək kimi ona təkə yer altının, bəli, yer altının qaldığını dərk eləyəndə İstanbul bütün tarixi ərzində həmişə yeraltı şəhəri olduğunu hələ bilmirdi. Bunu əvvəl həyatdan, sonra da manekenlərini yerləşdirməyə yeni otaqlar açdıqca palçıqın içində rast gəldiyi dəhlizlərdən öyrəndi».

Yer altındakı həmin dəhlizlərə çatan pillakələri enəndə artıq otaq belə demək mümkün olmayan palçıqlı mağaralardan, meydançalardan keçəndə yüzlərlə ümitsizin manekenini gördülər. Çılpaq lampaların işığı altındakı manekenlər bəzən Qalibə unudulmuş avtobus dayanacağında heç vaxt gəlməyəcək avtobus gözləyəndə üzərləri yüz illərin toz və palçıqla örtülən səbirli vətəndaşları, bəzən İstanbul küçələrində addımlayanda eşitdiyi əks-sədanı, bütün bədbəxtlərin bir-birlərində qardaş olması duyğusunu xatırladı. Əllərində torbalı olan lotocuları gördü. Zarafətli, əsəbi universi-

tet tələbələrini gördü. Fıstıq dükanlarının şagirdlərini, quşsevərləri, dəfina axtaranları gördü. Qərb elm və sənətinin Şərqdən başladığını sübut etmək üçün Danteni oxuyanları, minarə adlandırılan şeylərin bir başqa dünyaya verilməsi işarə olduğunu sübut etmək məqsədilə xəritə çəkənlərin, yüksək gərginlikli xəttə dəyib, hamısı birgə mavi elektrikli heyrətə düşüb, iki yüz il əvvəlinin gündəlik hadisələrini xatırlamağa başlayan İmam Xotib liseyi tələbələrini manekenlərini gördü. Palçıqla örtülü otaqlarda sırayla düzülən manekenlərin saxtakarlar, özləri olmayanlar, günahkarlar, başqalarının yerinə keçənlər kimi dəstələrə ayrıldığını gördü. Bədbəxt evliləri, narahət ölümləri, qəbirlərindən çıxan şahidləri gördü. Üzlərinə, alınlılarına hərfli yazılmış siri adamları, həmin hərfli sirlərini ortaya atmış müdrikləri, həmin müdriklərin xalifəliyini eləyən günümüzün məşhurlarını belə gördü.

Bir künədə çağımızın məşhur türk yazıçı-poetləri, sənətçiləri arasında Cəlalə əynində iyirmi il əvvəl geydiyi yağışlıqda təsvir edən maneken da vardı. Bələdçi keçəndə bir vaxtlar atasının çox ümidlər bəslədiyi həmin yazarın ondan aldığı hərfli siri pis məqsədlərlə istifadə etdiyini, özünü ucuz qələbələr üçün satdığını söylədi. İyirmi il əvvəl Cəlalın bələdçinin atası və babasıyla bağlı yazdığı yazı çərçivəyə salınmış, edam hökmü kimi öz manekeninin boynundan asılmışdı. Bir çox dükançının etdiyi kimi, bələdiyyədən icazə alınmadığından gizli qazılan palçıqlı otaqların divarlarından sızan rütubəti, gənziyə yandıran kif iyini ciyərlərində hiss edəndə Qalib bələdçinin atasının qarşılaşdığı sayısız-hesabsız xəyanətlərdən sonra necə bütün ümidlərini Anadolu səfərlərindən topladığı hərfli siri bələdçiyə bağladığını, necə həmin siri manekenlərinin, bədbəxtlərinin üzlərinə qazanda eyni günlərdə İstanbulu İstanbul edən yeraltı dəhlizlərinin bir-bir onə açıldığını danışdı. Qalib Cəlalın kök, iri gövdəli, yumşaq baxışlı, balaca əlli manekeninin qabağında uzun müddət qımıldanmadan qaldı. «Sənin üzündən heç özüm ola bilmədim! – demək istədi, – sənin üzündən mənə sənə

çevirən bütün o əhvalatlara inandım». Cəlalın manekeninə atasının yaxşı çəkilmiş şəklini illər keçəndən sonra maraqla nəzərdən keçirən oğul kimi diqqətlə, uzun-uzadı tamaşa etdi. Əyindəki şalvar parçasının uzaq qohumunun Sirkəçidəki dükanından endirilmiş alındığını, yağışlığı onu ingilis detektiv romanlarının qəhrəmanlarına oxşadığından Cəlalın çox sevdiyini, pencyəyinin ciblərinin kənarlarındakı söküklərin əllərini tez-tez ciblərinə soxduğuna görə açıldığını, alt dodağın, almasığın üzərindəki jilet kəsiklərini son illərdə görə bilmədiyini, pencyəyinin cibindəki üzüyazan qələmi Cəlalın bu gün hələ istifadə etdiyini xatırladı. Onu sevirdi, həm də ondan qorxurdu; Cəlalın yerində olmaq istəyirdi, həm də Cəlalın qaçırdı; onu axtarırdı, həm də unutmaq istəyirdi. Sanki həyatının açma bilmədiyini monasını Cəlalın bildiyi, amma özündə gizlətdiyi sirri, dünyadakı ikinci aləmin sirrini, zarafatla başlayıb kabusa çevrilmiş oyunun çıxışı qapısını ondan döyrənmək üçün Cəlalın pencyəyindən tutdu, elə bil yaxasından yapışırdı. Uzaqdan bələdçinin artıq vardış qədər həyəcan da olan səsi eşidilirdi.

«Atam hərflər vasitəsilə sifətlərinə artıq küçələrimizdə, evlərimizdə, cəmiyyətimizin heç bir yerində görünməyəcək mənalər yerləşdirirdi manekenlərini sürətlə yaradırdı ki, onlar üçün yer altında açdığımız otaqlarda yetərincə yer tapa bilmirdik. Buna görə də bizi tarixin yer altına bağlayan dəhlizləri elə həmin məqamda tapmağımız təsadüflə izah oluna bilməz. Artıq tariximizin yer altında hökm sürəcəyini, yer altındakı həyatın yer üstündəki süqutun axırına işarə olduğunu, ucları döna-döna evimizə açılan dəhlizlərin skeletlərlə qaynaşan yeraltı yollarının ancaq bizim yaratdığımız əsl vətəndaş sifətləriylə həyat və məna qazanacaq tarixi fürsətlər olduğunu atam çox yaxşı görürdü».

Qalib yaxasını buraxanda Cəlalın manekeni qurğuşun əsgər kimi ayaqlarının üstündə sağa-sola ağır-ağır yırgalandı. Qalib bu qəribə, dəhşətverici, gülünc görüntünü bir daha heç unutmayacağını düşünüb bir-iki adam gerilədi, papiroos yandırdı. O biri ziyarətçilərlə

birlikdə «bir gün skeletlər qədər manekenlərlə də pıçqapıq qaynaçaq» yeraltı şəhərin ağzına enməyi heç istəmirdi.

Bələdə, bələdəci «qonaqlarına» Halicin o biri yaxasında, bundan min üç yüz altı il əvvəl Atılının hücumundan qorxan bizanslılar tərəfindən açılıb, bir ucu ta bu sahilə çatmış dəhlizin ağzını göstərəndə, həmin ağızdan əldə lampa içəri girsəniz, görəcəyiniz skeletlərin, həmin skeletlərin gözəçilik etdiyi, bundan altı yüz yetmiş beş il əvvəl latın istiləçilərdən gizlədilmiş xəzinələrin, hörümçək torlarından görünməyən masalarla stulların əhvalatını qəzəblə başa salanda Qalib həmin görüntülərin və əhvalatların işarə etdiyi bir tapmacanı lap əvvəllər Cəlalın yazılarının birində oxuduğunu düşünürdü. Bələdəci atasının yeraltı dünyasına enməyi mütləq süqutun məcburi əlaməti saydığını danışanda, Bizaniton-da, Buzosda, Nova Romada, Romanıda, Sarqarada, Miklaqarada, Konstantinopolda, Kospolda, İstin-Polında yeraltına doğru mütləq məcburiyyət nəticəsində qazılan hər dəhlizdən, hər dərin tuneldən sonra yer üstündə ağlalmaz qarmaqarışıqlıqların baş verdiyini, yeraltı sivilizasiyanın onu ora itələyən yer üzündən intiqamını hər dəfə aldığı qəzəblə danışanda Qalib bir yazısında Cəlalın bina mərtəbələrindən yeraltı sivilizasiyaların əlavəsi kimi söz açdığını xatırlayırdı. Bələdəci əhvalatının qəzəbiylə yeraltının əlaməti olduğu o böyük dağın tıya, müqavimət göstərmək mümkün olmayan o qiyamətə qoşulmaq üçün atasının bütün dəhlizləri, şiçanlar, skeletlər və hörümçəklərlə örtülü xəzinələrlə qaynaşan bütün yeraltı yolları manekenləriylə doldurmaq istədiyini danışanda, həmin böyük dağın tıyaşoninin xəyallarıyla atasının həyatına yeni məna verdiyini danışanda, onun da sifətlərinin hərflərinin siriylə doldurduğu əsərləriylə bu yolda irəlilədiyini həyəcanla danışanda Qalib bələdəcinin hər sahar hamıdan əvvəl «Milliyyət» alıb Cəlalın yazısını ehtirasla, qısqaçlıqla, nifrətlə və eyni qəzəblə oxuduğuna inanmaq üzrəydi. Bələdəci Abbasi mühasirəsindən qorxuya düşüb yeraltına enən bizanslılara, səlil istilasından qaçan yahudilərin bir-

birilərini qucaqlayıb əbədiləşən skeletlərinə tamaşa etməyə dözmü olanların tavanlarından qızıl boyunbağlarla bilrəzliklərin salandığı həmin ağlalgalmaz dəhlizə girə biləcəklərini deyəndə Qalib bələdçinin Cəlalın lap son yazılarını diqqətlə oxuduğunu başa düşmüşdü. Bələdçi bizanslılar bundan yeddi yüz il əvvəl şəhərdəki altı mindən artıq italyan qətlə yetirəndə qaçan gənuyahlıların, amalfililərin, pizalıların skeletləriylə bir Azak gəmisi ilə şəhərə gələn vəbədan qurtulanların altı yüz illik skeletlərinin düz avarların mühasirəsi vaxtı yer altına endirilmiş masalar arxasında bir-birinə söykənib otura-otura qiyamət vaxtını səbirlə gözlədiklərini danışanda Qalib Cəlaldağı səbrin onda da olduğunu düşündü. Bələdçi Bizanslı talayan Osmanlılardan qaçmaq üçün Aya-Sofiyadan Aya-İrinaya uzanan, oradan Pantokratora açılan, daha sonra içinə sığışmadıqlarından bir ucu düz bu yaxaya qatan dəhlizlər, iki yüz il sonra IV Muradın qəhvə, tütün, tiryək qadağasından qaçmaq üçün özlərini atanların üzərilərinə qar kimi enmiş ipəksayaq toz təbəqəsi içində, əllərində qəhvə dəyirmanları, qəhvədanları, sulu qəlyanları, çubuqları, tütün və tiryək kisələri, fincanlarıyla bir gün onlara qurtuluş yolunu göstərəcək manekenləri gözlədiklərini danışanda Qalib eyni ipəksayaq toz təbəqəsinin bir gün Cəlalın skeletini də örtəcəyini düşündü. Bələdçi Bizansdan qovulan yəhudilərin sığındığı dəhlizlərə yeddi yüz il sonra saray hiyləsində uğursuzluğa uğrayandan sonra yeraltına enmək məcburiyyətində qalan III Əhmədin şahzadəsinin, ondan yüz il sonra sevgilisiylə hərəmxanadan qaçan gürcü qızının skeletlərindən başqa, bu gün saxta pul çap eləyən mətbəəçilərin əllərində islah banknotları tutub rəngi nəzərdən keçirəndə, ya da birinci mərtəbədəki kiçik teatrda soyunma otağı olmadığından bir mərtəbə aşağı enən müsəlman Ledi Maqbeti güzgüli masasının arxasında qaçaq qəssablardan aldığı zənbil dolusu kəl qanıylə əllərini dünyada heç bir səhnədə görməmiş, özünəməxsus qırmızıyla boyayanda, ya da ixracat hıyocanı bürümüş gənc kimyagərlərimizi paslı bolqar gəmiləri ilə Amerikaya daşıyaçaqları nəfis heroin dam-

cılatdıqları şüşə kolbaların arxasında görəcəyimizi deyəndə Qalib bütün bunları Cəlalın yazıları qədər üzündən də oxuya biləcəyini düşündü.

Çox sonra bələdçi «qonaqlarına» bütün dəhlizləri, bütün manekenləri göstərəndən, atasının və özünün ən böyük arzusu olduğunu dediylə şeyi, qızmar bir yay günü, yuxarıda bütün İstanbul ağır günorta istisində milçəklər, zibillər və toz buludları içində yatanda aşağıda – yeraltının soyuq, nəmli və qaralıq dəhlizlərində səbri skeletləri, bizim adamlarımızın həyatlarıyla pıçpıçlıq yaşayan manekenlərin həmişə birgə şölən, böyük əyləncə, həyatı və ölümü müqəddəs sayan, zamanı, tarixi, qanunları və qadağaları aşan şənlik təşkil edəçəklərini danışanda həmin şənlikdə xoşbəxtlərinə rəqə eləyən skeletlərdə manekenlərin sinən şərab kasalarıyla fincanların, musiqi və sükutun, cütələmə taqıltılarının dəhşətini, çəqsusunu qonaqlar qorxuylə təsəvvürlərində canlandırdandan, bələdçinin əhvalatlarını belə danışmaq ehtiyacı duymadığı yüzlərlə «vətəndaş» manekeninin sifətindəki əzabı görəndən sonra qayıdanbaş Qalib dinlədiyi bütün əhvalatların, gördüyü bütün sifətlərin ağırlığını üzərində hiss edirdi. Qıçlarındakı halsızlıq nə çıxdıqları yoxuşun dikliyindən idi, nə də uzun günün yorğunluğundan. Qarşısından dayanıb-durmadan keçdikləri rütubətli otaqlarda çılpacaq lampaların işıqlandırdığı sürüşkən pillələrdə qabağına çıxan qardaşlarının sifətlərindəki yorğunluğu öz bədənində hiss edirdi. Bükük boyunlar, əyilmiş bellər, donqarlaşmış kilrəklər, əyilmiş qıçlar, bütün o vətəndaş dərdləri, tarixçələri öz bədəninin əlavələliydi. Bütün sifətlərin öz sifəti, bütün ümidisizliklərin öz ümidisizliyi olduğunu hiss etdiyindən ona qaynaşa-qaynaşa yaxınlaşan o manekenlərə heç baxmamaq, onlarla göz-gözü gəlməmək istəyirdi, amma öz əkizindən uzaqlaşmağı bacarmayan adam kimi gözlərini onlardan çəkə bilmirdi. Bir ara Qalib, eynilə yeniyetməlik illərində Cəlalın yazılarını oxuyanda etdiyi kimi, gördüyü dünyanın arxasında açsa, təsirindən çıxma biləcəyi adı sirr olduğuna özünü inandırmaq istədi; məlhəmi tapılsa, insa-

nı azadlığa çıxaracaq sirr: amma eynilə Cəlalın yazılarını oxuyan-
da hiss etdiyi kimi, özünü bu dünyaya o qədər çox batdığını gördü
ki, sirri açmaq üçün özünü hər dəfə məcbur edənə yaddaşını itirmiş
adam sayaq çarəsizləşib uşaqlaşdığını bildirdi: manekənlərin işarə et-
diyi dünyanın nə məna verdiyini bilmirdi, burada bu yad adamlar-
la nə işi olduğunu bilmirdi, hərfələrin və sifətlərin mənasını, öz möv-
cudluğunun sirrini də bilmirdi. Üstəlik yer üzünə yaxınlaşdıqca, yu-
xarılara çıxdıqca dərinlikdəki sirlərdən daha da uzaqlaşdığından bu-
rada görüb-öyrəndiklərini də unutmağa başladığını sezdirdi. Yuxarı-
dakı otaqların birində bələdçinin fikir vermədiyi bir silsilə «adi
vətəndaş» manekeni görəndə onlarla eyni taleyi bölüşdüyünü, eyni
şeyləri düşündüyünü hiss etdi: bir vaxtlar hamısı birlikdə mənalı
həyat yaşamışdılar, amma naməlum səbəbdən indi həmin mənanı
eynilə yaddaşları kimi itirmişdilər. Həmişə bu mənanı yenidən tap-
mağa cəhd edəndə, yaddaşlarının hörümçəkli dəhlizlərinə hər dəfə
girəndə itdiklərindən, ağıllarının zil qaranlıq küçələrində qayıdış
yolunu tapa bilmədiklərindən, yaddaşlarının dibiş quyusuna düş-
müş yeni həyatın açarlarını heç vaxt tapa bilmədiklərindən evlərini,
yurdlarını, keçmişlərini, tarixlərini itirənlərin o çarəsiz əzabları on-
ları bürüyürdü. Bu evdən uzaqda qalmaq, yolunu itirmək ağrısı ilə
şiddətli, ilə dözlümləz idi ki, ən yaxşısı artıq itkin mənanı, ya da sirri
xatırlamağa belə cəhd göstərmədən yalnız səbir etmək, sakitce,
sonsuzluq vaxtının təvəkküllə gözlənməkdir. Amma Qa-
lib yer üzünə yaxınlaşdıqca bu boğucu intizara dözə bilməyəcəyini,
axtardığını tapmamış dincələ bilməyəcəyini də sezdirdi. Keçmişini,
yaddaşını, xeyallarını itirmiş adama çevrilməkdənsə, başqa bir ada-
mın pis təqlidi olmaq daha yaxşı deyildimi? Dəmir pilləkənə çatan-
da özünü Cəlalın yerinə qoyub bütün mənakənləri, onları yaradan
düşüncəni vecinə almamaq istədi. Hər şey axmaq bir düşüncənin
vasvasılıqla təkrarından ibarətədi: pis karikatura idi; xoşagəlməz za-
rafət idi; heç bir bütünlüyü olmayan səfeh sarsaqlıq idi! Elə özü özü-
nün karikatürası olan bələdçi sanki bu fikri sübut etmək üçün atası-

nın «İslamda rəsm qadağanı» deyilən şeyə inanmadığını, «düşüncə»
adlandırılan şeyin özünün elə surətdən başqa bir şey olmadığını, bu-
rada da surətlər silsiləsi gördüklərini danışdı. Elə ilk girdikləri ota-
ğa çatanda bələdçi həmin «böyük təəvvürün» mövcudluğu üçün
maneken bazarına da yardım etmək lazım olduğunu deyir, qonaq-
larından yaşıl yardım sandığına ürəklərindən keçən bir şey atmalarını
xahiş edirdi.

Qalib yaşıl sandığa min lirə atandan sonra antiqofürüş qadınla
göz-gözü gəldi.

«Məni tanıdınız mı?» – qadın diləndi. Üzündə yuxulardan çıx-
ma baxış, uşaqsayaq və ifaçı ifadə vardı. «Nənin danışdığı əhva-
latların hamısı doğru imiş». Gözləri yarıqaranlıqda pişik gözü kimi
parıldayırdı.

«Nə dediniz?» – Qalib utana-utana soruşdu.

«Xatırlaya bilmədin, – qadın dedi. – Orta məktəbdə olanda eyni
sınıfda oxuyurdun. Belkis».

«Belkis», – Qalib bir anlığı bütün sınıfda Rəyadan başqa heç bir
qızı gözünün qabağına gətirə bilmədiyini başa düşüb diləndi.

«Maşınım var, – qadın dedi. – Mən də Nişantaşıda yaşayıram.
Səni apara bilərəm».

Təmiz havaya çıxan tülük ağır-ağır dağıldı, ingilis jurnalistləri
«Pera Palas»a getdilər, fetr papaqlı adam vizit kartını Qalibə ver-
di. Cəlalə salam yolladı və Cahangirin ucaq küçələrinə cumdu.
İsgəndər taksiyə mindi, fırça bıqlı memar da Belkis və Qaliblə get-
di. «Atlas» kinoteatrını keçəndə bir ara küçənin girişindəki satı-
cıdan tabaqda plov alıb yedilər. Taksimə doğru saatsaz köşkünün
buz bağlamış vitrinində görünən saatlara səhri oyuncaqlara baxan
kimi baxdılar. Qalib gecənin bulanıq mavisiyə eyni rəngdəki cı-
rıtq kino afişasına, çoxdan öldürülmüş səbiq Baş Nazirin fotoqraf
dükən vitrinindəki şəklinə baxanda memar onları Süleymaniyyə
comesinə aparmığı təklif elədi; onlara «Maneken cəhənnəmi» de-
diyi yerdəkindən daha da maraqlı bir şey göstərəcəkdi: dörd yüz

illik came ağır-ağır yerindən oynayırmış! Belkısın Təlimxaniadakı arxa küçədə saxladığı məşinə minib, dinməzə yola düşdülər. İkimörtəbəli, qaranlıq, dəhşətli evlərin arasından keçəndə Qalib «dəhşətlidir, dəhşətlidir!» demək istədi. Narın-narın qar yağır, bütün şəhər yatırdı.

Uzun-uzadı gedəndə sonra cameyə girəndə memar əhvalatını danışmışdı: bərpə və təmirində çalışdığından camenin yeraltı dəhlizlərini bilir, bir neçə quruş müqabilində bütün qapıları açmağa hazır imamı tanıyırdı. Məşinin mühərriki susanda Qalib bayıra çıxmayacağını, onları gözləyəcəyini dedi.

«Məşində donarsan!» – Belkis dilləndi.

Qalib əvvəl qadının onunla «siz-biz»lə danışmadığına, sonra gözəlliyinə baxmayaraq, əynindəki ağır paltosu, həmin anda başına bağladığı baş örtüyü ilə uzaq xalaya oxşadığına diqqət yetirdi. Bayramda baş çəkdikləri o uzaq xalaxın çıxardığı badam əzmələri o qədər şirin olurdu ki, Qalib ısrarla verilən ikincisini yeməmişdən əvvəl su içməli olurdu. Rəya niyə gəlmirdi həmin bayram ziyarətlərinə?

«Gəlmək istəmirəm!» – Qalib qətiyyətli səsle dilləndi.

«Niyə axı? – qadın soruşdu, – sonra minarəyə də çıxarıq. – Memara sarı çəvrildi: – Minarəyə çıxma bilirikmi?»

Bir anlığa sükut çökdü. Çox da uzaq olmayan yerdə it hürdü, Qalib qar altındakı şəhərin uğultusunu eşitdi. «Mənim ürəyim pilləkəno tab gətirməz, – memar dilləndi, – siz çıxarsınız».

Minarəyə çıxmaq fikri xoşuna gəldiyindən Qalib məşindən düşdü. Çılpaq lampaların qarlı örtülü ağacları işıqlandırdığı birinci həyət keçib camenin iç həyətinə girdilər. Daş kütləsi burada birdən olduğundan kiçik görünəndə came sirlərini gizləyib bilməyən tanış tikiliyə çevrildi. Mərməri örtən donmuş qar təbəqəsi xarici saat reklamlarındakı Ay səthi kimi qaranlıq və çuxur-çuxur idi.

Talvarın künc yaratdığı yerdə memar dəmir qapıya taxılmış asma kilidi işgüzarlıqla qırılmağa başladı. Bir yandan da, üzərində qurduğu taponin öz ağırlığıyla birmə oxamen yüz illərdir hər it beş-

on santimetr Halicə sürüşdüyünü, əslində, indiyə qədər daba sürətli suyun qırağına eməli olduğunu, amma təməllər arasında dolayan, sirri hələ dərk olunmayan «bu daş divarların», bu gün hələ texnikasına aça bilmədiyimiz «bu lağım tərtibatının», bu qədər incə düşünülüb müvazinət yaradılmış «su tərəzisinin» bundan dörd yüz il əvvəl hesablanmış «dəhlizlər mənzuməsinin» camenin hərəkətini yavaştdığını danışdı. Kilidlə birmə qapı qaranlıq dəhlizə açılanda Qalib qadının parıldayan gözələrində həyata bağlı maraq gördü. Bəlkə Belkısın elə fəvqəladə gözəlliyi yox idi, amma adam onun neyləyəcəyi ilə maraqlanırdı. «Qərblilər bu sirri açma bilmədilər!» – memar əməlli-başlı sərxoş kimi dəhlizə girdi. Qalib bayırda qaldı.

Kənarları buz bağlamış sütunların kölgələri içindən imam çıxıb gələndə Qalib dəhlizdən gələn səsləri dinləyirdi. İmam səhərin bu vaxtında oyandırılmaqdan heç narazı görünmürdü. Dəhlizdən gələn səslərə o da qulaq verəndən sonra soruşdu: «Qadın turistdimi?» «Yox», – Qalib saqqalın imamı olduğundan yaşlı göstərdiyini seziş dilləndi. «Sən də müəllimsənmi?» – imam dedi. «Müəlliməm», «Fikrət bəy kimi professorsan!» «Bəli». «Camenin yerindən oynadığı doğrudurmu?» «Doğrudur, ona görə gəldik». «Allah sizdən razı olsun!» – imam dilləndi. Həyəcanlı vəziyyətdəydi. «Qadının yanında uşağı var idimi?» «Yox», – Qalib cavab verdi. «İçəridə, dərinde gizlənən bir uşaq var». «Came yüz illərdir, sürüşmüş», – Qalib inamsızlıqla dilləndi. «Onu bilirəm, – imam dedi, – ora girmək də qadağandır, amma turist arvad-uşağıyla girdi içəri, gördüm. Sonra tək çıxdı. Uşaq içəridə qaldı». «Polisə deyəydin», – Qalib dilləndi. «Ehtiyac yoxdur, – imam dedi, – çünki sonra uşağın da, arvadın da şəkli qəzetlərdə çıxdı: uşaq həbəş kralının nəvəsiymiş. Artıq onu oradan çıxarsınlar». «Uşağın sifətində nə vardı?» – Qalib soruşdu. «Bax görürsənmi, – imam həyəcanla dilləndi, – sən də bilirən. Uşağın gözünün içinə baxa bilmirdim». «Sifətində nə yazılmışdı?» – Qalib ısrarla soruşdu. «Sifətində çox şey yazılmışdı», – imam özünü olan inamını itirib dilləndi. «Sən sifət oxumağı bacarırsanmi?» –

Qalib dedi. İmam susdu. «İltiridiyi simanı yenidən tapmaq üçün insanın simanın mənası arxasınca getməsi kifayətdirmi?» – Qalib soruşdu. «Artıq orasını son daha yaxşı bilərənsən», – imam qayğıyla cavab verdi. «Came açıqdırımı?» – Qalib soruşdu. «Qapısını yenica açdım», – imam dilləndi. «Bir azdan səhər namazı üçün gəlirlər. Get».

Camenin içi boş idi. Neon lampaları dövizin səthi kimi uzanan bənövşəyi xalçalardan çox, çılpaq divarları işıqlandırır. Qalibin corablı ayaqları dondu. Qübbəyə, sütunlara, başının üstündəki nəhəng daş kütləsinə təsirlənmək istəyə-istəyə baxdı; amma qalbində öz təsirlənmə istəyindən başqa, bir şey oyanmadı. İntizar duyğusu, qeyri-müəyyən «nə olacaq» marağı... Eynilə höürdüydü daşlar kimi, camenin öz varlığı özünə bəs olayan, qapalı, çox böyük bir şey olduğunu hiss etdi. Məkan adamı nə bir yerə çağırırdı, nə də başqa yərə göndərirdi. Heç şey heç şeyin əlaməti olmadığı kimi, hər şey hər şeyin əlaməti də ola bilərdi. Bir anlığa ona elə gəldi, mavi işıq görür, sonra göyərçin qanadına bənövşəyə bir şeyin tələsik şəppillitlərini eşitdi, amma dərhal sonra hər şey yeni mənə gözləyən o əvvəlki sükut dolu durğunluğuna qayıtdı. Onda aşyanın, daşların qədərindən artıq «çılpaq» olduğunu düşündü: əşyalar sanki onu «biza mənə ver!» deyib çağırırdılar. Az sonra pıçıldasa-pıçıldasa gedən iki qoca ağır-ağır yaxınlaşdı mehrabın düz qabağında diz çökəndə Qalib daha şeylərin çağırısını eşitmədi.

Bəlkə də buna görə minarəyə çıxanda Qalibin qalbində heç başına yeni bir şey gələcəyi ilə bağlı narahatlıq yox idi. Memar Belkis xanımın gözləmədən yuxarı çıxdığı deyəndə Qalib sürətlə pillələri çıxmaya başlamışdı, amma çox keçmədən ürəyinin döyüntülərini gicgahlarında hiss olayanda nəfəs aldı. Qıçlarında və budlarında ağrı başlayanda oturdu. Pillələri işıqlandıran çılpaq lampalardan hər birini keçəndə oturur, sonra yenə çıxırdı. Haradasa yuxarılarda qadının ayaq səslərini eşidəndə sürətlə çıxdı, amma ona xeyli sonra, ancaq şərəfəyə çıxanda çata bildi. Qadınla birgə dinməzəcə, dinib-dinmədən, uzun-uzadı qaranlıq içindəki İstanbula, şəhərin qeyri-müəyyən işıqlarına, yağın qara tamaşa etdilər.

Qalib qaranlığın yavaş-yavaş aralandığını görəndə sanki şəhərin özü uzun uzaq uzaq işıq düşməyən üzü kimi daha uzun müddət gecənin içində qalacaqdı. Daha sonra soyuqdan titrəyəndə baca tüstülərinə, came divarlarına, beton yığınlarına düşən işığın şəhərin qırağından yox, içindən sızdığını düşündü. Eynilə, hələ formalaşmasını tamamlamaqda olan planetin səthi kimi, üstü beton, daş, kirəmit, taxta, pleksiqlas,¹ qübbəyə örtülü enişli-çuxuşlu şəhər parçaları sanki ağır-ağır aralanacaq, qaranlığın içindən sirlə yeralının alov rəngi aydınlığı sızacaqdı, amma bu qeyri-müəyyənlik müddəti də çox davam etmədi. Divarlar, bacalar, damlar arasından papiros, bank reklamlarının iri hərfləri bir-bir görünməyə başlayanda dərhal böyüklərindəki səssizlikdən səhər azanını oxuyan imamın dəmirsayaq səsinə eşitdilər.

Pilləkənləri enəndə Belkis Rəyanı soruşdu. Qalib arvadının evdə onu gözlədiyini dedi: ona bu gün üç dənə detektiv roman almışdı; Rəya gecələr detektiv roman oxumağı sevirdi.

Belkis yenidən Rəyanı soruşanda qadının nömrəsiz «Murat»ına minib, fırça bığlı memarı həmişə geniş, həmişə tənha Cahangir prospektinə qoyub Təksimə çıxırdılar. Qalib Rəyanın işləyib-ələmədiyini, detektiv romanları oxuduğunu, aradabir oxuduğu romanlardan birini də ağır-ağır vərəqlədiyini dedi. Təksim meydanına dönəndə qadın Qalibdən Rəyanın həmin tərcümələri necə etdiyini soruşdu, Qalib «yavaş-yavaş» etdiyini dedi. Qalib səhərlər ofisinə gedir, Rəya da səhər yeməyi yedikləri masanın üstünü yığışdırıb orada məskən salırdı, amma Rəyanı o masanın arxasında işləyəndə bir dəfə görmədiyini kimi, təsəvvüründə də canlandıra bilmirdi. Başqa sualla bağlı Qalib yuxudagəzər dalğınlığıyla bəzi səhərlər Rəya yatağından qalxmamışdan əvvəl evdən çıxdığını söylədi. Həftədə bir dəfə orta qalaları, bibiləriligilə axşam yeməyinə getdiklərini dedi, bəzən axşamları «Konak» kinoteatrına getdiklərini söylədi.

¹ Pleksiqlas – şəffaf plastik kütlə

«Bilirəm, – Belkis dilləndi. – Sizi kinoda gördürdüm. Sən həyatından razı halda foyədəki şəkillərə baxanda, qolundan şəfqətlə tutduğun izdihamla birgə eyvana açılan qapıya tərəf aparanda Rəya divarlardakı afişalarda, tünlülüyün içində ona başqa dünyanın qapılarını açacaq bir sifəti axtarırdı. Səndən çox uzaqda sifətlərin gizli mənasını oxuduğunu başa düşərdim».

Qalib susdu.

«Beş dəqiqəlik fasilədə sən həyatından razı, əməlli-başlı or kimi arvadını sevindirəcək Hindistan ədviyyatlı şokoladı, ya da buzlu pinqvini almaq üçün taxta yeşiyinin altına pulla vuran satıcıya əl eləyəndə, ciblərində xırda pul axtaranda mən kinoteatrın solğun işıqları altında pordədəki xalı süpürgəsi, ya da portaqal sıxan cihaz reklamına bədbəxtcəsinə baxan arvadının həmin reklamlarda belə özünü başqa ölkəyə aparacaq sehrlı bildirişin izlərini axtardığını sezərdim».

Qalib susurdu.

«Gecəyarısına yaxın adamlar bir-birindən çox, bir-birinin paylaşlarına və paltolarına söykərib «Konak» kinoteatrından çıxanda mən sizin də qol-qola girib irəli baxa-baxa evinizə getdiyinizi görürdüm».

«Cəmi-cümlələri, – Qalib qeyri-müəyyən qəzəblə dilləndi, – bir dəfə kinoteatrdə görmüsən bizi».

«Sizi bir yox, on iki dəfə kinoteatrdə, altmış dəfədən çox küçədə, üç dəfə kafedə, altı dəfə dükanlarda görmüşəm. Evə qayıdanda eynilə uşaq çaqlarımda elədiyim kimi, yanındakı qızın Rəya yox, mən olduğumu düşünürdüm».

Sükut çökdü.

«Orta məktəbdə, – qadın məşını bir az əvvəl haqqında danışdığı «Konak» kinoteatrının qabağından sürəndə davam elədi, – təəffüslərdə saçlarını isladib arxa ciblərindən çıxardıqları daraqla darayan, açarlarını şalvarlarındakı kəmərlə halqalarını asan oğlanların əhvalatlarına o günləndə mən sənənin partanın üstündəki kitabdan

başını qaldırmadan, gözucu tamaşa elədiyinin Rəya yox, mən olduğumu düşünürdüm. Qış səhərləri yanında sən olduğundan yolun açıq olub-olmadığına baxmadan küçəni keçəndə gördüyüm o nəşəli qızın Rəya yox, özüm olduğumu düşünürdüm. Bozən şənbə günlü gənortadan sonra yanınızda sizi gülümsədən bir əmi Taksimdəki marşrut taksilərinə doğru getdiyinizi görəndə sonilə birgə Bəyöğluna mənim də aparıldığımı təsəvvürümdə canlandıradım».

«Bu oyun nə qədər davam etdi?» – Qalib məşının radiosunu açanda dilləndi.

«Oyun deyildi, – qadın küçənin qarşısından sürəti azaltmadan keçəndə əlavə etdi. – Sizin küçəyə dönmürəm».

«Musiqini xatırladım, – Qalib öz evinin yerləşdiyi küçəyə uzaq bir şəhərin poçt açıqalarına baxan kimi baxıb dilləndi. – Bunu Trini Lopez oxuyardı».

Küçədə və binada Rəyanın evə qayıtdığıyla bağlı heç bir əlamət yox idi. Qalib əlləriylə nəsa etmək istəyəndə radionun dalğa düyməsini burdu. Təbiiyəli və şəfqətli bir kişi səsi axurlarımızdakı tarla siçanlarından qorunmaq üçün görülməli tədbirlərdən söz açırdı. «Heç ələ getmədinmi?» – məşın Nişantaşının arxa küçəsinə girəndə Qalib soruşdu...

«Dulam, – Belkis dilləndi. – Ərim öldü».

«Səni məktəbdən heç xatırlamıram», – Qalib nədənsə rəhmsizliklə dedi. – Yadına sənə oxşayan başqa sifət düşür. Çox sevimli, utancaq yəhudi qızı idi, Meri Tavaşi; atası «Vog» corablarının sahibiydi, yeni ildə bəzi oğlanlar, hətta müəllimlər ondan üzərində corab geyən qızların göründüyü «Vog» təqvimlərindən istəyirdilər, o da utana-sıxıla gətirərdi».

«Nihatla evliliyimizin ilk illərində xoşbəxt idik, – müəyyən sükutdan sonra danışdı. – Nəzakətli idi, sakit idi, çox da papiros çəkərdi. Bazar günləri qəzetləri vərəqləyər, radioda futbol matçını dinləyər, həmin məqamlarda əlinə keçirdiyi fleytanı çalmağa çalışırdı. Çox az içərdi, amma sifəti çox vaxt ən qəzəbli sərxoşların

sifətdən kədərliydi. Bir ara utana-sıxıla başındakı ağrılarından söz açdı. Sən demə, illərdən bəri beyninin bir küncündə iri şiş səbrlə böyüdülmüş. İnadkar və sakit uşaqlar var ha, ovuclarını sıxıq içində nəsa saxlayırlar, nə qədər çalışsın da, açıb vermirlər: onlar kimi beynindəki şişi inadla qorudu, nəhayət, o övladlar ovuclarını açıb içindəki muncuğu sızə verəndə bir anlığa necə güllümsəyirlərsə, beyni əməliyyatına girəndə mənə eləcə razı halda güllümsədi, orada sakitcə öldü».

Halə bibigilin evindən o qədər də uzaq olmayan bir yerdə, Qalibin çox keçmədiyi, amma mövcudluğunu öz küçəsi kimi bildiyi guşədə bayır görüntüsü və qapısı «Şəhriqəlb binası»na heyrətəməz dərəcədə oxşayan evə girdilər.

«Ölümünlə mənədən, bir növ, intiqam aldığını bilirdim, – qadın köhnə liftdə olanda davam elədi. – Mənim Röyanı yamsıladığım qədər, özünün də səni yamsılamağı olduğunu başla düşmüşdü. Çünki konyakı çox içdiyim bəzi axşamlar özlümü saxlaya bilməyib ona Röyadan və sənədən uzun-uzun söz də açardım».

Sükutdan sonra Qalib evə girib öz evindəki oxşayan əşyalar arasında oturmağa üzr istəyirmiş kimi: «Nihati bizim sınıfdən xatırlayıram», – qayğıyla diləndi.

«Sənə oxşayırdımı, sənə?»

Qalib yaddaşının dərinliklərindən bir-iki səhnəni çətinlik çəkəçəkə tapıb çıxartdı. Qaliblə Nihat dərədə iştirak etməyəcəklərini bildirən valideynlərin imzaladıqları «üzrxahlıq kağızlarını» əllərində tutanda gimnastika müəllimi tərəfindən təbəllikdə günahlandırılırlar: Qaliblə Nihat isti bir bahar günün ağbuzlarını leş iyi verən şagird ayaqyolunun kranına dayayıb su içirlər; kök idi, bacarıqsızdı, ağır idi, ləngdi, çox gözədəyəm də deyildi. Qalib bütün yaxşı niyyətinə baxmayaraq, əməlli-başlı xatırlamadığı oxşarına yaxınlıq duymadı.

«Hə, – Qalib diləndi. – Nihat mənə bir az oxşayırdı».

«Heç oxşamırdı», – Belküs dedi. Gözləri bir anlığa Qalibin ona ilk dəfə diqqət yetirdiyi vaxtdakı kimi təhlükəli işıqla parlıladı. «Heç

oxşamadığını bilərəm. Amma eyni sınıfdaydık. Mənə onu sənin Röyaya baxdığın kimi baxdırma bilmişdim. Günortə təəffüslərində mən Röya və o biri oğlanlarla birgə «Sütis» aşxanasında papiros çəkəndə onun səkidən aralarında mənim də olduğumu bildiyi içəridəki nəşəli tünlüyə qayğıyla nəzər saldığını gördürdüm. Axşamın erkən düşdüyü kədərli payız axşamlarında üzərinə evlərin solğun işıqları düşən çilpaq ağaclara baxanda onun da həmin ağaclara baxa-baxa sənin Röyanı düşündüyün kimi, məni düşünəcəyini bilirdim».

Səhər yeməyi yemək üçün sifirə arxasında oturmağa açıq pərdələr arasından otağa parlaq günəş işığı düşürdü.

«İnsanın özü olmasının nə qədər çətin olduğunu bilərəm, – Belküs uzun müddətdən bəri həmişə eyni əhvalat haqqında düşünənlər kimi birdən-birə mövzuya girib diləndi. – Amma bunu otuz yaşından sonra başa düşdüm. Ondən əvvəl problem mənə yalnız başqası kimi olmaq, ya da adi qısqanclıq kimi görünürdü. Gecəyanırlar arxası üstə uzandıığım yatağımda yatmadan tavadakı kölgələrə tamaşa eləyəndə o başqasının əvəzində o qədər çox olmaq istərdim ki, dərimdən əlcəyindən çıxan əl kimi sıyrılıb çıxma biləcəyimə, sonra məhz bu istəyimin şiddətiylə həmin başqasının dərisinə bürünüb yeni həyata başlayacağıma inanırdım. Bəzən həmin o biri adam haqqında düşünməkdən, öz həyatımı onun həyatı kimi yaşaya bilməməkdən o qədər əzab çəkirdim ki, kinoteatr oturmağında oturmağa, ya da tünlük bazar yerində öz dünyalarına cummuş adamlara tamaşa edəndə gözlərimdən yaş fışırırdı».

Qadın qızarmaqdan bərkimiş nazik çörək diliminin üzərində yağsız biçəyina yağ sürtən kimi, dalğın-dalğın gözdirirdi.

«İnsanın niyə öz həyatını yox, başqa adamın həyatını yaşamaq istədiyini nəçə illər keçəndən sonra da dərk eləmirəm, – davam elədi. «Hətta niyə bu, ya da digər adamın da yox, Röyanın yerində olmaq istədiyimi də çox aydın söyləyə bilmərəm. Deyə biləcəyim şey uzun illər ərzində bunun gizli saxlanmasına ehtiyac duyulan xəstəlik olduğuna inanmışımdır. Xəstəliyimdən, həmin xəstəliyə tutulan ru-

humdan, o xəstəliyi gəzdirməyə məhkum bədənimdən utanırdım. Həyatımın olmalı «əsl həyat»ın təqlidi olduqun, bütün təqlidlər kimi utanmaq lazım gələn, kədərli, miskin bir şey olduğunu düşündürdüm. O vaxtlar bu ümitsizliklərdən qurtarmaq üçün ölimdən yalnız «əslimi» daha çox yamsılamaqdan başqa, bir şey gəlməzdi. Bir arə məktəb, məhəllə, ya da mühiti dəyişdirməyi qərara aldım, amma sızdan uzaqlaşmağın yalnız sizi daha çox düşünməkdən başqa nəticə verməyəcəyini də bildirdim. Yağışlı bir payız günü, günortadan sonra heç bir iş görmək istəməyəndə pəncərələrə çırpılan damcılara baxa-baxa saatlarla stulda oturdum: sizi düşündürdüm, Rəyayla Qalibi. Ölimdəki dəlil-sübutlarına baxa-baxa Rəyayla Qalibin həmin anda neylədiyini düşündürdüm, belə ki, bir-iki saat sonra qarantlıq otaqdakı stulda oturan adamın mən yox, Rəyayla olduğuna inanmaq istədim, bu dəhşətli düşüncədən ağlalgəlməz zövq də alırdım».

Qadın aradabir mətbəxdən çay, ya da qızarmış çörək gətirəndə uzaq tanışi haqqında mənəşiz danışan kimi, rahatlıqla gülümsədiyindən Qalib danışılanları narahatlıq duymadan dinləyirdi.

«Həmin xəstəlik ərim ölənə qədər davam etdi. Bəlkə hələ də davam edir, amma artıq onu xəstəlik kimi yaşamıram: insanın özü ola bilməsinin yolu olmadığını ərimin ölümündən sonrakı tənəhiq və peşmançılıq günlərindən sonra qəst etdim. Həmin günlərdə eyni xəstəliyin başqa növü olan qatı peşmanlıq duyğusuna illərdən bəri Nihatla yaşadığım şeyləri yenə eyni şəkildə, amma bu dəfə yalnız özüm kimi yaşamaq istəyi ilə alışıb-yanırdım. Peşmanlığın da həyatımın geri qalanını barbad edəcəyini başa düşdüyüm bir gecəyarısı beynimdən bu qərribə düşüncə keçdi: beləcə, həyatımın birinci yarısını başqa adam olmaq istədiyimdən, özüm olmadan ikinci yarısını da özüm olmadığım illərə görə peşman olduğumdan başqa adam kimi keçirəcəkdim. Bu fikir mənə o qədər gülünc gəldi ki, keçmişim və gələcəyim saydığım dəhşət, bədbəxtlik bir anda hamıyla bölüşdüyüm, üzərində həddən artıq dayanmaq istəmədiyim qismətə çevrildi. Artıq heç kəsin özü olmayacağını bir daha qatı

unudulmayacaq təkzibolunmaz bilik sayaq öyrənmişdim: avtobus dayanacağına dayanmış izdiham içində öz dərdlərinə batmış kimi gördüyüm qocanın hələ neçə illər əvvəl yerində olmaq istədiyi bəzi «əsb» adamların xəyallarını qəlbində canlı saxladığını bildirdim. Bir qış səhəri uşağını parka gün qabağına çıxarmış o çox sağlam ananın uşağını parka çıxaran başqa ananın sürətinin qurbanı olduğunu bildirdim. Kinoteatrlardan dalğın-dalğın çıxan kədərliyə, izdihamli prospektlərdə, gurultulu qəhvəxanalarda qaynaşan bədbəxtlərin yerinə keçmək istədikləri əsllərinin qarabasmalarıyla səhər-axşam narahat edildiklərini bildirdim».

Səhər yeməyi süfrəsi arxasında papiroslarını çəkirdilər. Qadın danışdıqca Qalib otağının get-gedə artan istiliyi ilə birgə müqavimət göstərmək mümkün olmayan yuxunun, insanın ancaq yuxuda başa düşə biləcəyi günahsızlıq duyğusu kimi, ağır-ağır bütün bədənini bürüdüylünü hiss etdi. Qızdırıcının böyüründəki divanda «bir az gözələrinin çimimini almaq» üçün icazə istəyəndə Belkis ona «bütün bunlarla əlaqəli» saydığı «Şahzadənin rəvayətini» danışmağa başladı.

Bəli, bir vaxtlar həyatın ən başlıca probleminin insanın özü olması, ya da olmaması olduğunu kəşf etmiş bir şahzadə yaşamışdı, amma Qalib rəvayətin rənglərini gözünün qabağında canlandırmağa başlayanda əvvəlcə başqa adama, sonra yuxuya gedən bir adama çevrildiyini hiss eləyib yatdı.

EV QARANLIĞI

*«...bu köhnə binanın mənzərəsi məndə insan
sıması təsiri buraxırdı.»*

Nataniel Hotorn¹

İllər keçəndən sonra bir axşamüstü o binanı görməyə getdim. Gü-norta vaxtı əllərində çantaları, çirkli və qalstuklu lisey şagirdlərinin yetişdiyi, axşamlar işlərindən qayıdan ərlərin, əyləncədən çıxan qadınlara gətirdiyi səkilərin, həmişəki o izdihamlı küçədən əvvəllər tez-tez, çox tez-tez keçmişdim, amma heç vaxt həmin binanı, bir vaxtlar mənim üçün çox şey ifadə etmiş o evi illər ötəndən sonra yenidən görmək üçün getməmişdim.

Bir qış axşamı idi. Hava erkəndən qaralmış, bacalardan çıxan tüstü də dar küçəyə dumanlı gəcə kimi enmişdi. Binanın yalnız iki mərtəbəsində, gecədən keçənə qədər açıq olan iki iş yerində solğun, sönük lampalar yanırdı. Evin qalan hissəsi qaqqaranlıq idi. Qaranlıq mənzillərin tutqun pərdələri çəkilmişdi; pəncərələr kor adamın gözləri kimi mənasız və dəhşətliydə. Keçmişlə müqayisə olunanda gördüyüm soyuq, zövqsüz, xoşagəlməz görüntü idi. Adam bir vaxtlar burada böyük ailənin birgə, birəvli tək, səs-küyü içində yaşadığını belə düşünə bilmirdi.

Binaya gənclik günəhlərinin cəzası kimi sinən bu dağınıq və çökmüşdən zövq aldım. Həmin günəhlərdən heç vaxt payıma düşən xoşbəxtliyi ala bilmədiyimdən məni bu duyğunun bürüdü-yünü, dağınıqdan intiqam ləzzəti aldığımı bildirdim, amma həmin məqamda fikrimdə başqa şey vardı: «Görəsən, sonralar bina aralı-ğına çevrilən o quyunun gizlətdiyi sirt necə oldu, içindəkilərlə birgə quyu necə oldu?»

Evin düz böyründəki quyu barədə düşündüm, bir vaxtlar yalnız məndə yox, evin mərtəbələrini dolduran gözəl uşaqlarda, qızlarda, yeniyetmələrdə gecələr qorxulu diksinti oyandıran o dİbsiz quyu-nu. Nağil quyusu kimi, içində yarasalar, zəhərli ilanlar, əqrəblər, si-çanlar qaynaşırdı. Şeyx Qalibin «Hüs-n-İ-Eşq»ində təsvir elədiyi, Mövlananın «Məsnəvi»sində haqqında söz açdığı quyunun ora ol-duğunu bildirdim. Bəzən içinə sallanan vedrələrin ipi kəsilirdi, bəzən dİbsizliyin dibində bədheybət, bina böyüklüyündə zənci oldu-ğu-nu deyərdilər! Uşaqlar, siz yaxınlaşmayın, deyərdilər. Bir dəfə də kəmərdən bağlanıb quyunun içinə sallanan qapıçı qaranlıq zama-nın sonsuzluğunda gətirdiyi yerin cazibə qüvvəsi olmayan səfərdən ciyərlərini həmişəlik qaraldan papiros hisiyə və gözlərində yaşla geri qayıtmışdı. Quyu başında gözetçilik edən zəhərli çöl caduğərinin qapıçının ayüzlü ərvadı donuna girdiyini də bildirdim; quyunun evdə yaşayanların yaddaşlarının dərinliklərində yatan sirlə yaxından bağ-lı olduğunu da. İçlərindəki sirdən axıracan keçmişdə qalmayacaq günahdan qorxan kimi qorxardılar. Nəhayət, ayıblarının üstünü tor-paqla örtən çərsiz heyvanlar kimi içindəki məxluqlarla, xatirələrlə, sirlə birgə quyunu unudular. Bir səhər mənasız insan sifətləriylə qaynaşan qaqqaranlıq qarabasmadan oyananda quyunun üstünü örtüldüyünü gördüm. O vaxt yəni kabussayaq duyğuyla quyu əl-ləndirilən yerdə indi tərsinə çevrilmiş quyunun ucaldığını qorxuy-la dark elədim. Artıq siri və ölmüş pəncərələrimizə gətirən bu yeni yerdən yeni sözlərlə söz açırdılar. Ev aralığı, ev qaranlığı...

Əslində, evdə yaşayanların diksinti və bədbəxtliklə «aralıq», ya da «qaranlıq» (digər istəbulların dediyi kimi, aydınlıq yox) deməyə başladıkları yeni yer quyudan əvvəl ev aralığı da, qaranlıq da deyildi, çünki ev tikilməyə başlayan vaxt hər iki tərəfində boş ərazilər vardı, sonralar bütün küçəni çirkli divar kimi əhatə eləyən yaraşsız evlərdən biri deyildi. Yan tərəfdəki boş ərazi bir gün bir inşaətçiyə satılanda evin cəməyə və tramvay yoluna, qız liseyinə, Ələddinin dükəninə və bitişik yerdəki quyuya baxan mətbəx

¹ Nataniel Hotorn (1804 – 1864) – Amerika yazıçısı

pəncərələri, ensiz, uzun, uzaq dəhlizin pəncərələri, hər mərtəbədə başqa məqsədlərlə istifadə olunan kiçik otağın (sandıq otağı, xidmətçi otağı, uşaq otağı, kəşib qonağın otağı, ütü otağı, uzaq qohum xalanın otağı) pəncərələri yan tərəfdə, az qala, bitişik tikilən uca binanın üç metr uzaqdakı yeni pəncərələrinə baxmağa başladı. Beləcə, çirkəndən rəngsizləşmiş beton divarlar, bir-birində özlərini və alt mərtəbələri əks etdirən pəncərələr arasında quyu üçün sonsuzluğunu xatırladan işisiz, qumultusuz ağır hava yarandı.

Öz nəşəsisiz, ağır köhnə iyini qısa müddətdə formalaşdıran həmin boşluğu göyərçinlər dərhal kəşf elədilər. İnsan əlinin dəymədiyi və vaxt keçdikcə dəyməkdən çəkindiği pəncərə qabaqlarına, öz-özünə sinən evvanlara, beton çıxıntılarına, yağış çuxurlarının dirsəklərinə bitib-tükənməyən nəcislərini yığıb iyələrinə, rahatlıqlarına, daim artan saylarına uyğun guşələr düzəldildilər. Yalnız meteoroloji fəlakətlərin yox, başqa bəzi qeyri-müəyyən çirkəndən xəbərcisi sayılan həyasız qağayılar da, gecəyarılar yolunu çəşib dibişiz qaranlıq quyunun kor pəncərələrinə çıxırılan qara qarğalar da aradabir onlara qoşulurdular... Alçaq tavanlı, havasız qapıçı otağının dar hücrə girişini xatırladan kiçik dəmir qapısından (zindan qapısı kimi də cırdılayardı) əyilib keçmək mümkün olan qaranlıq dibində bəzən bu qanadlı məxluqların sığınar tərəfindən didik-didik edilmiş leşləri tapılırdı: yağış çuxurlarından üst mərtəbələrə çıxan sığınarların oğurlayıb aşağı atdıqları göyərçin yumurtalarının qabıqları, güllü masa örtüklərinin, yuxulu yataq mələfələrinin içindən boz boşluğa düşmüş zavallı çəngəl-bıçaqlar, corab tayları, əsgəri parçaları, papiros kötükləri, şüşə, ampula, güzgü qırıqları, pashı döşək yayları, plastik kirpikli gözlərini ümidsizliklə, inadla hələ açib-yuman qolsuz çəhrayı kuklalar, xırda parçalara ayrılib cidd-cəhdlə cırılmış bəzi şübhəli jurnal-qəzet səhifələri, partlamış toplar, çirkli uşaq paltarları, cırılmış dəhşətli şəkillər...

Aradabir qapıçı bir ucundan iyrənə-iyrənə tutduğu həmin şeylərdən birini şəxsiyyəti aydınlaşdırılacaq günahkar kimi mərtə-

bə-mərtəbə gəzdirdi, amma evdə yaşayanlar o biri dünyanın palçığından gözlənilməz bir gündə qapılarının geri qayıdan həmin şübhəli şeylərə yiyə durmazdılar: «Bizim deyil, – deyərdilər, – oramı düşüb?»

Ora qaçmaq istəyib, amma qaça bilmədikləri, unutmaq istəyib, amma unuda bilmədikləri qorxu kimiydi; oradan yoluxucu, iyrənə xəstəlikdən söz açan kimi söz açardılar: binanın aralığı, diqqət yetirilməmə, boşluğun udduğu həmin yazıq əşyaların bədbəxtliyi ilə qoza noticəsində içinə özlərinin də düşə biləcəkləri çirkəb idi; içlərinə səssiz-küsyüz soxulmuş nəcis yuvasıydı. Açıq-aydın idi, qəfildən xəstələnen uşaqlar qəzetlərdə haqqında çox yazılan o mikrobları da, erkən yaşda haqqında danışdıqları xortdan, ölüm qorxusunu da burdan alırdılar. Evi bəzən bu qorxular kimi bürüyən qarıbə iylər də pəncərə aralıqlarından içəri buradan girirdi; bədbəxtliyin, uğursuzluğun da buradan sızdığı təsəvvür edilə bilərdi. Üstlərinə boşluğun mavi, ağır dumanı kimi çökən fəlakət buludları da (iflaslar, borclar, evdən qaçan atalar, ailədəxili eşqlər, boşanmalar, xəyanətlər, qısqançlıqlar, ölümlər) binadakıların beynində qaranlıqın tarixi ilə yaxından əlaqəliydi. Unutmaq istədiklərindən yaddaşlarında səhifələri bir-birinə qarışan kitablar kimi.

Amma şükür ki, həmişə belə kitabların qadağan səhifələrini vərəqləyib xəzinələr tapan adamlar çıxır: elektrik məsrəfi olmamasına görə lampası yanmayan dəhlizin qaranlığında qorxan uşaqlar (ah, uşaqlar!) bərk-bərk çökülmüş pərdələrin arasına girib, alınlarını binanın aralığının qaranlıq pəncərələrinə maraqla dayayırdılar; babanın mərtəbəsində hamı üçün yemək bişirdiyi vaxtlar xidmətçi qız yeməyi süfrəyə qoyduğunu alt mərtəbədəkilərə (yan evdəkilərə də) qışqıra-qışqıra eşitdirmək üçün aralıqdan istifadə ələyir, axırncı mərtəbəyə sürgün edilmiş anıyla oğul həmin yeməklərə çağırılmadıqları vaxtlar alt mərtəbələrə baş verənlərə, bişən yeməklərə göz qoymaq üçün açıq saxladığıları mətbəx pəncərələrindən aradabir nəzər salardılar: bəzi gecələr yaşlı lal-kar anası tərəfindən yaxala-

nana qədər qaranlığın pəncərələrindən baxardı; yağışlı günlərdə kiçik otağında su çuxurlarıyla birlikdə dard-qəmə batan xidmətçi qız da ora baxa-baxa xəyala dalardı, daha sonrakı illərdə süqut eləyən ailənin saxlaya bilməyəcəyi mərtəbələrə qələbəylə geri qayıdacaq cavan oğlan da.

Gördükləri xəzinələrə biz də öləri nəzər salaq: səsləri eşidilməyən qızların, qadınların tərləmiş mətbəx pəncərələrində solğunlaşan görüntüləri; yarıqaranlıq otaqda namaz qılan kabussayaq kölgənin ağır-ağır dikəlib qalxan kürəyi; yorğanı açılmamış yatağın üzərində, şəkili jurnalın yanında dincələn yaşlı qadın ayağı (əlin jurnalın sahifələrini çevirəcəyini çox gözləyirsiniz, ayağını tənbel-tənbel qaşacağına da görürsünüz); bir gün binadakılardan üstünü örtükləri o sirri kəşf etmək üçün dibsiz quyunun yanına qələbəylə geri qayıtmaq qərarına gəlmiş cavan oğlanın soyuq pəncərə şüşələrinə dayanmış alnı (əlo həmin cavan oğlan özünün üzübüz şüşədə əks edən görüntüsünə baxanda bəzən üzübüzdəki alt mərtəbənin pəncərəsində özü kimi xəyala dalan səhrli gözəlliyə məlik ögey anasını görürdü). Həmin görüntülərin qaranlıqda sınımış göyərçin başları və bədənləri ilə çərçivələndiyini, ətrafın məsmavi olduğunu, qımıldanan pərdələrin, bir anlığa yanıb-sönən lampaların, işıqlı otaqların daha sonra eyni görüntülərə və pəncərələrə qayıdacaq bədbəxt və günahkar yaddaşlarda parlaq narıncı iz buraxdığını əlavə edək: az yaşayırdıq, az görürük, az bilirlik; bəri xəyallara cumaq. Bazar günləriniz xeyirli olsun, əziz oxucular.

ON DOQQUZUNCU FƏSİL ŞƏHƏR İŞARƏLƏRİ

«Bu şəhər oyananda eyni adamı idim mən? Eyni adam deyiləmsə, onda soruşaq: siz Allah, kiməm mən?»

Luis Kerrol

Qalib oyananda qarşısında tamamilə başqa qadın gördü. Belki paltarını dəyişmiş, əyninə Qalibə yad yerdə, yad qadınla olduğunu xatırladan boz rəngli otak geymişdi. Üzü və saçları da tamam başqaydı. Saçlarını «Pekində 55 gün» filmində Yeva Qardnerin elədiyi kimi, arxada yığımış, dodaqlarını da filmin «Supertejhirama» qırmızıya boyamışdı. Qalib qadının bu yeni simasına baxanda birdən insanların uzun müddətdən bəri onu aldatdıqlarını fikirləşdi.

Az sonra Qalib qadının vasitələri ilə asılıqandan asib şkafa qoyduğu paltosunun cibindən qəzeti çıxarmış, eyni səliqəylə yığışdırılmış şəhər yeməyi masasının üstünə sərmişdi. Cəlalın köşə yazısını yenidən oxuyanda yazının qırağında xeyli əvvəl apardığı qeydlər, altından xətt çəkdiyi və hecalar Qalibə səfeh göstürürdü. Yazıdakı sirri açacaq hərflərin işarə etdikləri olmadıği o qədər açıq həqiqət idi ki, bir anlığa Qalibə elə gəldi, həmin sirr yoxdur: sanki oxuduğu sözlər, eyni anda, həm özlərini, həm də başqa şeyləri göstərirdi. Belə ki, şüurunun itirdiyindən ağlagəlməz kaşfini başariyyəyə çatdırıbilməyən qəhrəmanla bağlı Cəlalın bazar günü yazısındaki hər cümlə Qalibə həminin başa düşdüyü, həm də bildiyi başqa insanlıq vəziyyətiylə bağlı başqa əhvalatın sözləri kimi görünürdü. Bu o qədər aydın, inandırıcıydı ki, heç bəzi hərfləri, hecaları, kəlmələri seçmək yazıb yenidən nizama salmağa ehtiyac belə yox idi. Yazıdakı o «görünməyən» «gizli» mənadan baş açmaq üçün yazını yalnız bu inamla oxumaq lazım gəlirdi. Gözü bir sözdən o birinə sıçrayanda Qalib Rəyayla Cəlalın gizləndikləri guşənin yeri və mənası qədər

həyatın, şəhərin bütün sirlərini oxuyacağına inanırdı, amma hər dəfə başını yazıdan qaldıranda, hər dəfə qarşısında Belkısın yeni simasını görəndə bu nikbinliyini itirirdi. Nikbinliyini itirməmək üçün bir müddət yalnız yazını döna-döna oxumağı sınaqdan keçirdi, amma asanlıqla oxuyub tapacağına inandığı həmin gizli mənadan açıq-aydın baş çıxara bilmədi. Həyatın və dünyanın sirri ilə bağlı məlumata yaxınlaşdığını xoşbəxtliklə hiss edir, amma o sirri, axtardığı yeri açıq-aydın düşüncə saf-çürük etmək istəyində gözünün qabağına otağın bir küncündən ona tamaşa edən qadının sifəti görünürdü. Bir müddət sonra sirrə intuisiayla, əqidəylə yox, ağılla yaxınlaşa biləcəyi barədə qərara gəlir, qələmlə yazanın qırağında yeni qeydlər aparmağa, tamamilə başqa heca və sözləri işarə etməyə başladı. Başlı işə qarışmışdı ki, Belkıs masaya yaxınlaşdı.

«Cəlal Salikin yazısıdır, – dilləndi. – Əmin olduğunu bilirdim. Yeraltdakı müqəvvası bilirsənmi, dünyanın axşam məna niyə elə dəhşətli görünür?»

«Bilirəm, – Qalib dedi. – Amma əmin yox, əminin oğludur».

«Müqəvva ona o cür oxşadığından, – Belkıs davam elədi. – Sizə rast gəlmək məqsədilə Nişantaşıya çıxdığım vaxtlarda sizinlə yox, eyni paltar geyinmiş onunla rastlaşardım».

«O, onun keyli əvvəlki yağışlı gündür, – Qalib dilləndi. – Qabaqlar çox geyinərdi».

«Hələ geyinib Nişantaşıda kabus kimi gəzir, – Belkıs dedi. – Qırağında apardığın qeydlər nədir elə?»

«Yazıyla bağlı deyil, – Qalib qəzeti qatlayıb dilləndi. – İtən qütb kəşfiylə bağlıdır. İtdiyinə görə onun əvəzinə başqası da itir. İkinci itən adamın sirrini dərinləşdirən, birinci itənsə başqa adla unudulmuş şəhərdə yaşamağa davam edirmiş, amma bir gün öldürülüb. Öldürülən qondarma adlı həmin adamın...»

Qalib əhvalatı bitirəndə yenidən danışmağa məcbur olacağına başa düşdü. Yenidən danışanda onu bu əhvalatı döna-döna danışmağa məcbur edən bütün adamlara darın qəzəb duyurdu. «Hər kəs ar-

tıq özü kimi olsun, kimsənin də əhvalat danışmasına ehtiyac qalmayın» demək istəyirdi. Əhvalatı ikinci dəfə danışanda masanın arxasından qalxıb qatladığı qəzeti təzədən köhnə paltosunun cibinə qoyurdu.

«Gedirsənmi?» – Belkıs çəkina-çəkina soruşdu.

«Əhvalatımı bitirməmişəm», – Qalib qəzəblə dilləndi.

Əhvalatını başa vuranda Qalibə elə gəlirdi, qadının üzündə maska var. «Supertejhirama» qırmızısıyla ağzi boyanmış həmin maskanı qadının sifətindən götürsə, altından çıxacaq simada bütün məna açıq-aydın oxunacaqdı, amma o mənanın nə olacağından baş çıxara bilmirdi. Sanki uşaq çağlarında əməlli-başlı darıxdığı vaxtlarda elədiyi kimi, öz-özünə «Niyə mövcudmuş?» oyunu oynayırdı. Oyunu oynayanda da uşaq çağlarındakı sayaq başqa şeylə məşğul olub, əhvalatını danışa bilirdi. Bir ara həmin əhvalat danışdığı, həmin də eyni zamanda başqa şeylər düşüncə bildiyindən Cəlalın da qadınların diqqətini bu qədər çox çəkdiyi barədə fikirləşdi, amma Belkıs indi ona Cəlalın əhvalat dirləyən qadın kimi yox, sifətdəki mənanı gizlədə bilməyən adam kimi baxırdı.

«Röya heç narahat olurmu?» – Belkıs dilləndi.

«Narahat olmur, – Qalib cavab verdi. – Dəfələrlə evə gecəyarılar qayıtdım. İtmis siyasətçilər, qondarma adla borc sənədi düzəldən saxtakarlar üzündən, kirayəni ödəmədən yox olan sirlə kirayəçilər, saxta vəsiqəylə bir də evlənen bədbəxtlər üzündən neçə dəfə şəhərlərə qədər mən də itdim».

«Amma gün güntortandan keçib, – Belkıs dedi. – Səni evdə gözləyən Röya mən olsam, dərhal zəng etməyini istərdim».

«Zəng etmək istəmirəm».

«Səni gözləyən mən olsaydım, narahatlıqdan yatağa düşərdim, – Belkıs davam eləyirdi. – Gözüm pəncərədə, qulağım telefonda olardı. Mənim bədbəxtliyimdən, narahatlığımın xəbərini ola-ola, zəng etmədiyini düşüncə daha da bədbəxt olardım. Ona zəng vur görək. Burada olduğunu de, mənim yanımda olduğunu de».

Qadın telefon aparatını oyuncaq kimi yanına götürəndə Qalib evə zəng elədi. Heç kəs cavab vermədi.

«Heç kəs yoxdur».

«Haradadır?» – qadın maraqlıdan çox, oyun duyğusuyla soruşdu.

«Bilmirəm», – Qalib dilləndi.

Paltosunun cibindən qəzeti çıxartdı, yenidən masanın arxasına qayıdıb Calalın yazısını oxumağa başladı. Yazını döndə-döndə, elə uzun müddət oxudu ki, sözlər mənalarnı itirib yalnız hərflərdən düzəldilmiş bəzi şəkillərə çevrildilər. Daha sonra Qalib bu yazını özünün də yazı biləcəyi, Calal kimi yazı yazı biləcəyi barədə düşündü. Çox keçmədən şafqdan paltosunu çıxarıb geyindi, qəzeti səliqəylə qatlayıb, köşə yazısını cırıb cibinə qoydu.

«Gedirsənmi? – Belkis dilləndi. – Getmə».

Keyli sonra tapa bildiyi taksinin pəncərələrindən bu tanıq ucaq küçəyə son dəfə baxanda Qalib getməməsi üçün israr eləyən Belkinin simasını unutmamaqdan qorxurdu, beynində qadının başqa simayla, başqa əhvalatla yer tutmasını istəyirdi. Rəyanın oxuduğu detektiv romanlardakı kimi, sürücüyə «Filan küçəyə sür!» demək istəmişdi, amma yalnız Galata körpüsünə gedəcəyini söylədi.

Körpünü piyada keçəndə bazar günü tünlüyünün içində ona elə gəldi, illərdən bəri axtarıb-arađığını indi dərk etdiyi sirri dərhal açacaq. Yuxuda olduğu kimi, həmin gözəntinin aldatma olduğunu dərinəndən sezir, amma yenə də bir-biriyə ziddiyyətdə olan bu iki həqiqət Qalibi heç də narahat etmədən beyninin içində qumıldanırdı. Bazar günü icazəsiylə çıxması əsgərlər, balıq tutanlar, bərəyə çatmaq üçün təklik-təklik yeriyən uşaqlı ailələr görürdü. Hamısı Qalibin açmaqda olduğu həmin sirin içində yaşayırdılar, amma bunu bilmirdilər. Az sonra Qalib o sirri açanda qucağında uşağıyla bazar günü ziyarətinə gedən o atayla rezin ayaqqabılı oğlu, avtobusun içindəki başörtülü ana-qız həyatlarını illərdən bəri dərinəndən dərinəndən müəyyənləşdiriyin bu həqiqətdən xəbər tutacaqdılar.

Körpünün üstündə, Mərmərə tərəfindəki səkidəydi, adamların hey üzərinə getməyə başladı: sifətlərindəki o itib getmiş, üzərindən illər keçmiş, tükənmiş ifadə sanki beləcə bir anlığa aydınlaşırdı. Hey üzərlərinə gələn adamın kim olduğuna öləri baxanda Qalib də onların üzələrinə, gözələrinin içinə baxır, sanki sirri orada oxuyurdu.

Çoxunun paltoları, pəncəkləri köhnə, solğun idi. Yeriyəndə ayaqlarını qoyduqları səki qədər bütün dünyanı da adı qarşılayırdılar, amma həmin dünyada əməlli-başlı məskunlaşmamışdılar. Dəlgin idilər, amma bir az təhrik ediləndə şüurlarının dərinliklərindən onları keçmişdə qalan dərin mənəylə bağlayan maraqlı bir anlığa sifətlərinin maskalamış ifadəsində peyda olurdu. «Onları narahat eləmək istərdim!» – Qalib beynindən keçirdi. «Onlara Şahzadənin rəvayətini danışmaq istərdim!» Ağına gələn bu rəvayət indi lap yeni idi, rəvayəti yaşadığını, xatırladığını hiss edirdi.

Körpüdən keçənlərin çoxunun əllərində sellofan torbalar vardı. İçlərindən kağız torbalar, kiçik dəmir, ya da plastik parçaları, qəzetlər, paketlər fısqıran torbalara ilk dəfə görünən kimi baxanda üzərlərindəki yazıları diqqətlə oxudu: bir anda torbalarnın üzərindəki sözlərin, hərflərin «o biri həqiqət», «əsl həqiqət» göstərəcəklər işarələr olduğunu hiss elədiyindən ümidi artıdı. Amma yanından keçən hər sifətin mənasını da bir anlığa parıldayandan sonra sönməsi kimi, sellofan torbaların üzərindəki sözlər və hecalar da bir anlığa yeni mənəylə ışıldayandan sonra bir-bir itirdilər. Qalib yenə də uzun müddət onları oxudu: «Aşxanası... Ataköy... Türksan... Yemişləri... saatıdır... Sarayları...»

Balıq tutan bir qocanın torbasında hərf yox, yalnız leyələklər şəklində görünən sözlər qədər torbaların üzərindəki şəkillər də oxumağın mümkün olduğunu fikirləşdi. Bir torbanın üstündə dünyaya ümidlə baxan nəşəli ana-atayla biri qız, biri oğlan iki uşağın sifətlərini gördü, başqa torbanın üstündə iki balıq vardı, digər torbaların üzərində ayaqqabı şəkilləri, Türkiyə xəritələri, bina silüetləri, papiros qutuları, qara pişiklər, xoruzlar, at nalları, minarələr, paxlavalər, ağaclar

gördü. Açıq-aydın hamısı bir sirin işarələriydi, amma hansı sirin? Yeni Camenin qabağında göyərçinlər üçün quş yemi satan yaşlı qadının yanındaki torbanın üstündə bayquş şəkli gördü. Bu bayquşun Röyanın oxuduğu detektiv romanların üzərindəki bayquşun özü, ya da hiyləgarcasına gizlənən qardaşı olduğunu başa düşəndə Qalib hər şeyi gizlicə nizamlayan «ə»-nin mövcudluğunu açıq-aşkar hiss elədi. Bax ortaya çıxarılmalı, şifrlənməli olan o «ə»-nin oyunları idi, o gizli məna idi, amma həmin mənaya ondan başqa heç kəs fikir vermir. Üstəlik boğazlarına qədər həmin mənaya, itirdikləri həmin sirrə batmalarına baxmıyaraq!

Qalib bayquşu yaxından nəzərdən keçirmək üçün cadugərə oxşayan qadından qab dolusu dəri alıb göyərçinlərə atdı. Bir anda yemin ətrafında gurultuyla örtülən çətir kimi qara, iyrənc göyərçin yığını topladı. Sellofan torbanın üstündəki bayquş Röyanın oxuduğu detektiv kitablarındakı bayquşun lap özüydü! Qalib balaca qızlarının quşlara yem atmasına qürurla, xoşbəxtliklə tamaşa edən ana-ataya həmin bayquşu, bu açıq haqiqəti, digər işarələri, hər hansı işarəni, heç bir şeyi görmədiklərinə görə qəzəb duydu. İçlərində bir şübhə qırıntısı, qeyri-müəyyən seziq belə yox idi. Unutmuşdular. Onu evdə gözləyəndə Röyanın oxuduğunu fikirləşdiyi detektiv roman qəhrəmanlarının özü olduğunu təsvirində canlandırdı. Açılmalı olan dünyanın özüylə hər şeyi o çox gizli mənaya işarə eləyəcək tərzdə ustalıqla təşkil edib, yenə də özü gizli qalmaqı bacaran o gizli əl arasındaydı.

Sellofan torbaların üzərlərindəki sözlər, hərflər, şəkillər qədər, onların danışdıqları, çəkdikləri şeylərin də təkrar işarə olduğu qərarına gəlməsi üçün Süleymaniyyə cəməsinin yaxınlığında olan da həmin cəmənin kiçik muncuqlarla düzəldilmiş çərçivəli rəsmi aparən şagird görməsi bas elədi. Rəsmi mükəmməl rəngləri cəmənin rənglərindən daha haqiqiydi. Yalnız yazılar, surətlər, rəsmlər yox, bütün əşyalar gizli «ə»-nin oynadığı oyunun daşlarıydı. Bunu başa düşər-düşməz qarmaqarışlıq küçələrində addımladığı Zindan

Qapı məhəlləsinin adının da kimsənin görə bilmədiyi xüsusi mənası olduğu qərarına gəldi: tapmacanın axırına çatan səbirlə oyunçu kimi hər şeyin artıq asanlıqla öz yerini tapmaq üzrə olduğunu hiss edirdi.

Məhəllənin uçuq-sökük dükənlərində, əyri-üyrü səkilərində gördüyü bağ qayçıların, ulduzlu tornaçı alətlərinin, qadağın işarələrinin, tomat bankalarının, ucuz kafe divarındakı toqvimlərin, üzərindən pleksiqlaş hərflər asılmış Bizans kəmərinin, örtülü barmaqlıqlara taxılmış ağır kilidlərin də həmin gizli mənanın işarələri olduğunu sezdirdi. İstəse, eynilə insan sifətlərini oxuyan kimi, bu əşyaları, işarələri oxuya biləcəyini hiss edirdi. Beləcə, kolbotinin «diqqətin», bankadakı zeytunların «səbrin», məşin təkeri elərindəki xoşbəxt sürücünün də «hədəfə yaxınlaşmağın» işarələri olduğunu başa düşüb, səbirlə, diqqətlə hədəfinə yaxınlaşdığını qət elədi. Amma ətrafı saf-çürük edilməsi daha çətin olan əlamətlərlə doluydu: telefon kabelləri, bərbər elanı, yol işarələri, paltar sabunu torbaları, qulpsuz kürəklər, oxunmayan siyasi şüarlar, buz parçaları, elektrik nömrələri, işarə oxları, yazısız kağız parçaları... Bəlkə az sonra başa düşülənə oxşayırdı, amma hər şey qarmaqarışlıq, yorucuydu, gurultuluydu. Bununla belə, Röyanın oxuduğu detektiv romanların qəhrəmanları müəlliflərinin onlara təqdim elədikləri məhdud saydakı dəlil-sübutla əhatə olunmuş rahat və sakit dünyada yaşayırdılar.

Bununla belə, Əxi Çələbi cəməsi başa düşülənə biləcəkdir hekayənin işarəsi, təsəlli oldu: neçə illər əvvəl Cəlal yuxuda özünü bu kiçik cəmədə Məhəmməd və bəzi övləylərlə birgə gördüyünü yazmışdı. Yuxusunu yozmaq üçün gətirdiyi Kasımpaşadakı bir yuxuyozan ona həyatının axırına yazı yazacağını demişdi. O qədər çox xəyal quracaqdı ki, heç evindən çıxmasa belə, ömrünün axırında bütün həyatını uzun səfər kimi xatırlıyacaqdı. Qalib həmin yazının məşhur Övləy Çələbi parçasına uyğunlaşdırma olduğunu xeyli sonra başa düşmüşdü.

Bazarın qabağından keçəndə: «Beləcə», – Qalib düşündü, – əhvalatı birinci dəfə oxuyanda bir məna, ikinci dəfə oxuyanda

tamamilə başqa mənə veriridi». Üçüncü, dördüncü dəfə oxuyanda da Cəlalin köşə yazısının daha başqa mənaları olacağından heç qorxu-su yox idi; Cəlalin bu əhvalatları hər dəfə başqa şeyə işarə eləsələr də, eynilə uşaq jurnallarındakı tapmacalar kimi Qalibdə bir-birinə açılan qapılardan keçə-keçə hədəfə yaxınlaşdığı duyğusu oyan-dırırıldı. Beləcə, Qalib meyvə, ədviyyat bazarının qarmaqarışq küçələrində dalğın-dalğın gəzəndə dərhal Cəlalin bütün yazılarını yenidən oxuya biləcəyi bir yerə dənə istədi.

Bazardan çıxanda köhnə-kürüşçü gördü: boş səkiyə iri çarşab sərrib, üzərinə Qalibi ovsunlayan bir yığın şey sərmışdi: iki ədəd boru dirsəyi, köhnə nömrələr, bir cüt qara ayaqqabı, lampa altı-ğı, sınıq kəlbətini, qara telefon, iki donə dōşək yayı, sədəfli siqaret müştüyü, işləməyən divar saati, belarus kağız pulları, tunc su kranı, arxası oxlu Roma ilahəsini – Diana? – canlandırın Bibliya, boş çərçivə, köhnə radio, iki qapı kəməri, bir şəkordan.

Qalib bir-bir sözləri tələffüz eləyə-eləyə hamısının adını dedi, hamısına diqqətlə tamaşa elədi. Əşyaları ovsunlayıcı eləyən şeyin, əslində, özləri yox, nümayiş etdirilmiş şəkilləri olduğunu hiss elədi. Hər küçə köhnə-kürüş satanının sərgisində görmək mümkün olan bu əşyaları qoca köhnə-kürüşçü parçanın üzərinə, böyük dama taxtası üzərində yerləşdirən kimi, dörd tərəfdən dörd sıraya düzmüşdü. Az-sayı daması olan dama taxtasındakı daşlar kimi, əşyaların aralarında ölçülü məsafə vardı, bir-birilərinə dəymirdilər, amma duruşların-dakı bu qətiyyət və adilik sanki təsadüf yox, niyyət edilmiş bir şey-di. Belə ki, Qalibin ağlına dərhal xarici dil öyrədən kitabların söz testi səhifəsi gəldi: həmin səhifələrdə də belə yan-yana düzölmüş on altı əşyanın rəsmini görür, sonra öyrəndiyi yeni dilin sözləriylə bu əşyaları adlandırır. Qalib eyni həyəcanla «Boru, nömrə, telefon, ayaqqabı, kəlbətini...» demək istəyirdi.

Amma dərhaftan olan şey əşyaların bir də başqa mənəyə işarə elədiklərini Qalibin açıq-aşkar hiss etməsiydi. Tunc su kranına baxanda bunun, «lüğət izahında»nda olduğu kimi, tunc su kranı

göstərdiyini güman eləyir, amma sonra kranın başqa şeyə də işarə etdiyini həyəcanla sezirdi. Çarşabın üzərindəki qara telefon xarici dil kitabının səhifəsindəki telefon rəsmini kimi telefon anlayışına, şəbəkəyə qoşulub düşməsi burulsa, bizi başqa adamların səsinə çatdıracaq o məlum vasitəyə işarə etdiyi qədər, Qalibin həyəcanla tükələrini ürpədən başqa mənəni də göstərirdi.

İkinci mənəların sirli dünyasına necə girə bilər, sirri necə kəşf eləyə bilərdi? Bu ələmin astanasında olduğunu xoşbəxtliklə hiss eləyir, amma içəri girən addımı heç cür ata bilmirdi. Röyanın oxuduğu detektiv romanların axırında düşün açılarda örtüklerin altında ikinci ələm aydınlaşır, amma eyni anda bu dəfə birinci dünya etinasızlığın zülmətinə bürünürdü. Gecəyarısı ağzı Ələddinin dükənindən aldığı ləbləbilərlə dolu olduğu vaxt Rəya: «Qatil təhqir edildiyinə görə intiqam alan təqaüdcü polkovnik imiş!» – deyəndə Qalib ingilis uşaqlar, çaxmaqlar, yemək masaları, çini fincanlar, tapançalarla qaynaşan kitabın bütün təfərrüatlarını arvadının unuduğunu, yalnız həmin əşyaların və adamların işarə etdiyi yeni, gizli mənənin dünyasını yadında saxlayacağını başa düşürdü. Amma pis tərcümə olunmuş o kitabların axırında detektivlə birgə Rəyanı da yeni dünyaya aparən əşyalar indi Qalibə yalnız bu yeni dünyanın ümidini verməklə kifayətlənirdilər. Qalib bu sirrə çatmaq üçün sirli şeyləri çarşabın üstünə düzən köhnə-kürüşçünün sifətinə diqqətlə baxdı, sanki mənəni qocanın üzündən oxuyacaqdı.

«Telefon neçəyədi?»

«Alıcısını?» – köhnə-kürüşçü alverin qapısını açmaq üçün ehtiyatla dilləndi.

Bu gözlənilməz şəxsiyyət sualı Qalibə heyfətli gəldi. «Elə onlar da mənə başqa şeylərin əlaməti sayırlar!» – bir anlığa beynindən keçirdi. Amma girmək istədiyi dünya bu dünya yox, Cəlalin illərini sərf eləyib qurduğu başqa dünyaydı. İllərlə köşə yazılarında əşyaları bir-bir adlandırıb, əhvalatlar danışmış Cəlalin içində gizləndiyi həmin dünyanın divarlarını hörüb açarlarını gizlətdiyini hiss etdi. Köhnə-

kürüşçünün alver həyacanıyla bir anlığa parıldayan sifəti yeno əvvəlki durğunluğuna qayıtmışdı.

«Bu, nəyə yarayır?» – Qalib kiçik, adı lampa altlığını göstərərək soruşdu.

«Stol ayağıdı, – köhnə-kürüşçü diləndi, – amma pərdə karnizlərin ucuna da taxırlar. Qapı qılıpu da olur».

Atatürk körpüsünə çıxanda Qalib: «Artıq yalnız sifətlərə baxacağam», – düşündü. Körpüdən gəlib-keçən hər sifətin bir anlığa parıldayan ifadəsi tərcümə olunmuş rəsmli romanların böyüyən sual işarələri kimi qısa müddətə beyninin içində genişlənir, sonra sual da itən sifətlə birgə arxasında kiçik iz buraxıb yox olurdu. Bir ara körpüdən görünən şəhər mənzərəsiylə sifətlərin yaddaşında topladığı mənə arasında əlaqə quran kimi oldusa, bu, yanıldıcı idi. Şəhərin köhnəliyini, bədbəxtliyini, itib getmiş əzəmətini, kədərini, kədərliyini sakinlərinin üzündə də görmək mümkün idi, amma bu, xüsusi olaraq təşkil edilmiş sirin yox, bölüşülən yeniliyin, tarixin, cinayət ortaqlığının əlamətiydi. Yedək gəmilərinin arxalarında buraxdıqları köpüklü suda Halicin soyuq, boz mavisiz qorxunc qəhvəyi rəngə çevrilirdi.

Tunelin arxa tərəfindəki bir ara küçədəki qəhvəxanaya girəndə Qalib yetmiş üç yeni sifət görmüşdü. Masa arxasında oturdu, gördüklərindən məmnun idi. Ofisiantdan çay istəyəndən sonra, vardıq elədiyi kimi, paltosunun cibindən qəzeti çıxarıb Cəlalın yazısını yenidən oxumağa başladı. Sözlər, cümlələr, hərflər artıq heç də yeni deyildilər, amma Qalib onları oxuyanda əvvəllər ağına heç gəlməmiş bəzi fikirlərinin doğru olduğunu hiss edirdi: bu fikirlər Cəlalın yazısından çıxmırdı, öz qənaətləriydi, amma Cəlalın yazısı onları qərribə şəkildə əhatə eləyirdi. Öz fikirləriylə Cəlalın fikirləri arasındakı bu eyniliyi duyanda Qalib uşaq çağlarından yerində olmaq istədiyi adamı yaxşı yamsıladıqı qərarına gəldiyi vaxtlardakı kimi daxili sakitlik duydu.

Masanın üstündə konus formasında bükülmüş kağız parçası vardı. Yanındakı günəbaxan tumu qabıqlarından bir soyyar sa-

tıcının Qalibdən əvvəl masa arxasında oturanlara bu lülənin içində günəbaxan tumu satdığı anlaşıldı. Qalib kağızın məktəb dəftərlərindən qoparıldığını qıraqlardan başa düşdü. O biri tərəfindəki çalışqan uşaq yazısını oxudu: «6 noyabr 1972. Hissə 12. Tapşırıq: Evimiz, bağçamız. Evimizin bağçasında dörd dənə ağac var. Bunlardan 2-si qovaq ağacı, biri böyük söyüd, biri kiçik söyüd ağacıdır. Bağçamızın divarlarını atam daşla hördü. Ev insanları qışın soyuğundan, yayın istisindən qoruyan sığınacaqdır. Ev bizi pisliklərdən qoruyur. Evimizin 1 qapısı, 6 pəncərəsi, 2 bacası var». Yazının altında karandaşla çəkilmiş rəngli rəsmdə Qalib bağça içindəki evi, ağacları gördü. Kirişitlər əvvəl bir-bir cızılmış, sonra səbirsizliklə bütöv qırmızı rənglə boyanmışdı. Qalib rəsmdəki qapı, pəncərə, ağac və baca sayının düz olduğunu görəndə qəlbindəki rahatlığın böyüdüyünü hiss elədi.

Həmin rahatlıqla kağızın ağı üzünü çevirib sürətlə yazmağa başladı. Cizgilər arasına yazdığı sözlərin eynilə uşağın yazdığı sözlər kimi həqiqətən mövcud olan bəzi hadisələrə işarə etdiyindən heç bir qorxusu yox idi. Sanki uzun illərdən biri dilini və sözlərini itirmişdi, bu tapşırıq səhifəsi yazısında onları yenidən tapırdı. Qalib xırda hərflərlə yazdığı dəlil-sübutlarını alt-alta düzüb səhifənin sonuna çatanda: «Hər şey bu qədər adiymiş!» – beynindən keçirdi. «Cəlalın mənim kimi fikirləşdiyindən əmin olmağım üçün daha çox sifət görməliyəm!» – o düşündü.

Qəhvəxanadakı adamların sifətlərinə tamaşa eləyə-eləyə çayını içəndən sonra soyuq küçəyə yenidən çıxdı. Qalatasaray liseyinin arxasındakı küçələrin birində öz-özünə danışa-danışa gedən bəşirtülü yaşlı qadın gördü. Baqqal dükəninin yarıaçıq barmaqlığının altından əyilib çıxan qız uşağının sifətindən bütün həyatların bir-birinə oxşadığını oxudu. Buzda sürüşən rezin ayaqqabılara baxa-baxa gedən solğun paltarlı gənc qızın sifətində tələşin nə olduğunu bildiyi yazılmışdı.

Qalib yenidən bir qəhvəxanaya girib oturandan sonra cibindən ev tapşırığını çıxarıb, Cəlalın künc yazısını oxuyan kimi, sürətlə oxumağa başladı. Yazılarını oxuya-oxuya Cəlalın yaddaşını qazanarsa, Cəlalın harada olduğunu tapa biləcəyini artıq çox yaxşı bilirdi. Deməli, həmin yaddaşı tozlaşdırmaq üçün əvvəl Cəlalın bütün yazılarının gizlədildiyi yeri tapmaq lazım idi. Döna-döna oxuduğu ev tapşırığından Qalib o muzeyin «ev» olmalı olduğunu çoxdan başa düşmüşdü: «Bizi pisliklərdən qoruyacaq yer». Ev tapşırığını oxuduqca şeyləri qorxub-çəkinmədən adlandırmadığı bacaran uşağın saflığını qəlbində elə duydu ki, Rəyayla Cəlalın onu gözledikləri o yerin harası olduğunu dərhal deyəcəyini güman etdi. Qəhvə masasının arxasında otura-otura hər dəfə bu həyəcana düşəndə ev tapşırığının arxasına yeni dəlil-sübutları yazmaqdan başqa da əlindən bir şey gəlmirdi.

Yenidən küçəyə çıxanda Qalib həmin dəlil-sübutlarını bəzilərini çıxdaş eləmiş, bəzilərini diqqətdə saxlamışdı: şəhər qurağında ola bilməzdilər, çünki Cəlal İstanbuldan başqa bir yerdə yaşaya bilməzdi. Anadolu tayında ola bilməzdi, çünki oranı kifayət qədər «tarixi» olmadığını deyirdi. Rəyayla Cəlal birgə bir dostlarının evinə də sığınma bilməzdilər, çünki elə yəre Cəlalın gedə bilməzdi. Hotel otaqlarında xatirələrdən məhrum olduqları qardaş-bacı olsalar da, biri qadın, biri kişi olan iki adam şübhə doğuracaq-ları üçün qala bilməzdilər.

Bundan sonrakı qəhvəxanada oturanda, ən azı, yönünün düzgün olduğundan əmin idi. Bəyoğlunun arxa tərəflərindən Taksimə doğru gedirdi. Nişantaşıya, Şişliyə, öz keçmişinin düz mərkəzinə doğru. Cəlalın bir yazısında İstanbul küçələrindəki atlardan uzun-uzadı söz açdığını xatırladı. Divardan asılmış şəkildə Cəlal haqqında uzun-uzun danışdığı mərhum gülüşçünü gördü. Şəkil ağ-qaraydı, köhnə «Həyat» jurnallarının bir çox meyvə-tərəvəz satanın, bərbərxananın, darzixananın divarlarını bəzəyən orta səhifəsindən

çıxarıb çərçivəyə salınmışdı. Əllərini belinə qoyub təvazökarcasına gülümsəyən Olimpiya medallı gülüşçünün şəkildəki üz ifadəsinə baxanda Qalib həmin adamın avtomobil qəzasında öldüyünü xatırladı. Beləcə, on yeddi il əvvəlki avtomobil qəzasıyla gülüşçünün simasındakı təvazökar ifadə, əvvəllər də tez-tez olduğu kimi, beynində üst-üstə düşüb birləşdilər, Qalib də istər-istəməz həmin avtomobil qəzasının bir işarə olduğunu fikirləşdi.

Deməli, ehtimalları, xəyalları bir-biriləriylə birləşdirib tamamilə başqa əhvalatların işarələri edəcək bu cür təsadüf məqamlarına ehtiyac vardı. Qəhvəxanadan çıxıb arxa küçələrin birindən Taksimə doğru gedəndə: «Yeri gəlmişkən, — Qalib düşündü, — Hasnun Qalib küçəsinin dar səkisinə yanaşmış bu arabanın qoca və yorğun atına baxanda nənəmin mənə oxumaq-yazmaq öyrətdiyi günlərdə «Əlifba»da gördüyüm o iri atın xatirəsinə müraciət etmək zəruriyyəti duyurdum. Altında «At» olduğu yazılmış o iri əlifba atı isə mənə həmin illərdə Təşviqiyyə küçəsindəki evin ən axırıncı mərtəbəsində təkbəşinə yaşayan Cəlal və Cəlalın özüylə bağlı xatirələrinə uyğun olaraq döşədiyi o binanın mərtəbəsini xatırladı. Daha sonra isə həmin mərtəbənin Cəlalın mənim həyatımda tutduğu yerin əlaməti ola biləcəyini də fikirləşirdim».

Amma Cəlal həmin mərtəbədən uzun illər bundan əvvəl köçmüşdü. Qalib əlamətləri səhv də yoza biləcəyini düşünüb dayan-dı. Fəhminin onu yanıda biləcəyinə inanmağa başlasa, şəhərdə itəcəyindən heç qorxusu yox idi: onu yuxılmağa qoymayan, korun əl ağacıyla tapıb tanıdığı şeylər kimi, intuisiyalarıyla tapıb çıxardığı əhvalatlar. Üç gündür, şəhərdə sifətlərə çox yaxından baxa-baxa əlamətlərdən əhvalat yaratdığı bacardığına görə dik dura bilmişdi. Ətrafındakı dünyanın və adamların da əhvalatlar sayəsində salamat qaldıqlarına heç şübhəsi yox idi.

Başqa bir qəhvəxanaya girib oturanda Qalib eyni nikbinliklə «öz vəziyyətini» nəzərdən keçirə bildi. Dəlil-sübutlarını sıralayan sözlər kağızın arxasındakı ev tapşırığının sözləri kimi adi, aydın görünür-

dü. Qəhvəxananın uzaq küncündəki ağ-qara televizor qarla örtülüb meydançada futbol oynayanları göstərirdi. Oyun sahəsinin kömürlə çəkilmiş xətləriylə palçığa bulaşmış futbol topu qarayıdı. Örtüksüz masaların üzərində kart oynayanlardan başqa, hamı həmin qara futbol topuna baxırdı.

Qalib qəhvəxanadan çıxanda axtardığı sirrini o ağ-qara futbol matçı kimi çılpaq olduğunu düşündü. Görüntülərə və sifətlərə baxa-baxa addımlarının onu aparacağı yera getmək lazımdı. İstanbul qəhvəxanasıyla dolu idi; adam hər iki yüz metrədən bir qəhvəxanaya girib, bütün şəhəri başdan-ayağa goza bilirdi.

Təksim yaxınlığında birdən-birə özüni boşalan kinoteatrın izdihamı içində gördü. Dağın-dağın irəli baxıb, əlləri ciblərində, ya da qol-qola addımlayın pilləkənlərdən kəçməyə çıxan adamların sifətləri elə bir monayla yüklüydü ki, Qalib içində yaşadığı öz kabussayaq əhvalatının belə əhəmiyyətli olmadığını fikirləşdi. Kinoteatrdan çıxan izdihamın üzündə əhvalata boğazlarına qədər cuma bildiklərinə görə öz bədbaxlıklarını unudan adamların rahatlığı vardı. Həm burada, bu səfil küçələrdəydilər, həm də orada, içində olmağı dərhal istədikləri həmin əhvalatda. Xeyli əvvəlcədən məğlubiyyət və əzabları ilə boşaldılmış yaddaşları indi bütün qüssanı, bütün xətrəni yadırdı dərindən əhvalatla doldurmuşdu. «Başqa adam olduqlarına inanma bilmirlər!» – Qalib həsrətə fikirləşdi. Bir anlığa izdihamın bayaq tamaşa etdiyi o filmi görüb, o əhvalatın içində itib, başqa adam olmaq istədi. Küçələrə dağılan adamların adı dükən vitrinlərinə baxa-baxa əməlli-başlı tanıdıqları əşyaların o bezdirici dünyasına geri qayıtdıqlarını gördü. «Özlərini o yerə qoyurlar!» – Qalib beynindən keçirdi.

Amma başqa adam olmaq üçün insan bütün qüvvəsindən istifadə etməliydi. Təksim meydanına çıxanda Qalib qəlbində bu məqsədlə bütün iradəsini hərəkətə gətirəcək qətiyyət hiss elədi. «Mən başqa adamam!» – öz-özünə dedi. Bu, xoş duyğu idi, yalnız ayaqlarının altındakı buzlu səkilərin, «Koka-Kola» və konserv eianları-

la əhatə olunmuş bütün meydanın yox, öz şəxsiyyətinin də təpədən-dırnağacan dəyişdiyini hiss edirdi. Adam qətiyyətlə bu sözləri təkrarlama-təkrarlama bütün dünyanın dəyişdiyinə də inana bilirdi, amma o qədər irəli getməyə ehtiyac da yox idi. «Mən başqa adamam», – Qalib öz-özünə dedi. Adlandırmaq istəmədiyi həmin başqa adamın xətrələri və kədəriylə yüklənmiş musiqinin içində yeni həyat kimi ucaldığını keflə hiss elədi. Bütün həyatının coğrafiyasını müəyyənləşdirən təməl mərkəzlərdən biri – Təksim meydanını iri hind toyuqları kimi dolanan avtobuslar, dağın xərçənglər kimi ağır-ağır hərəkət edən trolleybuslar, həmişə qaralıqda qalmağa çalışan qeyri-müəyyən guşələriylə həmin musiqinin içində ağır-ağır dəyişdi, Qalibin ilk dəfə addım atdığı kasıblıq ümitsiz ölkənin varlanıb-pullanmış «modern» meydanına çevrildi. Qarla örtülmüş Cümhuriyyət heykəli də, heç yerə çıxmayan o enli Yunan pilləkənləri, Qalibin on il əvvəl çırtaçırt yandıqına ləzzətə tamaşa elədiyi «Opera» binası da, beləcə, işarə olmaq istədikləri xəyalı ehtirasın həqiqi parçalarına çevrildilər. Qalib avtobus dayanacaqlarının qarşısındakı təlaşlı izdihamın içində, özlərini çatdırıb məşinlərə minən adamların arasında nə sirli üz görə bildi, nə də örtüklər arasındakı ikinci dünyanın işarəsi ola biləcək sellofan torba.

Beləcə, adamların sifətlərini oxumaq üçün qəhvəxanalara girməyə ehtiyac da duymadan Hərbiyyə üzərindən Nişantaşıya doğru addımladı. Xeyli sonra axtardığı yeri tapdığına inananda, o yol boyu çevrildiyi şəxsiyyəti xatırlamağa çalışanda torəddüdü edəcəkdə. Onda Cəlalın bütün keçmişini işıqlandıran köhnə yazılar, dəftərlər, qəzet kəsikləri arasında olanda: «Hələ həmin məqamda özümü Cəlal olduğuma tamamilə inandırmamışdım!» – düşünəcəkdə, – həmin məqamda hələ özümü tamam arxada qoymamışdım». Gör-düklərinə təyyarəsi gəcikdiyindən görməyi xəyalından belə kəçirmədiyi şəhərdə yarım gün keçirən yolçu kimi baxmışdı: Atatürk heykəli ölkənin keçmişində sanballı hərbiçi olduğuna, palçıqlı, parlaq kinoteatrın qarşısındakı izdihamlar bazar günü günortadan

sonra darıxan adamların başqa ölkələrin xəyallarıyla başını qatdı-
ğına, əllərində bıçaqlar dükən vitrinlərindən səkilərə baxan send-
viç və qutab satanlar kədərli xəyal və xatirələrin küllənməkdə ol-
duğuna, bulvarın ortasındakı çıpaq, qaranlıq ağaclar da axşamüs-
tü daha da qatlaşıb çökən milli kədərlə işarə edirdi. Qalib: «Nə
baş verir bu şəhərdə, bu küçədə, bu anda, Allahım?» – səslənmişdi,
amma bu kitabı Cəlalın kəşib saxladığı köhnə yazısından götürdü-
yünü də bilirdi.

Nişantaşıya gələndə hava qaralmışdı. Qış axşamları yol hərə-
kətində tıxac yarandığından nəqliyyatın tullantılarıyla evlərin bəca-
lurından çıxan tüstülərin buraxdığı iy dar səkilərə sinmişdi. Qalib
qoribo tərəzdə bu məhəlləyə moxsus saydığı həmin gəzək yandıran
iyi rahatlıqla içinə çəkdi. Nişantaşının tinində olanda qolbində baş-
qa adama çevrilmək istəyi elə qüvvətlə ucaldı ki, on min dəfələrlə
gördüyü bina sıralarını, dükən vitrinlərini, bank pannolarını, neon
hərfləri tamamilə başqa və yepyeni şeylər kimi gördüyünü güman
etdi. İllərdən bəri yaşadığı məhəlləni tamamilə başqa yerə çevirən
yüngüllük, macara duyğusu Qalibin qolbino ilə işlədi ki, sanki onu
bir daha heç vaxt tərk etməyəcəkdi.

Üzbəüz tərəfə keçib evinə doğru getməkdənsə, sağa – Taşviqiyyə
küçəsinə getdi. Bütün bədənini bürüyən bu duyğudan o qədər
xoşu gəldi, çevrildiyi şəxsiyyətin ona verdiyi imkanlar o qədər
cəlbədiydi ki, Qalib uzun illər eyni dörd divar arasında yaşayan-
dan sonra xəstəxanadan çıxan xəstə kimi gözlərin yeni görüntülərə
doydu. «Sən demə, illərlə qarşısından keçdiyim məhəllənin
vitrini yaxşı işıqlandırılmış zəngor dükənin vitrininə oxşayırmış»
demək istəyirdi. «Sən demə, küçə dar, səkilər də ayri-üyrütmüş!»

Uşaq vaxtlarından öz cismini, ruhunu arxada qoyub tamamilə
yeni adam olan həmin ikinci adamı kənardan nəzər salan sayaq,
Qalib uşaq çaqlarından çevrildiyi yeni bir adama göz qoyan kimi:
«İndi Osmanlı Bankının qabağından keçir», – fikirləşdi, – indi
illərlə anası, atası, babasıyla yaşadığı «Şəhriqəlb» binasının qarşı-

sından başını belə çevirmədən keçir. İndi iyirənc qadının oğlunun
kassada oturduğu əcxaxananın qabağında dayanıb vitrinə baxır. İndi
polis məntəqəsinin qarşısından qorxub-ələmədən keçir, indi «Zin-
ger» tikiş maşınlarının arasındakı manekənlərə, köhnə dostlara bax-
xan kimi, sevgiyə baxır. İndi aydın məqsədli, qətiyyətli adamlar
kimi sirtin, illərlə cidd-cəhdlə əllaşə-əllaşə hazırlanmış hiylənin
mərkəzinə doğru gedirdi...»

Üzbəüz səkiyə keçib eyni yolu bir dəfə də geri gedəndən son-
ra yenə üzübüz tərəfə keçib tək-tək cökə ağaclarının və rek-
lam mənzərələri asılmış eyvanların altıyla cameyə qədər get-
di. Sonra eyni səkilərlə bir də o biri tərəfə doğru getdi. Hər dəfə
küçənin bir az da aşağısından və yuxarisından qaçıdıb, «təbiiqat
sahəsini» genişləndirir, hər dəfə əvvəlki bədbəxt şəxsiyyəti
üzündən görmədiyi bəzi təfərrüatları diqqətlə gözləyib şüurunun
bir guşəsinə yazırdı: Ələddinin dükənin vitrininə yığılmış köhnə
qəzetlər, oyuncaq tapançalar, neylon corab paketləri arasında dik
qoyulmuş qatlama bıçaq vardı. Taşviqiyyə küçəsinə göstərməli
olan «məcburi istiqamət!» işarəsi «Şəhriqəlb» binasını göstərirdi,
alçaq came divarının üstünə qoyulmuş quru çökrəklər soyuq olmasi-
na baxmayaraq, kiflənmişdi, qız liseyinin qapısının qırağına yazıl-
mış siyasi şüarların bəzi sözləri ikimənəliydi, işığı açıq qalmış bir
sinfın divarındakı şəkildən Atatürk tozlu pancərə şüşələri arasından
yenə eyni yerə – «Şəhriqəlb» binasına baxırdı, qoribo bir əl gü-
lsatanın vitrindəki güllərin qönçələrinə çəngəlli iynələr keçirmişdi.
Yeni açılmış dəri paltarlar dükənin vitrinindəki nümayişkarana
manekənlər də «Şəhriqəlb» binasına, bir vaxtlar Cəlalın, daha son-
ralar ana-atasıyla Rəyanın yaşadığı o ən axırıncı mərtəbəyə doğ-
ru baxırdılar.

Qalib də manekənlərə bircə evin ən axırıncı mərtəbəsinə uzun-
uzadı baxdı. Özünü eynilə həmin manekənlər kimi başqa ölkələrdə
arzulanmış xəyalları və heç oxumadığı, amma Rəyadan eşitdiyi
detektiv romanların aldanmayan qəhrəmanlarının təqlidi kimi hiss

eləyində Cəlalla Rəyanın orada – manekenlərin baxışlarıyla işarə verdikləri ən axırıncı mərtəbədə ola biləcəkləri fikri Qalibə məntiqli göründü. Evin qabağından, az qala, qaça-qaça cameyo doğru getdi.

Amma bu addımı atmaq üçün var qüvvəsindən istifadə etmək lazım gəlmişdi. Ayaqları sanki «Şəhriqəlb» binasından uzaqlaşmaq istəmir, dərhal binaya girib, bilib-tandığı pillələrlə qaça-qaça ən axırıncı mərtəbəyə çıxıb, içəridəki o yerə, o qaranlıq və qorxulu guşəyə çatıb ona nəşə göstərmək istəyirdilər. Qalib bu görünüşü haqqında fikirləşmək istəmədi. Var qüvvəsindən istifadə edib evdən uzaqlaşdıqca səkilərin, dükanların, reklam pannolarında ki hərflərin, yol hərəkəti lövhələrinin illərdən bəri işarə etdikləri o əvvəlki mənalara geri qayıtdıqlarını hiss elədi. Orada olduqlarını başa düşür-düşməz tamam fəlakət duyğusuna və qorxuya batmışdı. Ələddinin dükanının tininə çatanda içindəki qorxunun polis məntəqəsinə yaxınlaşdığındanmı, yoxsa tindəki «məcburi istiqamət» işarəsinin artıq «Şəhriqəlb» binasını göstərmədiyini başa düşdüyündənmı daha da artdığını dərk eləyə bilmədi. Elə yorğunluq, fikir qarışıqlığı hiss edirdi ki, az da olsa, düşünmək üçün bir yerə otunmalıydı.

Təşviqiyyə-Eminönü marşrut taksi dayanacağına küncündəki köhnə köşkdə oturub qutabla çay istədi. Öz keçmişinə, itirməkdə olduğu yaddaşına bu qədər bağlı olan Cəlalin uşaqlıq və gənclik illərində yaşadığı evin mənzilini yenidən kirayələməsindən, ya da satın almasından təbii nə ola bilərdi? Beləcə, bir vaxtlar onu oradan uzaqlaşdıranlar indi pulsuzluq üzündən ucqar küçələrin birindəki tozlu mənzildə çürüdüyü vaxtda özü qovulduğu yerə qələbəylə geri qayıtmış olurdu. Bu qələbəni Rəyadan başqa bütün ailədən gizləməsini, böyük küçədə yaşamasına baxmayaraq, izini kimsəyə bildirməməsini də Qalib elə Cəlala görə tapdı.

Qalib ondan sonrakı dəqiqələrdə diqqətini köşkə yeni girən ailəyə verdi: bazar günü axşamüstü kinodan çıxandan sonra axşam yeməyini köşkdə yola verən ana, ata, qız və oğlan. Anayla

ata Qalib yaşındaydılar. Ata aradabir paltosunun cibindən çıxardığı qəzetə cumurdu; ana uşaqların qızısan dava-dalaşlarına qaş-göz işarələrlə nəzarət eləyir, sonra daim kiçik çantasıyla masa arasındakı gedib-gələn əli papağının içindən qarıbo çıxaran sehrbazın sürəti, qabiliyyətiylə o biri üç adama cürbəcür əşyalar çatdırırdı: oğlanın axan burnuna cib dəsmalı, atanın açıq ovçuna qırmızı darman həbi, qızın saçına saçtutan, Cəlalin yazısını oxuyan atanın siqaretinə çaxmaq, oğlanın burnuna yenə eyni cib dəsmalı və s.

Qalib qutabını yeyib, çayını içib qurtaranda atamın da orta məktəb və liseydan sinif yoldaşı olduğunu xatırlamışdı. Qapıdan çıxanda qəlbindən gələn təkanə əməl edib bunu ataya deyəndə adamın boynunda və sağ yanağında dəhşətli yanık izi gördü, ananın da Rəyayla həmişə birgə getdikləri Şişli Tərəqqi liseyinin eyni sinfinin boş-boğaz, bacarıqlı şagirdi olduğunu xatırladı. Böyüklər danışan vaxt uşaqların fürsətdən istifadə edib haqq-hesab çökdikləri xatırlama, hal-kef soruşmaq müddətində, təbii ki, oxşar o biri evliliyin simmetriyasını tamamlayan Rəya da sevgiylə yada salındı. Qalib uşaqları olmadığını, Rəyanın indi evdə detektiv romanın oxuya-oxuya onu gözlədiyini, axşam birgə «Konak» kinoteatrına gedəcəklərini, özünün bilet almaqdan qayıtdığını, bu gün yolda başqa sinif yoldaşlarına, Belkısə də rast gəldiyini dedi: Belkıs, yəni o qumral saçlı, orta boylu Belkıs.

Sadə ar-arvad heç şübhəyə yer qoymayan sadə qətiyyətlə bildirdilər: «Bizim sinifdə Belkıs adlı adam yox idi!» Aradabir köhnə məktəb illiklərinin cildli qapaqlarını açıb, şəxsi xatirə və əhvalatlarla birgə hamını bir-bir xatırlayırlarmış; buna görə də çox əminmişlər.

Qalib köşkdən soyuq havaya çıxar-çıxmaz sürətlə Nişantaşı meydanına doğru getdi. Rəyayla Cəlalin bazar günü axşamı 7.15-də «Konak» kinoteatrına gedəcəkləri qərarına gəldiyindən qaça-qaça kinoteatra yollandı; amma səkilərdə də, kinoteatrın girişində də yox idilər. Onları gözləyəndə dünən günortadan sonra filmdə tamaşa etdiyi qa-

dının şəklini gördü, qəlbində yenidən o qadının yerində olmaq istəyi baş qaldırdı.

Dükanlara baxa-baxa, səkilərdən keçən adamların sifətlərini oxuya-oxuya hərlənib-fırlanıb yenə «Şəhriqəlb» binasının qabağına gələndə xeyli vaxt keçmişdi. Hər axşam saat səkkizdə bütün pəncərələrə düşən o göyümtül televizor işığı «Şəhriqəlb» binasından başqa, küçənin bütün tikililərində parıldaırdı. Qalib binanın qaranlıq mənzillərinə diqqətlə baxanda ən axırncı mərtəbənin eyn-vən damirlərinə bağlanmış tünd-mavi çit parçasını gördü. Otuz il əvvəl burada bütün ailənin hamısı birgə yaşayanda eyni evvandan asılan eyni rəngli mavi parça suçuya verilmiş işarə mənası daşıyırdı. At arabasına yüklödiyi sink qablarında su paylayan adam həmin mavi parçalardan hansı mərtəbələrdə içməli suyun qurtardığını başa düşər, ona görə yuxarı su çıxarırdı.

Qalib də parçanın işarə olduğunu qət elədi, necə oxunacağı barədə beynində cürbəcür fikirlər baş qaldırdı: ona Cəlalla Rəyanın burada olduğunu göstərən işarə ola bilərdi. Cəlalin həsrətlə öz biografiyasının bəzi təfərrüatlarına geri qayıtmasının başqa əlaməti də. Saat doqquzun yarısına yaxın səkidə dayandığı yerdən öz evinə qayıtdı.

Bir vaxtlar, həm də həmin vaxtdan çox uzun müddət də keçməmişdi, Rəyayla birgə əllərində qəzet-kitablarla oturub siqaret çəkdikləri o köhnə salonun lampaları və işıqları itmiş cənnətin qəzetlərə düşmüş şəkilləri kimi dözülməz dərəcədə xatirələrlə dolu, dözülməz dərəcədə kədərliydi. Ortada Rəyanın evə qayıtdığı, ya gəldiyi ilə bağlı heç bir iz, əlamət yox idi; ocağına qayıdan yorğun əri qüسسəylə salamlayan eyni qoxular, kölgələr vardı. Qalib səssiz əşyaları lampaların kədərli işığı altında qoyub qaranlıq dahlizdən qaranlıq yataq otağına gətdi. Paltosunu çıxarıb özünü arxası üstə əliylə axtarıb tapdığı yatağa atdı. Salon lampalarının, dahlizdən süzülən küçə lampalarının işıqları otağın tavanında zərif sifətli şeytani kölgələrə çevrilmişdi.

Qalib yataqdan qalxandan xeyli sonra neyləyəcəyini daqiq bilirdi. Qəzətdən televiziya proqramını oxudu, bu ətrafdakı kinoteatrların heç dəyişməyən seans vaxtlarını, filmlərin adlarını öyrəndi; Cəlalin yazısına son dəfə nəzər saldı; soyuducunu açıb iylənməyən ilk əlamətləri arasından bir neçə zeytunla ağ pendir çıxarıb, quru çörəklə qarnını doydurdu. Rəyanın dolabından tapdığı iri zərflə əlinə keçən qəzet parçaları qoydu, üzərinə Cəlalin adını yazıb üzüylə götürdü. On birə on beş daqiqə işləmiş evdən çıxmış, «Şəhriqəlb» binasının qarşısında, bu dəfə bir az da o tərəfdə gözləməyə başlamışdı.

Çox keçmədən evin pilləkən işıqları yandı, binanın qırx illik qapıçısı İsmayıl ağzının kənarında siqaret içəridən çıxardığı zibil qablarını iri şabalıd ağacının yanındakı böyük bidona boşaltmağa başladı. Qalib üzbəüz tərəfə keçdi.

«İsmayıl əfəndi, salam. Bu zərflə Cəlala çatdırmağa gəldim».

«Aa, Qalib!» – adam köhnə şagirdini neçə illər sonra tanıyan lisey müdiri kimi sevinc və şübhəylə dilləndi. «Amma Cəlal burada yoxdur».

«Bilirəm, bilirəm buradadır, amma mən də heç kəsə demirəm», – Qalib qətiyyətli addımlarla binaya girəndə dedi. «Qəti başqa bir kəsə də demə. Mənə dedi, bu zərflə aşağıda, İsmayıl əfəndinin yanına qoy!»

Qalib qırx ildən bəri eyni qaz və qızarmış yağ iyi verən pillələri enib gözətçi otağına girdi. İsmayılın arvadı Qəmər yenə eyni kreslodə oturub, yerində bir vaxtlar radio duran şkafın üstündəki televizora baxırdı.

«Qəmər, gör kim gəldi», – Qalib səsləndi.

«Aa, – qadın dilləndi. Ayağa qalxdı, öpüşdülər. – Bizi unudunuz».

«Heç unuduram?»

«Hamınız qapının qabağundan keçirsiniz, amma baş çökürsünüz?»

«Bunu Cəlala gətirdim!» – Qalib zərflə göstərilib dilləndi.

«İsmayılı dedi?»

«Yox, Cəlal özü dedi, – Qalib cavab verdi. – Burada olduğunu mən bilirəm, amma qəti heç kəsə deməydim.»

«Biz neyliyək, demirik, – qadın dilləndi. – Bizə elə tapşırıd ki.»

«Bilirəm, – Qalib dedi. – İndi yuxarıdadırlarmı?»

«Heç bilmirik. Gecəyarılar biz yatanda gəlir, yatanda çıxır. Özü-nü görmürük, səsinə eşidirik. Zibilini götürürük, qəzetini qoyuruq. Bəzən o qəzetlər orada, qapının altında günlərlə qalır.»

«Mən yuxarı çıxmayacağam», – Qalib dilləndi. Zərfi qoymağa yer axtaran kimi, qapıçı otağını nəzərdən keçirdi. Üstünə eyni damalı mavi müşəmbə örtülmüş yemək masası, səkidən keçənlərin ayaqlarını, palçıqlı araba təkərlərini örtən eyni solğun pordələr; tikiş qutusu, ütü, şəkərdən, qaz sobası, hisli qızdırıcı... Qalib qızdırıcının üzərindəki rəfin qırağına vurulmuş mıxdə, həmişəki yerində açarları gördü. Qadın kresloya oturmuşdu.

«Sənə çay dəmləyim, – dedi. – Bu yatağın qırağında otur». Bir gözü televizordaydı. «Röya xanım neyliyir? Uşağınız hələ niyə yoxdur?»

Qadının artıq diqqətini tamam-kamal yönəltdiyi televizor ekranında uzaqdan da olsa, Röyanı xatırladan gənc qız görünürdü: rəngi anlaşılmayan saçları dağınıq, dərisi ağ idi; baxışları dikilmiş uşaqsayğılıqla donub qalmışdı. Xoşbəxt görkəmlə dodaqlarını boyayırdı.

«Gözlə qadındır», – Qalib astadan dilləndi.

«Röya xanım daha gözəldir», – Qəmərxanım eyni cür astadan dedi.

Hörmətlə, bir cür qorxulu heyranlıqla birgə baxdılar. Qalib açarları mıxdan bacarıqlı hərəkətlə çıxartdı, cibinə, dəlil-sübutlarla dolu ev tapşırığının yanına qoydu. Qadın görməmişdi.

«Zərfi hara qoysaq?»

«Ver mənə!» – qadın dilləndi.

Qalib İsmayıl əfəndinin boş zibil qablarını qoymaq üçün evə girdiyini küçə qapısına baxan kiçik pəncərədən gördü. Liftin lampa-

ları solğunlaşdırıb, televiziyadakı görüntünü bir anlığa pozub yə-nə qadınla vidalaşdı. Pillələri çıxıb səş-küylə küçə qapısına doğru getdi. Qapını açdı, içəridə qalib gurultuyla bağladı. Səssizcə geri – pilləkənə doğru gedib, öhdəsindən gələ bilmədiyi həyəcanla ayaqlarının ucunu basa-basa iki mərtəbəni çıxdı. İkinci mərtəbəylə üçüncü mərtəbənin arasındakı pilləkənə oturub boş qabları yuxarı mərtəbələrə qoyan İsmayıl əfəndinin aşağı enməsinə gözlədi. Pilləkənləri işıqlandıran lampalar bir anda söndü. Qalib uşaq çağ-larının bu səhri, uzaq ölkələri yada salan sözüni fikrində tutub dilləndi: «Avtomatikdir!» Lampalar yenidən yandı. Qapının mindiyi lift aşağı enəndə Qalib pillələri ağır-ağır çıxmağa başladı. Bir vaxtlar ata-anasıyla yaşadığı mərtəbənin qapısında bir vəkilin tunc lövhəsi vardı. Nənlə babasının qatının qapısında ginekoloq lövhəsi və boş zibil qabını gördü.

Cəlalın qapısının üzərində nə işarə, nə də ad vardı. Qalib qaz qəbzini götürən işgüzar vergiyəgənin əl vərdisiylə qapının zəngini basdı. Zəngi ikinci dəfə basanda pilləkənin işığı söndü. Qapının altından işıq-filan sızdırdı. Zəngi üçüncü və dördüncü dəfə basanda əli cibinin dibsiz quyusunda açarı axtarı, açarı tapdığı vaxt da əli zəngi sürətlə basdı: «İçəridəki otaqların birində gizlənilirlər, – fikirləşdi, – salondakı kreslolarda üzəüzə oturub sakitcə gözləyirlər!» Açarı əvvəl kilidini dəşiyinə salmadı, həmin açar deyil, deyəcəkdə, amma tamamilə hər şeyi bir-birinə qarışdıraraq şüurun parıldadığı məqamda öz axmaqlığını, dünyanın qarmaqarışıq nizamını kəşf eləyən kimi açarı kilidə adamı çətdirən qərībə simmetriya və xoşbəxtlik hissiylə saldı. Qalib əvvəlcə qapının qaranlıq mənzilə açıldığını, dərhal sonra da qaranlıq mənzildə telefonun zəng çalmağa başladığını dərk elədi.

İKİNCİ HİSSƏ

«Özünü boş ev qədər kədərli hiss elədi».

Flober

Telefon qapı açıldıdan üç-dörd saniyə sonra zəng çalmağa başlamışdı, amma Qalib eynilə qanqster filmlərindəki o mərhəmətsiz həyəcan zəngləri kimi zənglə qapı arasında mexaniki əlaqə olduğunu fikirləşib tələşə düşdü. Zəng üçüncü dəfə səslənəndə telefona çatmağa çalışan tələşli Cəlalın evin qaranlığında onunla toqquşacağını təsəvvürünə gətirirdi; dördüncü dəfə səslənəndə evdə heç kəsin olmadığı, beşinci dəfə səslənəndə də kimsə olduğu qərarına gəldi; çünki telefonu ancaq evin boş olmadığına inanan adamın bu qədər uzun müddət səsləndirəcəyini fikirləşmişdi... Altıncı dəfə səslənəndə Qalib ən axırını kərə on beş il əvvəl girdiyi kabussayaq mənzilin topoqrafiyasını təsəvvüründə canlandırır, əlhavasına elektrik düymələrini axtarırdı, hansısa əşyaya toxunanda çaşdı: zülmət qaranlıqda başqa əşyalara da dəyib aşıra-aşıra telefona doğru qaçdı. Heç cür əlinə keçməyən dəstəyi, nəhayət, tapanda bədəni də öz-özünə kreslo tapıb oturmuşdu.

«Alo?»

«Deməli, axır ki, gəldiniz?» – heç tanımadığı səs dilləndi.

«Bəli».

«Cəlal bəy, neçə gündür, sizi axtarıram. Gecənin bu vaxtında rahat elədiyimə görə üzr istəyirəm. Sizi dərhal görməliyəm».

«Səsinizi tanıya bilmədim».

«Neçə il əvvəl bir dəfə Cümhuriyyət bayramı müsamirəsində rastlaşmışdıq. Mən sizə özümü tanıtmışdım, Cəlal bəy, amma, böyük ehtimalla, indi bunu xatırlamayacaqsınız. Daha sonrakı illərdə indi unuduğum qondarma adlarla sizə iki məktub yazmışdım: biri

Sultan Əbdülhəmidin ölümü arxasındakı sirri aydınlaşdırma biləcəkdir iddiaıydı. O birisə universitet tələbələrini «sənıq cinayəti» kimi tanıman hiyləsiylə bağlııydı. Məsələnin içində sonradan yoxa çıxan xəfiyyə olduđu mən sizə sezdirmiş, siz də dərin zəkanızla məsələni araşdırıb başa düşmüş, köşə yazılarınızda məsələni qurdamışdınız».

«Bəli».

«İndi qarşımda bir başqa sənəd var».

«Redaksiyaya qoyun».

«Uzun müddətdir, redaksiyaya getmədiyinizi bilirəm. Üstəlik bilmirəm, təcili olan bir məsələdə redaksiyadakılara nə qədər etibar edə bilirəm».

«Yaxşı, onda qarışının yanında qoyun».

«Ünvanınızı bilmirəm. PTT-nin təhlükəsizlik xidməti nömrəni verəndə ünvanı vermir. Bu telefondan başqa adla istifadə edirsiniz. Bələdçidə Cəlal Salikin adına heç bir nömrə yoxdur. Cəlaldədin Rumi var, yəqin, qondarma addır».

«Telefonumu verən ünvanımı vermədimi sizə?»

«Vermədi».

«Kiməndə aldınız telefonumu?»

«Ortaq bir dostumuzdan. Bunu da sizi görəndə demək istəyirəm. Nəçə gündür, sizi axtarıram. Ağla gələcək bütün yollardan istifadə elədim. Ailənizi axtardım. Sizi çox sevən bibinizlə görüşdüm. Sizə rast gəlmək ümidi ilə İstanbulu köhnə yazılarınızdan sevdiyinizi bildiyim bəzi güşələrində, Qurtuluş küçələrinə, Cahangirə, «Konaq» kinoteatrına getdim. Bu arada «Pera Palas»dakı ingilis televiziya qrupunun sizinlə görüşmək istədiyini, onların da mənim kimi sizi axtardıklarını öyrəndim. Bilirdinizmi?»

«Sənədin mövzusu nədir?»

«Telefonla açıqlamaq istəmirəm. Ünvanınızı verin, gec deyil, dərhal gələm. Nişantaşıda deyilmi?»

«Bəli, – Qalib soyuqqanlılıqla dilləndi. – Amma bu mövzular artıq məni maraqlandırmır».

«Necə?»

«Yazılarımı diqqətlə oxusaydın, bu cür mövzularla artıq maraqlanmadığımı başa düşərdin».

«Yox, yox, lap sizin maraqlanıb yazacağımız mövzudur bu. İngilislə televiziya əməkdaşlarına da açıqlayarsınız. Ünvanını de».

«Bağışla, – Qalib özünü də heyrətləndirən nəşəylə dilləndi. – Artıq boşboğazlıq həvəskarlarırla görüşmürəm».

Dastayı sakitcə yerinə qoydu. Qaranlığın içində öz-özünə uzanan əli böyründəki masaüstü lampanın açarını burdu, otaq naringisayaq solğun işıqla işıqlananda onu bürüyən heyrət və qorxunu Qalib xəyli sonralar «İlgim» kimi xatırlıyacaqdı.

Otaq eynilə iyirmi beş il əvvəl Cəlal subay jurnalist olanda burada yaşadığı vaxtdakı kimiıydı. Bütün əşyaların, pərdələrin, lampaların yeri, rəngləri, kölgələri və qoxuları iyirmi beş il əvvəl olduğunun eyniydi. Sanki bəzi yeni əşyalar Qaliblə oyun oynamaq, onu yaşadığı iyirmi beş ili yaşamadığına inandırmaq üçün müəyyən köhnə əşyaları yamsılıyırdı. Amma Qalib bir az da diqqətlə baxanda özünü elə hiss edirdi ki, elə bil əşyanın oyun oynamadığını, uşaq çağlarından bu günəçən yaşadığı vaxtın bir anda sehrilə əriyib yox olduğunu qət eləyəcək. Təhlükəli qaranlığın içində birdən-birə çıxan əşyalar yeni deyildi. Onlara yenilik duyğusunu verən sehr Qalibin öz xatirələriylə birgə əskildiklərini, parçalandıqlarını, bəlkə də yox olduqlarını güman elədiyi bu əşyaların lap sonuncu dəfə gördüyü və unuduğu xəyallarıyla illər keçəndən sonra yenidən qarşısına çıxmasııydı. Sanki köhnə masalar, solğun pərdələr, kirli külqabılar, yorğun kreslolar Qalibin həyat və xatirələrinin onlara buyurduğu əhvalatlara və taleyə boyun əyməmişlər, bir gündən sonra (Melih əmiginil İzmirdən gəlib evdə məskən saldıqları gün) özləri nəzərdə tutulmuş taleyə qarşı çıxıb, öz xüsusi dünyalarını gerçəkləşdirməyin yolunu axtarmışlar. Qalib hər şeyin qırx il əvvəl

Çalal burada anasıyla yaşayanda, iyirmi beş il əvvəl təzə jurnalist kimi bu evdə yaşayanda nizama salındığı kimi yerləşdirildiyini bir daha qorxuyla başa düşdü.

Ayaqları şir pəncəsinə oxşayan eyni ceviz ağacından düzəldilmiş masanın eyni fıstıq rəngli pərdəylə örtülüb pəncərədən uzaqlığı, eyni «Sümerbank» parçasından örtüklə örtülü (eyni azğın itlər bəndövşəyi yarpaq meşəsində yazıq ceyranları iyirmi beş il sonra hələ də eyni həyəcanla qovurdular), kreslonun söykənəcəyindəki eyni yağ-lak-saç ləkəsinin insan kölgəsinə oxşayan forması, tozlu vitrindəki mis tağın içindən həmişə eyni dünyaya tamaşa eləyən, ingilis filmlərindən çıxma setler cinsindən itin səbri, qızdırıcı üzərindəki xarab olmuş saatların, fəncanların və dirnaq qaçqısının duruşu Qalibin onları bu narncı işıqda bir daha xatırlamaq üçün qoyduğu kimi idi. «Bəzi şeyləri yalnız xatırlamırıq, bəzi şeylərə xatırlamadığımızı belə yada salmarıq, onları yenidən tapmalıyıq!» – Çalal son yazılarının birində yazmışdı. Qalib Rəyagil bura köçəndən, Çalal evin mənzilindən uzaqlaşdırıldıqdan sonra bu aşıların yavaş-yavaş yerini dəyişdirdiyini, əskildiyini, təzələndiyini, sonra da yaddaşlarda heç bir iz qoymayacaq məchulluğa doğru çıxıb getdiklərini də xatırlayırdı. Telefon yenidən zəng çalanda üstündə hələ paltoyla oturduğu «köhnə» kreslodə uzanıb heç də yad olmayan dəstəyi qaldiranda bunu neylədiyini belə heç fikirləşmədən Çalalın səsinə yamsılaya biləcəyindən əmin idi.

Telefondakı yenə eyni səsi. Qalibin xahişləyib özüni Çalal bəyə bu dəfə xatirələyib yox, adıyla tanıtdı: Mahir İkinci. Sözlər Qalibdə heç bir şəxsiyyət və sima təəvvürü oyatmadı.

«Hərbi çevriliş edəcəklər. Orduda kiçik bir təşkilat var. Dinç təşkilat, yeni təriqət var. Mehdiqat var. Mehdiqat inandır. Vaxtın çatdığına inanırlar. Həm də sənın yazılarından ilham alırlar».

«Mənim belə səfəhliklərlə heç alış-verişim olmayıb».

«Olub, Çalal bəy, olub. İndi yazdığın kimi, yaddaşımı itirdiyinə, ya da rədd elədiyinə görə xatırlamır, xatırlamaq da istəmirsən. Köhnə yazılarına nəzər sal, bir də oxu onları, xatırlayacaqsan».

«Xatırlamayacağam».

«Xatırlayacaqsan. Çünki, tanıdığım qədər, sən belə bir hərbi çevriliş xəbərini alanda kreslodə rahat otura biləcək adam da deyilsən».

«Bəli, deyiləm. Hotta artıq mən – mən də deyiləm».

«Dərhal yanına gələcəyəm. Sənə keçmişini, itirdiyin xatirələrinə xatırladacağam. Axırda sən də mənə haqq verib məsələdən dördəlli yapışacağsan».

«Yapışmaq da istədim, amma görməyəcəyəm səni».

«Mən görəcəyəm».

«Ünvanımı tapa bilərsən. Küçəyə heç çıxıram».

«Bax İstanbul telefon bələdçisində üç yüz on min abonentin nömrəsi var. İlk rəqəmi təxmin elədiyimdən sürətlə, saatda beş min nömrəni gözdən keçirə biləcəyimi bilirəm. Bu o deməkdir ki, ən gec, beş gündə ünvanımı və çox maraqlandığım qondarma adını tapacağam».

«Əbəs yerə zəhmət çəkmə! – Qalib özündən əmin görünməyə çalış-çalış dilləndi. – Bu nömrə bələdçidə yoxdur!»

«Qondarma adlardan ötrü ürəyim gedir. Neçə illərdir, sənın yazılarını oxuyuram, qondarma adlara, kiçik saxtakarlıqlara, bir başqasının yerinə keçmək əməllərinə böyük həvəsin var. Nömrəni bələdçidən çıxarmaq üçün ərizə verməkdənsə, sən zövq ala-ala bir qondarma ad uydurmusan. Sevdiyin bəzi qondarma adları, bəzi təxminlərimə belə indidən yoxladım».

«Nədir onlar?»

Adam sayıb-sadaladı. Qalib dəstəyi yerinə qoyub telefonu xat-dən ayırdandan sonra bir-bir təkrarladığı bu adların şüurunda heç bir sifət və əsosiasiya qoymadan silinəcəyini başa düşdü. Paltosunun cibindən çıxardığı kağıza adları alt-alta yazdı. Çalalın yazılarını ondan daha yaxından izləyib, daha yaxşı xatırlayan başqa bir oxucunun mövcudluğu Qalibə bir anlığa o qədər qəribə və heyrətətamiz gəldi ki, sanki cismən gerçəkliyini itirdi. Bu diqqətli oxucuya xoşagəlməz də olsa, qarışıqlıq duyğusuyla bağlana biləcəyini də sezdirdi. Onun-

la üzbaşız oturub Cəlalın köhnə yazılarından söz açə bilsəydi, indi oturduğı kreslo və gerçəkləkdənənar otaq daha dərin mənə qazanacaqdı.

Hələ Rəyayil bura gəlməmişdən əvvəl, altı yaşında olanda nəninin mərtəbasından gizlicə – anayla ata o qədər də istəmiridilər – subay Cəlalın mərtəbasına çıxdığı vaxtlar, bazar günü günortadan sonralar radiodakı matçə həmişə birgə qulaq asanda (Vasif də guya eşidən kimi başını tərpedərdi), nazlı ustadan yarıda qoyduğı pəhlovən silsiləsinin ardını yazan Cəlalın ağzında siqaret yazı makinasında sürətlə necə işlədiyini heyranlıqla tamaşa edəndə Qalib bu kresloda otururdu. Hələ Cəlal bu mənzildən uzaqlaşdırılmamışdan əvvəl Melih əmiyillə birgə hamısı eyni mərtəbədə yaşayanda soyuq qış axşamları Melih əminin Afrika əhvalatlarını dinləməkdən çox, Suzan bibini, onun qədər ağlagəlməz olduğunu yeni-yeni kəşf etdiyi gözəl Rəyaya baxmaq üçün ana-atanın icazəsiylə yuxarı mərtəbəyə çıxanda Qalib Melih əminin əhvalatlarını qas-göz işarələriylə ələ salan Cəlalın üzbaşızındakı bu kresloda otururdu. Daha sonrakı aylarda Cəlal birdən-birə ortalıqdan yox olduğı, Melih əmiylə atanın sözgülləşdirmələri nənanı həmişə ağlatdığı günlərdə onlar nəninin mərtəbasında mal, mülk, hissə və mərtəbə davaları edəndə kimsə «Uşaqları yuxarı yollayın» dediyinə görə burada – bu səssiz əşyalar arasında tək qalanda Rəya ayaqlarını bu kreslonun qırağından sallayıb oturur, Qalib ona hörmətlə tamaşa ələyərdi. İyirmi beş il əvvəl.

Qalib uzun müddət kresloda sakitcə oturdu. Cəlalın öz uşaqlıq və gəncliyinin xatirələri üçün yenidən yaratdığı bu kabus mənzilin o biri otaqlarında Rəyayla Cəlalın indi harada gizləndikləriylə bağlı məlumat əldə ələmək üçün diqqətli təhqiqata girişdi. İki saatdan sonra itmiş ərvadının izini axtaran zərən detektivdən çox, düşkünlü olduğu məvzuda açılan ilk muzeyi həyəcan, sevgi, heyranlıq, hörmətlə gəzən havəskar kimi, kabus evin otaq və dəhlizlərində gəzişəndən, maraqla şəkəflərini alt-üst ələyəndən sonra ilk arəşdirmələrindən çıxardığı nəticə bu idi:

Qaranlıqda telefona qaçanda əşırdığı dolabın üstündəki iki fincandan belə çıxırdı ki, Cəlal evə başqa adamlar da gətirirmiş. Amma zərif fincanlar sındıqlarına görə diblərdəki çox nazik çöküntü təbəqəsini dadıb (Rəya qəhvəsini həmişə çox şirin içərdi), bir nəticə çıxarmaq mümkün olmamışdı. Qapının altından atıla-atıla yığılan «Milliyyət» qəzetlərinin ən köhnəsinin tarixinə görə, Cəlal Rəyanın itdiyi gün bu mənzilə gəlmişdi. Eyni gündəki qəzetin «Boğazın suları çökəndə» başlıqlı yazısındaki tortibat səhvləri yaşıl özü-yazan qələmlə Cəlalın həmişəki əsəbi yazısıylə düzəldilmiş halda köhnə «Remington» markalı yazı makinasının yanına qoyulmuşdu. Yataq otağında, küçə qapısının böyründəki şkaflarda heç Cəlalın səfərə çıxdığını, evdən uzun müddətə getdiyini, ya da getmədiyini göstərən bir iz yox idi. Mavi cızıqlı hərbi pijamasından palçığı təzə olan ayaqqabısına, bu məvsüm tez-tez geydiyi tünd-göy rəngli paltosundan qış köynəyi və saysız alt paltarına (köhnə yazılarının birində Cəlal uşaqlıq və gəncliyini sıxıntıyla keçirəndən sonra orta yaşda varlanan adamların bir çoxunun istifadə ələməyəcəkləri qədər alt paltarı almaq xəstəliyinə tutulduqlarını yazmışdı), camaşır torbasındakı corablara qədər ev içəndən hər an qayıdıb həmişəki gündəlik həyatına dərhal başlayacaq adamın evinə oxşayırdı.

Bəlkə köhnə evin dekorunun nə qədər təqlid əildiyini yataq mələfələri, ya da məhrəbə kimi dətəllərdən başa düşmək çətinidi, amma iç otaqların səliqəsində də açıq-aşkar qonaq otağında tətib edilən «kabus ev» prinsipinə sadiq qalmışdılar. Beləcə, Rəyanın uşaq çağlarının otağından eyni uşaqşayaq mavi divarlarla, bir vaxtlar Cəlalın anasının üstünü tikmiş materiallarıylə, Naşıantaşı və Şişlidən olan hörmətli xanımların model, ya da şəkillə birgə qoyduqları Avropa parçaları, paltar qəlibləriylə doldurduğı yatağın təqlidinin skeleti qalmışdı. Əgər qoxular – bu əsasən anlaşılırdı – keçmiş təkrar ələmək üçün bəzi küncələrdə köhnə assosiasiya yükləri ilə birgə yığışmışdusa, ətrafda hər dəfə onları tamamlayan əyani material olduğuna görə bələydi. Qalib qoxuların ancaq onları əhatə ələyən

şeylərlə mövcud olduğunu bir vaxtlar Röyanın yatağı olan o gözəl divana yaxınlaşanda iylədiyi köhnə «Puro» sabunlarının iyi ilə Məlihənin istifadə etdiyi, artıq satılmayan «Yorğı Tomatis» markalı ətiriyinin qarışığından başa düşmüşdü. Əslində, otaqda nə bir vaxtlar Röyaya İzmirdən göndərilən, Bəyoğlu dan və Ələəddinin dükanından alınan rəngli kitabların, gəlinciklərin, saçtutanların, şirniyətlərin, qələmlərin və boyama kitablarının yerləşdirildiyi siymə, nə də Röyanın yatağının ətrafında eyni iylər çıxaracaq sabunlar, «Pe-Re-Ca» markasının təqdimatı ətir şüşələri, nanəli saqqızlar vardı.

Cəlalın bu evə nə qədər girib-çıxdığını, ya da burada nə qədər yaşadığını da kabus dekordan başa düşmək çətin idi, adam ora-bura sanki elə-bələ qoyulmuş köhnə külqabıllardakı «Yeni Harman», «Gəlincik» şiqəretləri kötüklerinin sayını, mətbəx şkaflarındakı qabların təmizliyini, ya da neçə illər əvvəl bu markanın əleyhinə yazdığı yazıdakı qəzəblə boynundan insafsızcasına sıxılıb qaçağı açıq qoyulmuş «İpana» pastasının ağzındakı diş macununun təzəliyini də xəstəhəl vasvasılıqla yaradılmış bu muzeyin daim nəzarətdə saxlanan inventar parçası olduğunu fikirləşə bilərdi. Adam daha da irəli gedib lampa patronlarının diblərindəki tozun, həmin tozdan süzülüb solğun divarlara düşən kölgələrin, həmin kölgələrin iyirmi beş il əvvəl İstanbullu uşağının xayalarında Afrika meşələrini, Orta Asiya çöllərini və bibilərindən, nonələrindən dinləyəcəkləri şeytan hekayələrindəki daş dələləriylə qurdların kabuslarını, solğun ləkələrini xatırladacaq formalarının belə bu muzeydəki bənzərsiz yenidən yaratmalarının bir parçası olduğunu da fikirləşə bilərdi (Qalib udqunmaqda çətinlik çəka-çəka fikirləşmişdi). Buna görə yaxşı bağlanmamış eyvan qapılarının kənarında quruyan su güməçələrindən, divar kənarlarında ipək kimi qıvrılan bozumtul toz-torpaqlardan, köhnə qızdırıcının istisindən əməlli-başlı boşalmış parket parçalarının üzərinə basılan ilk ayağın ağırlığıyla çıxardıqları kövrək qıcırtdan bu evdə nə qədər yaşadığını başa düşmək də mümkün deyildi. Mətbəx qapısının qarşısında asılı duran, bir tayının köhnə varlı-

lardan Cəvdat bəyin evində tıqqıldayıb hər saatbaşı eyni nəşəli zəng çaldığını Hələ bibinin tez-tez qürurlə təkrarladığı əzəmətli divar saati da, eynilə ölkənin müxtəlif yerlərindəki eyni xəstəhəl sədəqətlə yaradılmış Atatürk muzeylərində olduğu kimi, sanki ölümlə saatını göstərməsinə görə dayandırılmış, amma göstərdiyi ona iyirmi beş dəqiqə qalmışın hansı doqquz otuz beşin, ölümləni işarəsi və saati ola biləcəyi Qalibin ağına gəlmədi.

Keçmişin xortdansayaq yükü evdə yer qalmadığı üçün bir köhnə-kürüşçüyə satılan, adamın at arabasıyla birgə yırğalana-yırğalana, kim bilir, hansı uzaq diyarlara unudulmağa gedən miskin əşyaların kədəri və intiqam duyğusuyla belinə minib, onu əməlli-başlı sərəmələndəndən xeyli sonra Qalib evdə «yeni» saydığı yeganə əşyanı, ayaqyoluyla mətbəx arasındakı uzun divarı başdan-baş tutan qarağacdən düzəldilmiş o şüşəli şkaflı, içindəki kağızları saf-cürük etmək üçün dəhlizə qayıtdı. Çox da uzun çəkməyən araşdırmadan sonra yenə eyni xəstəhəl vasvasılıqla səlhiyyə salınmış rəflərdə bunları tapdı:

Gənc müxbir Cəlalın vaxtından qalma qəzet xəbərlərinin, müsahibələrinin kəsikləri; Cəlalın əleyhinə-lehinə yazılmış bütün yazılardan kəsikləri, Cəlalın qondarma adlarla çap etdirdiyi bütün köşə yazıları, hekayələr; Cəlalın öz adıyla çap etdirdiyi bütün köşə yazıları; Cəlalın qələmə alıb hazırladığı bütün «İstər inan, istər inanma», «Yuxularımızı yozuruq», «Tarixdə bu gün», «Ağlagaşmaz hadisələr», «İmzanızı oxuyuruq», «Sifətiniz, şəxsiyyətiniz», «Bilməcə, tapmaca», buna oxşar köşələrin kəsikləri; Cəlalın aparılmış bütün müsahibələrin kəsikləri; müxtəlif səbəblər üzündən çap olunmamış köşə yazılarının qaralamaları; şəxsi qeydlər; illər boyu qazetlərdən cırıb saxladığı on minlərlə qəzet kəsiyi və şəkil; yuxularını, arzularını, unudulmamalı təfərrüatları qeyd etdiyi dəftərlər; quru yemiş, şabalıd şirniyyatı, ayaqqabı qutularını içində saxlanmış minlərlə oxucu məktubu; Cəlalın qondarma adla hamısını, ya da yarısını yazdığı silsilə romanların kəsikləri; Cəlalın yazdığı yüzlərlə məktubun

surətləri; yüzlərlə qəribə jurnal, risalə, kitab, broşura, məktəb və əsgərlik gündəliyi; qəzet-jurnallardan kəsilmiş qutular dolusu insan şəkli; pornoqrafik şəkillər; qəribə heyvan, həşərat şəkilləri; hürüfilik, hərf elmi bəradə iki iri qutu dolusu yazı və nəşr; üzərillərinə işarələr, hərfilər, rəmzlər çəkilmiş köhnə avtobus, futbol matçı, kino biletləri; alboma yapıdırılmış-yapıdırılmamış şəkillər, qəzetçilik dərnəklərindən alınmış uğur mükafatları; tədaviüldən çıxmış türk və Çar Rusiyası pulları; telefon, ünvan dəftərləri.

Üç ünvan dəftərini tapar-tapmaz Qalib qoşuq otağındakı kresloya qayıdıb səhifələrini bir-bir oxudu. Qırx dəqiqə çəkən təhqiqatdan sonra dəftərdəki adamların Cəlalın həyatında min doqquz yüz əlli-altmışıncı illərin sonunda olduqlarına, çox böyük ehtimalla, uçurulmuş evlərinin ünvanlarıyla dəyişdirilmiş telefon nömrələrində Rəyayla Cəlalı tapmayacağını qət elədi. Şüəli şkaftın rəflərindəki xırda-xuruşun içində apardıqı qısa təhqiqatdan sonra Mahir İkincinin yolladığını dediği «sandıq cinayət»lə bağlı məktubu həmin mövzudakı köşə yazılarını tapmaq üçün yetmişinci illərin əvvəllərində Cəlalın aldığı məktubları və yazdığı köşə yazılarını oxumağa başladı.

Qəzetlərə «sandıq cinayət» adıyla düşən siyasi cinayətlə Qalib hadisələrə qarışanların bəzilərini lisey illərindən tanıdığından maraqlanmışdı. Cəlasla hər şeyin bir başqa şeyin təqlidi olduğunu dediği ölkəmizdə eyni fraksiya ətrafında yığılmış yaradıcı gənclərin başa düşmədən Dostoyevskinin romanını («Əcinnətlər») bütün təfərrüatlarına vasvasılıqla sədiq qalib təqlid elədiklərindən Qalib o dövrdə yazılmış oxucu məktublarını nəzərdən keçirəndə Cəlalın bu bəradə söz açdığı bir-iki axşamı xatırlayırdı. O günlər unudulmalı olan və unudulan günəşsiz, soyuq, ləzzətsiz günlər idi: Rəya Qalibin hörmət etməklə xətrinə dəyməmək arasında vurnuxduca adını unuduğu o «yaxşı uşaqla evliydi. Qalib sonralar hər dəfə özünü peşman edən marağına yenilib dedi-qodulara qulaq verdiyi, araşdırmalar apardıqı vaxtlarda, gənc evlilərin ailə xoşbəxtliyi,

ya da bədbəxtliyinə münasibətin təfərrüatlarından çox, son siyasi xəbərləri öyrənə bilirdi... Bir qış gecəsi Vasif rahatlıqla yapon balıqlarını (qırmızı vakinlər, bir-birilə cütləşmə nəticəsində saçaqlı quyruqları xarab olmuş vatonailər) yemləyəndə, Hələ bibi aradabir televiziyaya nəzər sala-sala «Milliyət»dəki tapmacanı tapanda nənə içəridəki soyuq otağının soyuq tavanına baxa-baxa ölmüşdü. Yasa solğun palto və daha solğun baş örtüyü ilə tək gələn Rəya («bələ daha yaxşıdır», əslən qəsəbədən olan kürəkəninə açığa nifrət eləyən Melih əmi demişdi, beləcə, Qalibin gizli fikirlərini də dilə gətirmişdi) dərhal yoxa çıxmışdı. Dəfndən sonra binanın mərtəbələrində görüşdükləri gecələrin birində Cəlal bu sandıq cinayəti bəradə məlumatı olub-olmadığını Qalibdən soruşmuş, maraqlandıqı əsl şeyi öyrənməmişdi: görəsən, Qalibin tanıdığı dedi-yi həmin siyasi gənclərdən hər hansı biri rus yazıçısının o kitabını oxumuşdumu?»

«Çünki bütün cinayətlər, – Cəlal elə həmin gecə demişdi, – bütün kitablar kimi təkrar təqliddi. Buna görə öz adımla kitab çap etdirə bilmərəm». Ertəsi gecə yenə yas yerində yığışdıqlarından gecədən xeyli keçmiş, ikisi tək olanda: «Amma yenə də ən pis cinayətlərdə belə ən pis kitablarda tapılmayan orijinal cəhət var!» – Cəlal davam etmişdi. Qalibin daha sonrakı illərdə şahidi olduqca səfər ləzzəti alacağı mülahizələrlə Cəlal fikirlərini dərinləşdirən pillələri bir-bir enirdi. «Deməli, tamamilə təqlid olunan cinayətlər yox, kitablardır. Ən ürəyimizi getdiyi şey olan təqlidin təqlidi ilə bağlı olduqlardan kitabları çətdirən cinayətlərlə cinayətləri çətdirən kitablar hamımızdakı ortaq bir yerə müraciət edir; çünki adam dəyənəyi qurbanının başına ancaq özünü başqa adamın yerinə qoymağı bacarsa, endirə bilir (çünki heç kəs özünü qatil saymağa dözə bilməz). Yarıdıcılıq, əsasən, qəzəbin, hər şeyi unuduran o qəzəbin içindədir, amma qəzəb bizi ancaq əvvəllər başqalarından öyrəndiyimiz üsullar vasitəsilə hərəkətə gətirə bilər. Biçaqlar, tapançalar, zəhərlər, ədəbiyyat texnikaları, roman formaları, şeir vəznələri və s. «Özümde

deyildim, hakim bəy!» deyən «xalq qatili» bu məlum haqiqəti ifadə eləyir: cinayət bütün təfərrüatları, mərasimləri ilə başqalarından, yəni əfsanələrdən, rəvayətlərdən, xatirələrdən, qəzetlərdən, qıssası, ədəbiyyatdan öyrənilən bir iş idi. Ən sadələvh cinayət belə, məsələn, qısqançlıq üzündən səhvən işlənmiş cinayət belə dərk olunmadan edilmiş təqlid, ədəbiyyatı təqliddi. Bu barədə yazı yazaqmi, nə deyirsən?» Yazmamışdı.

Gecəyarısından çox sonra Qalib dolabdan çıxardığı köhnə köşə yazılarını oxuyanda salonun lampaları teatr pərdəsini işıqlandıran lampalar kimi əvvəlcə ağır-ağır soldu, sonra soyuducunun mühərriki dik və palçıqlı yoxuşda sürət dəyişdirən köhnə, yüklü yük maşınının qüvvəli yorğunluğuyla inildədi, sonra hər yer qapqaranlıq oldu. Elektrik kəsilmələrinə alışmış bütün istanbullular kimi, Qalib «əndi yanar» ümidi ilə qeçağında qəzet kəsikləriylə dolu qovluqlar, kreslodə uzun müddət qımıldanmadan oturdu. Mənzilin illərdən bəri unuduğu öz iç səslərini, qızdıncılardakı tiqqiltını, divarların sükutuunu, qənbərlərin gornaşmasını, kranlardakı, su borularındakı iniltini, yerini unuduğu saatın boğuş tiqqiltılarını, binanın aralığından gələn tükürpədicə uğultunu dinlədi. Qaranlıqda əlhavasına Cələlin pijamalarını geyinəndə fikrinə dünən gecə pavilyonda rastlaşdığı kədərli yazıçının tarixi hekayəsində bir qəhrəmanın o birinin qaranlıq, sakit, boş yatağına uzandığı gəldi. Yatağa girdi, amma dərhal yatmadı.

İKİNCİ FƏSİL YATA BİLMİRSİNİZ?

«Yuxularımız ikinci həyatdır».

Jerar dö Nevral

Yatağınıza girdiniz. Tanıdığınız əşyalar arasında öz qoxunuzla, xatirələrinizlə dolu mələflərin, adyalların arasında yerinizi rahatladınız, başınız yastığının tanış yumşaqlığını tapdı, yana çevrildiniz, ayaqlarınızı qarnınıza yığanda boynunuzu irəli əydiniz, yastığın sorin üzünü yanağınızı sərirlətdi: bir azdan, bir azdan yatacaq, qaranlığın içində hamısını, hamısını unudacaqsınız.

Hamısını unudacaqsınız. Sizdən üstün olanların mərhəmətsiz gücünü, deyilmiş o düşüncəsizcəsinə sözləri, səfehlikləri, çətdirdiyiniz işləri, qanmazlığı, xəyanəti, haqsızlığı, etinasızlığı, sizi günahlandırılanları, həm də günahlandıracaq adamları, pulsuzluğunuzu, sürətlə ötən vaxtı, heç keçməyən zamanı, qovuşa bilmədiklərinizi, tənhalığınızı, ayıblarınızı, məğlubiyətlərinizi, yazıqlığınızı, əsəbi vəziyyətinizi, fəlakətləri, fəlakətlərin hamısını, hamısını bir azdan unudacaqsınız. Unudacağınıza görə razısınız. Gözləyirsiniz.

Sizinlə birgə ətrafınızdakı əşyalar qaranlıqdakı, ya da yarıqaranlıqdakı adi, tanış şkaflar, siyirmələr, qızdıncılar, masalar, dolablar, stullar, çəkili pərdələr, soyunub atdığımız paltarlar, siqaret qutunuz, pencəyinizin cibindəki kibritlə əl çantanız, saatınız; onlar da gözləyirlər.

Gözləyəndə tanış səslər eşidirsiniz; məhəllədən keçən avtomobilin tanış qənbər daşlarının, yol qırağındakı su gölməçələrinin üstündən keçməsinə, yaxın bir yerdə örtülən küçə qapısını, köhnə soyuducunun uğultusunu, çox uzaqlarda hürən itləri, lap dəniz sahilindən gələn duman fitini, aşxananın qəfildən örtülən barmaq-lığıni. Yuxu-rəya assosiasiyalarıyla, xoşbəxt unutmanın yeni dün-

yasına açılan xatirələrlə dolu olan bu səslər hər şeyin öz qaydasıyla getdiyini, bir azdan onları da ətrafınızdakı əşyalarla, sevimli yatağınızla birgə unudub başqa aləmə gedəcəyinizi sizə xatırladır. Hazırsınız.

Hazırsınız: sanki vücudunuzdan, doğma ayaqlarınızdan və qollarınızdan, hətta daha yaxındakı qollarınızdan, əllərinizdən də uzaqlaşdınız. Hazırsınız, hazır olduğunuza görə də o qədər razısınız ki, bədəninizin bu yaxın uzantılarının belə artıq yardımına ehtiyac duymur, gözləriniz yumulanda yaxında onları da unudacağınızı bilirsiniz.

Yumulmuş gözlərinizin altında, yumşaq əzələ hərəkətiylə göz bəbəklərinizin işıqdan əməlli-başlı uzaqlaşdığını bilirsiniz. Sanki tanış qoxuların və səslərin assosiasiyalarıyla hər şeyin öz qaydasında getdiyini bilən göz bəbəkləriniz sizə indi otaqdakı qeyri-müəyyən işığı yox, getdikcə zəifləyib sakitliyə cuman beyninizdəki bir işığın hava fişəngləri kimi açılan rənglərini göstərir: mavi ləkələr, mavi ildırımlar, bənövşəyi dumanlar, bənövşəyi qübbələr görünürsünüz; titrəyən mavi rəng dalğalarını, göyümtül rəngli şalalələrin kölgələrini, yanardağ ağızından axan göyümtül-qırmızı lavaların titrəyişini, sakitcə parıldayan ulduzların Prussiya mavisini görürsünüz. Rənglər, formalar bir-birlərini səssizcə təkrarlaya-təkrarlaya, itib yenə peyda ola-ola, yavaş-yavaş dəyişə-dəyişə sizə unudulmuş, heç baş verməmiş bəzi səhnələri, bəzi xatirələri göstərir, beyninizdəki rənglərə tamaşa edə bilərsiniz.

Amma həm də yuxuya gedə bilərsiniz.

Bu həqiqəti etiraf etmək üçün hələ çox tez deyilmi? Sakitcə yatdığınız vaxtlarda düşündüyünüz şeyləri yadımdan salın: yox, bu gün neylədiyinizi, səhər neyləyəcəyinizi yox, içindən keçib sizi yuxunun unudurmasına qovuşduran o şirin anları düşünün: elə hamı sizin qayıtmağımızı gözlədiyi vaxt, nəhayət, geri gəlirsiniz və çox sevinirlər; yox, heç geri gəlmirsiniz, çantanızda ən sevdiyiniz şeylər, qarlı teleqraf dirəkləri arasıyla gedən qatardasınız: ağılınıza gələn o gözəl

səzləri, ağıllı cavabları verəndə hamısı səhvələni başa düşür, susur, sizə gizli də olsa, heyran olurlar; sevdiyiniz gözəl bədəni qucaqlayırsınız; o bədən də sizi qucaqlayır; unutmadığınız bağçaya qayıdıb budaqlardan yetişmiş giləslər dərirsiniz; yay gəlir, qış gəlir, bahar gəlir; səhər gəlir, məvi səhər, gözəl səhər, günəşli səhər, normal xoşbəxt səhər... Amma yox, yatmırsınız.

Onda mənim kimi eləyin: qolunuzu-qıncınızı heç narahat eləmədən yavaşca qumıldadıb yatağınızda yavaşca çevrilin, başınız yastığın o bəri ucunu, yanağınız yastığın sörin küncünü tapsın. Sonra yeddi yüz il əvvəl Bizansdan monqol xaqanı Hülaküyə gələn kimi göndərilən şahzadə Mariya Palaelogina haqqında fikirləşin. Sizin yaşadığınız bu şəhərdən, Konstantinopolisdən İrana, Hülaküylə evlənməyə yollanmış, hələ ora çatmamış Hülakü öləndə yerinə taxta çıxan oğlu Abakayla evlənib İrandakı monqol sarayında on beş il yaşayıb, əri öldürüləndən sonra sizin də üstündə sakit yatmaq istədiyiniz bu təpələrə geri qayıtmışdı. Şahzadə Mariyanı içinizdə əməlli-başlı hiss olubna qədər onun yola çıxmasındakı kədər barədə fikirləşin, geri dönməsindəki, qayıdandan sonra tikdirib içində tənha yaşadığı Həlic qırağındakı kilsədə keçən günləri barədə düşünün. Xəndan Sultanın cırdanlarını düşünün. Anasının çox sevdiyi o cırdan dostlarını xoşbəxt etmək üçün I Sultan Əhməd onlara Üsküdüdə cırdanlar evi düzəltmişdi. İllərlə burada yaşayan həmin dostlar daha sonra yenə Sultandan aldıkları yardımla onları naməlum ölkəyə, xəritədə belə yerini tapa bilmədikləri cənnətə aparacaq gəmi düzəldib, suya endirib İstanbuldan uzaqlaşmışdılar. Səfərə çıxdıkları günün səhəri dostlarından ayrılan Xəndan Sultanın kədəriylə ona gəmidən cib dəsmalı yelləyən cırdanların kədərinə sanki siz də bir azdan İstanbuldan, çox sevdiklərimizdən ayrılan kimi düşünün.

Bunlar da məni yatdırmırsa, aziz oxucularım, mən kimsəsiz gecəyarısı kimsəsiz stansiyanın peronunda o baş-bu başa gəzəndə heç cür gəlməyən qatarı gözləyən narahat adam barədə düşüncüm; o adamın hara gedəcəyini qət edəndə mən həmin adama

çevrilmişəm. Yeddi yüz il əvvəl İstanbullu işğal eləyən yunanların şəhərə girmələrinə imkan verəcək Silivriqapıdakı keçiddə yer altında işləyənlər haqqında düşünürəm. Təsəvvürümdə şeylərin ikinci mənalarnı kəşf edən adamın heyratını canlandırırım. Dünyanın içində açılan ikinci dünyanı arzulayıb, hər şeyin ikinci mənası mənə ağır-ağır açılarda həmin yeni dünyada, yeni mənalər arasındadır necə sərxoş olacağımı təsəvvür edirəm. Yaddaşımı itirən adamın xoşbəxt heyratını düşünürəm. Heç tanımadığımı kabus şəhərə atıldığımı düşünürəm; bir vaxtlar milyonlarla adamın yaşadığı məhəllələr, küçələr, camelər, körpülər, gəmilər – hər şey, hər şey bomboşdu, mən də o kabussayaq boş məkanlarda gəzdikcə göz yaşları ilə öz keçmişimi və öz şəhərimi xatırlayıb, ağır-ağır öz məhəlləmə, öz evimə, içində yatmağa çalışdığım yatağıma doğru gedirəm. Rozetta daşı üzərindəki heroqlifi açmaq üçün gecə yatağından qalxıb yuxudagəzərlərin dalğınlığı ilə öz şüurumun qaranlıq dahlizlərində dolaşan, çıxılmaz küçələrə girib tükənmiş xatirələrlə qarşılaşan Fransuaz Şampollion olduğumu düşünürəm. İçki qadağasını yoxlamaq üçün bir gecə sarayında qiyafətini dəyişdirən IV Murad olduğumu düşünür, paltarını dəyişdirmiş mühafizəçilərimlə birgə olanda kimsənin mənə toxuna bilməyəcəyinə gizli əminliklə camelərdə, hələ açıq tək-tük dükanlarda, gizli keçidlərdəki mis-kinxanalarda vaxt keçirən qullarımın həyatına sevgiylə tamaşa etməyə yollanıram.

Sonra gecəyarı qapı-qapı dolaşib on doqquzuncu yüz illikdə ən axırıncı yeniçəri üsyanlarından birinə hazırlaşsınlar deyər əsnafə gizli şifrən ilk və son hecalarını pıçıldayan yorğançı şagirdi olmuşdum. Ya da qadağan olunmuş tərqiətənin yuxuya dalmış sərəsərilərini illərlə davam edən susqunluqdan, yuxudan oyandıran mədrəsəli xəbərçiydim.

Hələ də yatmamışamsa, əziz oxucularım, xatirələrinin izi ilə gedib itirdiyi sevgilisinin suratını axtaran bədbəxt aşiqə çevrilir, şəhərin hər qapısını açır, tiryək çəkilon hər otaqda, rəvayət danışır

lan hər cəmədə, nəğmə oxunan hər evdə öz keçmişimi və sevgilimin izlərini axtarıram. Bu uzun səfərlərim vaxtı yaddaşım, təxəyyülüm, belədən belə sürüklənən xoyallarım hələ yorulub təslim olmayıbsa, nəhayət, yuxuyla oyaqlıq arasındakı o xoşbəxt qeyri-müəyyənlik anlarının birində rastıma çıxan ilk tanış məkana, uzaq dostun evinə, ya da yaxın qohumun boş qalmış mülkünə girir, şüurumun unudulmuş guşələrini yoxlayan kimi, qapıları aç-aça tapdığım otaqların sonuncusuna girir, şamı söndürür, yatağa uzanıb uzaq, yad və qərībə şeylər arasında yataram.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL
ŞƏMS TƏBRİZİNİ KİM ÖLDÜRDÜ?

*«Nə qədər axtaracağam səni ev-ev, qapı-qapı?
Nə qədər zaman kəncdən-künca, küçə-küçə?»*

Mövlana

Qalib uzun çəkən yuxudan səhər sakitcə oyananda tavandan sallanan altmış illik lampa saralmış kağız rəngiylə yanırdı. Qalib əynində Cəlalın pijaması evdəki yanan lampaları söndürdü, qapının altından «*Milliyyət*»i götürüb Cəlalın iş masasının arxasında oturub oxudu: bugünkü köşə yazısında şənbə günü güntortandan sonra redaksiyaya gedəndə oxuduğu səhvi görəndə («özünüz olmaqda»ni «özümüz olmaqda» kimi yazmışdılar) əli öz-özünə siyirməyə uzanıb yaşıl özüyə qələm tapdı, yazını düzəltməyə başladı. Yazını başa vuranda Cəlalın da hər səhər əynində bu mavi cızıqlı pijamaya bu masanın arxasında oturub eyni qələmlə düzəlişlər edərkən siqaret çəkdiyi ağılna gəldi.

İçində hər şeyin öz qaydasınca getdiyi ilə bağlı inam vardı. Yuxusunu alandan sonra çətin bir günə inamla başlayacaq adam kimi, nikbinliklə səhər yeməyini yeyəndə özüylə tamam doluydu, sanki başqa adam olmasına ehtiyac da yox idi.

Qəhvəsini hazırlayandan sonra dahlizdəki şkafdan çıxardığı köşə yazıları, məktublar və qəzet kəsikləriylə dolu bəzi qutuları iş masasının üstünə qoydu. Bütün diqqətini sərf eləyib inamla qabağındakı kağızları oxusa, axtardığı şeyi, nəhayət ki, tapacağına heç şübhəsi yox idi.

Cəlalın Qalata körpüsünün barjları içində yaşayan kimsəsiz uşaqların vəhşi həyatına, yetimxanalardakı kəkələyən, canavar müdirələrə, Qalata qülləsindən suya atılan kimi göyə tullanan qanadlı hoqqabazların uçuş yarınsına, uşaqbazlığın tarixinə, günümüzdə bu

işin ticarətini edənlərlə bağlı köşə yazılarını oxuyanda Qalib yazılara göstərilməli olan səbir və diqqəti özündə tapdı. İstanbulla ilk gələn T modeli «Ford»un sürücülüyünü edən beşiktaşlı maşinist şəgirdinin xatirələrini, İstanbulda niyə hər məhəllədə musiqili saat qüllələri tikilməli olduğunu, «Min bir gecə» nağıllarındakı hərəm qadınlarıyla qul zəncilərin görüşdüüy səhnələrin Misirdə qadağan olunmasının tarixi mənasını, köhnə atlı tramvaylara hərəkət edə-ədə minməyin faydalarını, tutuquşuların niyə İstanbuldan qaçıb, qarğaların gəldiyini, buna görə qar yağışlarının başladığını şərh edən əhvalatını da Qalib eyni yaxşı niyyət və inamla oxudu.

Oxuduqca bu yazıları ilk dəfə oxuduğu günləri xatırlayıb, arada-bir kağız parçasında qeydlər aparıb, bəzən bir cümləni, abzası, ya da bəzi sözləri yenidən oxuyur, başa vurduğu köşə yazısını qutuya geri qoyanda sevgiylə yenisini çəkib çıxarırdı.

Günəş otağın içinə yox, yalnız pəncərələrin qıraqlarına vururdu. Pərdələr açılmışdı. Üzbəüz evin damından sallanan buzların ucundan, zir-zibillə, qarla dolmuş çuxurların kənarından su damcılayırdı. Kırəmit qırmızısı və çirklə qar rəngi damın üçbucağıyla qaranlıq dişləri arasından daş kömür tüstüləri çıxan bacanın dördbucağı arasından mavi və parlaq göy görünürdü. Qalib oxumaqdan yorulan gözlerini həmin üçbucaqla dördbucaq arasına dikəndə maviliyi sürətli uçuşlarıyla kəsən qarğaları görür, başını qabağındakı kağıza çevirəndə Cəlalın da yazılarını qələmə alan vaxt yorulanda eyni yərə baxıb, eyni qarğaların uçuşuna tamaşa etdiyini başa düşürdü.

Xeyli sonra, gün artıq üzbuüz binanın pərdələri çəkili qaranlıq pəncərələrinə düşəndə Qalibin nikbinliyi dağılmağa başladı. Əşyalar, sözlər, məna – hər şey bəlkə hələ yerli-yerindəydi, amma onları birgə saxlayan daha dərin həqiqətin çıxıb getdiyini Qalib oxuduqca əzabla hiss edirdi. Cəlalın mehdiələr, saxta peyğəmbərlər, saxta padşahlar barədə yazdıqlarını oxuyurdu, Mövlana və Şəms Təbrizi münasibətilə bağlı, Şəms Təbrizidən sonra «bu böyük şəir» yaxınlaşdığı zərgər Salahoddinin, onun ölümündən sonra da ye-

rini tutan Çələbi Hüsəməddin haqqında Cələlin yazdıqlarını oxuyurdu. İçində yığışan xoşagəlməzlik duyğusundan çıxmaq üçün «İstər inan, istər inanma» köşəsinə yazdıqlarını oxuyur, Sultan İbrahimin baş vəzirinə beyt yazıb ələ saldıqından, eşşəyə bağlamb bütün İstanbulda gəzdirilən şair Fiqaninin,¹ bacılarının hamısı ilə evlənib istəmədən hamısının ölümünə bais olan Şeyx Əflakinin² rəvayətiylə başını qata bilmirdi. O biri qutudan çıxardığı məktubları oxuyanda Cələlla nə qədər çox, nə qədər cürbəcür adamların maraqlandığını cynılı uşaq çağlarındakı kimi heyərlə görür, amma pul istəyənlər, bir-birini günahlandırانların, mübahisəyə girdiyi o biri köşə yazarlarının arvadlarının fahişə olduğunu elan edənlərin, gizli təriqətlərin hiylələrlə, bölgə inhisarçılıq müdirlərinin yediyi rüşvətləri xəbər verənlərin, eşqlərini və nifrətlərini bildirenlərin məktubları Qalibin qəlbində yığışan inamsızlıq duyğusunu qidalandırmaqdan başqa, bir şey yaramırdı.

Hər şeyin masanın arxasında oturanda beynindəki Cələl imicinin yavaş-yavaş dəyişməsiylə əlaqədar olduğunu bilirdi. Səhər əşyalar və şeylər dərk edilən dünyanın əlamətləri olanda Cələl də neçə illərdir yazılarını oxuduğu, namalüm cəhətlərini «namalüm cəhət» kimi uzaqdan başa düşüb mənimsədiyi adam idi. Günortadan sonra alt mərtəbədəki ginekoloqun müayinəxanasına liftin durmadan xəstə və hamilə qadın daşmağa başladığı vaxtda Qalib beynindəki Cələl imicinin qoribo şəkildə daha «askiki» imicə çevrildiyini başa düşəndə oturduğu masanın, ətrafındakı əşyaların, otağın bütünlüklə dəyişdiyini hiss edirdi. Əşyalar artıq sirləri asanca açılmıyacaq dünyanın heç də dost görünməyən təhlükəli işarələrdiydi.

Bu dəyişmənin Cələlin Mövlana barədə yazdıqlarıyla yaxından əlaqəli olduğunu başa düşdüyündən Qalib mövzuyla məşğul olmaq qərarına gəldi. Qısa müddətdə Cələlin Mövlana barədə yazdığı köşə yazılarının hamısını ortaya çıxarıb sürətlə oxumağa başladı.

¹ Fiqani (? – 1532) – türk divan şairi

² Şəmsəddin Ahmet Əflaki (? – 1360) – mistik türk şairi

Cələli bütün dövrlərin ən böyük mütəsəvvif şairinə bağlayan şey nə on üçüncü yüzillikdə Konyada farsca yazılmış seicir idi, nə də orta məktəbdə əxlaq dərslərində öyrədilən yeniyetmələrə örnək olsun deyə həmin seicirdən seçilən basmaqalıb misralar. Bir yığın adı yazıcının kitabının ilk səhifəsini bazayon «seçmə» incilər qədar, turistlərin və poçt açıqçaları şirkətlərinin boyun qaçıra bilmədikləri yalın ayaqlı, ətəklilik Mövlana ayinləri də heç Cələlin diqqətini cəlb etməmişdi. Yeddi yüz il ərzində haqqında on minlərlə cild şərh yazılan Mövlana, ölümündən sonra yayılan təriqət Cələli yalnız köşə yazarının istifadə etdiyi faydalanmalı olduğu maraqlı hədəfi kimi həyəcanlandırdı. Mövlana Cələli ən çox maraqlandıran şey həyatının bəzi dövrlərində bəzi adamlarla qurduğu «cinsi və mistik» yaxınlıqlar, bunların hekayələrində də əks olunan sirri və noticələrdiydi.

Konyada atasından təhvil aldığı şeyxlik məqamında oturanda yalnız müridlərinin yox, bütün şəhərin heyranlıqla sevdiyi Mövlana qırx beş yaşlarında olanda nə biliyi, nə dəyərləri, nə də həyata baxışı özününkünə oxşayan Şəms Təbrizi adlı şəhər-şəhər gəzən bir dərvişin təsiri altına düşmüşdü. Cələla görə, bu heç də başa düşülməyəcək davranışdı. Yeddi yüz il ərzində şərhçilərin bu münasibəti «başa düşülən» hala salmaq üçün yazdıqları «izahlar» da bunun bir sübutu idi. Şəmsin itməsindən, ya da öldürülməsindən sonra Mövlana o biri müridlərinin üsyan etməsinə baxmayaraq, bu dəfə əməlli-başlı biliyi, özünəməxsusluğu olmayan bir zərgəri özüne xəlifə təyin etmişdi. Cələla görə, bu seçim hamının sübut etməyə çalışdığı kimi, Təbrizli Şəmsin çox qüvvətli sufiyana cazibəyə malik olmasının yox, Mövlananın öz ruhi və cinsi vəziyyətinin əlamətlərini göstərən başqa işarəydi. Həmçinin bu ikinci xəlifənin ölümündən sonra Mövlananın özüne «həmdəm» kimi seçdiyi üçüncü xəlifə ikincidən də adi və sırası adam idi.

Cələla görə, yüz illərdir edildiyi kimi, «başadüşülməz» görünən bu üç münasibəti «başadüşülən» etmək üçün cürbəcür quqlar qoy-

maq, «xəlifələr»in hər birinə çəko bilməyəcəkləri haqiqətdənkənar fəzilətlər yaraşdırmaq, hələ bəzilərinin etdikləri kimi, onların Məhəmmədin, Əlinin soyundan gəldiklərini sübut edəcək saxta şəcərələr düzmək Mövlanayla əlaqədar çox əhəmiyyətli bir xüsusiyyəti gözədən qaçırmıqdır. Cəlal Mövlananın əsərinə də əks olduğunu söylədiyi bu özünəməxsusluqdan Konyada hər il təşkil olunan anım gününə təsadüf edən bir bazar günü yazısında söz açmışdı. Uşaq çağlarında dinlə əlaqədar bütün yazılar kimi darıxdırıcı saydığı və çap olunmasını yalnız həmin il buraxılan Mövlana pulları seriyasına (onbeşquruşluqlar çəhrayı, otuzquruşluqlar mavi və az tapılan altmışquruşluqlar yaşıl idi) görə xatırladığı bu yazını iyirmi iki ildən sonra yenidən oxuyanda Qalib ətrafındakı əşyaların dəyişdiyini bir daha hiss etdi.

Cəlalə görə, şərhçilərin kitablarının əvvəlində verdikləri, min dəfələrlə izah etdikləri kimi, Mövlananın gəzəri dərviş Şəms Təbrizini Konyada görə-görməz onu təsirləndirdiyi, ondan təsirləndiyi haqiqət idi. Amma, göründüyü kimi, bu Şəms Təbrizinin ortaya sual atmasıyla başlayan o məşhur «dialog»dan sonra Mövlananın bu adamın müdrik olduğunu dərhal başa düşdüyü üçün deyildi. Aralarında baş verən söhbət ən primitiv təsəvvüf kitablarında belə minlərlə nümunəsi olan adı «tavazökarlıq məsəlinə» söykənirdi. Əgər Mövlana deyildiyi qədər müdrik adam idisə, bu qədər adı «məsəl»dən təsirlənməz, olsa-olsa özünü təsirlənmiş kimi göstərərdi.

O da o cür eləmiş, özünü elə göstərmişdi ki, guya Şəmsdə dərin şəxsiyyətlə, təsiredici ruhla qarşılaşıb. Cəlalə görə, çünki qırx beş yaşlarındakı Mövlananın həmin yağışlı gündə, doğrudan da, belə bir «ruh»la qarşılaşmağa öz simasını sifətində görəcəyi adama ehtiyacı vardı. Beləcə, Şəmslə qarşılaşar-qarşılaşmaz axtardığı adamın bu olduğuna özünü inandırmış, Şəmsi də haqiqi uca şəxsiyyətin özü olduğuna inandırması da, təbii ki, heç də çətin olmamışdı. 1244-cü il oktyabrın 23-dəki bu görüşdən dərhal sonra mədrəsə hücrəsinə

çəkilməmiş, altı ay oradan heç çıxmamışdılar. Mədrəsə hücrəsinə altı ay neylədikləri, nə danışdıqları sualını, mövləvilərin çox az toxunduqları bu «dünyəvi» sualı Cəlal dindar oxucularını daha çox qəzəbləndirməmək üçün yazısında diqqətlə qurdalayandan sonra əsl mövzusunə keçirdi.

Mövlana bütün həyatı boyu onu hərəkətə gətirəcək, onu alovlandıracaq bir «o biri»ni, öz simasını və ruhunu əks etdirəcək güz-günli axtarmışdı. Hücrədə etdikləri, danışdıqları şeylər buna görə, yenilə Mövlananın əsərləri kimi, birdən çox adamın cildinə girmiş birçə adamın, ya da bir adam cildinə girmiş birdən artıq adamın əməlləri, sözləri və səsləriydi. Çünki ətrafındakı axmaq (və boyun qaçırma bilmədiyi) müridlərinin heyranlığına on üçüncü yüzillikdə bir Anadolu şəhərindəki boğucu havaya dözməsi üçün şəirin hamışa şkafinda gizlətdiyi təbdili-qiyafə vasitələri kimi yanında saxladığı, yeri gələndə, onun kimi olub əyləncəyi başqa şəxsiyyətlərə ehtiyacı vardı. Cəlal bu darin istəyi özünün başqa yazılarında bəzə aldığı imiclə qüvvələndirmişdi: «Yenilə səfeh ölkədə, yaltaqlar, zalımlar, kasıblar arasında hökm sürməyə dözə bilməyən padşahın gecələr geyinib, küçələrdə gəzib rahatlanmaq üçün şkafinda gizlətdiyi kəndlilə paltarları kimi».

Qalibin gözəldiyi kimi, dininə bağlı oxucuların ölüm təhdidləriylə, cümhuriyyətçi dünyəvi oxucuların da təbrik məktublarıylə qarşılanan bu köşə yazısından bir ay sonra Cəlal qəzet şəfinin bir daha qayıtmamasını xahiş etdiyi bu mövzunu bir də açmışdı.

Yeni yazıda Cəlal əvvəlcə bütün mövləvilərin bildiyi bəzi əsas səbəblərin üstündən keçirdi: Mövlananın şəxsiyyəti naməlum olan bir dərvişə bu qədər yaxınlıq göstərməsini qışqanan o biri müridlər Şəmsi sıxışdırıb ölümə təhdid edə bilər. Buna görə də qarlı bir qış günü, 1246-cı il fevralın 15-də (Cəlalın imla səhvləri ilə dolu lisey kitablarını xatırladan bu dəqiq tarix ehtirasını Qalib çox sevirdi) Şəms Konyada itmişdi. Sevgilisinin və cildinə girə biləcəyi ikinci şəxsiyyətin yox olmasına dözə bilməyən Mövlana bir məktubdan

Şəmsin Şəmdə olduğunu başa düşəndə «eşqini» (Cəlal oxucularını daha da şübhələndirmək üçün, həmişə bu sözü dirnaq içində verirdi) geri götürmüş, dərhal da onu övladlığa götürdüyü qızlarından biriylə evləndirmişdi. Ancaq bundan sonra Şəmsin ətrafındakı qışqanclıq dairəsi yenidən daralmağa başlayacaq, çox keçmədən, 1247-ci il dekabr ayının beşinci cümə günün aralarında Mövlananın oğlu Əlaəddin də olan dəstə tərəfindən Şəms tələyə salınaraq bıçaqlanır öldürüləcək, elə həmin gecə xoşagəlməz, soyuq yağış yağan vaxt meyiti Mövlananın evinin bitişdiyi quyuya atılacaq.

Yazının Şəmsin meyitinin atıldığı o quyunu təsvir edən bundan sonrakı sətirlərində Qalib özünə heç də yad gəlməyən bəzi şeylər tapdı. Cəlalın quyu, quyuya atılan meyit, meyitin tənhalığı, sakitliyi barədə yazdıqları Qalibə yalnız dəhşətli və qoribə gəlməklə qalmadı, ona elə gəldi, meyitin atıldığı yeddi yüz illik quyunu şəxsən öz gözüylə görür, daşları, xorasansayağı suvağı seçir. Yazını bir neçə dəfə oxuyandan sonra sövq-təbii olaraq seçdiyi başqa yazılara göz gəzdirdəndə eyni tarixlərdə Cəlalın bina aralığı barədə söz açdığı köşə yazısında quyunu təsvir edən vaxt istifadə etdiyi bəzi cümlələri olduğu kimi işlətdiyini, hər iki yazıda da eyni üslubu uğurla qoruduğunu aşkara çıxardı.

Daha sonra, Cəlalın hüsrufilik barədə yazdıqlarının içində gərədən sonra oxusaydı, heç diqqət yetirməyəcəyi bu kiçik oyuna əhəmiyyət verib, məsənin üstünə yığdığı yazıları bir də bu gözəlx oxumağa başladı. Elə onda Qalib Cəlalın yazılarını oxuduqca ətrafındakı əşyaların niyə dəyişdiyini, niyə bütün masaları, pərdələri, lampaları, külqabıları, stulları, qızdırıcıların üzərindəki qayçımları, xırda-xuruşu bir-birinə bağlayan o dərin anlamın və nikbinliyin çökəlib getdiyini başa düşdü.

Cəlal Mövlanadan özü barədə söz açan kimi söz ağır, sözlər, cümlələr arasında ilk baxışda gəzə dəyməyən səhrlə yerləşdirmədən faydalanıb özünü Mövlananın yerinə qoyurdu. Qalib Cəlalın özündən söz açdığı bəzi yazılarda və Mövlanadan söz açdığı

«tarixi» yazılarında eyni cümlələrdən, abzaslardan, bunlardan başqa, kədərlə hördüyü eyni üslubdan istifadə etdiyini bir daha görəndə bu yerdayışdırmədən əmin oldu. Bu qarıba oyunu qorxunc edən şey Cəlalın şəxsi dəftərlərində, çap olunmamış yazı qaralamalarında, tarixi söhbətlərində, Şeyx Qalib barədə yazdığı təcrübələrində, yuxu yozumlarında, İstanbul xatirələrində, bir çox köşə yazısında qələmə aldıklarıyla dəstəklənmişiydi.

Özünü həmişə başqa adam sayan kralları, başqa adam olmaq üçün saraylarını yarıdan Çin imperatorlarının, gecələr qiyyəfələri dəyişərək xalqa qarışmağı artıq xəstəlik halına gətirib, günlərlə saraydan, dövlət işlərindən uzaq qalan padşahların rəvayətlərini («İstər inan, istər inanma») köşəsində Cəlal yüz dəfələrlə danışırmışdı. Yarıncıq qalmış xatirəyə oxşayan kiçik əhvalatları yazdığı dəftərdə Qalib Cəlalın özünü adi, sadə bir yay günü ərzində növbəylə Leybnits, məşhur varlı Cədvətdə bəy, Məhəmməd, qəzet şefi, Anatol Frans, uğurlu azbaz, moizlə oxuyan məşhur imam, gecələr, Robinzon Kruz, Balzak, utanc hissiylə üstlərdən xətt çəkilməmiş daha altı adam saydığını oxudu. Mövlananın pulların, afişaların üzərində güman olunan rəsmlərinin karikaturalarına baxdı; üzərində «Mövlana Cəlal» yazılan sənəduqanın bacarıqsız çəkilmiş rəsminə rast gəldi. Çap olunmamış bir köşə yazısı isə bu cümləylə başlayırdı: «Mövlananın ən böyük əsəri deyilən «Məsnəvi» əvvəldən axıracan oğurluqdur!»

Bu cümlənin arxasında akademik şərhçilərin hörmətsizlik qorxusuyla həqiqi qayğısı arasında vuruşan üsluba göstərdikləri oxşarıqlara şəşirdilmiş tərzdə işarə edilmişdi. «Məsnəvi»dəki filan rəvayət «Kəlilə və Dimnə»dən alınmış, filan rəvayət Əttarın «Məntiq-üt-Təyr»indən götürülmüş, sonrakı latifə olduğu kimi «Leyli və Məcnun»dan qaldırılmış, o biri «Mənakib-i Əvlia»dan aşırılmışdı. Qalib rəvayətlərində istifadə olunan həmin mənbəyə qaynaqların uzanan siyahısında «Qisas-i Ənbiya»nı, «Min bir gecə» nəğillərini və İbn Zərhanini də gördü. Həmin siyahının axırına Cəlal başqa-başqalarının rəvayətlərindən istifadə etmək barədə Mövlananın fikirlərini

ələvə eləmişdi. Qalib hava qaralanda içində daha da qatılacaq bədbinliklə birgə həmin fikirləri yalnız Mövlananın düşüncələri kimi yox, eyni zamanda, özünü Mövlananın yerinə qoyan Cəlalın düşüncələr itək oxudu.

Cəlalə görə, özləri olmağa uzun müddət döza bilməyən, ancaq bir başqasının cildinə girəndə sakitlik tapan bütün adamlar kimi, Mövlana da bir rəvayətə başlayanda ancaq başqasının danışıqlarını söyləyə bilirdi. Elə başqaşı olmaq üçün alışıb-yanan bütün bədbəxtlərdən ötrü rəvayət danışmaq öz danıxdırıcı cisimlərdən və ruhlarından qurtulmaları üçün kəşf edilən hiylədir. Rəvayət danışmaq xətrinə rəvayət danışmaq istəyirdi. Eynilə «Min bir gecə» nağılları kimi, «Məsnəvi» bir əhvalat başa çatmamış ikincisini başlayan, o ikincisi qurtarmamış üçüncüsünə keçən, bitib-tükənməyən rəvayətlərin, eynilə tükətmək mümkün olmayan, amma qısa müddətdə bezdirən insan şəxsiyyətləri kimi həmişə arxada qoyduğu qoribə və nizamsız «kompozisiya» idi. Qalib «Məsnəvi» cildlərini vərəqləyəndə ədəbsiz rəvayətlərin yanlarından xətt çəkildiyini, bəzi səhifələrin qəzəbli yaşıl qələmlə sual işarələri, nidalar, qaralanan düzəlişlərlə doldurulduğunu gördü. Mürəkkəbə, çirkə bulaşmış həmin səhifələrdə danışılan rəvayətləri tələsik oxuyandan sonra uşağ vaxtlarında, gənclik çağlarında orijinal köşə yazısı əvəzinə oxuduğu bir çox əhvalatı Cəlalın «Məsnəvi»dən götürüb çağımızın İstanbuluna uyğunlaşdırdığını başa düşdü.

Qalib Cəlalın nəzirə sənəti barədə yeganə əsl bacarığın bu olduğunu deyib, saatlarla danışdığı gecələri xatırladı: Rəya yolda aldığı tortu yeyən vaxt Cəlal bir çox köşə yazısını, bəlkə də hamısını başqalarının yardımıyla yazdığını deyər, vacib olanı yeni bir şey «yaratmaq» yox, əvvəllər minlərlə zəka tərəfindən min illər ərzində yaradılmış möcüzələri bir küncündən, bir ucundan dəyişdirib tamamilə yeni bir şey demək olduğunu əlavə edər, bütün köşə yazılarını başqalarından götürdüyünü irəli sürərdi. Qalibin əsəblərini pozub otaqdakı əşyaların, masanın üstündəki kağız-

ların gerçəkliyinə olan nikbin inamını itirən şey illərlə şüurunda Cəlalın kimi müəyyənləşdirdiyi bəzi əhvalatların başqasının olduğunu öyrənməsi yox, amma həmin həqiqətin işarə etdiyi başqa bəzi ehtimallar oldu.

Ağlına eynilə iyirmi beş il əvvəlki vəziyyətini təqlid edən bu ev, bu otaq kimi İstanbulun başqa yerində, yenə eyni şəkildə döşənmiş başqa ev və otaq ola biləcəyi gəldi. Əgər həmin otaqda eyni masa arxasında oturub əhvalat danışan Cəlalı onu nəşəylə dinləyən Rəya yoxdursa, eyni masa arxasında oturub köhnə köşə yazıları kolleksiyasını oxuya-oxuya itirdiyi arvadının izini tapacağını güman edən Qalibə oxşayan bir bəxtsiz vardı. Ağlına eynilə şeylərin, rəsmlərin, sellofan torbaların üzərindəki rəsmlərin özlərinin başqa şeylərin işarələri olması, eynilə Cəlalın hər yazısının hər oxunuşunda başqa mənası işarə etməsi kimi, öz həyatının da hər düşündükdə başqa mənası olduğu, bir-birini qatar vaqonları kimi amansızcasına izləyən həmin mənalər arasında itirəcəyi də gəldi. Bayırda hava qaralmış, otaqda hörümçəklərlə örtülü, işıqsız zirzəmilərdəki kif və ölüm qoxusunu xatırladan o əllə toxunmaq mümkün olan toran işıq yığışmışdı. Qalib istəmədən itələnil salındığı bu o biri dünya kabusundan, bu xəyalsayaq aləmdən qırağa çıxmaq üçün yorğun gözlərlə oxumağa davam etməkdən başqa yolu olmadığını başa düşüb, masanın üstündəki lampanı yandırdı.

Beləcə, yarıda qoyduğu yera, Şəmsin meyitinin atıldığı hörümçəkli quyuya qayıtdı. Rəvayətin davamında şair «dostunun, sevgilisinin» itdiyindən özündən getmiş vəziyyətdəydi. Şəmsin öldürüldüyünə, meyitinin quyuya atıldığına heç cür inanmırdı, üstəlik ona burnunun ucundakı quyuyu göstərmək istəyənlərə qəzəblənir, «sevgilisinin» başqa yerlərdə axtarmaq üçün bəhanələr uydururdu. Bundan əvvəlki itməsində elədiyi kimi, Şəms Şama getmiş ola bilməzdim?

Mövlana bəzə belə Dəməşqə getmiş, şəhərin küçələrində sevgilisini belə axtarmağa başlamışdı. Şəhərdəki hər küçəyə, hər otağa

girmiş, hər meyhanaya, hər guşəyə, hər daşın altına baxmış, sevgilisinin köhnə dostlarını, ortağ tanışlarını, sevdiyi məkanları, cameləri, təkələri, hər yeri bir-bir yoxlamış, bir müddətdən sonra axtarmaq tapmaqdan daha vacib işə çevrilmişdi. Köşə yazısının bu yerində oxucu özünü axtarılanla axtaranın bir-biriləriylə yer dəyişdirdiyi, tapmağın yox, hədəfə doğru getməyin, itmiş sevgilinin yox, bəhanəsi olduğu eşqin aydın seziildiyi mistik-panteist aləmin tiryək tüstüləri, gül suları, yarasaıları arasında göürdü. Şairin böyük şəhərin küçələrində başına gələn cürbəcür macəraları, tərziqət yolçusunun gerçəkliyə qovuşmaq, kamala yetişmək üçün əşməli olduğu mərtəbələrə uyğun gəldiyi qısaca göstərilirdi: sevgilinin qaçmasının məlum olduğu çəşniqliq səhnəsiylə onun arxasınca düşmə, «nəf-i isbat» mərhələsinə uyğun gəlirsə, sevgilinin köhnə dost-düşmənlərinin göüründüyü, ayaq basdığı guşələrin, can yandırən xətirolərlə qaynaşan köhnə əşyalarının nəzərdən keçirildiyi səhnələr «çilə»nin müxtəlif mərhələlərinə uyğun gəlirdi. Fahişəxana səhnəsi sevgi içində ərimək idisə, Həllac Mənsurun ölümündən sonra evində tapılan şifrlı məktublar kimi qondarma adlar ədəbi tələlərlə, söz oyunlarıylə bəzənmiş yazıların cənnət-cəhənnəmində itmək Əttarın da işarə etdiyi sirr vadisində itmək demək olurdu. Gecəyanı meyhanada hər biri başqa «eşq əhvalatı» danışan hekayəçilər Əttarın «Məntiq-üt Təyri»indən çıxmaydısə, şəhərin sirlə qaynaşan küçələri, dükənləri, pəncərələri arasında gözə-gözə sərxoş olan şairin Qaf dağında axtardığı şeyin özü olduğunu dərk etməsi də yenə eyni kitəbdən götürülmüş bir fəna-i mütləq (mütləq içində ərimə) nümunəsi olurdu və s.

Colalın uzun köşə yazısı o biri mütəsəvviflərin axtarılan axtarılanın birliyi barədə nümayişkarənə, ərzulu misraləriylə bəzənmiş, Dəməşqdə aylar çəkən axtarışlarından yorulan Məvlənanın bu məşhur misrası da şeir tərcüməsinə nifrot edən Colalın nəsr yazısıylə əlavə olunmuşdu: «Bir halda ki mən oyam (şair şəhərin siriini içinə itdiyi günlərin birində deyib), onda artıq niyə axtarıram

ki?» Köşə yazısının bu tünd yerini Colal bütün mövləvlərin qürurlə təkrarladığıları bu ədəbi həqiqətlə bitirirdi: bu mərhələdən sonra Məvləna o ara söylədiyi şeirlərinə öz adını yox, «Divan-i Şəmsi Təbrizi» adını verib toplamışdı.

Eynilə uşaq vaxtlarındakı kimi, bu köşə yazısının Qalibi daha çox maraqlandıran cəhəti axtarış və təhqiqatların detektiv qurğusuna təbəfi oldu. Colal burada təsəvvüf rəvayətləriylə könlünü aldığı dindar oxucularını yenidən qəzəbləndirən, dünyəvi və cümhuriyyətçi oxucularınasə ləzzət verən bu nəticəyə gəlirdi: «Şəmsi öldürən, quyuya atılmasını istəyən, təbəfi ki, Məvlənanın özüdü!» Colal iddiasını Bəyoglu və ədliyyə müxbirliyi elədiyi min doqquz yüz əllinci illərdə yaxından tanıdığı türk polis və prokurorunun tez-tez yaradıldığı üsulla sübut etmişdi. Sevgilinin öldürülməsiylə bundan ən çox fayda əldə edən adamın Məvləna olduğunu, bunun sayəsində adı müəllim olmaqdan ən böyük təsəvvüf şairi mərtəbəsinə qalxdığını günahlandırmağa alışıq qəsbə prokurorunun üslubuylə xatırladandan sonra onda bu cinayəti, güman ki, hamıdan çox onun istədiyini bildirirdi. İstəməklə elətdirmək arasındakı xristian romanlarına xas olan incə hüquqi körpünü də günahkarlıq duyğusunun əlamətləri, naşı qatillərin məlum hiylələri olan öləmə inanmamaq, dəli-divano olmaq, gedib quyudakı meyitə baxmamaq kimi qəribəliklərlə keçir, dərhal sonra Qalibi əməlli-başlı dərindən ümidsizliyə salan o biri məsələni açırdı: görəsən, onda cinayətdən sonra günahkarın Şam küçələrində aylar çəkən axtarışları, bütün şəhəri başdan-ayağa dəfələrlə yoxlaması nəyin əlaməti ola bilərdi?

Qalib Colalın bu mövzuya köşə yazısında göüründüyündən daha çox vaxt sərf etdiyini dəfərlərdəki bəzi qeydlərdən, köhnə futbol matçı (Türkiyə-Macarıstan 3:1), kino biletlərini («Pəncərədəki qadın», «Evə qayıdış») saxladığı qutuda tapdığı Dəməşq xəritəsindən başa düşdü. Xəritədə Məvlənanın Dəməşqdə apardığı axtarışlar yaşıllı özüyazan qələmlə işarələnmişdi. Öldürüldüyünü çox yaxşı bildiyi Şəmsi axtarmadığına görə Məvləna, yəqin, şəhərdə başqa bir

işlə məşğul olub, amma nəydi həmin iş? Şairin şəhərdə getdiyi hər qışa işarələnmiş, qədəm basdığı məhəllələrin, müsafirxanaların, karvansaraların, meyxanaların adları xəritənin arxa tərəfində yazılmışdı. Alt-alta sıralanan həmin adların uzanıb gedən siyahısındakı hərflərdən, hecalarından Cəlal bir mənə çıxarmağa çalışmış, gizli simmetriya axtarmışdı.

Hava qaralandan çox sonra Qalib «Min bir gecə» nağıllarında ki detektiv əhvalatlarla («Zeybək Əli», «Ağıllı oğru» və s.) bağlı bir köşə yazısını çap etdirdiyi tarixlərdə Cəlalın əlinə keçən xırda-xuruşu saxladığı bir qutuda Qahirə xəritəsiylə İstanbul bələdiyyəsinin 1934-cü ildə buraxılmış «Şəhər bələdçisi»ni də tapdı. Gözlədiyi kimi, «Min bir gecə» nağıllarındakı əhvalatlar Qahirə xəritəsinə yaşıl rəngli özüyazan qələmin çəkdiyi oxlarla işarələnmişdi. «Şəhər bələdçisi»nin bəzi səhifələrindəki xəritələrdə eyni qələmlə olmasa belə, eyni yaşıl rənglə çəkilmiş bəzi oxlar gördü. Qarmaqarışlıq xəritələrdə yaşıl oxların mərcələrini izləyəndə elə bil İstanbulda bir həftə çəkən öz gəzintilərinin xəritəsinə də gördü. Bunun yanlışlıq olduğuna özünü inandırmaq üçün yaşıl oxun onun ayaq basmadığı karvansaralara, girmədiyi camelərə, çıxmadığı yoxuşlara getdiyini özünü xatırlatdı, amma özü də bitişikdəki karvansaralara baş çəkmiş, yaxınlıqdakı məscidlərə getmiş, eyni təpələrə qalxan yoxuşlara dırmanmışdı: deməli, bütün İstanbul xəritədə necə göstərilirsə-göstərilsin, eyni səfərə çıxmış adamlarla qaynaşırdı!

Beləcə, Dəməşq, Qahirə və İstanbul xəritələrini əvvəllər Cəlalın Edqar Allan Podan təsirlənib yazdığı bir köşə yazısında nəzərdə tutduğu kimi yan-yana qoydu. Bunu etmək üçün bələdiyyə «Şəhər bələdçisi»nin cildli səhifələrini vanna otağından götürdü, Cəlalın saqqalı üzərində gəzdirdiyi ayrı-ayrı tük sübutları ilə məlum olan ülgüclə cırmalı olmuşdu. Üç xəritəni yan-yana qoyanda Qalib əvvəlcə böyüklükləri də bir-birinə uyğun gəlməyən bu cizgi və işarə parçalarıyla neyləyəcəyini kəsdirə bilmədi. Sonra eynilə uşaq vaxtlarında Rəyayla jurnalın şəklin surətini çıxaranda elədikləri

kimi, onları üst-üstə qonaq otağının şüşəli qapısı üzərinə qoyub arxalarından düşən lampa işığında baxdı. Daha sonra Cəlalın anasının bir vaxtlar eyni masanın üzərinə uzatdığı paltar qəliblərinə baxan sayaq, xəritələri masanın üstünə sərilib tapmacanı tamamlayaçaq parçalar kimi görməyə çalışdı: üst-üstə düşən xəritələrdə seçə bildiyi yeganə şey lap ahışlanmış qocanın qırıq-qırıq, təsadüfisiyaq sifəti oldu.

Həmin sifətə elə uzun müddət baxdı ki, ona elə gəldi, qocanı çoxdan tanıyırdı. Tanışlıq duyğusu və gecənin sükutu Qalibə rahatlıq gətirdi. Bu rahatlıq sanki hələ əvvəldən yaşanmış, planlaşdırılmış, bir başqası üçün də nəzərdə tutulmuş inam verən duyğuydu. Qalib səmimiyyətlə Cəlalın onu istiqamətləndirdiyini fikirləşdi. Cəlalın sifətlərin mənasından bəhs elədiyi bir yığın yazısı vardı, amma Qalibin yadına xarici aktrisaların simalarına baxanda duyduğu «daxili rahatlıqla» bağlı bəzi sözləri düşürdü. O, Cəlalın gənə çağlarında qələmə aldığı kino yazılarını qutudan çıxarmaq qərarına belə gəldi.

Köhnə kino yazılarında Cəlal bəzi Amerikan ulduzlarının simalarından, mərmər və şəffaf heykəllərdən, bir planetin görünməyən ipəksayaq tərəfinin səthindən, uzaq ölkələrin yuxuları xatırladan zərif nağılların söz açan kimi, ağrıyla, həsrətlə söz açırdı. Qalib bu sətirləri oxuyanda Cəlalın aralarındakı ortaq təvəzə nöqtəsinin Rəyayın və hekalələrdən çox, qeyri-müəyyən səvdi əşidilən xoş musiqinin xatırladığı həsrətin ahəngi olduğunu hiss elədi: xəritədə, sifətlərdə, sözlərdə Cəlalın birgə tapdığı şeyi sevirdi, həm də ondan qorxurdu. Həmin musiqini tapmaq üçün kino yazılarının içində daha çox girmək istədi, amma çəkindi, dayandı: Cəlal məşhur türk ifaçılarının sifətlərindən heç də eyni üslubla söz açırmırdı: türk ifaçıların sifətləri Cəlalın şifri ilə birgə mənaları da unudulub itmiş yarıməsrlilik müharibə teleqraflarını xatırladırdı.

Səhər yeməyini yeyəndə, yazı masasının arxasına keçəndə bütün bədənini bürüyən nikbinliyin indi niyə çöküldüyünü də artıq çox yaxşı bilirdi: səkkiz saatlıq mütləq axırında beynindəki Cəlal

imici bütünlüklə dəyişmiş, beləcə, sanki özü də başqa adam olmuşdu. Səhər nikbinliklə dünyaya inananda, səbirlə çalışıb bu dünyanın ondan gizlədiyini əsas sirri tapdığını sadələhəcasinə fikirləşəndə heç qəlbində başqa adam olmaq həsrəti yox idi. Amma indi dünyanın sirləri ondan uzaqlaşdıqca, tanıdığını güman etdiyi bu otaqdakı əşyalarla yazılar naməlum bir dünyanın anlaşılmaz şeylərinə, kimliyindən baş açma bilmədiyini sifətlərin xəritələrinə çevrildikcə Qalib bütün dünyanı bu ümitsiz, cansız baxışla görün adamdan qurtulmaq, başqa adam olmaq istəyirdi. Cəlalın Mövlana və mövlövliliklə əlaqəsini üzə çıxaracaq son dalil-sübutun arxasınca getmək üçün bozi xatirələrindən söz açdığı köşə yazılarını oxumağa başlayanda şəhərdə axşam yeməyi vaxtı gəlmiş, pəncərələrdən Təşviqiyyə küçəsinə televizorların mavi işıqları düşməyə başlamışdı.

Cəlal mövlövlüyə yalnız oxucularının namalun bağlılıq duyğusuyla bu mövzuya dalacaqalarını bildiyinə görə yox, ögey atası mövlövlü olduğu üçün də maraqlı duymuşdu. Anasının Avropadan və Şimali Afrikadan heç cür qayıtmayan Melih əmidən ayrılmaq məcburiyyətində qaldan sonra tikiş tikiş oğlunu və özünü dolandıra bilmədiyindən ərə getdiyi həmin adamın Yavuz Sultanın ucaqar kəçələrində Bizansdan qalma su anbarının böyründəki mövləvixanaya gedib-gəldiyini Qalib Cəlalın dünyəvi qəzəb və Völtersayaq yumorla təsvir etdiyi gizli mərasimə gedən «tintin qozbel vəkil»in mövcudluğundan başa düşdü. Həmin ögey atayla eyni dam altında yaşadığı günlərdə pul qazanmaq üçün Cəlalın kinoteatrlarda bələdçilik etdiyini, qaranlıq, izdihamlı salonlarda düşən davalarla tez-tez yumruq atıb, yumruq yediğini, seanslararası fasilələrdə qazılı su satdığını, qazılı su satışı artırmaq üçün çörəkciylə dil tapıb çörəklərin içinə duz və bibər qoyduğunu oxuyanda Qalib özünü bələdçinin, davakar tamaşaçılarının, çörəkçinin, ən axırda, yaxşı oxucu kimi, Cəlalın yerinə qoydu.

Beləcə, Cəlalın Şahzadəbaşında yerləşən kinoteatrdakı işdən çıxandan sonra yanında işə girdiyi cildçinin yapışqan, kağız qo-

xulu dükənində keçən günlərdən bəhs edən xatirə yazısını oxuyanda gözüne dəyən bir cümlə Qalibə bir anlığa öz vəziyyətiylə bağlı xeyli əvvəldən düşünülən uzaqgörən kimi göstərdi. Bu, xatirələrində özlərinə kədərli və öyünməyə layiq keçmiş uyduran bütün müəlliflərin istifadə etdiyi adı sözlərdən biri idi: Cəlal: «Əlimə nə keçsə, oxuyurdum», – yazmışdı, Cəlal haqqında əlinə nə keçsə, oxuyan Qalib Cəlalın cildçi dükənindəki günlərindən yox, özündən söz açdığını başa düşmüşdü.

Gecəyarısı küçəyə çıxana qədər Qalib bu sözləri hər dəfə yadına salanda o sözləri Cəlalın həmin anda onun neylədiyini bildiyinin sübutu saydı. Beləcə, bir həftəlik səyini özünün Cəlal və Rəyanın izlərinə düşüb gətirdiyi təhqiqat kimi yox, Cəlalın (bəlkə də Rəyanın) onun üçün qurduqları oyunun parçası saydı. Bu fikir Cəlalın adamları kiçik tələflərə, qeyri-müəyyənliklərə, yazılarla, hiss olunmadan uzaqdan istiqamətləndirmək istəyinə də uyğun gəldiyindən Qalib bu yaşayan muzeydəki araşdırmalarının artıq özünün yox, Cəlalın əzadlığının əlamətləri olduğunu düşündü.

Yalnız bu böğucu duyğuya, oxumaqdan ağrıyan gözlərinin ağrısına dözmə bilmədiyinə görə yox, mətbəxdə yeməyə bir şey tapmadığından da dərhal evdən çıxmaq istəyirdi. Qapının yanındakı şkafdan Cəlalın tünd-mavi paltonunu çıxarıb geydi ki, qapıcı İsmayilla arvadı Qəmar bibi yatmayıbsa, yuxulu gözləriylə qapıdan çıxdığına görəcəkləri ayaqları və paltonu Cəlalın güman etsinlər. Lampaları yandırmadan pilləkənləri endi, qapıcı otağının küçə qapısına baxan alçaq pəncərəsindən işıq gəlmədiyini gördü. Açıq olmadığından küçə qapısını axıracan çəkmədi. Addımını səkiyə atanda bir anlığa tükləri biz-biz oldu: uzun müddətli düşünməməyə çalışdığı telefonda adamın qaranlığın bir guşəsindən çıxıb gələcəyini fikirləşdi. Heç də yad olmayacağıni sezdii həmin adamın əlində yeni hərbi qiyamın hazırlarını sübut edəcək sənədin yox, daha qorxunc, daha ölümcül bir şeyin ola biləcəyini də təsəvvüründə canlandırdı, amma küçədə kimsə yox idi. Küçələrlə gələndə telefon-

dakı həmin səsini onu izlədiyini təsəvvür etdi. Yox, özünü özündən başqa kimsənin yerinə qoymurdu. «Hər şeyi olduğu kimi görmə», – polis məntəqəsinin qabağından keçəndə fikirləşdi. Əllərində avtomat tüfənglər, polis idarəsinin qarşısında növbə çəkən polislər ona yuxulu, şübhəli nəzərlərlə baxdılar. Qalib divarlarında gördüyü afişaların, neon lampaları yanib-sönən reklam pannolarının, siyasi şüarların üzərindəki hərfləri oxumamaq üçün irəli baxa-baxa yeridi. Nişantaşdakı bütün kafelər və bufetlər bağlı idi.

Xeyli sonra, hələ də əriyən qar suyunun yağış çuxurlarında kədərli səslər çıxara-çıxara axdığı səkilərdən, at kişnərtisi, sərv və çinar ağaclarının altından öz ayaq səslərini, məhəllə qəhvəxanalarından gələn gurultunu dinləyö-dinləyö uzun-uzun gedəndən, Karaköydəki məhəllədə qamını tapo-tapo toyuq, şorba, çörəklə doyduzandan sonra meyvə-tərəvəz dükənindən meyvə, köşkdən çörək-pendir alıb «Şəhriqəlb» binasına qayıtdı.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL ƏHVALAT DANİŞA BİLMƏYƏNLƏRİN TARİXÇƏSİ

*«Bəli (oxucu keflə dilləndi)! Bax bu, ağıllı, bax bu, dahidir;
Bax bunu dərk eləyir, buna da heyran oluram. Elə eyni şeyi
mən də yüz dəfələrlə fikirləşmişdim!» Başqa cür desəm, bu adam
mənə öz zəkamı xatırlatdı, buna görə də ona heyranam».*

Kolric

Yox, özümüz də bilmədən bütün həyatımızın içini girdiyimiz siri şifrə olunan ən əhəmiyyətli yazım Dəməşq, Qahirə və İstanbul xəritələri arasındakı ağılaalmaz oxşarlıqları ortaya qoyduğum on altı il dörd ay əvvəlki tədqiqatım deyildi (istəyənlər «Darb-əl Müstəkim», bizim Kapalıçarşı və Xəlilə karvansarasının şəhərin içində bir-bir mim kimi duruşu, həmin mimlərin hansı simanı xatırladığını həmin yazımdan öyrənmə bilərlər).

Yox, «ən mənalı» əhvalatım bir vaxtlar yenə eyni cür həyəcanla qələmə sarılıb danışdığım yazıq Şeyx Mahmudun təriqətinin sirlərini bir Avropa casusuna əbədiyyət müqabilində satıb sonra peşman olmasının iki yüz iyirmi illik əhvalatı da deyil (şeyxin öz yerinə keçib, əbədiyyətini öz üzərinə götürəcək bir fədai tapmaq üçün müharibə meydanlarında qan içində can çəkişən cəngavərləri necə aldatmağa çalışdığını öyrənmək istəyənlər həmin yazımdan oxuya bilərlər).

Bir vaxtlar haqqında danışdığım Boyoğlu quldurlarının, yaddaşını itirən şairlərin, sehrbazların, ikili şəxsiyyəti olan müğənni qadınların, islaholunmaz aşiqlərin əhvalatını xatırladıqca bu gün ən əhəmiyyətli saydığım mövzunun üstündən həmişə ötdüyümü, əhəmiyyət vermədiyimi, ya da qərribə vurğunluqla mövzunun ətrafında dolaşdığımı dərk edirəm. Amma bunu eləyan təkcə mən deyiləm ki! Otuz ildir, yazıram, yazdığım qədər olmasa belə,

təxminən o qədər müddəti oxumağa sərf etdim; nə Şərqdən, nə Qərbdən bir müəllifin indi danışacağına haqqqəət diqqət çəkdiyini heç görmədim.

İndi, zəhmət olmasa, bu yazacaqlarımı oxuduqca təsvir elədiyim simaları bir-bir gözünüzün qabağına gətirin (onsuz da, oxumaq müəllifin hərfilə danışdığı şeyləri beynin səssiz kinosunda bir-şəklini çəkməkdən başda nadir ki?). Beyninizin ağı pərdəsində Şərqi Anadolu şəhərlərinin birində əttar dükanı canlandırın. Havanın erkəndən qaraldığı soyuq qış günü günortadan sonra bazarda bir elə canlanma olmadıqından dükkanı şağırdına tapşırən bazar bərbəri, taqəddüdü qoca, bərbərin kiçik qardaşı və ora alverdən çox, dost-tanış üçün gələn məhəlləli müştəri əttarın dükanında sobanın ətrafında yığışblar, çəno söhbəti ələyirlər. Əsgərlik xatirələrini danışır, qəzətləri vərəqləyir, dedi-qodu edir, aradabir də gülüşürlər: amma aralarında ən az danışdığı, özünü ən az dinlədə bildiyəndən narahət olan bir adam – bərbərin qardaşı var. Onun da beynində o birilər kimi danışmalı əhvalatları, zarafatları var; amma çox istəməsinə baxmayaraq, danışmağı, təsvir etməyi, diqqət çəkməyi bacarmır. Bütün günortadan sonra bir dəfə olsun bir əhvalat danışmağa cəhd göstərəndə o birilər özləri də bilmədən onun sözlünü kəsirlər. İndi, zəhmət olmasa, sözü kəsildəndə, əhvalatı yarıncıq qalanda bərbərin qardaşının sifətinin aldığı ifadəni gözünüzün qabağına gətirin.

Qərbəlmış, amma bir elə də varlanmamış istanbullu həkim ailəsinin evində keçirilən nişan mərasimini düşünün, zəhmət olmasa: evi tamam tutmuş qonaqlardan bir hissəsi bir ara nişanlanan qızın otağında üstündə paltolar yığılmış yatağın ətrafında elə-belə yığışrlar. Aralarında gözəl, sevimli gənc qızla ona maraq duyan bir kişi də var: biri çox elə yaraşlıq, ya da çox ağıllı da deyil, amma girci, boşboğazdır. Buna görə otaqdağı əmilərlə birlikdə gözəl qız da onun əhvalatlarını dinləyir, ona diqqət yetirir. Zəhmət olmasa, indi boşboğaz cavandan daha ağıllı, duyğulu olan, amma danışığıyla diqqəti cəlb etməyi bacarmayan o biri cavan oğlanın sifətinə gözünüzün qabağına gətirin.

İndi də, zəhmət olmasa, arada iki illik fasiləylə üçü də arə getmiş, ən kiçiklərinin arə getməsindən iki ay sonra analarının evində yığışmış üç bacı düşünün. İçində böyük divar saatının tıqqıltılarının eşidildiği, qəfəsində səbirsiz bülbülün cikkildədiyi orta vəziyyətlə tacir ailəsinin evində qış günü günortadan sonranın bozuntul işığında çay içilən vaxt həmişə nəşəli, həmişə danışqan olan ən kiçik bacı iki aylıq evlilik təcrübəsindən elə danışır, bəzi vəziyyətləri, güllünc hadisələri elə nəğil ələyir ki, həmin vəziyyəti neçə illərdi yaşamasına baxmayaraq, ən böyük, ən gözəl bacı kədərli bəlkə öz həyatında, bəlkə öz arında əskiklik olduğunu düşünür. İndi də, zəhmət olmasa, həmin kədərli sifəti gözələrinizin qabağına gətirin!

Gətirdinizmi? Həmin sifətlərin hamısı qəribə şəkildə bir-birinə oxşayırlarmı? Sizcə, bu adamları eynilə dərindən bir-birilərinə bağlayan o gözəgörünməz bağ kimi, sifətlərini də bir-birinə oxşadan bir şey yoxdumu? Susanların, danışmağı bacarmayanların, söhbətliyə diqqəti çəko bilməyənlərin, əhəmiyyətlə görünməyənlərin, dilsizlərin, o yaxşı cavabı həmişə hadisədən sonra evdə düşünənlərin, adamların əhvalatlarıyla maraqlanmadıqları o kəslərin sifətləri digərlərindən daha mənalı, daha dolu deyilmi? Sanki həmin sifətlər danışa bilmədiyi əhvalatların hərfiləriylə qaynaşır, sanki onlarda susunluğun, əzikliyin, hətta məğlubiyyətin əlamətləri var. Həmin sifətlər içində öz sifətinizi də düşünmüşünüz, yox? Hamımız nə qədər tünlülük, hamımız nə qədər kədərliyəlik; çoxumuz nə qədər çarəsizlik!

Amma sizi yenə aldatmaq istəmirəm: mən sizin biriniz deyiləm. Əlinə kağız-qələm alıb nəso yazmağı bacaran, bu yazdıqlarını da başqalarına yaxşı-pis oxutmağı bacaran adam bu xəstəlikdən az da olsa, qurtulmuş sayılır. Bax buna görə bəlkə də bu ən əhəmiyyətli insanlıq vəziyyətinə haqqıyla söz açmağı bacaran müəllifə heç rast gəlmədim. Daha hər dəfə qələmi əlimə alanda yalnız bircə mövzu olduğunu başa düşürəm: artıq sifətlərimizin gizli şeirinə, baxışlarımızın qorxunc sircinə girməyə çalışacağam, hazır olun.

BEŞİNCİ FƏSİL
SİFƏTLƏRDƏKİ TAPMACALAR

«Görmədən keçdiyimiz, əsasən, sifətlərdir».

Louis Kerroll

Çərşənbə axşamının səhəri Qalib üzəri köşə yazılarıyla dolu olan məsənin arxasında oturma əvvəlki səhərdə olduğu qədər nikbin deyildi. Bir günlük işdən sonra beynindəki Cəlal imici heç istəmədiyi şəkildə dəyişmiş, sanki buna görə də araşdırmalarının hədəfi qeyri-müəyyən olmuşdu. Köşə yazılarını, dahlizdəki şəkəfdən çıxardığı qeydlərini oxuya-oxuya Cəlalın Rəyanın gizləndiyi yerlə bağlı bəzi ehtimalları təsəvvürünə gətirməkdən başqa bir çərəsi olmadığından masa arxasında oturub mütləq eləyənə fəlakət qarşısında görüləcək yeganə tədbiri həyata keçirməyin könül rahatlığını hiss eləyirdi. Üstəlik uşaqlıq çağlarından bəri xatirələrlə xoşbəxt olduğu bu otaqda oturub Cəlalın yazılarını oxumaq Sirkəçidəki tozlu ofisdə ev sahibinin hücumlarından qorunmaq istəyən kirayəçilərin müqavilələrlə bir-birlərinin ayağını altını qazıyan dəmir və xalı tacirlərinin qovluqlarını oxumaqdan yaxşı idi. Qəlbində fəlakət nəticəsində də olsa, daha maraqlı tapşırıqla daha yaxşı vəzifəyə təyin edilmiş məmurun həyəcanı vardı.

Səhərin ikinci qəhvəsini içəndə həmin həyəcanla əlindəki bütün dəlil-sübutlarını yenidən gözədən keçirdi. Qapının altından atılan «*Milliyyət*» qəzetindəki «Üzrlər və istehzalar» sərlövhəli köşə yazısının neçə il əvvəl bir də çap olunduğunu xatırladığına görə Cəlal bazar günü qəzetə yeni yazı verməmişdi. Bu, qəzetdə çap olunan köhnə yazıların altıncısı idi. Ehtiyat yazılar qovluğunda da yalnız bir günlük yazı qalmışdı. Bu, o demək idi ki, Cəlal otuz altı saat ərzində qəzetə təzə yazı çatdırmasa, cümlə axşamından başlayaraq köşəsi boş qalacaq. Otuz beş ildir, hər səhər günə Cəlalın yazı-

sıyla başladığından, Cəlal o biri köşə yazarları kimi xəstəlik, ya da icazə bəhanəsiylə köşəsini bir dəfə olsun boş qoymadığından Qalib qəzetin ikinci səhifəsində yaranması ehtimal olunan həmin boşluğu hər dəfə fikirləşəndə yaxınlaşmaqda olan fəlakətin dəhşətini hiss edirdi. Bu fəlakət Boğazın suyunun çəkiləcəyi günü xatırladırdı.

Mümkün olan bütün dəlil-sübutları əldə etmək üçün ev binanın mənzilinə girdiyi axşam şəkəkədən çıxardığı telefonu yenə şəkəkəyə qoşdu. Telefonda özünü Mahir İkinci kimi tanıdan o səslə danışdıqlarını nəzərdən keçirdi. Atamın «səndəq cinayəti», hərbi çevriliş barədə dedikləri Qalibə Cəlalın bəzi köhnə köşə yazılarını xatırlatdı. Onları qutulardan çıxarıb, diqqətlə oxudu, Cəlalın mehdilər haqqında bəzi yazılarını, abzaslarını xatırladı. Müxtəlif yazılarına paylanan bu kiçik parçaların tarixlərini və izlərini tapmaq o qədər vaxtını aldı ki, masa arxasında oturma yorğun idi, elə bil bütün günü işləmişdi.

Altmışıncı illərin əvvəllərində Cəlal köşə yazılarında hərbi çevrilişin təhrikçiliyini edəndə, yəqin, Mövlana yazılarının səbəblərindən birini xatırlamışdı. Bir fikri geniş oxucu kütləsinə qəbul etdirmək istəyən köşə yazarı oxucularının şüurunda hər biri Qara dənizin dibində yüz illərdən bəri yatan itmiş gəmi leşləri kimi yatan o çürük düşüncə və xatirə çöküntülərini canlandırır bütürməyi bacarmalıdı! Bu məqsədlə Cəlalın tarixi qaynaqlardan topladığı rəvayətləri oxuyanda Qalib öz şüurunun çöküntülərində də hərəkətə gəlməsini yaxşı oxucu kimi gözlədi, amma yalnız təxəyyülü canlandı.

On ikinci imamın bir gün Kapalıçarşı küçələrində hiyləli tərəzidən istifadə edən zərgərləri dəhşətə salacağına oxuyanda, «Silahdar tarix»ndə¹ nəşl edilən, atası tərəfindən Mehdi elan olunan Şeyx oğlunun necə kürd çobanlarıyla dəmirçixana ustalarını arxasınca aparıb qalalara hücum etdiyini oxuyanda, yuxusunda Məhəmmədi Bəyoğlunun çirkəblə örtülü qənbər daşlarının üzərindən keçən üstüaçıq ağ «Kadillak»ın arxa oturaçığında gərdəndən sonra fahişələri,

¹ Silahdar Mehmet ağa (1658 – 1724) – yazıçı və tarixçi

rəqqasları, cibgiri, qaribləri, yurdsuzları, siqaret satan uşaqları, ayaqqabı boyayanları böyük qanqsterlərə dəllallara qarşı qaldırmaq məqsədilə özünü Mehdi elan edən qəbiyyan şagirdinin rəvayətini oxuyanda Qalib oxuduqlarının rənglərini öz həyatının, xəyallarının kirəmit qırmızısı və şəfəq narıncısı rəngləri kimi gözünün qabağında gördü. Təxəyyül qədər şüurunun hərəkəti gətirən rəvayətlərlə də rastlaşdı: şahzadəliyindən, padşahlığından sonra özünü peyğəmbər də elan edən saxtakar Ovçu Mehmetin rəvayətini oxuyanda Cəlalın özünün əvəzinə köşə yazılarını yazmağı bacaran bir «Saxta Cəlal» yetişdirmək üçün görülməli olan işləri fək-çevir etdiyi (maraqla «mənim yaddaşıma sahib olacaq bir adam» demişdi) bir axtarış Rəyanın həmişəki yuxulu, nikbin baxışıyla gülümsədiyini xatırladı. Həmin anda Qalib ölümcül tələyə aparıb çıxaran təhlükəli oyuna sürükləndiyini hiss etmişdi.

Telefon dəftərindəki ad və ünvanları bir-bir telefon bələdçisindəki ad və ünvanlarla müqayisə edə-ədə yenidən oxudu. Şübhə oyadan bir neçə nömrəyə zəng etdi: biri Lalolədəki plastik atelyedə qab yumaq üçün löyönlər, vedrələr, camaşır səbatləri düzəldirdi; qalib nümunəsi verilə, hər rəngdə, hər şeydən üzvlərlə ədədi bir həftə ərzində təhvil verilə bilirdi. İkinci telefonu uşağ götürdü, evdə atası, anası, nənəsiylə yaşadıklarını dedi, ata evdə yoxdu, ana telefonu şübhəyə götürməmişdən əvvəl adı çəkilməyən böyük qardaş sözü qarşıb tanımadıqları kəslərə adlarını vermədiklərini dedi. «Kimsiniz, kimsiniz? – ehtiyatlı, qorxmus ana dilləndi, – səhv nömrədir».

Qalib Cəlalın avtobus və kino biletlərinin üstünə yazdıqlarını oxumağa başlayanda günorta vaxtıydı. Cəlal səliqəli əl yazısıylə bəzi filmlər haqqında fikirlərini, bəzilərinin də ifaçılarının adlarını yazmışdı. Qalib həmin ifaçı adlarının altlarından çəkilənlərindən birinə mənə çıxarmağa çalışdı. Avtobus biletlərinin üzərində də bəzi adlar, sözlər vardı: bir biletin üstündə latın hərflərindən ibarət sifət rəsmi çəkilmişdi (on beş quruşluq bilet olduğuna görə, yaqın, altmışıncı illərin əvvəllərində kəsilmişdi). Biletin üstündəki hərfləri, bəzi

köhnə kino resenziyalarını, ilk müsahibələrdən bəzilərini («Maşhur Amerika artisti Meri Marlou dünən şəhərimizdəydi!»), başa çatdırılmamış tapmaca qaralamalarını, baxtəbəxt seçdiyi bəzi oxucu məktublarını, Cəlalın üstünə yazı yazmağı planlaşdırdığı bəzi Bəyoglu cinayətləriylə bağlı qəzet kəsiklərini oxudu. Yalnız kəsici mətbəx alətlərinin istifadə olunması, cinayətlərin gecəyarısı baş verməsi, qatilin, öldürənin, ya da ikisinin də həddən artıq sərxoş olması baxımından deyil, sərt kişi duyurluqlığına, «şübhəli işlər girənlərin axırı budur!» əxlaqçılıqlığına söykənən üslubda təsvir elədikləri üçün də elə bil cinayətlərin çoxu bir-birini təqbid edirdi. «İstanbulun müstəsna guşələri»ndən (Cahangir, Taksim, Laloli, Qurtuluş) söz açan bəzi qəzet kəsiklərindən Cəlal həmin cinayətləri yenidən qələmə aldığı bəzi köşə yazılarında istifadə etmişdi. Eyni qutudan çıxan «Tariximizdə ilk» sərlövəsi ilə başlayan silsilə yazıdan Qalib latın hərfləriylə Türkiyədə ilk kitabı «Maarif» kitabxanasının sahibi Qasım bəy 1928-ci ildə nəşr etdirdiyini xatırladı. Həmin adamın çıxardığı «Saatlı Maarif təqvimləri»nin hər gün qoparılan səhifələrinin üstündə Rəyanın sevdiyi yemək siyahılarından, Atatürkün, İslam böyüklərindən, Bencamin Franklin və Bottfolio kimi cənəbi məşhurların hikmətli sözlərindən, xoş zara-fatlardan başqa, namaz vaxtlarını göstərən saat rəsmləri də olurdu. Qalib saxlanmış bəzi təqvim səhifələrinin üstündə bu qərbli saatları uzun bığlı, ya da uzun burunlu girdə insan sifətlərinə çevirən Cəlalın qələm retuşlarını görəndə yeni dəlil-sübut tapdığına özünü inandırıb ağı kağıza qeyd etdi. Günorta yeməyi kimi çörək, ağ pendir, alma yeyəndə apardığı qeydin kağız üzərində duruşuna qarşıb maraqla baxdı.

«Qızıl cütü», «Yeddinci hərf» adlı tərcümə olunmuş detektiv romanların məzmunlarının yazıldığı, Macino xətti, alman casusları ilə bağlı kitablardan toplanmış şifrələrin, açarların qeyd edildiyi dəftərin son səhifələri üzərində titrəy-titrəy irəliləyən özüyazan qələmin yaşıl izini gördü. Bəlkə bu izlər Qahirə, Dəməşq və İstanbul

xəritələrinin üzərində irəliləyən yaşıl qələmlərin izinə, bəlkə sifətə, bəzən də çiçəklərə, bəzən vadidə qıvrılan namnazik çayın qıvrılmasına oxşayırdı. İlk dörd səhifənin asimmetrik, mənasız ayrıliyindən sonra Qalib cizgilərin sirtini beşinci səhifədə açdı. Boş səhifənin ortasına qarışqa buraxılmış, təlaşlı heyvanın ağ səhifədə getdiyi rahat yol düz arxasınca gələn özülyazan qələmlə işarələnmişdi. Beşinci səhifənin ortasında yorğun qarışqanın qararsız dairələr cızdığı nöqtədə dəftərin üzərinə örtülməsiylə qalan qurumuş ölüsü vardı. Qalib heç bir nəticəyə nail olmadığına görə cəzalandırılan bədbəxt qarışqanın ölüsünün neçə illik olduğunu, bu qəribə sınağın Cəlalın Mövlana yazılarıyla əlaqəsi olub-olmadığını başa düşmək üçün araşdırdı. «Məsnəvi»nin dördüncü cildində Mövlana əlyazmanın üzəri ilə gedən qarışqanın rəvayətini danışmışdı: heyvan əvvəl ərəb hərfliylə nərgizlər, zanbaqlar görür, sonra söz bağçasını qələmin yaratdığını, sonra qələmi əlin hərəkət etdirdiyini, sonra əli ağlın hərəkət etdirdiyini, «Sonra da», bir yazısında Cəlal əlavə eləmişdi, «o ağılı da başqa bir ağlın hərəkətə gətirdiyini» bildirdi. Mütəəvvif şairin xəyallarıyla Cəlalın yuxuları beləcə bir daha bir-birinə qarışmışdı. Qalib bəlkə dəftərin tutulduğu tarixlə yazılar arasında mənalı əlaqə quracaqdı, amma dəftərin son səhifələrində yalnız bəzi köhnə İstanbul yağınlarının yerləri, tarixləri, yandırdıqları qədim evlərin sayı yazılmışdı.

Cəlalın əsrin əvvəllərində qapı-qapı gəzib kitab satan bukinist şagirdinin tutduğu əməllərlə bağlı yazısını oxudu: hər gün bərayla İstanbul başqa tərəfindəki varlı evlərinə gedən bukinist şagirdi boğçasındaki kitabları hələm qadınlarına, evdən çıxmayan qocalara, işi başından aşan məmurlara, xəyalpərvər uşaqlara qiymətləşib satırdı. Əsl müştərilərisə Əbdülhəmidin xəfiyyələri vasitəsilə həyata keçirdiyi qadağası üzündən nazirliyin binasından, evlərindən başqa heç bir yerə çıxmayan nazir paşaları idi. Qalib bukinist şagirdinin nazir paşalara satdığı kitabların sözləri arasında soxduğu ismarışları, həmin ismarışları açmaq üçün zəruri olan hürufi sirlərini paşalara (Cəlal

«oxucularına» yazmışdı) sezdirdi-sezdirdi necə öyrətdiyini oxuyanda yavaş-yavaş, istədiyi kimi başqa adama çevrildiyini fikirləşdi. Həmin hürufi sirlərinin uşaq vaxtı Cəlalın bir şənbə günü gündorta Rəyaya hədiyyə gətirdiyi, uzaq dənizlərdə baş verən sadələşdirilmiş bir Amerika romanının axırındakı işarələrini, hərfərin sirtini kimi, uşaqsayaq sirt olduğunu dərk edəndə insanın oxuya-oxuya başqa adama çevrilə biləcəyini əməlli-başlı bildirdi. Telefon bu məqamda zəng elədi, zəng vuran, təbii ki, yenə eyni adam idi.

«Telefonunu şəkəkəyə qoşmağına sevindim, Cəlal bəy!» – Qalibə orta yaşdan bir qədər qoca adamı xatırladan səsiylə sözbəşlədi. «Hər an ən dəhşətli hadisələrin gözləndiyi bu günlərdə sənə kimi adamın bütün şəhərdən, bütün ölkədən aralı düşə biləcəyini düşünmək belə istəmərdim».

«Bələdçinin neçənci səhifəsinə çatmışsan?»

«Çox çalışıram, amma güman etdiyimdən yavaş gedir. Saatlarla rəqəm oxuyanda adam heç düşünmədiyi şeylər barədə fikirləşir. Rəqəmlərdə sehrlilə formullar, simmetrik nizamlar, təkrarlar, qəliblər, şəkəllər görməyə başladım. Bunlar sürətini azaldırlar».

«Sifətlər də gördünmü?»

«Bəli, amma sənə o sifətlərin bəzi rəqəm sıralamalarından sonra çıxır. Rəqəmlər də həmişə danışmır, bəzən susur. Bəzən dördlərin məna nələrsə pıçıldadığını hiss eləyirəm, arxa-arkaya gəlməyə başlayırlar. İki-iki deyəndə simmetrik şəkildə xana dəyişdirirlər; bir də baxırsan, on altı olublar. Qəfildən onların boşaldıqları yerə yeddilər girir, onlar da eyni nizamın melodiyalarını pıçıldayırlar. Bütün bunların axmaq təsadüflər olduğunu düşünmək istəyirəm, amma 140-22-40-da yaşayan Teymur İldırımoglu sənə də 1402-ci ildəki Ankara müharibəsində barbar Teymurun qələbədən sonra İldırımın arvadını öz hələminə qatdığını xatırlatmırmı? Bələdçi bizim bütün tariximizlə, bütün İstanbulla pıçqapıq qaynayırlar! Bunlar görəcəyimdən bələdçinin səhifələrini çevirmir, sənə çata bilmirəm, amma ən böyük hiylənin qabağını ancaq sənə ala biləcəyindən də

xəbərini var. Onu hərəkətə gətirən oxu sənin yayın gərdiyindən bu hərbi qiyamın qabağını ancaq sən ala bilərsən, Cəlal bəy!»

«Niyə?»

«Keçən söhbətimizdə əbəs yerə Mehdiyə inandıqlarını, Onu gözlədiklərini demədim. Bir ovuc hərbiçidirlər, amma neçə illər əvvəl bəzi yazılarını oxuyublar. Həm də mənim kimi inana-inana oxuyublar. 1961-ci ilin ilk aylarında yazdığı bəzi yazıları xatırla, «Böyük İnkvizitor»a yazdığı nəzirəyə, «Milli lotereya» biletlərinin üstündə gördüyün ailə şəkillərindəki xoşbəxtliyə (ana toxuyur, ata qəzet oxuyur – bəlkə də sənin yazını – oğul yerdə dars hazırlayır, pişiklə nənə sobanın yanında yatırlar. Hamı bu qədər xoşbəxtdirsə, bütün ailələr mənim ailəm kimidirlərsə, niyə lotereya biletləri o qədər satılır?), bu xoşbəxtliyə niyə inanmadığından bəhs etdiyin o səfəh yazının son hissəsinə, bəzi kino yazılarına təzədən bax! Yerli filmləri həmin məqamlarda niyə o qədər ələ saldın? O qədər adamın yaxşı-pis zövqlə tamaşa etdiyi və bizim «duygularımızı» dilə gətirən o filmlərə baxanda sən niyə yalnız oturfat mühitədə qayda yadlaşmasını, yataqların başındakı dolabların üstündə duran otir şüşələrini, çalınmayan hörümçəkli pianinoların üstünə düzülmüş şəkilləri, güzgülərin qırağına sancılmış poçt açıqçalarını, ailə radiolarının üstündə yatan it heykəlciklərini gördün?»

«Bilmirəm».

«Ah, bilirsən! Bunları səfələtimizin, süqutumuzun əlamətləri kimi göstərmək üçün. Binaların aralarına atılan lazımsız şeylərdən, həmişə birgə eyni evin, eyni mənzillərində yaşayan ailələrdən, belə ələdikləri üçün evləndən əmiuşaqlarından, köhnəməsin deyər örtülən kresloların üzülüklerindən də eyni cür söz açdın: bunları qabağının alınması mümkün olmayan süqutun, içinə batdığımız adiliyin qəzəbli əlamətləri kimi göstərdin. Amma sonra haqqında söz açdığım tarixi yazılarda qurtuluşun həmişə mümkün ola biləcəyini sezirdin; ən pis gündə belə səfələtin içindən bizi çıxaracaq bir adam peyda ola bilərdi. O adam keyli əvvəl, bəlkə də yüz illərlə əvvəl yaşamış

xilaskarın yenidən qayıdışı, başqa adam kimi dirilməsi olacaqdı, bu dəfə Mövlana Cəlaləddin, ya da Şeyx Qalib, ya da köşə yazarı kimi beş yüz il sonra İstanbula geri gəlir! Sən bunlardan söz açanda, könər məhəllələrdə çəşmə başında su gözləyən qadınların kədərinə, köhnə tramvayların oturaçaqlarının söykənəcəklərindəki taxtaya qazılmış qəzəbli eşq feryadlarından söz açanda yazdıklarına inanmaq gənc zabitlər vardı. İnandıqları Mehdiyin yenidən gəlişiyə bütün bu kədərin, səfələtin başa çatacağını, bir anda hər şeyin nizama salınacağını fikirləşirdilər. Onları inandırдың! Onları tanıдың! Onlar üçün yazдың!

«Yaxşı, indi sən nə istəyirsən?»

«Səni görməyim bəs edə».

«Səbəbi nədir? Əslində, qovluq-filan yoxdur, elə deyil?»

«Səni bir görüm, hamısını başa salacağam».

«Adın da qondarmadır!» – Qalib dilləndi.

«Səni görmək istəyirəm!» – səs «Səni sevirəm!» deyən səsləndiricinin həm süni, həm də qəribə tərzdə acıqlı, inandırıcı səsiylə dedi. «Səni görmək istəyirəm. Görən kimi niyə görmək istədiyimi başa düşəcəksən. Heç kəs mənim qədər tanımaq səni, heç kəs. Gecələr öz əlinlə dəmlədiyən çayı, qəhvəni, qızdırıcının üstündə qurutduğun «Maltopə» siqaretlərini çəko-çəko səhərə qədər xəyala cumduğunu bilirəm. Yazılarını məkinada yazıb, yaşıl özül-yazan qələmlə düzəltməyi, özündən, həyatından razı olmadığını bilirəm. Səhərə qədər otaqlarda o baş-bu başa gəzdirdiyən gecələrdə həmişə başqa adamın yerində olmaq istədiyini, amma yerində olmaq istədiyini o başqasının kimliyi məsələsində heç cür qərara gələ bilmədiyini də bilirəm».

«Bunları çox yazmışam», – Qalib dilləndi.

«Atanı sevmədiyini, təzə arvadıyla Afrikadan qayıdandan sonra səni sığındığın çardağ mərtəbəsindən çölə atdığını da bilirəm. Ananın yanına qayıtdığın illərdə çəkdiyin sıxıntıları da bildirdim, ah, qardaşım mənim! Yoxsul Bəyoğlu müxbiri olanda diqqət çəkənkə

üçün baş verməmiş cinayətlər icad elədin! Heç çəkilməmiş Amerika filmlərinin mövcud olmayan ulduzlarıyla «Pera Palas»da görüşlər keçirdin! Türk tiryəçinin etiraflarını yazmaq üçün tiryək çəkdin! Qondarma adla çap etdiriyin güləş silsiləsini axıra çatdırmaq üçün çıxdığın Anadolu səfərində yumruq yedin! Öz həyatını «İstər inan, istər inanma» köşəsində göz yaşlarıyla təsvir etdin, heç kas da başa düşmədi! Əllərinin tərələdiyini, iki dəfə nəqliyyat qəzası keçirdiyini, ömründə hələ su keçirməyən ayaqqabı tapıb geyinə bilmədiyini, tənhalıqdan qorxduğun halda, həmişə tək qaldığını da bilirəm. Minarələrə çıxmaqdan, pornoqrafik nəşrlərdən, Ələddinin dükənində eşələnməkdən, ögey bacınla dost-tanışlıq etməkdən xoşun gəlir. Bunları məndən başqa kim bilə bilər ki?»

«Lap çox adam, – Qalib dedi. – Çünki hamısı yazılarımdan öyrəno bilər. Məni haqiqətən niyə görmək istədiyini deyəcəksənmi?»

«Hərbi çevriliş!»

«Dəstəyi qoyuram...»

«Əmin edirəm! – səs təlaşa, ümidsizliklə dilləndi. – Bir görəm sən, hər şeyi başa salacağam.»

Qalib telefonu şəkəkdən çıxartdı. Dünən ilk dəfə görəndə yadında qalan illiyi dahlizdəki şəkafdan götürüb axşamlar yorğun-ərğün bura qayıdanda Colalın oturduğu kreslodə əyləşdi. Bu, 1947-ci ilin yaxşı cildlənmiş «Hərb məktəbi illiyi» idi: Atatürkün, prezidentin, Baş Qərargah rəisinin, bütün ordu komandanlarının, hərbi məktəb komandanının, müəllimlərinin şəkillərindən, hikmətli sözlərindən başqa, cildin qalan bütün hissəsi sağirdlərin səlhiyələ çəkilmiş şəkilləriylə doluydu. Aralarına cığara kağızı qoyulmuş səhifələri çevirəndə Qalib telefon səhbətindən sonra niyə bu illiyə baxmaq istədiyini daqiq bilmirdi, bütün sifətlərin, bütün baxışlarının eynilə başlanndakı papaqlar, yaxalarındakı dəmirlər kimi bir-birinə heyrətəməz dərəcədə oxşadığını fikirləşirdi. Bir anlığa özünü səhifələrin, dükənlərin qarşısında tüküntü, ucuz kitablara təməşə edəndə tozlu qutulardan tapdığı, səhifələrdəki gümüş pul

nümunələrini, üzərlərindəki fiqurları ancaq mütəxəssislərin bir-birindən ayıra biləcəkləri köhnə numizmatika jurnalını vərəqləyən kimi hiss elədi. Küçələrdə gedəndə, bərə salonlarında oturanda eşitdiyini musiqinin içində ucaldığını başa düşdü: üzrlərə baxmaqdan xoşlu gəlmirdi.

Səhifələri çevirəndə çıxmasını həftələrə gözlədiyini şəkili uşaq jurnalının mətbəə mürəkkəbi, kağız qoxusu gələn yeni sayını vərəqləyəndə eşitdiyini şeyi xatırlayırdı. Təbii ki, hər şey kitablarda yazıldığı kimi, bir-biriylə əlaqəli idi. Şəkillərdə küçələrə gedəndə sifətlərin o bir anlığa parlayan ifadələrini görməyə başladı: sanki gözlərini üzrlər qədər mənəylə da doydurdu.

Altmışıncı illərin əvvəllərində hazırlanan, uğursuzluqla nəticələnən hərbi qiyamları planlaşdırənlərin çoxu – özlərini təhlükəyə atmayıb gənc qiyamçılara uzaqdan göz vuran pəşalardan başqa – yəqin, bu ildə şəkilləri çap olunan gənc zabitlərin arasından çıxmışdılar. Amma illiyin səhifələrinə, bəzən də bu səhifələrin üzərinə örtülən cığara kağızlarının üstünə Colalın yazıb-pozdularından hərbi çevrilişlərlə əlaqədar bir şey yox idi. Bəzi sifətlərə eynilə uşağın edəcəyi kimi, biğlar, saqqallar çəkilmişdi, bəzi üzrlərin almasıq sümükləri, ya da biğları yüngülcə qaralanıb kölgələnmişdi. Bəzilərinin alın cizgiləri üzərində mənasız latın hərflərinin oxunduğu alın yazılarına çevrilmiş, bəzilərinin gözlərinin altındakı torbalar O və C hərflərinin tamamlayan düzgün girdələrə çevrilmiş, başlarına ulduzlar, buynuzlar, gözlüklər taxılmışdı. Gənc zabitlərin çənə sümükləri, alın sümükləri, burun sümükləri işarələnmiş, bəzi sifətlərə genişlik-uzunluq, burun-dodaq, alın-çənə faizlərini araşdırən cızıqlar cızılmışdı. Bəzi şəkillərin altındasa başqa səhifələrdəki şəkillərə uzanan oxlar vardı. Bir çox gələcək zabitin sifətinə sızanaqlar, ziyillər, ləkələr, Hələb çibənləri, bonövşəyi ləkələr, yanlıq izləri əlavə olunmuşdu. Üstünə heç bir cızıq və hərfl işidirlməyəcək qədər parlaq, təmiz olan bir sifətin yanına bu cümlə yazılmışdı: «Rətuşlanmış şəkillər ruhları öldürür?»

Qalib şkafin eyni guşəsindən çıxardığı başqa bəzi illikləri də vərəqləyəndə eyni cümləylə rastlaşdı: mühəndislik məktəbi şagirdlərinin, tibb fakültəsi professorlarının, əllinci ildə parlamento seçilmiş millət vəkllərinin, Sivas-Kayseri damiryol xattında işləyən mühəndis və idarəçilərin, Bursanı gözəlləşdirmə dərnəyinin, Koreya müharibəsinə İzmir Alsancakdan könüllü yazılanların şkillərində də Cəlalın eyni cızıqlarını, qaralamalarını gördü. Sifətlərin çoxu ortadan çəkilən dik cizgiylə ikiyə bölünmüş, beləcə, iki yarımsifətdəki horfları daha aydın aşkar etmək istənədi. Qalib bəzən səhifələri sürətlə çevirir, bəzən bir şəkə uzun-uzadı baxırdı: sanki çətinliklə xatırladığı xatirəni unutmamağın dibişiz uçurumuna düşməzdən əvvəl son anda qurtulan kimi, sanki qaranlıqda aparıldığı qaranlıq evin ünvanını sonradan yadına salmağa çalışsan kimi. Bəzi sifətlər ilk anda göstərdikləri şeylərdən çoxunu daha sonra vermirdilər: bəzilərisə dərğun, sakit səthlərinin içində heç gözləmədiyimiz anda əhvalat danışmağa başlayırdılar. Onda Qalib bəzi rəngləri xatırlayırdı, illərlə əvvəl tamaşa etdiyi bir xarici filmdə ötəri görünən ofisiənt qızın kədərli baxışını, dnləmək istədiyini, amma hər dəfə ötürüdü müsiqinin radioda son dəfə çalınmasını xatırlayırdı.

Hava qaralanda Qalib dəhlizdəki şkaftan tapa bildiyi bütün illikləri, bütün albomları, qəzet-jurnallardan kəsilmiş şkilləri, orndan-burdan toplanmış şkillərlə dolu bütün qutuları iş otağına gətirib sərxoş kimi ələk-vələk edirdi. Şkillərinin harada, necə, nə vaxt çəkildiyi heç ballı olmayan sifətlər: gənc qızlar, fetr şlyapalı bəylər, baş örtülü xanımlar, təmiz sifətli cavanlar, itib getmiş ümidsizlər görürdü. Şkilləri harada, necə çəkildiyi başa düşülən bədəxt sifətlər görürdü: nazirlərin, mühafizə polislərinin xeyrixah baxışları arasında prezidentə ərizə verən muxtarlarına narahatlıqla baxan iki vətəndaşımız; Beşiktaşda Darəboyunda çıxan yanğından var-yoxunu, uşağını qurtarmağı bacaran ana; misirli Əbdülvahabın Əl-hamrada¹ çəkilən filminə bileət almaq üçün növbədə gözləyən qa-

¹ Əl-hamra – İspaniyada orta əsrlər saray kompleksi

dınlar; üstündəki haşışlə yaxalanan məşhur göbək rəqqasıyla kino ulduzu Bayoğlu polis məntəqəsində polislər arasında; hesabına pul keçirdiyi məlum olandan sonra sifətdəki ifadə birdən-birə boşalan mühasib. Qutulardan bəxtəbəxt çıxardığı bu şkillər sanki öz mövcudluq və saxlanma səbəblərini özləri açıqlayırdılar: «Fotodan, bir adamın üz ifadəsinin saxlandığı sənəddən daha mənalı, daha doyduran, daha maraqlı nə ola bilər ki?» – Qalib fikirləşdi.

Retuşlarla, böyük foto hiylələrlə mənasının, ifadəsinin dərinliyi şikəst olmuş ən «mənasız» sifətlərin belə arxasında xatırlar, qoruxlarla dolu əhvalat, gizləmiş sirr, sözlərlə başa salmaq mümkün olmadığından gözlərə, qaşlara, baxışlara vuran kədər olduğunu qəribə qüssəylə hiss edirdi. «Milli lotereya»dan ən böyük pul mükafatı qazanan yorğançı şagirdinin xoşbəxt, çaşqın sifətinə baxanda, arvadını bıçaqlayan sığorta məmurunun, üçüncü yeri tutub bizi Avropada «ən yaxşı şəkildə təmsil edən» gözəllik kraliçamızın şkillərinə baxanda, az qala, Qalibin gözlərindən yaş axacaqdı.

Bəzi sifətlərdə Cəlalın yazılarında oxuduğu kədərini izlərinə görə, həmin yazıların bu fotolara baxılıb yazıldığı qararına gəldi: fabriək anbarlarına bəxən yoxsul evlərinin həyatlarından asılmış camaşırardan söz açıldığı yazı, yəqin, 57 kq çəkiddə həvəskar boks çempionumuzun sifətinə baxılıb yazılmışdı; ayri-üyrü Qalata küçələrinin, əslində, yalnız xaricilər üçün ayri-üyrü olduğundan bəhs ələyən yazı Atatürklə yatdığına qürurla eyham vuran yüz on bir yaşlı müğənnimizin bənövşəyi-ağ simasından təsirlənib qələmə alınmışdı; Məkkədən qayıdanda nəqliyyat qəzasına uğrayan hacı avtobusundakı araqanlı ölü hacı sifətləri Qalibə köhnə İstanbul xaritetləri, qravüraları barədə yazını xatırladı. Həmin yazıda Cəlal bəzi xaritetlərin üzərində xəzinələrin, bəzi firəng qravüralarında padşahımıza sui-qəsd etmək məqsədilə İstanbulla gəlmiş bəzi çilğin düşmənlərimizin işarələndiyini yazmışdı. Qalib Cəlalın İstanbul bir guşəsindəki gizli evin mərtəbəsində həftələrlə kimsəni görmədən yaşadığı günlərin birində qələmə aldığı bu yazıyla üzəri

yaşıl qələmin cızıqlarıyla işarələnmiş xəritələr arasında əlaqə olduğunu fikirləşdi.

İstanbul xəritəsindəki səmtləri hecalamağa başladı. Hər söz gündəlik həyatda min dəfələrlə istifadə olunduğundan xatirələrə o qədər doluydu ki, eynilə «su» və «şey» sözləri kimi artıq Qalibə heç bir şeyi xatırlatmırdı. Həyatında daha az yer tutan səmt adlarısa uca səslə təkrarlananda dərhal nəşə oyadırdı. Qalib Cəlalın İstanbulun bozi səmtlərindən söz açdığı silsilə yazısını xatırladı. Şkafdan çıxardığı həmin yazılar «İstanbulun gizli qalmış guşələri» or-taq sərlövhasi altında yazılmışdı, amma Qalib onları oxuduqca İstanbulun gizli guşələrindən çox, Cəlalın kiçik hekayələriylə dolu olduğunu gördü. Başqa vaxt təbəssümlə qarşılayacağı bu ruh düşkünlüyü birdən onu o qədər darıxdırdı ki, qəzəblə Cəlalın bütün yazı həyatı boyu yalnız oxucularını yox, bilə-bilə özünü də aldatdığını fikirləşdi. Fəteh-Hərbiyyə tramvayındakı kiçik davanın, Feriköydəki evindən baqqal dükanına yollanıb bir daha geri qayıtmayan uşaqdan, Topxanada yerləşən saat dükanındakı tiqqiltılı musiqidən söz açılan həmin yazıları oxuyanda Qalib öz-özünə: «Artıq aldanmayacağım», – dedi. Az sonra Cəlalın Hərbiyyədə, Feriköydə, ya da Topxanadakı bir evdə gizlənə biləcəyi ağılına istər-istəməz gələndə bir anda qəzəbini onu tələyə çəkən Cəlalı yox, Cəlalın yazılarında dolil-sübutları görün əqlinə yönəltdi. Beləcə, daim əyləncə axtaran uşağa nifrət eləyən kimi, əhvalatsız yaşaya bilməyən ağılına nifrət elədi. Bir anda dünyada əlamətlərin, dolil-sübutların, ikinci və üçüncü mənalarnın, gizlilərin, sirlərin yeri olmadığını qərarına gəldi: bütün əlamətləri başa düşmək, tapmaq istəyənlər öz ağılların, xəyallarının vəsvasələriydilər. Qəlbində hər şeyin yalnız həmin əşya kimi mövcud olduğu dünyada sakit yaşamaq istəyi oyandı; onda nə yazılar, nə hərflər, nə sifətlər, nə küçə lampaları, nə Cəlalın masası, nə Melih əmidən qalma bu şkaf, nə də Röyanın barmaq izlərini saxlayan qayçıyla özüyazan qələm özündən başqa bir sirin şübhəli əlaməti olacaqdı. Görəsən, yaşıl özüyazan qələmin yalnız yaşıl özüyazan

qələm olacağı, özünün də başqa adam olmaq istəməyəcəyi həmin əlamə necə girə bilərdi? Baxdığı filmdəki uzaq, yad ölkədə yaşadığını təsəvvür edən uşaq kimi, Qalib bu əlamədə yaşadığına özünü inandırmaq istəyib masanın üstündəki xəritələrə baxdı: bir anlığa elə bil bir qocaman alını qırışlarla dolu simasını gördü, sonra hamısı bir-birinə qarışan padşah sifətləri gözünün qabağında peyda oldu, bu görüntünün ardınca tanış adamın sifəti, bəlkə də şahzadənin sifəti gəldi, amma seçmə qədər o da itdi.

Daha sonra Cəlalın otuz il ərzində topladığı sifət şəkillərinə içində yaşamaq istədiyi o yeni ələmin görüntüləri kimi baxa biləcəyini düşüncə-düşüncə kresloya oturdu. Qutulardan bəxtəbəxt çıxartdığı şəkillərdəki sifətlərə üzərilərində sirr, ya da əlamət görməməyə çalışsa-çalışsa baxmağa cəhd elədi. Beləcə, hər sifət eynilə əhali, ya da qeydiyyat kağızlarındakı şəkillər tək yalnız burun, gözlər, ağızla örtülü fiziki bir şeyin izahı kimi görünməyə başladı. Arada-bir ələndəki sığorta sənədində gördüyü dərin mənalı, gözəl qadın sifətindəki əzaba dalan adam sayaq bir anlığa kədərənəndə özünü yığırdı və dərhal başqa şəkllə, özündən başqa heç bir əzabı, əhvalatı göstərməyən başqa sifətə baxırdı. Sifətlərdəki əhvalatların təsiri altına düşməmək üçün şəkillərin altındakı yazıları, Cəlalın şəkillərin qıraqlarına, üzərinə yazdığı hərfli qəti oxumurdu. Uzun müddət şəkillərə baxandan, onları yalnız insan sifətlərinin xəritələri kimi görmək üçün özünü məcbur eləyəndən sonra Nişantaşı meydanında axşam nəqliyyat tıxaq yaranan vaxt gözlərindən dönə-dönə yaş axmağa başlayanda Cəlalın otuz il ərzində yığıdığı şəkillərin yalnız az bir hissəsini gözədən keçirə bilməmişdi.

ALTINCI FƏSİL
CƏLLAD VƏ AĞLAYAN ÜZ

«Ağlama, ağlama, ah, xahiş eləyirəm, ağlama.»

Xalil Ziya'

Göz yaşları içində olan adam bizi niyə tələşə salır? Ağlayan qadını gündəlik həyatımızın qeyri-adi, amma duyğulu, acıqlı parçasını kimi görə bilər, onu səmimiyyətlə, sevgilə qəbul edərik. Ağlayan kişi isə qəlbimizi əlacsızlıq duyğusuyla doldurar. Eynilə elə bil həmin adam dünyanın sonuna çatıb, ya da görə biləcəyi işləri axıra çatdırıb (sevdiyinin ölümündə olduğu kimi), ya da dünyasında bizimkiylə uyuşmayan cəhət var; narahatedici, hətta dəhşətli cəhət. Sifət dediyimiz, tanıdığımızı güman elədiyimiz xəritədə naməlum ölkəyə rast gəlməyin heyrətini, dəhşətini hamımız bilirik. Bu mövzuda Naimanın¹ «Tarixi»nin VI cildində, Mehmet Xəlifənin «Tarixi Qılman»ında danışılan rəvayətə Ədiməli Qədrinin «Cəlladlar tarixi»ndə də rast gəldim.

Çox yox, üç yüz il bundan əvvəl bir yaz gecəsi dövrün ən adlı-sanlı cəlladı Qara Ömər at belində Ərzurum qalasına yaxınlaşır. On iki gün əvvəl padşah qərarı, Bostançıbaşının tapşırığıyla ona verilən fərmanla Ərzurum qalasının hakimi olan Əbdü paşanı edam etməyə yollanmışdı. O mövsümdə adi yolçunun bir ayda gedəcəyi İstanbul-Ərzurum yolunu on iki gündə getdiyinə görə məmnun idi; yaz gecəsinin sərinliyində yorğunluğunu unutmuşdu, amma yenə də görkəmində vəzifəsini yerinə yetirmə ərəfəsində hiss etmədiyi durgunluq vardı: sanki işini qanun-qaydasıyla görməsinə mane olacaq lənətin kölgəsini, ya da tərəddüdün şübhəsini hiss eləyirdi.

İşi çətin olmağına çətinliyi: heç tanımadığı-görmədiyi paşanın adamlarıyla dolu evinə təkcə girəcək, fərmanı verəcək, özü sar-

sılmaz varlığı, əminliyi ilə paşaya, ətrafına padşahın qərarına qarşı çıxmağın mənasızlığını hiss etdirəcək, ehtimal az olsa da, amma paşa bu mənasızlığı hiss etməkdə geciksə, ləngiyib-ələmədən, ətrafındakılar günaha batmaq niyyətinə düşmədən onu darhal öldürəcəkdə. Bu işdə elə təcrübəliydi ki, hiss etdiyi narahatlıq heç buna görə olmazdı: otuz illik peşə həyatında iyirmiye yaxın şahzadə, iki sədrəzəm, altı vəzir, uşaq, qoca, xristian, müsəlman, altı yüzdən artıq adamı edam etmiş, şagirdliyindən başlayıb bu günə qədər minlərlə adama işgəncə vermişdi.

Yaz səhəri cəllad şəhərə girmədən əvvəl bir su quyusunun yanında atından endi, quşların nəşəli cıkkiltilləri altında dəstəməz alıb namaz qıldı. İşlərinin öz qaydasında getməsinə Allahdan diləmək, dua etmək nadir hallarda gördüyü iş idi. Amma hər dəfə olduğu kimi, Tanrı bu çalışqan bəndəsinin duasını qəbul elədi.

Bələcə, hər şey öz qaydasınca getdi. Qurşağında yağlı kəməndi ilə, ülgüclə qırılmış başında qızılı keçədən külahıyla cəlladı görə-görməz taniyan paşa başına gələcəkləri dərək elədi, amma qaydadankənar adlanacaq heç bir çətinlik törətmədi. Bəlkə də günahını bildiyinə görə özünü taleyinə çoxdan hazırlamışdı.

Əvvəl fərmanı ən azı on dəfə, hər dəfə eyni diqqətlə oxudu (qaydalara tabe olanlarda rast gəlinən xüsusiyyət idi). Oxuduğu fərmanı nümayişkarana tərzdə öpüb alınma qoydu (hələ ətrafında təsir buraxmaq bərədə fikirləşməyi bacaranlarda görülən, Qara Ömərini axmaq-lıq saydığı reaksiyaydı). Quran oxumaq, namaz qılmaq istədiyini dedi (vaxt qazanmaq istəyənlərdə, həqiqi dindarlarda görülən istək idi). Namazını qılandan sonra əynindəki qiymətli daşları, bəzəkləri, üzükləri cəlladına qalınması üçün: «Məni xatrlayarsınız», – deyib ətrafındakı adamlarına payladı (dünyaya möhkəm bağlı olanlara və cəlladına kin duya biləcək qədər dayaz olanlarda görülən etiraz idi). Həmin etirazların da birini, ya da bir neçəsini yox, amma hamısını göstərənlərin çoxu kimi, boynuna kəmənd keçirilməmişdən əvvəl söyüş söyüb əlbəyaxa olmağa da cəhd elədi. Amma çətinliyin qıra-

¹ Xalil Ziya Uşaqlılıq (1866 – 1945) – türki roman və novella ustası

² Naima (1655 – 1716) – Osmanlı tarixçisi

ğndan möhkəm yumruq yeyəndən sonra çöküb ölümü gözləməyə başladı. Ağlayırdı.

Ağlamaq da belə vəziyyətlərdə qurbanların göstərdiyi adi etirazlardan biri idi, amma cəllad paşanın ağlayan simasında elə bir şey gördü ki, otuz illik peşə həyatında ilk dəfə təəddüd keçirdi. Beləcə, heç vaxt etmədiyi bir şey etdi: boğmamışdan əvvəl qurbanın üzünü parçayla örtüdü. Bu, başqa həmkarlarında görəndə tənqid etdiyi davranış idi; çünki işini təəddüd etmədən, qüsurusuz yerinə yetirmək üçün cəlladın qurbanının gözlərinin içinə axıranca baxma-lı olduğunun zərurətinə inanırdı.

Öldüyünə əmin olandan sonra vaxt itirmədiyi ölünün başını bədəninəndən «işir» adlanan xüsusi ülgüclə ayırdı, isti-isti özüylə götürdiyi içi balla dolu qıl torbanın içinə qoydu. Çünki vəzifəsini uğurla yerinə yetirdiyini sübut etməsi üçün İstanbulda onu tanıya-caq adamlara qurbanının başını iyənib-ələmədən aparmalıydı. İçi balla dolu qıl torbaya səliqəylə yerləşdirəndə paşanın sifətindəki o ağlar baxışı, o qeyri-müəyyən, adamı dəhşətə salan ifadəni bir daha heyrətlə gördü, ömrünün çox da uzaq olmayan sonuna qədər də heç unutmadı.

Dərhal atına minib şəhərdən çıxdı. Qurbanının bədani göz yaşlarıyla, ürək dağılayacaq qədər kədərli yas mərasimiylə basdırıldığı vaxt cəllad atının tərkindəki başla hadisə yerindən ən azı iki günlük məsafədə olmağı istədi. Beləcə, bir neçə gün çəkən sürətli səfərdən sonra Kemah qalasına çatdı. Karvansarada qarnını doydurdu, torbaya ilə hücrəsinə çəkilib uzun yuxuya getdi.

Yarım gün çəkən fasiləsiz yuxudan oyananda yuxusunda özünü uşaqlıq çağlarının Ədiməsində gördü: anasının qaynada-qaynada təkcə bütün evi, bütün həyəti yox, bütün məhəlləni meyxos əncir qoxusuna batırıb bişirdiyi əncir mürəbbəsiylə dolu iri şüşəyə yaxınlaşanda əvvəlcə əncir kimi gördüyü o kiçik yaşıl girdələrin ağlayan başın gözləri olduğunu başa düşürdü; sonra qanunsuz iş tutmaqdan çox, ağlayan sifətdəki o anlaşılmaz dəhşətə şahid olmağın günah

duygusuyla bankanın qapağını açır, içindən ağlayan yetkin kişinin hıçqırtıları gəlməyə başlayanda əlini-qolunu bağlayan çarəsizliklə donub qalırdı.

Ertəsi gecə başqa karvansarada, başqa yataqdakı yuxusunun ortasında özünü yeniyetməliyinin axşamüstülərinin birində gördü: hava qaralmamışdan bir az əvvəl Ədimənin içində, ara küçələrin birindəydi. Kim olduğundan baş açma bilmədiyi yoldaşının işarəsiylə göyün bir tərəfində batan günəşi, o biri tərəfində qalxan solğun bədirlənmiş ayın ağ üzünü gördü. Daha sonra günəş batdıqca, hava qaraldıqca ayın yuyumru üzü işıqlanıb aydınlaşır, çox keçmədən par-par parıldayan həmin üzün insan sifəti, ağlayan sifət olduğu başa düşüldü. Yox, Ədimə küçələrini başqa bir şəhərin narahatlıq gətirən, anlaşılmaz küçələrinə çevirən şey eyni sifətin ağlayan sifətə çevrilməsindəki kədərli cəhət yox, qeyri-müəyyən cəhət idi.

Ertəsi səhəri cəllad yuxusunun ortasında kəşf elədiyi bu həqiqətin öz xatirələriylə uyğun gəldiyini fikirləşdi. Peşə həyatı ərzində minlərlə kişinin ağlayan sifətini görmüşdü, amma o sifətlərin heç biri onu mərhəmətsizlik, qorxu, ya da günah duyğusuna sürükləməmişdi. Güman olunanın əksinə, qurbanları üçün üzülür, kədərlənirdi, amma bu duyğu dərhal ədalət, məcburiyyət, ələcsizlik məntiqi ilə müvazinət tapırdı. Çünki başlarını kəsdiyi, boğduğu, boyunlarını sındırdığı qurbanlarının onları ölmə aparən səbəblər silsiləsi məsələsində cəlladlarından həmişə daha bilikli olduqlarını bilirdi. Göz yaşlarıyla çırpına-çırpına, sümüklər içində yalvara-yalvara, hıçqıra-hıçqıra, qıc ola-ola ölmə gedən kişinin görünüşündə dözülməyəcək, tab gətirilməyəcək heç bir şey yoxdu. Edamlıq adamlardan tarixə, əfsanələrə düşəcək nımayışkarana hərəkətlər, cəsur sözlər gözləyən bəzi axmaqlar kimi, cəllad ağlayan kişiləri nə ələ salardı, nə də həyatın təsadüfi, qaçılmaz qəddarlığını qəti başa düşə bilməmiş başqa cür axmaqların etdikləri kimi onların qarşısında əlini-qolunu bağlayan mərhəmət duyğusu onu bürüyürdü.

Yuxularında əlini-qolunu bağlayan şey nəydi bəs? Günəşli, parpar parıldayan bir səhər, atının tərkində qıl torba, qayalarla örtülmüş dorin uçurumlar arasından keçəndə cəllad əlini-qolunu bağlayan donuqluğun Ərzuruma girməmişdən əvvəl duyduğu narahatlıqla, ruhunda kölgəsini hiss etdiyi qeyri-müəyyən lənət duyğusuyla bağlı olduğunu fikirləşirdi: boğmamışdan əvvəl qurbanının unudulmalı olan sifətində onu əba parçasını qurbanının üzünə örtməyə məcbur edən bir sirr görmüşdü. Uzun gün ərzində cəllad heyətli formaları olan sərt qayalıqlar (qazan gövdəli yelkənli gəmi, başının yerində öncir yerləşmiş şir), həmişəkindən daha yad, daha heyrətamiz şam və qayın ağacları, buz kimi dərələrin qıraqlarındakı çox qarıbət çay daşları arasında atını sürəndə tərkində apardığı sifətin ifadəsi barədə bir daha düşünmədi. Artıq daha heyrətamiz olan dünyaydı; yenidən kəşf etdiyi, ilk dəfə gördüyü yeni dünya.

Bütün ağacların yuxusuz gecələrdə xatirələrinin arasında qımıldanan qaranlıq kölgələrə oxşadığını yeni gördü. Yaşılşayan yamaclarda qoyun sürülərini otaran günahsız çobanların çiynlərinin üstündəki başlarını başqasının əşyasını gözdirən kimi gözədiklərinin ilk dəfə sezirdi. Dağ otəklərində salınmış on evlik kiçik kəndlərin, came qapılarında sıra-sıra düzülən boş ayaqqabıları xatırlatdığını ilk dəfə başa düşürdü. Yarım gün sonra aralarından keçəcəyi günbatandakı bənövşəyi dağların, onların düz üstündəki miniatürlərdən çıxma buludların, dünyanın çılpaq, lap çılpaq yer olduğuna işarə elədiyini yeni gördü. Bütün bitkilərin, şeylərin, ürək heyvanlarının xatirələr qədər köhnə, ələcsizlik qədər çılpaq, kabuslar qədər qorxunc ələmin əlamətləri olduğunu indi dərk eləyirdi. Günbatana doğru irəlilədikcə, uzanan kölgələr mənə dəyişdirdikcə cəllad çatlayan küpdən sızan qan kimi, ətrafına sirrini açma bilmədiyi işarələrin, əlamətlərin sızdığını hiss elədi.

Qaranlıq çökəndə girdiyi karvansarada qarnını doydurdu, amma torbayla hücrəyə çöküb yata bilməyəcəyini başa düşdü. Yuxusunun ortasında partlayan yarıdan axacaq irin kimi, ağır-ağır yayılacaq

qorxulu yuxuya, həmin yuxuda hər gecə başqa xatirənin görkəminə girib ağılayacaq o ələcsiz sifətə tab gətirə bilməyəcəyini bilirdi. Karvansara izdihamındakı insan sifətlərinə heyrətlə baxa-baxa bir müddət dincəlib yoluna davam etdi.

Gecə soyuq, sakit idi; külək yoxdu, bir budaq belə qımıldanmırdı, yorğun atı da öz yolunu özü tapırdı. Uzun müddət heç bir şey görmədən, keçmiş xoşbəxt günlərində olduğu kimi, beynini narahatedici heç bir sualla qurdalamadan yoluna davam elədi: daha sonralar bunun qaranlığa görə olduğunu fikirləşəcəkdə. Çünki buludlar arasında ay görünəndə ağaclar, kölgələr, qayalar ağır-ağır açılmaz sirin əlamətlərinə çevrilirlər. Qorxunc olan nə qəbiristanlıqlardakı kədərli daşlardı, nə tənha sarırlar, nə də zülmət gecədə canavar ularları. Dünyanı qorxunc dərəcədə heyrətamiz eləyən şey sanki onun əhvalat danışmağa cəhd göstərməsiydi. Dünya cəllada elə bil nəso demək istəyir, bu mənanı işarə edirdi, amma yuxudakı kimi həmin söz dumanlı qeyri-müəyyənlik içində itirdi. Səhərə yaxın cəllad qulaqlarının dibində hiçqırıq səslərini eşitməyə başladı.

Gün ağaranda hiçqırıq səslərinin yeni qalxan küləyin budaqlarda oynadığı oyun olduğunu fikirləşdi, daha sonra yorğunluğun, yuxusuzluğun nəticəsi olduğunu qət elədi. Günortaya yaxın tərkindəki torbadan gələn hiçqırıq səsləri elə aydın eşidildi ki, eynilə bir gecəyərni yaxşı bağlanmamış pəncərənin əsəbi pozan cırlıtısını kəsmək üçün isti yatağından qalxan adam kimi atından endi, torbanı tərkinə bağlayan ipləri bərk-bərk bağladı. Amma daha sonra mərhəmətsizcəsinə yağan yağışın altında dərisinin üzərində yalnız hiçqırıqları eşitməyəcək, ağlayan sifətin göz yaşlarını da hiss eləyəcəkdə.

Günəş yenidən doğanda dünyanın sirrini ağlayan sifətin ifadəsindəki sirlə əlaqəsi olduğunu başa düşdü. Sanki əvvəldən o çox doğma, tanış gələn dərkə mümkün dünyanı sifətlərdəki adı mənə, adı ifadə diri saxlayırdı, eynilə təlsimli kasanın cingildəyib sınımasından, sehrli, bülür sürəhinin çatlamasından sonra hər şeyin

alt-üst olması kimi, ağlayan sifətin üzündə o qaribə ifadənin aşkar çıxmasından sonra aləmin mənası da cəlladı qorxulu tənhalıqda qoyub itmədi. Əynindəki islaq paltarları gün altında qurudanda hər şeyin əvvəlki nizamına qayıtması üçün torbadakı başın üzündə maska kimi gəzdirdiyi ifadəni dəyişdirməli olduğunu başa düşdü. O biri tərəfdən peşə əxlaqı ona kəsəndən sonra isti-isti bal dolu torbaya soxduğu başı İstanbula iyənib-ələmədən, olduğu kimi gətirməsini də əmr edirdi.

At belində yuxusuz keçən, torbadan gələn bitib-tükənməz hıçqırqların əsəb pozan musiqiyə çevrildiyi, adamı dəli eləyən gecənin səhərində cəllad dünyanın o qədər dəyişdiyini gördü ki, özünün özü olduğuna inanmağa çətinlik çəkdi. Çinar və şam ağacları, palçıqlı yollar, onu görənlərin dəhşətə qaçışdıqları kənd çəşmələri, heç tanımadığı, bilmədiyi dünyadan çıxmışdılar. Günorta vaxtı mövcudluğunu əvvəl bilmədiyi qəsəbədə heyvani intuisiayla təpəşirdiyi yeməkləri də tanımağa çətinlik çəkdi. Qəsəbənin qırağında atna dinclik vermək üçün ağacın altında uzananda bir vaxtlar göy üzü gümən etdiyi şeyin heç bilmədiyini, heç görmədiyi qaribə, mavi qübbə olduğunu başa düşdü. Günəş batanda atna minib yoluna davam etdi, amma hələ irəlində altı günlük yol vardı. Torbadakı hıçqırqları susdurmasa, ağlayan sifətin ifadəsini dəyişdirməyə, dünyasını o əvvəlki tanış dünyaya çevirəcək həmin sehrlı əməli yerinə yetirməyə, İstanbula heç çatmayacağını artıq başa düşmüşdü.

Hava qaralandan sonra hürən itlərinin səsinə eşitdiyi kəndin kənarında quyuya rast gələndə atından endi. Atının tərəkindən qıl torbanı düşürdü, ağzını açdı, saçından səliqəylə tutduğu başı balın içindən çıxartdı. Quyudan çəkdiyi bardaq-bardaq suyla, yeni doğulmuş uşağı çimzdirən kimi, başı cidd-cəhdlə yudu. Əskiylə saçlarının arasından qulaqlarının deşiklərinə qədər qurulayandan sonra bədirlənmiş ayın işığında üzünə baxdı: ağlayırdı; heç xarab olmamışdı, üzündə eyni dözlülməz, unudulmaz ələcsizlik ifadəsi vardı.

Başı quyunun qırağına qoydu, atının tərəkindən peşə alətlərini, iki xüsusi biçəği, qıraqları küt dəmir işgəncə çubuqlarını götürüb geri qayıtdı. Əvvəlcə biçəqlərlə ağzının qıraqlarını, dərinini, sümüyü qanırab ağır-ağır düzəltməyə girişdi. Uzun saydan sonra dodaqları əməlli-başlı parçalanmış, amma ağzı qeyri-müəyyən, ayri-ayri də olsa, gülümsəməyi bacarmışdı. Sonra daha incə işə girişib əzabla qıyılmış gözləri açmağa başladı. Çox uzun, yorucu saydan sonra təbəssümü bütün üzə yaymağı bacaranda yorulub əldən düşmüşdü. Yəni də boğmamışdan əvvəl Əhdi paşanın çənəsinin qırağına endirdiyi yumruğun bənövşəyi izini dərinin üzərində görəndə sevindi. Hər şeyi yoluna qoymağı bacardığından uşaq kimi sevinə-sevinə qaçıb alətlərini atının tərəkinə yerləşdirdi.

Geri qayıdanda baş qoyduğu yerdə yox idi. Əvvəlcə bunu gülümsəyən başın oyunu saydı. Başın quyuya düşdüyünü dərk eləyəndə tərəddüd-filan keçirmədən ən yaxın evə qaçdı, qapını döyüb içəridəkiləri oyandırdı. Qoca atayla cavan oğulun əmrlərinə qorxuyla əməl etmələri üçün qarşılarında cəlladı görmələri bas etdi. Səhərə qədər üç birlikdə çox da dərin olmayan quyunun dibindən başı çıxarmağa çalışdılar. Gün çıxanda boğma ipiylə belindən quyuya salladıqları oğul saçından tutduğu başla dəhşət içində qışqıra-qışqıra yer üzünə qayıtdı. Baş parça-parça olmuşdu, amma artıq ağlamırdı. Cəllad rahatca başı quruladı, bal dolu torbaya soxdu, bir neçə quruş verdiyi atayla oğlunun kəndindən xoşbəxtcasına günbatana doğru uzaqlaşdı.

Günəş doğanda, quşlar yarpaqlayan bahar ağacları arasında cikkildəşəndə cəllad dünyanın yenidən əvvəlki köhnə, tanış dünyaya olduğunu göy üzü qədər geniş sevinc və həyat həyəcanıyla başa düşdü. Artıq torbanın içindən hıçqırq səsləri eşidilmirdi. Günortaya yaxın şam ağaclarıyla örtülül təpələrin arasındakı bir gölün kənarında atından endi, xoşbəxtcasına neçə günlərdir gözlədiyi dərin, fasiləsiz quyuya getdi. Yatmadan əvvəl uzandığı yerdən sevinclə qalxmış, gölün sahilinə getmiş, suyun güzgüsündə öz sifətinə tamaşa eləyib dünyanın yerli-yerində olduğunu bir daha başa düşmüşdü.

HƏRFLƏRİN SİRRİ VƏ SİRRİN İTMƏSİ

*«Minlərlə, minlərlə sirr bilinəcək,
O gizli üz göstərincə özünü».*

Əttar

Beş gün sonra İstanbulda Əbdü paşanı yaxşı tanıyan şahidlər qıl torbadan çıxarılan başın onun başı olmadığını deyəndə, sifətin gülümsər ifadəsinin heç də paşanı xatırlatmadığını söyləyəndə cəllad gölün güzgüsündə rahatlıqla tamaşa elədiyi öz xoşbəxt sifətini xatırlayacaqdı. Əbdü paşadan aldığı rüsvət müqabilində başqa adamın, bəxtəbəxt qətlə yetirdiyi günahsız çobanın başını torbaya qoyub gətirdiyi, saxtakarlığı başa düşülməsin deyə sifəti xırpala-yıb pis günə qoyduğu barədə ittihamlara da heç bir faydası olmayacağını bildiyindən cavab vermədi. Çünki öz başını bədəninəndən ayıracaq cəlladın qapıdan girdiyini artıq görmüşdü.

Əbdü paşa əvəzinə günahsız bir çobanın başının kəsildiyi şayiəsi isə çox tez yayıldı; elə tez yayıldı ki, Ərzuruma yollanan ikinci cəlladı mülkündə yerləşən Əbdü paşa qarşılıyib onu dərhal edam etdirdi. Beləcə, bəzilərinin üzündəki hərlərə bəxib düzməyə olduğunu dediyi Əbdü paşanın iyirmi il davam edən, altı min beş yüz nəfərin qurban getdiyi üsyan hərəkəti başladı.

Şəhərdə axşam yeməyi vaxtı çatanda, Nişantaşı meydanında yol hərəkəti açılıb tindəki polisın qəzəbli fiti dinəndə Qalib elə uzun müddətədi şəkillərə baxırdı ki, artıq insan sifətlərinin qəlbində oyan-dıracağı bütün qüssa, kədər, ağrı tükənmişdi; gözlərindən yaş ax-mırdı. Sifətlərin qəlbində oyandıracağı nəşə, sevinc, həyəcan da tükənmişdi; sanki həyatdan bir şey də gözləmədi. Fotolara baxan-da bütün şüurunu, ümidlərini, gələcəyini itirmiş adamın etinasızlı-ğını hiss eləyirdi: beyninin bir küncündə qımlıdana-qımlıdana, ya-vaş-yavaş yayılıb bütün bədənini bürüyəcək sükut vardı. Mətbəxdən gətirdiyi pendirlə çörəyi yeyəndə, soyuq çayını içəndə belə üzəriləri çörək qırıntılarıyla örtülən şəkillərə baxdı. Şəhərdəki qətiyyətli, ağılagəlməz hərəkət dinmiş, gecə səsəri başlamışdı. Soyuducu-nun mühərrikinin, küçənin lap o biri başında endirilən dükən bar-maqlığının səsini, Ələəddinin oradan gələn qəhqəhəsini artıq eşidə bilirdi. Bəzən səkilərdə sürətlə irəliləyən dikdəban ayaqqabının səsinə diqqət verirdi, bəzən bir şəkildəki sifətə dəhşət, qorxu ifadəsi ilə, özünü də yoran heyrətlə baxanda sükutu da unudurdu.

Hərflərin sirləriylə sifətlərin mənası arasındakı əlaqə barədə elə bu məqamda Cəllalın sifət şəkilləri üzərində çəkdiklərinin mənasını açmaqdan çox, Rəyanın oxuduğu detektiv romanların qəhrəmanlarını yamsılamaq istəyi ilə fikirləşməyə başladı. «De-ktiv romanların əşyalar içində daim dəlil-sübutlar görməyi bacaran qəhrəmanları kimi olmaq üçün, – Qalib yorğunluqla düşündür-dü, – insanın ətrafındakı şeylərin ondan sirr gizlədiklərinə inanması

bəs edər». Cəlalın hürufiliklə bağlı kitabları, risalələri, qəzet-jurnal kösiklərini, minlərlə rəsm, foto saxladığı qutunu dahlızdakı şəkəfdən çıxarıb araşdırmağa başladı.

Ərəb hərflərindən ibarət sifətlər gördü, gözlər «vav»lardan, «ayn»lardan, qaşlar «ze»lərdən, «rı»lardan, burunlar «əlif»lərdən düzəldilmiş, Cəlal da köhnə əlifbanı öyrənən xoşməramlı şagird vəsəfliyə hərfli dənə-dənə işarələmişdi. Daşbasma üsuluyla çap olunmuş bir kitabın səhifələrində «vav»lardan, «cim»lərdən tərtib olunmuş ağlayan gözlər gördü, «cim»in nöqtəsi səhifənin aşağısına damcılayan göz yaş idi. Köhnə, retuşsuz bir ağ-qara şəkildə qaşlardan, gözlərdən, burunlardan, dodaqlardan eyni hərflərin asanlıqla oxuna bildiyini gördü; şəklin altına bir bəxtəşi şeyxinin adını Cəlal oxunaqlı hərflərlə yazmışdı. Hərflərdən düzəldilmiş «Ah, əbədi eşq!» lövhələri gördü, fırtınalarda çalxalanan qayıqlar, göydən göz, baxış və dəhşət kimi ənənə ildırım, ağacların budaqlarına qarışmış çöhrələr, hər biri ayrı hərflər olan saqqallar gördü. Gözləri oyulub şəkildən çıxarılmış solğun sifətlər gördü, dodaqlarının qırağına bulaşmış günah izləri hərflərlə işarələnmiş günahsızlar gördü, qorxunc gələcəklərinin hekayəsi alınlarındakı qırıqlar arasında sıxışdırılmış günahkarlar gördü. Ağ edam köynəklərinin, boyunlarına asılı hökm nəzarətçilərinin üzərindən ayaqlarının çatmadığı torpağa baxan asılmış quldurların, baş nazirlərin dəlgin ifadəsini gördü; məşhur kino artistinin boyalı gözlərindən fahişəliyini oxuyanların yolladığı solğun rəngli rəsmləri, özlərini padşahlara, paşalara, Rudolf Valentinoya Mussoliniyə oxşadamların oxşarlarını öz şəkilləri üzərində işarələdikləri hərfləri gördü. Cəlalın yazdığı bir yazıda Allahın son işarəsi olan «h» hərfinin xüsusi yerini, mənalarnı göstərən oxucularına yolladığı təbliği dəşifrləyənlərin, «səhər», «sifət», «günəş» sözləriylə ay, həftə, il ərzində çəkdiyi simmetriyaları açıqlayanların, hərflərlə əlləşməyin bütə sitayiş etməkdən fərqi olmadığını sübut etmək üçün yazılmış uzun oxucu məktublarında Cəlalın kəşf etdiyi gizli hərflər oyunlarının əlamətlərini gördü. Hürufiliyin qurucu-

su astarabədlə Fazlullahın miniatürlərdən surəti çıxarılıb üzərinə ərəb və latın hərfləri əlavə olunmuş rəsmlərini, Əlaəddinin dükənində satılan koftalardan, ayaqqabı rezini kimi möhkəm, boyalı saqqız paketlərindən çıxan futbolçuların, kino artistlərinin şəkillərinin üzərinə yazılmış sözləri, hərfləri, oxucularının Cəlalə yolladığıqları qatıl, günahkar, şeyx şəkillərini gördü. Üzərləri hərflərlə qaynaşan yüzrlərlə, minlərlə, on minlərlə «vətəndaş» rəsmi gördü: son altmış ildə Anadolunun hər yerindən, tozla örtülmüş kiçik şəhərlərdən, yay aylarında Günəşin istisindən torpağın çatladığı, qış ayları qar üzündən dörd ay ərzində ac canavarlardan başqa kimsənin gəlmədiyi ucqar qəsəbələrdən, minaya düşən adamların yarısını şikəst gəzdirdi Suriya sərhədindəki qaçaqmalçı kəndlərdən, qırx ildir yollarının çəkilməsini gözləyən dağ kəndlərindən, böyük şəhərlərdəki barlardan, pavilyonlardan, mağaralarda yerləşmiş salıxqanalarından, siqaret, həşiş qaçaqmalçılarının qəhvəxanalarıyla kimsəsiz dəmiryol stansiyalarının «müdirliyyə» otaqlarından, mal-qara alverçilərinin gələdikləri hotel salonlarıyla Soyukolukdakı¹ fahişəxanalardan Cəlalə göndərilmiş minlərlə adam şəkli gördü. Dövlət idarələrinin, vilayət binalarının, şikayətçi şöbələrinin böyründə qurulmuş üçaylaqlı, nəzər muncuqlu əlüstü aparatlarıyla qara parçanın altına giron fotoqrafın kimyağar, ya da falçı kimi dərmanlı şüşələr, qara qapaqlar, nasoslar, körüklərlə əlləşib vuruşavuruş köhnə «Leica»larla çəkilmiş minlərlə şəkil gördü. Obyektivə baxanda adamları qeyri-müəyyən ölüm qorxusu, əbədiyyət istəyi ilə tükürpədən vaxt duyğusunun bürüdüyünü hiss etməyə çətin deyildi. Qalib bu dərin istəyin sifətlərdə, xatirələrdə əlamətlərini tanıdığı süqut və ölüm, məğlubiyyət və bədbəxtliklə əlaqədar olduğunu dərhal görürdü. Sanki xoşbəxtlik illərinin ardınca gələn böyük məğlubiyyətdən sonra partlayan yanardağın püskürdüğü kül və toz keçmişin üstünü əməlli-başlı örtmüşdü, xatirələrin bu gözəl, it-

¹ Soyukoluk – İsgəndərun yaxınlığında yer adı

mış sirli mənasını ortaya çıxarmaq üçün onların sifətlərə bulaşmış əlamətlərini Qalib oxuyub açmalı idi.

Bəzi fotoların Cəlalın əllinci illərin əvvəllərində tapmacalar, film rezenziyaları, «İstər inan, istər inanma» köşəsi ilə birləşməsini özünə götürdüyü «Sifətiniz, şəxsiyyətiniz» köşəsinə göndərilməsi arxalarına yazılmış məlumatlardan başa düşüldü; bəzilərinin daha sonrakı illərdə Cəlalın köşə yazılarında etdiyi çağırışa əməl etmək üçün (oxucularımızın şəkillərini görmək, bəzilərinin də bu köşədə çap etmək istəyiriki!), bəzilərinin də qutulardan çıxardığı kağızlardan, məktublardan, şəkillərin arxasındakı yazılardan Qalibin oxuduqca məzmununu tamamilə dərk edə bilmədiyini bəzi məktublara cavab kimi yolladığı başa düşüldü. Uzaq keçmişdəki bir xətinə xatırlayan, ya da üfqi qeyri-müəyyən görünən uzaq torpaq parçası üzərində bir anlığa çaxıb parıldayan ildırımın yaşılmtıl işığına baxan kimi, kameraya baxmışdılar; qaranlıq bataqlıqda ağır-ağır batmaqda olan öz gələcəklərinə öyrənməmiş nəzərlərlə tamaşa edən tək itirdikləri şüurlarının bir daha heç geri qayıtmayaacağına şübhəsi olmayan unutanlar sayaq; Qalib həmin öz ifadələrindəki sükkutun bəyinin bir güşəsində böyüdü-yünü hiss edəndə Cəlalın neçə illərdir bütün bu şəkilləri, kəsikləri, üzvləri, baxışları niyə hərfilərə doldura biləcəyini lap aydın sezir, amma bu səbəbin öz həyatını Cəlalın və Röyanın həyatına bağlayan bağa, bu kabus evdən çıxmağın, öz gələcəyinin hekayəsinin açarları kimi istifadə etmək istəyəndə eynilə şəkillərdə gördüyü sifətlər tək bir anlığa durğunlaşır, hadisələri bir-birinə bağlamalı olan ağıl yalnız hərfilərə sifətlər arasında qalmış mənanın dumanları içində itirir. Sifətlərdə oxuyacağı, yavaş-yavaş içinə girəcəyi dahşətə ələ bu cür yaxınlaşmağa başladı.

Daşbasma üsuluyla çap olunmuş kitablardan, imla xətalılarıyla dolu risələrdən hürüfliyin qurucusu və peyğəmbəri Fəzlullahın həyatını oxudu. Xorasanda, Xəzər dənizi yaxınlığındakı Astarabadda 1139-cu ildə doğulmuşdu. On səkkiz yaşında olanda özünü

təsəvvüfə həsr etmiş, Həccə getmiş, Şeyx Həsən adlı bir adamın müridi olmuşdu. Azərbaycanda, İranda şəhər-şəhər gəzib dünyagörüşünü necə artırdığını, Təbrizdəki, Şirvandakı, Bakıdakı şeyxlərlə nələrdən danışdığını oxuyanda Qalib öz həyatına da, bu cür daşbasma kitabların dediyi kimi, «yenidən başlamaq» üçün qəlbində qarışıqlanmaz istək duydu. Fəzlullahın öz gələcəyi, ölümüylə bağlı sonradan gerçəkləşən proqnozları Qalibə başlamaq istədiyi yeni həyatı yaşayacaq hər hansı adamın başına gələcək adı hadisələr kimi göründü. Fəzlullah əvvəlcə yuxu yozumlarıyla məşhurlaşmışdı. Bir dəfə də yuxusunda iki hüt-hüt quşunu, özünü və Süleyman peyğəmbəri görmüş, quşlar ağacdan baxanda ağacın altında yatan Fəzlullahla Süleyman peyğəmbərin yuxuların bir-birinə qarışmış, beləcə, ağacdakı iki quş da bircə hüt-hüt quşu olmuşdu. Bir dəfə də yuxusunda çəkildiyi mağarada onu ziyarət etməyə gələcək dərvişi görür, sonradan, həqiqətən, onu ziyarət edən həmin dərviş də Fəzlullahla yuxusunda onu gördüyünü deyirdi: mağarada bir kitabın səhifələrini birləşdirərək hərfilərə öz sifətlərini, dönüb bir-birlərinə baxanda sifətlərində kitabdakı hərfiləri görürdü.

Fəzlullahla görə, səs varlıqla yoxluq arasındakı ayırma xətti yədi. Çünki qeyb ələmindən maddi ələmə keçən, ələ toxunmaq mümkün olan hər şeyin çıxacağı səs vardı: «ən səsiz» şeyləri belə bir-birinə vurmaq bunu başa düşməyə bəs edirdi. Səsin ən təkmilləşmiş formasına, təbii ki, sözdür, «kəlam» deyilən ali şeydir, «kəlmə» adlanan səhrdir, o da hərfilərdən düzəlirdi. Varlığın özü, mənası, Allahın yer üzündə görünüşü demək olan hərfiləri isə insan sifətində lap aydın seçmək mümkün idi. Sifətlərimizdə anadəngəlmə iki qaş, dörd kirpik, bir də saç cizgisindən ibarət yədi xətt vardı. Bu işarələrə sonradan ərgənliklə birləşmə, «gec açılan» burun cizgisi də əlavə olundu. Hərfilər on dörd əlayır, bu xətlərin xəyalı mövcudluğuyla ondan daha poetik olan həqiqi görüntüsü də iki kimi hesaba qatılaraq Məhəmmədin danışdığı, Quranın dilə gətirdiyi iyirmi səkkiz hərfin heç də təsadüf olmadığı başa düşüldü. Fəzlullahın danışdığı,

məşhur kitabı «Cavidanname»ni yazdığı fars dilindəki otuz iki hərfə çatmaq üçün saç və çənə altındakı xətti daha da diqqətlə nəzərdən keçirib, ikiye ayırır, iki ayrı hərf kimi görməyə ehtiyac olanda Qalib qutulardan tapıb çıxardığı bozi şəkillərdəki sifətlərin, saçların niyə min doqquz yüz otuzuncu illərin Amerika filmlərində briyantlı artistlərin elədiyi kimi, ortadan ikiye ayrıldığını başa düşdü. Hər şey çox adi görünürdü, Qalib bir anda bu uşaqsayaq çılpalıqdan xoşlanıb bir daha Cəlalə hərf oyunlarına çəkan şeyin nə olduğunu başa düşdüyünü hiss etdi.

Eynilə Cəlalın əhvalatını yazdığı «O» kimi, Fəzlullah özünü xilaskar, peyğəmbər, müsəvilərin gözlədiyi, xristianların göydən enməsinə hazırlaşdıqları Məsih, Məhəmmədin müjdələdiyi Mehdi kimi elan etmiş, İsfahanda ona inanan yeddi adamı ətrafına yığandan sonra dinini yaymağa başlamışdı. Qalib Fəzlullahın şəhər-şəhər gəzib dünyanın mənasını ilk baxışda açan yer olmadığını, sirlərlə qaynaşdığını, həmin sirlərə çatmaq üçün hərlərin sirrini bilmək lazım gəldiyi barədə vəz etdiyini oxuyanda daxili rahatlıq duydu: sanki gözlədiyi, həmişə istədiyi kimi, öz dünyasının da sirlərlə qaynaşdığı asanlıqla sübuta yetirilmişdi. Qalib duyduğu daxili rahatlığın bu sübutun adiliyi ilə bağlı olduğunu da sezirdi. Dünyanın sirlərlə qaynaşan yer olduğu doğrudusa, məsənin üzərində gördüyü qəhvə fəncanının, külqabının, kitab açacağıının, həttə açacağıın yanında dalğın xərçəng kimi dincəlini öz əlinin da işarə elədiyi, bir parçası olduğu gizli dünyanın mövcudluğu həqiqət idi. Rəya həmin dünyadaydı. Qalib bu dünyanın kəndərindəydi. Az sonra hərlərin sirriylə içəri girəcəkdə.

Buna görə diqqətlə bir az da oxumasına ehtiyac vardı. Fəzlullahın həyatı və ölümü barədə yazılanları yenidən oxudu. Öz ölümünü yuxusunda gördüyünü, ölümünə yuxu görəni kimi getdiyini başa düşdü. Allaha deyil, hərlərə, insanlara, bütələrə tapınır, özünü Mehdi elan edir, Quranın həqiqi, görünən mənasına yox, gizli, görünməz mənası dediyi öz xəyallarına iman gətirir deyər kafirlikdə günahlandırılmış, yaxalanmış, dindirilmiş, asılmışdı.

Fəzlullahın və yaxınlarının öldürülməsindən sonra İrana sığınmaqda çətinlik çəkan hürufilərin Anadoluya keçməsi Fəzlullahın xəlifələrindən Şair Nəsiminin sayəsində olmuşdu. Fəzlullahın kitablarını, hürufiliklə əlaqədar əlyazmalarını sonralar hürufilər arasında əfsanəyə çevriləcək yaşıl sandığa yığan Şair Anadolunu şəhər-şəhər gəzib, hürümçəklərin yatdığı ucqar mədrəsələrdə, kortənkələlərin qaynaşdığı miskin təkkələrdə yeni tərəfdarlar tapmış, yetişdirdiyi xəlifələrinə yalnız Quranın yox, dünyanın da sirlərlə qaynaşdığını göstərmək üçün çox sevdiyi şahmat oyunundan çıxarılmış söz və hərflər oyunlarına müraciət etməmişdi. İki misrada sevgilisinin üzündəki xətlə xalı hərlə nəqətəyə, bu hərlə nəqətəsinə dəniz dibindəki süngərlə inciyə, özünü həmin inci arxasınca dolaşa-dolaşa ölənlə dalgıca, ölümə istəklə dalan o dalgıca Allaha can atan aşığı, beləcə, dairəni tamamlayıb, Allaha da sevgilisinə bənzədən Şair Nəsimi Hələbdə tutulmuş, uzun-uzadı dindirilmiş, darisi soyulub öldürülmüş, ölüsü asılıb şəhərdə nümayiş etdirildəndən sonra yeddi parçaya ayrılan meyiti ibrət olsun deyər özünə tərəfdar tapdığı, Şairlərinin əzbərləndiyi yeddi ayrı şəhərdə basdırılmışdı.

Nəsiminin təsiri ilə bəktəşilər arasında Osmanlı ölkəsində sürətlə yayılan hürufilik İstanbul fəhindən on beş il sonra Fateh Sultan Mehmeti də həyəcanlandırmışdı. Padşahın əlində Fəzlullahın rəsələri, dünyanın sirrindən, hərlərin verdiyi suallardan, yeni məskən saldığı sarayından bəxdığı Bizansın sirlərindən söz açdığını, əlləriylə bir-bir işarə etdiyi hər bacanın, hər qübbənin, hər ağacın yer altındakı başqa aləmin sirrinə necə açar ola biləcəyini araşdırdığını ətrafındakı üləmə öyrəndəndə hiylə işlədib Sultana yaxınlaşmağı bacaran hürufiləri diri-diri yandırmışdılar.

II Dünya müharibəsinin əvvəlində Ərzurum yaxınlığında, Xorasandakı bir mətbəədə gizlicə çap olunduğu əlyazmasıyla son səhifəsinə əlavə olunmuş bir qeyddən başa düşülən (ya da elə başa düşülməsi arzu olunan) kiçik kitabda Qalib Fatehin oğlu II Bəyazidə təşkil edilən uğursuz sui-qəsdəndən sonra boynu vurulan, yandırılan

hürufiləri yanan vaxt təsvir edən rəsm gördü. Başqa səhifədə Qanuni Süleymanın sürgün əmrinə boyun əymədiyindən yandırılan hürufilər də eyni uşaqsayaq xətlərlə, eyni dəhşət ifadəsiylə çəkilmişdi. Dalğalana-dalğalana bədənlərini bürüyən alovların içində eyni «Allah» kəlməsinin eyni «əlif»ləri, «lam»ları görünür, daha da qəribəsi, ərəb hərfləriylə çirtaçırt yanan bədənlərin gözlərindən latın əlifbasının «O»-lar «U»-lar və «C»-lərlə bəzənmiş göz yaşları fışqırırdı. Qalib 1928-ci ildəki «Əlifba inqilabı», ərəb hərflərindən latın hərflərinə keçmək barədə ilk hürufi şərhinə bəzən rəsmdə rast gəlirdi, amma fikri hələ o məqamlarda əhəmiyyətli olan sirin formulunun yanında olduğundan gördüyünü mənalandıra bilmədən qutudan tapdıqlarını oxumağa davam elədi.

Allahın əsl keyfiyyətinin «gizli xazinə», «kenz-i məxfi», sirr olduğuna bağlı neçə səhifə yazı oxudu. Bütün məsələ bu sirrə çatmağın yolunu tapmaqdı. Bütün məsələ həmin sirin dünyada əks etdiyini başa düşmək idi. Bütün məsələ sirin hər yerdə, hər şeydə, hər əşyada, hər insanda göründüyünü dərk etməkdə. Dünya dalilsübutlar dəniziydi; hər damlasında arxasındakı sirrə çatacaq duz dadı vardı. Qalib yorğun, gözləri qızarmış halda oxuduqca həmin dənizin sirlərinin içinə girəcəyini bilirdi.

Əlamətləri hər yerdə, hər şeydə olduğundan sirr də hər yerdə, hər şeydədir. Eynilə şeirlərdəki sevgilinin üzü, incilər, güllər, şərab qədəhləri, bülbüllər, hörüklər, gecələr, alovlar kimi, Qalib oxuduqca ətrafındakı şeylərin də həm özlərinin, həm də yavaş-yavaş yaxınlaşdığı bu sirin ayrı-ayrı əlaməti olduqlarını çox yaxşı gördürdü. Üzərinə lampaların solğun işığı düşən pərdənin, Rəyanın xatirələriylə qaynaşan köhnə kresloların, divarlardakı kölgələrin, qorxunc telefon dəstəyinin bu qədər mənə və hekayəylə yüklü olması Qalibdə, uşaqlıq çağlarından bəzən hiss etdiyi kimi, özü də bilmədən oyuna girdiyi duyğusu oyadı: hər kəsin başqa adamı, hər şeyin başqa şeyi təqəddir kimi, hər dəhşətli oyundan, eynilə uşaqlıq çağlarındakı kimi, başqa adama çevrilməklə çıxış biləcəyinə inan-

dığından qeyri-müəyyən inamsızlıq duya-duya irəliləməyə davam etdi. «Qorxursansa, lampanı yandırmaq», – birgə qararıqlıqda oynadıqları vaxtlar Rəyanı da eyni qorxu bürüdüyünü başa düşəndə Qalib deyirdi. «Yandırmaq», – oyunu və qorxunu sevən cəsur Rəya dillənirdi. Qalib oxudu.

17-ci əsrin əvvəllərində bəzi hürufilər Anadolunu alt-üst edən üsyanları məqamında paşalardan, qazılardan, quldurlardan, imamlardan qaçan kəndlilərin boşaldıqları uçqar kəndlərdə məskən salmışdılar. Qalib həmin hürufi kəndlərindəki xoşbəxt, mənalı həyatdan bəhs edən xeyli uzun bir şeirin beytlərini açmağa çalışanda Rəyayla keçirdiyi öz uşaqlıq günlərinin xoşbəxtlik xatirələrini yenidən xatırladı.

O keçmiş, uzaq, xoşbəxt vaxtlarda mənəylə hərəkət bir idi. O cənnət çağlarda evlərimizə doldurduğumuz əşyalarla o əşyalarla əlaqəli xəyallarımız həmişə bir idi. O xoşbəxtlik illərində əlimizə aldığımız alətlərin, əşyaların, xəncərlərin, qələmlərin təkcə bədənlərimizin yox, ruhlarımızın da davamı olduğunu hamı bilirdi. O vaxtlar şairlər ağac deyəndə hamı bütöv bir ağacı xəyalında cəmləndirə bilər, şeirdəki sözün və ağacın həyatdakı və bağcadakı şeyi və ağacı göstərməsi üçün uzun-uzadı say göstərərək yarpaqları, budaqları saymağa ehtiyac olmadığını hamı bilirdi. Sözlərlə danışdıqları şeylərin bir-birinə çox yaxın olduğunu o vaxtlar hamı o qədər bilirdi ki, dağlar arasındakı həmin kabus kəndə çən endiyi səhərlərdə bəzən danışdıqları şeylər bir-birinə qarışırdı. O çənli səhərlərdə yuxularından oyananlar yuxularla gerçəkliyi, şeirlərlə həyatı, adlarla insanları da bir-birindən ayıra bilməzdilər. O vaxtlar rəvayətlərlə həyatlar o qədər gerçək idi ki, kimsənin ağılına hansısa həyatın əslisi, hansı rəvayətin əslisi olduğunu soruşmaq gəlməzdi. Yuxular yaşanırdı, həyatlar yozulurdu. O vaxtlar hər şey kimi, insanların üzləri də o qədər mənalıydı ki, oxumaq-yazmaq bilməyənlər, «alfanı» meyvə, «anı» pəpəq və «əlifvi» tir sayanlar belə sifətlərimizdəki aydın mənanın hərflərini öz-özünə oxumağa başlayardı.

Qalib o uzaq, xoşbəxt vaxtlardakı insanların hələ zamanı belə tanımadıqları günlər haqqında danışmaq üçün şairin təsvir etdiyi axşamlarda üfşükdəki portağal rəngli günəşin necə heç qumıldamadığını, şüşə və kül rəngindəki hərəkətsiz dənizin üzərində əsməyən küləklə yelkənlərini şişirdən gəmilərin getmələrinə baxmayaraq, necə heç yerlərini dəyişdirmədiklərini oxuyanda, həmin dənizin sahilində heç vaxt itməyəcək ayrı-ayrı ilğim kimi ucalan ağappaq pəncərələrlə onlardan da ağ minarələrlə qarşılaşanda XVII əsrdən də günümüzə qədər gizli qalmış hürufi arzusu və həyatının İstanbulu da бүtүdüyünü başa düşdü. Üç şərfəli ağ minarələr arasında üfşüq doğru qanad çalan leyələklərin, Simurq quşlarının, albatrosların göydən asılı qalmış kimi yüz illərlə İstanbul qübbələri üstündə necə sallandıqlarını, heç biri bir-birini dik kəsməyən, necə kəsəcəyi də heç məlum olmayan İstanbul küçələrindəki hər gəzintinin əbədiyyətə olan bayram səfəri kimi əyləncəli, başgicəlləndirici olduğunu, bu gəzintilərdən sonra yolçunun küçələrdə çəkdiyi ayrıları xəritənin üzərində barmağıyla izləyəndə gördüyü rəsmlərdən öz sifətindəki hərflərin və həyatının sirrini necə dərhal dərk edirdi, isti və aydınlıq yay gecələrində quyulara sallanan çanaqlar, buz kimi su qədər sirin və ulduzların əlamətləriylə də geri qayıdanda hamının necə səhərə qədər əlamətlərin mənasından, mənanın əlamətlərindən dənə vuran şeirlər söylədiyini Qalib oxuyanda həm su qatılmamış hürufiliyin qızıl çağının bir vaxtlar İstanbulda da yaşadığını, həm də Rəyayla öz xoşbəxtlik illərini çoxdan qaldığını başa düşmüşdü. Amma həmin xoşbəxt, qızıl çağ, yaqın, qısa sürmüşdü. Çünki Qalib sirin aydın olduğu qızıl çağdan dərhal sonra sirlərin daha da qarışdığını eynilə kabus kəndlərdəki hürufilər kimi bəzilərinin mənanı əməlli-başlı gizlətmək üçün qandan, yumurtadan, nəcisdən, qıldan düzəldikləri iksirlərdən mədəd umduqlarını, bəzilərininse İstanbulu gizli guşələrindəki evlərindən sirlərini basdırmaq üçün dəhlizlər qazdığını oxudu. Dəhlizçilər qədər bəxtli olmayan bəzilərinin yeniçəri üsyanına qoşulduqlarından yaxalanıb asıldıqları

rı ağaclarda, boyunlarındakı yağlı ilməyin qalstuk kimi sıxmasıyla büzülən sifətlərində hərflərin formasını itirdiyini, gecəyarılar kənar məhəllələrdəki təkələlə əllərində sazları hürufi sirlərini pıçıldamağa gedən aşuqların bütöv qanmazlıq divarıyla qarşılaşdıqlarını da oxudu. Bütün bu əlamətlər ucqar, kabus kəndlər qədər İstanbulu da gizli guşələrində, siri küçələrində baş verən o qızıl çağın böyük bədbəxtliklə kəsintiyə məruz qaldığını təsdiqləyirdi.

Qıraqlarını şiçənlərin gəmidirdiyi, bəzi küncələrində yaşıltiltil, gözdaşı rəngindəki kiçikçöklərinin xoş kağız, rütubət qoxusuyla açdığı köhnə şeir kitabının son səhifəsində gələndə Qalib bu mövzudakı daha geniş məlumatın başqa risalədə araşdırıldığını bildiren qeydə rast gəldi. Risalənin son səhifələrinə əlavə olunmuş nəşriyyat-mətbəə ünvanları, səhifələnmə-çap tarixləri ilə hamahəng şeirin son misraları arasında xorasanlı səhifələyicinin kiçik şriftlərlə sığışdırıldığı xeyli uzun, bayağı cümləyə görə yenə Ərzurum yaxınlığındakı Xorasanə eyni silsilənin yeddinci kitabı kimi çap olunan «Əsrar-i hüruf və sirin itməsi» adlı bu əsər F.M. Üçüncü tərəfindən qələmə alınmış, istanbullu jurnalist Səlim Çaqmazın təriflərinə də səbəb olmuşdu.

Qalib söz, hərf arzularıyla, Rəyanın xəyallarıyla dumanlanan yuxusuzluq və yorğunluqla Cəlalın jurnalistliyə yeni başladığı illəri xatırladı. O günlərdə Cəlalın hərf və söz oyunları ilə əlaqəsi «Bugünkü falınız», «İstər inan, istər inanma» köşələrində dost, yoldaş, qohum, sevgililərinə şəxsi salamlar yollamaqdan irəli getmirdi. Kağız, jurnal-qəzet yığını içində risaləni ehtirasla axtardı. Ortalığı əməlli-başlı alt-üst eləyəndən sonra bir az da ümidsizliklə baxdığı qutulardan birində altmışıncı illərin əvvəllərində Cəlalın kəşib saxladığı müxtəlif qəzet kəsikləri, çap olunmamış polemik yazıları, bəzi qəribə şəkillər arasında kitabı tapanda saat gecəyarısını çoxdan keçmiş, şəhərin küçələrində fəvqəladə vəziyyət dövrlərində gecə küçəyə çıxmaq qadağası elan edilən vaxt duyulan o ümidqırıcı, tükürpödicə sükut başlamışdı.

«Əsrar-i hüruf və sirrin itməsi» çap olunduğu, ya da çapdan çıxmaq üzrə olduğu elan edilən bu cür bir çox «əsər» kimi ancaq neçə illər sonra, həm də başqa şəhərdə çap oluna bilməmişdi; 1962-ci ildə Qalibin o vaxtlar bir mətbəəsi olduğuna heyrətləndiyi Gördəsə iki yüz iyirmi səhifəlik kitab kimi saralmış cilddə pis klişe-mürəkkəblə çap olunmuş tutqun rəsm vardı: iki tərəfinə şabalıd ağacları düzülmiş yol sonsuzluğun itmiş perspektivinə gedirdi. Şabalıd ağaclarının hər birinin arxasındasa hərflər, tükürpədicə qorxunc hərflər vardı.

İlk baxışda kitab o illərdə «idealist» zabitlər tərəfindən tez-tez yazılan «İki yüz ildir, Qərbə niyə çatmırıq?», «Görəsən, necə inkişaf edirik?» tipli kitablardan birinə oxşayırdı. Əvvəlində müəllifin öz puluyla ucaqar Anadolu qəsəbəsində çap etdirilən həmin kitablardakı ithaflardan biri də vardı: «Hərb məktəbi şagirdi! Bu ölkəni xilas edəcək adam sənə!» Amma səhifələri çevirməyə başlayanda Qalib tamamilə başqa «əsər» qarşısında olduğunu başa düşdü. Kreslodan qalxdı, Cəlalın masasının arxasına keçdi, dirsəklərini kitabın iki tərəfinə qoyub diqqətlə oxumağa başladı.

«Əsrar-i hüruf və sirrin itməsi» ilk ikisinin başlığı kitabın axırında tapılan üç əsas hissədən düzəlirdi. Birinci hissə «Əsrar-i hüruf» hürufiliyin qurucusu Fəzlullahın həyat hekayəsiylə açılırdı. Hekayəyə F.M.Üçüncü dünyəvi miqyas əlavə etmiş, Fəzlullahın mütəəvvif, ya da mistik cəhətindən çox, ağıllı, fəlsəfi, riyaziyyatçı, dili bilən şəxsiyyətini qabartmışdı. Fəzlullah peyğəmbər, mehdi, şəhid, müqəddəs, övlidi olduğu qədər, bəlkə də bunlardan daha çox incə düşünən filosof, dahi idi; amma «bizə məxsus» adam idi. Buna görə də Qərb şərqşünaslarının etdiyi kimi, Fəzlullahın fikirlərini panteizm, platonçuluq, pifaqorçuluq, ya da kabbalizm təsiri ilə şərh etməyə cəhd göstərmək bütün ömrü boyu zidd olduğu Qərb düşüncəsiylə Fəzlullahı vurmaqdan başqa, bir şey deyildi. Fəzlullah sırf şərqliyi.

F.M.Üçüncüyə görə, Şərq və Qərb dünyanın iki yarısını bölürdülər: yaxşıyla pis, ağla qara, şeytanla mələk kimi, tamamilə bir-

birinin əksi, təkzibi, ziddiyidilər. Bu iki aləmin, xəyalpərəstlərin güman etdikləri sayaq, bir-biriləriylə dil tapıb sülh içində yaşamaları qəti mümkün deyildi. İki aləmdən biri həmişə üstün gəlmiş, həmişə iki dünyadan biri ağa, o birisə qul olmaq məcburiyyətində qalmışdı. Bu bitib-tükənməyən əkilər savaşına nümunə olsun deyə İsgəndərin qılınc zərbəsiylə dünyüni (yəni «şifri» deyirdi müəllif) açdığı Gordiumdan (Kor dünyəndən) salib yürüşlərinə, Harun ər-Rəşidin Şarılmaqneyə yolladığı səhri saatın üstündəki ikimənəli hərflərdən, rəqəmlərdən Hannibalın Alp dağlarını keçməsinə, Əndəlüsdəki İslam zəfərindən (Kordova məscidinin sütun sayı barədə bütöv səhifə ayrılmışdı), özü də hürufi olan Fateh Mehmetin Bizans və İstanbul ələ keçirməsinə, Xəzər dövlətinin süqutundan Osmanlıların əvvəl Doppio (Bəyaz qala), sonra Venesiya qarşısında məğlubiyyətə uğramasına qədər xüsusi məna ilə yüklü bir sıra tarixi hadisə nəzərdən keçirilmişdi.

F.M.Üçüncüyə görə, bütün bu tarixi həqiqətlər daha əvvəldən Fəzlullahın əsərlərində üstüörtülü olaraq ifadə elədiyi vacib bir nöqtəyə işarə eləyirdi. Şərqlin və Qərbin bir-birinə üstün gəldikləri dövrlər təsadüf deyil, məntiqlidir. Bu əsərlərdən hansı «o tarixli dövrdə» dünyanı içində qaynaşan sirlər, ikimənəli, sirlə yer kimi görməyi bacarırsa, həmin aləm o birini məğlub eləyib özirdi. Dünyanı adi, birmənəli, siri olmayan yer sayanlarsa məğlubiyyətə, bunun qaçılmaz nəticəsi olan köləliyə məhkumdurlar.

F.M.Üçüncü ikinci bölümü sirrin itməsinin təfərrüatlı mübahisəsinə ayırmışdı. İstər antik yunan fəlsəfəsindəki «ideya»nı, istər neoplatonçu xristianlığın Allahını, istər hind Nirvanasını, istər Əttarın Simurq quşunu, istər Mövlananın «sevğilisini», istər hürufilərin «Gizli xəzinə»sini, istər Kantın «noumena»sini, istər detektiv romandakı günahkar adamı təsvir eləsin, sirt hər dəfə dünyanın içində gizlənməmiş «mərkəz» mənasına gəlirdi. Deməli, F.M.Üçüncü deyirdi, bir uyğarlığın «sirr» düşüncəsini itirməsindən düşüncəsinin «mərkəz»dən məhrum olub nizamını itirməsinə başa düşmək lazımdı.

Qalib sonraki səhifələrdə Mövlananın öz «sevğilisi» Şəmsi Təbrizini niyə öldürmək məcburiyyətində qaldığına, bu ölümlə «təsis elədiyi» sirri qorumaq üçün niyə Şama getdiyinə, bu şəhərdəki axtarışlarının, araşdırmalarının «sirr» düşüncəsini qoruyub saxlamağa niyə bəs etmədiyinə, Mövlananın Şamdakı gəzintiləri məqamında düşüncəsinin itməkdə olan «mərkəzini» tapmaq üçün baş çəkdiyi güşlərlə bağlı mənasını açma bilmədiyi satırları oxudu. Müəllif günahtarın tapılmayıb cinayət işləməyin, ya da ortalıqdan sirtə qədəm basan kimi itməyin itmiş sirri yenidən təxəyyüldə yaratmaq üçün yaxşı üsul olduğunu söyləyirdi.

Daha sonra F.M.Üçüncü hürufilərin ən əhəmiyyətli məsələsi olan «hərflərlə sifətlər» əlaqəsinə girmişdi. Fəzlullahın «Cavidan-namə»sində etdiyi kimi, gözlənən Allahın insan surətində görüldüyünü bildirmiş, uzun-uzadı insan sifətindəki xətləri tədqiq etmiş, həmin xətlərin ərəb hərfləriylə əlaqəsinə qurmuşdu. Nəsimi, Rafi, Misali, Bağdadlı Ruhi, Gül Baba kimi hürufi şairlərinin beytlərinin uzun-uzadı saf-çürük edilədiyi uşaqsayaq səhifələrdən sonra bir məntiq qurulurdu: xoşbəxtlik və zəfər çağlarında, eynilə içində yaşanılan dünya kimi, hamımızın sifətimiz də mənalı idi. Bu mənanı dünyanın içində sirt, sifətlərimizdə hərflər görən hürufilərə bərcəluydük. Hürufiliyin itması ilə, deməli, dünyamızdakı sirt qədər sifətlərimizdəki hərflər də itib. Artıq sifətlərimiz mənasızdır, onların üzərlərindən əvvəlki kimi bir şey oxumaq ehtimalı yoxdur; qaşlarımız, gözlərimiz, burunlarımız, baxışlarımız, ifadələrimiz, boş sifətlərimiz mənasızdır. Qalib masanın arxasından qalxıb güzgüdə öz üzünə baxmaq istəyirdi, amma diqqətlə oxudu.

Türk, ərəb, hind kino ulduzlarının sifətlərində görünən, Ayın görünməyən üzünü yada salan qərībə topoqrafiya qədər foto sənətinin insanlara yönəldikcə qorxunc, tutqun nəticələr verməsi də sifətlərimizdəki bu boşluqla əlaqədar idi. İstanbul, Şamın, ya da Qahirənin küçələrini dolduran adamların gecəyanları bədbəxtlikdən inildəyən kabuslar kimi bir-birinə oxşaması, qaşqabaqlı kişilərin

həmişə eyni biğlər buraxması, həmişə eyni baş örtüyü salan qadınlardan palçıqlı səkilərlə gedəndə həmişə eyni tərzdə irəli baxmaları bu boşluq üzündəndir. Deməli, sifətlərimizdəki bu boşluğu yenidən mənalandıracaq, sifətlərimizdə latın hərflərinə görə yeni sistem qurmaq lazımdır. Kitabın ikinci hissəsi bunun «Kəşf-ül əsrar» adlı üçüncü hissədə ediləcəyini müjdələyib qurtarırdı.

Qalibin kəlmələri iki mənada istifadə olunan, onlarla uşaqsayaq sadələşməklə oynayan F.M.Üçüncüdən xoşu gəlmişdi. Onda Cəlalə xatırladan cəhət vardı.

UZUN ÇƏKƏN ŞAHMAT OYUNU

*«Harun ər-Rəşid aradabir paltarını dəyişib Bağdadı gəzər,
xalqının onun və idarəsi haqqında nə düşündüyünü
öyrənmək istəyərmiş. Elə bu axşam da yenə...»*

«Min bir gecə» nağılları

Yaxın tariximizdə «Demokratiyaya keçid» kimi tanınan dövrdən birinin qaranlıq nöqtələrinə işıq tutan məktub adının gizli saxlanması istəyən bir oxucumun haqlı olaraq açıqlanmasını istəmədiyi təsadüflər, çətinliklər, xayanotlarla döşənməmiş bir yoldan əlinə keçib. O vaxtki diktaturamızın yurdumuzdan qıraqda oğullarından, ya da qızlarından birinə yazdığı başa düşülən məktubu üslubuna – paşa üslubuna – heç toxunmadan köşəmdə çap eləyirəm:

Cümhuriyyətimizin qurucusunun öldüyü otaq belə o qədər isti, elə boğanaq idi ki, adam altı həftə əvvəl o avqust gecəsində təkcə Atatürkün öldüyü vaxtı – ona beş dəqiqə işlədiyini göstərən, rəhmətlik ananı heyratlandırdığından sizi həmişə güldürən ayaqlı qızıl saatin yox, Dolmabağça sarayındakı bütün saatların, İstanbuldakı bütün saatların dayandığını, dəhşətli istidən hərəkətin, fikrin, vaxtın quruyub qaldığını güman eləyirdi. Boğaza baxan, həmişə pərdələri yellənən pəncərələrdə qımiltı yox idi: yarıqaranlıqda körpü boyu düzülən növbətçilər sanki mənim əmrim üzündən yox, zaman dayandığı üçün manekenlər kimi hərəkətsiz qalmışdılar. Neçə illərdir görmək istədiyim, amma qərara gələ bilmədiyim işə girişməyin vaxtı olduğunu hiss eləyib şkafimdakı kəndlilə paltarımı geyindim. Sarayın artıq heç istifadə edilməyən Hərəm qapısından bayıra çıxıb cəsərləndirmək üçün öz-özümə məndən əvvəl son beş yüz ildə bu yan qapıdan, İstanbulun o biri saraylarının: Topqapının, Bəylərbəyinin, Ulduzun arxa qapılarından çıxıb həsrətini çəkdiyənlər

şəhər həyatının qaranlıqları içində itən neçə padşahın sağ-salamat geri qayıtdıqlarını xatırlatdım.

İstanbul nə nədir dəyişib! Sən demə, zirehli «Şevrolet»in pəncərələri təkcə güllə yox, şəhərimin əsl həyatını da keçirmirlərmiş. Saray divarlarından uzaqlaşandan sonra Karaköyə doğru gedəndə bir satıcıdan özümə halva aldım, şəkəri çox yaxılmışdı. Açıq qəhvəxanalarda loto, kart oynayan, radioya qulaq asan kişilərlə söhbət etdim. Aşxanalarda müştəri gözləyən fahişələr, kafe vitrinlərindəki kabablara işarə eləyib dilənən uşaqlar gördüm. Axşam namazından çıxan tünlüyə qarışmaq üçün məscid həyətlərinə girdim, arxa məhəllələrdəki bağçalı ailə çayxanalarında oturub hamıyla birgə çay içdim, ləblibi yedim. İri qənbər daşları döşənmiş ara küçələrinin birində qonşu qonaqlığından qayıdan gənc ana-ata gördüm: bir biləyidin, başı örtülü qadın yuxulayan oğlunu çiyində apararaq onun qoluna necə sədəqlərlə sōykənmişdi. Gözlərim yaşardı.

Yox, vətəndaşlarımızın xoşbəxtliyi, ya da bədbəxtliyi üçün kədərlənmirdim: bu azadlıq xəyal gecəmdə belə vətəndaşlarımızın sınıq-salxaq, amma həqiqi həyatlarının şahidi olmaq maddə həqiqətdən kənar düşdüyüm duyğusunu, yuxulardan çıxma kədəri, qorxunu yenidən alovlandırmışdı. İstanbulla baxa-baxa bu xəyalda və qorxudan qurtulmağa çalışdım. Şirniyyat vitrinlərinə baxanda gecə son səfərlərindən qayıdan gözəl bacalı «Şəhər xatələri» bərələrindən ənənə tünlüklərə tamaşa eləyəndə gözlərim döna-döna sulanırdı.

Küçəyə çıxmaq qadağamın başlayacağı saat yaxınlaşırdı. Qayıdanbaş suyun səriniyini hiss edərdəm deyə Eminöndə qayıqçıya yaxınlaşdım, əlli quruş verib məni gözdürə-gözdürə qarşı sahilə bir yerə, Karaköyə, ya da Kabataşa qoymasını tapşırıdım. Mənə: «Sən ağılını çörək-pendirilə yedimmi, aşi!» – dedi. «Prezident paşamızın hər gecə bu vaxtlarda motorlu qayıqçıyla gözdüyünü, dənizdə kimi görsə, tutdurub həbsxanaya atdığını bilmirsinizmi?» Üstündə mənim şəkillərimi çap etdiklərindən düşmənlərimin nə dedi-qodular çıxardıqlarını çox yaxşı bildiyim o çəhrayı kağız pullardan bir

dəstə çıxarıb qaranlıqda uzatdım. «Qayığınla dənizə çıxsaq, mənə o Prezident paşanın motorlu qayığını göstərərsənmi?» «Bu örtüyün altına gir, qumıldanıb elmə!» Pulu qapdığı əliylə qayığının baş tərəfindəki küncə işarə eləyəndə dilləndi: «Allah bizi qorusun!» Avarlarını çəkdi.

Hansı səmtə getdik qaranlıq dənizdə, Boğazı, Halicəmi, yoxsa Mərmərəyəmi, bilmirdim. Durğun dəniz qaranlıq şəhər qədər sakit idi. Yatdığım yerdən suyun üzərindəki qeyri-müəyyən, çox seyrək çənin qoxusunu duyurdum. Uzaqdan yaxınlaşan motorlu qayığın gurultusunu eşidəndə: «Bax, gəlir! – qayıqçı pıçıldadı, – hər gecə gəlir!» Qayığımız mamır basmış liman barjalarının arxasından gizləndəndə proyektorun ətrafına sual verən kimi, sağa-sola fırlanan, şəhərin, sahilin, dənizin, camelərin üzərində mərhəmətsizcəsinə gəzişən işıq şüasından gözlərimi çəko bilmədim. Sonra ağır-ağır yaxınlaşan iri ağ qayığın özünü gördüm; göyərtəsində arxa tərəflərində mühafizəçi geyimləri, silahları olan bir cərgə növbətçi vardı; daha yuxarıda kapitan otağı, tünlük, onların üzərindəki hündür yerdə saxta Prezident paşa təkcə! Yarıqaranlıqda, kölgədə olduğundan irəliləyən qayıqda onu çox çətinliklə seçirdim, amma qaranlığın, çox seyrək çənin içindən mənim kimi geyindiyini görə bilmişdim. Qayıqçıdan onu təqib eləməsinə istədim, amma əbəs yerə: küçəyə çıxma qadağasının başlamaq üzrə olduğunu, canını küçədə tapmadığını deyib məni Kabataşa qoydu. Adamsız küçələrdən sakitcə sarayımıza qayıtdım.

Gecə onun, oxşarım, saxta paşa haqqında fikirləşdim, amma kim olduğunu, ya da dənizin ortasında neylədiyi barədə düşünmədim: saxta paşanın vasitəsilə özüm haqqında düşünə bildiyimdən onun barəsində fikirləşdim. Ona daha yaxşı göz qoymaq üçün səhər fəvqəladə vəziyyət komandirlərinə gecə küçəyə çıxma qadağasının bir saat irəliyə çəkilməsini əmr elədim: radiolarda mənim çıxışım-la birgə dərhal eşitdirildilər. Məsələyə yumşalma görüntüsü vermək üçün tutulanların bir qisminin azad olunmasını da əmr elədim, buraxdılar.

İstanbul ertəsi gecə daha nəşəlimi idi? Yox! Bu, xalqımın bitib-tükənməyən kədərinin, dayaz müxaliflərimin iddia elədikləri kimi, siyasi təzyiqdən yox, daha dərindən, daha zəruri qaynaqdan gözləndiyini sübut eləyir. Ertəsi gecə siqaret çəkir, qəhvə içirlər, ləbləbi, dondurma yeyirlər, yenə də eyni dalğınlıqla, eyni qüسسəylə qəhvəxana radiolarından mənim qadağan saatlarını azaldan çıxışımı dinləyirdilər: amma nə qədər də gerçəkdi! Onlar arasında olanda heç o yarına bilmədiyindən əsl insanlar arasına qayıtmayan yuxudagəzənin ağrılarını hiss eləyirdim. Eminönüdə qayıqçı elə bil nədənsə məni gözləyirmiş. Dərhal dənizə çıxdıq.

Bu dəfə küləkli, dalğalı gecəydi: sanki Prezident paşa bir əlamətdən narahat olmuş kimi gecikib bizi gözlətdi. Kabataş açıqlarında bu dəfə başqa barjın arxasından əvvəl gəmisinə, sonra Prezident paşanın özünə tamaşa eləyəndə onun gözəl olduğunu düşündüm (əgər bu söz yan-yana gələrsə): gözəl və həqiqi; bu mümkün-dürmü? Kapitan qülləsində gözlərinin proyektorlarını toplaşmış tün-lüyün üzərindən İstanbula, adamlara, sanki tarixə çevirmişdi. Nə görürdü?

Qayıqçının cibinə bir dəstə çəhrayı kağız pul soxdum, avarlardan yapışdı. Dalğalarla çalxalana-çalxalana, yellənə-yellənə Kasım-paşada, tərsənə yaxınlığında onlara çatdıq, ancaq uzaqdan tamaşa eləyə bildik; aralarında mənim «Şevrolet»imin də olduğu qara, mavi maşınlarla minib bir anda Galatanın qaranlığında gözədən itdilər. Gecikdiyimizə görə qayıqçı yaxınlaşan qadağan saati haqqında danışdı.

Dalğalı dənizdə uzun-uzadı yırğalanandan sonra torpağa ayaq basanda hiss etdiyim «həqiqətdənkonarlıq» duyğusunun əvvəlcə müvazinət problemi olduğunu güman etdim; amma belə deyildi. Çünki xeyli gecikdiyimizdən boşalan küçələrlə, öz qadağam-la tənhaləşən küçələrlə gedəndə eyni həqiqətdənkonarlıq yuvrulanmaq duyğusu məni elə bürtüdü ki, gözlərimin qabağında ancaq yuxularımda görə biləcəyimi güman elədiyim görüntü peyda oldu.

Fındıqlıdan Dolmabağçaya doğru uzanan yolda it sürülərindən başqa, kimsə yox idi: iyirmi addım o biri tərəfdə arabasını tələsik itələyə-italəyə hey dönüb mənə baxan qarğıdalısatandan başqa. Baxışlarından mənə qorxduğunu, mənə qaçdığını başa düşürdüm, dərhal da qorxmalı olduğunun yol boyu sıra-sıra düzülən iri şabalıd ağaclarının arxasında gizləndiyini demək istərdim; amma bunu yuxudakı kimi demirdim; yuxudakı kimi də demək istədiyim şeyi demədiyimə görə qorxur, ya da qorxduğuma görə demirdim. Qorxduğum şey də mən sürətlə getdikcə, mən sürətlə gətdiyimə görə qarğıdalısatandan da sürətləndikcə yanımdan ağır-ağır ötən ağacların arxasında idi; amma bunun nə olduğunu bilmirdim, daha pisi, həmin qorxunc görüntünün yuxu olmadığını da bilirdim.

Ertəsi səhər eyni qorxuların bir daha təkrarlanmasını istəmədiyimdən gecə küçəyə çıxmaq saatinin xeyli artırılmasını, tutulanların bir qisminin də buraxılmasını əmr elədim. Bu barədə bir açıqlama belə eləmədim: rədiolada köhnə çıxışlarının birini verdilər.

Bu dəfə də şəhərin küçələrində eyni görüntüləri görəcəyimi heç bir şeyin heç vaxt dəyişməyəcəyini həyatdan öyrənmiş qocaların təcrübəsiylə bildirdim, yanılmadım da: bəzi bağçalı yay kinoteatrları seanslarının vaxtını irəli çəkmişdilər; vassalam. Pambıq halva düzəldən satıcıların boyadan çəhraylaşmış əlləri də eyni rəngdəydi, bələdçiləriylə də olsa, gecə küçəyə çıxmağa cəsarət edən qərbliturların ağ sifətləri də.

Əvvəlki yerində qayıtqımın məni gözlədiyini gördüm. Hətta eyni şeyi saxta paşa üçün də söyləyə bilərəm. Dənizə çıxandan az sonra onunla qarşılaşdıq. Hava ilk gecəki kimi durğun idi, amma o qeyri-müəyyən çən yox idi. Dənizin qaranlıq güzgüsündə minarələri, şəhərin işıqlarını görə bildiyim qədər, yenə eyni yerdə, kapitan köşkünün üstündəki dikdə paşanı da görə bildirdim; həqiqiydi. Üstəlik o aydınlıq gecədə, hər bir həqiqi adamın edəcəyi kimi, o da bizi görmüşdü.

Qayıtqımız onun arxasınca Kasımpaşa dəniz vağzalına soxuldu. Yavaşca sahila atılmışdım ki, əsgərdən çox pavilyon lotusuna oxşayan adamları üstümə atılıb qollarımdan yapışdılar: burada bu vaxtda nə işim vardı? Tələsla küçəyə çıxmaqla bağlı qadağan saatinin başlanmasına hələ vaxt olduğunu deyirdim; mən Sirkəcədə hoteldə qalan yazıq kəndliydim, kəndimə qayıtmazdan əvvəl son gecə qayıq gəzintisində çıxmışdım. Paşanın qadağasından xəbərim yox idi... Amma qorxan qayıqçı adamları da bizə yaxınlaşan Prezident paşalarına hər şeyi danışdı. «Sivil» paltar geyinsən də, paşa daha çox mənə, mən də daha çox kəndliyə oxşayırdım. Bizi bir daha dinləyəndən sonra əmr elədi: qayıqçı gedə bilərdi, mən onunla gələcəkdim.

Limandan çıxanda zirehli «Şevrolet»inin arxa oturacağında mən və Prezident paşa tək idik. Səskeçirməz şüşəylə – mənim «Şevrolet»imdə olmayan detal – ayrılmış qabaq oturacaqda oturan, məşin qədər səssiz, gözəgörünməz sürücünün mövcudluğu tənhalığımızı azaltmır, artırır.

«İkimiz də neçə illərdi, bu günə gözləyirdik! – paşa mənim səsimə heç oxşamadığını güman elədiyim səslə dilləndi. – Mən gözlədiyimi bilə-bilə, sən gözlədiyini bilmədən gözləyirdik. Amma ikimiz də belə qarşılaşacağımızı bilmirdik.»

Yarı vurğun, yarı yorğun səslə, nəhayət, hekayəsini danışmağın həyacamından çox, onu, axır ki, başa vurmağın sakitliyi ilə danışdı. Hərbiyyədə də eyni sinifdəydik. Eyni soyuq qış gecələrində birgə gecə təliminə çıxar, eyni isti yay günlərində kazarmalarımızın kranlarına suyun gəlməsini birgə gözləyər, icaza günlərində çox sevdimizim İstanbula birgə gəzməyə çıxırıqmış. Eynilə indi olduğu kimi olmasa da, onda hər şeyin indi olduğu kimi baş verəcəyini bilirmiş.

Onda riyaziyyat darsından ən yaxşı qiyməti almaq, atış təlimində hədəfi on ikidən vurmaq, yoldaşlarımıza özümüzü daha çox sevdirmək, ən yaxşı göstəriciylə sinif birincisi olmaq üçün biz ikimiz gizli mübarizə aparanda mənim ondan daha artıq uğur qazanacağımlı, rəhmətlik ananın dayanmış saatlarına baxanda heyrətlənəcəyi

sarayda mənim oturacağımı başa düşüb. Ona bunun, həqiqətən, «gizli» mübarizə olmasının zəruriliyini xatırlatdım; çünki Hərbiyyə illərində nə hər hansı sinif yoldaşım ilə yarışa girdiyimi – sizə də tez-tez nəsihət verdiyim kimi – nə də onu yoldaş kimi xatırlaya bildiyimi dedim. Heç heyrlənmədi. Onsuz da, «gizli» mübarizəmizi də görməyəcək qədər özümə güvəndiyimi, öz sinifimdəki, ya da o biri siniflərdəki şagirdlərdən, leytenantlardan, hətta kapitanlardan hələ o vaxtdan çox-çox irəlidi olduğumu bildiyindən o, bu mübarizədən çəkilib; çünki mənim arxamda cılız yamsılama, uğunun ikinci dərəcəli kölgəsi olmaq istəmirdi: «Kölgə yox, həqiqi olmaq istəyirmiş». O, bunları danışanda mənim məşinimə çox da oxşamadığını yavaş-yavaş başa düşdüyüm «Şevrolet»-inin pəncərələrindən İstanbulun boşalan küçələrinə tamaşa eləyir, aradabir nəzərlərimi iki oturmaq arasında eyni vəziyyətdə qumıldanmadan duran qıçlarıma, dizlərimizə çevirdim.

Daha sonra təsadüfün hesablarında heç bir yeri olmadığını dedi. Yoxsul millətimizin qırx il sonra bir diktatora da boyun əyəcəyini, İstanbulu ona təhvil verəcəyini, həmin diktatorun bizim yaşlarımızda hərbiç olacağını onda təxmin etmək üçün kahin olmağa ehtiyac yoxmuş; o hərbiçinin «mən» olacağım nəticəsini çıxarmaq üçün də. Beləcə, hələ Hərbiyyəyə olanda adı mülahizəylə bütün gələcəyi gözəlçilərinin qabağında peyda olmuşdu; ya mən Prezident paşa olacağam, gələcəyini kabussayaq İstanbulunda hamı kimi həqiqətə əhəmiyyətsizlik arasında, indiki zamanın əzabvericiliyi ilə keçmiş və gələcəyini xəyalları arasında gedib-gələn yarı kabussayaq kölgə olacaqmış, ya da heç olmazsa, bütün həyatını həqiqi olmağın yeni yolunu axtarmağa həsr edəcəkmış. Həmin yolu tapmaq üçün ordudan kənarlaşdırılacaq qədər böyük, amma həmişə yuxılamayacaq qədər kiçik günah işlətdiyini, Hərbiyyə komandirinin palatının geyinib gecə növbətçiləri təftiş eləyəndə yaxalanmağı bacardığını danışanda bu diqqəti çəkməyən şagirdi ilk dəfə xatırladım. Məktəbdən qovulandan sonra dərhal ticarətə girib, «Bizim ölkədə

varlanmağın ən asan şey olduğunu hamı bilir!» – qürurla dilləndi. Bunun müqabilində bu qədər çox yoxsulumuzun olmasının səbəbisi adamlarımıza bütün həyatları boyu varlı olmağın yox, yoxsul olmağın öyrədilməsiymiş. Susandan sonra əlavə elədi: «Həqiqi olmağı ona, beləcə, mən öyrətmişəm!» «Sən! – sözü vurğulayıb dedi. – İllərlə gözəyəndən sonra məndən daha az həqiqi olduğumu bu axşam heyrlə gördüyüm sən! Yazıq kəndli!»

Uzun, çox uzun süket çökdü. Yəvərimin əsi Kayseri kəndlisi paltar kimi öyünə-öyünə qaydaya saldığı paltarda gülünclə olmaqdan çox, həqiqi olduğumu, heç də istəmədiyim tərzdə yuxunun parçası halına salındığımı hiss etdirdim. Eyni süketdə bu yuxunun, məşinin pəncərələrindən ağır çökülmüş film kimi, axan qaranlıq İstanbul görüntüləri ilə qurulduğunu da başa düşdüm: boş küçələr, səkilər, kimsəsiz meydanlar; qadağan saatım yenə çatmış, şəhər sanki boşalmışdı.

Artıq mağrur sinif yoldaşımın məna göstərdiyi şeyin, mənim yaratdığım bu yuxunun şəhərdən başqa bir şey olmadığını da bilir-dim: iri sarı ağaclarının altında kiçik bütöün itmiş taxta evlərin arasında, qəbiristanlıqlarla birləşib yuxular ölkəsinin kəndinə çatmış ucqar məhəllələrdən keçdik. Bir-biriləriylə boğuşan it sürülərinin ixtiyarına verilmiş daş döşəli yoxuşlardan endik, küçə lampalarının işıqlandırmaqdan çox, qaraltdığı sərt yoxuşları çıxdıq. Yuxulardan başqa bir yerdə görə bilməyəcəyimi güman etdiyim kör çəşməli, uçqu divarlı, sırtıq becalı kabus küçələrdən keçəndə qaranlığın içində nağıl divləri kimi yatan camelərə qəribə qorxuyla tamaşa eləyəndə yalnız sarayında yox, bütün İstanbulda vaxtın dayan-dığına məni inandıran, hovuzları qurumuş, heykəlləri unudulmuş, saatları dayanmış meydanlardan keçəndə oxşarımın öyünə-öyünə danışdığı ticarət uğunlarını da, içəndə olduğumu vəziyyətə uyğun olduğuna görə danışdığı əhvalatları da (arvadımı aşıyığıyla yaxalayan qoca çobanın rəvayəti ilə Harun Ər-Rəşidin «Mən bir gecə»nin birində itdiyi barədə əhvalat da) dinləmədim. Mənim və sənəin soya-

dını daşıyan prospekt sabaha yaxın o biri bütün prospektlər, küçələr, meydanlar kimi gerçəklikdən çox yuxunun davamıydı.

Mövlananın «rəsm yarışı hekayəsi» dediyi yuxunu danışdı ki, səhərə yaxın bu özünü bəyənmiş adamın buraxıldığını bildirən elanı, gecə küçəyə çıxmaq qadağasının ləğv olunduğunu, sənə orada, qərbi dostlarımızın gizli səbəbini soruşduqları o məlumatı qələmə alıb radiolarda elan etdirdim. Yuxusuz gecədən sonra yatağında yatmağa çalışanda gecə boş meydanların dolacağını, dayanmış satların qumıldayacağını, tum çirtılan qəhvəxanalarda, körpülərdə, kinoteatr qapılarında xəyallardan, yuxulardan daha real həyat başla-yacağını təsəvvür etdim. Xəyallarım nə qədər gerçəkləşdi, İstanbul mənim həqiqi ola biləcəyim xəritəyə çevrildi, bilmirəm, amma azadlığın, həmişəki kimi, yuxulardan çox, düşmənlərimə ilham verdiyini yavrlarımdan başa düşürdüm. Yenə çayxanalarda, hotel otaqlarında, körpü altlarında toplanıb əleyhihissə işlər görməyə başlayıblar; indidən kəmfürsətlər gəcəyarılar saray divarlarını mənası açılmayan şifrlə yazılarla doldururlarmış; amma bunların əhəmiyyəti yoxdu: artıq padşahların paltarını dəyişib xalq arasında qarışdığı dövrlər çox geridə, ancaq kitablarda qaldı.

Keçənlərdə həmin kitabların birində, Hammerin «Osmanlı tarixində Yavuz Sultan Səlimin şahzadə olduğu vaxt paltarını dəyişib Təbrizə gətirdiyini oxudum. Çox gözəl şahmat oynadığından şöhrəti yayılır, şahmat maraqlısı Şah İsmayıl tərəfindən dəvət paltarındakı həmin cavan saraya oyuna çağırılır. Uzun çəkən oyundan sonra Yavuz onu məğlub edir. Fikirləşdim, görəsən, onu məğlub edən adamın dəvət yox, Çaldıran səfərində Təbrizi əlindən alacaq Osmanlı imperatoru Yavuz Sultan Səlim olduğunu Şah İsmayıl illər keçəndən sonra başa düşəndə oynadıqları oyunun gedişlərini xatırlayıbmı? Məğrur oxşarım oyunumuzun bütün gedişlərini xatırlayırdı. Üstəlik də «Kinq ənd Pəun» adlı şahmat jurnalının abunəsi, yaqın, başa çatıb, artıq yollarımlar: səfərəmə sənin hesabına pul yollayram ki, məğlub ola.

DOQQUZUNCU FƏSİL KƏŞF-ÜL ƏSRAR

«Üzünün mətnini şərh edər oxunan fəsil-ü bab»

Niyazi Misri¹

«Əsrar-i-hüruflər və sirrini itməsi»nin üçüncü fəslini oxumağa başlamazdan əvvəl Qalib özünə tünd qəhvə hazırladı. Yuxusunu qaçıran deyə ayaqyoluna gedib soyuq suyla üzünü yaxaladı, amma özünü saxladı, güzgüdə sifətində heç baxmadı. Qəhvə fincanıyla Cəlalın iş mənasının arxasında oturdanda onun müddətdən bəri hallını gözələnən riyaziyyat məsələsini həll etməyə hazırlanmış lisey şagirdi kimi həvəsliyi.

F.M.Üçüncüyə görə, bütün Şərqi xilas edəcək Mehdinin zühurunun Anadoludan, türk torpağından gözənlidiyi günlərdə türkcənin 1928-ci ildən sonra dilə gəldiyi iyirmi doqquz latın hərfinin insan sifətindəki xətlərlə əsaslandırılması itən sirrini yenidən kəşfi üçün atılacaq ilk addım idi. Beləcə, unudulmuş hüruflər risalələrindən, bəxtəşi nəfəslərindən, Anadolu xalq rəsmlərindən, sırf hürufləri kəndlərdəki kabussayaq qalıqlardan, təkkə divarlarına, paşa mülklərinə çəkilmiş fiqurlardan, minlərlə xətt lövhəsindən yola çıxıb ərəbcə-farscadan türkcəyə tərcümə edilməsi məqamında bəzi səslərin hansı «dəyər»ə uğradığını misallarıyla göstərmiş, sonra həmin hərfləri bir-bir bəzi adamların şəkillərində insanı qorxudan qətiyyətlə tapıb işarələmişdi. Müəllifin sifətlərindəki açıq-aydın mənası oxumaq üçün üzərində latın hərflərini görməyə belə ehtiyac olmadığını bildirdiyi həmin adamların şəkillərinə baxanda Qalib Cəlalın şkafindan çıxardığı şəkillərə nəzər salan vaxt hiss etdiyi diksintini duydu. Altlarında Fəzlullah, iki xəlifəsi, «miniatürdən surətli çıxarılmış Mövlana portretini», «Olimpiya medalı güləşçimiz

¹ Niyazi Misri (1617 – 1693) – türk mistik şairi

Hamit Kaplan» olduğu yazını pis klişeli şakillərlə dolu səhifələri çevirəndən sonra Cəlalın 1950-ci illərin axırlarında çəkilmiş bir şakillə üz-üzə gələndə qorxdı. O birilərində olduğu kimi, həmin şəklin üzərinə də necə yerləşdirib çəkildikləri oxlarla göstərilən bəzi hərflər işarələnməmişdi. Cəlalın otuz beş yaşlarında çəkilmiş bu şakildə F.M.Üçüncü burunda U hərfini, gözlərinin qırağında Z hərflərini, sifətin hamısında yana yatmış H hərfini görmüşdü. Qalib sürətlə çevirdiyi bir neçə səhifədən sonra bu silsiləyə hürufi şeyxlərinin, məşhur imamların, ölüb o biri dünyanı gələndən sonra geri qayıdanların, Qreta Qarbo, Hemfri Boqart, Edvard G.Robinzon, Betti Devis kimi «sifətləri dərin mənalı» Amerika ulduzlarının, məşhur cəlladların, Cəlalın gənclik çağlarında macəralarını danışdığı bəzi Bayoğlu quldurlarının rəsmlərini, şakillərini əlavə edildiyini gördü. Müəllif daha sonra sifətlərdə işarələyib əsaslandırdığı hər hərfin iki mənası olduğunu söyləyirdi: yazıdakı düz məna ilə sifətdən öyrədilən gizli məna.

Hər hərfin bir qavrayışa işarə edən gizli mənası olduğunu qəbul etdiyimizə görə daha sonra F.M.Üçüncü mülahizə yürüdürdü, bu düzəldilmiş hər sözün ikinci, gizli mənası olması da şərt idi. Eyni şəkildə cümlələrin, abzasların, qisası, bütün yazıların ikinci, gizli mənalı vardı. Amma bu mənalardan da, nəhayət, yenə başqa cümlələrlə, sözlərlə, yəni hərflərlə yazıldığı düşünülə, ikinci mənadən üçüncünün, bir sonrakından daha sonrakının «şərhlə» kəşf ediləcəyi hüdüdsuz gizli mənalı silsiləsi ortaya çıxırdı. Bu biri o birinə, o biri digərinə çıxa-çıxa şəhəri bürüyən sayısız küçələr toruna, hər biri başqa sifətə oxşayan xəritələrə oxşadıla bilərdi. Deməli, sirri öz bildiyi kimi, ələndəki cədvəllə açmağa girişən oxucunun xəritənin küçələri ilə getdikcə sirri kəşf edən, amma kəşf edildikcə daha da yayılan, yayıldıqca da sirri özünün getdiyi küçələrdə, seçdiyi yollar da, çıxdığı yoxuşlarda, öz səfərində, həyatında tapan yolçudan heç bir fərqi yoxdu. Elə gözlənən Xilaskar, «O», ya da Mehdi oxucularının, bədəxtlərin, əhvalat həvəskarlarının sirrin dərinliklərinə bat-

dıqca itdikləri bu nöqtədə «zühur» edəcəkdi. Həyatın, yazının ortasında, xəritələrlə sifətlərin kəsişdiyi nöqtədə, şəhərin, işarələrin içində Mehdiyə lazım işarə alan yolçu (eynilə təsəvvüf yolçusu kimi) ələndəki hərflərlə, şifrlərlə yolunu tapmağa başlayacaqdı. Eynilə küçələrdəki, prospektlərdəki işarə lövhələriylə yolunu tapan yolçu kimi, uşaqsayaq sevinclə F.M.Üçüncü deyirdi. Deməli, məsələn Mehdiyə qoyacağı işarələri həyatda, yazıda görməyi bacarmaq məsələsiydi.

F.M.Üçüncüyə görə, bu məsələni həll etmək üçün biz bu gündən özlümüzlə onun yerinə qoymalı, necə hərəkət edəcəyini əvvəlcədən görməliyik: yəni şahmatçı kimi gələcək gedəcəyi təxmin etməliydik. Bu təxmini birgə etmək istədiyini söylədiyi oxucusundan həmişə, hər vəziyyətdə geniş oxucu kütləsinə müraciət eləyə biləcək bir adamı gözlərinin qabağında canlandırılmalarını xahiş edirdi. «Yeri gəlmişkən, – dərhal arxasınca deyirdi, – köşə yazırını düşünək». Hər gün yazıların bəzələrdə, avtobuslarda, marşrut taksilərdə, qəhvəxana guşələrində, bərbərxanalarda, yurdun dörd tərəfində yüz minlərlə adam tərəfindən oxunan köşə yazarı Mehdiyənin yol göstəricisi çəkilmiş işarələrinə yaya biləcək adama yaxşı nümunəydi. Sirri bilinməyənlər üçün həmin köşə yazarının yazılarının yalnız bir-cə mənası olacaqdı. Görünən, düz mənası. Mehdiyəni gözləyənlər şifrlərdən, formullardan xəbərlənən xalqlara hərflərin ikinci mənalardan başlayıb gizli mənanı da oxuya biləcəkdilər. Sözləyişi, Mehdi yazısına «Bunları özümə qıraqdan tamaşa edəndə düşündürdüm...» kimi cümlə daxil edərsə, adı oxucular bunun görünən mənasının qariböliyini düşündəndə hərflərin sirrindən xəbərlənən olanlar bu cümlənin gözlədikləri xüsusi təbliğ olduğunu dərhal başa düşəcək, əllərindəki şifrlərlə özlərini yeni, lap yeni həyata, yeni səfərə aparacaq macərəyə atılacaqdılar.

Üçüncü fəslin sərlövəsi «Kəşf-ül əsrar»la, deməli, təkcə kitab Şərqi Qərb qarşısında köliyə itələyən sirt düşüncəsinin yenidən kəşf edilməsi yox, Mehdiyənin yazılarında gizlətdiyi bu cümlənin tapılması da izah edilirdi.

F.M.Üçüncü daha sonra Edqar Allan Ponun «Gizli yazılar barədə bir-iki söz» adlı məqaləsində məsləhət görülən şifr formullarını saf-çürük edib gözdən keçirmiş, bunlardan sırası dəyişdirilmiş əlifba üsulunun, Həllac Mənsurun şifrlı məktublarında istifadə etdiyi, Mehdimin yazılarında istifadə edəcəyi üsula ən yaxın olduğunu bildirmiş, birdən-birə kitabın son sətirlərində bu əhəmiyyətli nəticəni elan etmişdi: Bütün şifrlərin, bütün formulların başlanğıc nöqtəsi hər yolçunun öz sifətində oxuyacağı hərfldir. Yola çıxmaq istəyən, yeni aləmi qurmaq istəyən hər kəs əvvəlcə üzündəki hərfli görməliydi. Oxucunun əlində tutduğu bu təvəzökar kitab hərfliyin hər kişinin üzündə necə tapılacağı barədə bələdçidir. Sırra çatacaq şifrlərə, formullarına yalnız giriş edilmişdi. Bunları yazılmasına daxil etmək, təbii ki, yaxında günəş kimi ucalacaq Mehdimin işi olacaqdı.

Qalib «günəş» sözüylə Mövlananın öldürülən sevgilisi Şəmsin adının da işarə edildiyini başa düşəndə oxuyub qurtardığı kitabı atıb güzgüyə baxmaq üçün ayaqyoluna gedirdi. Beynində qeyri-müəyyən yanıb-sənən fikri indi açıq-aşkar qorxuya çevrilmişdi: «Sifətimdəki mənanı Cəlal çoxdan oxuyub!» Qəlbində uşaqlıq, yeniyetməlik çağlarında günah işlədiyi, başqa adama çevrildiyi, sırra bulaşdığına inananda hiss etdiyi, hər şeyin ötüb-keçdiyi ilə, baş verənlərin artıq düzdümlə bilməyəcəyiylə bağlı fəlakət duyğusu vardı. «Artıq mən başqa adam oldum!» Qalib bunu həm oyun oynayan uşaq sayaq, həm də geri dönüşü olmayan yola çıxmış adam kimi fikirləşmişdi.

Saat dördə on iki dəqiqə işləyirdi; binada, şəhərdə ancaq bu vaxt duymaq mümkün olan o səhrəyəci qatı sükut, sükutdan çox sükut duyğusu vardı; çünki bəlkə yaxınlıqdakı qızdırıcı otağın, bəlkə də lap uzaqdakı bələdik gəminin generatorlarından gələn qeyri-müəyyən uğultunu qulaqlarının içində sızılı kimi eşidə bilirdi. Vaxtın çoxdan çatdığını qot eləmişdi, amma yenə də hərəkətə gəlməzdən əvvəl özüni bir az da saxladı.

Beynində üç gündən bəri unutmğa çalışdığı fikir gəldi: əgər yeni yazısını yollamayıbsa, səhədən başlayaraq Cəlalın qəzetdəki köşəsi boş qalacaqdı. Neçə illərdi bir dəfə də olsun yazısız qalmamış o köşəni boş fikirləşmək istəmədi: sanki yeni yazı çıxmısa, Rəyayla Cəlal şəhərdəki gizli bir yerdə aralarında gülüşüb danışa-danışa Qalibi artıq gözləməyəcəkdilər. Şkafdan bəxtəbəxt götürdüyü köhnə köşə yazılarında birini oxuyanda: «Bunu mən də yazmışam!» – fikirləşdi. Əlində artıq resept vardı: yox, bu üç gün əvvəl qəzetdəki yaşlı köşə yazısının resepti deyildi, başqa bir şey idi: «Bütün yazıları, hər şeyini bilirəm, oxudum, oxudum». Son kəlməni, az qala, uca səslə demişdi. Şkafdan bəxtəbəxt götürdüyü başqa bir köşə yazısını oxuyurdu. Amma buna oxumaq da demək olmazdı: sözləri ürəyində səsləndirə-səsləndirə yazının üzərindən keçirdi, amma fikri bəzən sözlərin, hərfliyin baş açmağa çalışdığı ikinci mənalara ilişib qalırdı, əsasən də, oxuduqca Cəlalə daha çox yaxınlaşdığını hiss eləyirdi. Çünki oxumaq başqasının şüurunu ağır-ağır əldə etməkdən başqa nə idi ki?

Artıq güzgünün qabağında durub sifətindəki hərfliyi oxumaq üçün hazır idi. Ayaqyoluna girib güzgüdə üzünə baxdı. Ondan sonra hər şey çox tez oldu.

Çox sonra, aylar keçəndən sonra yenə bu evdə otuz il əvvəl qarşısalınmaz həngərliliklə, sakitcə təqild edən əşyalar arasında masa arxasında yazı yazmaq üçün hər oturanda Qalib güzgüyə baxdığı o anı tez-tez xatırlayacaq, yadına həmişə söz düşəcəkdə: dəhşət. Amma oyun həyəcanıyla güzgüyə baxdığı ilk anda homin sözün oyada biləcəyi qorxunu hiss etmişdi. Əvvəlcə qəlbində boşluq duyğusu, unutanlıq, etinasızlıq duyğusu vardı. Çünki ilk anda çıpaq lampanın işığında güzgüdə gördüyü üzünə qəzetlərdə görə-görə alışdığı baş nazirlərin, kino aktyorlarının üzünə baxan sayaq baxmışdı. Öz sifətinə bir sirri neçə günlərdir arxasınca qaçdığı gizli oyunu açan kimi deyil, geyə-geyə alışdığı köhnə paltonu, ya da adi qış səhərini mənimsəyən tək baxmışdı: qismət duyğu-

sulya ələ keçirdiyi köhnə çətirə görmədən baxan kimi. «O vaxtlar özümə birlikdə yaşamağa o qədər vərmişləmişdim ki, sifətimi görmürdüm», – çox-çox sonralar fikirləşmişdi. Amma bu laqeydlik çox davam etməmişdi. Çünki güzgüdə gördüyü sifətinə neçə gündür baxdığı şəkillərdəki, rəsmlərdəki sifətlərə nəzər salan kimi baxanda dərhal hərfərin kölgələrini seçməyə başlamışdı.

Qarıbəliyini hiss elədiyini ilk şey öz sifətinə üstü yazılı kağız parçasına nəzər salan kimi baxa bilməsiydi, üzünü başqa sifətlərə, gözlərə işarələr verən lövhə tək görə bilməsiydi, amma ilk anda bunun üzərində də çox dayanmamışdı, çünki artıq gözünün, qaşlarının arasında açıq-aydın, peyda olan hərfəri əməlli-başlı seçə bilirdi. Çox keçmədən hərfəri Qalibi onları əvvəllər niyə görmədiyini düşündürəcək qədər aşkar olmuşdular. Gördüyünün şəkillərdəki sifətlərə, işarələnməmiş hərfələrə çox baxmaqdan qaynaqlanan yanılma, göz vərmiş, inamla oynanan yanılma oyununun bir hissəsi olduğunu da düşünmüşdü, amma gözünü güzgüdən qaçırandan sonra hər dəfə yenidən güzgüyə baxanda qoyduğu yerdə hərfəri görürdü. Uşaq jurnallarındakı bir baxışda ağacın budaqları, bir baxışda budaqların arasında gizlənməmiş oğru olan o tapmaca fiqurları kimi hərfəri görünüb-itmirdi; orada Qalibin hər səhər dalğın-dalğın qırxdığı üzün topoqrafiyasında gözəlin, qaşların, üzünə bütün hüruflərin israrla «ol!» yerləşdirdikləri burnun, «üz çəmbəri» adlanan girdə səthəydilər. Sanki artıq çətin olan hərfəri oxumaq deyil, oxuya bilməkdir. Qalib bunu etməyə də çalışmışdı, sifətindəki oseb pozan maskadan qurtulmaq üçün hüruflə rəsmi, ədəbiyyatını neçə gündür nəzərdən keçirəndə, diqqətlə oxuyanda beyninin bir guşəsində həmişə ehtiyatla hazır etdiyi o əlçaldıcı fikri köməyə çağırmış, hərfələrə, sifətlərə əlaqəli hər şeyi gülünç, məcburiyyət, uşaqsayaq hesab eləyən şəkəkliyi hərəkətə gətirmək istəmişdi, amma sifətinin xətləri, qıvrımları artıq o qədər açıq-saçıq şəkildə bəzi hərfələrə işarə eləyirdi ki, güzgünün qarşısından çəkilənməmişdi.

Sonralar «dəhşət» adlandıracağı duyğu da onu elə bu məqamda bürüdü. Amma hər şey elə tez baş vermiş, sifətindəki hərfəri,

hərfərin işarə etdiyi kəlməni elə tez görmüşdü ki, sonralar sifəti üzərində işarələr duran maskaya çevrildiyi üçün mü, yoxsa hərfərin işarə elədiyini mənənin qorxuncuğundanmı dəhşətə gəldiyindən açıq-aydın baş açə bilməyəcəkdi. Hərfəri Qalibin neçə illərdir bildiyi, ancaq unutmaq istədiyini, xatırlayıb, ancaq xatırlamadığını güman etdiyi, öyrəndiyi, ancaq bilmədiyini bir həqiqəti sonralar qələmə almaq istəyəndə tamamilə başqa sözlərlə xatırlaya biləcəyi sirri göstərirdi. Amma onları heç bir şübhəyə yer qoymayacaq aydınlıqla üzündə oxuyar-oxumaz gördüyü şeyi bildiyini, qaşmamalı olduğunu fikirləşdiyini kimi, hər şeyin adı, anlaşılan olduğunu da fikirləşmişdi. Bolkə də sonralar «dəhşət» adlandıracağı şey ağılı fəvqəladə parıltısıyla masanın üstündəki zərif çay fincanını ağılalməz bir şey kimi qavradığı vaxtlarda gözün eyni fincanı əvvəldən olduğu sayə görməsindəki qorxuducu cəhət kimi bu adı, açıq həqiqətin həyrətamizliyidi.

Sifətindəki hərfərin işarə etdiyi şeyin yanılma yox, həqiqət olduğu qərarına gələndə Qalib güzgünün qarşısından çəkilib dəhlizə çıxdı. Sonralar «dəhşət» adlandıracağı şeyin surətinin maskaya, başqasının sifətinə, işarə lövhəsinə çevrilməsindən çox, həmin lövhənin göstərdiyi şeylə əlaqəli olduğunu artıq sezməmişdi. Çünki, nəhayət, gözəl oyunun qaydalarına görə, bu hərfəri həminin üzündə vardı. Buna o qədər əmin idi ki, bunu təsəkinlik kimi də sayə bilirdi, amma dəhlizdəki şəkafin rəflərinə baxanda ürəyi elə bərk ağrıdı, Rəyayla Cəlalədən ötrü elə dərindən ki, ayaq üstə durmağa çətinlik çəkdi. Sanki bədəni də, ruhu da onu işləmədiyini günahlırla tək qoyub gedirdi; sanki bütün şüurunda yalnız məğlubiyyətin, süqutun sirri vardı, sanki həminin unutmaq istəyib xoşbəxtliklə unuduğu, tarixin, sirrin bütün kədəri, xatirəsi öz yaddaşına, öz çiyinlərinə qalmışdı.

Daha sonralar, güzgüyə baxandan sonra üç-beş dəqiqə ərzində – çünki hər şey çox tez baş vermişdi – nələr etdiyini hər dəfə xatırlamaq istəyəndə, «dəhşət»in içində girəndən sonra nəfəs almaqda

çətinlik çəkəndə qaranlıqda qoyduğu güzgüdən uzaqlaşmaq istəyə-
istəyə alnında soyuq tor damcıları yığıla-yığıla dohlizdəki şkafla
evin aralıqna baxan pəncərələr arasında keçirdiyi o dəqiqəni xatırla-
yacaqdı. Bir anlığa təzədən güzgünün qabağında durub, yaranın
üstünü örtən qabığı qazıyan kimi, sifətindəki o nazik maskanı çəkib
çıxara biləcəyini təsəvvür elədi, altından çıxacaq sifətdəki hərləri
eynilə o adı küçələrdə, adı divar elanlarında, sellofan torbalarda gör-
düyü, ancaq oxumadığı hərlər, işarələr kimi oxumayacağını güman
edirdi. Ağrını unutmaq üçün şkaflardan götürüldüyü bir yazını oxuma-
ğa başladı, amma artıq hər şeyi bilirdi, Cəlalın yazdığı hər şeyi bil-
lirdi, elə bil özü yazmışdı. Sonralar tez-tez eləcəyəyi kimi, kor ol-
duğunu, ya da göz bəbəklərinin yerini marmardan dəşiklərin, ağzı-
nın yerini fırın ağzının, burnunun yerini paslanmış soba dəşiklərinin
tutduğunu təsəvvüründə canlandırır. Hər dəfə sifətini düşünəndə
gözlərinin qabağına peyda olan hərləri Cəlalın gördüyünü, bir gün
özünün də görəcəyindən xəbərdar olduğunu, bütün bu oyuna birgə
girdiklərini başa düşürdü, amma bunları həmin ilk dəqiqədə açıq-
saçığ düşüncə-düşüncədən sonralar o qədər əmin ol ma-
yacaqdı. Elə bil ağlamaq istəyib ağlamırdı, nəfəs almaqda çətinlik
çəkirdi; boğazından qabağına ala bilmədiyi ağrı iniltisi çıxdı; əli öz-
özünə pəncərənin dəstəyində uzandı; ora, evin aralıqna, «qaranlıq»
adlanan o yerdə, bir vaxtlar quyunun olduğu yerdə baxmaq istəyirdi.
Kim olduğunu bilmədiyi bir adamı uşağ kimi təqlid elədiyini duydu.

Pəncərəni açmış, bədənini qaranlığa uzatmış, dirsəkləriylə çər-
çivəyə söykənib üzünü evin aralıqının o dibişz quyusuna uzat-
mışdı: oradan pis iy, əlli ildən artıq müddətdən bəri yığılmış
göyərçin nəcisinin, atılmış xırım-xırda şeylərin, evin çirkinin, şəhər
tüstülərinin, pəlçığın, qatranın, ümidsizliyin iyi gəlirdi. Unutmaq
istədikləri şeyləri bura atardılar. Boşluğun geri qayıtmaq müm-
kün olmayan qaranlığına, evdə bir vaxtlar yaşayanların yaddaş-
larında artıq çöküntüsü belə qalmamış o xatirələrin içində, Cəlalın
illərlə sabırla hördüyü, köhnə şeirin quyu, sirr, qorxu motivləri ilə

bəzədiyi bu zülmətin içində atılmaq istəyirdi, amma sərxoş kimi xatırlamağa
çalışa-çalışa yalnız qaranlığa baxdı. Rəyayla bu evdə keçirdikləri uşaqlıq illərinin xatirələri bu qoxuyla yaxından bağ-
lıydı, bir vaxtlar özü olan o saf uşağ da, yaxşı niyyətli cavan oğ-
lan, arvadıyla xoşbəxt olan or, sirdən qırağda yaşayan sadə vətəndaş
da bu iydən düzəldilmişdi. Ürəyində Cəlal və Rəyayla birgə olmaq
istəyi elə püşkürdü ki, qışırmaq istədi; sanki yuxuda olacağı kimi
göstərilə-göstərilə, bədəninin yarısı ondan qoparılıb uzaq, qaranlıq
bir yerdə aparılırdı, ancaq səs-küy qaldırıb qışırırsa, bu tələdən çıxma
bilirdi. Amma yalnız soyuq qış gecəsinin, qarın rütubətli soyuğunu
üzündə hiss edə-eda dibişz qaranlığa baxdı. Üzünü qaranlığın dibi
görünməyən quyusuna doğru tutduqca içində neçə günlərdir təkca
gəzdirdiyi ağrının bölüşüldüyünü, dəhşətli olanın aydınlaşdığını,
daha sonra məğlubiyyətin, səfalətin, süqutun sirri adlandıracağı şey-
yin xeyli əvvəldən, eynilə Cəlalın bütün təfərrüatlarıyla hazırlayıb
bu tələyə çəkdiyi öz həyatı kimi, aşkara çıxdığını hiss edirdi. Orada
qaranlığa baxan pəncərədən qurşağacan sallanıb, aşağı – bir vaxtlar
dibişz quyunun olduğu yerdə uzun-uzadı baxdı. Sifətində, boynun-
da, alnında sərt soyuğu əməlli-başlı hiss edəndən xeyli sonra içəri
çəkilib pəncərəni bağladı.

Ondan sonrası açıq, dərkolunan, aydın idi. Ondən sonra gün işi-
dayana qədər etdiklərini xeyli sonra xatırlayanda gördüyü hər işi
məntiqli, lazımlı, yerində sayacaq, o işləri görəndə duyduğu açıqlıq-
ya, aydınlığa da xatırlıyacaqdı. Qonaq otağına keçib özünü kreslo-
lardan birinə yığıb dincəldi. Cəlalın masasının üstünü qaydaya saldı,
kağızları, qəzet kəsiklərini, şəkilləri bir-bir qutularına, qutuları da
şkafladakı yerlərinə qoydu. Yalnız iki gündən bəri bu evdə özünün də-
ğətdiqlərini yox, daha əvvəl Cəlalın da pintiliklə ora-bura atdığı şey-
şüyü yığıdı, dolu külqabılları boşaltdı, stəkanları, fincanları yudu,
pəncərələri azacıq açıb evin havasını dəyişdi. Üzünü yudu, özünə
bir tünd qəhvə də hazırladı, boşaltdıb təmizlədiyi iş masasının üstünə
Cəlalın köhnə, ağır «Remington» yazı makinasını qoyub oturdu.

Colalın neçə illərdir istifadə elədiyi yazı kağızları siyirməyəydi, çıxarıb makinaya vərəq taxdı, dərhal da yazmağa başladı.

İki saata yaxın müddət ərzində masa arxasından qalxmadan yazdı. Hər şeyin öz yerini tapdığını hiss edib, təmiz, boş kağızın verdiyi həyəcanla yazırdı. Makinanın köhnə, tanış musiqini xatırlada-xatırlada hərəkət eləyən dillərini vurdurca, yazdıqlarını keyli əvvəldən bilib-fikirləşdiyini başa düşürdü. Bəlkə aradabir sürətini azaltmalı, lazımlı bir sözü daxil etmək üçün bir anlığa düşünməli olurdu, amma Colalın dediyi kimi, «çətinlik çəkmədən», özünü sözlərin, düşüncələrin axarına buraxıb yazırdı.

İlk yazıya «Güzgüyü baxdım və üzümü oxudum» sözləriylə, ikinciyə «Yuxumda, nəhayət, neçə illərdir çevrilmək istədiyim adam olduğumu gördüm» cümləsiylə, üçüncüyə köhnə Bəyoglu əhvalatlarından söz açmaqla başladı. Bu yazıları birincidən də asan, daha da dərin ağrıyla, ümidlə yazdı. Yazıların Colalın köşəsinə lap istədiyi, gözlədiyi kimi çatacağına əminiydi. Orta məktəb, lisey illərində məktəb dəftərlərinin son səhifələrində Colalın min dəfələrlə təqild elədiyi imzasiyla üç yazını imzaladı.

Gün çıxandan sonra qıraqlarına vurulan tənəklərin gurultusuyla zibil maşını keçəndə Qalib Colalın F.M.Üçüncünün kitabındakı şəklini nəzərdən keçirdi. O biri səhifələrdəki silinmiş, solğun şəkillərdən birinin altında kim olduğu yazılmamışdı, kitabın müəllifinin o olduğunu fikirləşdi. F.M.Üçüncünün əsərinin əvvəlində verdiyi həyat hekayəsini diqqətlə oxudu; 1962-ci ildə uğursuz hərbi çevriliş cəhdinə qarşıda neçə yaşında ola biləcəyini hesabladı. Təyinatla Anadoluya ilk dəfə gedəndə, deməli, leytenant rütbəsinə olanda Hamit Kaplanın gənclik çağlarındakı gülüşlərinə baxdığına görə, yaqın, Colal yaşlarındaydı. Qalib Hərb məktəbi illiklərindən 1944, 45 və 46-cı illərin məzunlarını təzədən nəzərdən keçirdi. «Kaşf-ül Əsrar»dakı şəxsiyyəti qeyri-müəyyən sifətin gəncliyi ola biləcək bir neçə sifətlə qarşılaşdı, amma kitabdakı şəkildə ən aşkar

xüsusiyyət, balqabağa oxşayan baş gənclərin şəkillərində zabit furaqasıyla örtülmüşdü.

Saat səkkiz tamamda Qalib əynində paltosu, pencəyinin qoltuq cibində qatlanmış üç yazı, işə gedən tələskən ailə başçısı kimi, sürətlə «Şəhriqəlb» binasının qapısından çıxıb üzübüz səkiyə keçdi. Kimsə görməmişdi, ya da görün arxasınca səslənməmişdi. Hava açıq, göy qış mavisiydi; səkilər qar, buz, palçıqla örtülüydü. Uşaq-lıq çağlarından hər səhər babanın üzünü qırmağa gələn, daha sonrakı illərdə də Colalla birgə getdikləri Venüs bərbərinin pasajına girib Colalın mənzilinin açarlarını ən axırdakı dükana, açarçının yanına qoydu. Tindəki qəzətsatandan «Milliyyət» aldı. Bəzi səhərlər Colalın səhər yeməyi yediyi «Sütiş» aşxanasına girib ilıq yumurta, qaymaq, bal və çay sifariş etdi. Səhər yeməyini yeyəndə, Colalın köşə yazısını oxuyanda, Röyanın oxuduğu detektiv romanların qəhrəmanlarının da bir çox dəlil-sübutun içində mənalı əhvalat daxil eləməyi bacarana özlərini indi onun özünü hiss etdiyi kimi hiss etməli olduqlarını fikirləşdi. İndi ona elə gəlirdi, sirri açacaq mənalı açarlar tapandan sonra həmin açarlarla yeni qapılar açacaq detektivdi.

Colalın qəzətdəki yazısı sənbə günü Qalibin ehtiyat yazılar qovluğunda gördüyü son yazıydı, bütün o yazılar kimi də əvvəllər də çap olunmuşdu, amma Qalib hərlərin ikinci mənasını açmağa belə girişmədi. Səhər yeməyini yeyəndən sonra marşrut taksi növbəsinə gözləyəndə fikrinə bir vaxtlar olduğu adam, o adamın yaxın müddətə qədər yaşadığı həyat gəldi: səhərlər mikroavtobusda qəzet oxuyurdu, axşam evə qayıdacağı vaxtı fikirləşirdi, evdə, yataqda yatan arvadını təəvvüründə canlandırırdı. Gözlərinin qıraqlarında yaş yığılırdı.

Mikroavtobus Dolmabağca sarayının qabağında keçəndə: «Deməli, dünyanın təpədən-dırnağa dayışdığına inanması üçün, – Qalib fikirləşdi, – insanın özünün başqa adam olduğunu dərk etməsi bas edirmiş». Mikroavtobusun pəncərələrindən tamaşa elədiyi

əvvəldən tanıdığı İstanbul yox, sirrini yeni başa düşdüyi, sonralar haqqında yazacağı başqa bir İstanbuldu.

Redaksiyada redaktor «xidmət şefləri»ə iclasdaydılar. Qalib qapısını taqıldadıb bir az gözləyəndən sonra Cəlalın otağına girdi. İçəridə, masanın üstündə, əşyalarda Qalibin son gəlişindən bəri heç bir dəyişiklik olmamışdı. Cəlalın masasının arxasında oturub tələsik siyirmələrini yoxladı. Köhnə açılış ziyafəti dəvətnamələri, sol, sağ təmayüllü siyasi fraksiyalardan yollanmış bildirişlər, keçən dəfə gələndə gördüyü qəzet kəşikləri, düymələr, qalstuk, qol saati, boş mürokkəb şüşələri, dərmanlar, ötən dəfə diqqət yetirmədiyi qara eynək... Qara eynəyi gözüne taxıb Cəlalın otağından çıxdı. Redaksiyanın geniş otağına girəndə mübahisəni xoşlayan yazar Neşatinin masası arxasında işlədiyini gördü. Düz bəyüründəki, keçən dəfə gələndə məqazin yazarının oturduğu stul boş idi. Qalib ora keçib oturdu. Bir müddət sonra qocadan soruşdu: «Məni xatırladınız mı?»

«Xatırladım! Siz də mənim yaddaş bağçamda bir çiçəksiniz», – Neşati başını oxuduğundan qaldırmadan dilləndi. «Yaddaş – bağcadır, kimin sözüdür bu?»

«Cəlal Salikin».

«Xeyr, Bottfolionun, – qoca köşə yazarı başını qaldıranda dedi, – İbn Zərhaninin klassik tərcüməsindəndir. Cəlal Salik ondan həmişəki kimi istifadə eləyirmiş. Sizin onun qara eynəyini taxdığınız kimi».

«Eynək mənimdir», – Qalib dilləndi.

«Deməli, insanlar kimi eynəklər də cüt yarırlar. Verin, bir baxım».

Qalib eynəyi çıxarıb verdi. Qoca bir anlığa gözdən keçirəndən sonra qara eynəyi səliqəylə gözüne taxanda Cəlalın yazılarında söz açdığı 1950-ci illərin əfsanəvi quldurlarından birinə – «Kadillak»ıyla itən kazino, fahişəxana, pavilyon sahibinə oxşadı. Sirlə təbəssümlə Qalibə sarı çevrildi.

«Elə-bələ, aradabir dünyaya bir başqasının gözləriylə baxmağı bacarmalısan, deyiblər. Adam məhz onda dünyanın, insanların sirrini qavramağa başlayarmış. Başa düşdünüz mü bu kimin sözüdür?»

«F.M.Üçüncünün», – Qalib dedi.

«Heç dəxli yoxdur. O yalnız axmağın biridir, – qoca dilləndi. – Miskin, qarib dəstəsindəndir... Son onun adını kimdən eşitmisən?»

«Cəlal mənə bu adın uzun illər istifadə elədiyi qondarma adlardan biri olduğunu demişdi».

«Deməli, insan əməlli-başlı bezəndə yalnız öz keçmişini, yazılarını inkar etməklə qalmır, başqalarını da özü kimi xatırlayır. Amma güman etməm ki, bizim açaqqöz Cəlal əfəndimiz bu qədər bezsin. Bir hesabı var, bilə-bilə yalan deyib. F.M.Üçüncü qanıqla, canıyla həqiqətən yaşamış adamdır. İyirmi beş il əvvəl qəzetimizə sığdırdığı oxucu məktubu yollayan zabitdir. Məktubların bir-ikisi ayıb olmasın deyər oxucu sütununda çap olunurdu, sanki ştatda olan yazar kimi hər gün nümayişkarana redaksiyaya gəlib-getməyə başladı. Qəfildən ayağı kəsildi, iyirmi il ortada görünmədi. Bir həftə əvvəl yenə işim-işim işildəyən başıyla peyda oldu, son demə, redaksiyaya məni görməyə gəlibmiş, yazılarına heyranmış. Kədərliydi, əlamətlərin aşkara çıxdığını deyirdi».

«Hansı əlamətlər?»

«Gizlətmə, bilirəm, bilirəm. Yoxsa Cəlal heç danışmırmı? Son demə, vaxt tamamdır, əlamətlər üzə çıxdı, di əməllərinizi küçəyə çıxarın: qiyamət, inqilab, Şərqi qurtuluşu-filan?»

«Əvvəlki gün Cəlalə bu barədə sizin qulağınızı cingildətdik».

«Gizləndiyi yer haradır?»

«Unutdum».

«İçəridə yazı işləriylə bağlı yığışblar, – qoca köşə yazarı dilləndi. – Yeni yazı vermədiyinə görə sənəin Cəlal əməni artıq bayıra atacaqlar. Ona de, onun köşəsində, ikinci səhifədə yazmağı mənə təklif edəcəklər, amma boyun qaçıracağam».

«Ondan qabaqkı gün, 1960-cı illərin əvvəllərində birlikdə qarışdığınız o hərbi çevrilişdən danışanda Cəlal da sizdən həmişə sevgiyə söz açırdı».

«Yalandır. Çevrilişə xəyanət etdiyindən o, mənə də, hamımıza da nifrət edir», – qoca köşə yazarı dilləndi. Heç yadırgamadığı qara eynəklə artıq köhnə Bəyoğlu qanqsterlərindən çox «ustada» oxşamışdı. «Çevriliş satdı. Təbii ki, sənə bunları da deməyib, hər şeyi özünün təşkil etdiyini deyib, amma həmişəki kimi sənin Cəlal əmin hadisələrə yalnız uğura hamı inanmağa başlayanda qoşuldu. Ondan əvvəl Anadolunun hər tərəfinə dağılan o oxucu şəkəkəsi qurulanda, piramidalar, minarələr, mason rəmzləri, təpəgözlər, sirlə pərgarlar, kərtənkələ şəkülləri, Səlcuqlu qübbələri, işarəli ağ rus kağız pulları, qurd başları əldən-ələ gəzəndə Cəlal yalnız artist şəkli toplayan uşaqlar kimi oxucularının şəküllərini yığırdı. Bir gün manekenlər evi əhvalatını icad elədi, başqa bir gün qaranlıq gecələrdə onu dar küçələrdə izləyən «gözüvən söz açmağa başladı. Başa düşdük ki, o da bizə qoşulmaq istəyir, razı olduq. Deyirdik, sütunlarını mübarizəyə açar, hərbiçilərin bəzilərini də bəlkə o sürükləyər, deyirdik. Amma nə sürükləmək! Həmin məqamlarda ətrafda bir yığın dəli, fırtıldaçı sənin F.M. Üçüncü tipindən adam vardı: əvvəlcə dərhal onları üstələdi. Sonra şifrlərindən, formullarından, hərf oyunlarından istifadə elədiyi başqa şübhəli dəstəyə əlaqə qurdu. Hər birini yeni qələbə saydıyı bu əlaqələrdən sonra bizim yanımıza gələr, inqilab günündən sonra oturacağı kresloyla barədə alver eləyər. Alver qüvvəsini artırmaq üçün həmin məqamlar bəzi təriqət qalıqlarıyla, Mehdiyəni gözləyənlərlə, ya da Fransada, Portuqaliyada vaxt keçirən Osmanlı şahzadələrindən xəbər aldıklarını söyləyənlərlə görüşdüyünü iddia etdi: xəyalı adamlardan sonralar bizə göstərəcəyi məktublar aldığını, evində onu ziyarət etməyə gələn paşa, ya da şeyx nəvələrinin ona sirlərlə dolu əlyazmalar, vəsiyyətlər verdiklərini, gecəyarılar qəribə adamların redaksiyaya onu görməyə gəldiklərini iddia elədi. Həmin adamların hamısını özü uydurmuşdu. Eyni günlərdə, hələ fransızca əməlli-başlı danışa bilməyən bu adam, inqilabdan sonra Xarici İşlər Naziri olacağı şeyiəsini də yaydığından dedim, çox yuxarıdan getmə. Həmin məqamlarda yazılarında əfsanəvi bir şübhəli adamın vəsiyyəti dediyi bir yığın əhvalatlardan

söz açıq, tariximizlə əlaqədar məlum olmayan həqiqəti aşkara çıxaracaq hiylənin peyğəmbərləri, mehdilər, qiyamat laqırtılarıyla dolu səfəhləmələrini qələmə alırdı. Oturdum, İbn Zərhanini, Bottfolionu da əhatə eləyib köşəmdə həqiqətləri göstərən yazı yazdım. Qorxamış! Dərhal bizdən aralanıb o kiçir qruplara qoşuldu. Gənc zabitlərlə daha sıx əlaqəsi olan yeni dostlarına mənim xəyal adlandırdığım adamların başlarına gələnləri sübut etmək üçün gecələr paltarını dəyişdirib qəhrəmanlarının cildinə girdiyini danışır. Bəyoğlunda bir gecə kinoteatrın qapısında Mehdi, ya da Fateh Sultan Mehmet kimi görünüb, filmin başlanmasını gözləyən heyətlənmiş izdihama bütün millətin görkəminə dəyişdirib başqa həyatlara girməli olduğunu vəzə edirmiş: Amerikə filmləri də yerli filmlər qədər ümidsizmiş: onları artıq təqdim etmək şansızmış belə yox imiş. Kinoteatrdakı izdihama Yaşılçam küçəsindəki prodüserlər əleyhinə qaldırmaq, arxasınca aparmaq istəyib. Yalnız yazılarında tez-tez söz açdığı ucqar məhəllələrdəki uçuq-sökük taxta evlərdə, İstanbul paçlıq küçələrində yaşayan «səfil kiçir burjualar» yox, bütün türk milləti, indi olduğu kimi, o məqamlarda da «Xilaskar» gözləyirdi. Hərbi çevriliş olsa, çöyrəyin ucuzlaşacağına, günahkarlara işgəncə verilə, cənnətin qapılarının açılacağına həmişəki səmimiyyətlə, ümidlə inanırdılar. Amma onun hamını özünə bağlamaq marağı üzündən, acgözlüyündən qiyamçı dəstələr bir-birinə hücum etdi, hərbi qiyam yətdi, yola çıxan tanklar gecə radio evinə geri qayıdıb kazarmalarına getdilər. Notica: gördüyün kimi, hələ sürünürük, avropalılardan utanmışımız üçün də aradabir səs veririk ki, xarici jurnalistlər gələndə artıq onlara oxşadığımızı könül rahatlığıyla deyə bilək. Bu, o demək deyil ki, ümidsizlik, heç bir qurtuluş yolu yoxdur. Bir qurtuluş yolu var. İngilis televiziyaya əməkdaşları Cəlal əfəndiyə yox, mənimlə danışmaq istəyəydilər, onlara Şərqi, daha on min illərlə xoşbəxtəsinə necə Şərqi kimi qala biləcəyinin sirlərini başa salardım. Qalib bəy, oğlum, əmin oğlu Cəlal bəy şikəst, kədərli adamdır. Bizim özümüzə ola bilməyimiz üçün onun elədiyi kimi, qərdərblərində parıqlar, taxma saqqallar, tarixi geyimlər, qəribə paltarlar

saxlamağımıza heç ehtiyac yoxdur. I Mahmud hər aqşam paltarını dəyişirdi, amma nə geyərdi, bilirsənmi? Padşah sarığının əvəzinə fas, bir də əsa; vassalam! Elə Cəlal kimi hər gecə saatlarla makiyaj etməyə, dəbdəbəli qarıba paltarlar, ya da cırıq-cırdır dilañçı şiltələri tapmağa heç ehtiyac yoxdur. Bizim dünyamız bütöv dünyadır, parçalanmış dünya deyil. Bu aləmin içində başqa aləm də var, amma qəriblərin dünyasında olduğu kimi, bu görüntülərin, dekorasiyanın arxasındakı gizli dünya deyil ki, örtükləri götürəndə arxasındakı həqiqəti qələbəylə görək. Bizim alçaq təvəzökar aləminiz hər yerdədir, bir mərkəzi yoxdur, xəritələrdə tapılmaz. Amma bizim sirrimiz də elə budur; çünki bunu qavramaq çox-çox çətinidir. Əzab-əziyyət tələb eləyir. Soruşuram, özünün sirrini axtardığı bütün aləm, bütün aləmin də sirri axtaran öz olduğunu bilən neçə cəsarətlimiz var? İnsan ancaq bu kamala çatanda bir başqasının yerinə keçməyə, paltarını dəyişməyə layiq olar. Cəlal əminlə bölüşdüyüm birçə duyğu var: mənim də onun kimi, nə özləri, nə başqa adam olmağı bacaran bizim o zavallı kino ulduzlarımıza yazığım gəlir. Üstəlik həmin ulduzlarda özlərini görən millətimizə daha da çox yazığım gəlir. Bu millət, hətta bütün Şərqi xilas ola bilirdi, amma sən Cəlal əmin, əminin oğlu onu öz ehtirasları üçün satdı. İndi öz əsərindən qorxub, şkaflarda gizlətdiyi qarıba qiyafələrlə birgə bütöv bir millətdən qaçır. Niyə gizlənmisiz?..»

«Bilirsiniz, – Qalib dilləndi, – hər gün küçələrdə on-onbeş siyasi cinayət işlənir».

«Onlar siyasi yox, ruhani cinayətdirlər. Üstəlik saxta təriqətçilər, saxta marksistlər, saxta faşistlər bir-birlərinin üstünə düşüblərsə, bunların Cəlalə nə dəxli var. Artıq onunla heç kas da maraqlanmır. Gizləniş ölümü özü çağırır ki, biz də onun vurulmağa layiq adam olduğuna inanaq. Demokrat Partiyası dövründə indi rəhmətlik olan yaxşı, ehtiyatlı, qorxaq yazarımız vardı; diqqət çəkmək üçün qonardırma adla hər gün mətbuat prokuroruna özünü satan məktub yazardı ki, haqqında məhkəmə işi açılınsın, nəzərləri cəlb eləsin. Bu bəs eləmiş kimi, satqınlıq məktublarını da bizim yazdığımızı iddia

eləyirdi. Başa düşürsənmi? Cəlal əfəndi də artıq ölkəsi ilə yeganə bağı olan keçmişini də yaddaşıyla birgə itirdi. Yeni yazı yazmaması təsadüf deyil».

«Məni bura o yolladı, – Qalib dilləndi. Pencəyinin cibindən yazıları çıxardı. – Məndən təzə köşə yazılarını redaksiyaya çatdırmağı xahiş elədi».

«Ver, baxım».

Qoca köşə yazarı gözündən qara eynəyi çıxarmadan üç yazını oxuyanda Qalib masanın üstündə açıq duran cildin Şatobriannın «O biri dünyadan xətiyələrinin köhnə əlifbada bir tərcüməsi olduğunu gördü. Qoca yazar redaktor otağının açılan qapısından çıxan uzunbov bir adamı işarəylə çağırdı.

«Cəlal əfəndinin yeni yazılarıdır, – ona dedi. – Yənə eyni bacarıq istəyi, yənə eyni...»

«Aşağı yollayaq, dərhal səhifələsinlər, – uzunbov adam dilləndi. – Biz də deyirdik, köhnə yazılarından birini qoyaq».

«Yeni yazılarnı bir müddət mən gətirəcəyəm», – Qalib dedi.

«Niyə ortalıqda yoxdur? – uzunbov adam cavab verdi. – Çünki bu günlərdə axtaramı çoxdur».

«Gecələr ikisi birgə paltarlarını dəyişib gəzirmişlər», – qoca yazar Qalibi burnuyla göstərərək dilləndi. Uzunbov adam gülümsəyə-gülümsəyə uzaqlaşanda Qalibə sarı döndü. «Kabuslu arxa küçələrə, çirkli işlərə, qarıba sirlərin, xortdanların, yüz iyirmi illik ölümlərin arxasınca uçuq minarəli camelələrə, xarabəçilərə, boş evlərə, tərkdilmiş təkklələrə, saxta pul kəsənlərlə heroin satanların arasında qarıba qiyafələrlə, maskalarla, bu eynəklərlə gedirsiniz, elə deyil? Çünki görməyəndən bəri sən də çox dəyişmişən, Qalib bəy, oğlum. Sifətin solub, gözələrin çuxura düşüb, başqa adam olmusan. İstanbul gecələri bitib-tükənməz... Günahların vicdan əzabından yuxu yatmayan bir xəyal... Nə dediniz?»

«Mən eynəyi alım, gedim, əfəndim».

ONUNCU FƏSİL
QƏHRƏMANI MƏNƏMMİŞ

«Üstübdə şəxsiyyət: yazı yazmaqla, mütləq yazılmış yazıları təqlid etməklə başlayır. Bu, təbii haldır. Uşaqlar da başqalarını təqlid etməklə danışmağa başlamırlarmı?»

Tahir-ül Mövlavi

Güzgüyə baxıb üzümü oxudum. Güzgü sakit dənizdi, sifətim də dənizin yaşıl mürəkkəbiylə yazılı solğun kağız. «Canım, üzün kağız kimi ağdır!» – anan, sənin gözəl anan, yəni mənim bibim, mən avvəllər o qədər mənasız baxanda deyərdi. Mənasız baxardım, çünki sifətimdə yazılardan bilmədən qorxardım; mənasız baxardım, çünki sənı qoyduğum yerdə tapmamaqdan qorxardım. Sənı qoyduğum yerdə, köhnə masalar, yorğun stullar, solğun lampalar, qəzetlər, pərdələr, siqaretlər arasında. Qış ayları axşam qaranlıq kimi erkən gəlirdi. Hava qaraldımı, qapılar bağlandı, lampalar yandı, mən sənın bizim qapının arxasında yaşadığım guşə barədə düşündümdü: kiçik olanda ayrı mərtəbələrdə, böyük olanda eyni qapının arxasında.

Oxucu, ey oxucu, eyni damın, eyni bacanın altındakı qohum qızdan bəhs etdiyimi başa düşən oxucu: bunu oxuyanda özünü mənim yerimə qoyub işarələrimə diqqət yetir; çünki özüm barədə danışanda sənəndə söz açdığımı bilirəm, sənın əhvalatını danışanda da öz xatirələrimi dilə gətirdiyimi sən də bilirsən.

Güzgüyə baxıb üzümü oxudum. Sifətim yuxumda şifrlərini açdığım Rozetta daşıydı. Sifətim qabığı düşmüş qəbir daşıydı. Sifətim oxucunun özünə baxdığı dəri güzgüydü; deşiklərindən bircə nəfəs alırdıq; ikimiz: sən və mən; siqaretlərimizin tüstüsü sənı udan kimi, oxuduğın romanlarla dolu qonaq otağını dolduranda; işığı söndü-

rılmış mətbəxdə soyuducunun mühərriki qüسسəylə işləyəndə; məsən üstündəki lampanın kitab qapağı rəngindəki kartonundan dərin rəngində işıq mənim günahkar barmaqlarıma, sənın uzun ayaqlarına düşəndə.

Oxuduğın kitabdakı bacarıqlı, kədərli qəhrəman məndim: mərmər daşlar, iri sütunlar, qaranlıq qayalar arasında bələdçimlə bircə yer altındakı qaynayan həyatın məhkumlarının yanına qaçan, ulduzlarla örtülü yeddiqat göyün pilləkənləriylə çıxan yolçu məndim; uçurumu aşan körpünün o biri başındakı sevgilisinə «Mən sənəml» səslənən, müəllifi ona himayə göstərdiyinə görə siqaret kültündəki zəhər izlərini açan qorxmaz detektiv məndim... Sən səbirsizliklə, dimməzəcə səhifəni çevirirdin. Eşq üçün cinayətlər işlətdim, atımla Fərat çayını keçdim, ehramlara basdırıldım, kardinaları öldürdüm: «Canım, o kitab nə haqda danışır elə?» Sən evli-əcikli ev qadımı, mən axşam o evə dönmüş ərdim: «Heç». Ən axırncı avtobus, ən boş avtobus bütün boşluğuyla evin qabağından keçəndə ikimizin də stullarımız titrədi. Sən əlində cildi kartondan kitab, mən əlimdə oxumadığım qəzet, soruşardım: «Qəhrəmanı mən olsam, məni sevərdinmi?» «Axmaqlama!» Oxuduğın kitablarda gecənin mərhəmətsiz sükutu barədə yazılandı, sükutun mərhəmətsizliyinin nə olduğunu bildirdi.

Fikirləşdim ki, anası haqlıymış; çünki sifətim həmişə ağ qaldı: üzərində beş hərf. İri əlifba atının üzərində at yazılandı, budağın üzərində Be. İki B – baba. İki a – ata. Fransızca papa. Ana, əmi, bibi, qohum. Nə ətrafında yalan varmış, nə də Qaf adında dağ. Vergüllərlə qaçardım, nöqtələrlə dayanar, nidalarda heyrətlənərdim! Kitablarda, xatirələrdə dünya nə qədər heyrətamiz idi! Tommiks adlı reyner Nevadada yaşayardı. «Texas»ın qəhrəmanı Polad Bilək bax burada, Bostonda, Qaraoğlan qılıncıyla Orta Asiyada. Minbirsürət, Konyakçı, Rodi, Yarasa. Ələəddin, ah Ələəddin, «Texas»ın yüz iyirmi beşincisi çıxdımı? Dayanın, dərdi əlimizdən jumalları qapıb oxumaq olan nənə, dayanın! O pis jurnalın nömrəsi çıxmayıbsa, mən sizə bir əhvalat danışım. Ağzında siqaret danışırdu. Biz ikimiz, sənə mən

Qaf dağını çıxar, ağacdən almanı qoparar, lobyə sırığından aşağı enər, bacalardan girir, izlə gedərdik. Bizdən sonra izlə ən yaxşı Şerlok Holms gedərdi, sonra Pekos Billin yoldaşı Ağ Tük, sonra da İncə Mehmetin düşməni Topal Ali. Oxucu, ey oxucu, sən də izləyirsənmi hərfərimi? Çünki bilmirəmmiş, heç xəbərim yoxmuş, amma sifətim xəritəymiş. Sonra sən nəninin qarşısındakı stuldan, sonra nənə yerə daymayan ayaqlarını sallayanda soruşardın, sonra?

Sonra, çox sonra, illər keçəndən sonra mən sənin axşam işdən qayıdan yorğun ərin olanda, sən o jurnalı qapıb eyni stulda oturanda ayaqlarını – Allahım! – yenə eyni qətiyyətlə yelləyərdin: mən eyni mənasız nəzərlərlə baxar, öz-özümdən qorxu içində soruşardım: beynində nə var? Ağlın mənə qadağan olan o gizli bağçasındakı gizli sirr nədi? Sənin çiyninin üstündən, uzun saçlarının töküldüyü yerdən, rəngli şəkili jurnalından ayaqlarını yellədən sirri, ağlının bağçasındakı o sirri açmağa çalışırdın: Nyu-Yorkda göydələnlər, Parisdə atılan fişənglər, yaraşlıq inqilabçılar, qətiyyətli milyonçular (səhifəni çevir). Üzümə hovuzlu təyyarələr, qara qalstuklu superluduzlar, kainat dühaları, ən yeni məlumatlar (səhifəni çevir). Hollivudda gənc ulduzlar, baş qaldıran müğənnilər, ölkələrarası şahzadə cənablar, şahzadə xanımlar (səhifəni çevir). Yerli xəbər: iki şairlə üç tənqidçi oxumağın faydaları barədə söhbət eləyirlər.

Mən sirri hələ açmamış olurdum, amma sən hələ bir çox səhifədən, saatdan, gecədən xeyli keçmiş ac it sürüləri qapının qabağından keçəndən sonra tapmacanı başa vurmuş olurdun. Şumerlərdə sağlamlıq ilahəsi: Bo; İtaliyada ovalıq: Ro; cədvəl tipi: Te; not: Re; aşağıdan-yuxarıya axan çay: Əlifba; hərfələrin ovasında olmayan dağ: Qaf; sehrli söz: Dinlə; beynin teatrı: Yuxu; yan tərəfdə şəkli görünən yaraşlıq qəhrəman: sən həmişə bilirsən, mən heç baş aç bilmədim. Gecənin sükutunda başını jurnalından qaldıranda sifətinin yarısı işıqda, yarısı qaranlıq güzgü soruşardın, amma başa düşməzdirdim, mənəmi, tapmacanın ortasındakı yaraşlıq, məşhur qəhrəmanımı: «Görəsən, saçlarımı kəsdim?» – deyirdin. Bir anlığa mən yenə mənasız, lap mənasız baxardım, ey oxucu!

Qəhrəmansız dünyaya niyə inandığıma sən heç vaxt inandıra bilmədim. Heç vaxt sənə o qəhrəmanları yatırdan zavallı yazıçıların niyə qəhrəman olmadıqlarına inandıra bilmədim. Heç vaxt sənə o jurnallarda şəkilləri çıxanların bizdən başqa soydan olduğuna inandıra bilmədim. Heç vaxt sənə adi həyatlı razılışmalı olduğuna inandıra bilmədim. Heç vaxt sənə o adi həyatda mənim də yerim olmadığını zərurətində inandıra bilmədim.

ON BİRİNCİ FƏSİL QARDAŞIM MƏNİM

*«Eşitdiyim bütün hökmdarlar arasında, mənə görə, Allahın
asl ruhuna ən çox yaxınlaşmağı bacaranı – bildiyiniz kimi –
paltarını dəyişib gəzməkdən zövq alan
bağdadlı Harun ar-Rəşiddi».*

İsaak Dinesen¹

Gözündə qara eynəklə «Milliyyət» binasından çıxandan sonra Qalib ofisinə tərəf yox, Kapalıçarşıya doğru getdi. Turistlər üçün əşya satan dükənlərin arasıyla addımlayanda, Nuruosmaniyyə cəməsinin həyatından keçəndə yuxusuzluğunu birdən-birə elə hiss etdi ki, bütün İstanbul ona tamamilə başqa şəhər kimi göründü. Kapalıçarşıda gedəndə gördüyü dəri çantalar, lülədaşından qəlyanlar, qəhvə dəyirmanları, insanların qəlbində min illərdir yaşaya-yaşaya özlərinə oxşadıqları şəhərin nəsənlərini yox, milyonlarla adamın müvəqqəti olaraq sürgün ediləyi naməlum ölkənin qorxunc əlamətlərini oyandırırıldı. «Qərībə olan şey, – Qalib Kapalıçarşının darmadağın küçələrində itəndə fikirləşirdi, – üzumdəki hərfləri oxuyandan sonra artıq büsbütün özüm olacağıma nikbinliklə inana bilməməyimdirdi».

Tərliliklər küçəsinə girəndə dəyişən şeyin şəhər deyil, özü olduğuna inanmaq üzrəydi, amma üzündəki hərfləri oxuyandan sonra şəhərin sirtini dərk etdiyinə elə qərar vermişdi ki, bu, doğru ola bilməzdi. Bir xalça dükənin vitrininə baxanda qəlbindən gələn təkanla nümayiş etdirilən xalçaları əvvəllər gördüyünü, öz palçıqlı ayaqqabıları, köhnə çəkələkləriylə illərlə onları basdığını, qapı qabağında qəhvəsini içə-çə şübhəylə ona baxan diqqətli dükənci-

nı yaxşı tanıdığını, dükənin kiçik hiylələr, kiçik fırıldaqlarla dolu tarixini, toz iyi gələn hekayəsini öz həyatı kimi bildiyini fikirləşdi. Eyni şeyi zərgər, antiqafürüş, ayaqqabı dükənlərin vitrinlərinə baxanda da fikirləşdi. Tələsik iki küçə də dəyişdirəndən sonra mis dolçalardan gözlü tarazilərə qədər Kapalıçarşıda satılan bütün əşyaları tanıdığını, müştəri gözləyən bütün satıcıları, küçələrlə gedən bütün adamları tanıdığını da düşündü. Bütün İstanbul tanış idi: şəhərin Qalibdən gizli heç bir sirri yox idi.

Bu duyğunun gətirdiyi sakitliklə küçələrdə yuxudagəzən kimi addımladı. Vitrinlərdə gördüyü xırım-xırda şeylər, küçələrdə qarşılaşdığı sifətlər ömründə ilk dəfə Qalibə həm yuxularındakı kimi heyrətamiz, həm də həmişə birgə səs-küylə yeyilən ailə yeməyindəki kimi tanış, sakitləşdirici gəldi. Par-par parıldayan zərgər dükənləri vitrinlərinin qabağında keçəndə bu sakitliyin sifətində dəhşətlə oxuduğu hərflərin işarə etdiyi sirlə bağlı olduğu ağına gəlirdi, amma hərfləri oxuyandan sonra keçmişində qoyduğu o kədərli, təlesiz adam barədə heç fikirləşmək istəmirdi. Dünyanı sirlə edən bir şey varsa, o da insanın öz içində qidalandırdığı, əkiz qardaşı kimi birgə yaşadığı ikinci adamın varlığıydı. İşsiz satıcıların qapı qabağında vaxt keçirdikləri Kavaflar küçəsini keçəndən sonra kiçik bir dükənin girişində nümayiş etdirilən parlaq rəngli İstanbul poçt açığılarında Qalib şəhər mənzərələrini görəndə içindəki o adamı çoxdan geridə qoyduğu qərarına gəldi: poçt açığıları o qədər tanış idilər, o qədər bayat, bəsməqəlib İstanbul görüntüləriylə dolu idilər ki, Galata körpüsünə yasaşan «Şəhər xotələri» bərələrinin, Topqapı sarayı damlarının, Qız qülləsinin, Boğaz körpüsünün tanış, bayağı görüntülərinə baxanda Qalibə elə gəldi, şəhərin ondan gizli heç bir sirri ola bilməz. Amma şamağacı yaşılı vitrinləri bir-birini əks etdirən Badəstanın dar küçələrinə girər-girməz bu duyğu itdi. «Kimsə məni təqib edir», – qorxuyla fikirləşdi.

Ətrafda diqqətini çəkəcək şübhəli adam yox idi, amma ağır-ağır yaxınlaşan qarşısızalmaz fəlakət kimi duyğu Qalibi tamamilə bü-

¹ Danimarka yazıçısı Karen Bliksenin təxəllüsü

rüdü. Addımlarını yeyinlətdi. Kalpaççılar prospektinə çatanda sağa getdi, prospekt boyunca addımlayıb bezardan çıxdı. Sahaflar çarşısından süratini azaldıb-ədləmədən keçəcəkdi, amma «Əlif kitab evi»nin qabağında olanda dükanın neçə illərdir adı qarşıladığı adı Qalibə birdən-birə əlamət kimi göründü. Heyratamiz olan şey, hürufilərə görə, bütün aləmin içindən çıxdığı ərəb əlifbasıyla Allahın adının ilk hərfli «əlif»in dükanın adı olması yox, kitab dükanın üstünə əlifin eynilə F.M.Üçüncünün nəzərdə tutduğu kimi, latin hərfliylə yazılmışıydı. Bunu əlamət yox, adi hal saymaq istəyində Qalibin gözü Şeyx Müəmmər əfəndinin dükanına sataşdı. Bir vaxtlar ucqar məhəllələrdəki kədərli, yoxsul dullarla kədərli, milyarder amerikalıların dadandığı Zamani şeyxinin kitab dükanının bağlı olması, şeyx əfəndinin soyuqda evdən çıxmaq istəmədiyi, ya da öldüyü kimi adı həqiqətin deyil, Qalibə şəhərin içində hələ gizlənən sirin əlaməti kimi göründü. «Hələ şəhərdə bu əlamətləri görürəmsə (köhnə kitab alverçilərinin qapılarını qabağına qoyduqları yığın-yığın tərçümə detektiv romanlarının, Quran şərhlərinin arasından keçəndə fikirləşdi), deməli, üzündəki hərflərin mənə öyrətdiyi şeyi öyrənmə bilməmişəm». Amma səbəb bu deyildi: izləndiyini hər dəfə fikrinə gətirəndə addımları öz-özünə sürətlənir, şəhər tanış əlamətlərlə, şeylərlə qaynaşan rahat güşədən namolüm təhlükələrlə, sirlərlə qaynaşan qorxulu aləmə çevrilirdi. Qalib sürətlə, daha sürətlə getsə, ancaq arxasınca gələn kölgəni geridə qoya, narahat edən sirr duyğusunu unuda biləcəyini başa düşdü.

Boyazid meydanından sürətlə Çadırçılar prospektinə girdi, oradan adından xoşu gəldiyinə görə Səməvi küçəsinə döndü, ona paralel Nargiləçi küçəsindən aşağı – Halicə doğru endi, Havançı küçəsindən dönüb yenidən yoxuş yuxarı qalxdı. Plastik atelyələr, aşxanalar, misgər dükanları, açar düzəldənlər gördü. «Deməli, yeni həyatıma başlayanda əvvəlcə bu dükanlarla qarşılaşacağammış», – uşaq sadəlövlüylü ilə fikirləşdi. Küplər, layənlər, muncuqlar, parlaq paltar pulları, polis, hərbiç geyimləri satan dükanlar gördü. Bir

ara hədəf kimi götürdüyü Boyazid küllösünə doğru getdi, geri qayıtdı, yük məşinləri, naringi satıcıları, at arabaları, köhnə soyuducular, hambal arabaları, zibil yığınları, universitetin divarlarına yazılmış siyasi şüarlar arasından Süleymaniyyə camsinə qədər çıxdı. Məscidin həyatına girdi, sərvi ağaclarının altından keçib ayaqqabıları palçığa batanda mədrəsə tərəfdən küçəyə çıxdı, bir-birilərinə söykənmiş, rənglənmemiş taxta evlərin arasıyla addımladı. Fikrinə xaraba vəziyyətdəki evlərin birinci mərtəbə pəncərələrindən bəyirə çıxan soba borularını tutqun lülələrlə kimi, ya da paslanmış perspektivlər kimi, ya da qorxunc top ağızları kimi küçəyə uzandığı gəlirdi, amma heç şeyi başqa şeylə bağlamamaq üçün «kimi» kəlməsini ağlına belə gətirmək istəmirdi.

Dəliqanlı küçəsindən çıxmaq üçün döndüyü Cücə çeşməsi küçəsinin də adının fikrinə ilişdiyini, əlamət ola biləcəyini düşünməyə başlayanda daş döşənməmiş küçələrin əlamətlərin tələləri ilə qaynaşdığı qərarına gəlib asfalta, Şahzadəbaşı prospektinə çıxdı. Qoğalsatanlar, çay içən avtobus sürücüləri, əllərində otlı pirojnalar, kinoteatrların qapısında afişalara baxan universitet tələbələri gördü: üç film birdən. Filmlərin ikisi Brüs Linin oynadığı karate filmiydi, Üçüncüsünün cırıq afişalarında, solğun şəkillərində Səlcuqlu ucbəyi¹ Cüneyt Arkin bəzənmiş kişiləri döyür, qadınlarla yatırır. Filmdə oynayanların girişdə vurulmuş şəkillərindəki nərnci sifətlərinə daha çox baxsa, sanki kor olacaqmış kimi qorxub uzaqlaşdı. Şahzadə camsinin yanından keçəndə Şahzadənin ağlına gələn əhvalatı barədə fikirləşməyə çalışdı. Amma o tərəfi hələ sirlə əlamətlərlə qaynaşırdı: qıraqları paslanmış yol hərəkəti nişanları ilə, ayrı-ayrı divar yazılarıyla, çirklə kafələrin, hotellərin pleksiqlaş pannolarıyla, «Arabesk» adlanan müğənnilərin, təmizləyici maddə şirkətlərinin afişalarıyla. Böyük qüvvə sərf eləyib əlamətlərinə fikir verməməyi bacarsa belə, Bozdoğan kəməri boyunca gedəndə balaca vaxtı gördüyü tarixi filmlərdən çıxma qızılı saqqallı Bizans keşişlərinin təsəvvürünə

¹ Ucbəyi – Osmanlı dövlətində sərbəst mühafizəsinə məsul şəxs

gətirir, ya da «Vəfa bozacası»nın yanından keçəndə neçə illər əvvəl bir bayram axşamı içdiyi lilkörlə sorxoş olan Melih əminin tutduğu taksilərlə bütün ailəni bura boza içməyə gətirdiyini xatırlayır, bu həyatlar da dərhal keçmişində qalmış sirin əlamətləri olurdu.

Atatürk bulvarını qaça-qaça keçəndə bir daha sürətlə, daha da sürətlə getsə, şəhərin ona verdiyi işarələri, rəsmləri, hərfləri görmək istədiyi kimi, bir sirin parçası təkə yox, olduqları kimi görəcəyi qərarına gəldi. Sürətlə Dəzəgahçılar küçəsinə girdi, Kəsərçilər küçəsinə keçdi, uzun müddət küçə adlarına baxmadan addımladı. Taxta evlər arasına bitişik nizamlanmış, balkon dəmirləri paslanmış uçuc-sökük evləri, uzun burunlu 1950-ci il modelli yük maşınları, uşaqların oynadığı maşın təkərləri, ayılmış elektrik dirəkləri, qazılıb başlı-başına buraxılmış səkilər, zibil çənlərini eşələyən pişiklər, pəncərələrin qabağında siqaret çəkən başı örtülüb qoca qadınlar, sayyar qatıq satanlar, lağımçılar, yorğançılar gördü.

Xalıçılar prospektindən Vətən prospektinə doğru enəndə birdən sola döndü, iki dəfə səki dəyişirdi, bir baqqal dükənində ayran içəndə «təqib edilmə» fikrini Rəyanın oxuduğu detektiv romanlardan öyrəndiyini fikirləşdi, amma beynindən şəhərdəki anlaşılmaz sirdən baş açma bilmədiyi kimi, bu fikri də asanlıqla çıxarma bilməyəcəyini bilirdi. Cüt Qumrular küçəsinə döndü. Oxumuş Adam küçəsində, az qala, qaça-qaça getməyə başladı. Qırmızı qəza işıqları yananda avtobusların arasından tələsik addımlarla Fevzi paşa prospektini keçdi. Sonra girdiyi küçənin Aslanxana küçəsi olduğunu lövhədən başa düşəndə bir anlığa onu dəhşət бүürdü: dörd gün əvvəl Qalata körpüsü ətrafında gedəndə varlığını hiss etdiyi o gizli ol hələ onun üçün İstanbul əlamətlər yerləşdirirdi, mövcudluğunu bildiyi sirr, yaqin, hələ çox uzaqdaydı.

Tünlük bazardan, stavrid, vanos, qalxan balığı satılan balıq dükənlərinin qabağından keçib bütün küçələrin başladığı Fateh cəməsinin həyatına girdi. Geniş həyətdə kimsə yox idi: təkə qar-

da qarğa kimi yeriyən qara saqqallı, qapa paltolu adamdan başqa. Kiçik qəbiristanlıq da boş idi. Fateh türbəsinin qapısı bağlıydı; pəncərədən içəriyə baxanda Qalib şəhərin uğıltusunu dinlədi. Bazardan gələn satıcıların gurultusu, maşın siqnailləri, uzaqdakı ibtidai məktəbin həyatından gələn uşaq səsləri, çəkie səsləri, mühərrik səsləri, həyətdəki ağaclara dolmuş sərcələrin, qarğaların qışqırtıları, keçən avtobusların, motosikletlərin gurultusu, yaxınlarda açılıb-bağlanan pəncərələrin, qapıların, tikintilərin, evlərin, küçələrin, ağacların, parkların, dənizin, gömilərin, məhəllələrin, bütün şəhərin uğıltusu. Qalibin tozlu şüşələr arasından sənəduqəsinə tamaşa eləyəndə yerində olmaq istədiyi adam – Fateh Mehmet Qalibin doğulmasından beş yüz il əvvəl fəth etdiyi bu şəhərin sirrini olına keçən hürufi risalələrinin köməyi ilə sezmiş, hər qapının, hər damın, hər küçənin, hər körpünün, hər kəmərin, hər çinar ağacının özündən başqa bir şeyin əlaməti olduğu ələmi ağır-ağır çumağa girişmişdi.

«Hürufi risalələri və hürufilər əgər hiylə nəticəsində yandırılmasaydılar, – Qalib Xəttat İzzət küçəsindən Zeyrəkə doğru gedəndə fikirləşdi, – padşah şəhərin sirrini yetə bilsəydi, fəth etdiyi Bizans küçələrində addımlayanda uçuc divarlara, yüzillik çinar ağaclarına, tozlu küçələrə boş ərazilərə mənəm kimi baxanda, görəsən, nəyi dərk eləyərdi?» Tütün anbarlarının köhnə, qorxunc binalarına çatanda Qalib üzündəki hərfləri oxuyandan bəri bildiyi cavabı öz-özünə verdi: «İlk dəfə gördüyü şəhəri əvvəllər min dəfələrlə gəzən kimi bilib-tandığını». Amma heyrətamiz olan şey də bu idi: İstanbul hələ yeni fəth edilmiş şəhər kimi idi. Palçıqlı küçələrin, oyuy-oyuq səkilərin, uçuc divarların, tutqun, kədərli ağacların, köhnə maşınların, onlardan daha köhnə avtobusların, bir-birilərinə oxşayan bütün o qüssəli üzlərin, bir dəri, bir sümük itlərin heç birini əvvəllər gördüyü, bildiyi duyğusu Qalibi bürümürdü.

Mövcudluğundan əmin olmadığı, arxasınca gələn o adamdan canını qurtara bilməyəcəyini başa düşəndən sonra Halic sahilində emalxanalar, boş sənaye çənləri, günorta fasiləsində küftə-çörək

¹ Boza – buğda, mərəci, arpa, qarğıdalıdan çəkilən yüngül içki

veyən, palçıqda futbol oynayan kombinezonlu fəhlələr, xarab Bizans kəmərləri arasıyla gedəndə şəhəri bilib-tandığı görüntülərlə qaaynaşan rahat yer kimi görmək istəyi o qədər artdı ki, eynilə uşaq çaqlarında elədiyi tək, özünü başqa adam, Fətəh Sultan Mehmet hesab eləməyə çalışdı. Uzun müddət özünə nə çilgin, nə də gü-lünc gələn bu uşaq xəyalıyla gedəndən sonra Cəlalın neçə illər əvvəl fəthin ildönümüylə əlaqədar qələmə aldığı köşə yazısında Konstantindən günümüzcə keçən min altı yüz əlli ildə İstanbul-da hökmdarlıq eləyən yüz iyirmi dörd hökmdar arasında Fətəhin gəcəyərlik təbdil-i qiyafə olmağa ehtiyac duymayana yeganə padşah olduğu barədə yazdığını xatırladı. «Oxucularımızın bəzilərinin çox yaxşı bildiyi səbəblər üzündən», – Cəlal Qalibin daş döşənmiş yol-larda titrəyən Sirkəçi-Eyyub avtobusunda camaatla birgə yırğala-nanda xatırladığı məqalədə yazmışdı. Unqapanında mindiyi Taksim avtobusunda isə Qalib arxasınca gələn adamın onunla birgə bu qədər qısa müddət ərzində avtobus dəyişdirə bilməyinə heyətləndi: baxı-şısı daha da yaxınında – boynunun ardında hiss eləyirdi. Taksimdə bir daha avtobus dəyişdirəndən sonra yanında oturan qocayla danı-şsa, başqa adama çevrilə, bəlkə də, beləcə, arxasınca gələn kölgədən qurtula biləcəyi ağına gəldi.

«Bu qar hələ yağacaqmı, görəsən?» – Qalib pəncərədən bayıra baxa-baxa dilləndi.

«Kim bilir?» – qoca dedi, bəlkə yenə nəşə deyəcəkdə, amma Qa-lib onun sözünü kəsdi.

«Bu qar nəyin əlamətidir? – Qalib dilləndi. – Bu qar nədən xəbər verir? Ulu Mövlənin açar rəvayətini bilirsinizmi? Dünən gecə yu-xumda eyni cürünü görmək nasib oldu. Hər yer ağappaq idi, qar ağ-lığı, bu qarın ağlığı. Birdən sinəmin üstündə soyuq, buz kimi so-yuq, kəskin ağrıyla oyandım: elə bildim, ürəyimin üstündə qar topu, buz topu, bəllur top var, elə deyilmiş: ürəyimin üstündə şair Möv-lənin almaz açarı varmış. Əlimə götürdüm, yatağımdan qalxdım, fikirləşdim otağın qapısını onunla açaram, açdı; amma başqa otaq-

daydım, içəridə də yatağında yatan, mənə oxşayan, amma mən olma-yan adam vardı. O otağın qapısını yatan adamın ürəyinin üstündəki açarla açıb, yerinə əlimdəkini qoyub başqa otağa girdim: həmin otaq da elə; mənə oxşayan, amma mənə gözəl surətlər, ürəklərinin yerində açarlar... O biri otaq da, o biri otağa açılan digər otaq da elə. Üstəlik baxdım, otaqlarda mənədən başqa, adamlar da var; mənə kimi kölgələr, mənə kimi yuxudagəzər xəyallar, əllərində açar-lar. Hər otaqda yataq, hər yataqda mənə kimi yuxu görən adam! Başa düşdüm ki, cənnətdəki bazardayam. Burada nə alış var, nə də satış, nə para var, nə də pul; yalnız surətlər, surətlər var. Hansını bəyənsən, o surətə girir, o surətə üzünə maska kimi keçirir, yeni həyatına başlayırsan, amma mənə axtardığım surət bilirəm, mən bir otağın lap sonuncusundadır, əlimə keçirdiyim ən axırıncı açar-lar da qapısını açmır. Onda başa düşürəm ki, həmin qapını sinəmin üstündə qar soyuqluğuyla gördüyüm o ilk açarla açə bilərəmmiş, amma o açar artıq haradıdır, kimin əlindədir, çıxdığım yataqla otaq mənə bir otaqdan hansıdır, bilmirəm, beləcə, özabverən peşmanlıq-la, göz yaşlarıyla, bundan da artıq ümidsizliklə birgə qapıdan qapı-ya, otaqdan otağa açarların birini qoyub, birini götürə-götürə, ya-tan surətlərin hər birinə heyətlənə-heyətlənə başa düşürəm ki, mən sonsuza qədər...»

«Bax, – qoca dedi, – bax!»

Qalib qara eynəyinin arxasından qocanın barmağının işarə etdi-yi yerə baxa-baxa susdu. Radio evinin düz qabağında ölü, ətrafında qışqırıb-bağırən bir-iki adam, tələsik yığışan maraqlananlar vardı. Tıxac yarananda camaatla dolu avtobusun oturaçaqlarında oturan-lar, dəstəklərdən asılanlar pəncərələrə doğru uzanıb qan içindəki ölüyə qorxuyla, dəhşətlə, dinməzəcə tamaşa elədilər.

Tıxac açılanda sükut uzun müddət pozulmadı. Qalib «Konak» kinoteatrının qabağında avtobusdan endi, Nişantaşının tinindəki Ankara bazarından qiymə balıq, balıq məzəsi, dil, banan, alma alıb sürətlə «Şəhriqəlb» binasına doğru getdi. Özünü o qədər baş-

qa adam kimi hiss edirdi ki, başqa adam olmaq istəmirdi. Əvvəl qapıçı otağına endi: Qəmər xanımın qapıçı İsmayıl kiçik nəvələriylə birgə mavi müşəbbəylə örtülü yemək masasının arxasında Qalibə yüz illər əvvəlki kimi gələcək qədar uzaq aıla xoşbəxtliyi ilə qiyməli pomidor yeyirdilər.

«Nuş olsun, – Qalib dilləndi. Anı sükutdan sonra əlavə elədi: – Zərfi Cəlalə verməmisiniz?»

«Qapısını çox döydük, evdə yox idi», – qapıçının arvadı dilləndi.

«İndi yuxarıdadır, – Qalib dedi. – Zərf haradadır?»

«Cəlal yuxarıdadır?» İsmayıl əfəndi dilləndi. – Çıxırsansa, bu elektrik haqq-hesabını da ver».

Süfrədən qalxıb televizorun üstündəki haqq-hesabı zaif görün gözlərinə bir-bir yaxınlaşdırırdı. Qalib cibindən çıxardığı açarları bir anda qızdırıcının üzərindəki rəfin kənarına vurulmuş boş mismardan asdı. Görməmişdilər. Zərflə haqq-hesabı alandan sonra çıxdı.

«Cəlal narahat olmasın, heç kəsə demərəm!» – Qəmər xanım şübhəli nəşəylə səsləndi.

Qalib neçə illərdən bəri ilk dəfə «Şəhriqəlb» binasının köhnə liftinə minməkdən ləzzət aldı, hələ maşın yağı, taxta cilası iyi gəlirdi, hələ hərəkətə gələndə belini soyuq tutmuş qoca kimi inildəyirdi. Rəyayla baxıb boylarını öldükləri güzgü yerli-yerindəydi, amma Qalib hərflərin dəhşəti onu yenidən bürüyəcəyindən qorxduğuna görə öz sifətinə baxmadı.

Mənzilə girəndən sonra paltosunu və pencəyini çıxarıb asmışdı ki, telefon zəng çaldı. Telefonu götürməzdən əvvəl hər şeyə hazır olub qaça-qaça vannanın otağına getdi, güzgüyə üç-beş saniyə həvəslə, cəsarətlə, qətiyyətlə baxdı: yox, təsadüf deyildi, hərflər, hər şey, bütün ələm, ələmin sirri yerli-yerindəydi. «Bilirəm, – Qalib telefonun dəstəyini götürəndə fikirləşdi, – bilirəm». Zəng vuranın hərbi çevriliş müjdəsini verən həmin səs olduğunu da telefonun dəstəyini götürməmiş bilirdi.

«Alo».

«Bu dəfə adın nə olsun? – Qalib dilləndi. – Qondarma adlar o qədər çoxaldı ki, artıq dəyişik salıram».

«Ağıllı başlanğıcdı, – səs dedi. Səsində Qalibin ondan gözləmədiyi inam vardı. – Adımı sən qoy, Cəlal bəy».

«Mehmet».

«Fateh Mehmet kimi?»

«Bəli».

«Yaxşı. Mən Mehmetəm. Telefon dəftərində adımı tapmadım. Ünvanımı ver ki, gəlim».

«Hamdan gizli saxladığım ünvanımı sənə niyə verim?»

«Mən yaxınlaşan qanlı hərbi çevrilişin sübutlarını məşhur jurnalista çatdırmaq istəyən xoş niyyətli, adi vətəndaşam, ona görə».

«Haqqımda adi vətəndaşın bildiyindən çox şey bilirsən», – Qalib dilləndi.

«Altı il əvvəl Qars dəmiryol vağzalında bir vətəndaşa rast gəldim, – Mehmet adlı səs dilləndi, – adi vətəndaşa. Alış-veriş üçün Ərzuruma gedən atar idi. Səfər ərzində elə sənəin haqqında danışdıq. Öz adınla çap etdirdiyin ilk yazına Mövlananın «Məsnəvi»sinə başladığı farsca sözün «bişnov»un türkcəsiylə, «dinlə» sözüylə başladığındakı mənanı bilirdi. Min doqquz yüz əlli altıncı ilin iyulunda yazdığın yazıda həyatı silsilə romanlara, düz bir il sonrasa bu dəfə silsilə romanları həyata oxşatmağındakı gizli simmetriyanı, faydalılığı da bilirdi, çünki o bir ildə ustad yazarın şefinə qəzəblənib yarıda qoyduğu gülüş silsiləsini qondarma adla başa çatdırdığını da üslubundan başa düşmüşdü. Eyni illərdə «küçədə gördüyünüz gözəl qadınlara nifrətlə qaşlarını çatıb yox, avropalılar kimi sevgilə gülümsəyə-gülümsəyə baxın» sözləri ilə başladığın yazıda həmin kişi baxışlarından bədbəxt olan qadına nümunə kimi sevgi, heyranlıq, şəfqətlə danışdığın o gözəl xanımın ögey an olduğunu da bilirdi, bundan altı il sonra tozlu İstanbulda, bu evdə yaşayan böyük ailələrlə akvariumda yaşayan bədbəxt yapon balıqlarını zarafat-

la müqayisə elədiyin yazıda haqqında söz açdığın baliqların lal-kar əminin baliqları, ailənin də öz ailə olduğunu da. Ömründə nəinki İstanbula getmək, Ərzurumun günbatanına ayaq belə basmamış həmin adam sənin adını vermədiyin bütün qohumlarını, Nişantaşı¹ -dəki yaşadığın evləri, küçələri, tindəki polis məntəqəsini, qarşısındakı Əlaəddinin dükənini, Təşviqiyyə cəməsinin hovuzlu həyatini, son bağçaları, «Sütiş» aşxanasını, səkidəki şabalıd və cökə ağaclarını, Qars qalası ətəklərindəki, içində eynilə Əlaəddinin dükanı kimi otdırən ayaqqabı bağına, tütütdən iyənə ipliynəcən hər cür xırdaxuruş satdığı öz kiçik dükəninin içini bilən kimi tanıyırdı. Bir milli radio şəbəkəmizin belə hələ qurula bilmədiyi illərdə İstanbul radiosundakı «İpana» dış məcununun, ««On bir sual» bilik yarışını» ələ saldığım yazıdan yalnız üç həftə sonra səni susdurmaq üçün yarışda sənin haqqında min iki yüz lirəlik sual verdiklərinə də bilirdi, səndən gözlədiyi kimi, bu kiçik rüşvəti qəbul eləməyib, ilk yazında oxucularına Amerika dış məcunlarından istifadə etməmələrini, evdə öz təmiz əlləri ilə düzəldəcəkləri nanəli sabunla dişlərini yumalarını məsləhət gördüyünü də. O yazıda verdiyin uydurma formula xoş niyyətli öttarımızın sonralar bir-bir töküləcəkdir dişlərini illərlə barmaqlarıyla ovdüğünü, təbii ki, sən bilmirsən. Bizsə qatar səfərimizin geri qalan qışında öttarla «Mövzu: Köşə yazarımız Cəlal Salik!» adlı bilik yarışına belə təşkil elədik. Ən böyük qorxusu Ərzurum stansiyasını ötürmək olan adama üstün gəlməkdə çətinlik çəkdim. Ağzındakı köhnə dişləri düzəltməyə pulu olmayan, sənin yazılarında başqa həyatda yeganə ayləncəsi həyatindəki qəfəslərdə bəslədiyi növbəndən quşları sevmək, quşlar barədə əhvalatlar danışmaq olan, vaxtımdan tez qocalmış, bəli, adi vətəndaş. Başa düşdüm, Cəlal bəy, səni adi vətəndaş da – nəbədə yənə onları ələ salmağa cəhd eləyəsən – adi vətəndaş da tanıyır. Amma mən adi vətəndaşdan da yaxşı tanıyırdım. Buna görə də axşama qədər danışacağıq!»

«Dış məcunu haqqındakı yazımdan dörd ay sonra bir yazımda, – Qalib başladı, – məsələyə bir daha toxundum. Necədi?!»

«Axşam yatmadan əvvəl gözəl kiçik qızların-oğlanların evdəki atalara, dayılara, xalalara, bibilərə, əmilərə, ögey böyük qardaşlara bir-bir «gəcən xəyrə qalsın öpüşü» verəndə gözəl ağızlarından çıxan nanəli dış məcunu ətrindən söz açmışdın. Lap yumşaq desək, yaxşı yazı deyildi».

«Yapon baliqlarından söz açdığım başqa misallar?»

«Altı il əvvəl ölümlə sükutu istədiyin yazıda, ondan bir ay sonra bu dəfə nizamla ahəngi axtardığımı dediyin yazıda baliqları xatırladın. Akvariumda evlərimizdəki televizorların müqayisə elədin. Ailədə evlənə-evlənə vakinlərin¹ başına gələn fəlakətlər haqqında «Britaniya ensiklopediyası»ndan əldə edilmiş məlumatlar verdin. Kim tərəcəmə elədi sənin üçün, bacınımı, qardaşın oğlumunu?»

«Polis məntəqəsi?»

«Sənə mavini, yumruğu, qaranlığı, qeydiyyat sənədini, vətəndaş olmaq çəşqinliğinə, paslı su borularını, qara ayaqqabıları, ulduzsuz gecələri, qaş-qabaq sallamaları, metafizik hərəkətsizlik duyğusunu, talesizliyi, türk olduğunu, damlarını axdığım, bir də, təbii ki, ölümlü xatırladırdın».

«Bütün bunları öttar da bilirdimi?»

«Bundan artığını».

«Öttar səndən nə soruşmuşdu?»

«Ömründə heç tramvay görməmiş, böyük ehtimalla, görməyəcək həmin adam məndən ilk dəfə olaraq İstanbuldakı atlı tramvaylarla atsız tramvaylar arasındakı iy fərqi soruşdu. Ona at və tər iyindən başqa əsl dəyişikliyin başqa yerdə olduğunu dedim: mühərrik, yağ, elektrik iyi. Məndən elektrikin İstanbulda iyi gəlib-gəlmədiyini soruşdu. Bunu yazmamışdın, amma o yazımdan bu nəticəni çıxarmışdı. Məndən mətbəədən çıxmış qəzet iynin necə olduğunu soruşdu. Mən doqquz yüz əlli səkkizinci ilin qışındakı yazına görə cavab: kinnin, zirzəmi, kükürd, şərab iynin qarışığıdır: yəni başgicəlləndirən bir şeydi. Qarsa üç gün ərzində gələn qəzet yolda həmin iyi itirmişdi».

¹ Vakın – yapon baliqları

Əttarın ən çətin sualı isə yaşamən ətriydi. Bu çiçəyə hər hansı diqqət göstərildiyini xatırlamırdım. Şirinləşmiş xatirələri yadına salan qoca kimi, gözləri gülümsəyə-gülümsəyə danışan əttara görə həmin çiçəyin qoxusundan iyirmi beş ildə üç dəfə söz açmısan: bir dəfə tək yaşayan, taxta çıxmağı gözlədiyi vaxt ətrafındakıları dəhşətə salan qərīb şahzadənin əhvalatını danışan zaman sevgilisindən yaşamən ətri gəldiyini yazmısan. İki dəfə də, bunda təkrar var, böyük ehtimalla, yaxın qohumlarının birinin qız uşağından ilhamla, payızın o günəşli, qüssəli ilk günlərindən birində, yaz tətildən sonra ütlü-ülü təmiz önlükdə, saçında al-olvan bəntlə ibtidai məktəbinə yenidən gedən kiçik qızın bir il saçından, o biri ilsə başından yaşamən ətri gəldiyini yazmısan. Bu gerçək həyatın təkrarımı idi, yoxsa öz-özünə çalan müəllifin təkrarımı?»

Qalib bir müddət dinmədi. «Xatırlamıram, – sonra yuxudan oyanmış kimi dilləndi, – şahzadə yazısını da düşündüyümü bilirəm, amma yazdığımı xatırlamıram».

«Əttar xatırlayırdı. Ətir duyğusundan başqa, məkan duyğusu da yaxşı idi. Sənin yazılarından ilhama gəlib İstanbulu qoxular məşəri kimi təsəvvür etməkdən başqa, şəhərin gəzdiiyin, sevdiiyin, həmidən gizlicə sevdiiyin, sirlə saydığın bütün səmtlərini də bildirdi, amma eynilə bəzi iyləri təsəvvür etmədiyi kimi, həmin səmtlərin bir-birinə nə qədər yaxın, ya da uzaq olduğu barədə heç bir fikri yox idi. Sənin üzündən mənim də çox yaxşı tanıdığım həmin güşələrə aradabir səni tapmaq üçün baxmışam, amma telefon nömrədən Nişantaşı-Şişli ətrafında gizləndiyin məlum olduğuna görə bu dəfə zəhmət çəkmədim. Bununla maraqlanacağına görə deyirəm: əttara dedim, sənə məktub yazsın. Yazılarını ona oxuyan qardaşı oğlu oxuya bilirmiş, amma yaza bilmirmiş. Əttar, təbii ki, nə oxuya, nə yaza bilirmiş. Hərfləri tanımağın yaddaşı zəiflədiyini bir dəfə sən də yazmışdın. Yazılarını yalnız dinləyib taniyan adama buxarlı fis-fis qatamız Ərzuruma yaxınlaşanda necə üstün gəldiyini sənə deyimmiz?»

«Demə».

«Yazılardakı zidd anlayışları bir-bir xatırlamasına baxmayaraq, mənalarnı sanki heç gözünün qabağına gətirmirdi. Yeri gəlmişkən, mənimlə, ya da ədəbi oğurluq anlayışı haqqında heç bir fikri yox idi. Qardaşı oğlu qəzetdən də ona sənin yazılardan başqa heç bir şey oxumur, o da heç maraq göstərmirdi. Dünyadakı bütün yazların eyni adam tərəfindən, ya da eyni anda yazıldığı barədə fikirləşdiyini güman edirdim. Ondan niyə sənin dönlü-dönlü şair Mövlanadan söz açdığını soruşdum. Susdu. Əttardan «Gizli yazılarnın sirri» sərləvhəli 1961-ci il tarixli yazının nə qədərinin sənin, nə qədərinin Ponun olduğunu soruşdum. Susmadı; hamısının sənin olduğunu dedi. Ondan Neşətiylə Bottfolio və İbn Zərhanı barədə mübahisəmizin – əttar dava deyirdi – ən həssas nöqtəsi olan «hekayənin əsl – əslinin hekayəsi» ikilisini soruşdum. İnamlı hər şeyin əslinin hərf olduğunu dedi. Heç şey başa düşməmişdi, onu məğlub etdim».

«O mübahisədə, – Qalib dilləndi, – həmin mübahisədə Neşətiyə qarşı irəliləyən fikirlərim hər şeyin əslinin hərf olduğuna əsaslanırdı».

«Amma bu İbn Zərhanının yox, Fəzlullahın fikriydi. Sən Böyük İnkvizitora nəzirədən sonra çətin vəziyyətdə qalmamaq üçün İbn Zərhanıya satılmaq məcburiyyətində qaldın. O yazıları yazanda fikrində Neşətinin şefinin gözündən salıb redaksiyadan bayıra atdırmısan başqa bir şey olmadığını bildirdim. Əvvəlcə «tərcüməmi, mənimləmizmi?» çəkişməsində ona tələ qurub qışqarıqdan ağılını itirmiş Neşətinə qozəblə «mənimləmiz» dedirdəcək fikrə gətirdin. Sonra bu iddia ilə sənin İbn Zərhanıdan, İbn Zərhanının da Bottfoliodan götürdüyü iddiasıyla Şərqi yaradıcı olmayacağı barədə eyni ham vurduğunu, beləcə, türkləri alçaq saydığı görüntüsünü yaratdın, bərdən-birə oxucularını da redaksiya başçısına məktub yazmağa təhrik edib şanlı tariximizi, «bizim mədəniyyətimizi» müdafiə etməyə başladın. Yeni salib yürüşlərinə, «böyük türk memarı» Memar Sinanın, əslində, Kayseri ermənisi olduğunu iddia edləyən başı-

xarablara qarşı həmişə oyaq olan səfil türk oxucusu, həmişəki kimi, bu fürsəti əldən buraxmayıb redaktoru həmin alçağa qarşı məktub yazdığına tutanda sənin ədəbi uğurluğunu üzə çıxarmağın ləzzətindən sərxoş olan zavallı Neşəti işindən də, köşəsinin də oldu. Bu gün səninlə düşük yazır kimi da olsa, görüşdüyünüz eyni redaksiyada bunu quşlar söyləyirlər, arxanca dedi-qodu edib quyunu qazdığını bilirsinizmi?»

«Quyuy haqqında nə yazmışdım?»

«Mənim kimi sadiq oxucudan soruşulması ayıb olacaq qədər aydın, bitib-tükənməyəcək qədər də geniş mövzudur. Divan şeirinin ədəbi quyularından, Mövlananın sevgilisi Şəmsin meytinin atıldığı quyudan, həmişə həyasızcasına istifadə etdiyən «Mən bir gecənin cinli, cadulu, divli quyularından, evin aralıqından, ya da ruhlarımızın içinə atıldığını yazdığın dİbsiz qaranlıqlardan söz açmayacağam, bunlardan çox yazdın. Bunlara nə deyirsən? 1957-ci ilin payızında şəhərlərimizi, şəhərlərimizin ətrafında qurulan yeni şəhərciklərimizi təcavüzkar mizraq meşəsi kimi əhatə edən o kədərli beton minarə (daşla hörülmüş minarələrə o qədər də etirazın yox idi) meşələri barədə diqqətli, qəzəbli, kədərli yazı yazdın. Gündəlik siyasətdən, gündəlik rəzəllərdən kənara çıxan bütün əsərlərinin başına gəldiyi kimi, heç diqqəti çəkməyən bu yazının daha da az diqqət çəkən son sətirlərində alçaq minarəli ucqar məhəllə cəməsinin arxa həyətdən danışanda sakit, qaranlıq, dərin quyudan söz açmışdın. Üç sifətlə çəkdiyən o həqiqi quyuya gözlərimizi beton minarələrin yüksəkliklərinə yox, keçmişimizin şüuraltında qalan qurumuş qaranlıq quyuların ilanlarına, ruhlarına çevirməli olduğumuzu ustalıqla eyham etdiyini başa düşmüşdüm. Bundan on il sonra, bu dəfə vicdan əzəblərinin qarabasmalarıyla tamamilə tək-tənha əlləşmək məcburiyyətində qaldığın yuxusuzluq, bədbəxtlik gecələrinin birində öz kədərli keçmişindən, təpəgözlərdən ilham gəlib qələmə aldığın məqalədə günahkarlıq duyğusunun səni illərdən bəri mərhəmətsizcəsinə izləyən «göz»ündən danışanda bu

görmə orqanının «ahının düz ortasında qaranlıq quyuy kimi» durduğunu yazmağın təsadüf yox, zərurət idi».

Qalibin ağ yaxalılıq, köhnəlmiş pencəklə, kabussayaq sifətlə təsəvvüründə canlandığı həmin səs bütün bu sözləri şüuri coşqunluqla beynindənmi söyləyirdi, yoxsa bir yerdənmi oxuyurdu? – Qalib fikirləşdi. Səs də Qalibin sükutunu işarə hesab ələyib qələbə qəhqəhəsi çəkdi. Sonra şəhərin, kim bilir, hansı təpələrinin altından, Bizans pulları, Osmanlı köllələriylə qaynaşan hansı yeraltı yollarından keçən, paslı dirəklər, çinar və şabalıd ağacları arasına pal-tar ipləri kimi gərilmiş, suvağı tökülmüş köhnə evlərin yan divarlarından qara sarmaşıqlar kimi yapışmış telefon telinin iki ucunu, eynilə eyni ananın göbək bağını bölüşən kimi, bölüşməyən gətirdiyi qardaşlıq duyğusuyla sırr verən kimi piçildadı: Cəlalı çox sevirdi, Cəlalı çox sayırdı, Cəlalı çox tanıyırdı; Cəlalın da artıq bunlara şübhəsi yox idi, elə deyilmi?»

«Bilmirəm», – Qalib dilləndi.

«Onda bu qara telefonları aradan götürək», – səs dedi. Çünki həmin telefonların aradadır öz-özünə çalan zəngi xəbərdar etməkdən çox, qorxudurdu; çünki qatran rəngindəki dəstəkləri kiçik ştaq kimi ağırdı, çünki nömrələri yığılanda Karaköy-Kadıköy bərə vağzalının köhnə tumiketləri kimi melodiyayla cırlıdayıb söylənirdi, çünki bəzən nömrəni yığanın istədiyi yox, öz istədiyi yeri birləşdirirdi. «Başa düşdünmü, Cəlal bəy? Ver ünvanını, bu saat gəlir».

Qalib möcüzəli şagirdinin möcüzələrində tərəddüd ələyən müəllim kimi əvvəl dayandı, sonra hər cavabda öz şüurunun bağçasında açan çiçəklər, hər sualda şüur bağçasının hüdədsuzluğuna, ya-vaş-yavaş içinə girdiyi tələyə heyrtlənilib soruşdu:

«Bəs neylon corablar barədə nə deyə bilərsiniz?»

«1958-ci ildə yazdığın bir yazıda iki il əvvəl, yəni köşə yazılmasını öz adınla yox, uydurduğun bəzi bədbəxt adlarla çap etdirməyə məcbur olduğun günlərdə işləməkdən, tənhalıqdan bezdiyini isti bir yay günündə bədbəxtliyini unutmaq, günorta günəşindən qaçmaq

üçün girdiyin Bəyoğlu kinoteatrındakı («Röya») iki filmdən birincisinin ortasından başlayıb baxanda Çikaço qanqəşterlərinin kədərli Bəyoğlu dublyajçıları tərəfindən türkçələmiş qəhqəhələri, avtomat silah taqqıltıları, şüşə cingiltiəri arasında yaxından gələn bir səsini səni diksindiriyini yazmışdım: bir az o tərəfində həmin qadın uzun dırnaqlarıyla neylon corabının üstündən çıqlarını qaşıyırdı. Birinci film başa çatıb işıqlar yananda iki sıra irilədi bir-biriylə dostcasına danışan gözəl, şıq anıyla on bir yaşlı ağıllı, sakit oğlunu gördün. Uzun-uzadı onların dostluqlarına, bir-birlərini necə diqqətlə dinləyib danışdıqlarına tamaşa elədin. İki il sonra yazacağın köşə yazısında ikinci filmə baxanda qulağının səsgücləndiricilərdən fişqıran qılınc şaqırtıları, dəniz fırtınalarında deyil, yay gecələri İstanbul ağcaqanadlarına yem olan çıqlarının üstündə gəzinən uzudırmaqlı, narahət alın çıxardığı vizituda, fikrinin də pərdədəki dəniz quldurlarının əməllərində yox, ana-oğul arasındakı dostluqda olduğunu başa düşəcəkdin. Bu yazıdan on iki il sonra yazdığın yazıda təsvir etdiyini kimi, neylon corablı yazının çap olunmasından dərhal sonra redaktor səni danlamışdı: evli, uşaqlı qadınlarda intimlik tapmağın təhlükəli, çox təhlükəli hərəkət olduğunu, türk oxucusunun bunu həzm edə bilməyəcəyini, yaşayan köşə yazarı olmaq istəyirsənsə, evli qadınlara, öz üslubuna diqqət yetirməli olduğunu bildirdimmi?»

«Bəs üslubum barədə nə deyə bilərsiniz? Qısa cavab ver, zəhmət olmasa».

«Üslub sənin üçün həyatdır. Üslub sənin üçün səsidir. Üslub sənin düşüncələridir. Üslub içində yaşadığın əsl şəxsiyyətdir, amma həmin şəxsiyyətlər bir yox, iki yox, üçdür...»

«Bunlar hansılardır?»

«Mənim «sadə şəxsiyyətim» adlandırdığın birinci səsini: hamıya göstərdiyin, hamıyla birgə ailə yeməklərində süfrəyə oturduğun, hamıyla birgə yeməkdən sonra siqaret tüstüsü arasında dedi-qodu elədiyini səs. Gündəlik həyatla bağlı təfərrüatları həmin adama borc-

lusan. İkincisi çevrilmək istədiyini adam idi: bu dünyada rahatlıq tapmayan, başqa dünyaya yaşayan, başqa dünyanın seyrinə bürünmüş heyranlıq doğuran adamlardan götürdüyün maska. Bir dəfə əvvəl surəti, sonra özü olmaq istədiyini həmin «qəhrəman»la pıçıl-daşa-pıçıl-daşa danışmaq vərdisin olmasaydı, o qəhrəmanın qulağına pıçıldadığı söz oyunlarını, tapmacaları, zarafatları, sancmaları öz ağına gələn nəqarətlər söyləyən bezginlər kimi təkrarlamaq vərdisin olmasaydı, gündəlik həyata dözə bilməyib, bir çox bədbəxt sayaq bir guşəyə çəkilib ölümlü gəzləyəcəyini yazmışdın, göz yaşları da oxumuşdum. Üçüncüsü isə səni, təbii ki, məni «obyektiv üslub, subyektiv üslub» adlandırdığın bu iki şəxsiyyətin çata bilməyəcəyi əməllərə apardı: sübhəli şəxsiyyət; sübhəli üslub! Təqlidə, maskayla kifayətlənə bilməyəcək qədər bədbəxt olduğun gecələrdə yazdıklarını mən daha yaxşı bilirəm, amma elədiklərini sən daha yaxşı bilirənsən, qardaşım mənim. Bir-birimizi başa düşəcəyik, bir-birimizi tapacağıq, birgə paltarımızı dəyişib gəzəcəyik, mənə ünvanını ver».

«Ünvan?»

«Şəhərlər ünvanlardan, ünvanlar hərlərdən, hərlər üzərdən düzəlir. 12 oktyabr 1963-cü il bazar ertəsi, İstanbul ən sevdiyim guşələrindən biri kimi, Qurtuluşu təsvir edirdin; köhnə adıyla Tatanları; erməni məhəlləsini. Sevvə-sevvə oxumuşdum».

«Oxumaq nə deməkdir?»

«Bir dəfə də, tarixini deməyə ehtiyac varsa, 1962-ci ilin fevralında məmləkəti səfələtdən qurtaracaq hərbi çevriliş üçün hazırlıq gördüyün o əsəbi günlərinin birində, bir qış axşamı Bəyoğlunun qarantlıq küçələrinin birində göbək raqqasələriylə hoqqabazların oyun çıxardıqları bir pəviləyondən başqasına, kim bilir, hansı qoribə məqsəd üçün aparılan, naxışlı çərçivəsi olan iri güzgünün soyuqdan, ya da başqa səbəbdən əvvəlcə çatlayıb, sonra gözələrinin qabağında parça-parça olduğunu görmüş, şüşəni güzgüyə çevirən dərmanın türkcə «sirr» adlandırılmasının təsadüf olmayacağını həmin məqamda başa düşmüşdüm. Bu ilham anını bir köşə yazısında təsvir edəndən son-

ra demişdin ki, oxumaq güzgünün içinə baxmaqdır; güzgünün arxasındakı «sirr» bilənlər o biri tərəfə keçərlər, hərfərin sirrindən xəbərdar olmayanlarsa bu dünyada öz sifətlərinin bayağılığından başqa bir şey tapmazlar.

«Həmin sirr nəydi?»

«O sirr nə olduğunu sənəndən başqa birçə mən bilirdim. Telefondə təsvir eləməyin mümkün olmadığını sən də bilirən. Ünvənini ver».

«Həmin sirr nəydi?»

«O sirr əldə eləmək üçün bir oxucunun səne bütün ömrünü verməli olduğunu fikirləşirsənmi? Mən bunu səne verdim. Həmin sirr sezmək üçün öz adınla yazmadığın illərdə ortaya çıxardığın, başqalarının əvəzinə qələmə aldığı silsilələr, tapmacalar, portretlərini, siyasi, həssas reportajlarını, sobaları yanmayan dövlət kitabxanalarında əynimdə palto, başımda papaq, əlimdə yun əlcəklərlə titrəyə-titrəyə oturanda sənin yazdığından şübhələndiyim hər şeyi oxudum. Otuz ildən artıq müddət ərzində müntəzəm olaraq gündə orta hesabla səkkizdən bir az artıq səhifə çıxardığına görə yüz min səhifə, ya da üç yüz otuz üç səhifəlik üç yüz cild kitab edə. Yalnız buna görə bu millət sənin heykəlini qoymalıdır».

«Sənin də oxuduğuna görə, – Qalib dilləndi, – heykəllər haqqında nə yazmışdım?»

«Anadolu səfərlərinin birində, adını unuduğum kiçik bir qəsəbədə, şəhər meydanındakı parkda avtobusumun yola düşmə vaxtını gözləyəndə yanımda cavan oğlan oturdur, söhbət eləməyə başladıq. Əvvəlcə Atatürkün bu kədərli qəsəbədə çıxıb getməkdən başqa bir iş olmadığına işarə edən kimi, barmağıyla avtobus qarajını göstərən heykəldən söz açdıq. Sonra mənim sözü ora gətirməyimlə, sənin ölkəmizdəki sayı on mini keçən Atatürk heykəlləri barədə yazdığın yazıdan söz açdıq. Bir məhşər gecəsində, göy üzünün qarənliyi şimşəklərlə yırtılanda, yer yerindən oynayanda bütün o qorxunc Atatürk heykəllərinin canlanacağına yazmışdın. Yazdığına görə,

heykəllərin bəziləri göyərçin nəcisləri ilə örtülü qərblə geyimləriylə, bəziləri marşal uniformalarıyla, medalyonlarıyla, bəziləri şahə qalxmış iri orqanlı qorxunc aygırlarıyla, bəziləri də silindr papaqları, kabussayaq çiyin örtükləriylə ağır-ağır yerlərindən qımıldanacaqqlar, neçə illərdir ətraflarında tozlu, köhnə avtobusların, at arabalarının, milçəklərin dövrə vurduğu, paltarlarından tər iyi gələn əsgərlərlə naftalin iyi gələn qız liseyi şagirdlərinin toplanıb «İstiqlal marşı» oxuduğu qurumuş çiçəklərlə, çələnglərlə örtülü postamentlərindən enib qarənliyə qarışacaqqlılar. Məhşər gecəsində yer sarsılıb, göy yanlarında evlərinin bağlı pəncərələri arxasından bayırdakı uğultunu dinləyəcək zavallı vətəndaşlarımızın ucqar məhəllələrin səkilərindəki bu tuncdan, bürüncdən, mərmərdən çəkmə və nal səslərinə necə qorxuyla qulaq kəsiləcəklərini təsvir etdiyən yazını yanımda oturan həmin qızğın dəliqanlı da vaxtında oxumuş, o qədər çöşmüşdü ki, darhal sənəndən səbirsizliklə o məhşər gününün nə vaxt gələcəyini soruşan məktub yazmışdı. Beləcə, dediyi doğrudusa, ona qısa cavab yollayıb vəsiqəlik şəklini istəmiş, şəkli alandan sonra da «həmin günün gəldiyinin əlaməti olacaq» sirrini vermişdin. Yox, cavan oğlana verdiyin sirr «o sirr» deyildi; çünki hovuzu qurumuş, otları yolunmuş parkda illərlə davam edən itizardan sonra ruh düşkünlüyünə uğrayan cavan oğlan sənin şəxsi olmalı sirrini mənə açıqlamışdı. Ona bəzi hərfərin ikinci mənalarnı yazmış, yazılarının birində bir gün qarşılaşacağı cümləni də işarə kimi qəbul etməsini istəmişən. Həmin cümləni oxuyanda şifrlı köşə yazısını açacaq, bizim cavan oğlan hərəkətə gələcəkdi».

«Cümlə nə idi?»

«Bütün həyatım bu cür pis xətiyələrlə dolu idi». Cümlə bax bu idi. Bunu o icad etmişdi, yoxsa sən ona yazmışdın, bundan bax aça bilmirəm, amma təsadüf budur ki, yaddaşın geri qaldığı, hətta tamamilə silindiyi barədə söz açdığın bu günlərdə həmin cümləni eynilə başqa cümlələr kimi bu günlərdə yenidən çap olunan köhnə

bir yazında oxudum. Ünvanını ver, bunun nə mənə daşdığını sənə dərhal başa salım».

«Başqa cümlələr?»

«Ünvanını ver, çünki artıq başqa cümlələrlə də, başqa əhvalatlarla da maraqlanmadığımı bilirəm. Bu ölkədən ümidi-ni elə kəsdin ki, daha heç nəylə maraqlanmırsan. Nifrətlə gizləndiyin o şişan yuvasında yoldaşlarının, dostlarının olmadığını, tənhalığını unutmaq istəyirsən. Ünvanını ver, sənə sənəndən aldığın imzalı şəkilləri dəyiş-düyüş ələyən İmam Xətib liseyi şagirdləriylə gənc oğlanlarla maraqlanan güləş hakimlərini bukinistlərin hansı güşəsində tapa biləcəyini deyim. Ünvanını ver, sənə hərəmxanasındaki arvad-ları qərblə fahişə görkəminə saldırb İstanbul gizli güşəsində on-larla görüşən son səkkiz Osmanlı padşahının bu işlə məşğul olan vaxt çəkilməmiş qravaturalarını göstərim. Bolluca paltarla bəzək tələb edən həmin xəstəliyə Parisin lüks dərzi-xanalarında, fahişəxanalarında «türk xəstəliyi» deyildiyini bilirdinmi? Paltarını dəyişib İstanbul qaranlıq bir küçəsində gülüşmüş II Mahmudu göstərən qravurada padşahımızın çılpaq ayaqlarında Napoleonun Misir səfərində gey-diyi çəkmələrlə, ən çox sevdiyi arvadı Bəzmialəm Validə Sultanın – əhvalatını çox sevdiyin şahzadəmin ata nonosidir, adı Osman-lı gəmisinə verilib – qorxub-çəkinmədən taxdığı yaqut və almazdan xaçla çəkildiyini bildirinmi?»

«Xaç bərədə yazmışam?» – Qalib qərribə nəşəylə, arvadı onu atıb gedəndən bəri altı gün dörd saatda ilk dəfə həyatdan zövq aldığını hiss edib dilləndi.

«Xaçın forma kimi «ay»ın əksi, ziddi, «neqativi» olduğunu sü-büt etmək üçün erkən Misir həndəsəsindən, ərəb cəbrindən, süriya-ni neoplatonçuluğundan dəm vurduğun sətirlərin olduğu 18 yanvar 1958-ci il tarixli yazının düz altında, «kino və səhnənin şıqar çeynəyən sət adamı» kimi, çox sevdiyim Edvard Q.Robinsonun Nyu-Yorklu paltar geyim rəssamlarından Ceyn Adlerlə evləndiyi, yeni evlənənləri xaçın kölgəsində göstərən şəkilin çap olunması,

bilirəm, təsadüf deyildi. Ünvanını ver. Həmin yazıdan dərhal bir həftə sonrasa uşaqlarımızın xaç qorxusu, ay həyəcanıyla tərbiyə edilmələrinin yetkinlik illərində onları Hollivudun səhri sifətlərini deşifrləyə bilməmək kimi ehtirası, ayüzlü bütün qadınları da ana, ya da xala saymaq təki cinsi tərəddüdə sürüklədiyini irəli sürmüş, fikri sübut etmək üçün pulsuz internat-məktəblərindəki tarix dərslərində səlīb yürüşlərinin oxudulduğu günlərin gecələrində yataqxanalara ediləcək basqınlarda yataqlarını isladan yüzlərlə şagird tapılacağını yazmışdım. Bunlar boş şeylərdir, ünvanı ver, sənə kitabxanalarda yazılarını oxumaq üçün eşələnəndə rast gələn səhra qəzetlərində gördüyüm xaç əhvalatlarını hamısını götürim. Boynundakı yağlı ip qopanda ölüm ölkəsindən geri qayıdan edəmliq məhkum cəhənnəmə etdiyi qısa səfər məqamında qarşılaşdığı xaçlardan bəhs ələyər, «Erjyaz postası», Kayseri 1962; xaç formasındakı o məlum horf əvəzinə (.)dən istifadə etməməyimizin milli türk tərbiyəsində daha uyğun olacağını baş redaktorumuz prezidentimizə bu gün teleqrafla bildirmişdir. «Yaşıl Konyas», Konya 1951, ünvanını versən, sənə dərhal çatdıracağım daha nə qədərli var... Demirəm, yazılarında material kimi istifadə edərsən, çünki həyata material sayaq baxan köşə yazarlarına nifrət elədiyini bilirəm. İndi qutuların içində qar-şımızda duran materialı dərhal götürüm; birgə oxuyar, birlikdə gülər, birlikdə ağlayarıq. Tez ol, ünvanını ver mənə, sənə atalarına nə qədər nifrət elədiklərini pavilyon qadınlarından başqa kimsəyə da-nışa bilmədiklərindən kəkələmələri təkcə pavilyonlarda açılan isgəndərənli kişilərin şəhər qəzetlərində silsilə edilən əhvalatlarını götürüm: ünvanını ver, sənə oxumaq-yazmaq bacarmayan, nəinki farsca, türkçə əməlli-başlı danışa bilmədiyi halda, ruhları əkiz qar-daş olduğundan Ömər Xəyyamın naməlum şeirlərini oxuyan ofisi-antın eşq və ölüm xəyanətlərini götürüm, ünvanını ver; yaddaşını itirəcəyini başa düşəndə bütün bildiklərini, bütün həyat və xatirəsini sahibi olduğu qəzetin son səhifəsində ölüm gecəsinə qədər silsilə ələyən bayburtlu jurnalist və mürəttibin yuxularını götürüm: son yu-

xuda təsvir edilən geniş bağçanın solan gülləri, tükülən yarpaqları, quruyan quyusu arasında öz hekayəni tapacağını da bilirəm, qardaşım mənim. Yaddaşını qurumaqdan qurtarmaq üçün qanı sulandıran dərmanlar aldığını, beyninə qan gətirən deyə hər gün saatlarla yatıb, ayaqlarını divara dayaya-dayaya o kor və nankor quyudan xatirələrini bir-bir necə çıxardığını da bilirəm. Divanının, ya da yatağının qırağından sallanan başın qıpqırmızı olan vaxt «16 Mart 1957-ci ildə» özünü məcbur edib xatırlayırın, «16 Mart 1957-ci ildə redaksiyadakı yoldaşların hamısıyla birgə «Vilayət» küftaxanasında qarnımızı doyuranda onlara qışqıqlığı üzündən insanın taxacağı maskalardan söz açmışdım!» Sonra da bilirəm, təzədən çətinlik çəkkə-çəkkə «bəli, bəli» deyirsən, «1962-ci ilin mayında Qurtuluşun arxa küçələrindəki bir evdə ağlagalməz güncə sevimsinin ardınca oyananda yanımda çıpaq yatan qadına dərisinin üstündəki iri ziyillərin ögey ananın ziyillərinə oxşadığını demişdin» deyirsən, amma dərhal sonra da «insafsız» kimi yazacağın o şübhə səni bürüyür, bunu onanı demişdin, yoxsa heç cür bağlanmayan pəncərələrinin arasından Beşiktaş bazarının o bitib-tükənməyən uğultusu eşidilən həmin daş evdəki ağ bədənli qadınımı, yoxsa məhz səni o qədər çox sevdiyinə görə ərinin və uşaqlarının yanına gec qayıtmağı göz altına alıb Cahangir parkının çıpaq ağaclarına baxan təkotaqlı evdən çıxıb düz Bəyoğlundan, daha sonralar bir yazında yazacağın kimi, həmin məqamda niyə ərköyünsəyək israrla əl çəkmədiyimi belə xatırlamağın çaxmağı sənə almağa gedən o əsrərangiz gözlü qadınımı? Ünvanını ver, sənə nikotinin, pis xatirələrlə tıxanmış beyin damarlarını dərhal açib bizi bir anda itirdiyiniz cənnətin gündüzlük həyatına geri qaytaran ən son Avropa dərmanı «Mnemoniks»i götürim. Açıq-təvri rəngli məhluldan hər səhər çayına reseptində yazıldığı kimi iki yox, iyirmi damcı damızdırmağa başlayandan sonra əbədi unuduğun, unuduğunu da unuduğun bir çox xatirəni eynilə köhnə şakfların ardından birdən-birə çıxıb uşaqlığının rəngli qələmlərini, daraqlarını, açıq-mavi rəngli kürəciklərini tapan kimi xatırlayacağısan. Ünvanını

versən, hamımızın sifətimizdə xəritə göründüyünü, həmin xəritələrdə yaşadığımız şəhərin vaz keçə bilmədiyimiz guşələrinin əlamətləri ilə qaynaşdıqından bəhs edən yazını, həmin yazını niyə yazdığını xatırlayacağısan. Ünvanını versən, Mövlananın məşhur rəssamlar yarışı əhvalatını niyə köşəndə təsvir etmək məcburiyyətində qaldığını xatırlayacağısan. Ünvanını versən, heç vaxt ümitsiz tənhəlik olmayacağı, çünki ən tənhə vaxtlarımızda belə bizə xəyallarımızdakı qadınların yoldaşlıq etdiyini, üstəlik həmin xəyallar qurduğumuzu həmişə sövq-təbii ilə sezmə o qadınların da bizi gözləyəcəklərini, axtaracaqlarını, hətta bəzilərinin tapacaqlarını yazdığın o naməlum köşə yazısını da niyə qələmə aldığını xatırlayacağısan. Ünvanını ver, sənə xatırlamayacağlarımı da xatırladım, qardaşım mənim; yaşadığın, arzuladığın bütün cənnəti-cəhənnəmi indi ağır-ağır itirirsən. Ünvanını ver, dərhal özümü çatdırıb, səni yaddaşı unutmağın dərin quyusuna bürsü bütün basdırılmaqdan qurtarım. Hər şeyini bilirəm, bütün yazılarını oxumuşam: həmin ələmi yenidən qurmaq, bütün ölkənin üzərində gündüzlər yırırtı qartallar kimi, gecələr inadkar kabuslar kimi gözən o səhrlə yazılarını yenidən yazmaq üçün məndən başqa kiməni tapa bilməzsen. Yanına gələndə Anadolunun ən ucqar kəndlərinin qəhvəxanalarında yeniyyətələrin ürəklərinə od salan, dağların başındakı ibtidai məktəb müəllimləriylə şagirdlərinin gözələrdən gildir-gildir yaş axıdan, kiçik qəsəbələrin ucqar küçələrindəki evlərində foto-roman oxuya-oxuya ölümü gözləyən gənc analarda yaşamaq həyəcanı oyandıran o səhrlə yazılarına yenidən başlayacağısan. Ünvanını ver: birgə səhərə qədər danışacağıq, itirdiyin keçmişin kimi, bu ölkəyə, bu insanlara sevgini də yenidən tapacağısan. Poçt məşinının ancaq on beş gündən bir gəldiyi qarlı dağ qəsəbələrindən sənə məktublar yazan ümitsizləri fikirləş, nişanlısından ayrılmazdan, Həccə getməzdən, seçkilərdə səsvermə hüququndan istifadə etməzdən əvvəl sənə məktub yazıb məsləhət istəyən çaqınlı fikirləş, coğrafiya dərində sinfin ən arxa sırasında sənin yazılarını oxuyan bədbəxt şagirdləri, bir künce

atılmış masalarının arxasında təqaüd gününü gözləyən, yazına nəzər salan kədərli dəftərxana məmurlarını, sənin yazıların da olmasa, axşamlar qəhvəxanada radio proqramlarından başqa danışılacaq heç bir mövzu tapmayacaq bədbəxtləri fikirləş. Kəlgəsiz avtobus dayanacaqlarında, çirkli, qüssəli kinoteatrların gözləmə salonlarında, ucqar dəmiryol stansiyalarında səni oxuyanları fikirləş. Hamısı möcüzə gözləyirlər səndən, hamısı! Onlara istədikləri möcüzələri verməyə məcbursan. Ünvanını ver, bunu ikilikdə daha yaxşı edərik. Onlara qurtuluş gününün yaxınlaşdığını yaz, onlara əllərində plastik bidonlar məhəllə kranlarının qabağında növbə tutub suyun axmasını gözlədikləri günlərin bu yaxında başa çatacağını yaz; evlərindən qaçan liseyli qızların Qalata fahişəxanalarına düşməyib kino ulduzu ola biləcəklərini yaz, lap yaxında gerçəkləşən möcüzədən sonra «Milli lotereya» biletlərinin hamısında uduş olacağını yaz, sərxoş ərlərin arxşam evə qayıdanda arvadlarını döyməyəcəklərini, həmin möcüzə gündündən sonra şəhəratrafi qatarlara boş vaqonlar qoşulacağını, bir gün bütün şəhər meydanlarında, Avropada olduğu kimi, orkestrin çalacağını yaz; bir gün həminin məşhur və qəhrəman olacağını, bir gün, bu yaxınlarda bir gün həminin, anası da daxil olmaqla, istədiyi hər bir qadınla yatmaqdan başqa, yətdiyi qadını – sehrlilə, istədiyi hər bir qadınla yatmaqdan başqa, yətdiyi qadını – sehrlilə – mələksəyaq bakira, bacı saymağa davam eləyəcəyini yaz. Onlara yüz illərdir bizi səfalətə sürükləyən tarixi bir sirri açan gizli sənədlərin, nəhayət, ələ keçirildiyini yaz; bütün Anadolunu tor kimi bürüyən müəyyən adamlar təşkilatının hərəkətə gəlmək üçün olduğunu, bizi bu səfil həyata məhkum edən beynəlxalq sui-qəsdə həyata keçirən əxlaqsızların, keşişlərin, bank işçilərinin, fahişələrin, onların yerli şəriklərinin kimlər olduğunu aşkara çıxtdığını yaz. Onlara düşmənlərini göstər ki, bədbəxtlikləri, səfalətləri üçün günahlandırılacaq adam tapmağın rahatlığını hiss edə bilsinlər; onlara bu düşmənlərdən canını qurtarmaq üçün nələrlə eləyə biləcəklərini sezdirdi ki, bədbəxtlikdən, hirsəndən tır-tır titrədikləri vaxtlarda bir gün böyük bir iş, bir böyük iş görə biləcəklərini arzulara bilsinlər, onlara

həyatlarındakı bütün səfalətin baskarının həmin iyronc düşmənlər olduğunu yaxşıca başa sal ki, öz günahlarını başqalarına yükləməyin daxili rahatlığını duya bilsinlər. Qardaşım mənim, bütün xeyalları, daha mürəkkəb əhvalatları, ən ağlagəlməz möcüzələri gerçəkləşdirə biləcək qələmin olduğunu bilirdim. Bütün bu yuxuları yaddaşımın o dİbsiz quyusundan çəki çıxaracağım möcüzəli sözlərlə, ağlagəlməz xatirələrlə quracaqsan. Əgər qarşılı öttürməz illər boyu inamla sənin uşaqlığının keçdiyi küçələrin hekayələrini oxuya bilsə, bu satir aralarındakı həmin yuxuları seza bildiyindəndir; ona yuxularını geri ver. Bir vaxtlar bu ölkədəki bədbəxt insanların kürəyini çimçəşdirən, tüklərini biz-biz eləyən, yaddaşını qarışdırən, onlara atlı qarışqalı, yelləncəkli keçmiş bayram günlərini xatırladan kimi gələcək gözəl günləri sezdirən yazılar yazmışdın. Mənə ünvanını ver, yenidən yazacaqsan onları. Bu lənətə gəlmiş ölkədə sənin kimilərinin öləndən yazmaqdan başqa nə gəlir ki? Görməli başqa işin olmadığından, yalnız ələcsizliqdan yazdığını bilirdim. Ah, neçə illərdir sənin o ələcsizliq anların barədə azmı fikirləşdim: meyvə-tərəvəz dükanlarından asılan paşa və meyvə şəkillərinə baxıb təsirlənirdin; ucqar məhəllələrdəki çirkli qəhvəxanalarda rütubətdən xəmirə dönmüş kartlarla «altmış altı» oynayan sərt baxışlı, kədərli qardaşlarını görüb dərd-qəmə batırdın. Səhərin əlaqarənliyində ulez alış-veriş eləmək üçün «Ət və Balıq Qurumu»nun qarşısındakı növbəyə gedən anayla oğulu görəndə, Anadolu səfərlərində qatarın səhərlər fəhlə bazarlarının qurulduğu kiçik meydançaların yanından keçəndə, bazar günü günortadan sonra ağacsız, yaşıllıqsız palçıqlı parklarda arvad-uşaqlarıyla oturub siqaret çəkə-çəkə sonsuz sıxıntı vaxtının başa çatmasını gözləyən atalara gözüm sataşanda onlar haqqında sənin nə düşüncəyin barədə fikirləşirdim. Bu gördüyüm mənzərələri sən görsəydin, axşam kiçik otağa qayıdanda bu kədərli, unudulmuş ölkəyə tamamilə uyğun gələn köhnə iş masanın arxasında oturanda mürəkkəbi dağdan ağ kağızlarına onların nağıllarını yazacağını bilirdim. Başının kağızın üstünə əyildiyini fikirləşirdim, gecəyarısı

ümitsizliklə, kədərli yazı masasının arxasından qalxıb soyuducunu açdığını, bir dəfə yazdığını kimi, açıq soyuducunun içinə heç bir şey seçmədən, heç bir şey görmədən, heç bir şey götürmədən yalnız dalğınla baxdığını, sonra yuxudagəzər kimi evinin otaqlarında, masanın ətrafında dalğın-dalğın gəzdirməyi fikirləşirdim. Ah, qardaşım, tək idin, kədərliydin, qüssəliydin. Səni necə də sevirdim! Yazılarını oxuyanda illərlə səni, həmişə səni fikirləşdim. Nə olar, ünvanını ver mənə, heç olmasa, bir cavab ver. Sənə Yalova bərəsində rastlaşacağım Hərbiyyə məktəbi şagirdlərinin sifətlərinə yapışmış iri, ölü hörümçəklərə oxşayan hərfləri necə gördüyümü, bəranin çirkli ayaqyolunda sağlam bədənli şagirdlərlə tək qalanda onların necə də gözəl, uşaqsayaq təlaşa düşüklərini danışaram. Ciblərinə sənədən aldığı cavab məktublarını aparən kor lotereyasatanın bir qədər rəkidən sonra onları meyxana masaları arxasında başqalarına necə oxutduğunu, sözlər arasından sənənin ona öyrətdiyin sirri hər dəfə süfrədəkilərə necə qururla işarə etdiyini, hər səhər «Milliyyət» qəzetini həmin sirri tamamlıyacaq cümləni tapmaq üçün oğluna necə oxutduğunu danışaram sənə. Məktubların üstündə Təşviqiyyə poçtunun möhürü vardı. Alo, eşidirsənmi? Heç olmasa, bir cavab ver, orada olduğunu de. Allahım! Nəfəs almağın hiss etmirəm, sənənin nəfəs almağın. Qulaq as, əvvəlcədən cidd-cəhdlə hazırladığım sözlərdir, bunları diqqətlə dinlə: köhnə Boğaz bərələrinin qüssəli tüstü buraxan nazik bacalarının sənə niyə o qədər zərif, kəsəyən göründüyünü danışanda mən səni başa düşdüm. Qadınların qadınlarla, kişilərin kişilərlə rəqs elədiyi səhra nişanlarında birdən-birə niyə nəfəsin tutulduğunu yazanda səni başa düşdüm. Ucaq məhəllələrdə, qəbiristanlıqlarla birləşmiş uçqu-sökük taxta evlərin arasıyla addımlayarkən qəlbini bürüyən sınıxıntın gecəyarısı otağa qayıdanda niyə göz yaşlarına çevrildiyini yazanda səni başa düşdüm. Kiçik uşaqların qapıları ağzında oxunmuş «Teksas-Tommiks» satdığı köhnə kinoteatrlarda oynayan Herakli, Samsonlu, Roma tarixli filmlərin bir yerində qul gözəli rolunu oynayan üçüncü dərəcəli Amerika artistinin zərif, uzun ayaqlarıyla kədərli sifəti pərdədə

görünəndə kişilərimizlə dolu olan salondakı sükutun sənə əzab verdiyini, ölmək istədiyini yazanda da səni başa düşdüm. Necə? Sən mənə başa düşürsənmi? Cavab ver, namussuz! Hər müəllifin bütün ömrü boyu bir-cə dəfə də olsa, qarşılaşsa, özünü xoşbəxt hiss edəcəyi o ağlagəlməz oxucuyam mən! Ünvanı ver, sənə pərəstişkarların olan qız liseyi şagirdlərinin şakillərini gətirərəm. Yüz iyirmi yeddi nəfərdir: bəzilərinin ünvanları var, bəzilərinin sənə anket dəftərlərinə yazılmış pərəstişlə dolu sözləri. Otuz üç nəfəri eynəkdir, on biri diş teli taxır, altısının boynu ququ kimi uzundur, iyirmi dörd nəfərinin də saçını xoşladığını kimi, at quyuğuna oxşayır. Hamısı səni sevir, ürəkləri gedir sənənin üçün. Əmin edirəm. Ünvanını ver, altmışıncı illərin əvvəllərində bir köşə yazında danışan sayaq yazanda, «Dünən axşam radionu dinlədinizmi? Mən «Sevənlər və sevilənlər» verilişinə qulaq asanda həmişə bir şey fikirləşdim» deyəndə haqqında düşününlən həmin şeyin özləri olduğuna bütün qəlblərlə inanən qadınların siyahısını gətirərəm sənə. Səhra şəhərləri, məmur evləri, zabıt arvadları, ehtirashı, əsəbi tələbələr qədər kübar dairələrində də pərəstişkarlarının olduğunu bilirəmmi? Ünvanını versən, təkcə o kədərli kübar müsəmirələrində yox, öz haqiqi şəxsi həyatlarında qiyafəsini dəyişən qadınlarımızın həmin qiyafələrlə şakillərini də gətirə bilərəm. Bir dəfə haqlı olaraq bizdə şəxsi həyat olmadığını, hətta tərəcə romanlarında, xarici jurnallardan götürülmüş maqazin xəbərlərində rast gəldiyimiz «şəxsi həyat» sözünün mənasını belə qavramadığımızı yazmışdım, amma hündürdaban çəkmələrlə, şeytan maskalarıyla çəkilmiş həmin şakilləri görəndə... Ah, di ünvanını ver mənə, yalvarıram, dərhal sənə iyirmi il ərzində yığdığım o ağlagəlməz insan sifətləri kolleksiyamı da gətirərəm: bir-birilərinin sifətlərinə sulfat turşusu atan qısqanc sevgililərin hadisədən az sonra çəkilmiş şakilləri var, sifətlərindəki ərəb hərflərini rəngləyib gizli mərasim keçirəndə yaxalanan çaqşın sektantların saqqallı-saqqalsız şakilləri, üzləri napalm¹ yananda hərflərdən boşalan kürd üs-

¹ Napalm – odsağan silahlarda benzin qarışığı yandırıcı maddə

ON İKİNCİ FƏSİL
HEKAYƏT GÜZGÜYƏ GİRDİ

*«Bir yerdə olub ikisi calis,
Güzgüyə girdi əks-ü əkis»*

Şeyx Qalib

yançılarının və səhra qəsəbələrində səssiz-küysüz asılan namus düşmənlərinin edam qovluqlarından nə rüşvətlər verib çıxarda bildiyim edam şəkilləri var. Yağlı ip boynu sındıranda karikaturlarında-kının əksinə, dil heç bayıra çıxmır. Yalnız sifətdə hərflər daha açıq-aydın oxunurdu. İndi əvvəlki yazılarının birində köhnə edamlara və cəlladlara niyə üstünlük verdiyini yazanda hansı gizli istəyini dilə gətirdiyini də bilirəm. Şifrlərlə, söz oyunlarıyla, gizli yazılarla nə qədər maraqlandığını bildiyim qədər, itən sirri yenidən qurmaq üçün gecəyarıları hansı qiyafələrə bürünüb aramıza qarışdığını da bilirəm. Ögey bacınla görüşüb onunla səhrədən hər şeyi ələ salmaq üçün, ən sadələhv, bizi biz edəcək ən saf əhvalatını söyləməmək üçün vəkil arının başına nə oyunlar gətirdiyinin də bilirəm. Vəkillərə lağ ələyən yazılarına cavab verən ehtirash qadın oxucularına, əslində, onlar barədə danışmadığını deyəndə nə qədər haqlı olduğunu da. Artıq ünvanını ver. Yuxularında qaçan itlərin, başdaşlarının, atların və caduların nələrin əlaməti olduqlarını da bir-bir bilirəm: taksı sürücülərinin yan güzgülərin küncünə yapışdırdıqları kiçik qadın, tapança, quru baş, futbolça, bayraq, çiçək şəkillərinin sənə hansı eşq yazılarını yazdırdığını da. Onları başından ələmək üçün kədərli pərəstişkarlarına verdiyin açar cümlələrin bir qismini də bilirəm, həmin cümlələrin yazıldığı dəftərlərlə tarixi qiyafələrini niyə heç özündən uzağa qoymadığını da...»

Xeyli sonra, sakitcə dəstəyi aparatın üstünə qoyub şəbəkədən çıxarılan sonra Cəlalın dəftərləri, köhnə qiyafələri, şkafları, yazıları arasında öz xatirələrini axtaran yuxudagəzər kimi təhqiqat aparandan sonra pijamasını geyinib yatdığı Cəlalın yatağında Nişantaşı meydanından gələn axşam gurultularını dinləyə-dinləyə uzun, dərin yuxuya gedəndə Qalib yuxunun ən gözəl cəhətinin insanın çevrildiyi adamların bir gün yerinə keçəcəyinə inanmaq istədiyi adam arandakı gözyaşardıcı uzaqlığın unudulması qədər, eşitdikləri ilə heç eşitmədiklərini, gördükləriylə heç görmədiklərini, bildikləriylə heç bilmədiklərini rahatlıqla bir-birinə qarışdırması olduğunu bir daha başa düşdü.

Yuxumda, nəhayət, neçə illərdir çevrilmək istədiyim adam olduğumu gördüm. «Yuxu» deyilən həyatın düz ortasında, palçıqlı şəhərin bina meşəliyində, qaranlıq küçələrlə daha qaranlıq sifətlər arasındakı bir yerdədir. Bədəxtəliyin yorğunluğuyla yatanda sənə rast gəldim. Bir başqa adamın yerinə keçməsəm belə, sənəni mənə sevə biləcəyini başa düşürəmmiş; özümün vəsiqə üçün çəkilməşək kimi baxanda hər şeyi alın yazısı sayıb, özümü olduğum kimi qəbul etməyimin zərurətini başa düşürəmmiş; bəlkə yuxuda, bəlkə hekayədə bir başqa adamın yerində olmaqdan ötrü çırpınmağın mənasızlığını başa düşürəmmiş. Biz getdikcə qaranlıq küçələr, ələ hey üzərimizə sallanan qorxunc evlər açılır; biz yeridikcə səkilər, dükənlər mənə qazanmış.

Sənənin mən həyatda tez-tez rast gələcəyimiz bu səhrli oyunlu həyretlə ilk dəfə kaşf etdiyimizdən neçə il keçib? Bayram ərəfəsində analarımız bizi paltar dükəninin uşaq şöbəsinə aparanda (o xoşbəxt, gözəl vaxtlarda hələ bölmələr qadın və kişi adıyla bir-birindən ayrılmamışdı), ən darıxdırıcı din dərindən də daha cansızıcı olan dükənin yarıqaranlıq guşəsində qarşı-qarşıya duran iki bədənnüma güzğünün arasına təsadüf nəticəsində girəndə görüntülərimizin get-gedə kiçilib bir-birlərinin içinə girib necə çəldiqlərini görmüşdük.

Bundan iki il sonra «Heyvan dostları klubu»na rəsmlərini yollayan tanışlarıyla zarafət edib «Böyük ixtiraçılar» köşəsinə də sakitcə oxuduğumuz «Uşaq həftəsi»nin son nömrəsinin üz qabığın-

da əlimizdə tutduğumuz jurnalı oxuyan bir qızın şəklinin çəkildiyini görəndə o qızın əlində tutduğu jurnalı diqqətlə baxmış, rəsmlərin bir-birinə qarışıb çoxaldığını başa düşmüşdük: bizim əlimizdə tutduğumuz jurnalın üz qabığındakı qızın əlində tutduğu jurnalın üz qabığındakı qızın əlində tutduğu jurnalın üz qabığındakı qız da get-gədə kiçilən eyni qırmızı saçlı qızla eyni «Uşaq həftəsi»ymiş.

Eynilə daha da boy atdıqımız, bir-birimizdən uzaqlaşdıqımız illərdə satışı çıxan, bizim mətbəədə yeyilmədiyindən yalnız bazar səhərləri sizin səhər yeməyi süfrənizdə gördüyüm zeytun əzməsi bankasında olduğu kimi. Radioda: «Oo, götürəm, qara kürlü yeyirsən!» «Xeyr, «Ender» zeytun əzməsi!» kimi reklam edilən bankanın üzərindəki kağızda analı-atalı, oğlan-qız uşaqlı qüsursuz, xoşbəxt ailənin səhər yeməyi süfrəsinin şəklini çəkilməmişdi. Mənim sənə göstərməyimlə fəkil çəkilən o səhər yeməyi masasının üzərində də eyni bankaların durduğunu, ikinci bankanın da olduğunu, zeytun əzməsi bankalarının, xoşbəxt ailələrin göz onlar görünməz olana qədər kiçildiklərini görəndə ikimiz də bu danışacağım nağılı əvvəlini bilirdik, amma axırını bilmirdik.

Qızla oğlan qohum imişlər. Eyni evdə böyüyüblər, eyni pilləkənləri çıxır, üzərində eyni şir şəklində olan şirniyyatlar, rahatluqlar yeyirmişlər. Dərslərini birgə hazırlayı, eyni xəstəliklərə birgə tutulur, bir-birini qorxutmaq üçün birgə gizlənmişlər. Eyni yaşda imişlər. Birgə getdikləri məktəb də eyniymiş, kinoteatrlar da, dinlədikləri radio proqramları da bir imiş, vallah da, oxuduqları «Uşaq həftəsi» jurnalları da, kitablar da, töküşdükdükləri şkaflarda içindən fəslər, ipək örtüklər, çəkmələr çıxan sandıqlar da. Bir gün danışdığı əhvalatlardan ləzzət aldıqları yetkin əmioğulunun binaya gəlişlərinin birində əlində gördükləri kitabı qapıb oxumağa başlayıblar.

Qızla oğlanın köhnə sözlərinə, təmtəraqlı deyimlərinə, farsca ifadələrinə əvvəlcə zarafatla güldükləri, dərəcəyə kənara atıb,

sonra bəlkə içində işgəncə səhnəsi, çılpaq bədən, ya da dəniz altı şəklilə deyər maraqla səhifələrini çevirib, nəhayət, oxumağa başlayıqları kitab xeyli də uzunmuş. Amma haradasa əvvəlində kitabın qəhrəmanları arasında baş verən elə eşq səhnəsi varmış ki, oğlan qəhrəmanın yerində olmaq istəyib. Eşq o qədər gözəl təsvir edilmiş ki, oğlan kitabdakı kimi aşiq olmaq istəyib. Beləcə, daha sonra kitabda, güman ki, təsvir edildiyini təsəvvürünə gətirəcəyi eşq əlamətlərini (yemək yeyəndə səbirsizlik, qızın yanına getmək üçün bəhanələr icad etmək, susadığına baxmayaraq, bir stəkan suyu içməmək) özünü də göstərməyə başladığından xəbər tutanda oğlan yenə ucundan tutub kitabın səhifələrini birgə baxdıqları həmin sehrili məqamda qız aşiq olduğunu başa düşüb.

Bəs yenə ucundan tuta-tuta oxuduqları kitabda təsvir edilən əhvalat nəymiş? Lap qədim zamanlarda baş verən əhvalatda eyni qəbilədə doğulmuş qızla oğlanın əhvalatı təsvir edilmiş. Bir çöl kənarında yaşayan qızla oğlan – Hüsnlə Eşq eyni gecə doğulub, eyni müəllimdən dərs alıblar, eyni hovuzun kənarında gəzişib, bir-birinə aşiq olublar. İllər keçəndən sonra oğlan qızı istəyəndə qəbilə başçıları oğlandan Qəlblər Ölkəsinə gedib oradakı çox dəyərli bir şeyi gətirməsini şərt qoyublar. Yola çıxan oğlan hansı dərdlərlə qarşılaşmayıb: quyuya düşüb, rəngli cadunun əsiri olub, başqa bir quyuda gördüyü minlərlə surətdən, sifətdən sarıxış olub, sevgilisinə oxşadığına görə Çin padşahının qızına vurulub, quyulardan çıxıb, qalalarda həbs olunub, təqib edilib, təqib eləyib, qışla əlbəyaxa olub, yollara düşüb, izlər, əlamətlər arxasında gedib, hərlərin sirrinə batıb, əhvalatlar danışılıb, rəvayətlər dinləyib. Nəhayət, görkəmini dəyişdirib həmişə onun arxasında gələn, dərdlərdən qurtaran Sühan ona deyib: «Sən sevgilinsən, sevgilin də sən: hələ dərk etməmişsənmi?» Oğlan eyni müəllimdən dərs aldıqları günlərdə birgə bir kitabı oxuyanda qızla necə aşiq olduğunu həmin vaxt xatırlayıb.

Birgə oxuduqları o kitabda Xürrəm şah adlı padşahla aşiq olduğu Cavid adlı gözəl cavanın əhvalatından danışılırmış, amma za-

vallı heyran padşahdan əvvəl, təbii ki, həmin hekayədə də aşıqların bir-birinə başqa eşq əhvalatını, üçüncü eşq əhvalatını oxuyanda aşıq olacağını sən başa düşdün. O eşq əhvalatındakı aşıqlər də kitabda eşq əhvalatını oxuyanda bir-birlərinə aşıq olur, həmin kitabdakı aşıqlər də başqa eşq əhvalatı oxuyanda bir-birlərinə vurulurlarmış.

Yaddaşımızın bağçaları kimi, bu eşq əhvalatlarının da bir-birinə necə gedib çıxdığını, bütün qapıları bir-birinə açılıb-bağlanan sonsuz əhvalatlar silsiləsi təşkil etdiyini mən paltar dükanına getməyimizdən, «Uşaq həftəsi» oxumağımızdan, zeytun əzməsi bankasına baxmağımızdan neçə illər sonra kəşf edəndə sən evimizdən qaçmış, mən də özümü rəvayətlərə, bir də öz əhvalatıma həsr etmişdim. Bəzisi Ərəbistan şəhərlərində, Şamda, bəzisi Asiya çöllərində, Xorasanda, bəzisi Alp dağlarının ətəklərində, Veronada, bəzisi də Dəclə sahilində, Bağdadda baş verən həmin eşq əhvalatlarının hamısı kədərliydi, hamısı qüssəliydi, hamısı təsirliydi. Daha da təsirliyi bütün əhvalatların asanlıqla yaddaşda qalması, insanın özünü ən sadələşdirmə, ən azabkeş, ən bədbəxt qəhrəman yerinə eyni asanlıqla qoya bilməsiydi.

Necə sona çatacağından hələ baş açma bilmədiyim əhvalatımızı da bir gün bir adam, bəlkə də mən qələmə alsam, mənəm o eşq əhvalatlarını oxuyanda etdiyim kimi, oxucu özünü dərhal qəhrəmanlardan birinin yerinə qoya bilərdi, ya da əhvalatımız yaddaşlarda qala bilərdi, bilmirəm, amma belə kitablarda qəhrəmanlarla əhvalatları bir-birindən ayıran, bənzərsiz edən bu cür parçalar həmişə olduğuna görə dedim, mən də bir hazırlıq görürəm:

Birgə etdiyimiz qonaqlıqda, ağır havası siqaret tüstüsüylə maviləşmiş otaqda, səndən üç addım o biri tərəfdə oturan hekayəçinin əhvalatını diqqətlə dinləyəndə, gecəyarı o «mən burada deyiləm» ifadəsi ağır-ağır üzündə peyda olanda sən sevərdim; tənbəlliklə keçən həftədən sonra köynəklərinin, yaşıl jaketlərinin, heç cür atmağa qiymadığım köhnə gecə paltarlarının arasından bir kəməri istəməyə-istəməyə götürəndə, açıq qapısından içərisi

görünən şəkəfdəki ağlalgəlməz qarışıqlığı görəndə üzündə aşkara çıxan qorxu ifadəsini sevərdim; həvəslə rəssam olmaq qərarına gəldiyin uşaqlıq günlərində, babayla birgə masa arxasında oturmağa ağac çəkməyi öyrənməyə başlayanda, babanın mövzudan kənara çıxan sətəşmələrinə hirsələnəndə güləndə sən sevərdim; marşrut taksinin qapısını ucu bayırda qalan bənövşəyi paltoun üstünə bağlayanda, indi ələndə tutduğun beş lirənin indi yerə düşüb səki kənarındakı kanalizasiya barmaqığına doğru mükəmməl qövs cizib necə gözəl diyərləndiyini görəndə üzündə peyda olan artist heyratını sevərdim; sevərdim sənə; aydın bir aprel günü kiçik evvanımıza çıxıb səhər asdığı dərsməlin hələ qurumadığını, deməli, günəşin sənə aldatdığını başa düşəndə, dərhal sonra arxa tərəfdən gələn uşaq civillilərinə qüssəylə qulağını fəkləyəndə sən sevərdim; birgə etdiyiniz filmi üçüncü adama danışanda yaddaşımı, xatırladığının mənəməndən nə qədər fərqli olduğunu qorxuyla dərk edəndə sevərdim; sevərdim sənə, ailədaxili izdivaclar, qohumlar arasındakı evlənmələr barədə bol fəkilli qəzetdə məqalə yazan professorun məqaləsini bir güşəyə çəkilib mənə sezdirmədən oxuduğunu görəndə, nə oxuduğunu yox, amma oxuyanda yalnız üst dodadığının Tolstoy qəhrəmanları kimi, azacıq irəli çıxdığını görəndə sən sevərdim; lift güzgüsündən özünü başqa adama baxan kimi baxmağın, nədənsə həmin baxışdan sonra xatırladığın şeyi tələşlə çantanda axtarmağın sevərdim; biri yanı üstə çevrilmiş yelkənli qayıq, o biri qozbel pişik kimi, böyür-böyürə durub saatlarla sənə gözləyən dikdaban ayaqqabılarını tələsik geyinməyini, neçə saat sonra evə qayıdanda ayaqqabıları yenə eyni palçıqlı, asimmetrik tənhəliqədə qoymamışdan əvvəl budlarının, qıçlarının, ayaqlarının öz-özünə elədiyi bacarıqlı hərəkətlərə tamaşa etməyi sevərdim; külləqanı ağzınacan dolduran siqaret kötüklərinə, qara başlarını ümidizcasinə bükmüş yanıq kibritlərə baxan vaxt kədərli düşüncələrin, kim bilir, hara gedəndə sənə sevərdim; sənə sevərdim, həmişə addımladığımız küçələrdə, bir anlığa sanki günəş həmin səhər qərbdən do-

ğan kimi, taptəzə işıqla, yepyeni guşəylə qarşılaşanda küçələri yox, səni sevərdim; birdən qalxan cənub küləyi ilə qarın əridiyi, İstanbulun üzərindəki çirk buludlarının təmizləndiyi qış günündə, antenaların, minarələrin, adaların arxasından mənə göstərdiyin Uludağ¹ yox, başını çiyinlərinin içinə çəkib titrəyən səni sevərdim: sink su qabları yüklənmiş ağır arabanı çəkmə susatanın yorğun, qoca atına kədərli baxanda səni sevərdim; dilənçilərə pul verəndə, «onlar, əslində, çox varlıdılar» deyənləri ələ salanda, hamı kinoteatrdan dolanbaca oxşayan pilləkənlərlə qıvrıla-qıvrıla yer üzünə ağır-ağır çıxarkən kəsə yol tapıb bizi bütün camaatdan əvvəl səkiyə çıxardığın vaxtdakı xoşbəxt gülüşünü görəndə səni sevərdim: «Saatlı Maarif təqvimini»ndən bizi birgə ölümə yaxınlaşdıran bir vərəqi də qoparılandıqdan sonra, lap altında günün yeməyi kimi məsləhət görülən otli noxud, plov, turşu, qarışıq meyvə kompotunu, yaxınlaşdığımız ölümün əlamətini oxuyan kimi, təmkinli, sakit səsli oxumağını, «Qartal» markalı ançous¹ tükünün əvvəlcə qoruyucunu çıxarıb, sonra qapağı axıra qədər burub açılacağına mənə səbirlə öyrədənəndən sonra «istehsalçı müsyö Trellidisin ehtiramıyla» deməyini sevərdim; qış səhərləri sifətinin rənginin şəhərin üzərindəki solğun ağ göyün rəngində olduğunu görəndə uşaqlıq çağlarımızda prospektdən çay kimi axan maşınlar arasından bir səkidən o biri səkiyə, az qala, qaça-qaça, çılğın, nəşəli halda keçməyincə tamaşa etdiyim vaxtdakı kimi, səni narahatlıqla sevərdim; sevərdim səni, cəmə həyatında, müsəllə daşı² üstündə duran tabuta qonmuş qarğaya diqqətlə, gülümsəyə-gülümsəyə baxanda, radio teatrını təqlid edən səninlə ata-ananın dava-dalaşlarını oynayanda səni sevərdim; başını ehtiyatla əllərimin arasına alıb gözlərində həyatımızın getdiyi yeri qorxuyla görəndə səni sevərdim; vazın yanında niyə ora qoyduğunu başa düşmədiyim üzüyünü neçə gün sonra yenə orada görəndə səni sevərdim; əfsanə quşlarının ağır-ağır uçub havaya qalxmasını an-

dıran uzun sevimlərin axırında təmkinli şənliyə öz zərəfatlarını, yaradıcılıqla, nəhayət, sənin də qoşulduğunu başa düşəndə səni sevərdim; dikinə yox, eninə kəsdiyin almanın içindəki mükəmməl ulduzu mənə göstərəndə səni sevərdim; günorta vaxtı yazı məsəmin üstündə ora necə gəlib çıxdığını başa düşə bilmədiyim saç tükünü görəndə, birgə çıxdığımız səfərdə ağzınacan dolu bələdiyyə avtobusunun dəstək dəmirlərdən yapışan, o biri əllər arasında yan-yana duran əllərimizin bir-birinə nə qədər az oxşadığını kədərli səzəndə səni öz bədənimə tanıyan kimi, mənə tək edən ruhumu tapan kimi, başqa adam olduğumu ağrıyla, sevinclə başa düşən kimi sevərdim, sevərdim səni; hara getdiyini bilmədiyimiz qatara baxanda üzündə peyda olan sirli ifadəni, həmin kədərli baxışının tamamilə eynisini, bir axşamüstü sürü-sürü qarğaların fəryad qopara-qopara dəli kimi uçduqları vaxtda işıqlar qəfildən sönəndə evimizin qararıqlığıyla bayırın aydınlığı yavaş-yavaş yerini dəyişdirəndə yenə sirli, qüdsəli üzündə mən görəndə düşdüyüm o ələcsizliqlə, ağrıyla, qısqanclıqla sevərdim səni.

¹ Ançous – siyənəyə oxşar xırda balıq

² Müsəllə daşı – dəfəndən əvvəl üzərinə tabutun qoyulduğu hündür daş

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL
PİXİ XƏSTƏ YOX, YALNIZ SADIQ
OXUCUNAM

«Zatına mirat edindim zatını»¹

Süleyman Çələbi

Çərşənbə axşamı iki günlük yuxusuzluqdan sonra yatdığı yuxudan Qalib cümə axşamı səhərə yaxın oyandı, amma buna tamamilə oyanmaq da demək olmazdı. Baş verənləri, beynindən keçənləri xeyli sonralar, yenidən bir-bir dərk etməyə çalışdığı günlərdə xatırlayaacağı kimi, yataqdan qalxdığı səhərin saat dördə verilən azanı dinləyib yenidən yuxuya getdiyi saat yeddi arasındakı müddətdə Cəlalın yazılarında tez-tez söz açdığı «yuxuyla oyaqlıq arasındakı əfsanəvi ölkənin möcüzələri» arasındaydı.

Uzun yuxusuzluqdan, yorğunluqdan sonra yatdıqları dərin yuxunun ortasında oyananların, öz yataqlarından başqa yataqlarda qalxan bədbəxtlərin, yorğunların çoxu kimi içində oyandığı yatağı, otağı, evin harada olduğunu, bura necə gəldiyini xatırlamaqda çətinlik çəkmiş, amma yaddaşının sehləyici çəşqinliyindən kənara çıxmaq üçün də özünü həddən artıq çox məcbur eləməmişdi.

Beləcə, Qalib yuxuya getmədən əvvəl onu qoyduğu yerdə, iş məsələsinin düz yanında Cəlalın qiyafəsini dəyişdirmə vasitələrini yığdığı qutunu görəndə çəşqinlik-filan keçirmədən içindəki tanış şeyləri: təpəsi yumru şlyapanı, padşah kavuklarını², kaftanları, əsaları, çəkmələri, ləkəli ipək köynəkləri, müxtəlif ölçüdə, müxtəlif rəngdə taxma saqqalları, parikləri, cib saatlarını, boş eynək çərçivələrini, sərpuşları, fəsləri, ipək qurşaqları, qəmələri, yeniçəri bəzəklərini,

¹ Səni özümde əks etdirdim. Məhəmməd peyğəmbər haqqında türkcə ilk poemanı yazmış Süleyman Çələbinin (1351 – 1422) misrasıdır.

² Kavuk – üzərinə çalma dolanan qədim baş geyimi

bilərzikləri, tarixi film çəkən türk kinematografçılarının geyim və təchizatını təmin edən Bəyögludakı məşhur Erol bəyin dükənindən alma biləcək başqa bir yığın xırda-paranı bir-bir bayıra çıxardı. Sonra yaddaşının dərin guşəsinə itələnməmiş uzaq xatirəni xatırlayan kimi, Cəlalın bu qiyafələri geyinib gecələr Bəyögludə gəzməyini gözləri qabağında canlandırmağa çalışdı. Amma eynilə bayaq gördüyü yuxunun hələ beynində qımıldanan göyümtül damları, sakit küçələri, kabussayaq adamları kimi, qiyafə dəyişmə səhnələri də Qalibə «yuxuyla oyaqlıq arasındakı ölkənin» əfsanələrindən biri kimi, nə siri, nə gerçək, nə dərk olunan, nə də tamamilə anlaşılmaq möcüzələr kimi göründü. Yuxusunda həm Şam, həm İstanbul, həm də Qars qalasının ətkələrində yerləşən məhəllədə bir ünvan axtarır, axtardığını da maqazin qəzetlərinin tapmacalarındakı asan sözlər kimi çətinlik-filan çəkmədən tapırdı.

Fikrində hələ bu yuxu olduğuna görə iş məsələsinin üstündə içi ünvanlarla dolu dəftəri görəndə Qalibi təsadüf duyğusu bürüdü, bəcarətli, gizli alın əlamətlərinə, ya da onu uşaqsayaq himayə edən ifadə Allahın izlərinə rast gəlmiş kimi sevindi. Bu dünyada yaşamaqdan məmnun halda, gülümsəyə-gülümsəyə dəftərdəki ünvanları, qarşılardakı sözləri oxudu. Kim bilir, neçə nəfər həvəskar, pərəstişkar Anadolunun və İstanbulun hər tərəfində Cəlalın yazılarında bu cümlələrlə rast gələcəkləri günü gözləyirdilər; bəlkə də bəziləri rast gəlmişdilər də. Yuxunun, rəyaların dumanları arasından Qalib xatırlamağa çalışdı: Cəlalın yazılarında əvvəllər bu sözlərə rast gəlmişdimi, onları neçə illər əvvəl oxumuşdumu? Bəzi cümlələri oxuduğunu xatırlamasa belə, Cəlalın ağzından dəfələrlə eşitdiyini bilirdi. Məsələn, «Möcüzəli olanı möcüzəli edən şey onun adılığı, adı olanı adi edən şey onun möcüzəli olmasıdır».

Bəzi cümlələri Cəlalın oxuduğunu, eşitdiyini dərk etməsə belə, başqa yerdə diqqət yetirdiyini xatırlayırdı: iki uşağın: Hüsni Eşqin məktəb illərindən bəhs eləyən Şeyx Qalibin iki yüz il əvvəl yazılmış bu misrası kimi:

«Sırr şahdır, ona etina elə».

Bəzilərinişə nə Cəlalından, nə də başqa bir yerdən eşidib-oxuduğunu xatırlayırdı, amma həmişə onlara elə yaxınlıq hiss edirdi, elə bil həm Cəlalın yazılarında, həm də başqa yerdə oxumuşdu. Bəşiktaşda, Sərəncəbəyda yaşayan Fəxrəddin Dalkırana bir gün işarə olacaq bu cümlə kimi: «Bir çoxlarının, müəllimlərin qan içində qalana qədər döyməyi, ya da daha adisi, atalarını ləzzət alala öldürməyi arzuladıqları o sərbəstlik, qiyamət günündə illər boyu maraqla görülməyi gözlədiyi itmiş əkiz qardaşının ona ancaq ölüm kimi görünəcəyini təsəvvüründə canlandırma biləcək qədər sağlam düşüncəyə malik adam olduğundan bəy əfəndi uzun müddətdir, ortalıqdan çəkilməmiş, yerini kimsənin tanımadığı evindən heç başını barıya çıxarmamışdı». Bay əfəndi kimdir?

Gün çıxmaq üzrəydi ki, Qalib sövq-təbii olaraq telefonu yenidən şəbəkəyə qoşdu, yaxalandı, soyuducuda tapa bildikləri ilə qarnını doyurdu, səhər azanından az sonra da Cəlalın yatağına girib yatdı. Yatmadan bir az əvvəl yuxuyla oyaqlıq arasındakı ölkədə, xəyallardan çox arzulara daha yaxın bölgədə Rəyayla birgə uşaqlıq çağlarında Boğazda qayıq gəzintisində çıxmışdılar. Qayıqda nə xalalar vardı, nə analar, nə də qayıqçı; Rəyayla tək-tənha olmaq Qalibə inam tələqin edirdi.

Oyananda telefon zəng çalırdı. Qalib telefona çatana qədər zəng edənə Rəya yox, həmişə zəng vuran səs olacağı qərarına gəlmişdi. Qadın səsi eşidəndə duruxdu.

«Cəlal? Cəlal, sən sənmi?»

O qədər də cavan olmayan, heç tanımadığı qadın səsiydi.

«Bəli».

«Canım, canım, haradasan, haralardasan, neçə gündür, səni, səni axtarıram, axtarıram, ah».

Son heca uzanıb hiçqırığa, hiçqırtılara, ağlartıya çevrildi.

«Səsinizi tanıyamadım», – Qalib dilləndi.

«Səsinizi, – qadın Qalibin səsinə yamsılıya-yamsılıya dedi. – Səsinizi. Mənə «səsinizi» deyir. Mən səsiniz olmuşam». Müəyyən sükutdan sonra kartlarına güvənən oyunçu inamıyla, yarırsırdışı-yarırsırdışı tərzdə elan etdi: «Mən Əminayəm».

Söz Qalibdə heç bir təəssürat oymadı.

«Bəli».

«Bəli? Başqa bir deyəcəyən yoxdurmu?»

«İllər keçəndən sonra...» – Qalib mızıldandı.

«Canım, illər keçəndən sonra, illər keçəndən sonra, nəhayət. Qəzetdə yazını oxuyan vaxt mənə müraciət etdiyini görəndə necə oldum, bilirsənmi? İyirmi ildir, bu gün, bu günə gözləyirdim. İyirmi ildir, gözlədiyim o cümləni oxuyanda nəyə çevrildim, bilirsənmi? Bütün dünyaya çıxmımaq, bütün dünyaya müraciət etmək istədim. Dəli kimi oldum, özümü çətinliklə saxladım, ağladım. Bilirsənmi, inqilab məsələsinə qarışdığına görə Mehmeti təqaüdə çıxardılar. Amma hər səhər küçəyə çıxır, həmişə müəyyən işləri var. Dərhal arxasınca küçəyə atıldım. qaça-qaça Qurtuluşa – bizim ara küçəmizə getdim, amma heç bir şey yox idi, heç bir şey yox idi. Hər şey dəyişib, hər şey sökülüb, heç bir şey yerində qalmayıb. Evimiz yerində yox idi. Küçənin ortasında ağlamağa başladım. Yazıqları gəlib bir stəkan su verdilər. Tez evə qayıtdım, çamadanımı hazırladım, Mehmet evə qayıtmamış qaçdım. Canım, Cəlalım, indi səni necə tapacağımı de. Yəddi gündür, yollarda, hotel otaqlarında, utandığımı gizlədə bilmədiyim uzaq qohumların evlərində sığınacaq kimi qalırıdım. Neçə dəfə redaksiyaya zəng etdim, «bilmirik» dedilər. Qohumlarını axtardım, onlar da elə. Bu nömrəyə zəng vurduğum, cavab verən yoxdu. Özümə bir neçə xırda əşyadan başqa heç bir şey götürmədim, götürmək də istəmirəm. Mehmet dəli kimi məni axtarırmış. Ona heç bir şeyi izah etmədiyim qısa məktub qoydum. Evdən niyə çıxıb getdiyimi bilmir. Kimsə bilmir, kimsəyə demədim: həyatımın yeganə qüruru olan sırrımı, eşqimi, eşqimizi kimsəyə açmadım, canım mənim. İndi nə olacaq? Qorxuram. Artıq

təkəm! Artıq cavabdehliyim qalmadı. Artıq gonbul dovşanın axşam yeməyinə getmək üçün, evinə, orinin yanına çatmaq üçün qayıtdığına görə kədərilməyəcəksən. Uşaqlarım böyüdülər, biri Almaniyadadır, o biri hərbiçidir. Bütün həyatımı, bütün vaxtımı, hər şeyimi sənə verəcəyəm. Paltarlarını ütüləyəcəyəm, yazı masanın üstünü, ah, o yazılarını yığışdıracağam; yastıq üzlerini dəyişdirəcəyəm; o əşyasız, şkafsız görüş yerindən başqa, sənə heç yerdə görə bilmədim; asl evinlə, əşyalarinla, kitablarınla o qədər maraqlanıram ki. Haradasan, canım? Necə tapacağam səni? Yazında ünvanını nə üçün şifrləmədin? Ünvanını ver. Sən də düşündün, illərlə hey sən də düşündün, elə deyilmi? Yenidən o təkotaqlı daş evimizdə, günortadan sonra günəş cökə yarpaqlarının arasından üzlərimizə, çay stəkanlarımıza, bir-birilərini taniyan əllərimizə düşəndə biz tək-tənha olacağıq. Amma, Cəlal, artıq o ev yoxdur; sökülüb, yox olub, nə o ermənilər, nə o köhnə dükənlər var... Bunu bilirdinmi? Ora gedib hey ağlamağımı istədin? Niyə yazına bunu daxil etmədin? Hər şeyi yazmağı bacaran sən bunu da yaza bilərdin. Danış artıq mənimlə, iyirmi il sonra danış! Utananda yenə əllərin tərləyirmi, yatanda yenə sifətində o uşaqsayaq baxış peyda olurmu? Söylə... «Canım» de mənə... Necə görəcəyəm səni?»

«Xanım, – Qalib ehtiyatla diləndi, – xanım əfəndi, hər şeyi unuttum. Bir səhv olub, neçə gündür, qəzetə yazı vermərəm. Onlar da otuz il əvvəlki yazılarımı yenidən çap edirlər. Başa düşdünüzümü?»

«Yox».

«Mən yazılarımda sizə, kimsəyə işarə, ya da cümlə-filan yollamaq istəmədim. Artıq yazı yazmıram. Redaksiyadakılar da köhnə yazılarımı yenidən çap edirlər. Deməli, həmin cümlə otuz il əvvəlki bir yazımda varmış».

«Yalandır! – qadın qışqırdı. – Yalandır! Məni sevirsən. Məni çox sevdin. Yazılarında həmişə məni təsvir etdin. İstanbulun ən gözəl guşələrindən danışanda mənimlə sevişdiyən evin küçəsini təsvir etdin, bizim Qurtuluşumuzu, bizim kiçik guşəmizi təsvir et-

din, həyatdan gördüklərin bizim cökə ağaclarımızdır. «Mövlananın ay üzli gözəli» deyəndə boşboğazlıq eləmir, sənə ay üzünü, məni təsvir edirdin... Gilas dodaqlarımdan da söz açdın, hilal qaşlarımdan da, bunlardan ötrü sənə mən ilham verdim. Amerikalılar Aya gedəndə Ay səthindəki ləkələr adıyla yazdığın şeyin mənim yanğımdakı xallar olduğunu bildirdim. Canım, bir daha qəti inkar etmə. «Qaranlıq quyuların qorxunc dərinliyi» də mənim qara gözlərimdir, təşəkkür edirəm, ağlamışdım. «O evə geri qayıtdım» dediyin yer də, təbii ki, bizim ikimərtəbəli evimizdir, amma qadağa, gizli eşqimizi kimsə başa düşməsin deyə oranı Nişantaşdakı altımərtəbəli, liftli ev kimi təsvir etmək məcburiyyətində qaldım, biliyəm. Çünki biz orada – Qurtuluşda, o evdə sənənlə on səkkiz il əvvəl görüşdük. Düz beş dəfə. Nə olar, inkar etmə, məni sevdini bilirəm».

«Xanım, sizin də dediyiniz kimi, hər şey çox köhnədir... – Qalib diləndi. – Artıq heç şey xatırlamıram, hər şeyi bir-bir unuduram».

«Canım, Cəlal, Cəlalım, bu sən ola bilməzsən. İnanmıram. Səni orada zorla saxlayanlar, zorla danışıqlarını var? Təksənni? Bircə həqiqəti de, məni neçə illərdir sevdini de, bəs edər. On səkkiz il gözlədim, bir o qədər də gözlərəm. Mənə bircə dəfə, bircə dəfə məni sevdini de. Yaxşı, heç olmasa, məni o vaxt sevdini de, «o vaxt sevmişdim» de, telefonun dəstəyini əbədi götürməyəcəyəm».

«Sevmişdim».

«Canım de mənə...»

«Canım...»

«Ah, yox, elə yox, ürəkdən de!»

«Xanım, xahiş eləyirəm! Keçmiş keçmişdə qalsın. Mən də qocaldım, bəlkə artıq siz də cavan deyilsiniz. Mən daha xəyallarınızdakı adam deyiləm. Xahiş eləyirəm, bu çap xətasının, diqqətsizliyin bizimlə etdiyi bu xoşagəlməz zarafatı dərhal unudaq».

«Allahım! Mən nə olacağam bəs?»

«Evinizə, ərinizin yanına qayıdarsınız. Sizi sevirsə, bağışlayar. Bir əhvalat uydurarsınız, sizi sevirsə, dərhal inanar. Ərinizi, sizi sevən sədiq ərinizi küsdürmədən dərhal evinizə qayıdın».

«On səkkiz ildən sonra səni bir də görüm».

«Mən on səkkiz il əvvəlki həmin adam deyiləm, xanım».

«Yox, həmin adamsan. Yazılarını oxuyuram. Hər şeyini bilirəm. Sənin haqqında çox-çox düşündüm. De mənə: həmin qurtuluş günü uzaq deyil, yox? O xilaskar kimdir? Mən də onu gözləyirəm. «O» sənənsən. Bilirəm. Daha da çox adam bilir. Bütün sirr sənədir. Ağ atın belində yox, bəyaz «Kadillak»la gələcəksən. Hamı bu yuxunu görür. Cəlalim, səni yaman sevdim. Bir dəfə də olsa, heç olmasa, uzaqdan görəm: bir parkda, Maçka parkında sənə uzaqdan bir dəfə də olsa, baxa biləm. Saat beşdə Maçka parkına gəl».

«Xanım, üzr istəyib dəstəyi qoyacağam. Ondan əvvəl, dünyadan əlini-ətəyini çəkmiş qoca adam kimi, heç vaxt layiq olmadığı sevgininə sığınıb sizdən bir şey xahiş edəyəm. Zəhmət olmasa, mənə deyin, telefon nömrəmi haradan tapdınız? Heç mənim ünvanlarımdan biri varmı sizdə? Bunlar mənim üçün çox vacibdir».

«Desəm, səni bir dəfə də olsa, görməyimə icazə verəcəksənmi?» Sükut çökdü.

«Verəcəyəm», – Qalib dilləndi.

Bir daha sükut çökdü.

«Amma əvvəlcə ünvanını sən ver, – qadın şiltəliqlə dedi. – Açıq, bu qədər müddətdən sonra sənə inanmıram».

Qalib fikrə getdi. Telefonun o biri başından bir qadının – hətta iki qadın olduğunu beynindən keçirmişdi – yorğun buxar lokomotivi kimi səbi-əsəbi nəfəs almağı eşidilirdi, daha uzaqdakı radiodan anlaşılmaz musiqi gəlirdi; radio proqramlarında «türk xalq musiqisi» kimi elan edilən, Qalibə eşqdən, atılmaqdan, əzabdan çox, nənəylə babanın son illərini, son siqaretlərini xatırladan musiqi. Qalib uzaq küncündə iri, köhnə radio duran otağı, həmin otağın o biri başında əlində telefon köhnəlmiş kreslodə oturan gözü yaşlı tənənfəs qadı-

nı təsəvvüründə canlandırmağa çalışdı, amma gözlərinin qabağında nənəsiylə babasının bir vaxtlar oturub siqaret çəkdikləri iki mərtəbə aşağıdakı o otaq canlandı: Rəyayla orada «Mən görmədim» oynayırdılar. Müəyyən sükudan sonra Qalib:

«Ünvanların...» – deyib sözsə başlamışdı ki, qadın var gücüylə qışqırdı:

«Yox, yox, demə! O da eşidir. O da buradadır. Zorla danışırdır mənə. Cəlal, canım, demə ünvanını, səni tapıb öldürəcəm. Ah, oh, ah!»

Son iniltilərlə birlikdə qulağına bərk-bərk sıxdığı telefon dəstəyindən Qalib qərībə, qorxunc, metal cingiltiləri, anlaşılmaz taqqiltilər eşitdi; təsəvvüründə əlbəyaxa çarpışma canlandırdı. Qəfildən möhkəm partıltı eşidildi: ya tapança partlamış, ya da çəkişdirilən telefon dəstəyi yerə düşmüşdü. Dərhal sonra sükut başladı, amma əməlli-başlı sükut da deyildi; Qalib uzaqda hələ çalışmayan radioda Bəhiyyə Aksoyun «ah yaramaz, yaramaz»larının, radio qədər uzaq guşədə ağlayan qadının hiçqırıqlarını eşitdi. İndi telefon dəstəyi kimin əlinə keçmişdisə, yaxından onun əhəstə nəfəsi eşidilirdi, amma həmin adam dinib-danışmırdı. Bu səs nizamı çox uzun çəkdi. Radioda yeni mahnı başladı, nəfəs alıb-vermələr, qadının yeknəsəqləşən hiçqırıqları heç dəyişmirdi.

«Alo! – Qalib əsəbləri əməlli-başlı pozulanda dilləndi. – Alo! Alo?»

«Mənəm, mən, – nəhəyat, kişi səs cavab verdi: neçə günlərdir eşitdiyü səs idi, həmişəki səs idi. Təmkinlə, soyuqqanlıqla, az qala, Qalibi sakitləşdirən, xoşagəlməz məsələyə son qoymuş kimi danışmışdı. – Əminə dünən mənə hər şeyi etiraf etdi. Onu tapıb evə gətirdim. Cəlal əfəndi, iyronirəm sənədən, sənin başına oyun açacağam!» Uzun, çox uzun müddətdən bəri davam edən oyundan heç kəsi şad etməyən xoşagəlməz nəticəsini elan edən hakim kimi etinasız səslə əlavə elədi: «Səni öldürəcəyəm!»

Sükut çökdü.

«Bir məni də dinləyin, – Qalib peşə vərdişiylə dilləndi. – Yazı səhvən çap olundu, köhnə yazımdır».

«Burax bunları, burax», – Mehmet dedi. Soyadı nəydi? «Bayaq da eşitdim, çox eşitdim bu hekayələri. Buna görə ayrıca ölmə layiq olsan da, sənə buna görə öldürməyəcəyəm. Səni niyə öldürəcəyəm, bilirsənmi?» Amma Cəlaləddin, ya da Qalibdən cavab almaq üçün soruşmurdur, yəqin, cavabı çoxdan hazırlamışdı. Qalib adətə üzrə dirlədi: «Bu miskin ölkəni adam edəcək hərbi hərəkata xeyanət etdiyinə görə yox, sənin üzündən rəzil olan o yurdsevərlik işinə girişən o igid zabitləri, sürüm-sürüm süründürülən o mərd insanları sonralar ələ saldığın, üstəlik yazılarında təhrik etdiyən bu macərəyə onlar həyatlarını riskə qoyub girəndə, hörmətlə, heyranlıqla sənə qapılarını, çevriliş planlarını açanda sən oturduğun kreslodə rəzil, hiyləgər xəyallara daldığına görə, hətta etibarlarını qazanıb evlərinə girdiyin bu təvazökar yurdsevər adamların arasında xəyallarını hiyləgərliklə həyata keçirməyi bacardığına görə yox (qısa deyəcəyəm), hamımızı inqilab hərəcatını bürüdüüyü o günlərdə hər şeydən bezmiş zavallı arvadımı aldatdığına görə də yox, xeyr, hamımızı, bütün ölkəni aldatdığına görə, rəzil xəyallarını, səfeh xəyallarını, mənasız yalanlarını xoşagəlməz zarafatlar, təsiriylə duyğular, inandırıcı sözlər cildinə soxub hamımıza, bütün millətə, ən başda da neçə illərlə mənə uddurmadığı bacardığına görə öldürəcəyəm səni. Mənim gözlərim artıq açıldı. Daha başqalarının da gözləri açılsın. Əhvalatını lağla dinlədiyən o attar var ha, sənin bir gülüşlə unudacağın həmin adamın da intiqamını alacağam. Sənin izinə rast gəlmək üçün bütün şəhəri qarış-qarış gəzdirdim bu bir həftədə həyata keçirilməli yeganə şeyin bu olduğunu başa düşdüm. Çünki bu millət də, mən də bütün öyrəndiklərimizi unutmalıyıq. Bütün yazılarımızı yazılarının ardınca gələn ilk yazıdan sonra unutmağın dilsiz quyusundakı sonsuz yuxularına buraxdığımızı da sən yazmışdın».

«Hamısına bütün qəlbimlə şərikəm, – Qalib dilləndi. – Əməlli-başlı boşalan yaddaşımda qalmış son qırıntılardan da qurtul-

maq üçün yazdığım həmin axırıncı bir neçə yazıdan sonra bu yazı işindən əlimi-ətayimi büsbütün çəkəcəyimi də sənə demişdimmi? Bu bəhanəylə bəlkə bugünkü yazımın necə olduğunu soruşum?»

«Namussuz alçaq, sən cavabdehliyin nə olduğunu bilirsənmi, bağlılıq nədir, dürüstlük nədir, fədakarlıq nədir, bilirsənmi? Bu sözlər sənə oxucularını ələ salmaqdan, ya da aldadılmış zavallıya öylənəcəli işarə verməkdən başqa bir şey xatırladımmı? Qardaşlığın nə olduğunu bilirsənmi sən?»

Cəlalə müdafiə etməkdən çox, bu son sualdan xoşu gəldiyindən Qalib «bilirəm!» deyəcəkdirdi, amma xəttin o biri başındakı Mehmet – hansı Mehmetdi bu Mühəmməd – indi onun üstünə öz incikliyiinin kədərinə qatdığı lənət axını yağdırırdı.

«Sus, daha bəsdir!» – daha sonra lənətləri tükənəndə dilləndi. Bunu otağın bir guşəsində hələ də ağlayan arvadına dediyini Qalib sonra çökən sükutdan başa düşdü. Qadının nəşə izah edən səsinə, radionun söndürüldüyünü eşitdi.

«Onun əmin qızı olduğunu bildiyinə görə ailədaxili eşqləri ələ salan sarsaq yazılar yazdın, – Mehmet olduğunu söyləyən səs davam etdi. – Bu ölkənin övladlarının yarısının xalalarının oğullarıyla, o biri yarısının da əməllərinin qızlarıyla evləndiklərini bildiyin halda, qohumla evliliyi həyasızcasına ələ salan rəzil yazılar qələmə adın. Yox, Cəlal əfəndi, mən həyatda başqa qız tanımağa fürsət tapmadığıma görə yox, qohumlarımdan başqa bütün qadınlardan qorduğuma görə yox, anamdan, xalalarımın, biblərimdən, onların qızlarından başqa hər hansı qadının məni ürəkdən sevməyinə, hətta mənə səbirlə dözəcəyinə inanmadığıma görə yox, bu qadınla onu sevdiyimə görə evləndim. Sən uşaqlıq çağlarından bəri birgə oynadığın qızı sevməyin nə olduğunu heç ağlına gətirə bilirsənmi? Sən ancaq bir qadını, həyatın boyu birca qadını sevməyin nə olduğunu təsvir edə bilirsənmi? İndi sənin üçün ağlayan bu qadını mən əlli il sevdim. Onu uşaqlıq çağlarımdan bəri sevirdim, başa düşürsənmi, hələ də sevirəm. Sən heç sevməyin nə olduğunu bilirsənmi? Öz

bədənini yuxunda görən kimi, səni tamamlayan adama həsrətə baxmağın nə olduğunu bilirsənmi? Eşq nədir, bilirsənmi sən? Bu sözlərinə, nağıllarına aldanmağa çoxdan hazır olan o səfeh oxucuların üçün ediləcək çəvikliklə bacarıq sənin üçün heç rəzil yazı əməli üçün materialdan başqa bir şey ola bildimi? Sənə yazdığım gəlir, sənə nifrət edirəm, sənə görə azab çəkirəm. Bütün həyatın boyu sözlərlə oynamaqdan, sözləri çək-çevir etməkdən başqa bir iş görə bildimi? Cavab ver!»

«Əziz dostum, – Qalib dilləndi, – bu, mənim peşəmdir».

«Peşəsiymiş! – xəttin o biri başındakı səs çıışırdı. – Aldatdın, doladın, alçaltdın hamımızı! Sənə o qədər inanırdım ki, bütün həyatımın səfəllətlər paradı, sarsaqılıqlar, aldanışlar silsiləsi, kabuslar cəhənnəmi, miskinliklər, alçalmalar, bayağılıqlarla qurulmuş adiliklər şah əsəri olduğunu mənə mərhəmətsizcəsinə sübut edən təntənəli yazımı oxuyandan sonra da sənə haqq verirdim. Üstəlik alçaldığımı, təhqir edildiyimi fikirləşməkdənsə, belə ali fikirlərə, kəskin qələmə malik adamlarla tanış olmuş, görülmüş, hətta bir vaxtlar eyni hərbi çevrililişin donizə endirildiyi anda batan gəmisində birgə olmaqdan qürur da duyurdum. Namussuz hərif, sənə o qədər heyrandım ki, həyatımdakı bütün səfələtin məsuliyyəti kimi qorxaqlığını, təkcə mənim yox, bütün millətin qorxaqlığını göstərəndə niyə qorxaq olduğumu, nəyə görə, hansı səhvim üzündən qorxaqlığa alışdığımı ağrıyla fikirləşir, bu gün məndən çox daha qorxaq olduğunu bildiyim səni isə cəsarət əbədəsi sayırdım. Sənə elə pərəstiş edirdim ki, artıq bizlərlə qəti maraqlanmadığının həminəkindən heç bir fərqi olmayan adi gənclik xatirələrinə, ya da uşaqlıq çağlarının bir hissəsini keçirdiyin köhnə bir evin qovrulmuş soğan iyi gələn qaralıq pilləkənlərini, hətta kabuslu, cadulu yuxularını, axmaq metafizik təcrübələrini təsvir elədiyən yazılarını içindəki gizli kərəmatləri üzə çıxarmaq üçün yüz dəfələrlə oxuyur, arvadıma oxudur, axşam onunla bu yazı barədə saatlarla danışandan sonra inanılmalı yeganə şe-

yin orada işarə edilən gizli mənə olduğunu fikirləşir, özümü heç bir mənəsi olmayan o gizli mənəni də anladığımı inandırırtdım».

«Heç vaxt bu cür heyranlıqlara imkan vermək istəmədim», – deyib Qalib sözbə başladı.

«Yalandır! Bütün yazı həyatın boyu mənim kimiləri ovlamağa çalışdım. Onlara cavab yazdın, şəkillərini istədin, əlyazmalarını tədqiq elədin, özünü elə göstərdin ki, guya sirlər, cümlələr, sirti sözlər verirən...»

«Hamısı inqilab işi üçün idi. Qiyamət günü üçün, Mehdiinin gəlişi, qurtuluş məqamı üçündü hamısı...»

«Bəs sonra? Bəs bu işdən boyun qaçırandan sonra?»

«Eh, bunun sayəsində o oxucular da, nəhayət, bir şeyə inana bilirdilər».

«Sənə inanırdılar, sənənin də bundan çox xoşun gəlirdi... Qulaq as, mən də sənə o qədər heyrandım ki, yaxşı bir yazını oxuyanda oturduğum kreslodə tərpənidim, gözlərimdən yaş fışırırdı, yerimdə dura bilmir, otaqda, küçələrdə aşığı-yuxarı gedir, səni arzulayırdım. Bu da bir şey deyil, səni o qədər arzulayıb, haqqında o qədər çox düşündürdüm ki, müəyyən məqamdan sonra sanki ikimiz arasındakı şəxsiyyət xətti xəyallarımın duman-çəni arasında itirdi. Yox, heç vaxt o yazıları özünün yazdığını güman edəcək qədər özümdən keçməzdim. Unutma ki, mən psixi xəstə yox, yalnız sadıq oxucunam. Amma mənə elə gəlirdi ki, sənənin yazdığın o parlaq cümlələrin, o incə tapıntıların, fikirlərinin yaradılmasında qərībə şəkildə, ilk anda sübut edilməyəcək qədər qarmaqarıışıq yolla sanki mənim də payım var. Sanki mən olmasaydım, sən o möcüzələri yumurtlamayaçaqdın. Yox, səhv başa düşmə: illərlə məndən götürdüən, bir dəfə də olsa, icazəmi almağa ehtiyac olduğunu belə duymadan aşırıdığın o fikirlərim barədə danışmıram. Hürufiliyin mənə bəxş etdiklərindən də, çap etdirmək üçün çox çətinliklər çəkdiyim kitabımın son hissəsindəki kəşflərimdən də heç söz açmırdım. Onlar, onsuz da, sənənin idi. İzah etmək istədiyim yalnız bəlkə də eyni

şeyi birgö fikirləşdiyimiz hissidir: sənin uğurunda sanki mənim payım olduğu hissi. Başa düşürsənmi?»

«Başa düşürəm, – Qalib dilləndi, – buna oxşar bir şey yazmışdım da...»

«Bəli, həm də zidd təsadüflə yenidən çap olunan o məlum yazında yazmışam, amma dərk etmirsən; çünki dərk eləməydin, dərhəl fikrimə şərik olardın. Buna görə öldürəcəyəm səni, elə buna görə! Heç vaxt başa düşmədiyim halda, özünü başa düşən kimi göstərdiyinə görə, heç vaxt heç birimizin yanında olmadığı halda, gecə yuxularımıza girəcək qədər ruhlarımıza ədəbsizcasına soxulmağı bacardığına görə. Özümü o parlaq yazılarda payım olduğuna inandırmaqdan ötrü illər boyu hər yazını, az qala, uda-uda oxuyandan sonra təsvir etdiyinə oxşar bir fikri, güman ki, səninlə dostluq etdiyimiz o xoşbəxt illərdə birgö düşündüyümüzü, ya da danışdığımızı, düşünlüb-daşına biləcəyimizi xatırlamağa çalışırdım. Bunu o qədər çox fikirləşirdim ki, səni xəyalımda o qədər çox canlandırırıdım ki, bir parəstişkarınla tanış olanda mənə elə gəlirdi, sənin haqqında deyilən ağlagəlməz təriflər sanki mənim üçün deyilir; sanki mən də sənən qədər məşhur idim. Sənən sirlə, gizli həyatın haqqında çıxarılan dedilə-qodular sanki mənim də adı adam olmadığımı, ən azı, səndəki o ilahi səhrin bir hissəsinin mənə də keçdiyini sübut etdi; sanki mən də sənən qədər əfsanəydim. Həyəcanlanırdım: sənən üzündən başqa adama çevrildim. İlk illərdə «Şəhər xətləri» bərələrində, əllərində qəzet olan iki nəfərin sənən haqqında danışdıqlarını eşidəndə: «Mən Cəlal Saliki tanıyıram, hətta çox yaxından tanıyıram!» – deyib var gücümlə qışqırmaq, onların çəşnliqlərindən, heyranlıqlarından zövq almaq, sənənlə ortağ sirlərimizdən söz açmaq istəyirdim. Sonrakı illərdə bu istək daha da şiddətləndi, iki nəfərin bir yerdə sənən haqqında danışdıqlarını, sənən yazını oxuduqlarını görəndə dərhal «Bəylər, Cəlal Salikə çox yaxınsınız, hətta, hətta mən Cəlal Salikəm!» demək istərdim. Bu fikir mənə o qədər başgicəlləndirici, o qədər sarsıdıcı gəlirdi ki, deyəcəyimi hər dəfə fikirləşəndə ürəyim

küt-küt döyünməyə başlayır, alınımda tər damcılarını yığılırdı, o çəşnliqlərin üzündə görəcəyim heyranlıq bərədə fikirləşdikcə aldığımdən zövqdən, az qala, ürəyim gedirdi. Bu cümləni qışqıra-qışqıra, qalib kimi, xoşbəxtliklə heç vaxt deməməyimin səbəbi onu axmaq, ya da şişirtmə saymağım yox, beynimdən keçirməyimin mənə bəs eləməsiydi. Başa düşürsənmi?»

«Başa düşürəm».

«Yazılarını özümü sənən kimi ağıllı hiss edə-edə zəfərlə oxuyurdum. Yalnız səni yox, mənə də alqışlayırdılar, buna əmin idim. Çünki ikimiz birgöydük, biz o izdihamlardan daha artıq başqa bir yerdəydik. Səni çox yaxşı başa düşürdüm. Mən də sənən kimi kinolara, futbol matçlarına, sərgilərə, yarmarkalara gedən o izdihama artıq nifrət edirdim. Heç vaxt adam olmayacaqlarını, həmişə eyni sarsaqlıqları edəcəklərini, eyni nağıllara aldanacaqlarını, ən gənəhsiz göründükləri o ürək ağrından, göz yaşardan kəsiblik, yazıqlıq məqamlarında belə təkə qurban yox, eyni zamanda günahkar, ya da, ən azı, günah ortağı olduqlarını fikirləşirdim. Xilaskar kimi gözlədikləri saxtakarlardan da, ən axırıncı baş nazirlərinin ən son sarsaqlıqlarından da, hərbi çevrilişlərindən də, demokratiyalardan da, işğəncələrindən də, kinolardan da artıq bezmişdim. Buna görə sevirdim səni. İllərlə hər yazından sonra həyəcanla fikirləşdiyim kimi: «Elə buna görə Cəlal Saliki sevirəm», – deyirdim, hər dəfə də yenidən həyəcanlanıb, gözlərimdən yaş axa-axa sevirdim. Dünən bülbül kimi oxuya-oxuya köhnə yazılarını necə bir-bir xatırladığımı sonə sübut edəndə belə bir oxucunun ola biləcəyini təxmin edə bilərdinmi?»

«Bəlkə bir az...»

«Onda qulaq as... Öz kədərli həyatımın ucqar nöqtəsində, bu rəzil dünyamın ötəri, adi məqamlarının birində, barmağın nataraz bir heyvanın ördüdü marşrut taksı qapısının arasında qalanda, təqəüdümə kiçik əlavəyə nail olmaq üçün lazımı kağızları hazırlayarkən başı-gözü beş qəpiyə dəyməz bir hərifin sarsaqlıqla-

rına səbir etmək məcburiyyətində qalanda, yəni səfalatimin lap ortasında birdən, xilas kəmərinəndən yapışan kimi, dərhal bu fikirdən yarıpırdım: «Bu vəziyyətdə Cəlal Salik neyləyirdi? O nə deyirdi? Görəsən, onun kimi hərəkət edərsənmi?» Son iyirmi ildə bu son sual məndə xəstəliyə çevrildi. Qohumun toyunda, havanı pozmaq üçün hamıyla birgə halay çəkəndə, ya da vaxt öldürmək üçün gətirdiyim məhəllə qəhvəxanasında «altmış altı» kart oyununda udub nəşəylə qəhqəbə çəkəndə birdən yenə fikirləşirdim: «Heç Cəlal Salik belə edərdimi?» Bu bütün axşamımı, bütün həyatımı korlamayğa bəs eləyirdi. Bütün həyatımı, «Cəlal Salik indi neyləyirdi, Cəlal Salik indi neyləyir, Cəlal Salik indi nə fikirləşir» soruşmaqla keçirdim. Amma təkcə belə olmaqla qalsaydı, yenə yaxşıydı. Üstəlik ağlıma bir də bu sual gəlirdi: «Cəlal Salik mənim haqqında nə düşündür, görəsən?» İllərlə sənə bir dəfə də olsa, məni xatırlamayacağın, haqqımda düşünməyəcəyin, ağlından belə keçirməyəcəyin qərarına gələcək qədər məntiqimi işlədəndə sual bu cür olurdu: «Cəlal Salik məni bu halımda görəydi, haqqımda nə fikirləşərdi, görəsən?» Səhər yeməyindən sonra əynimdə hələ pijama siqaret çəkməyimə şahid olsaydı, Cəlal Salik nə deyirdi? Bərədə yanındakı qısa ətikli, evli qadını narahat eləyən sərəsiyə necə çımxırdığımı eşitsəydi, Cəlal Salik nə fikirləşərdi? Bütün yazılarımı kəsib «ONKA» markalı qovluqlarda saxladığımı bilsəydi, görəsən, Cəlal Salik nə hiss eləyirdi? Onun haqqındakı fikirlərimi, həyat haqqındakı bütün fikirlərimi öyrənsəydi, görəsən, Cəlal Salik nə deyirdi?»

«Əziz oxucum və dostum, – Qalib dilləndi, – mənə de görüm, niyə bu illər ərzində bir dəfə olsa, məni axtarmadın?»

«Elə bilirsən, heç fikirləşmədim? Qorxurdum. Səhv başa düşməndən, yanında təhqir olunmaqdan, belə vəziyyətlərdə olacağı kimi, özümü saxlaya bilməyib yaltaqlıq eləməkdən, ən adi sözlərini belə böyük kərəmətlər kimi heyranlıqla qarşılamıyaqdan, ya da bu cür davranmağımı istəyəcəyini güman eləyib sənə heç də gözələmədiyən səhv bir yerdə qəhqəbə çəkməkdən qorxuram. Mən bir-

bir min dəfələrlə təsəvvürümdə canlandırdığım bu səhnələrin o biri tərəfindəydim».

«O səhnələri təsəvvürünə gətirdiyinə görə də ağıllısan», – Qalib şəfqətlə dilləndi.

«Səninlə qarşılaşandan, indi dediyimə oxşayan heyranlıq, yaltaqlıq sözlərini bütün səmimiyyətimlə söyləyəndən sonra sənənin də, mənim də başqa deməyə, başa salmağa bir şey tapmayacağımdan qorxurdum».

«Amma, gördüyün kimi, heç də elə olmadı, – Qalib dedi. – Bax şirin-şirin nə gözəl söhbət edirik».

Sükut çökdü.

«Səni öldürəcəyəm, – səs dilləndi. – Səni öldürəcəyəm! Sənəni üzündən heç vaxt özüm olmadım».

«İnsan heç vaxt özü olmaz».

«Bunu çox yazmışdın, amma sən belə şeyi mənim kimi hiss eləyə bilməzsən, bu həqiqəti mənim qədər başa düşə bilməzsən...»

«Sırr» dediyin şey bunu dərk etmədən başa düşməyin, dərk etmədən bu həqiqəti yazmağındır. Çünki insan bu həqiqəti özü olmadan kəşf edə bilməz. Kəşf edərsə, deməli, özü olmayıb. İkiyə eyni anda düş ola bilməz. Ziddiyyəti başa düşürsənmi?»

«Mən həm özüməm, həm də başqa adamam», – Qalib dilləndi.

«Yox, bütün qəlbinlə inana-inana demirsən, – xəttin o biri bəşindəki adam dedi. – Elə buna görə öləcəksən. Yazılarında elədiyini kimi, inanırırsan, amma özlən inanmırsan, özlən inanmadığına görə də inanmadığı bacarırsan. Amma inandırmağı bacardıqların sənənin inanmadan inandırma bildiyini dərk edəndə qorxuya düşürüldün».

«Qorxu?»

«Sırr adlandırdığın o şeydən, başa düşürsənmi, o qeyri-müəyyənlikdən, yazı deyilən saxtakarlığın oyunundan, hərflərin tutqun sifətlərindən qorxuram. İllərlə yazılarımı oxuyanda həm orada, oxuduğum yerdə, kreslomda, ya da masamın arxasında, həm də tamamilə başqa yerdə, haradasa, əhvalatları təsvir eləyən yazı-

çının yanında olduğumu duyurdum. Sən inanmayanlar tərəfindən inandırıldığını sezməyin nə olduğunu bilirsənmi? Bəs sən inandırılanların, əslində, inanmadıqlarını bilməyin? Sənin üzündən özüm ola bilmədiyimə görə şikayətlənmirəm. Kəsib, kədərli həyatım zənginləşdi, beləcə, öz bezzirici adiliyimin zülmətindən çıxıb sənə çevrildim, amma heç «sən» adlandırdığım sehrli şeydən də əmin deyildim. Bilmirəm, ancaq bilmədən bilirdim. Buna bilmək deyilə bilərmi? Otuz illik arvadım yemək məsasının üstünə qısaca məktub qoyub heç bir şey izah etmədən yoxa çıxanda hara getdiyini bilirəmmiş; amma bunu bildiyimi bilmirəmmiş. Bilmədiyimə görə qazana oxşayan şəhəri çömçə kimi qarışdıranda səni yox, onu axtarırdım. Amma onu axtaranda yenə özüm də bilmədən səni də axtarırdım, çünki küçə-küçə İstanbulun sirtini açmağa çalışanda hələ ilk gündən beynimdə bu qorxunc fikir də vardı: «Görəsən, qəfildən arvadımın məni atıb getdiyini öyrənsəydi, Cəlal Salik bu məsələyə nə deyərdi?» Bu vəziyyətin «tamamıyla Cəlal Saliklik» vəziyyət olduğu qərarına gəlmişdim. Hər şeyi sənə başa salmaq istəyirdim. Bu məsələnin neçə illərdi axtardığım, amma tapa bilmədiyim, məhz səninlə danışılacaq məsələ olduğunu fikirləşirdim. Bu həyəcan o qədər bürüdü ki, illərdən bəri ilk dəfə səni axtarmağa cəsaret etdim, amma tapa bilmirdim, yox idin, heç yerdə yox idin. Bilirdim, amma bilmirdim. İllər boyu bəlkə bir gün zəng vuracağam ümidiylə əldə etdiyim telefon nömrələrin vardı. O nömrələrə zəng vurdum, yox idin. Qohumlarına, səni çox sevən bibinə, sənə vurgunluqla bağlı olan ögey anana, sənə bağlılığını gizləyə bilməyən atana, əminə zəng elədim, hamısı səninlə çox bağlıdır, amma sən yox idin. «Milliyyət»in redaksiyasına getdim, orada da yox idin. Redaksiyada səni axtaran başqaları, səni ingilis televiziyası əməkdaşlarıyla görüşdürmək istəyən əmioğlun, bacının əri Qalib də vardı. Sövbətəbi olaraq onun arxasında düşdüm. Fikirləşdim ki, bu xəyalparvər uşaq, bu yuxudagəzər Cəlalin yerini bilir. O bilirdi, üstəlik özümə deyirdim ki, bildiyini də bilir. İstanbulun küçələrində onu kölgə

kimi təqib etdim. O irəlində, mən bir az uzaqda, arxasınca küçələrdən keçdik, daş karvansaralara, köhnə dükanlara, camedən pasajlara, çirklə kinoteatrlara girdik, Kapalıçarşını qarış-qarış gözdik, səksiz ucqar məhəllələrə getdik, körpülərdən keçdik, qaranlıq guşələrə, İstanbulun namalum məhəllələrinə cumduq, tozun, palçıqın, zibilin içinə girdik. Heç yərə çatmırdıq, yenə də gedirdik. Bütün İstanbulu tanıyan kimi addımlayırdıq, heç yeri də tanımırdıq. Onu itirdim, yenidən tapdım, yenə itirdim; yenə tapdım, sonra yenə itirdim, axırda o məni taxta pavilyonda tapdı. Orada bir məsənin ətrafında oturan camaat, hamımız əhvalat danışdıq. Mən əhvalat danışmağı sevirəm, amma dinləyici tapa bilmirəm. Bu dəfə dinləyirdilər. Danışdığım əhvalatın ortasında dinləyicilərimin maraqla dolu, səbirsiz baxışları sifətimdən əhvalatın axırını oxumağa çalışanda, belə vəziyyətlərdə həmişə olduğu kimi, mən danışdığım əhvalatın axırının sifətimdən məlum olacağından qorxanda, əhvalatla bu fikirlərimin arasında gedib-gələndə arvadımın sənin yanına qaçdığını başa düşdüm. «Cəlalin yanına qaçdığını bilirəmmiş», – fikirləşdim. Bilirəmmiş, amma bildiyimi bilmirəmmiş. Axtardığım şey, yaqın, bu ruhi vəziyyət idi. Nəhayət, öz ruhuma açılan qapıdan içəri – yeni ələmə girməyi bacarmışdım. İllər keçəndən sonra, ilk dəfə istədiyim kimi, həmişə başqa adam, həm də özüm olmağı bacarmışdım. Bir yandan: «Bu əhvalatı bir köşə yazarımda oxumuşdum», – deyib yalan satmaq istəyirdim, bir yandan da, nəhayət, neçə illərdir arxasınca qaçdığım rahatlığa qorq olduğumu hiss edirdim. İstanbulu küçə-küçə gəzəndə, qarmaqarışq səkilərlə, dükanların palçıqlı qarşılılarıyla gedəndə adamların sifətlərindəki kədərlə tamaşa edəndə, səni harada tapa biləcəyimdən baş açmaq üçün köhnə yazılarını oxuyanda həmin lənətə gəlmiş rahatlıq dəhşətlə sezdiyim duyğuya oxşayırdı. Amma artıq əhvalatımı başa çatdırmış, arvadımın hara getdiyini başa düşmüşdü. Bundan əvvəl əhvalat danışan ofisiyantin, fotoqrafın, uzunboylu yazıcının əhvalatını dinləyəndə bayaq başa düşdüyüm məsələnin dəhşətli sonunu görmüşdüm. Bütün həyatım boyu

aldadılmışdım, bütün həyatım boyu yalanla üzleşmişdim! Allahım, Allahım! Bu sözlər sənə bir şey ifadə edirmi?»

«Edir».

«Onda qulaq as. Neçə illərdir, «sirr» adıyla bizi arxasınca qaçırdığın həqiqətin bu olduğu qərarına gəldim; sənin də bilmədən bildiyin, dərk etmədən yazdığın kimi: heç kəs bu ölkədə özü ola bilməz! Məğlublar, əzilmişlər ölkəsində mövcud olmaq – başqa adama çevrilməkdir. Başqa adamam, deməli, mövcudam! Bəs yerində olmaq üçün can atdığın həmin başqa adam özü başqa adamdırsa? «Aldadıldım, yalanla rastlaşdım» dediyim şey budur. Çünki mənim inandığım, yazılarını oxuduğum adam ona koronə tapınan kəsin arvadını əlindən almazdı. O gecəyarısı həmin pavilyonda masanın ətrafında oturub əhvalat danışan fahişələrə, ofisiyentlərə, fotoqraflara, aldadılmış ərlərə qışqırıb demək istərdim: «Ey məğlublar! Ey əzilmişlər! Ey lənətlənmişlər! Ey unudulmuşlar! Ey yararsızlar! Qorxmayın, heç kəs özü deyil, heç kəs! Yerində olmaq istədiyiniz krallar, xoşbəxtlər, padşahlar, məşhurlar, ulduzlar, zənginlər də elədir. Onlardan canınızı qurtarın! Onda sizə sirr kimi verdikləri əhvalatı onların yoxluğuyla siz tapacaqsınız. Öldürün onları! Öz sirrini özünüz yaradın, öz sirrini özünüz tapın! Başa düşürsənmi! Heyvani ehtirasla, intiqam duyğusuyla yox, aldadılan ərlərin çoxu kimi, məni içinə çəkdiyin yeni dünyaya girmək istəmədiyimə görə səni öldürəcəyəm. Bütün İstanbul, bütün hərflər, yazılarına daxil etdiyin o əlamətlər, sifətlər də onda həqiqi sirrinə qovuşacaq. Qəzetlər «Cəlal Salik vuruldu!» yazacaqlar; «Sirlilə cinayət». Heç vaxt açılmayacaq «Anlaşılmaz cinayət». Bəlkə dünyamızın heç olmayan mənası əməlli-başlı itəcək, haqqında danışdığın qiyamət gününə, Mehdiyin gəlişinə yaxın İstanbulda qarışıqlıq olacaq, amma məndən ötrü, bir çoxlarından ötrü itən sirrini kaşığı da bu olacaq. Çünki bu işin arxasındakı siri heç kəs aç bilməyəcək. Bu, sənin köməyinlə çap etdirə bildiyim təvazökar kitabında haq-

qında danışdığım, sənin də çox yaxşı dərk etdiyin sirrini kəşfindən, yenidən kəşfindən başqa nə ola bilərdi ki?»

«Heç də elə olmaz, – Qalib dilləndi. – Sən istədiyən qədər sirlilə cinayət elə, onlar, o xoşbəxtlər, əzilmişlər, axmaqlar, unudulmuşlar dərhal əl-ələ verib bu işdə sirr olmadığını sübut edən əhvalat uydururlar. Uydurduqları sürətlə də inanacaqqları həmin əhvalat dərhal mənim ölümümü adı hiylənin əhəmiyyətsiz hissəsi vəziyyətinə salar. Hələ meyitin götürülməmiş hamı dərhal bunun milli bütövlüyümüzü təhlükəyə atan fırıldığın, ya da neçə illərdir davam edən eşq və qısqançlıq macərəsinin nəticəsi olduğu qərarına gələr. Hamı deyər, sən demə, qatil narkotik qaçaqmalçılarıyla hərbi qiyamçıların alətiniymiş; sən demə, cinayət nəqşibəndi təriqəti ilə təşkilatlanmış eşq dəlləlləri tərəfindən hazırlanmış, sən demə, bu kirli işi sonuncu padşahın nəvələriylə bayağıımızı yandıranlar təşkil edibmiş, sən demə, demokratiyamıza, cümhuriyyətimizə qəsd edənərlə axırncı səlib yürüşlərinə hazırlayanlar da həmin fırıldığın içindəymişlər!»

«İstanbul ortasında, zibil yığınlarının, torovoz artıqlarının, itleşlərlə «Milli lotereya» biletləri arasında, palçıqlı səkidə, sirlilə şəkildə tapılan məşhur köşə yazarının meyiti... Dərin bir yerdə, keçmişimizdə, xatirələrimizin çöküntüsü içində, sözlərin, cümlələrin arasında, unudulmanın həddində bir sirrini hələ aramızda görkəmini dəyişib gəzdiyi həmin siri tapmış olduğumuz bu miskinlərə bundan başqa necə izah edilə bilər?»

«Otuz illik yazı təcrübəmlə deyirəm, – Qalib dilləndi, – heç şey xatırlamazlar, heç şey. Üstəlik məni tapıb, bu işi yağdan tük çəkən kimi bacardığın da o qədər dəqiq deyil. Olsa-olsa, məni səhv yerimdən çox pis yaralayarsan. Sonra sən polis məntəqəsində məhkəmə yumruq yeyəndə – işgəncə bərədə heç danışmayaq – mən sənə heç də istəmədiyən tərzdə qəhrəman olan, başsağlığına gələn Baş Nazirin sarsaqçılıqlarına səbir etmək məcburiyyətində qalaram. Əmin ol, heç dəyməz! Dünyanın arxasında çata bilməyəcəkləri siri olduğuna artıq inanmaq istəmir!»

«Bütün həyatımın aldanış, xoşagəlməz zarafat olmadığını kim sübut edəcək mənə?»

«Mən! – Qalib dedi. – Dinlə...»

«Bişnov? Xeyr, istəmirəm...»

«İnan mənə, mən də sənə qədər inanmışdım.»

«İnanım, – Mehmet qızgınlıqla qışırırdı. – Öz həyatımın mənasını xilas etmək üçün inanıram, amma həyatlarının itmiş mənalərini onlara verdiyin şifrlərlə hecalamağa çalışsan qara camaat necə olacaq? Almaniyadan heç qayıtmayacaq, onları da heç vaxt ora çağırmayacaq nişanlılarını gözləyəndə, sənə onlara vəd verdiyin cənnət günlərində istifadə edəcəkləri mebelləri, naringi sıxan maşınlarını, balıq başlı lampaları, saçaqlı çarşabları ancaq yazıların sayəsində təsəvvür edən xəyalpərvər bakirələr necə olacaq? Cənnətdə yerləşəcəkləri algi-satqı sənədləri olan mənzillərinin planlarını sənə yazılarında öyrəndikləri üsulla öz sifətlərində görməyi bacaran taqəüdçü avtobus biletsatanları, bu səfil ölkəni, hamımızı xilas edəcək Mehdinin Albaniya səkili küçələrdə görünəcəyi günün əbcəd üsuluyla hesabını, sənə yazılarından aldığı ilhamla aparın kadastro məmurlarıyla qaz vergiyiğanları, qoğalsatanlarla köhnə-köşkül satanlar, dilənçilər – görürsən, heç sənəin sözlərindən qurtara bilmirəm – bizim qarşılıq əttarımızla axtardığımız əfsanəvi quşun özünü olduğunu sənəin sayəndə başa düşəcək oxucuların, kədərlilə oxucuların necə olacaq?»

«Unut, – Qalib telefondakı sənəin vərdişi üzündən siyahını uzatmasından qorxub dilləndi. – Onları unut, hamısını unut, onları fikirləşmə. Paltarını dəyişib gözən son Osmanlı padşahları barədə fikirləş. Köklərinə bağlı olduqlarına görə bəlkə hələ saxladığı pulu, qızılı, ya da sirri olduğunu düşünüb öldürməzdən əvvəl qurbanlarına işgəncə verən Bəyoglu quldurlarının ənənəvi üsullarını fikirləş, iki min beş yüz bərbərxananın divarlarına «Həyat», «Səs», «Bazar»,

¹ Bişnov – farsca «dinlə» deməkdir

«Posta», «7 Gün», «Yelpazə», «Pəri», «Revvyu»,¹ «Həftə» kimi jurnallardan kasibil asılmış came, rəqqas, körpü, Türkiyə gözəli və futbolçu şakillərinin ağ-qara orijinallarının üzərinə fırçaayla rəng çəkən redaksiyadakı retuşçuların göyü niyə həmişə Prussiya mavisiyə, palçıqlı torpaqlarımızı niyə həmişə ingilis çəməninin yaşılıyla rənglədiklərini fikirləş. Dar, qaranlıq, qorxunc ev pilləkənlərindəki min cür iy qaynağını, iylərdən yaranan on minlərlə qarışıq təsvir edə biləcək yüz minlərlə sözü tapmaq üçün vərəqlənməli olan türkce lüğətləri fikirləş.»

«Ay səni, namussuz yazar!»

«İngiltərədən türklərin ilk satın aldığı buxarlı gəminin adının «Swift» olmağında sirri fikirləş. Qəhvə fahlyə maraqlandığından ömrü boyu içdiyi minlərlə fincan qəhvənin çöküntüsünü, çöküntünün üzərinə çevrilmiş fincanların rəsmlərini çəkən, falın söylədiklərini də rəsmlərin qıraqlarına gözəl yazı ilə yazıb üç yüz səhifəlik əlyazma əsər buraxan solaxay xəttatın simmetriya, nizam ehtirasını fikirləş.»

«Amma bu dəfə mənə aldada bilməyəcəksən.»

«İki min beş yüz ildə şəhərimizin bağçalarında qazılmış yüz minlərlə quyu ev özünlə qoymaq üçün daş-betonla doldurulanda içlərindəki əqrəblərin, qurbağaların, çayırtkələrin müxtəlif ölçülərdə, par-par yanan Likiya, Frikiya, Roma, Bizans, Osmanlı qızılalarının, yaqutların, almazların, xaçların, təsvirlərin, qadağan olunmuş ikonaların, kitabların, risalələrin, xəzinə planlarının, açılmayan cinayətlərə qurban gedənlərin bədbəxt başdaşılarının...»

«Yenə Şəms Təbrizinin quyuya atılan meyiti haqqında danışsan?»

«...üzərində saxlayacaqları betonu, dəmirləri, bina mənzillərini, qapıları, qoca qapıçıları, araları çirkli dirnaq kimi qaralmuş parketləri, dərdli anaları, qəzəbli ataları, qapısı bağlanmayan şkafları, bacıları, ögey qız bacıları...»

¹ «Posta» – «Poçt», «Yelpazə» – «Yelpik», «Revvyu» – «Tamaş» – Türkiyədə çıxan qəzetlər

«Şəms Təbrizi sənsənmi? Döccal sənsənmi? Mehdi sənsənmi?
«...ögey bacıyla evli əmioğlunun hidravlik lifti, liftdəki güzgü-
nü...»

«Bəli, bəli, bütün bunları yazmışdın».

«...uşaqların tapıb oynadığı gizli guşələri, cehizlik yataq örtük-
lərini, babanın babasının Şam valisi olanda Çinli tacirdən aldığı,
hələ kimsənin biçə bilmədiyini ipək parçanı...»

«Məni üstələmək istəyirsən, elə deyil?»

«...həyatımızın bütün sirrini fikirləş. Köhnə cəlladların edam-
dan sonra qurbanlarının ibrət daşında nümayiş etdiriləcək başlarını
bədənlərindən ayırdıqları iti ülgüçə «şifr» demələrinin sirrini fikir-
ləş. Şahmat daşlarını böyük türk ailəsinə görə yenidən adlandıran
təqaüdü polkovnikin şahı «ana», vəzirini «ata», fili «əmi», atı «xala»,
piyadaları «uşaqlar» kimi yox, «çaqqallar» kimi adlandırməsindəki
müdrikliyi fikirləş».

«Bilirsənmi, səni bizə xəyanət edəndən sonra neçə ildə birin-
ci dəfə gördüm, deyəsən, qərribə bir hürufi Fateh Sultan Mehmet
qiyafəsində...»

«Adi bir axşam evində masa arxasında oturub saatlarla «Divan
şeyri»ndən müəmmallar, qəzetlərdən tapmacalar tapan adamın son-
suz rahatlığını fikirləş. Məsanin üstündəki lampanın işıqlandırdı-
ğı kağızlardan, horflərdən başqa, otaqdakı hər şeyin: külqabıların,
pərdələrin, saatların, zamanın, xəritələrin, ağrıların, kədərin, alda-
dılmağın, qəzəbin, məğlubiyyətin, ah, məğlubiyyətlərimizin qararı-
lıqda qalacağını fikirləş. Horflərin soldan-sağa, yuxarıdan-aşağıya
işarə etdikləri sirlə boşluqda duyacaq cazibəsizlik ləzzətinin an-
caq qiyafə dəyişdirməyin o doymaq mümkün olmayan tələləri ilə
müqayisə ediləcəyini fikirləş».

«Bax dostum, – xəttin o biri başındakı səs Qalibi çəsdürən işbilən
tərdə dedi, – indi bütün tələləri, bütün oyunları, bütün horfləri və
əkizlərini unudaq; hamısını keçdik, hamısını aşdıq. Bəli, sənə tələ
qurmuşdum, amma baş tutmadı. Bilirsənmi, açıqca, yəne deyim. Te-

lefon dəftərində adın olmadığı kimi, nə hərbi çevriliş vardı, nə də
sənəd! Səni sevirik, hey sənin barəndə düşüncürük, ikimiz də heyra-
nıq, sənə doğrudan heyranıq. Bütün həyatımız səninlə keçdi, bun-
dan sonra da keçəcək. İndi unudulmalı olan hər şeyi unudaq. Axşam
Əminayla sənin yanına gələk. Özümüzü elə aparırıq ki, guya heç bir
şey olmayıb, heç şey olmamış təki danışıraq. İndi danışdığın kimi,
yəne saatlarla danışırsan. Nə olar, ha de! İnan biza, nə istəyirsən,
edərsən, nə istəyirsən, götürərsən!»

Qalib uzun müddət fikirləşdi.

«Mənim sənədəki telefon nömrələrimi, ünvanlarımı ver!» – son-
ra dilləndi.

«Bu saat verim, amma onları unuda bilmərəm».

«Sən ver».

Adam dəftəri götürməyə gedəndə telefonu arvadı götürdü.

«Ona inan, – pıçılıtlı səsə dedi. – Bu dəfə haqiqətən peşman-
dır, səmimidir. Səni çox sevir. Dəlilik edəcəkdə, çoxdan fikrindən
əl çəkdi. Artıq nə eləsə, mənə edər; sənə bir şey eləməz, qorxaqdır,
mənzamin dururam. Hər şeyi yoluna qoyduğuna görə Allahıma şük-
kür eləyirəm. Axşam sənin o çox sevdiyini mavi damalı atəklüyimi
geyinəcəyəm. Canım, Sən nə istəyirsən, o da, mən də, ikimiz də
edəcəyik; nə istəyirsən! Sənə bunu da deyim: sənin kimi olmaq üçün
o həm sənin kimi hürufi Fateh Sultan Mehmet qiyafələrini, həm də
sizin bütün ailənizin simasında gördüyü horflərdən...» Ərinin ayaq
səsləri yaxınlaşanda susdu.

Dəstəyi əri götürəndə Qalib Cəlalin o biri telefonlarını, ün-
vanlarını, hər birini dəfələrlə təkrar edərək böyründəki rəfdən çı-
xardığı kitabın (Lə Brüterin «Xarakterlər») lap axırıncı səhifəsinə
səliqlə yazdı. Əvvəlcədən nəzərdə tutduğu kimi, sonra onla-
ra fikrini dəyişdirdiyini, onlara görüşmək istəmədiyini, israr
edən pərəstişkarlarının heç biriylə itirməyə artıq vaxtı olmadığını
deyəcəkdə. Amma son anda fikrindən daşındı. Beynində başqa fikir
vardı. Xeyli sonra o gecə baş verənləri doğru-səhv yenidən xatırla-

yanda: «Deyəsən, məni marağ bürümüşdü», – fikirləşəcəkdi. «Ər-
arvadı uzaqdan da olsa, bir dəfə də olsa, görmək marağı. Bəlkə də
Cəlalla Röyanı həmin telefon nömrələriylə, bu ünvanlarla tapanda
onlara yalnız bu ağlagəlməz əhvalatı, telefon söhbətlərini yox, ər-
arvadın necə görüdüklərini, necə yeridiklərini, nə geydiklərini də
danışmaq istəyirdim».

«Evimin ünvanını verməyəcəyəm, – dedi. – Amma başqa
yerdə görüşə bilirik. Məsələn, axşam saat doqquzda Nişantaşıda,
Əlaəddinin dükanının qabağında».

Təkcə bu belə ər-arvadı o qədər xoşbəxt etdi ki, Qalib xəttin o
biri başındakı təşəkkür ovqatından narahat oldu. Axşam düşəndə
yanlarında badamlı, keksmi götürmələrini istərdi Cəlal bəy, yoxsa
«Ömür şirniyyatxanası»ndan pirojnalarmı, yoxsa uzun-uzadı otu-
rub söhbət edəcəklərinə görə fındıq, fıstıq, iri şüşə konyakımı? Yor-
ğun ər:

«Fotokolleksiyamı da gətirəcəyəm, üz şəkillərimi də, liseyli qız-
ların şəkillərini də!» – qışqırıb qərribə, qorxunc qəhqəhə çəkəndə
Qalib açıq konyak şüşəsinin ər-arvad arasında uzun müddətdən bəri
duruğunu başa düşdü. Görüş yerini, saatını həvəslə təkrarlaya-
təkrarlaya telefonun dəstəyini qoydular.

«Sırrını «Məsnəvi»dən götürdüm».

Şeyx Qalib

1952-ci ilin yayının əvvəllərində, dəqiq tarix vermək lazım
gələrsə, iyunun ilk şənbə günündə yalnız İstanbul, ya da Tür-
kiyənin yox, Balkanlar və Orta Şərqi ən böyük ümumxanəsi
Bəyoğluda, fahişəxanalar küçəsindən İngiltərə səfirliyinə çıxan dər
küşələrin birində açıldı. Bu xoşbəxt tarix, eyni zamanda, altı ay-
dan bəri davam edən iddialı rəsm yarışının da başa çatmasına uy-
ğun gəlirdi. Çünki sonrakı illərdə «Kadillak»ıyla Boğazın sularında
itib əməlli-başlı əfsanəyə çevriləcək zamanın ən məşhur Bəyoğlu
qulduru ofisinin girişindəki geniş holla İstanbul rəsmləri çəkdirmək
istəmişdi.

Yox, məşhur quldur bu şəkilləri, İslamın qadağaları üzündən çox
geri qaldığımız bu sənəti (rəsmi deyirəm, fahişəliyi yox) dəstəkləmək
üçün deyil, zövq sarayına İstanbul və Anadolunun hər tərəfindən
gələcək say-seçmə müştərilərinə musiqi, tiryək, içki, qızlar qədər
İstanbulun gözəlliklərini təqdim etmək üçün çəkdirmişdi. Əllərində
sirkullar və bucaqözlənlərlə qərbli kübist rəssamları təqdim eləyərkən
kənd qızlarımızı paxlava şəklinə salan akademik rəssamlar yalnız
banklardan sifariş qəbul etdiklərinə görə quldurumuzun təklifindən
boyun qaçıranda o da səhra mülklərinin tavanlarını, yay kinoteatr-
larının divarlarını, yarmarkalarda ilan udanların çadırlarını at arabə-
ləri, yük maşınları bəzəyən rəssamlara, lövhəçəkənlərə, rəngsazlara
xəbər vermişdi. Neçə ay sonra ortaya çıxan iki sənətkarın ikisi də əsl
sənətçilər kimi bir-birindən daha yaxşı olduqlarını iddia eləyəndə
quldurumuz banklardan ilham alıb, ortaya xeyli miqdarda pul qo-

yub, iki iddiaçı rəssam arasında «Ən gözəl İstanbul rəsm yarışını» açmış, sarayının girişindəki üzbuüz iki divarı ehtiraslı sənətkarlara vermişdi.

Bir-birini şübhəylə qarşılayan rəssamlar hələ ilk gündən divarların arasına qalın pərdə çəkmişdilər. Yüz səksən gündən sonra zövq sarayının açılış gecəsində saçaqlı qızılı məxmərlə örtülü na-xışlı kreslolar, Gördəs xalçaları, gümüş şamdanlar, kristal vazalar, Atatürk şəkilləri, çini qab dəstləri, sədəf na-xışlı dolablarla dolu giriş hollunda təkcə pərdəni açmaq qalırdı. Ümumxananın adı rəsmi sənədlərdə «Klassik Türk Sənətlərini Yaşatma Klubu» kimi qeyd edildiyinə görə aralarında valinin də rəsmən iştirak etdiyi say-seçmə camaatın içindəki şef çuval bezindən pərdəni çəkəndə qonaqlar bir divarda «sahanə» İstanbul rəsmi, o biri divarda həmin rəsmi gümüş şamdanların işığında olduğundan daha da parlaq, daha da gözəl, daha da cəlbədicə göstərən güzgü gördülər.

Təbii ki, mükafat güzgünü qoyan rəssama verildi. Amma illər boyu ümumxanaya düşən müştərilərin çoxu divarlardakı ağlagəlməz görüntülərlə əla heyətləndirilirdi ki, hər iki əsərdən də ayrı-ayrı ləzzət alıb, aldıqları o ləzzətlərin sirrini başa düşmək üçün divarlar arasında o baş-bu başa gedib-gəlir, əsərlərə saatlarla tamaşa eləyirdilər.

Birinci divardakı səfil, kədərli küçə iti qarşısındakı güzgüdə həm kədərli, həm şıltaq itə çevrilirdi, yenə birinci divardakı rəsme tərəf döndəndə bu dəfə, əslində, orada da şıltaqlığın rəsm edildiyi, üstəlik itdə insanı narahat edən hərəkət də olduğu sezilir, qəfildən güzgüyə tərəf çevrilib yenidən baxılarda hərəkətin mənasını sezdirəcək başqa bəzi qəribə qimtilər, əlamətlər görünür, amma bu dəfə də fikri əməlli-başlı qarışan tamaşaçı bir də qaçıb yenidən birinci divardakı əsl rəsme baxmamaq üçün özünü güclə saxlayırdı.

Bir dəfə qoca, vəsvəsi müştəri qüvvəli itin gəzişdiyi küçənin gedib çıxdığı meydandakı qurumuş bulağın güzgüdə şırhaşır axdığı görmüşdü. Evdə kranları açıq qoyduğunu xatırlayan unutqan

qoca talaşıyla yenə tabloya sarı çevriləndə bulağın quru olduğunu başa düşmüş, yenidən güzgüyə tərəf dönüb suyun daha da gur axdığına şahid olandan sonra fikrini «zövq qadınları»yla bölüşmək istəmiş, amma rəsmən də, güzgünün də bitib-tükənəməyən oyunlarına çoxdan alışmış pavilyon qadınlarının etinasızlığıyla qarşılaşanda ələcsizliqlə öz qapalı həyatına, başa düşülməməklə keçmiş ömrünün tənhalığına çökülmüşdü.

Amma sarayda çalışan qadınlar məsələyə tamamilə etinasız olmaları kimi, daxili sıxıntıyla bir-birinə eyni nağılları danışa-danışa vaxt keçirdikləri qarlı qış gecələrində tablounun və qarşısındakı güzgünün səhri oyunlarını qonaqlarının kişiliyi məsələsində əyləncəli məhək daşı kimi istifadə edirdi: rəsmlə güzgüdəki görüntü arasındakı sirlə uyuşmazlıqları qəti görməyən tələskən, narahat müştəriləri vardı: bunlar ya daim öz dərdlərini danışır, ya da yalnız birini digərindən ayıra bilmədikləri qadınlardan yeganə bir şeyi – bütün kişilərin istədiyi həmin şeyi dərhal əldə etməyi gözləyirdilər. Güzgüylə rəsmən oynamağını əməlli-başlı görüb buna əhəmiyyət verməyənlər vardı; bunlar fələyin çəmbərindən keçmiş, heç bir şeyi vəclərinə almayan, qorxmaq lazım gələn həyasızlar idilər. Ya da ələcsiz simmetriya xəstəliyinə tutulmuş kimi, güzgüylə tablo arasındakı uyğunsuzluğun dərhal düzəldilməsini uşaq kimi təkid eləyib, narahatlıqla fahişələrin, ofisiantların, lotuların başlarına oyun açanlar vardı. Bunlar əli bərk, öz haqq-hesablarını bilən adamlar idilər; nə içəndə dünyanı unuda bilirdilər, nə də sevişəndə; yalnız hər şeyi nizama salma meylləri onları uğursuz dost, uğursuz aşiq edirdi.

Saray sakinlərinin güzgünün və tablounun möcüzələrinə alışdıqları vaxtda pulunun gücündən çox qoruyucu qanadlarının şafqətiylə pavilyonu tez-tez şərəfləndirən Bəyoglu komissarı, birinci divarda qaranlıq küçədə əlində tapança ilə çəkilmiş balqabaq başlı şübhəli kişiylə güzgüdə üz-üzə gələndə onun neçə illərdir açılmamış məşhur

«Şişli meydanı cinayəti» qatilinin lap özü olduğunu başa düşmüş, divara güzgünü yerləşdirən sənətinin sirri bildiyini iddia eləyib, şəxsiyyəti barədə istintaqa girişmişdi.

Səkilərdən axan çirkli suların tinlərin başındakı kanalizasiya quyularına belə çatmadan buxarlandıqı isti yay gününün bürkülü gecəsində atasının «Mersedes»inə «maşın saxlamaq olmaz» lövhəsinin qabağında saxlayan ağa oğlu güzgüdə gördüyü İstanbul ucqar məhəlləsindəki xalça toxuyan abırılı ev qızının illərdən bəri axtardığı, amma tapa bilmədiyi gizli sevgilisi olduğunu qət eləmiş, amma tabloya tərəf çevrildə orada ancaq atasının kəndlərinin birində yaşayan bədbəxt, adı qızlardan biriylə qarışmışdı.

Daha sonrakı illərdə «Kadillak»ını, atını sürən kimi, Boğazın axıntısına sürüb dünyadakı digər dünyanı qəf edəcək şef üçüncə bütün bu ləzzətli zarafatlar, xoş təsadüflər, dünyadakı sirr nə tablonun, nə də güzgünün fərdi oyunuydu; həşişdən, rakıdan beyinləri dumanlanan müştərilər bədbəxtliyin, qüssənin buludlarına çıxdıqları vaxtlarda fikirlərindəki qədim, xoşbəxt dünyanı kəşf edirlər, bu itmiş cənnətin sirrini tapmaq üçün uşağ sevinci qəndə, xəyallarındakı müəmmaları gözələrinin qabağında sürətlərlə qarşıdırırlar. Bu ağıllı reallığına baxmayaraq, məşhur quldurun bazar günü səhərlər yorğun analarının onları kinoya aparmalarını gözləyən pavilyon qadınlarının uşaqlarıyla birgə, eynilə qəzetlərin bazar əlavəsindəki tapmacanı tapan kimi, «lki tablo arasındakı yeddi fərqi tapaq» oyununa nəşəylə qoşulduğunu da görmüşdülər.

Amma fərqlər, mənalər, heyrətamiz dəyişikliklər yeddi yox, sonsuz idi. Çünki birinci divardakı İstanbul tablosu texniki cəhətdən at arabası, ya da yarmarka rəsmlərini nə qədər xatırladırsa, ruhi cəhətdən kölgəli qaranlıq, tükürpədicə qravüraları, mövzunun elə işlənməsi baxımından da zəngin freskani andırırdı. Bu freskadakı iri quş güzgüdə əfsanəvi quş kimi ağır-ağır qanad çalır, köhnə taxta evlərin rənglənməmiş fasadları güzgüdə qorxunc sifətlərə çevri-

lir, bayram yerləri, atlı qarışqalar güzgüdə qumlandıb şənlənir, bütün o köhnə tramvaylar, at arabaları, minarələr, körpülər, qatillər, aşxanalar, parklar, sahil qəhvəxanaları, «Şəhər xətləri» gəmiləri, yazılar, sandıqlar tamamilə başqa aləmin əlamətləri olub çıxırıldı. Rəssamın şirin zarafatla kor dilənçinin əlinə verdiyi qara kitab güzgüdə ikiyə ayrılmış, ikimənalı, ikihəvalatlı kitaba çevrilir, birinci divara tərəf çevrildə kitabın başdan-axıradək bir kitab olduğu, sirrinin də içində itdiyi başa düşülürdü. Yarmarkalardakı köhnə əsərlərinin xatirələriylə rəssamın birinci divara qırmızı dodaqlı, süzgün baxışlı, iri kirpikli rəsmini çəkdiyi kino ulduzumuz güzgüdə bütöv bir millətin yoxsullamış iridöşlü anasına çevrilir, ilk divara çevrilən buludlu baxışlar ananın ana yox, nəçə illərdir yatılan evli arvad olduğunu dəhşət, ləzzət içində görürdülər.

Amma saraya gələnləri əsl dəhşətə salan şey rəssamın əsərinin hər yerinə yerləşdirdiyi, az qala, bitib-tükənməyəcək, çoxalan adamların, körpüləri dolduran qorxunc camaatın güzgüdəki sifətlərində peyda olan yeni mənalər, qəribə əlamətlər, naməlum dünyalar idi. Rəsmə baxılarda dördli, kədərli, sadə adam kimi, ya da həyatından razı, işgüzar, fetr şlyapalı kişi kimi görünən bir nəfərin sifətinin, əslində, güzgüdə göründüyü sayaq, xəritənin, sirrin, ya da itmiş rəvayətin izləriylə qaynaşdığını sezmək məxmər kreslolar arasında var-gəl eləyən, irəli-geri gedəndə öz görüntüsünün də güzgüyə yerləşdiyini başa düşən beyni dumanlı saray ziyarətçisində özünün də lap əzəzəli adamın bildiyi sirrə vaqif olduğu təsəvvürünü oyandırır. Fahişələrin paşa kimi davrandıqları həmin adamların tablonun və güzgünün arxasındakı sirri açana qədər rahat durmadıqlarını, sirrə, müəmmaya bir həll yaraşdıranacan nə qədər səfərləri, sərgüzəştləri, mübarizələri göz altına aldıklarını hamı bilirdi.

Nəçə illər sonra, pavilyon şefinin Boğaz sularının naməlumluğu içində itməsindən də neçə il sonra gözdən düşmüş pavilyona gələn Bəyoğlu komissarının da həmin narahət adamlardan biri olduğunu yaşı qadınlar kədərli sifətindən dərhal başa düşdülər.

Həmin adam köhnə, məşhur «Şişli meydanı cinayəti»nin sirini açmaq üçün yenidən güzgüyə baxmaq istəyirmiş. Amma ona bir həftə əvvəl qadın, ya da pul məsələsindən çox, işsizlik, daxili sıxıntı üzündən çıxan lotu davasında iri güzgünün dava edənlərin üstünə aşib parça-parça olduğunu söyləyiblər. Beləcə, təqəddim çıxmaq arafəsində olan komissar şüşə sınıqları arasında nə üstü açılma-yan cinayəti, nə də güzgünün arxasındakı sirri başa düşə bilib.

ON BEŞİNCİ FƏSİL DANIŞAN YOX, TARİXÇƏ

«Mənim yazı üslum məni kimin dinlədiyini ilə maraqlanmaqdan çox, uca səsle düşünməyə, özümün aldığım ləzzəti izləməyə əsaslanır.»

De Kuinji

Telefondakı səs Ələddinin dükanının qabağındakı görüşün qərarlaşdırılmasından bir az əvvəl Qalibə Cəlalın yeddi telefon nömrəsini yazdırmışdı. Qalib Cəlalə Rəyanı həmin nömrələrdən birində tapacağına o qədər əmin idi ki, gözələrinin qabağında Rəyayla Cəlalı yenidən görəcəyi küçələr, mənzillər, astanalar canlanırdı. Onları görə-görməz Cəlalə Rəyanın izah edəcəkləri gizlənmə səbəblərini ilk cümləsindən başlayaraq bütünlüklə məntiqli, haqlı sayacağını bilirdi. Cəlalə Rəyanın belə deyəcəklərindən də əmin idi: «Qalib, biz də səni çox axtardıq, amma evdə də, ofisdə də yox idin. Haralardaydın?»

Qalib neçə saatdır oturduğu kreslodan qalxdı, Cəlalın pijamasını soyundu, yaxalandı, üzünü qırxdı, geyindi. Güzgüdə sifətinə baxanda üzündə açıqca seçdiyi hərflər nə sirlə hiylənin, ya da dəlisov oyunun əlaməti, nə də öz şəxsiyyəti barədə şübhələr oyandıracaq aydın yanlışlıq kimi göründü. Bir tayını Silvana Manganonun istifadə etdiyi çahrayı «Lux» sabunu, ya da güzgünün qabağındakı köhnə üzqırخان ülgücü kimi, hərflər də həqiqi dünyanın parçasıydılar.

Qapının altından atılmış «Milliyyət» qəzetində Cəlalın köşəsində çap olunmuş öz sözlərini başqa adamın sözləri kimi oxudu. Cəlalın şəklinin altında çap olduğuna görə bunlar Cəlalın sözləri olmalıydı. O biri yandan, Qalib bu sözləri özünün yazdığını da bilirdi. Bu vəziyyət ona ziddiyyətli yox, tamamilə əksinə, məlum dünyanın əlaməti kimi göründü. Əlindəki ünvanların birindəki evdə

Cəlalın öz köşəsində çap olunan başqa adamın yazısını oxumasını təsvüründə canlandırdı, amma Cəlalın bu vəziyyəti həmlə, ya da saxtakarlıq saymayacağını təxmin edə bilirdi. Böyük ehtimalla, yazının özünün köhnə yazısı olmadığını belə başa düşməyəcəkdi.

Çörək, badımcın, dil, bananla qarnını doydurandan sonra gerçək dünyaya olan bağlarını daha da möhkəmləndirmək üçün yarıda saxladığı işlərini yoluna qoymaq istədi. Birgə bəzi siyasi məhkəmə işlərinə baxdıqları vəkil yoldaşına zəng etdi, tələsik səfər üzündən neçə gündür İstanbulda kənarında olduğunu deyəndən sonra bir məhkəmə işində işlərin həmişəki kimi ağır gətiyini, başqa siyasi məhkəmə işində qərarın elan edildiyini, müvəkkillərinin gizli kommunist təşkilatı yarananlara sığınacaq verdiklərinə görə hərəsinin altı illiyə məhkum olunduqlarını öyrəndi. Bayaq oxuduğu qəzetdə bu xəbərə özüylə əlaqəsi olduğunu dark etmədən, əla-bela nəzər saldığı xəbəri xatırlayanda hirsələndi. Bu, kimə, hansı səbəbdən duyduğunu açıq-aydın başa düşmədiyi qəzəb idi. Görməli təbii iş kimi öz evinə zəng etdi. «Röya üzə çıxarsa, – fikirləşdi, – ona da mən bir oyun oynayım». Səsinə dəyişdirib Qalibi axtaran adam olduğunu deyəcəkdi, amma dəstəyi götürmədilər.

İsgəndərə zəng etdi. Ona Cəlalı tapmaq üzrə olduğunu deyəcək, ingilis televiziya əməkdaşlarının hələ nə qədər İstanbulda olacaqlarını soruşsa. «Bu son gecələrdir, – İsgəndər dedi, – sabah səhər tezdən Londona gedirlər». Qalib Cəlalı tapmaq üzrə olduğunu dedi. Cəlal bəzi mühüm məsələlər barədə bəyanat vermək üçün ingilis televiziya əməkdaşlarıyla görüşmək istədiyini demişdi: bu görüşə o da çox əhəmiyyət verirdi. «Onda mən bu axşam onlarla danışmışam, vaxt təyin edəmə, – İsgəndər dilləndi. – Çünki onlar da çox istəyirlər». Qalib «hələlik burada» olduğunu deyib kağızdan oxuduğu telefon nömrəsini İsgəndərə verdi.

Hələ bibinin nömrəsini yığdı, səsinə dəyişdirib yoğunlada-yoğunlada Cəlal bəyi bugünkü yazısına görə təbrik etmək istəyən sadıq oxucusu, pərəstişkarı olduğunu bildirdi. Fikirləşirdi: Röya-

dan və ondan xəbər tuta bilmədikləridən polis məntəqəsini getmişdilər? Yoxsa hələ İzmirdən qayıtlarını gözləyirdilər? Ya da Röya onlara baş çəkib hər şeyi danışmışdı? Bütün bu müddətdə Cəlalın heç səs-soraq çıxarmadığını? Hələ bibinin Cəlal bəyin burda olmadığını, redaksiyaya zəng vurmasını deyən təmkinli sözləri, güman ki, heç bu suallara aydınlıq gətirməyəcəkdi. Saat üçə yirmi dəqiqə işləmiş Qalib «Xarakterlər»-in son səhifəsindəki yeddi telefon nömrəsinə bir-bir zəng vurmağa başladı. Həmin yeddi nömrədə heç tanımadığı ailələr, həmin tanıdığı gəvəzə uşaqların, kobud, cır səslə əməllər, kabaxanaların, telefonlarının əvvəlki sahibləriylə qəti maraqlanmamış səfəh əmlakçıların, qırx ildir eyni telefonun sahibi olduğunu deyən xanım əfəndi dərzinin, axşam evə gec qayıdan yeni evlənənlərin yaşadığını dərk edəndə saat yeddi olmuşdu. Telefon nömrələriylə əlaqəndə bir ara qarağacdən düzəldilmiş şəkafin alt rəflərində əvvəllər töküldürüb maraqlanmadığı köhnə poçt açıqca-larıyla dolu qutunun dibində on dənə şəkil tapmışdı.

Boğaz gözintisində, Əmirgəndəki məşhur çinar ağacının altındakı qəhvəxanada qalstuklu-pencəkli Melih əmi gənclik çağlarında Röyaya oxşayan gözəl Suzan bibi, Cəlalın özüylə gətirdiyi qəribə yoldaşı deyilsə, bəlkə Əmirgən cəməsinin imamı olan adamla birgə on bir yaşlı Röya Cəlalın əlinə olduğu sevilən fotoaparata maraqla baxırdı... Öyündə ibtidai məktəbdə ikinci sinifdən üçüncü sinfə keçən aşırımlı paltarda Röya Vasi ilə birgə, Hələ bibinin iki aylıq pişiyi Kömürə akvariumdakı balıqları göstərən vaxt, Əsma xanım bir yandan ağzında siqaret olduğuna görə gözlərini qıyıb onlara gülür, o biri yandan da obyektivə düşüb-düşmədiyindən əmin olmadığı fotoaparata qorunmaq üçün əliylə baş örtüyünü düzəldirdi... İlk evliliyin birinci ilində anasını, əməllərini, bibilərini çox arayıb-axtarmayan inqilabçı, özünə fikir verməyən Röya bir qış günü «Şirniyyat bayramı»nda birgə yeyib gənortə yeməyinə təkbəşinə da olsa, gözəlilmədən çatıb qarnını əməlli-başlı doydurandan sonra canına çəkən yorğunluqla uzandığı nəvəsinin yatağında eynilə yeddi gün

on bir saat əvvəl Qalibin onu lap axırıncı dəfə gördüyü vəziyyətdə, ayaqlarını qarnına çəkmiş, başını dikləməsinə yastığın üstünə qoymuş halda mişil-mişil yatır... «Şəhriqəlb» binasının qapısı qabağında poza vermək üçün düzülmiş bütün ailə, qapıçı İsmayilla Qəmərxanım fotoaparata baxanda saçlı bantlı Rəya Cəlalın qucağında səkidəki, yəqin, bu gün çoxdan ölmüş küçə itinə baxırdı... Suzan bibi, Əsma xanım və Rəya qız liseyindən düz Ələəddinin dükanına qədər Təşviqiyyə prospektinin hər iki səksisi boyu düzülüşmə camaatla birgə şəkildə məşininin burnu qədər özü də görünməyən de Qolun keçməsinə baxırdı... Anasının üstü pudra qabları, «Krem Perle» tübikləri, gül suyu, ətir şüşələri, dirnaqətmizləyənlər, saçtutanlarla dolu tualet masası arxasında oturan Rəya güzgünün qanadlarını açib qısa saçlı başını arasına soxanda üç, beş, doqquz, on yədi, otuz üç Rəya olur... Şəklinin çəkildiyini bilməyən on beş yaşlı Rəya yanında bir kasa ləbləbi, əyində basmadan qolsuz paltar, açıq pəncərədən üzərinə gün işığı düşən qəzetə sarı əyilib, üzündə Qalibə həmişə qıraqda qoyulduğunu qorxu səzdiren ifadəylə bir yandan saçlarını çəkişdirir, bir yandan da pozanını dişlədiyi kəndəşlə tapmaca tapırdı... Qalibin ona axırıncı ad günündə aldığı «Hitit günəşini» boyununa taxdığına görə ən çoxu beş ay əvvəl Qalibin saatlarla gəzişdiyi otaqda, Qalibin bayaq danışıdığı telefonun böyründə, Qalibin indi oturduğu kreslodan oturan Rəya xoşbəxt halda qəhqəhə çəkir... Səfərlərdə əməlli-başlı qızıqan ana-ata davalarını üzündən kədərlənən Rəya Qalibin harada olduğundan baş açma bilmədiyi səhra kafesində qaşqabaqlı halda otururdu... Liseyi bitirdiyi il getdiyi Kilyos çimərliyində arxasında köpüklü dəniz, yanında özünün olmayan, amma özününkü kimi, gözəl qolunu səbatinə dayadığı velosiped, üzərində kor bağırsağ əməliyyatının tikmiş izlərini, həmin izlərlə göbək çuxuru arasındakı mərcimək böyüklüyündəki iki əkiz xal, şumal dərisi üzərində qabırğalarının qeyri-müəyyən kölgəsini açıqda qoyan bikini, əlində şəkil tutqun çıxdığına görə yox, Qalibin göz yaşından adını oxuya bilmədiyi jurnal var, Rəya

nəşəli olmaq istəyir, amma sirrini şəkillərə baxan ərinin heç vaxt dərk edə bilmədiyi kədər və qüssəylə gülümsəyir.

Qalib indi göz yaşıyla sirrini içindəydi. Sanki tanıdığı, amma tanıdığını bilmədiyi yerdəydi: elə bil xeyli əvvəl oxuduğu, amma oxuduğunu unuduğuna görə həyəcanını hiss elədiyi kitabın səhifələri arasında idi. Həm duyduğu fəlakət, yoxluq duyğusunu xeyli əvvəl hiss elədiyini, həm də bu ağrının insanın həyatda bir dəfə hiss eləyəcəyi qədər güclü olduğunu bilirdi. Həm qəlbində hiss elədiyi aldadılmağın, yanlışlığın, itkinin ağrısını başqa kimsənin başına gəlməyəcək qədər özünəməxsus sayır, həm də bunun başqa adamın, şahmat oyununu qabaqcadan düşünən kimi, əvvəlcədən hazırladığı tələnin nəticəsi olduğunu sezdirdi.

Rəyanın şəkillərəna damcılayan göz yaşlarını silmir, burnundan nəfəs almaqda çətinlik çəkir, yerindən qımıldamıb-ələmədən kreslodan otururdu. Bayırdan – Nişantaşı meydanından cümə axşamının səsləri gəlirdi: dolu avtobusların yorğun mühərriklərindən, tıxac yarananda siqnalları necə gəldi çalınan maşınlardan, tindəki hirsli polislin fitindən, pasaj girişlərində val və kaset satan dükanların səsgücləndiricilərindən, səkiləri dolduran tünlüklərdən gələn səslər yalnız pəncərələri yox, otaqdakı əşyaları da aradibir qeyri-müəyyən tərdə cingildədir. Otaqdakı bu cingiltilərə diqqət kəsəndə Qalib mebellərin, əşyaların həminin bölüşdüüyü gündən, mühiyyədən başqa özlərinin xüsusi dünyaları, vaxtları olduğunu xatırladı. «Aldadılmaq aldadılmaqdır», – öz-özünə dedi. Bu sözlü o qədər təkrarladı ki, sözlər mənalardan, ağrıdan təmizlənilib heç bir şeyi ifadə etməyən səslərə, hərfərə çevrildi.

Təsəvvür etdi: sən demə, burada, bu otaqda yox, cümə axşamı öz evlərində Rəyayla birlikdəymişlər, bir yerdə qarnlarını doyurandan sonra «Konak» kinoteatrına gedəcəkləmiş. Qayıdanda qəzetlərin meyxana nəşrlərini alır, evdə qəzetlərə, əllərindəki kitablara cumurdular. Xəyalında canlandırdığı başqa əhvalatda bir nəfər xəyal üzli bir adam belə deyirdi: «Mən neçə illədir, sən

kim olduğunu bilirəm, amma sən mənə tanıyırsan da». Bunu deyən kabussayaq kəsin kim olduğunu xatırlayanda həmin adamın illərlə onu gözlədiyini başa düşdü. Sonra o adamın Qalibi yox, Röyanı gözlədiyini dərk edirdi. Bir vaxtlar bir-iki dəfə Röyayla Cəlalı gizlicə gözləmiş, heç gözləmədiyi halda qorxmışdı. «Sanki ölmüşəm, məndən sonra həyatın necə davam etdiyinə uzaqdan ağrıyla baxırammış». Cəlalın masası arxasında oturub, bu cümləylə başlayan kəşə yazısını dərhal yazıb Cəlalın imzasıyla imzaladı. Kiminsə, əgər adam deyildisə, ən azı, gözün izlədiyindən əmindir.

Nişantaşı meydanından eşidilən gurultunun yerini yavaş-yavaş bitişikdəki tikililərdən gələn televizor uğultusu tuturdu. İki tərəfdəki divarlar arasından saat səkkiz xəbərlərinin xəbərdarlıq musiqisini eşidəndə Qalib bütün İstanbulun yemək süfrələri ətrafında yığışdığını, altı milyon nəfərni televizora baxdığını başa düşdü. Özünü rahatlatmaq istədi. Daha sonra təsəvvüründə canlandırdığı o gözün daimi mövcudluğundan narahatlıq duydu. Özü, yalnız özü olmağı elə arzuladı ki, otaqdakı əşyaları sındırıb tökmək, onu bu vəziyyətə salanları öldürmək istədi. Telefonu şəkəkdən çəkib pəncərədən atmaq barədə fikirləşirdi ki, aparat zəng çaldı.

İsgəndər idi, ingilis televiziyası əməkdaşlarıyla görüşmüşdü, çox həyəcanlanmışdılar, bu axşam «Pera Palas»da, hotel otağında çəkiliş etmək üçün Cəlalı gözləyirdilər. Qalib Cəlalı tapmışdı?

«Bəli, bəli, bəli!» – Qalib öz qəzəbinə özü də heyrətlənib dilləndi. «Cəlal hazırdı. Bəzi çox vacib bəyanatlar verəcək. Saat onda «Pera Palas»da olacağıq».

Dəstəyi qoyandan sonra onu qorxuyla xoşbəxtlik, rahatlıqla narahatlıq, intiqam duyğusuyla qarışıqlıq sevinci arasında gedib-gələn həyəcan bürüdü. Dəftərlər, kağızlar, köhnə yazılar, qəzet kəsikləri arasında tələsə-tələsə nəşə axtardı, amma nə axtardığını özü də bilmirdi. Sifətindəki hərflərin mövcudluğunu sübut edəcək bir əlamətmi axtarırdı? Amma hərflər də, mənalı da başqa sübuta ehtiyac olmayacaq qədər aydındırlar. Danışacağı əhvalatları seçməsinə

yarayacaq məntiqi axtarırdı? Amma, yəqin, öz qəzəbindən, həyəcanından başqa heç şeyə inanmayacaqdı. Sirin gözəlliyini göstərəcək nümunəmi axtarırdı? Bunun üçün danışıqlı, əlverişli əhvalatlarına inana-inana danışmalı olduğunu bilirdi. Şkafları yalnız vələk elədi, ünvan dəftərlərini sürütlə oxudu, «açar cümlələr»i heçaladı, xatirələrə baxdı, tələsik birini qoyub o birini götürə-götürə üz şəkillərinə baxdı. Qiyafə dəyişdirmə qutusunu töküşdürürdü ki, doqquza üç dəqiqə qalmış qəsdən gecikməyin əzabverici peşmanlıq duyğusuyla qaça-qaça evdən çıxdı.

Saat ona iki dəqiqə işləmiş Əlaəddinin dükanının qabağında, o biri səkiddə, bir evin giriş qapısının qaranlığına girmişdi, amma üzübüz səkiddə balqabaq başlı hekayəçi, ya da onun arvadına oxşayan kimsə yox idi. Verdikləri telefon nömrələri səhv çıxdığına görə onlara qəzəb duyurdu: kim kimi aldadırdı, kim kimlə oyun oynayırdı?

Ağzınacan dolu vitrindən Əlaəddinin yaxşı işıqlandırılmış dükanının ancaq bir hissəsini görmək olurdu. Tavandan iplərlə sallanan oyuncaq tüfənglər, tor içində rezin toplar, oranqutan və Frankenşteyn maskaları, salon oyununu qutuları, rəki və likör şüşələri, vitrinə sancaqlanmış rəngli maqazin və idman jurnalları, qutulardakı kukllar arasında Qalib aradabir Əlaəddinin əyilib-qalxan gövdəsini, başını görürdü: qaytarmaq üçün bağladığı qozetləri sayırdı. Dükanda başqa kimsə yox idi. Gün boyu piştaxta arxasında işləyən Əlaəddinin arvadı, yəqin, evdə, mətbəxdə ərinin qayıtmasını gözləyirdi. Dükana bir adam girdi, Əlaəddin də piştaxtanın arxasına keçdi, dərhal onların arxasınca içəri Qalibin ürəyini yerindən oynadan yaşlı ər-arvad girdi. İlk girən qərīb qiyafəli adamın ardınca yaşlı ər-arvad əllərində iri şüşə bayıra çıxıb qol-qola girdilər, amma Qalib gözlədiyinin onlar olmayacağını dərhal başa düşdü; çünki öz dünyalarına həddən artıq cümüşdular. Daha sonra içəri girən yaxası xəz paltolu bəy əfəndiyə Əlaəddin danışmağa başladılar. Qalib istər-istəməz nə danışdıqlarını təsəvvüründə canlandırdı.

İndi səkini nə Nişantaşı meydanı tərəfində, nə came səmtində, nə də İhlamurdan gələn küçədə diqqəti çəkən adam vardı. Dalğın adamlar, sürətlə yeriyən paltosuz satıcılar, gecənin bozuntul mavisində həddən artıq itmiş tənhalər. Qalib bir anlığa bütün küçələrin, səkilərin tənhaləşdiyi, üzbəüz səkidə, vitrinədə tikiş maşını nümayiş etdirilən dükanın reklam pannosunu işıqlandıran neon lampasının cızıltısını eşitdiyini güman etdi. Polis məntəqəsinin qabağında əlində avtomat tülənglə növbə çəkən polisdən başqa, kimsə yox idi. Əlaəddinin gövdəsinə paltar rezinləri, tutqaclarla rəngli jurnallar asdığı şabalıd ağacının tutqun, çıpaq budaqlarına baxanda qorxu duydu. Gözlədiyi, orada olduğunun bilindiyi, təhlükədə olduğu duyğusu onu bürüdü. Gurultu eşidildi; İhlamur səmtindən gələn 54-cü il modeli «Dodge» avtomobiliylə Nişantaşıya doğru qalxan «Şkodə» markalı köhnə bələdiyyə avtobusu tində, az qala, toqquşacaqdılar. Qalib cəld öyləci basıb dayanən avtobusun içindəki sənişinlərin yığışdıqlarını, dikəlib yolun o biri tərəfinə baxdıqlarını gördü. Maşının solğun iç işıqları altında, özündən ən çox bir metr o biri tərəfdə hadisəylə maraqlanan yorğun sifətlə üz-üzə gəldi: altmış yaşlarında əldən düşmüş adam idi: gözləri qəribəydi, ağrıyla, kədərlə doluydu. Əvvəllər bir yerdə rast gəlmişdinizmi ona? Təqaüdü vəkili, ya da ölümü gözləyən müəllim idimi? İkisi də bəlkə oxşar şeylər düşündüyünə şəhər həyatının onlara bəxş etdiyi bu təsədüf məqamından istifadə eləyib etinasızcasına bir-birinə baxırdılar. Avtobus birdən sürəti artıranda bəlkə də bir-birilərini bir daha heç görməmək üçün itirdilər. Bənövşəyi nəqliyyat tüstüsünün içində Qalib bu məqamda üzbəüz səkidə çaxnaşma başladığını gördü: Əlaəddinin dükanının qabağında bir-birilərinin siqaretlərini yandırmaq məqsədilə dayanan iki gənc gördü: cümə axşamı kinoya getməzdən əvvəl üçüncü yoldaşlarını gözləyən iki universitet tələbəsiydi. Əlaəddinin dükanında izdiham, jurnallara baxan üç adamla bir gəzətçi vardı. Tinə qaşla-göz arasında itələdiyi arabasıyla pəpəyə bığı olan naringisatan gəlmişdi, amma uzun müddətdir oradaydımı, Qalibmi görməmişdi?

Aşağı səkidən, came tərəfdən əlində sellofan torbalar olan cüt yaxınlaşırdı, amma Qalib gənc atanın qucağında uşaq da gördü. Eyni anda düz bitişikdəki kiçik şirniyyatxananın yaşlı sahibəsi yunan madam dükanın iç işıqlarını söndürdü, köhnə paltosuna bürünüb küçəyə çıxdı. Qalibə nazakətli gülümsəyib barmaqlığını qarmağını uzun ağac-la itələyib gurultuyla endirdi. Bir anda səkilər də, Əlaəddinin dükanı da boşalmışdı. Qız liseyi səmtindən yuxarı məhəllənin özünü məşhur futbolçu hesab eləyən dəlisi əynində sarı-göy forması körpə arabasını ağır-ağır itələyə-itələyə gəlib keçdi; Panqaltıdakı «İnci» kinoteatrının girişində təkarləri Qalibin xoşuna gələn musiqiylə fırlanan həmin uşaq arabasının içində qəzet satardı. Çox da güclü olmayan külək əsdi. Qalib üşüdü. Saat ona iyirmi dəqiqə işləmişdi. «Üç nəfərin də keçməsinə gözləyəcəyəm», – fikirləşdi. İndi dükanın içindəki Əlaəddini də, polis məntəqəsinin qabağında olmalı polisi də görmürdü. Üzbəüz evin birinin dar eyvanının qapısı açıldı, Qalib yanən siqaretin qızılı işığını gördü, sonra bir adam siqaretini atıb içəri girdi. Səkilərdə reklam pannolarının, neon lampalarının metalsayaq işığını əks etdirən qeyri-müəyyən işıqlıq vardı: kağız parçaları, zibillər, siqaret kötükləri, sellofan torbalar... Qalib bir anlığa bütün uşaqlıq çağlarından bəri yaşadığı, dəyişməyini bütün təfərrüatlarıyla gözlədiyi küçəyə, məhəlləyə ləzzətsiz gecənin tutqun mavisini içində bacaları görünən uzaqdakı evlərin uşaq kitabında şəkilləri çap olunan dinozavrlar qədər özünü yad, uzaq saydı. Daha sonra özünü uşaqlıq çağlarından olmaq istədiyi, gözündən «» qığılcımları fısqıran adam kimi hiss etdi: dünyadakı gizli mənanı görürdü. Xaltı dükanının, kafenin, şirniyyatxananın reklam pannolarındakı hərflər, vitrinlərdəki tortlar, bulkalar, tikiş maşınları, qazetlər, əslində, həmişə bu ikinci mənanı işarə edirdilər, yuxudagəzərlər kimi səkilərdə gəzişən bədbəxtlər bir vaxtlar sirrini bildikləri bu aləmin xatirələrini unutduqlarına görə əllərində qalan birinci mənaya birtəhər yaşayırdılar; eşqi, qardaşlığı, qəhrəmanlığı

unudub filmlərdə bu məsələlərə bağlı gördükləriylə idarə edənlər kimi Taşviqiyyə meydanına gedib taksiyə mindi.

Taksi Əlaəddinin dükəninin qabağından keçəndə Qalib balqabaq başlı adamın da eynilə özü elədiyi kimi, bir küncdə gizlədiyini, Cəlalı gözlədiyini təsəvvüründə canlandırdı. Bunu xəyalınamı götürirdi, yoxsa tikiş maşınlarının nümayiş etdirildiyi vitrinin yanında, maşınlarla tikiş tikən donuq manekenlərin, neon lampalarıyla işıqlanan sehrlı, dəhşətli gövdələrin arasında qərribə qişafəli, qorxunc kölgəmi görmüşdü, sanki bir anlığa baş açə bilmədi. Nişəntə meydanına çatəndə taksini saxladıb «*Milliyət*» qəzetinin axşam çıxan meyxana nəşrini aldı. Öz yazısını, Cəlalın yazısını oxuyan kimi, heyrət, oyun, maraq duyğusuyla oxuyanda bir yəndən da öz köşəsində özü şəkli ilə adının altında başqa adamın yazısını oxuyan Cəlalı təsəvvüründə canlandırır, əmmə onun etirazının nə olacağına heç cür dəqiq kəsdirə bilmirdi. Qəlbində ona da, Rəyaya da qəzəb kükrədi: «Hələ görəcəksiniz!» demək istədi, əmmə fikrindəki intiqamını idi, mükafatını idi, bundan əydn baş çıxara bilmirdi. Üstəlik beyninin bir qüşəsində onlara «Pera Palas»da üz-üzə gəlməyə oxşayan arzu da vardı. Taksi Tarlabaşının əyri-üyür küçələrindən, qaranlıq hotellərin, ağzına qədər kişilərlə dolu çılpaq divarlı miskin qəhvəxanələrin qabağından keçəndə Qalib bütün İstanbulu nəyisə gözlədiyini hiss etdi. Daha sonra yolda gördüyü avtomobillərin, avtobusların, yük maşınlarının köhnəliyinə bunu ilk dəfə görən kimi heyrətləndi.

«Pera Palas»ın girişi isti, işıqlıydı. Sağdakı geniş salonda İsgəndər köhnə divanların birində oturub bəzi turistlərlə birgə bir tünlüyə, hotelin XIX əsrin sonu atmosferindən istifadə edib tarixi film çəkən yerli kinematografçılara baxırdı. Yaxşı işıqlandırılmış salonda əyləncə, dostyanalıq, nəşə hökm sürürdü.

«Cəlal yoxdu, gələ bilmədi, – Qalib İsgəndərə başa salmağa başladı. – Çox vacib işi çıxdı. Həmin sirlı işə görə də gizlənir. Yəne eyni

sirrə görə xahiş etdi ki, onun əvəzinə mən danışıq. Danışmalı olduğum əhvalatı bütün təfərrüatlarıyla bilirəm. Onun əvəzinə mən danışacağam».

«Bilmirəm, onlar buna razı olarlarımı?!»

«Onlara mənim Cəlal Salik olduğumu deyərsən», – Qalib özünü də heyrətləndirən qəzəblə dilləndi.

«Niyə?»

«Çünki vacib olan hekayəçi yox, əhvalatdır. İndi danışmalı əhvalatımız var».

«Onlar səni tanıyırlar, – İsgəndər dedi. – Axı sən o gecə pavilyonda əhvalat da danışdın».

«Tanıyırlar? – Qalib otura-otura dilləndi. – Sözü səhv işlədirsən. Məni gördülər, vəssalam. Üstəlik bu gün başqa adamam. O gün gördükləri həmin adamı da tanıyırlar, bu gün görəcəkləri məni də. Bütün türklərin bir-birlərinə oxşadıqlarını da fikirləşirlər».

«O gün gördükləri adamın sən yox, başqa adam olduğunu desək də, – İsgəndər dedi, – heç olmasa, Cəlal Salik kimi daha yaşlı adam gözlədikləri aydındır».

«Nə bilirlər Cəlal haqqında? – Qalib dilləndi. – Bir nəfər onlara: «O məşhur köşə yazarıyla da danışın, Türkiyə proqramınız üçün yaxşı olan», – deyib. Onlar da adını kağıza yazıblar. Əmmə yazını, ya da görkəmcə necə olduğunu, hər halda, soruşmayıblar».

Həmin məqamda tarixi film çəkilən güşədən qəhqəhə səsi gəldi. Oturduqları divandan dönüb baxdılar.

«Nəyə gülürlər?» – Qalib soruşdu.

«Başa düşmədim», – İsgəndər dilləndi, əmmə elə gülümsəyirdi, elə bil başa düşmüşdü.

«Heç birimiz özümüz deyilik, – Qalib sirr verən kimi pıçiltıy-la dedi. – Heç birimiz özümüz ola bilmərik. Həminin səni başqa adam saya biləcəyinə heç şübhən yoxdumu? Özün olduğuna bu qədər əminsənmi? Əminsənsə, özün olduğuna əmin olduğun o adamın kim olduğuna əminsənmi? Bu adamlar nə istəyirlər? Axtardıq-

ları adam axşam yeməyindən sonra televizora baxan ingilis tamaşaçıların dərdləriylə dərdlənəcəkləri, qüssəsiylə qüsslənəcəkləri, əhvalatlarından təsirlənəcəkləri yad deyilmi? Mənim eynilə bu vəziyyətə uyğun əhvalatım var! Kimsənin üzümü görməsinə də ehtiyac yoxdur. Bədənim, sifətim, qaranlıqda qoyub çəksinlər. Təzyiq edən hökumətdən, siyasi cinayətlərdən, hərbi çevrilişlərdən qorxan sirlili, məşhur türk jurnalist – ən maraqlı mövzudur, müsəlman olduğumu da unutma – şəxsiyyətinin gizli saxlanmasını istəyib BBC-nin suallarına cavab verdi. Bu daha da yaxşı deyilmi?»

«Yaxşıdır, – İsgəndər dilləndi. – Mən yuxarı zəng vurum, gözəylirlər».

Qalib geniş salondan o biri başındakı film çəkilişinə tamaşa etdi. Əynində medalları, kəməri, nişanları par-par parıldayan forma, fəslis-saqqallı Osmanlı paşası sevimli atasını dinləyən itaətkar qızıyla danışdı, amma sifəti ona yox, ofisiantların, xidmətçilərin hörmətli sükutla göz qoyduqları işləyən kameraya sarıydı.

«Heç bir yardım yoxdur, heç bir gücümüz yoxdur, heç bir ümid yoxdur, heç bir şey yoxdur, hamı, hamı, bütün dünya türkə düşməndir! – paşa deyirdi. – Allah bilir, dövlət bu qaladan da əl çəkməyə məcbur olub...»

«Amma, atacan, baxın, bizim hələ...» – qızı sözbə başlayıb əlindəki kitabı atasından çox tamaşaçıya göstərirdi, amma bunun nə olduğunu Qalib sözlərdən başa düşə bilmədi. Quran olmadığını ayırd etdiyindən daha da maraqlandığı kitabın adını eyni səhnənin bir daha təkrarından da aydınlaşdırma bilmədi.

Daha sonra köhnə liftlə yuxarı çıxıb İsgəndərin onu apardığı 212 nömrəli otağa girəndə içində çox yaxşı bildiyi adı unudan vaxt hiss elədiyi çatışmazlıq duyğusu vardı.

Bəyöğludakı pavilyonda gördüyü üç ingilis jurnalist də otaqda idilər. Kişilər əllərində rəki stəkanları kameranı, işıqlandırma vasitələrini hazırlayırdılar. Qadın başını oxuduğu jurnalda qaldırdı.

«Məşhur jurnalistimiz, kəşə yazarımız Cəlal Salikin özü qarşınızdadır!» – İsgəndər Qalibin yaxşı şagird kimi dərhal türkçəsini fikirləşdiyi və yadırgadığı ingiliscəylə dilləndi.

«Çox məmnun oldum! – qadınla o biri iki kişi şəkilli romanın əkizləri kimi eyni anda dilləndilər. – Amma biz əvvəllər qarşılaşmamışıqmı?» – qadın sonra dedi.

«Amma biz əvvəllər qarşılaşmamışıqmı, deyir», – İsgəndər Qalibə tərcümə etdi.

«Harada?» – Qalib İsgəndərə dedi.

İsgəndər də qadına Qalibin «Harada?» soruşduğunu çatdırdı.

«O klubda», – qadın dilləndi.

«Nəçə illərdir, heç klublara getməmişəm, getməmə də, – Qalib inamla dedi. – Hətta həyatımda heç kluba getdiyimi də güman etmirəm. Bu cür sosial fəaliyyətləri, o cür tünlük yerləri əsərlərimi qələmə almağım üçün ehtiyac olan tənhalığıma da, ruhi sağlamlığıma da zidd sayıram. Yazı-pozuyla həddən artıq çox məşğul olmağım, zehni fəaliyyətə ağıqlalmaz dərəcədə çox vaxt ayırmağım, siyasi cinayətlərin, təzyiqlərin daha da ağıqlalmaz səviyyəyə çatması məni, onsuz da, həmişə bu cür həyatdan məhrum edir. Digər tərəfdən, yalnız İstanbulun hər tərəfində yox, bütün ölkəmdə özlərini Cəlal Salik sayan, özlərini Cəlal Salik kimi tanıdan, bunu çox haqlı, yerində istəklə edən vətəndaşlarım olduğunu da bilirəm. Hətta qiyafə dəyişdirib şəhərdə gəzdiyim gecələr ucqar məhəllələrdəki səfəllət yuvalarında, qaranlıq, namalul həyatımızın içində, sirin mərkəzində bunların bəziləriylə mən də qorxuyla qarşılaşmış, mənə dəhşətə salacaq qədər «mən» olan həmin bədbəxtlərlə dost da olmuşam. Çox böyük ölkədir İstanbul, anlaşılmaz ölkədir».

İsgəndər tərcümə etməyə başlayanda Qalib açıq pəncərədən Halicə, köhnə İstanbulun solğun işıqlarına tamaşa etdi: deyəsən, Yavuz Sultan Səlim cəməsinə də turizmsayağı işıqlandırmaq istəmişdilər, amma belə vəziyyətlərdə olduğu kimi, lampaların bir hissi oğurlandığına görə cəmə dəhşətə salan, qaribə daş kütləsinə,

təkdışli qocanın qaranlıq ağzına çevrilmişdi. İsgəndərin tərcüməsi başa çatanda qadın bir qədər zarafatıyana, şən tərzdə nəzakətlə səhv etdiyi üçün üz istədi, cənab Saliki o gecə orada əhvalat danışan uzunboylu, eynəkli romançıyla dolaşmış olduğunu dedi, amma nə inandırılana oxşayırdı, nə də dediyinə inanana. Deyəsən, bu qaribə vəziyyəti də, Qalibi də maraqlı türk özünəməxsusluğu kimi qəbul etmək qərarına gəlmişdi: görkəmində özünü başqa mədəniyyətlə qarşılaşan xoşniyyətli ziyalıların göstərdikləri «başə düşmürəm, amma hörmətlə yanaşıram» ovqatı vardı. Kartların hiyləli olduğunu görməsinə baxmayaraq, oyunu pozmayan dərrəkəli, ifaçı qadın Qalibin xoşuna gəlirdi. Bir az Rəyaya oxşamırdımı?

Arxa tərəfinə qoyulan lampalar, dərhal yanına yerləşdirilən kamera, mikrofon, qara elektrik şunurlarıyla modern edam stullarına oxşayan kreslodə oturanda Qalibin narahət olduğunu gördülər. Adamlardan biri Qalibin əlinə stəkan verib rakını – suyu istəyənə görə nəzakətlə, gülümsəyib-gülümsəyib doldurdu. Qadın eyni oyun duyğusuyla – elə həmişə gülümsəyirdi – qeyd cihazına tələsik kaset taxdı, proyektora qaşla qədər arasında pornoqrafik kaset salan adam kimi gizlicə düyməni basanda kiçik sayyar ekranında bu səkkiz gün ərzində çəkdikləri Türkiyə görüntüləri peyda oldu. Pornoqrafik filmə baxan kimi, qeyri-müəyyən yumor hissiylə, amma tamamilə də laqeyd qalmadan, dinnəzəcə baxırdılar; sırıq qollarını, tərsinə çevrilmiş qıçlarını nümayiş etdirən nəşəli, akrobatik dilənçi; qızgın siyasi mitinq, mitinqdən sonra bəyanat verən coşğun siyasi lider; loto oynayan iki yaşlı vətəndaş; meyxana, pavilyon görüntüləri; vitrini ilə fəxr edən xalçaçı; dəvələriylə yoxuş çıxan qəbilə; qalın tüstü buraxa-buraxa irəliləyən qatar: gecəqondu məhəllələrində kameralı əl yelləyən uşaqlar, meyvə-tərəvəz dükəninin naringilərinə baxan qarşablı qadınlar; siyasi cinayətin qəzetlə örtülmüş qurbanı, onun qalıqları; at arabasıyla royal aparan qoca hambal.

«Mən bu hambalı tanıyıram, – Qalib qəfilən dilləndi. – Bizi iyirmi üç il əvvəl «Şəhriqəlb» binasından ucaq küçəyə aparan hambaldır!»

Həmisi oyun, əyləncə hissiylə, ciddiyyətlə royal yüklənmiş arabasını köhnə evin qarşısındakı həyətdə sürən, kameraya eyni oyun, əyləncə hissi ilə, ciddiyyətlə gülümsəyən qoca hambala baxırdı.

«Şahzadənin royalı geri gəlirdi, – Qalib dedi. Bunu deyəndə sanki kimin səsinə tutduğundan, kim olduğundan baş açma bilmirdi, amma hər şeyin öz qaydasınca getdiyinə əminiydi. – Bir vaxtlar o binanın olduğu yerdəki ov qəsridə şahzadə yaşayırdı. Həmin şahzadənin rəvayətini danışacağam!»

Lap qısa müddətdə hər şeyi hazırladılar, İsgəndər məşhur köşə yazarının əhəmiyyətli, çox əhəmiyyətli tarixi bəyanat vermək üçün burada olduğunu təkrarladı. Qadın bunu son Osmanlı padşahlarını, gizli Türkiyə Kommunist Partiyasını, Atatürkün naməlum, səhrəli mirasını, Türkiyədəki islamçı hərəkatı, siyasi cinayətlərlə hərbi çevriliş ehtimalını əhatə edən geniş miqyasda məharətlə yerləşdirib dinləyicilərinə həyəcanla təqdim etdi.

«Bir vaxtlar olduğumuz şəhərdə həyatın ən vacib probleminin insanın özü olması, ya da olmaması olduğunu üzə çıxarmış şahzadə yaşamışdı», – Qalib rəvayətinə başladı. Rəvayəti danışanda şahzadənin qəzəbinə daxilində elə hiss edirdi ki, özünü başqa adam sayırdı. Kimdi bu adam? Şahzadənin uşaqlıq çağlarından danışanda çevrildiği yeni adamın bir vaxtları Qalib adlı uşaq olduğunu hiss elədi. Şahzadənin kitablarla necə əlaqələndiyini danışanda özünü şahzadənin əlaqələndiyi həmin kitabların müəllifləri saydı. Şahzadənin qəsridə keçirdiyi tənhalıq günlərindən söz açanda özünü şahzadənin hekayələrinin qəhrəmanları hesab etdi. Şahzadənin kitabına fikirlərini necə yazdığını danışanda sanki həmin düşüncələrdəki adam idi. Şahzadənin rəvayətlərini Cəlalın əhvalatlarını danışan kimi danışanda özünü Cəlalın danışdığı əhvalatın qəhrəmanı kimi hiss etdi. Şahzadənin son aylarından söz açanda: «Cəlal da bunu belə danışdı», – fikirləşir, bunu başa düşə bilmədiklərinə görə hotel otağındakılara qəzəb duyurdu. Elə qəzəblə danışdı ki, ingilislər onu türkcə başa düşən kimi

ON ALTINCI FƏSİL
ŞAHZADƏNİN TARİXÇƏSİ

«Bundan əvvəlki tramvaylar necə gözəliydil!»

Əhməd Rəsim

dinləyirdilər. Şahzadənin son günlərindən danışır başa çatdıranda ara vermədən cəmi rəvayəti yenidən başladı: «Bir vaxtlar olduğumuz şəhərdə həyatın ən vacib məsələsinin insanın özü olması, ya da olmaması olduğunu üzə çıxarmış şahzadə yaşamışdı», – yenə yeni inamla dilləndi. Dörd saat sonra «Şəhriqəlb» binasına qayıdanda bu cümləni ilk dəfə deməyi ilə ikinci dəfə deməyi arasındakı fərqi fikirləşərkən birinci dəfə deyəndə Cəlalın sağ olduğunu, ikinci dəfə deyəndə isə Təşviqiyyə polis məntəqəsinin düz qarşısında, Ələddinin dükanının bir az o tərəfində ölü halda uzandığını, meyitin üzərinə qəzet örtüldüyünü fikirləşəcəkdə. Rəvayəti ikinci dəfə danışanda birincisində diqqət yetirmədiyi yerləri vurğulamış, üçüncü dəfə danışanda rəvayəti hər dəfə yenidən söyləyəndə yeni-yeni adama çevriləcəyini açıq-aydın dərk etmişdi. «Şahzadə kimi, mən də özüm olmaq üçün danışardım» demək istəmişdi. Özüni özü kimi hiss etməsinə icazə verməyənlərə qəzəb duya-duya şəhərə, həyata giren sirtin ancaq bu cür, hekayə danışa-danışa aqılcağına inanıb, rəvayətin axırındakı ölüm və bəyazlıq duyğusunu qəlbində hiss edəndə üçüncü dəfə danışır qurtaranda sükut çökdü. İngilis jurnalistlər və İsgəndər Qalibi gərgin tamaşadan sonra usta ifaçını alqışlayan tamaşaçı səmimiyyəti ilə qızğınca alqışladılar.

Bir vaxtlar olduğumuz şəhərdə həyatın ən vacib probleminin insanın özü olması, ya da olmaması olduğunu üzə çıxarmış Şahzadə yaşamışdı. Öz kəşfi bütün həyatı, bütün həyatı da öz kəşfiydi. Qısa həyatının bu qısa ifadəsini Şahzadənin özü yazdırmışdı: ömrünün axırına yaxın kəşfinin tarixçəsini qələmə almaq üçün katib tutan vaxt Şahzadə danışır, katib yazırdı.

O vaxtlar – yüz il əvvəl şəhərimiz hələ küçələrində milyonlarla işsiz çəşqin toyuqlar kimi gəzişdiyi, yoxuşlardan zibillər, körpü altlarından lağınların axdığı, bacalarından qatran rəngində qara tüstünün fişqırdığı, avtobus dayanacaqlarında gözləyənlərin mərhəmətsizcəsinə dirsəkləşdiyi yer deyildi. O vaxtlar atlı tramvaylar o qədər yavaş gedirdi ki, hərəkət edəndə enib-minə bilirdiniz. Boğaz gəmiləri o qədər ağır üzürdürlər ki, bozi yollar bir limanda düşər, şabalıd, çinar ağaclarının altıyla gülə-danışa o biri limana qədər piyada gedər, qəhvəxanasında çay içəndən sonra ancaq gəlib çatan eyni gəmiyə minib yollarına davam edərdilər. O vaxtlar hələ ceviz və şabalıd ağacları kəsilib üzərilərə bərbərlərin, dərziyələrin əl əlanları yapışdıracağı elektrik dirəklərinə çevrilməmişdi. Şəhərin qurtardığı yerdə zibilliklər, üzəriləri elektrik, teleqraf dirəkləriylə örtülü çılpaq təpələr yox, kədərli, qəddar padşahların ov etdikləri ağaclar, yaşılıqlar, qoruqlar başlayardı. Daha sonra şəhəri bürüyən lağın borularının, qənbər daşlı yolların, binaların yox edəcəyi həmin yaşıl təpələrin birindəki ov qəsridə Şahzadə iyirmi il üç ay yaşamışdı.

Yazdırmaq Şahzadə üçün özü olmağın bir yolu idi. Şahzadə ancaq qırmızı ağacdən düzəldilmiş masa arxasında oturan katibinə yazdıranda özü olduğuna inanırdı. Qulaqlarında gün ərzində eşitdiyi başqa adamların səslərinin, qəsrinin otaqlarında o baş-bu başa gedəndə başqalarının yadına düşən tarixçələrinin, uca divarlarla əhatə olunmuş bağçasında gəzəndə heç cür təsirdən qurtara bilmədiyi başqalarının düşüncələrinin öhdəsindən ancaq katibinə yazdıranda gələ bilirdi. «İnsan özü olmaq üçün öz içində yalnız öz səsinə, öz tarixçələrini, öz düşüncəsini tapmağı bacarmalıdır» – Şahzadə deyirdi, katib də yazırdı.

Amma yazdırın vaxt bu, Şahzadənin qəlbində yalnız öz səsinə eşitdiyi mənasına da gəlməzdi. Tamamilə əksinə, Şahzadə əhvalat danışmağa başlayanda başqa adamın əhvalatı barədə düşündüyünü, elə öz fikrini ifadə edəcəyi məqamda başqa adamın dediyi başqa fikrə ilişdiyini, öz qəzəbi onu tamam bürüyəndə başqa adamın qəzəbini də içində duyduğunu bilirdi. Amma insanın öz içində duyduğu həmin səslərə qarşı səslər çıxara-çıxara, rəvayətlərə qarşı başqa rəvayətlər uydura-uydura, Şahzadənin dediyi kimi, «başqalarının hürültüləri ilə əlləşə-əlləşə» ancaq öz səsinə tuta biləcəyini də bilirdi. Yazdırmağın, bu mübarizənin öz ləhinə nəticələncəyi mübarizə meydanı olduğunu fikirləşirdi.

Şahzadə bu mübarizə meydanında fikirlərlə, rəvayətlərlə, sözlərlə əlləşəndə qəsrinin otaqlarında o baş-bu başa gəzişir, bir pilləkənlə yuxarı qalxanda dediyi cümləni qalxan pilləkənin başladığı yerə enən o biri pilləkənlə düşəndə dəyişdirir, sonra yenidən birinci pilləkənlə yuxarı qalxanda, ya da katibin masasının düz üzəüzündəki divanda otura-otura, ya da uzanmış vəziyyətdə yazdırdığı cümləni katibinə təkrarlatırdı. «Oxu görək», – Şahzadə deyirdi, katib də ağasının yazdırdığı son cümlələri yeknəsəq səslə oxuyurdu:

«Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndi bu torpaqlarda, bu lənətlənmiş torpaqlarda insanın özü olmasının ən vacib məsələ olduğu

nu, bu məsələ lazımı qaydada açılmayana qədər hamımızın dağıntıya, məğlubiyyətə, köləliyə məhkum olduğumuzu bilirdi. Osman Cəlaləddin ağa: «Özü olmasının bir yolunu tapmamış bütün tayfalar köləliyə, bütün köklər soysuzluğa, bütün millətlər yoxluğa, heçliyə, heçliyə məhkumdur», – deyirdi».

«Heçliyə iki yox, üç dəfə yazılacaq!» – Şahzadə pilləkənlərlə aşağı enəndə, ya da yuxarı qalxanda, ya da katibin masasının ətrafında dövrə vuranda deyirdi. Bunu elə səslə, elə ovqatla söyləyirdi ki, hələ deyar-dəməz uşaqlıq çağlarında, yeniyetməlik illərində ona fransız dilini öyrədən fransız Fransua əfəndinin «imla» dərində düşdüyü vəziyyətləri, atdığı qəzəbli addımları, hətta çıxardığı tələfəddici səsi təqlid etdiyinə inanır, bir anda bütün «zehni fəaliyyətini dayandıran», «taxayyülünün bütün rənglərini solduran» böhrana düşürdü. Belə böhranlara öyrəşmiş katib illərin gətirdiyi təcrübəylə qələmini masanın üstünə qoyub üzünə maska kimi keçirdiyi donuq, mənasız, boş ifadəylə «özüm olmuram» tutmasını qəzəbinin soyumasını gözəldiyirdi.

Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndinin uşaqlıq və gənclik illərinin xatirələri ziddiyyətli idi. Katib Osmanlı xanədanının İstanbuldakı saraylarında, qəsrlərində, mülklərində keçən əyləncəli, nəşəli, coşqun uşaqlığın və gəncliyin xoşbəxtlik səhnələrini bir vaxtlar lap tez-tez yazdığını xatırlayırdı, amma onlar artıq köhnə dəftərlərdə qalmışdı. «Anam Nuricahan xanım əfəndi ən sevdiyi arvadı, istəklisi olduğuna görə atam Sultan Əbdülməcidi xan otuz uşağı arasında ən çox məni sevdi, – Şahzadə neçə il əvvəl bir dəfə bildirmişdi: – Otuz uşağı içində atam Sultan Əbdülməcidi xan ən çox məni sevdiyinə görə ikinci arvadı anam Nuricahan xanım əfəndi hərəminin istəklisiydi», – başqa vaxt, yenə neçə il əvvəl bu xoşbəxtlik səhnələrini yazdıranda demişdi.

Katib Dolmabağça sarayı hərəmxanasının qapılarını açib örtə-örtə, pillələri iki-iki atıla-atıla onu qovan böyük qardaşı Rəşad-dan qaçanda kiçik Şahzadənin qapını üzünə bağladığı zancı

hərmağasının ürəyinin getdiyini yazmışdı. Katib on dörd yaşlı bacısı Münuri Sultanın qırx beş yaşlı kütbeyin paşaya verildiyi gələnin gecəsi sevimli kiçik qardaşını qucağına alıb ağlaya-ağlaya yazmışdı, ondan uzaq düşüncəsinə görə kədərliyəni barədə dediyini, Şahzadənin də ağ yaxalığının bacının göz yaşlarıyla tamam islandığını yazmışdı. Katib Kırım müharibəsinə görə İstanbulla gələnin ingilislərin və fransızların şərfinə təşkil edilən əyləncədə anasının icazəsi ilə on bir yaşlı ingilis qızıyla rəqs etməkdən başqa içində dəmiryollarının, piqvinlərin, dəniz quldurlarının çəkildiyi kitabın səhifələrinə Şahzadənin elə həmin qızla birgə uzun-uzadı baxdığını yazmışdı. Katib nəvəsi Bəzmialəm Sultanın adının gəmiyə verilməsi münasibətilə təşkil olunan mərasimdə Şahzadənin düz iki okka¹ gül ləçəkli, fıstıqlı rahatluqumu yeyib udduğu mərcdən sonra axmaq böyük qardaşının boynunun ardına şapalaq vurduğunu yazmışdı. Katib böyük qardaş-bacılarıyla həmişə birgə saray avtomobilinə getdikləri Bəyoglu mağazasında bu qədər dərsmal, ətir şüşəsi, yelpik, əlcək, çətir, papaq dura-dura, «teatr tamaşalarında istifadə olayır», – deyə ala-ala, satıcı uşağın öyündəki önlüyü çıxarıb satın aldıqlarını sarayda eşidəndə cəzalandırıqlarını yazmışdı. Katib Şahzadənin uşaqlıq və yeniyetməlik illərində hər şeyi: hökəmləri, ingilis səfirini, pəncərənin qabağından keçən gəmiləri, sədrəzəmləri, cırıldayan qapıları, hərmağalarının cır səslərini, atasını, at arabalarını, yağışın pəncərələrə çırpılmasını, kitablarda oxuduqlarını, atasının tabutu arxasınca ağlayanları, dalğaları, fortepiano müəllimi italyan Quateli paşanı yamsıladığını yazmışdı, Şahzadə sonrakı illərdə hər danışanda cəmi təfərrüatlarla, amma qəzəb, nifrət sözləriylə xatırlayacağı bu xatirələrin həmişə tortlar, şimiyatlar, güzgülər, musiqi qutuları, bol-bol oyuncuq, bol-bol kitab, bütün yaşlarda qadın-qız tərəfindən ona verilən sayısız-hesabsız öpüşlərlə birgə düşünüləli olduğunu demişdi.

¹ Okka – 1,5 kq-a bərabər ölçü vahidi

Daha sonra, katib tutub öz keçmişini və düşüncələrini yazdığı vaxtlarda həmin xoşbəxtlik illəri haqqında Şahzadə: «Uşaqlığımda sarsaq xoşbəxtliyi çox uzun çəkdi, – deyəcəkdiniz. – Uşaqlığımda sarsaq xoşbəxtliyi o qədər uzun çəkdi ki, düz iyirmi doqquz yaşına qədər səfeh, xoşbəxt uşaq kimi yaşadım. Taxta çıxaracağı şahzadəyə iyirmi doqquz yaşına qədər səfeh xoşbəxt uşaq həyatı yaşadan imperatorluq, təbii ki, yığılmağa, dağılmağa, yox olmağa məhkumdur». İyirmi doqquz yaşına qədər Şahzadə taxt növbəsində beşinci olan hər bir şahzadənin imkanı daxilində əylənmiş, qadınlarla sevimli, kitablar oxumuş, mal-mülk əldə etməmiş, musiqiylə, rəsməli səthi olaraq maraqlanıb, daha da səthi olaraq hərbiyə maraqlı göstərmiş, evlənmiş, ikisi oğlan, üç uşaq sahibi olmuş, hamı kimi, dostlar-düşmənlər qazanmışdı. Daha sonra Şahzadə yazdırırdı: «Deməli, bütün bu yükəndən, bu əşyalardan, qadınlardan, dostlardan səfeh düşüncələrimdən qurtulmaq üçün iyirmi doqquz yaşına çatmalıyam». İyirmi doqquz yaşında olanda tamamilə gözlənilməz bəzi tarixi hadisələr nəticəsində bir anda taxt növbəsində sırası beşincilikdən üçüncülüyə qalxmışdı. Amma Şahzadəyə görə, hadisələrin «tamamilə gözlənilməz» olduğunu elə səfehli deyirdi, çünki fikirlər, iradəsi qədər ruhu da gürtümüş əmis Sultan Əbdüləzizə xostələndirilməsindən, onun yerinə keçən böyük qardaşının da qısa müddətdən sonra ağılı itirdiyinə görə taxtdan salınmasından təbii hadisə ağla gəlməzdi. Şahzadə bunu yazdırandan sonra qəsrinin pilləkənlərini çıxanda taxtda oturan böyük qardaşı Əbdülhəmidin də on böyük qardaş qədər dəli olduğunu deyirdi, o biri tərəfdən pilləkənləri enəndə də taxt növbəsi özündən əvvəlki, başqa mülkdə onun kimi taxta çıxacağı gözləyən o biri şahzadənin də o biri böyük qardaşlarından daha da dəli olduğunu bəlkə də birinci dəfə yazdırırdı, katib də bu təhlükəli sözləri birinci dəfə yazandan sonra Şahzadənin böyük qardaşlarının niyə dəli olduqları, niyə ağıllarını itirmək məcburiyyətində qaldıqları, Osmanlı şahzadələrinin

nəyə görə dəli olmaqdan başqa bir şey edə bilməyəcəkləriylə bağlı izahları səbirlə yazırdı.

Çünki bütün həyatı boyu imperatorluğun taxtında oturmağı gözləyə-gözləyə yaşayan hər hansı adam, onsuz da, aqlını itirməyə məhkumdur: çünki eyni arzuylla gözləyən böyük qardaşlarının dəli olduğunu görən hər hansı adam, onsuz da, dəli olmaq-dəli olmamaq dilemması qarşısında qaldığına görə dəli olmağa məcbur idi; çünki insan aqlını itirmək istədiyinə görə yox, dəli olmaq istəmədiyinə, bunu da problemə çevirdiyinə görə dəli olurdu; çünki atalarının, babalarının taxtda otur-ar-turmaz o bir qardaşlarını necə boğdurub öldürtdüyünü bütün o intizar illərində bir dəfə də olsun düşüncən hər şahzadə artıq aqlını itirmədən yaşaya bilməzdi: çünki babalarından Üçüncü Mehmetin padşah olar-olmaz aralarında südəmər uşaqlar da olan on doqquz qardaşını bir-bir necə edam etdirdiyini hər hansı tarix kitabından oxuyan, taxtında oturacağı dövlətin tarixini bilmək məcburiyyətində olduğuna görə qardaşlarını bir-bir öldürən padşahların rəvayətlərini oxumağa məcbur olan hər şahzadə dəli olmağa məhkum idi; çünki sonu zəhərlənmək, boğulmaq, intihar donu geyindirilib öldürülmək olan dözülməz intizarın hansı məqamındasa aqlını itirmək «mən yarıdan çəkiliyəm» mənasına gələcəyinə görə həm də ölümü gözləyən sayaq taxtı gözləyən bütün şahzadələrin ən asan qaçış yolu, ən dərin, ən gizli istəkləriydi; çünki onu nəzarət altında saxlayan padşah xəfiyyələrindən, həmin xəfiyyə torunu deşib şahzadəyə çatan alçaq siyasətçilərin hiylələrindən, tələlərdən, bütün o dözülməz taxt arzularından qurtarmaq üçün dəli olmaq yaxşı fürsət idi; çünki taxtında oturmağı arzuladığı imperatorluğun xəritəsinə nəzər salan hər şahzadə yaxın müddətdə məsuliyyətini üzərinə götürəcəyi, öz, bəli, yalnız öz buyruqlarıyla idarə edəcəyi məmurlətlərin nə qədər geniş, nə qədər hüduzsuz, nə qədər ucuz-bucaqsız olduğunu hər dəfə dərk eləyəndə dəliliyin astanasına çatmağa məcbur idi, bu hüduzsuzluq duyğusunu hiss etməyən hər şahzadə də bir gün bütün məsuliyyətini üzərinə götürəcəyi

imperatorluğun böyüklüyünü dərk edə bilmədiyinə görə, onsuz da, dəli sayılmalıydı. Sayıb-tökdüyü bu dəli olma səbəblərinin elə bu məqamında: «Mən bu gün, – Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndi deyirdi, – Osmanlı imperatorluğunu idarə eləyən bütün o səfehərdən, çilginlərdən, axmaqlardan daha ağıl başında olan adamam, bunun səbəbi də elə bu çilginəsinə hüduzsuzluq duyğusudur. Yox, bir gün çiyinlərimə götürəcəyim məsuliyyətin hüduzsuzluğunu düşünmək o biri iradəsizlər, gücsüzlər, zavallılar kimi mənə dəli etmədi: tamamilə əksinə, bu duyğunu diqqətlə düşünmək mənə özümə gətirdi; bu duyğunu diqqətlə, bütün iradəmlə, qətiyyətimlə nəzarət altına aldıqıma görə mən həyatın ən vacib məsələsinin insanın özü olması, ya da olmaması olduğunu kəşf etdim».

Taxt növbəsində beşincilikdən üçüncülüyə qalxar-qalxmaz özlünü oxumağa həsr etmişdi; bir gün taxta çıxmağa məcəzə saymayan hər bir şahzadənin özüni yetişdirməli olduğunu düşünür, buna da oxumaqla nail olmağın mümkünlüyünə nikbinliklə inanırdı. Ehtirasla oxuduğu, səhifələrini udan kimi çevirdiyi hər kitabın irəliyə doğru «faydalı fikirlər» çıxardığı, həmin düşüncələri qısa müddət ərzində gələcəyin xoşbəxt Osmanlı dövlətində həyata keçirməyi ehtirasla arzuladığı, dəli olmamaq üçün yapıdığı bu xeyallara inanmaq, keçmiş sarsağ, uşaq həyatını xatırladan hər şeydən dərhal qurtulmaq istədiyinə görə arvadını, uşaqlarını, köhnə əşyalarını, vardişlərini Boğaz sahilindəki villasında qoyub, içində iyirmi iki il üç ay yaşayacağı kiçik ov qəsriyə köçmüşdü. Ov qəsri yüz il sonra qənbər döşənmiş tramvay yollarıyla müxtəlif Qərb üslublarının təqlidi ilə tikilmiş qorxunc, qaralıq evlərə, oğlan və qız liseyləri, polis məntəqəsi, came və paltar, gül, xalça dükənləri, quru təmizləmə emalatxanalarıyla dolacaq təpəydi. Şahzadənin özü nü konardaki həyatın sarsaqılıqlarından qorumaq, padşahın da bu təhlükəli qardaşı daha ciddi nəzarət altında saxlamaq üçün hördüyü divarların arxasından yüz il sonra budaqlarına qara telefon kəbelləri sarılacaq, gövdəsinə çılpaq qadın rəsmli jurnallar sancaqlanacaq iri şabalıd və

çinar ağacları görünürdü. Yüz il əvvəl belə təpəni tərək eləməyən qəzəbli qarğa sürülərinin qarılıtlarından başqa, qəsrdə eşidilən yeganə səs küləyin doniza doğru əsdiyi günlərdə üzbuəz təpələrdəki kazarmalardan gələn təlim və musiqi gurultusu idi. Şahzadə qəsrə keçirdiyi ilk altı ilin həyatının ən xoşbəxt dövrü olduğunu dəfələrlə yazdırmışdı.

«Çünki o dövrdə ancaq oxumuşdum, – Şahzadə deyərdi. – Çünki yalnız oxuduqlarımı təsəvvürümdə canlandırmışdım. Çünki o altı ildə yalnız oxuduğum müəlliflərin düşüncələriylə, səsləriylə yaşamışdım». Sonra əlavə eləyərdi: «Amma o altı il ərzində heç özüm də ola bilməmişdim». Şahzadə hər dəfə həmin altı xoşbəxt ili ağrıya, həsrətlə xatırlayanda «Mən mən deyildim, bəlkə buna görə də xoşbəxt idim, amma padşahın vəzifəsi xoşbəxt olmaq yox, özü olmaqdır!» yazdırar, sonra katibinin dəftərlərə bəlkə min dəfələrlə yazdığı o biri cümləni də söləyərdi: «Özü olmaq yalnız padşahlığın yox, hamının vəzifəsidir, hamının».

«Həyatımın ən böyük kəşfi və məqsədi» adlandırdığı bu həqiqəti Şahzadə həmin altı ilin sonuna yaxın bir gecə açıq-aydın hiss etdiyini yazdırmışdı: «O xoşbəxt gecələrimdə tez-tez elədiyim kimi, yəni xəyalımda Osmanlı taxtında oturmuşdum, dövlət məsələsini həll etmək üçün xəyalımdakı axmağı qəzəblə danlıyırdım. Volterin də dediyi kimi deyib, xəyalımdakı həmin sarsağı danlamağa başlamışdım ki, birdən düşdüyüm vəziyyəti hiss edib çevrildim. Xəyalımda otuz beşinci padşah tək Osmanlı taxtında oturan gördüyüm adam mən deyildim, sanki Volter idi, həmin adam mən deyildim, elə bil Volteri yamsılayan adam idi. Neçə milyonlarla qulun həyatına hökm edəcək, xəritədə ucsuz-bucaqsız, hüdudsuz görünən məmləkətləri idarə edəcək padşahın özü yox, başqa adam olmasının dəhşətini ilk dəfə həmin anda başa düşdüm».

Daha sonrakı qəzəbi tutanda Şahzadə bu həqiqəti ilk dəfə dərk etdiyi məqamla bağlı başqa bəzi əhvalatlar da danışmışdı, amma katib kəşf məqamının həmişə eyni intuisiya ətrafında toplaşdığı mi-

lirdi. Milyonlarla adamın həyatına hökm edəcək padşahın beynində başqalarının sözlərinin gəzməsi düzmü idi? Bir gün dünyanın ən böyük imperatorluqlarından birini idarə edəcək Şahzadə ancaq və ancaq öz iradəsiylə hərəkət etməli deyildimi? Beynində başqalarının fikirlərini bitib-tükənməyən qarabasmalar kimi gözdən adam padşahını saymalıydı, yoxsa kölgəmi?

«Kölgə yox, əsl padşahın başqası yox, özüm olmağımın zərurətini başa düşəndən sonra qərar göldüm ki, təkə həmin altı il ərzində deyil, bütün həyatım boyu oxuduğum kitablardan qurtulmalıyam, – Şahzadə həyatının bundan sonrakı on ilini nəğil etməyə başlayanda deyərdi. – Başqası yox, yalnız özüm olmaq üçün bütün o kitablardan, bütün o müəlliflərdən, bütün o tarixçələrdən, bütün o səslərdən qurtulmağa məcbur idim. Bu, on ilimi apardı».

Beləcə, Şahzadə katibinə onu təsirləndirən kitablardan nəcə qurtulduğunu bir-bir yazdırmağa başlayardı. Katib Şahzadənin qəsrindəki Volterin bütün cildlərini yandırdığını, çünki həmin müəllifi oxuduqca, həmin müəllifi xatırladıqca dinsiz, zaraftacı fransız çevrildiyini, amma özü olmadığını yazdı. Katib Şopenhaucerin cildlərinin qəsrdən uzaqlaşdırıldığını, çünki həmin cildlər üzündən Şahzadənin özünü iradəsi barədə saatlarla, günlərlə düşüncə adama oxşadığını, axırda oxşadığı həmin bədbin adamın bir gün Osmanlı taxtında oturacaq şahzadə yox, alman filosofun məhz özü olduğunu yazdı. Russonun hər biri nə qədər xərc çəkilib gətirilən cildləri də Şahzadəni özünü günah üstündə yaxalamağa çalışan vəhşi adama çevirdiyinə görə cırıq-cırıq edilib qəsrdən uzaqlaşdırılmışdı. «Bütün o fransız düşüncələrini, Deltürü, De Passeni, dünyanın ağılla dərk edilən yer olduğunu təsvir eləyən Morellini, bunun tamamilə əksinə yazan Brişonu da yandırdım, çünki onları oxuduqca özümü olmağ olduğum kimi, gələcəyin padşahı kimi yox, özündən əvvəlki mütəfəkkirlərin axmaq baxışlarını inkar etməyə çalışan zaraftacı, mübahisə sevan professor sayırdım», – Şahzadə deyərdi. «Mən bir gecə» nəğillərini yandırmışdı, çünki bu kitab üzündən özünü oxşat-

diği paltarlarını dəyişib gəzən padşahlar Şahzadənin olacağı padşahlar deyildilər. «Maqbet»i yandırmışdı, çünki onu hər dəfə oxuyanda özünü taxt üçün əlini qana bulamağa hazır olan qorxaq, iradəsiz adam sayırdı, daha pisi, həmin adam olmaqdan utanmaqdan, bundan poetik qürur da duyurdu. Mövlananın «Məsnəvi»sini qasrdan uzaqlaşdırmışdı, çünki bu parakəndə kitabın rəvayətləri arasında hər dəfə dağılanda özünü parakəndə rəvayətlərin həyatın özü olduğuna nikbinliklə inanan axmağa oxşadırdı. «Şeyx Qalibi onu oxuduqca özümü qüssəli aşiq saydığımıza görə yandırdım, – Şahzadə izah edirdi. – «Bottfolio»nusa onu oxuduqca özümü şərqli olmaq istəyən qərblə saydığımıza görə, İbn Zərhanininə onu oxuduqca özümü qərblə olmaq istəyən şərqli saydığımıza görə yandırdım, çünki özümü nə şərqli, nə qərblə, nə vurğun, nə dali, nə macəraçı, nə də kitablardan çıxmış hər hansı bir adam saymaq istəyirdim». Bu sözlərdən sonra Şahzadə katibin altı il müddətində nə qədər dəftərə saysız-hesabsız sayda təkrarləyən-təkrarləyən yazdığı o naqarəti vurğunluqla təkrar edirdi: «Ancaq özüm olmaq istəyirdim, ancaq özüm olmaq istəyirdim, özüm olmaq istəyirdim ancaq».

Amma bunun asan iş olmadığını bilirdim. Bir silsilə kitabdan qurtulandan sonra, həmin kitabların illərlə danışmağa davam etdiyi tarixçələrin səsi, nəhayət, eşidilməz olandan sonra beynindəki sükut Şahzadəyə o qədər dözülməz gələrdi ki, istəməyə-istəməyə adamlarından birini yeni kitablar almaq üçün şəhərə yollayardı. Bağlamalarından çıxarar-çıxarmaz, az qala, gözüne təpə-təpə oxuduğu həmin kitabların müəlliflərini əvvəlcə ələ salardı: sonra kitabları qəzəblə, tənənlə şəkildə yandırar, amma səslərini içində hələ eşitməyə davam etdiyinə, müəlliflərini istor-istəməz yamsıladığına görə, onlardan ancaq başqa kitablar oxuyan vaxt qurtulacağını qət edib, pazı yalnız pazın çıxaracağını ağrıyla hiss edib, adamını yenə onu dörd gözle gözləyən Böyükludakı xarici kitab dükanlarına, Babialiyə yollayardı. «Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndi özü olmaq qərarına gələndən sonra kitablarla düz on il mübarizə apar-

mışdı», – bir gün katib yazmışdı, Şahzadə: ««Mübarizə aparmışdı» yox, «əlbəyaxa olmuşdu» yaz!» – deyib düzəltmişdi. Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndi on il kitablarla, kitabların içində eşitdirdiyi səslərlə əlbəyaxa olandan sonra ancaq öz tarixçələrini, öz səsinə həmin kitabların səsina qarşı qaldırıb özü ola biləcəyini başa düşmüş, özünə katib tutmuşdu.

«Bu on il ərzində Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndi yalnız kitablarla, tarixçələrlə yox, özünün özü olmasına mançilik törətdiyini başa düşdüyi hər şeylə əlbəyaxa olmuşdu», – Şahzadə pilləkənlərin başından qışqıraraq əlavə edərdi, katib də min dəfələrlə təkrarlanmasına baxmayaraq, min birinci dəfə də eynilə birinci dəfə dediyi inamla, həyəcanla dilə gətirilən bu cümləni, eyni qətiyyətlə ardınca gələn o biri cümlələri səliqəylə yazardı. Katib Şahzadənin bu on il ərzində təkcə kitablarla yox, kitablar qədər onu təsirləndirən ətrafındakı şeylərlə də əlbəyaxa olduğunu yazmışdı. Çünki bütün o mebellər, masalar, kreslolar, kiçik masalar insana lazımlı-lazımsız narahatlıq, ya da rahatlıq verib onu məsələdən yayındırır: çünki nəzərləri bütün o küllüqabılara, şamdanlara satışdığından Şahzadə özünü özü edəcək fikri möhkəmləndirə bilmirdi, çünki divarlardakı yağlı boyalar, kiçik masaların üstündəki vazalar, divanların üzərindəki yumşaq yastıqlar Şahzadəni heç istəmədiyi ruhi vəziyyətlərə çəkirdi; çünki bütün o saatlar, kasalar, qələmlər, köhnə stullar Şahzadənin özü olmasına imkan verməyən assosiasiyalarla, xatirələrlə doluydu.

Katib Şahzadənin bəzisini cırıb, bəzisini yandırır, bəzisini də atıb gözünün qabağından uzaqlaşdırırdı şeylərdən başqa, bu on il ərzində özünü həmişə başqa adama çevirən xatirələrlə də əlbəyaxa olduğunu yazmışdı. «Keçmişimdə qalmış, kiçik, əhəmiyyətsiz adı təfərrüatı neçə illər sonra mənə öldürmək istəyən mərhəmətsiz qatil kimi, illərlə anlaşılmaz intiqam arxasınca düşmüş dəli kimi birdən düşüncələrimin, xəyallarımın ortasında saymaq ağılım başımdan alır», – Şahzadə deyərdi. Çünki Osmanlı taxtında oturandan sonra

neçə milyonlarla zavallının həyatı barədə fikirləşməli olan adamın düşüncəsinin ortasında bərdən-birə uşaqlıq çağlarında yediyi bir kasa çiyələyi, ya da beş quruşə dəyməyən hərəməğasının səfəh sözlünü tapması dəhşətli şey idi. Özü olmalı, yalnız öz düşüncələriylə, öz iradəsinin, qətiyyətliliyinin nəticələri ilə dördölü olmalı padşah, xeyr, təkcə padşah yox, hamı özünü özü olmağına imkan verməyən xatirələrin elə-belə, gözəl musiqisinə qarşı qoymalıydı. «Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndi düşüncələrinin, öz iradəsinin saflığına xələl gətirən xatirələri ilə əlbəyaxa olmaq üçün qəsrindəki bütün qoxu qaynaqlarını qurutmuş, tanıdığı bütün əşyaları, paltarları yox etmiş, musiqi deyilən uyşdurucu sənətlə, heç çalmadığı ağı royaylıyla əlaqəsini kəsmiş, qəsrinin bütün otaqlarını ağı rənglə boyatmışdı», – bir dəfə də katib yazmışdı.

«Amma hamısından bətəri, bütün xatirələrdən, əşyalardan, kitablardan daha dözülməz olanı adamlardır», – deyər Şahzadə hələ atmadığı divana uzanıb katibinə yazdırdıqlarını oxutdurandan sonra əlavə edərdi. Adamlar cürbəcürdürlər: gözlənilməz vaxtlarda, ən istənilməyən zamanlarda qapılardan, bacalardan girər, iyrcə dediqodular, beş quruşə dəyməyən şayələr gözdürərdilər. Yaxşılıq etmək istədikləri vaxt yalnız insanın rahatlığını pozurdular. Sevgiləri rahatlıq götürməkdən çox boğurdu. Fikirləri olduğunu sübut etmək üçün danışirdilər. Maraqlı adam olduqlarına sizi inandırmaq üçün əhvalatlar danışirdilər. Sizi sevdiklərini göstərmək üçün rahatlığınızı pozurdular. Bəlkə bunlar da əhəmiyyətli deyildi, amma özü olmağa can atan, yalnız öz düşüncələriylə tək qalmaq istəyən Şahzadə bu axmaqların, bu yaramaz, havossız, adi dedi-qoducuların hər dəfə baş çəkməsindən sonra uzun müddət özü olmadığını hiss eləyərdi. «Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndi adamın özü olmasına ən böyük maneə törədən in ətrafındakı o biri adamlar olduğunu düşündürdü», – bir dəfə katib yazmışdı. «Adamların aldıqları ən böyük ləzzətin o biri adamları özlərinə oxşatmaq» olduğunu katib başqa vaxt yazmışdı. Şahzadənin ən böyük qorxusunun gələcəkdə tax-

ta çıxdığı gün həmin adamlarla münasibət qurmaq çətinliyi olduğunu da yazmışdı. «İnsan kədərlə, miskin, zavallı olanlara acıdığına görə təsirlənir», – Şahzadə deyərdi. «Adi, xüsusiyyətsiz olanlardan biz axırda onlarla birgə adi, xüsusiyyətsiz olmağa başladığımızı görə təsirlənirik», – Şahzadə deyərdi. Qeyri-adi adamlardan, hörmətəlayiq olanlardan da özümüz bilmədən onları yamsılamağa başladığımızı görə təsirlənirik, ən təhlükəlikləri də, əslində, həmin sonuncuları, – Şahzadə deyərdi. – Amma hamısını, hamısını ətrafımdan uzaqlaşdırdığımı yaz! Bütün bu mübarizəni, yalnız özüm üçün yox, yalnız özüm olmaq üçün yox, milyonlarla adamın qurtuluşu üçün apardığımı da yaz!»

Çünki kimsədən təsirlənməmək üçün apardıqı o ağılaləməz varlıq-yoxluq mübarizəsinin on altıncı ilində, alışdığı əşyalarla, sevdiyi qoxularla, təsirləndiyi kitablarla əlbəyaxa olduğu gecələrin birində pəncərələrinin «qarblışmış» jalüzləri arasından geniş həyətə bürüyən qara və ay işığına tamaşa etdiyi axşam Şahzadə apardıqı mübarizənin, əslində, öz mübarizəsi yox, yığılmaqda olan Osmanlı dövlətinə təaleləri bağlanmış milyonlarla bədbəxtin mübarizəsi olduğunu danışmışdı. Şahzadənin həyatının son altı ilində katibinin bəlkə də on min dəfələrlə dəftərlərə yazdığı kimi, çünki «özləri olmayan bütün tayfalar, başqasını təqlid edən bütün sivilizasiyalar başqalarının tarixçələriylə xoşbəxt olmağı bacaran bütün millətlər» yığılmağa, yox olmağa, unudulmağa məhkumdurlar. Beləcə, qəsrinə çəkilib taxta çıxmıqı gözlədiyi illərin on altıncısında, qəlbində duyduğu tarixçələrə qarşı ancaq və ancaq öz tarixçələrinin səsini qaldırır mübarizə aparacağı başa düşdüylü günlərdə özünə katib tutmaq ərəfəsində Şahzadə on altı ildən bəri şəxsi-ruhi təcrübə kimi yaşadığı mübarizənin, əslində, «tarixi ölüm-qalım mübarizəsi», «ancaq min ildə bir dəfə rast gəlinən qabıq dəyişdirib-dəyişdirməmək mübarizəsinin son mərhələsi», «yüz illər sonra tarixçələrin haqlı olaraq dönüş nöqtəsi kimi dəyərləndirəcəkləri prosesin ən vacib tarixi dayanacağı» olduğunu dərk elədi.

Qarla örtülmüş həyatın üzərində ayın əbədiyyət zamanının dəşətli sonsuzluğunu xatırlada-xatırlada parıldadığı gecədən bir müddət sonra tutduğu qoca, sədaqətli, səbirli katibi hər səhər divanın qarşısında qırmızı ağacdan düzəldilmiş masa arxasında oturdub ona öz tarixçəsini, öz kaşfını danışmağa başladığı günlərdə Şahzadə hekayətindəki bu «son dərəcə vacib tarixi miqyası», əslində, uzun illər əvvəl də kaşf etdiyini xatırlayacaqdı: İstanbul küçələrinin hər keçən gün mövcud olmayan yad ölkənin xəyali şəhərini yamsılama-yamsılama dəyişdiyini, qəsrinə çəkilməmişdən əvvəl öz gözləriylə görməmişdimi? Bu küçələri dolduran talesizlərin, bədbəxtlərin öz geyim-kecimlərini qarbli səyyahlarda gördüklərinə baxa-baxa, əllərinə keçirdikləri xarici şəkilləri gözədən keçirə-keçirə dəyişdirdiklərini bilirdimmi? Gecələr ucqar məhəllələrdəki qəhvəxanalarda sobanın ətrafında yığışan qüvvəliyərin bir-birilərinə özlərinin atadanqalma nağıllarını danışacaqlarına, ikinci dərəcəli köşə yazarları qəhrəmanlarının adlarını müsəlmanlaşdırıb «Üç müşkəyör»dən, «Monte Kristo»dan çırpışdırıb yazdıqları zirzibili qəzetlərdən bir-birinə oxuduqlarını özü də eşitməmişdimi? Üstəlik özü də bir vaxtlar adamın başını daha yaxşı qatdığına görə bu rəzillikləri kitab halında çap edən erməni kitabçıların yanına ayaq açmamışdım? Qəsrinə çəkilmək qətiyyətinə, iradəsinə göstərməmişdən əvvəl bütün bu bədbəxtlər, kədərli, talesizlərlə birgə sürükləndiyi adiliyin içində Şahzadə də öz simasının əvvəlki sirlə mənasının, eynilə bu bədbəxtlərin başına gəldiyi kimi, yavaş-yavaş itdiyini güzgüyə hər baxanda hiss etməirdimi? «Bəli, hiss eləyirdi», – katib bu sualların hər birindən sonra Şahzadənin belə yazılmasını istədiyindən xəbərdar olduğuna görə yazardı. «Bəli, Şahzadə simasının da dəyişdiyini hiss eləyirdi».

Katiblə işləməyə başladıklarının – Şahzadə gördükləri işə «işləmək» deyirdi – ikinci ili başa çatmamış Şahzadə uşaqlıq çağlarında yamsıladığı cürbəcür gəmilərin çıxardığı səslərdən yeddi rahatluqumlara, qırx yeddi illik həyatında gördüyü bü-

tün kabuslardan oxuduğu bütün kitablara, ən sevdiyi paltarlarından ən sevmədiklərinə, keçirdiyi xəstəliklərdən bildiyi heyvan növlərinə hər şeyi katibinə yazdırmış, tez-tez təkrarladığı tərzdə bunu «hər cümləsini, hər kəlməsini, kaşf elədiyini böyük həqiqətin işığında dəyərləndirə-dəyərləndirə» etmişdi. Hər səhər katib qırmızı ağacdan düzəldilmiş masasının arxasında, Şahzadə də həmin masanın qarşısındakı divanda, ya da ətrafındakı gözintiyə meydançasında, ya da həmin gözintiyə meydançasından üst mərtəbəyə qalxan, ya da üst mərtəbədən aşağı enən pilləkənlərdə yerini tutanda belkə ikisi də Şahzadənin yazdırmağa yeni hekayəsi olmadığını bilirdi. Amma ikisinin də xəbərdarlığı bu süket idi. Çünki «Ancaq danışmağa heç bir şeyi qalmayanda, deməli, insan özü olmağa əməli-başlı yaxınlaşsın, – Şahzadə deyirdi. – Ancaq insan danışdığı şeylərin tükəndiyi, bütün xatirələrin, kitabların, hekayələrin, yaddaşın susduğuyla bağlı o dərin süketi öz içində duyandan sonra öz ruhunun dərinliklərindən, öz məniyyətinin sonsuz, qaranlıq dolanbaclarından özünü özü edəcək həqiqi səsinin ucalmığına şahid ola bilər».

Dərin nağıl quyusunun dibindən, dərinliklərdən bir səsin ağır-ağır ucaldığını gözlədikləri günlərin birində Şahzadə o vaxta qədər «ən təhlükəli məsələ» adlandırılıb çox az toxunduğu qadınlar və eşq məsələsinə girişdi. Altı aya yaxın müddətdə köhnə eşqlərini, eşq sayılmayacaq münasibətlərini, bir-ikisindən başqa hamısını hallarına acıya-acıya və qüسسəylə xatırladığı hərəm qadınlarıyla olan «yaxınlıqları»ndan və arvadından danışdı.

Bu cür yaxınlıqlarda qorxulu olan cəhət, Şahzadəyə görə, siz fərqi belə varmadan, bir o qədər də qeyri-adiliyi olmayan adi qadının belə insanın fikirlərinin böyük bir hissəsini məşğul etməyi bacarmasıydı. Yeniyetməlik illərində evliliyi məqamında, arvadını və uşaqlarını Boğaz sahilindəki villada qoyub qəsrinə köçdüyi ilk vaxtlarda, yəni düz otuz beş yaşına qədər «yalnız özü olmaq», «heç şeydən təsirlənməmək» kimi bir kaşfı və məqsədi olmadığından Şahzadə bu vəziyyətə çox da fikir verməzdi. Hətta o, «bu təqlidçi

və səfil cəmiyyətdə», bir qadının, oğlanın, ya da Allahın eşqiylə hər şeyi unutmamağın, «eşqdə yox olub getməyin» öyünməli, qürur duyulmalı: bir şey olduğunu hamı kimi özünü də öyrətdiyindən, o vaxtlar küçələrdəki camaatın elədiyi kimi, «aşıq olmaq»dan qürur da duyardı.

Qəsrə çəkiləndən, altı il fasiləsiz oxuyandan sonra həyatın ən vacib məsələsinin insanın özü olması, ya da olmaması olduğunu kəşf edəndə Şahzadə dərhal qadınlarla münasibətdə ehtiyatlı olmağın zəruriliyi qərarnə gəlmişdi. Qadınlarsız özündə çatışmazlıq duyduğu həqiqət idi. Amma yaxınlıq edəcəyi hər qadının düşüncələrinin saflığını boğacağı, qaynağını yalnız özündən almaq istədiyi xeyallarının ortasına ağır-ağır yerləşəcəyi də həqiqət idi. Bir ara mümkün qədər çox qadınla yaxınlıq eləyib, eşq deyilən zəhərin qarşısını alan dərmanı qanına yerləşdirə biləcəyini fikirləşmiş, amma məhz eşqə alışmaq, eşqin sərxoşluğuna nifrət etmək kimi fayda gətirən anlayışla yaxınlıq etdiyindən həmin qadınlara çox maraqlı duymamışdı. Daha sonra tanıdığı qadınlar arasında «ən adi, ən sadə, ən günahsız, ən zərərsiz» olduğunu yazdırdığı Leyla xanımı bu özünəməxsusluğuna görə, ona aşıq olmayacağına inandığından ən çox görməyə başlamışdı. «Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndi ona aşıq olmayacağına inandığına görə Leyla xanıma ürəyini qorxub-ələmədən açmışdı», – katib bir gecə yazmışdı; çünki artıq gecələr də işləyirdi. «Amma qorxub-ələmədən ürəyimi açmış bildiyim yeganə qadın olduğuna görə də dərhal ona aşıq oldum», – Şahzadə əlavə eləmişdi. «Həyatımın ən dəhşətli dövrlərindən biriydi».

Katib Şahzadəylə Leyla xanımın qəsrədə görüşüb dava etdikləri günləri yazmışdı: paşa atasının mülkündən at arabası və adamlarıyla yarım günlük səfərdən sonra Leyla xanım qəsrə gəlir, onlardan ötrü açılmış, eyni cürünü fransız romanlarında oxuduqları süfrədə, romanlardakı zərif roman qəhrəmanları kimi şeirdən, musiqidən söz açıb yemək yeyirlər, yeməkdən dərhal sonra da qayıtmaq vaxtı çatdığından yarıaçıq qapıların arxasından onlara qulaq asan aş-

pazları, qulluqçuları, arabacıları narahat edən davaya başlayırlar. «Davalarımızın müəyyən səbəbi yox idi, – bir dəfə Şahzadə izah eləmişdi. – Yalnız onun üzündən özümlə olmadığımıza görə, onun üzündən düşüncələrim saflığını itirdiyinə görə, onun üzündən mənliliyimin dərinliklərindən gələn o səsi artıq eşidə bilmədiyimə görə ona qəzəb duyurdum. Mənim günahım olub-olmadığını heç vaxt dərk edə bilmədiyim, dərk edə bilməyəcəyimi səhv nəticəsində öləcək bu beləcə davam etdi».

Şahzadə Leyla xanımın ölümündən sonra azab çəkdiyini, azad olduğunu yazdırmışdı. Həmişə dinməz, həmişə hörmətli, həmişə söz eşidən katib altı illik yazı həyatı ərzində görmədiyi bir iş tutub həmin ölmü, həmin eşq məsələsinə bir neçə dəfə də açıb qurdalamağı sınaqdan keçirsə də, Şahzadə mövzuya yalnız öz istədiyi şəkildə, öz istədiyi vaxtlarda qayıtmışdı.

Yeri gəlmişkən, ölümündən təxminən on altı ay əvvəl bir gecə Şahzadə ağər özü olmağı bacarmasa, ağər qəsrədə on beş ildən bəri apardığı mübarizə axırda uğursuzluğa düşər olarsa, İstanbul küçələrinin də artıq «özü olmayan» tələsiz şəhərin küçələrinə çevriləcəyini danışıqda, başqa şəhərlərin meydanlarını, parklarını, səkəllərini təqlid eləyən, həmin meydanlarla, parklarla, küçələrlə gedən bədbaxtların da heç vaxt özləri olmayacaqlarını danışıqda, neçə illər ərzində qəsrinin həyatından bayıra bir dəfə olsun addım atmamasına baxmayaraq, sevimli İstanbulun küçələrini bir-bir necə tanıdığını, hər səkini, hər küçə lampasını, hər dükanı sanki hər gün onların qabağından keçən kimi necə xeyallarında dipdiri yaşatdığını danışıqda, bir gecəyari həmişəki qəzəbli səsinə kənara qoyub qısıq, qüssəli tərzdə Leyla xanımın hər gün arabasıyla qəsrə gəldiyi günlərdə vaxtının çoxunu at arabasının şəhərin küçələrində irəliləməsinə təsəvvüründə canlandırma-canlandırma keçirdiyini yazdırmışdı. «Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndi özü olmaq üçün mübarizə elədiyi həmin günlərdə günün yarısını biri qırmızı, o biri qara olan ikiatlı arabasının Quruçəşmədən qəsrimizə gələndə hansı küçələrdən

keçdiyini, hansı yoxuşlardan qalxdığını təsvüründə canlandırma-
canlandırma keçirir, həmişəki yeməklərindən, davalarından sonra da
gözüyaşlı Leyla xanımı paşa atasının mülkünə geri aparən araba-
nın çoxu vaxt eyni yollardan, eyni yoxuşlardan keçib geri qayıtdı-
ğını da günün o biri yarısında təsvüründə canlandırardı», – katib
həmişəki salıqəli, vasvası əl yazısıyla yazmışdı.

Başqa səfərində ölümindən yalnız yüz gün əvvəl içində başqa-
larının o günlərdə yenidən eşitməyə başladığı səslərini, başqaların
nirətilmələrini susdurmaq üçün bütün həyatı boyu bila-bıla, ya da
bilmədən içində ikinci ruhu gəzdirmə kimi gəzdirdiyi şəxsiyyətləri
bir-bir qəzəblə sayanda Şahzadə dinnəzə hər axşam başqa görkəmə
girmək məcburiyyətində qalan bədbəxt padşahın paltar geyinən sa-
yaq girdiyi həmin şəxslərdən ən çox saçlarından yasəmən ətri gələn
qadına aşiq olmuş şəxsi sevdini yazdırmışdı. Şahzadənin özünə
yazdırdığı hər sətiri, hər cümləni sonradan dənə-dənə vasvasılıqla
oxuduğundan altı il ərzində yavaş-yavaş Şahzadənin bütün yaddaşı-
nı, bütün keçmişini hər cür təfərrütlərlə bildiyinə, mənimsədiyinə,
əldə elədiyinə görə katib saçından yasəmən ətri gələn qadının Leyla
xanım olduğunu, çünki Şahzadənin başqa dəfə saçı yasəmən ətri
qadın üzündən özü olmayan, heç vaxt öz günahkarlığını dərk eləyə
bilməyəcəyi qəzadan, ya da səhvən sonra qadın öləndə də bu dəfə
yasəmən ətrini heç unuda bilmədiyinə görə özü ola bilməyən aşiqin
tarixçəsini yazdırdığını xatırlatmışdı.

Katiblə Şahzadənin birgə son ayları, Şahzadənin xəstəlik ərafə-
sindəki coşğunluqla dediyi kimi, «gərgin iş, böyük ümid, möhkəm
inamlı» keçmişdi. Həmin günlər Şahzadənin bütün günü yazdırdı-
ğı, yazdırdıqca, öz tarixçələrini danışdıqca onu özü eləyən o səsi
içində daha çətinliklə duyduğu günlər idi. Gecədən xeyli keçənə
qədər işləyirdilər, nə qədər gec olursa-olsun, katib həyatda qoşulu
duran arabasına minib evinə qayıdır, səhər tezdən geri gəlib qırmızı
ağcadan düzəldilmiş masasının arxasında yerini tuturdu.

Şahzadə özləri olmadıqlarına görə yıxılıb gedən kralıqlar-
nın, başqa qəbilələri təqdim elədiklərinə görə yox olan qəbilələrin,
öz həyatlarını yaşaya bilmədiklərinə görə uzaq, naməlum diyar-
larda unudulan xalqların hekayələrini danışdı. İlliriyalılar¹ güc-
lü şəxsiyyətiylə yalnız özləri olmağı onlara öyrədəcək kralı iki
yüz il tapmadıqlarına görə tarix səhnəsindən çəkilməmişdilər: Babilin
süqutu, güman edildiyi kimi, kral Nəmrudun² Allaha meydan
oxumasına görə yox, qılla ucaltmağa bütün gücünü sərf edəndə,
onu özü edəcək qaynaqları qurutmasındandı. Köçəri Lapiyyə
qəbiləsi oturaq düzənliyə köçüb elə dövlət qurmaq ərafəsində olan-
da ticarət etdiyi Aytipalilərin səhri altına düşüb özünü bütünlüklə
təqdimə həsr etmiş, yox olmuşdu. Sasanilərin yıxılması bizanslılar-
nın, ərəblərin, yəhudilərin səhrinə düşən son üç hökmdar: Kavaz,
Ərdəşir, Yəzdigirdin, Təborinin də «Tarix»ində yazdığı kimi, bütün
ömrürləri boyu birçə gün də özləri olmamaqları üzündən idi. Pay-
taxtı Sərdəsdə Suzanın təsiri ilə düzəldilən ilk səcdəgahdan əllicə
il sonra böyük Lidiya yıxılmış, tarix səhnəsindən çəkilib getmişdi.
Böyük Asiya imperatorluğu qurmaq ərafəsində olanda, bütün xal-
qı yoluxucu xəstəliyə tutulmuş kimi sarmatyalıların qiyafələrini
geyinməyə, bəzəkələrini taxmağa, səirlərini söyləməyə başlayən-
da yalnız xatirələrini itirdiklərinə görə yox, onları özləri edən siri-
ri də unutduqlarına görə səbər³ bu gün tarixçilərin belə xatırla-
ya bilmədikləri soydur. «Medesilər, pafkiyoniyalılar, keltlər», –
Şahzadə yazdırdı, «özləri olmadıqları üçün yıxılıb getdilər», –
ağasından əvvəl əlavə edirdi. «Skintiyalılar, kalmıqlar, misiyalılar»,
– Şahzadə deyirdi, «özləri olmadıqlarına görə yıxılıb getdilər», –
katib də əlavə edirdi. Gecədən xeyli keçmiş qan-tər içində işlərini,
ölümlə süqut tarixçələrini başa çatdıranda bayırda, yay gecəsinin
səssizliyində cırcıramaların qətiyyətli səsinə eşidirdilər.

¹ İlliriyalılar – Balkan yarımadasında yaşamış qədim Hind-Avropa tayfaları

² Nəmrud – mifik allahsız hökmdar

³ Səbər – Qara dənizin şimalında yaşamış tayfalar

Şahzadə həyatdakı nilufərli, qurbağalı hovuzda qızıl şabalıd yarpaqlarının töküldüyü küləkli payız günü soyuqlayıb yatağa düşəndə buna ikisi də çox əhəmiyyət verməmişdi. Həmin məqamda Şahzadə ağər bir gün özü ola bilməyə, ağər bir gün özü olmağın gücüyə Osmanlı taxtında oturmaya, İstanbulun görkəmini itirmiş küçələrində yaşayacaq çaşqınların başına gələcək şeyləri təsvir edib, «öz həyatlarına başqalarının gözləriylə baxacaqlarını, öz tarixçələri əvəzinə başqalarının nağıllarını dinləyəcəklərini, öz sifətləri əvəzinə başqalarının sifətləriylə sehlənəcəklərini» danışırdı.

Bağcadakı ağaclardan yığılmış cökə yarpaqlarını qaynadıb içdilər, gecədən keyli keçənə qədər də işlədilər.

Ertəsi gün katib divanda qızdırma içində uzanan ağasının üstünə örtməyə bir yorğan da götürmək üçün yuxarı mərtəbəyə qalxanda illər boyu bütün masaları, stulları sındırılmış, bütün qapıları sökülmüş, bütün əşyaları yox edilmiş qəsrin boş, bomboş olduğunu qəribə sehlə gördü. Qəsrin boş otaqlarında, divarlarında, pilləkənlərində yuxusayaq ağılıq vardı. Boş otaqda Şahzadənin uşaqlıq çağlarından qalma, illərdən bəri heç çalınmamış, bütünlülkü unudulduğuna görə atılmamış, İstanbulda başqa tayı tapılmayan ağ rəngli «Steinway» royali vardı. Katib bütün xatirələrin solduğunu, yaddaşın donduğunu, bütün səslərin, qoxuların, əşyaların, çəkilib zamanın dayandığını insana hiss etdirən ağılıq qəsrin pəncərələrindən içəri başqa planetə tökülən kimi tökülən ağappaq işıqda da gördü. Qucağında ağ, qoxusuz yorğan pilləkənlərdən enəndə Şahzadənin üstündə uzandığı divanın, neçə illərdə üstündə işlədiyi öz qırmızı ağacdən düzəldilmiş masasının, ağ kağızlarının, pəncərələrin kiçik uşaqların oynadığı oyuncaq evlərdəki kimi küskün, zərif, həqiqətdənkənar olduğunu hiss elədi. Yorğanı üstünə örtəndə iki gündən bəri üzünü qırxmayan ağasının tüklərinin ağardığını gördü. Baş tərəfində yarım stəkan su, ağ həblər vardı.

«Dünən gecə yuxumda uzaq bir ölkədəki qalın, qaranlıq meşənin içində məni gözləyən anamı gördüm, – Şahzadə uzandı-

ğı divandan yazdırdı. – İri, qızılı qrafından su töküldüdü, amma qatı içki kimi ağır-ağır süzülürdü, – Şahzadə yazdırdı. – Onda bütün həyatım boyu özümlə olmaqda ısrar etdiyimə görə dözdüyümü başa düşürdüm, – Şahzadə yazdırdı». «Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndi bütün həyatını öz səsinə, öz tarixçələrini eşitmək üçün içindəki sükutu gözləməklə keçirib, – katib yazdı. «Sükutu gözləmək üçün», – Şahzadə təkrar elədi. «İstanbulda saatlar dayanmasın», – Şahzadə yazdırdı. «Yuxumda gördüyüm saatlara baxanda», – Şahzadə dedi, – elə başqalarının tarixçələrini danışdığını güman eləyirdi», – katib davamını yazdı. Sükut çökdü. «Yalnız özləri ola bildiklərinə görə zülmət çöllərdəki daşları, insan ayağı döyməmiş dağların arasındakı qayalıqları, kimsənin görmədiyi vadilərdəki ağacları qısqanıram», – Şahzadə güclə, istəklə yazdırdı. «Yuxumda xatirələrimin bağçasında gəzəndə», – bir anlığa başladı. «Heç bir şey», – sonra əlavə elədi. «Heç bir şey», – katib səliqəylə yazdı. Uzun, çox uzun sükut çökdü. Daha sonra katib masasının arxasından qalxdı, Şahzadənin uzandığı divana yaxınlaşdı, diqqətlə ağasına baxıb dinməzəcə masasının yanına qayıtdı. «Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndi bu cümləsini yazdırandan sonra 7 Şaban 1321-ci ildə,¹ çərşənbə günü səhər saat dördə on beş dəqiqə işləmiş Təşviqiyyənin arxa tərəfindəki ov qəsridə vəfat etmişdir», – sonra yazdı. Eyni əlyazmayla katib iyirmi ildən sonra isə belə yazdı: «Şahzadə Osman Cəlaləddin əfəndinin ömrünün yetmədiyi taxa yeddi il sonra balaca vaxtı boynunun ardına şapalaq vurduğu böyük qardaşı Mehmet Rəşad əfəndi keçmiş, onun vaxtında Böyük müharibəyə girən Osmanlı dövləti yıxılmışdır».

Dəftəri Cəlal Salikə katibin bir qohumu gətirib, bu yazı köşə yazarının ölümündən sonra kağızları arasından tapılıb.

¹ Miladi tarixi ilə 1899-cu ilə uyğun gəlir. Şaban ayı təqviminin səkkizinci ayıdır.

ON YEDDİNCİ FƏSİL
AMMA BUNLARI YAZAN MƏNƏM

*«Siz oxuyunlar, hələ yaşayanlar arasında siz,
Amma bunları yazan mən
Çoxdan yola düşmüş olacağam
Kölgələr ölkəsinin içərilərinə».*

E.A.Po

«Bəli, bəli, mən mənəm!» – Qalib şahzadənin tarixçəsinə başa vuranda düşündü. «Bəli, mənəm mən!» Tarixçəni danışdığına görə özü olmağı bacardığından o qədər əmin idi, nəhayət, özü olmaqdan da o qədər razıydı ki, dərhal «Şəhriqəlb» binasına gedərək Cəlalın masası arxasında oturub yeni köşə yazılarını yazmaq istəyirdi.

Hoteldən çıxıb mindiyi taksidə sürücü əhvalat danışmağa başladı. İnsanın ancaq əhvalat danışa-danışa özü ola biləcəyini dərk elədiyinə görə Qalib sürücünün danışdıqlarını hövsələylə dinləyirdi.

Yüz il əvvəl, isti yay günü Heydərpaşa stansiyasını tikən alman və türk mühəndisləri çertyojlarını sərdikləri masalarının arxasında işləyəndə bir az o biri tərəfdə ov edən dalğıcı dənizin dibində pul tapır. Pulun üstündə qadın sifəti nəşş edilibmiş. Bu, qoribə, məftunedici sifət imiş. Dalğıcı sifətin açə bilmədiyini sirrini bəlkə hərfilərdən başa düşürlər deyər tapdığı şeyi qara çətirlər altında işləyən türk mühəndislərdən birinə göstərir. Gənc mühəndis Bizans pulunun üstündəki yazıdan yox, amma Bizans imperatrichəsinin sifətindəki məftunedici izahatdan ələ təsirlənir ki, dalğıcı da çaşdıran heyratə, hətta qorxuya düşür. Çünki imperatrichənin sifətində yalnız mühəndisin kağızlarına yazdığı ərəb və latın hərfliəriylə bağlı bir şey yox, eyni zamanda, neçə illərdi evlənmək barədə fikirləşdiyi öz əməsi qızının sevimli sifətini xatırladın cəhət də varmış. Həmin qız ələ bu vaxt başqasına ərə verilirmiş.

«Bəli, Təşviqiyyə polis məntəqəsi tərəfində yol bağlıdır, – sürücü Qalibin sualına cavab olaraq dilləndi. – Yəni bir adam vurublar».

Qalib taksidən enib Əmlak prospektini Təşviqiyyə prospektiylə birləşdirən dar, qısa küçəyə girdi. Küçənin prospektlə birləşdiyi yerdə saxlanmış polis maşınlarının yanib-sənən mavi işıqları solğun, kədərli neon rəngiylə islaq asfaltında əks olunurdu. Əlaəddinin işıqları hələ yanan dükənin qabağındakı kiçik meydanda Qalibin ömrü boyu heç şahid olmadığı, ancaq yuxularında yadırgamayacağı səhri sükut vardı.

Yol hərəkəti dayanmışdı. Ağaclar qımıldanmışdı. Heç külək yox idi. Kiçik meydanda qondarma rənglər və səslərlə qurulmuş teatr səhnəsinin ovqatı vardı. Vitindəki «Zinger» tikiş maşınları arasında ki manekenlər ələ bil polis əməkdaşlarının arasına girəcəkdilər. Qalib «Bəli, mən də mənəm!» demək istədi. Maraqlananlarla polislər arasında fotoaparatin işığı gümüş mavisiyə parıldayanda yuxularından çıxma xatirəni xatırlayan kimi, itirdiyi iyirmi illik açarları tapan kimi, görmək istəmədiyi sifəti tanıyan kimi Qalib dərk elədi: «Zinger» maşınları nümayiş etdirilən vitrinin iki addım o biri tərəfində səkidə ağ ləkə yatırdı. Birçə adam: Cəlal. Üzəri qəzetlərlə örtülmüşdü. Rəya haradadır? Qalib yaxınlaşdı.

Bütün bədənini çap olunmuş kağızdan yorğan sayaq bürüyən qəzetlərin açıqda qoyduğu baş palçıqlı-çirkli səkiyə yastığa söykənən kimi söykənmişdi. Gözləri açıqdı, amma sifətində xəyal görünən tək dalğın, öz düşüncələrində itən kimi yorğun, həm də ulduzlara tamaşa edən kimi rahat; həm dincələn, həm «xatırlayıram» deyən sayaq ifadə vardı. Rəya haradadır? Qalibi oyun duyğusu, zarafat duyğusu, peşmanlıq duyğusu bürüdü. Qan izi yox idi. Meyitin Cəlalın meyiti olduğunu hələ görməmiş necə başa düşmüşdü? Bilirsinizmi, demək istədi, mən hər şeyi bildiyimi bilmirəmmiş. Beynində, beynimdə, beynimizdə quyu vardı; düymə, bənövşəyi düymə vardı: dolabın arxasından çıxan pullar, qazlı su qapaqları, düymələr. Ulduzlara baxırdı, budaqların arasındakı ulduzlara. Ələ bil meyit deyirdi, yorğan

yaxşı örtün ki, üşüməyim. Yorğanımı yaxşı örtün ki, üşməsin. Qalib üşdü. «Mən mənəm!» Ortalarından ikiye açılıb sərilmiş qəzet səhifələrinin «Milliyət» və «Tərcüman»dan olduğunu başa düşdü. Yeddi rəngli mazut lakoları. Cəlalın yazısı olub-olmadığına baxdıqları qəzet parçaları: üşümə. Soyuqdu.

Qapısı açıq polis mikroavtobusundakı əl telefonunda metalsayaq səsin baş komissarı axtardığını eşitdi. Əfəndim, Röya haradadır, haradadır, haradadır? Tindəki qəza lampalarının əbəs yerə yanib-sönən işıqları. Yaşıl, qırmızı. Daha sonra bir də yaşıl, qırmızı. Şirniyyat-satan madamın vitrinində də. Yaşıl, qırmızı. Xatırlayıram, xatırlayıram, Cəlal deyirdi. Əlaəddinin dükəninin barmaqlıqları enmişdi, amma içəridəki işıqları yanırdı. Bu, dəlil-sübut ola bilərmidi? Komissar bəy, Qalib demək istədi, ilk türk detektiv romanını yazıram, baxın, bu da dəlil-sübut: işıqlar yanır. Yerdə siqaret kötlükləri, kağız parçaları, zibillər. Qalib gənc bir polisi gözaltı etdi, yaxınlaşıb soruşmağa başladı.

Hadisə saat doqquzuncu yarısı ilə on arasında olmuşdu. Qatilin kim olduğu bilinmirdi. Adam dərhal vurulub yuxulmuşdu. Bəli, məşhur jurnalist idi. Xeyr, yanında heç kəs yox idi. Ölüntün niyə burada saxlandığını bu polis də bilmirdi. Xeyr, siqaret çəkmirdi. Bəli, polis olmaq çox çətinidir. Xeyr, vurulan adamın yanında başqa heç kəs yox idi, məmur buna əmin idi; bəy əfəndi bunu niyə soruşurdu? Bəy əfəndi nə işlə məşğul idi? Bəy əfəndi gecənin-bu vaxtı burada nə axtarırdı? Bəy əfəndi şəxsiyyət vəsiqəsini göstərə bilərdimi?

Şəxsiyyət vəsiqəsi nəzərdən keçiriləndə Qalib altında Cəlalın meyiti yatan qəzet yorğana baxdı. Manekenli vitrinin neon lampalarının qəzetlərin üzərinə azacıq çəhrayı işıq saldığı uzaqdan daha yaxşı görünürdü. Fikirləşdi: «Məmur bəy, rəhmətlik bu cür kiçik detallara diqqət yetirərdi. Şəkiləkdə də mənəm, mənəm sifətimdəki üz də. Alın görək. Buyurun. Mən gedim. Arvadım evdə mənə gözləyir axı. Hər şeyi kərə yağından tük çəkən kimi həll etdim, deyəsən».

«Şəhriqəlb» binasının qabağında dayanıb-eləmədən, Nişantaşı meydanından da, az qala, qaça-qaça keçəndən sonra evinin küçəsinə girmişdi ki, neçə illərdən bəri ilk dəfə küçə iti palçıq rəngli yava heyvan hücum eləyən kimi hürə-hürə Qalibə cumdu. Nəyin əlaməti idi? O biri səkiyə keçdi. Salonun işıqları yanırdımı? Buna necə diqqət verməyib? Liftdə fikirləşirdi.

Evdə heç kəs yox idi. Heç yerdə Röyanın evə bir anlığı grib getdiyi ilə bağlı bir iz də yoxdu. Toxunduğu əşyalar, qapı dəstəkləri, ora-bura atılmış qayçılar, qaşığıqlar, bir vaxtlar Röyanın siqaretini söndürdüyü külqabıqlar, bir vaxtlar birgə oturub yemək yedikləri yemək masası, bir vaxtlar üzə-üzə oturduqları boş, kədərli kreslolər – evdəki hər şey dözülməz dərəcədə əzabverici, dözülməz dərəcədə qüssəliydə. Az qala, qaça-qaça özünü bayıra atdı.

Küçələrlə uzun-uzadı getdi. Nişantaşını Şişliyə birləşdirən, uşaqlıq çağlarından «Site» kinoteatrına gedəndə Röyayla birgə tələs-tələs həyəcanla addımladıqları səkilərdə zibil yeşiklərini eşələyən itlərdən başqa, heç bir hərəkət yox idi. Bu itlər barədə neçə yazı yazmışdın? Mən neçə yazı yazacağam? Uzun gəzintidən sonra camenin arxa küçəsindən dolanıb Taşviqiyyə meydanından qaçırdı, gözlədiyi kimi, addımları onu qırx beş dəqiqə əvvəl Cəlalın meyitinin uzandığı tənə doğru apardı. Amma tənə heç kəs yox idi. Meyitlə birgə polis məşinləri, qəzetçilər, camaat hamısı çıxıb getmişdi. Qalib tikiş məşinləri nümayiş etdirilən vitrinin qabağında manekenlərin arasından bayıra düşən neon lampasının işığında Cəlalın meyitinin uzandığı səkidə də heç bir iz görmədi. Ölüntü örtən qəzetlər, yaqın, səliqəylə yığışdırılmışdı. Polis məntəqəsinin qabağında polis həmişəki gecə növbəsində dayanmışdı

«Şəhriqəlb» binasına girəndə heç alımadığı yorğunluq hiss elədi. Keçmiş qətiyyətlə yamsılayan Cəlalın mənzili Qalibə illər çəkan sərgüzəştlərdən, müharibələrdən sonra əsgərin qayıtdığı evi qədər gözyaşardı, heyrətəməz, tanış göründü. Bu keçmişdən nə qədər uzaq düşmüşdü! Amma buradan çıxdığı altı saat belə ol-

mamışdı. Keçmiş zaman yuxu qədər cəlbədiçi idi. Günahsız uşaq kimi, günahkar uşaq kimi lampaların işıqlandırdığı köşə yazılarını, şəkilləri, sirri, Röyanı, axtardığı şeyləri yuxularında görəcəyini fikirləşə-fikirleşə, yuxularında günah işlətməyəcəyini, günah işlədəcəyini fikirləşə-fikirleşə Cəlalın yatağına girib yatdı.

Oyananda belə fikirləşdi: «Şənbə günü səhəridir». Amma şənbə gününün günortasıydı. Ofisdə məhkəməyə gedə bilməyəcəyi gün. Ayaqlarına çəkaləklərini keçmədən gedib qapının altından atılan «Milliyyət»i götürdü: «Cəlal Salik öldürüldü». Xəbəri məşqətin üstündən verməmişdilər. Meyitin üzərinə qəzetlər örtülməmişdən əvvəl çəkilməmiş şəklini çap etmişdilər. Bütün səhifəni hadisəyə ayırmışdılar. Baş Nazirdən, digər əlaqədar və məşhur adamlardan dərhal rəy almışdılar. Qalibin «Evo qayıt» şifrlı yazısını «son yazı» adlandırıb çərçivəyə salmışdılar. Cəlalın son vaxtlarda çəkilməmiş xoşagəlməz şəklini verməmişdilər. Məşhurlara görə, güllələr demokratiyaya, düşünmə sərbəstliyinə, sülhə, bunun kimi hər yeri düşündə xatırlanan bir çox nailiyyətlərə atılmışdı. Qatili yaxalamaq üçün tədbirlər görülmüşdü.

Kağız və qəzet kəsiləriylə dolu masanın arxasında oturub siqaret çəkirdi. Uzun müddət pijamada masa arxasında oturub siqaret çəkdi. Qapının zəngi çalınanda ona elə gəldi, bir saatdır, həmin eyni siqareti çəkir. Qəmərxanım idi. Öləndə açarlar, qəfildən açılan qapının arasında gördüyü Qalibə əvvəlcə xortdana baxan kimi baxdı, sonra içəri girib özünü çətinliklə telefonun yanındakı kresloya atıb ağıllamağa başladı. Hamı Qalibin də öldüyünü güman eləmişdi. Hamı neçə gündür, onlardan ötrü narahat olurmuş. Səhər qəzetlərdə xəbəri oxuyar-oxumaz Halə bibigilə getmək üçün qaça-qaça evdən çıxıb. Əlaəddinin dükanının qabağından keçəndə içəridə camaatın yığıldığını görüb. Səhər dükanda Röya xanımın ölüsünün tapıldığını onda başa düşüb. Əlaəddin səhər dükanını açanda Röyanın kuklalar arasında yatan meyiti ilə qarşılaşmışdı.

Oxucu, ey oxucu, başdan bəri təhkiyəçilə qəhrəmanları, köşə yazıları ilə hadisələrin təsvir edildiyi səhifələri çox uğurlu olmasa da, inadla bir-birindən ayırmağa çalışdığım kitabımın bu yerində, yəni bəlkə sənin də gördüyün bu qədər xoşniyyətli səydən sonra icazə ver, bu sətirləri səhifələyiciyə göndərməmişdən əvvəl birca dəfə araya girim. Hər halda, bəzi kitablarda elə səhifələr var, yazıcının bacarığı üzündən yox, «sanki özü-özünə» qurulmuş hekayənin «sanki özü-özünə» axdığına görə qəlbimizə elə işləyirlər ki, heç cür unutmururuq. O səhifələr düşüncəmizdə, qəlbimizdə – elə nə deyirsiniz, deyin – peşəsinin ustası olan yazıcının qələmiylə möcüzələr yaratdığı səhifələr kimi deyil, öz həyatımızdakı bəzi cənnət saatları kimi, bəzi cəhənnəm saatları kimi, hər ikisi kimi, daha çox da hər ikisindən kənarında, illərlə xatırlayacağımız təsirli, ürəkəğrıdan, göz yaşardan an kimi qəlbimizdə qalır. Bax sonradan kitab yazan köşə yazarı yox, peşənin ustası, peşəkar yazıçı olsaydım, indi «Röya və Qalib» adlı əsərimin ağıllı, həssas oxucularına illərlə yoldaşlıq edəcək o səhifələrdən birində olduğumuzu inamla düşünürdüm. Amma istedadım, yazdıqlarım məsələsində gerçəkçi olduğuma görə bu inam yoxdu. Buna görə də tarixçəmin bu səhifələrində oxucunu öz xatirələriylə tək qoymaq istərdim. Bunun üçün də ən yaxşısı səhifələyiciyə bu səhifələri qara mürəkkəblə boyamasını məsləhət görmək olardı. Ləyiqincə yazma bilməyəcəyim şeyləri sizin təsəvvürünüzə canlandırmağınızda görə. Tarixçəmin qaldığım yerində qəlbimdə hökm sürən qara yuxunun rəngini vermək, ondan sonrakı günlərdə bu yuxudagəzər kimi hadisələrin içində gəzişəndə beynimdəki sükutu sizə həmişə xatırlatmaq üçün. Artıq bundan sonrakı səhifələri, qara səhifələri, yuxudagəzərin xatırladıqları sayın.

Qəmərxanım Əlaəddinin dükanından qaça-qaça Halə bibigilə gedib. Orada hamı ağlayır, Qalibi də ölü sayırlarmış. Qəmərxanım onlara, nəhayət, Cəlalın sirrini verib: Cəlalın neçə illərdir, Qaliblə Röyanınsa bir həftədir burada – «Şəhriqəlb» binasının axırncı

mərtəbəsindəki mənzildə gizləndiklərini deyib. Hamı yenə Rəyayla Qalibi də ölmüş hesab eləyib. Daha sonra Qəmərxanım bura – «Şəhriqəlb» binasına qaşındanda İsmayıl əfəndi ona: «Çıx, get yuxarı da bax!» – deyib. Açarları götürüb yuxarı çıxanda, qapını açmamışdan lap əvvəl Qəmərxanımı qərəbə qorxu, sonra inam, Qalibin yaşadığına inam bürüyüb. Əynində Qalibin tez-tez gördüyü fıstıq yaşılı rəngində etək, çirkli önlük vardı.

Daha sonra Qalib əynində bənövşəyi güllü eyni fıstıq yaşılı rəngində parçadan Halə bibinin də geyindiyni onun evinə gedəndə gördü. Bu təsadüf idimi, yoxsa dünyanın da yaddaş bağçaları kimi sehrli olduğunu xatırladan otuz beş il əvvəldən qalma zərurət idimi? Qalib anasına, atasına, Melih əmiyə, Suzan bibiyə – ona göz yaşları içində qulaq asan hamıya beş gün əvvəl Rəyayla İzmirdən qayıtdıqlarını, bu beş gün ərzində bəzi vaxt gecələri də olmaqla, vaxtlarının əksər hissəsini Cəlalə birgə «Şəhriqəlb» binasında keçirdiklərini danışdı: Cəlal lap axırıncı mərtəbəni neçə illər əvvəl satın almış, bunu hamıdan gizləmişdi. Onu təhdid edən bəzi adamlardan gizləndirdi.

Günortadan xeyli sonra Qalib eyni izahatı ifadəsini almaq istəyən MİT əməkdaşlarına və prokurora da verəndə telefondakı səsdən də uzun-uzadı söz açdı. Amma onu «biz hər şeyi bilirik» ovaqtıyla dinləyən həmin iki nəfəri öz tarixçəsinə çəlb edə bilmədi. Yuxularından çıxmayan, o yuxulara kimsəni çəlb edə bilməyən adamın ələcsizliğini hiss etdi. Beynində uzun, dərin sükut vardı.

Axşama yaxın bir ara özünü Vasifin otağında gördü. Bəlkə də bina da ağlaşma olmayan yeganə otaq olduğuna görə orada keçmişdə qalmış xoşbəxt ailə həyatının silinməmiş izlərini səzdi. Öz aralarında cütələş-cütələşə adılmışmış yapon balıqları akvariumda rahatca üzürdülər. Halə bibinin pişiyi Kömür xalının qırağında uzanıb dalğın-dalğın Vasifi süzürdü. Vasif yatağının kənarında oturub əlindəki böyük kağız yığınının gözədən keçirirdi. Kağızlar Baş Nazirdən adi oxucuya qədər yüzlərlə adamın göndərdiyi başsağlığı teleqramlarıy-

dı. O, Vasifin üzündə yatağın yenə eyni küncündə Rəyayla Qalibin arasında oturub birgə köhnə qəzet kəşiklərinə baxdıqları vaxt peyda olan həmin heyrat, təəccüb ifadəsini gördü. Otaqda Halə bibinin, ondan da əvvəl nənəsinin onlar üçün hazırladığı axşam yeməyindən qabaq burada görüşdükləri vaxtlarda gördüyü o solğun, zəif işıq vardı: zəif çıpaq lampanın solğun, köhnə əşyalarla divar kağızlarının açıq-aydın tərzdə birləşib yaratdıqları bu yuxulu işıq Qalibə Rəyayla birgə olduqları vaxtlarla bağlı qüssəni, ötüb-keçməyən xəstəlik kimi üzərinə sinən kədərı xatırladı. Bu qüssəylə kədər indi yaxşı xatıraydı. Qalib Vasifi oturduğu yerdən qaldırdı. Işıqları söndürdü. Yatmadan əvvəl ağlamaq istəyən uşaq kimi boşalan yatağa paltarını soyunmadan uzanıb on iki saat yatdı.

Ertəsi gün Təşviqiyyə cəməsindəki yas mərasimində redaktorla tək qalanda Qalib Cəlalın hələ çap olunmamış qutular dolusu yazısı olduğunu, son həftələrdə redaksiyaya çox az yeni yazı yollamasına baxmayaraq, fasiləsiz işlədiyini, köhnə qeydlərini tamamladığını, yarımçıq qalmış bəzi yazılarda başqa ovaqtıyla çoxlu yeni şeylər qələmə aldığını danışdı. Redaktor, təbii ki, həmin yazıları Cəlalın köşəsində çap etmək istədiyini dedi. Qalibin Cəlalın köşəsində illərlə davam edəcək yazırlıq həyatı üçün yol beləcə açıldı. Cəmaat Təşviqiyyə cəməsindən çıxıb cənazə məşininin gözlədiyi Nişantaşı meydanına doğru irəliləyəndə Qalib dükanın qapısından dalğın-dalğın baxan Ələddini gördü. Əlində qəzet parçasına bükməyə hazırladığı balaca kukla vardı.

Qalib «Milliyyət» qəzetinə Cəlalın yeni yazılarını apardığı günün gecəsində Rəyanı ilk dəfə yuxusunda həmin kuklayla birgə görməyə başladı. Cəlalın yazılarını verəndən, aralarında qoca köşə yazarı Neşatı da olmaqla, dostlarının, düşmənlərinin kədərlihdikləri ilə bağlı sözlərini, cinayət barədə fikirlərini dinləyəndən sonra Cəlalın otağına çəkilməmiş, masanın üzərindəki son beş günün qəzetlərini oxumağa başlamışdı. Meyillərinə görə, köşə yazılarının cinayətin məsuliyyətini ermənilərin, türk mafiyasının (Qalib ya-

şil özüyazan qələmlə «Böyüglü quldurları» kimi düzəltmək istərdi), kommunistlərin, şiqaret qaçaqmalçıların, yunanların, islamçıların, məfkurəçilərin, rusların, nəqşibəndilərin üzərinə atdığı yazılardan, göz yaşlarıyla, ifrat təriflə dolu parçaların, tariximizdəki oxşar cinayətlərin təsvir edildiyi sütunların arasında bir gənc jurnalistin cinayətin necə törədildiyi ilə bağlı təhqiqat yazısı diqqətini cəlb elədi. Dəfnlə eyni gündə «Cümhuriyyət» qəzetində çap olunmuş yazı qısa, aydın idi, amma bələğətdən çox da uzaq üslubla yazılmadığına görə qəhrəmanları adlarıyla yox, böyük hərfə başlayan karakterləri ilə anılmışdı:

Məşhur Köşə Yazarıyla bacısı cümə axşamı saat yeddədə Köşə Yazarının Nişantaşdakı evindən çıxıb «Konak» kinoteatrina getmişdilər. «Evə qayıtma» adlı film saat ona iyirmi beş dəqiqə işləmiş başa çatıb, Köşə Yazarıyla gənc vəkillə evli olan bacısı (burada Qalib ömründə ilk dəfə mütərizənin içində də olsa, qəzətdə öz adına rast gəlirdi) kinoteatrdan camaatla birgə çıxmışdılar. On gündür, İstanbula ara vermədən yağan qar kəsmişdi, amma hava soyuq idi. Valikonağı prospektini keçəndən sonra Əmlak prospektinə girib, oradan Təşviqiyyə prospektinə çıxıblar. Düz polis məntəqəsinin qabağında olanda, saat doqquz otuz beşdə ölümlər onları yaxalamışdı. Təqaüdü hərbiçilərə məxsus köhnə «Kırkkkala» tapançası olan qatil güllələri, böyük ehtimalla, Köşə Yazarına, biri bacısına, biri də Təşviqiyyə cəməsi divarına tuş gəlmişdi. Güllələrdən biri ürəyinə dəydiyinə görə Köşə Yazarı dərhal hadisə yerində yığılıb ölmüşdü. Başqa bir güllə pəncənin sol cibindəki mürəkkəb yazan qələmi parçalamış (bu təsadüfi rəməzdən bütün qəzetlər həyocanla yazmışdılar), beləcə, Köşə Yazarının ağ köynəyi qandan çox, yaşıl mürəkkəbə bulaşmışdı. Bacısına sol ciyərindən ağır yaralı halda addımlamış, hadisə yerinə polis məntəqəsi qədər yaxın olan tütün-qəzet dükanına girmişdi. Ətrafda «Əlaəddinin dükanı» kimi tanınan bu dükana bacısının ağır-ağır yaxınlaşıb necə girdiyini, ağacın gövdəsinin arxasında gizlənmiş Əlaəddinin onu necə

görə bilmədiyini jurnalist vacib səhnənin lentini geri qaytarıb döndəndə baxan detektiv kimi döndəndə yazmışdı. Bu ağır nümayişdə mavi işıqlar altında oynayan bal səhnəsinin ovqatı vardı. Bacı dükana ağır-ağır girir, aşıb küncdəki kuklalar arasına yığılırdı. Sonra birdən film sürətlənir, sarsaqlaşırdı: bağlamağa hazırlaşdığı dükanın qabağında şabalıd ağacından asdığı qəzetləri endirən dükancı atəş səslərindən təlaşa düşmüş, dükanına girən bacını görmədiyinə görə də barmaqlığı dərhal endirib hadisə yerindən tez-tələsik qaçıb evinə getmişdi.

Məhəllədə «Əlaəddinin dükanı» kimi tanınan tütün dükanının lampalarının səhərə qədər yanmasına baxmayaraq, içəridə can çəkişən gənc qızı ətrafda təhqiqat aparən polis də, başqa hər hansı adam da görməmişdi: eyni tərzdə, üzübüz səkidəki növbətçi polisin nəinki müdaxilə etmək, vurulan ikinci adam olduğunu belə görməməsi əlaqədar adamlar tərəfindən qərübə qarşılanmışdı.

Qatil namuləm səmtə qaçmışdı. Səhər əlaqədar adamlara müraciət edən bir vətəndaş gəncə, hadisədən azca əvvəl Əlaəddinin dükanından «Milli lotereya» bileti alandan sonra hadisə yerinə yaxın yerdə öyündə qərübə çiyin örtüyü, tarixi filmlərə yaraşan qərübə qiyafəylə («Sanki Fateh Sultan Mehmet idi» demişdi), qorxunc görünüşlü tutqun kölgə gördüyünü, hətta qəzetlərdən hadisəni öyrənməmişdən əvvəl bunu arvadına da, arvadının bacısına da həyocanla danışdığını bildirmişdi. Gənc jurnalist səhər ölümlər kuklalar arasında tapılan gənc qız kimi, dəlil-sübutun da etinasızlığını, ya da bacarıqsızlığın qurbanı olmamasını arzulayıb yazısını bitirmişdi.

O gəncə Qalib yuxusunda Röyanı Əlaəddinin dükanında satılan kuklalar arasında gördü. Ölməmişdi. Qaranlıqda o biri kuklalarla birgə astaca nəfəs ala-ala Qalibi gözləyir, ona göz vururdu, amma Qalib dükana gecikmişdi, ora heç cür getmirdi: yalnız uzaqdan, «Şəhriqəlb» binasının pəncərəsindən Əlaəddinin dükanından qarlı səkiyə düşən vitrin işıqlarına göz yaşları içində baxa bilirdi.

Fevralın əvvəlində, günəşli bir səhərdə atası Qalibə Şişli Xidmət İdarəsinə miras məsələlərinə görə Melih əminin etdiyi müraciətə cavab gəldiyini, Cəlalın Nişantaşının ucqar küçələrinin harasında-sa başqa mənzili olduğunu dedi.

Melih əmiylə Qalibin özləriylə donqar bir çilingər götürüb getdikləri mənzil Nişantaşının arxa tərəflərində, Qalibin hər gedəndə bir vaxtlar varlıların niyə bu qədər kasıb yerlərdə yaşadığını, ya da bu qədər kasıb yerlərdə yaşayan adamlara o vaxtlar niyə varlı deyildiyi barədə düşündüyü qənbər döşənmiş, sakiləri çala-çuxur olan dar küçələrin birində, hissən-üstübdən divarları qaralmış, boyağı sağalmaz xəstənin dərisi kimi ordan-burdan tökülmüş həmin üç-dörd mərtəbəli binaların birində, axırıncı mərtəbədəydi. Üzərində heç bir şey yazılmamış qapının amanabənd kilidini çilingər heç çətinlik çəkmədən açdı.

Arxa tərəfdə hələsində bir yataq olan iki dar yataq otağı vardı. Qabaqda küçəyə baxan pəncərədən gün düşən, ortasında böyük yemək masası olan kiçik salon gördülər; iki tərəfində yənə kreslo duran masanın üstündə ən axırıncı cinayətlərdən danışan qəzet kəsikləri, şəkillər, kino və idman jurnalları, Qalibin uşaqlıq çağlarından qalma «Teksas», «Tommiks» kimi rəsmli romanların yeni nəşrləri, detektiv romanlar, kağız və qəzet yığınları dururdu. Geniş mis külqabını ağzınacan dolduran fıstıq qabıqları Rəyanın bu masa arxasında oturduğunu həyəcəna yer qoymayacaq tərzdə Qalibə sübut eləyirdi.

Güman ki, Cəlalın otağı olan yerdə Qalib yaddaş dərmanı «Mnemonij» paketləri, damar açan dərmanlar, aspirin, kibrit qutuları gördü. Rəyanın otağında bir stulun üstündə gördükləri arvadının evdən gedəndə özüyə o qədər də çox şey götürmədiyini xatırladı: makiyaj materialının bir hissəsi, çəkənləri, uğur gətirəcəyinə inandığı boş açaqabıyla arxası güzgünlü saç fırçası. Qalib boş, divarları çılpaq otaqdakı «Thonet» stulunun üstündəki həmin şeylərə elə baxdı ki, bir anda gizli qatından sıyrilib əşyanın ona göstərdiyi

o biri mənanı, dünyanın içində gizlənən o unudulmuş sirri qavrayacağı hiss etdi. «Bura bir-birinə əhvalat danışmağa gəlmişdilər», – pilləkənləri çıxdığına görə hələ təngnəfəs olan Melih əminin yanına qayıdanda fikirləşdi. Masanın ucundakı qovluq kağızlarının duruş forması Cəlalın danışdığı əhvalatları Rəyanın yazmağa başladığını, bu bir həftə ərzində Cəlalın həmişə indi Melih əminin oturduğu soldakı kreslodə, onu dinləyən Rəyanın da boş olanda oturduğunu göstərirdi. Qalib Cəlalın sonralar «Milliyət»dəki yazılarında istifadə edəcəyi tarixçələrinin pencəyinin cibinə soxub, Melih əminin çox da israr etmədən gözlədiyi izahatı verdi.

Cəlal xeyli müddət əvvəl məşhur ingilis həkim Dr. Kol Ridgenin mövcudluğunu kəşf etdiyi, amma dərmanını tapa bilmədiyi dəhşətli yaddaş xəstəliyinə tutulmuşdu. Xəstəliyini hamıdan gizlətmək üçün bu mənzillərdə daldalanırdı, Rəyayla Qalibdən daim kömək istəyirdi. Buna görə də bəzi gecələr Qalib, bəzi gecələr Rəya burada qalır, keçmişini tapsın, yenidən qursun deyə Cəlalın danışdığı əhvalatları dinləyir, hətta yazırdı. Bayırda qar yağanda Cəlal onlara saatlarla bitib-tükənməyən tarixçələrini danışdırdı.

Melih əmi hər şeyi çox yaxşı başa düşən kimi uzun müddət sudu. Sonra ağladı. Siqaret yandırdı. Azacıq təngnəfəslikdən əziyyət çəkdi. Cəlalın həmişə səhv fikirlərə düşdüyünü dedi. «Şəhriqəlb» binasından qovulduğuna, atası yenidən evləndəndə anasıyla ona qarşı pis davranığına görə bütün ailədən intiqam almaq kimi qəribə ehtiras onu bürümüşdü. Amma atası onu da, ən azı, Rəya qədər sevmişdi. İndi artıq bir övladı yox idi. Yox, indi yeganə övladı Qalib idi.

Göz yaşları. Sükut. Yad evin daxili səsləri. Qalib Melih əmiyə dərhal tindəki baqqal dükanından rakı alıb evə qayıtmasını demək istədi. Onun əvəzinə bir daha fikirləşməyəyi, özünə sualları özləri vermək istəyən oxucuların əgər üstündən keçərlərsə (bir abzas), yaxşı edəcəkləri bu sualı verdi:

Hansı tarixçələr, hansı xatirələr, hansı nağıllar, yaddaş bağçasında açan hansı çiçəklərdir ki, onlar dadına, ətrinə, kefinə əməlli-başlı

daxil olmaq üçün Cəlalla Rəyaya Qalibi tərk etmək zərurəti duymuşdular? Qalib əhvalat danışmağı bilmədiyi üçünmü? Onlar qədər maraqlı, nəşəli olmadığı üçünmü? Bəzi hekayələri heç dərk etmədiyi üçünmü? İfrat heyranlığıyla keflərinə pozduğu üçünmü? Keçici yoluxucu xəstəlik kimi ətrafına yaydığı daimi qüssədən qaçdıqları üçünmü?

Qalib Rəyanın köhnə, tozlu qızdırıcının damcılayan kranı altına evdə etdiyi kimi plastik qatıq kassası qoyduğunu gördü.

Rəyanın dözülməz xatirələrinə tab gətirə bilmədiyi, bütün əşyalar dəhşətli hüznün əzabları ilə yerlərində qumlandığına görə Qalib yayın axırına yaxın bir vaxtlar Rəyayla yaşadıkları kirayə mənzili boşaldıb, Cəlalin «Şəhriqəlb» binasındakı mənzilinə köçdü. Eynilə Rəyanın meyitinə heç baxmadığı kimi, atasının bir-bir sağa-sola dağıtdığı, bəzilərini satdığı əşyaları da heç görmək istəməmişdi. Yuxularında nikbinliklə inandığı kimi, Rəyanın ilk evliliyindən çıxıb gəldiyi sayaq, bir gün haradansa yenə çıxıb gələcəyi ilə, birgə oxuyan vaxt yarımçıq qalmış kitabı oxumağa davam eləyən təkli həyatlarını davam etdirəcəkləriylə bağlı artıq heç bir yuxu da görə bilmirdi. İstə yay günləri elə uzanmışdı, sanki başa çatmayacaqdı.

Yayın axırında hərbi çevriliş baş verdi. Siyasət adlanan çirəkənin palçıqına batmamışı ehtiyatlı yurdsevərlərdən yaradılmış yeni hökumət keçmişdə qalmış siyasi cinayətlərin günahkarlarını bir-bir tapacağını elan elədi. Buna görə də senzura üzündən yazmağa siyasi xəbər tapmayan qəzetlər ölümünün birinci ildönümündə hələ «Cəlal Salik cinayəti»nin belə açılmadığını nazakətli, ehtiyatlı tərzdə xatırladılar. Bir qəzet, nədənsə Cəlalin yazdığı «*Milliyyət*» də yox, başqası qatilin tapılmasına kömək edəcək şahidə sanballı pul mükafatı verəcəyini bildirdi. Həmin pulla yük maşını, kiçik un dəyirmanı, ya da ömrü boyu daimi aylıq gəlir gətirəcək baqqal dükanı satın ala bilərdi. «Cəlal Salik cinayəti»nin arxasındakı sirri işıqlandıracaq hərəkət, həyəcan elə bu cür başladı. Səhra şəhərlərindəki fəvqəladə vəziyyət komandirləri də əbədiyyət məsələsində əllərinə keçən bu

son fərsləti buraxmamaq üçün qollarını cırmalayıb işdən dördəlli yapışmışdılar.

Baş verənləri yenə mənim təsvir etməyə başladığımı üslubundan başa düşmüşünüz. Həmin günlərdə yenidən yarpaqlayan şabalıd ağaclarıyla birgə mən də kədərli adamdan yavaş-yavaş qəzəbli adama çevrilirdim. Düşündüyüm o qəzəbli adamsa səhra müxbirlərinin «İntinq gizli saxlanar» qeydi ilə İstanbula göndərdikləri xəbərlərə çox fikir vermirdi. Bir həftə əvvəlcədən bütöv bir avtobus dolu futbolçuyla tərəfəfər girişindəki uçurumun dibində əzilib öldüyünə görə adını eşitdiyi dağlıq qəsəbədə qatilin yaxalandığını oxuyur, o bir həftə isə günahkar ona bu işi görməsi üçün çuval dolu pul verən qonşu məmləkətin üföqlərinə sahil qəsəbəsindən həsrətə, vəzifə duyğusuyla baxanda yaxalanırdı. Bu ilk xəbərlər məlumat verməyə belə cəsarət etməyən vətəndaşları ürəkəndirdiyi, o biri həmkarlarının bacarıqlarına həssəd aparan fəvqəladə vəziyyət komandirlərini də çalışqanlığa təşviq etdiyinə görə yayın əvvəllərində «qatil yaxalandı» epidemiyası başladı. Asayış əməkdaşları «bildiklərimi öyrənmək», «günahkarı tanımaq» üçün məni elə həmin məqamlarda gecəyarılar götürüb şəhərdəki markaza aparmağa başladılar.

Gecə küçəyə çıxma qadağısıyla birgə saat on ikidən səhərəcən elektrik generatorları bələdiyyənin pulu çatmadığına görə dayandırılan, beləcə, qaçaq qəsəblərin qoca atları qızğınca əzilib öldürükləri edam ovqatı, sakit, dəhşətli zülmətin hökm sürdüüyü, dininə, qəbiristanlıqlarına bağlı o kiçik, ucqar qəsəbələrdə olduğu kimi, bütün ölkənin həyatı da bığaqla ortadan kəsilən kimi ağ və qara ola-raq ikiyə bölünmüşdü. Gecəyarısından bir az sonra ən axırıncı köpə yazısını Cəlala layiq yaradıcılıq ilhamıyla qələmə aldığım iş məsələsinin üstüsü içindən ağır-ağır qalxıb «Şəhriqəlb» binasının qapısını, bomboş səkiyə enər, məni götürüb uca divarlarla əhatə olunmuş qəsəbə oxşayan, Beşiktaşın arxa tərəflərindəki MİT binasına aparacaq polis maşınına gözləyirdim. Şəhər nə qədər boş, hərəkətsiz, qaralıq idisə, qəsəbə də o qədər həyat dolu, qaynar, gur işıqlı olurdu.

Baxışları xəyalpərvər, gözlərinin altı gömgöy, saçları pırlaşmış, yuxusuz qalmış cavanların şəkillərini göstərirdilər. Bəzisinin gözləri neçə il əvvəl atasıyla birgə evə gəlib küpə su dolduranda içəridəki əşyaları baxışlarının projektorlarıyla dərhal yaddaşına köçürən suçunun qara gözlü oğlunu xatırlatdırdı, bəzisi birgə gətdiyimiz kinoteatrlardan birinin «beş dəqiqəlik fasilə»sində «Pinqvin» dondurmasını ləzzət ala-ala yeyəndə yanındakı əmisi oğluna heç fikir vermədən Rəyaya yaxınlaşan sızanaqlı, həyasız «bir tanışın böyük qardaşının yoldaşını», bəzisi evlə məktəb arasındakı çox yaxşı bilinen coğrafiyanın tarixində qalmış köhnə manufaktura dükanının yarıaçıq qapısından dağılan məktəb tünlüyünə yuxulu nəzərlərlə baxan yaşadımsız satıcıyı xatırladırdı: bəzisi də – ən qorxuncuları da elə bunlar idi – heç kimsəni xatırlatmaz, heç bir assosiasiya doğurmazdılar. Təhlükəsizlik idarələrinin boyasız, çirkli, kim bilir, nələrlə ləkələnmiş divarları önündə fotoqraf poza vermək məcburiyyətində qoyulan bu mənasız, mənasız olduğu qədər dəhşətli sifətlərə baxanda xatirələrimin dumanları içində qeyri-müəyyən kölgəni, özünü nə bütünlüklə ələ verən, nə də bütövlükdə naməlum qalan ifadəni sanki tam seçəndə, ya da tam seçməyəndə, yəni tərəddüd edəndə başımın üstündə dayanan qorxmaz xəfiyyətlər mənə cəsarətləndirir, şəkildəki kabussayaq ifadənin şəxsiyyəti barədə təhrəkəddici məlumatlar veriridilər: bu cavan oğlan Sivasda, bir məfkurəçi qəhvəxanasında məlumat əsasında yaxalanmışdı, əvvəllər dörd cinayət törətmişdi, bığları hələ tamam qaralmamış o birinin Ənvər Xoca tərəfdarı olan jurnalda Cəlali hədəfə alan uzun yazısı silsilə kimi çap edilmişdi: pencyinin düymələri qopan Malatyadan İstanbula yollanırdı, müəllim idi, amma on beş il əvvəl Cəlalin Mövlana barədə yazdığı yazısı barədə: «Bu ulu din böyüyünə küfr etdi», – deyib Cəlalin qətl edilməsi olduğunu doqquz yaşlı şagirdlərinə israrla başa salmışdı; orta yaşlı, aılı başçı-sı görkəmli ürkək kişi sərxoş idi, Bəyoglu meyxanalarının birində ölkəmizdəki bütün mikrobları təmizlənməli olduğu barədə uzun

nitq söyləmiş, yan masada oturan, fikri qəzetin verəcəyi mükafatın yanında olan başqa vətəndaş da həmin mikroblar arasında Cəlalin adının da anıldığını deyib, onun barəsində Bəyoglu komissarlığına məlumat vermişdi. Qalib bəy bu əziz sifətli sərxoşu tanıyırdımı, yuxularda itib-getmiş bu bezginləri, qəzəbliləri, bədbəxtləri tanıyırdımı; şəkilləri bir-bir qabağına qoyan bu xəyalpərvər, günahkar simalardan hər hansı birini son vaxtlarda, ya da son illərdə Cəlalin yanında görmüşdümü Qalib bəy?

Yayın ortalarında, yeni çəxən beş min lirəliklərin üzərində Mövlananın rəsinin verildiyini gördüyüm günlərdə qəzetlərdə Fəteh Mehmet Üçüncü adlı taqəddüvü polkovnikin ölüm elanını da oxudum. Eyni isti iyul günlərində məcburi gecə ziyarətləri daha da çoxalmağa, qabağına qoyulan şəkillər daha da artmağa başladı. Mənə göstərilən şəkillərdə Cəlalin təvazökar kolleksiyasında gördüklərimdən daha qüssəli, daha kədərli, daha qorxunc, daha ağlagəlməz sifətlər gördüm: velosiped təmirçiləri, arxeologiya tələbələri, dərziilər, benzindolduranlar, baqqal köməkçiləri, Yaşılçam statistləri, qəhvəxana sahibləri, dini risalə müəllifləri, avtobus bilet-yoxlayanları, park bağbanları, pavilyon lotuları, gənc mühəsislər, ensiklopediya satıcıları... Həmişə işgəncə verilmiş, az, ya da çox döyülüb əldən salınmışdılar, həmişə yaddaşlarının dərinliklərində yatan, amma yaşadığını unudurlarına görə də heç axtarmadıqları o itmiş sirri, o gizli bilginə unutmaq, dərin quyudan bir daha heç geri çıxmayacaq tərzdə unudub itirmək istəyən kimi sifətlərindəki kədərli, qorxunu örtən «mən burada deyiləm» ifadəsiylə, «ənsuz da, mən başqa adamam» ifadəsiylə fotoaparata baxmışdılar.

Artıq mənə (və oxucularıma) çoxdan başa çatmış görünən köhnə oyunda hansı daşın yerinə qoyulduğuna heç fikir vermədən, keyli əvvəldən nəzərdə tutulmuş hansı gedişləri etdiyinə yenidən qayıtmaq istəmədiyimə görə şəkillərdəki sifətlərdə gördüyüm hərlərdən heç söz açmayacağdım. Amma qəsrəki (görəsən, «qala» deməyim daha yerində olardı?) bitib-tükənməyən gecələrin birində mənə

göstərilən bütün sifətlərə eyni qətiyyətlə «yox» deyəndə, sonralar qərarğah polkovniki olduğunu bəyrənəcəyim bir MİT əməkdaşı: «Hərfləri, – məndən soruşdu, – heç hərfləri də görə bilmirdinizmi?» Peşəkar kamilliklə əlavə elədi: «İnsanın bu ölkədə özü olmasının nə qədər çətin olduğunu biz də bilirik. Amma siz də bizə bir az yar-dım edin».

Bir gecə Anadoludakı təriqət qalıqlarında hələ Mehdi inancın necə davam etdiyini, təhlükəsizlik fəaliyyətinin nəticəsini yox, öz tutqun, acı uşaqlıq xatirələrini danışan kimi dilləndirən gənbül yərbaynı mülahizələrini dinləmişdim; gizli Anadolu səfərlərində Cəlal «irticaçı qalıqlar»la əlaqə yaratmağa çalışıb. Konyanın ucqar məhəllələrindəki maşın tomirxanasında, ya da Sivasda yorğan-çının evində bir dəstə yuxudagəzərlə görüşə bilmiş, onlara qiymət gününün əlamətlərini yazlarına daxil edəcəyini, amma gözləməli olduqlarını demişdi. Təpəgözlərdən, suları çəkilmiş Boğazdan, görkəmini dəyişdirən paşalardan, padşahlardan söz açdığı yazılar elə bu əlamətlərlə doluydu.

Bu əlamətləri, nəhayət, açdı bildiyini elan edən çalışqan məmur-lardan biri Cəlalın «Öpüş» sərbəhəli yazısının abzas başlarında ki hərflərlə qurulacaq akrostişlərin sirri açacağını bütün ciddiyyətiylə söyləyəndə «bilirdim» demək istədim. Xomeyninin öz mübarizəsindən və həyatından danışdığı kitabının adının «Kəşf-ül Əsrar» olmasındakı mənanı, adamın Bursada sürgün illərində şəhərin qaranlıq küçələrində çəkilmiş şəkillərini mənə göstərəndə də nəyə işarə etmək istədiklərini çox yaxşı başa düşüb, «bilirəm» demək istədim. Mən də onlar kimi Cəlalın Mövlana yazılarının arxasında ki itmiş adamı, itmiş sirri bilirdim. Cəlalın itmiş sirri «tapmaq» üçün, onların təbirincə, «vintləri boşaldığın», ya da yaddaşını itirdiyinə görə onu öldürməyə adam axtardığını gülə-əylənə söyləyəndə, ya da Cəlalın qarağacdan düzəldilmiş şkafının dərinliklərində tapdığım şəkillərdəki o itmiş ifadəli, qüssəli, kədərli adamlardan birinə çox

¹ Yərbay – podpolkovnik, polkovnik-leytenant

oxşayan sifətlə qabağıma qoyulmuş şəkillərdən birində qarşılaşanda da yenə «bilirdim» demək istədim. Boğaz sularının çəkilməsi barədə yazdığı yazıda müraciət etdiyi sevgililərinin, öpüş xəyallarıyla yazdığı yazıda müraciət elədiyi xəyalı arvadının, mürgüleyəndə gördüyü yuxularda qarşılaşdığı qəhrəmanların da kim olduqlarını bildiyimi demək istədim. Cəlalın yazılarının birində söz açdığı, kinoteatr kassasındakı solğun sifətli yunan qızına vurulub dəli olan bilet al-verçisinin, əslində, onlara bağlı mülki polis olduğunu zarafatla xatırladanda gecədən xeyli keçmiş, aramızdakı səhrli güzgü üzündən biz onu gördüyümüz, amma o bizi görmədiyindən daha da narahat olan şübhəlinin şillədən, işgəncədən, yuxusuzluqdan bütövlüyünü, sirlərini, mənasını itirmiş üzünə uzun-uzadı baxandan sonra onu da tanımadığımı deyəndə mən, əslində, Cəlalın sifətlər və xəritələr barədə yazdıqlarının «adi nömrə» olduğunu, bu ucuz üsulla ondan sirt, əmanət, ortaqlıq işarəsi gözləyən oxucularını aldadıb xoşbəxt etdiyini mənə izah edəndə, dediklərinə inanmamağıma baxmayaraq, yenə «bilirdim» demək istəyirdim.

Bəlkə də bildiyimi, ya da bilmədiyimi onlar da bildirdilər, dərhal işlərini başa çatdırmaq istədikləri, yalnız mənim yox, bütün qəzet oxucularının, bütün vətəndaşların beyinlərinin bir küncündə qumıldanan şübhəni böyüyüb bərkimədən qurutmaq istədiklərinə görə həyatlarımızın qaqpərə və boz çöküntüləriylə örtülmüş sirri Cəlalın itmiş, qara səhrini biz kəşf etməzdən əvvəl öldürmək istəyirdilər.

Bəzən əhvalatın yetərincə uzandığına inanan cəsur xəfiyələrdən biri, ilk dəfə rast gəldiyim qətiyyətli paşa, ya da neçə ay əvvəl tanış olduğum cılız prokuror, bütün dəlil-sübutların, təfərrüatların naməlum mənasını səhrbaz asanlıqla roman oxucuları üçün bir-bir açan həmin heç də inandırıcı olmayan detektiv kimi nöqsansız məmur əhvalat danışmağa başladı. Rəyanın oxuduğu romanların son səhifələrini xatırladan o səhnə yarananda eynilə məktəb «çəkişməsi»ndə münisflər heyəti üzvü olan müəllimlər sayaq qabiliyyətli şagirdin sarsaqmalarını səbirlə, qürurla dinləyən o biri

əməkdaşlar qarşılarında «Dövlət Material Ofisi» sərəlvhəli kağız-lara qeyd edirdilər: qatil cəmiyyətimizi «destabilizə» elmək istəyən xarici qüvvələrin yolladığı «piyadadır»; sirlərinin lağlağı mövzu-su edildiyini gören bəxtəşi-naşibəndilər, əruz vəznə ilə akrostişli şeirlər yazan bəzi şairlərlə modern ozanlar, yəni könüllü hürufilər bizi qarışıqlığa, bir cür qiyamətə doğru itələyən bu hiylədə özləri də bilmədən xarici qüvvələrin təmsilçiliyini öz üzərlərinə götürüblər. Xeyr, bu cinayətin heç bir siyasi cəhəti yox idi: bunu dərk etmək üçün öldürülən jurnalistin neçə illərdir dəbdən düşmüş evqatla, kimsənin oxuya bilməyəcəyi qədər uzun, mücərrəd üslubla öz ağı-lına gələn siyasətdənkənar axmaqlıqları qələmə aldığı xatırlamaq yetərdi. Qatil özü haqqında Cəlalın yazdığı şişirtmə əfsanələri za-rafat sayan məşhur Bəyoglu quldurunun ya özü, ya da onun tutdu-ğu müzdlü qatiliydi. Məhz şöhrət ucubətindən cinayəti üstlərinə gö-türüb öz-özləri barədə məlumat verən universitet tələbələrinin eti-rafatlarının işgəncəylə geri götürüldüyü, ya da məsciddən gətirilən günahsızların etirafa məcbur edildiyi gecələrin birində uşaqlıq çağlarının MİT paşasıyla İstanbulun eyni ucaq bağçalarında, ey-vanlı küçələrində keçirmiş süni dişli divan ədəbiyyatı professoru hürufilik, köhnə söz oyunu və sənəti barədə verdiyi, zarafatlarla kəsilən darıxdırıcı izahatdan sonra mənim könlüsüz halda danışıb-ğım tarixçəmi də dinləmiş, ucaq məhəllə fəalçılar kimi lovgalanıb hadisələrin Şeyx Qalibin «Hüsnü Eşq»inə də çox çətinlik çəkmədən çox gözəl uyğun gələcəyini belə demişdi. Mükafat həyəcanıyla qəzetlərə, təhlükəsizlik təşkilatına yazılan donoslar həmin məqamda qəsdəki ikiadamlıq qrup tərəfindən araşdırılırdı: professorun iki yüz il əvvəlki şeir məsələlərinə diqqət çəkən ədəbi tapıntısını nəzərə almıdılar.

Qatilin haqqında məlumat verilən bərbər olduğuyla həmin məqamlarda qərara gəldilər. Altmış yaşlarında, arıq, balaca adamı mənə göstərəndən, yenə tanıya bilmədiyini başa düşəndən sonra qəsdəki coşqun ölüm, həyat, sirr, iqtidar şənliklərinə məni bir daha

heç çağırmadılar. Günahımı əvvəl inkar edən, sonra boynuna alan, sonra yenə inkar, yenə etiraf edən bərbərin əhvalatını qəzetlər bir həftə sonra təfərrüatlarıyla çap etdilər. Cəlal Salik həmin adamdan neçə il əvvəl ilk dəfə «Özüm olmalıyam» sərəlvhəli yazısında söz açmışdı: o yazıda, sonrakı başqa yazılarında bərbərin redaksiyaya gəlib ona Şərqlə bağlı, bizimlə, mövcudluğumuzla bağlı dərin sirri aydınlaşdıracaq suallar verdiyini, özünün də həmin suallara yenə za-rafatla cavab verdiyini yazmışdı. Bərbər zarafat kimi qəbul et-diyi, başqalarının da şahid olduğu həmin zarafatların əvvəlcə yazıda xatırladıldığı, bir neçə dəfə yenidən müzakirə edildiyini qəzəblə görmüşdü. İyirmi üç il sonra isə birinci yazının yenə eyni sərəlvhəylə təzədən çap olunub, onun yenidən eyni cür təhqir edildiyini gören bərbər ətrafındakı bəzi mənbələrin təhriki ilə köşə yazarından in-tiqam almaq qərarına gəlmişdi. Polislərdən, qəzetlərdən öyrəndiyi təzədə işini «fərdi terrorizm» kimi xarakterizə edən bərbərin boynu-na aldığı təhrikiç mənbələrin kimlər olduğu isə heç aydınlaşmadı. Qəzetlərdə adamın dərk etmədən, üzərindəki hərlərdən təmizlənməmiş, yorğun, formasını itirmiş şəkillərinin çap olunmasının üstündən çox keçmədən ibrət olsun deyə sürtüldürülmüş məhkəmənin ibrət olsun deyə dərhal təsdiqlənən qərarına uyğun şəkildə bir səhər İstanbul küçələrində yalnız fəvvalədə vəziyyət qadağası vəclərinə almayan kədərli it sürülərinin dolaşdığı vaxtda bərbəri asdılar.

Həmin günlərdə bir yandan Qaf dağı haqqında xatırlaya bildiyim, tapa bildiyim rəvayətlər üzərində çalışır, bir yandan da «hadisələr» aydınlaşdırmaq üçün vəkillik ofisimdə mənə baş çəkənlərin məlumatlarını yenidən yuxudan qalxmış adam kimi dinləyir, heç kəsə də bir o qədər kömək edə bilmirdim. Yazılarında Cəlalın Dəcəllə olduğunu başa düşən, özü bu noticəni çıxarırsa, qatilin də çıxardığını, beləcə də Cəlalı öldürüb özünü Mehdinin, yəni Onun yerinə qoyduğunu uzun-uzadı danışib cəllad tarixçələriylə dolu qəzet kəşiklərindəki hərləri göstərən ehtiraslı İmam Xətib liseyi şagirdini də dinlədim, Cəlalə tarixi qiyafələr tikib satdığını danışan Nişantaşı-

daki dərzini də. Dərzinin Röyanın yoxa çıxdığı qarlı gecə emalatxanasında işləyən vaxtı gördüyüm dərzisi olduğunu belə neçə illər əvvəl gördüyü bir filmi dumanlı halda xatırlayan adam kimi çətinliklə yadıma saldım. Eyni etirazı MIT arxivinin zənginlikləri haqqında məlumat almaq, həqiqi Mehmet Yılmazın, nəhayət, yaxalanıb, günahsız tələbənin buraxıldığını mənə müjdə vermək istəyən Saimə də elədim. Saim cinayətin səbəbi kimi göstərilən yazımın sərlövhasına diqqət çəkib «Özüm olmalıyam» sözü barədə mülahizə yürüdəndə mən özüm olmaqdan o qədər uzaqlaşmışdım ki, sanki həmin qara kitabdan da, Qalıbdan da uzaqlaşmışdım.

Bir müddət özümü yalnız vəkilliyə, məhkəmə işlərimə həsr etdim. Bir müddətsə işlərimi longitdim, köhnə dostlarımı axtardım, yeni tanış olduğum adamlarla kafelərə, meyxanalara getdim. Bəzən İstanbulun üzərindəki buludların ağlaqalmaz sarıya, ya da kül rənginə çaldığını görür, bəzən də özümü şəhərin üzərindəki göyün o həmişəki tanış göy olduğuna inandıрмаğa çalışırdım. Gecəyarılar Cəlalın həmin həftəki yazılarından ikisini-üçünü, eynilə məhsuldar dövrlərində Cəlalın etdiyi kimi, birməfəsə rahat-rahat yazandan sonra masa arxasından qalxır, telefonun yanındakı kreslodə oturub ayaqlarımı alçaq masanın üstünə uzadır, ətrafımdakı əşyaların ağır-ağır başqa dünyanın, başqa aləmin əşyalarına, əlamətlərinə çevrilməsini gözləyirdim. Onda haradansa, yaddaşımın dərinliklərindən bir xatirənin kölgə kimi qımıldandığını, yaddaş bağçasının başqa bağçaya açılan, oradan ikinci, üçüncü bağçalara açılan qapılarından keçib kölgənin irəlilədiyini, bu tanış proses boyu sanki öz şəxsiyyətimin qapılarının da açılıb-örtülüb, özümün də həmin kölgəylə görüşəcək, o kölgəylə xoşbəxt olacaq başqa adama doğru dəyişdiyimi hiss edər, sonra özümün o başqa adamın səsiylə danışmaq istədiyimi görürdüm.

Röyanın xatirələriylə hazırlıqsız vaxtda qarşılaşmamaq üçün həyatımı çox ciddi olmasa da, nəzarət altında saxlayır, gözlənilməz vaxtda, ya da yerdə üzərimə çökməyindən qorxduğum qüssədən

səylə qaçırdım. Həftədə iki-üç dəfə axşamlar Hələ bibigilə gedəndə yeməkdən sonra Vasiflə birgə yapon balıqlarına yem verər, amma heç onunla birgə yatağının kənarında oturub göstərəcəyi qəzet kəşiklərinə baxmazdım (yənə də Cəlalın şəkli əvəzinə Edvard Q.Robinsonun şəklinin çap olunduğu qəzetin kəsiyi ilə belə qarşılaşdım, onların çox uzaq qohumlar kimi az da olsa, bir-birlərinə oxşadıqlarını belə üzə çıxardım). Gecikəndə, sanki xəstə yatağında yatan Röya məni evdə gözləyən kimi, çox gecikmədən evə qayıtmalı olduğumu atam, ya da Suzan bibi mənə xatırladanda onlara deyirdim: «Hə, qadağan saati başlamamış tez gedim».

Amma Əlaəddinin dükəninin qabağından keçən, bizim Röyayla həmişə getdiyimiz küçələrlə yox, köhnə evimizə də, «Şəhriqəlb» binasına da yolu xeyli uzadan arxa küçələrlə gedir, Cəlalın Röyanın «Konak» kinoteatrından çıxandan sonra keçdikləri küçələrə girməmək üçün yolu yənə dəyişdirir, beləcə, özümü İstanbul qaribə, qaranlıq ara küçələri, lampaları, hərfləri, bilmədiyim divarları, qaranlıq, dəhşətli görkəmi olan binaları, çəkili tutqun pərdələri, məscid həyətləri arasında görürdüm. Bütün bu tutqun, ölü əlamətlərin arasıyla addımlamaq məni başqa adama ələ çevirirdi ki, küçəyə çıxma qadağasının başlamasından az sonra «Şəhriqəlb» binasının səkinsinə çatanda, axırını mərtəbənin evyan dəmirilərindən hələ asılı duran əsgəri parçasını görəndə bunu asanlıqla Röyanın məni evdə gözlədiyinin əlaməti kimi oxuyurdum.

Boş, qaranlıq küçələrlə gedəndən sonra Röyanın mənim üçün əsdiyi əlaməti evyan dəmirində görəndə ailə həyatımızın üçüncü ilində, qarlı bir gecəyarısı neçə illərdir yoldaşlıq edən iki həssas dost kimi, bir-birimizi sanmadan, söhbəti Röyanın etinasızlığının dərin quyusuna salıb-ələmədən, qəfildən aramızda ruh kimi peyda olan o dərin sükutun yaxınlaşdığını da heç hiss etmədən uzun-uzadı danışdıqlarımızı xatırlayırdım. Mənim söz salmağımla, Röyanın da öz təsəvvür qüvvəsindən aldığı ləzzətlə yetmiş üç yaşında birgə keçirəcəyimiz bu günü xəyalımızda canlandırmışdıq.

Yetmiş üç yaşında olanda bir qış günü birgə Bəyoğluya çıxacaqdıq. Yığdığımız pulla bir-birimizə hədiyyə alacaqdıq; yun köynək, ya da bir cüt əlcək. Əynimizdə sevib-alışdığımız, bizim qoxumuz gələn köhnə, ağır paltolarımız olacaqdı. Nəsa axtarmadan, danışa-danışa, elə-bələ vitrinlərə baxacaqdıq. Nifrətlə lənət yağdırıb hər şeyin dəyişməsinə yanib-yaxılacaq, əvvəlki paltarların, əvvəlki vitrinlərin, əvvəlki adamların daha yaxşı, daha gözəl olduğundan dəm vura-cadıq. Bunları edəndə gələcəkdən nəso gözəlyə bilməyəcək qədər qoca olduğumuza görə belə davrandığımızı biləcəkdik; amma yəni də belə hərəkət edəcəkdik. Nəco çəkildiyinə, nəco büküldüyünə diqqətlə baxa-baxa bir kilo şabalıd şirniyyatı alacaqdıq. Sonra həradasa Bəyoğlunun arxa küçələrində, əvvəllər heç görmədiyimiz köhnə kitab dükanı tapacaq, heyrtlə, sevinclə bir-birimizi təbrik edəcəkdik. İçəridə Rəyanın heç oxumadığı, ya da oxuduğunu unu-duğu ucuz detektiv romanlar olacaqdı. Bizi romanları seçə-seçə eşləndəndə kitab yığımları arasında gözən qoca pişik miyoldaya-caq, həssas kitabxananın qadın da bizə gülümsəyəcəkdik. Əllərimizdə ucuz qiymətə aldığımız üçün bizi sevindirən kitab torbaları Rəyanın ən azı iki aylıq detektiv roman ehtiyacını təmin etməyin sevinci ilə oradan çıxıb girdiyimiz əşxanada çaylarımızı içəndə aramızda kiçik dəva başlayacaqdı. Yetmiş üç yaşına çatdığımızı görə, bizim kimi bütün insanların başına gələn şeyə, yetmiş üç yaşına çatıb bütün həyatımızı mənasız keçirdiyimizi bildiyimizə görə dəva edəcəkdik. Evə qayıdanda torbaları açacaq, paltarlarımızı çəkinib-ələmədən so-yunacaq, özümüzü əzələləri zəifləmiş ağı, qoca bədənlərimizə bol şabalıd şirniyyatı, siroplu uzun sevimləyə həsr edəcəkdik. Qoca, yorğun bədənlərimizin solğun rəngi altmış yeddi il əvvəl ilk tanış olduğumuz vaxtlardakı uşağ dərilərimizin yarışəffaf krem ağlığında olacaqdı. Təxəyyüflü həmişə mənimkindən güclü olan Rəya dölisov sevimlənin ortasında dayanacağımızı, siqaret çəkib ağlayacağımızı da söyləmişdi. Söhbəti mən salmışdım, çünki yetmiş üç yaşında artıq başqa həyatların həsrətini çəkməyəcək vəziyyətə düşəndə Rə-

yanın məni sevcəyini bildirdim. İstanbulsə, oxucularımın gördüyü kimi, eyni səfalətə ilə yaşayacaqdı.

Bəzən hələ də Cəlalın köhnə qutuları içində, ya da ofisimdəki əşyaların arasında, ya da Hələ bibinin evində, bir otaqda qəribə şəkildə gözəmdən qaçdığına görə atılmamış köhnə əşyasına rast gəlirəm. İlk dəfə tanış olanda əynində gördüyüm güllü paltarın bəndəşəyi düyməsi; min doqquz yüz altmışıncı illərdə Avropa jurnallarındakı bacarıqlı, sağlam qadınların sifətlərində görünməyə başlayan, eyni illərdə Rəyanın altı ay taxıb sonra atdığı üst kənarları çəkin «modern» cəynək; birini saçına ikiəlli bərkidəndə o birini do-daqlarının qırağında tutduğu kiçik, qara saçtutanlar; itdiyini gülman edib illərlə qüssələndiyi, içinə tikiş iynələrlə ipliklərini qoydu-ğu taxta vağvağın¹ quyruqdan qapağı; Melih əminin vəkillik qovluqları arasında qalmış, ensiklopediyadan surəti çıxarılıb hazırlanmış Qaf dağında yaşayan əfsənəvi Simurq quşu, onu axtaranların sərgüzəştləriylə bağlı ədəbiyyat tapşırığı; Suzan bibinin dərağına ili-şib qalmış saç telləri; məni yazılıb verilmiş sifariş siyahısı (balıq qiyməsi, «Bəyaz pərdə» jurnalı, çaxmaq üçün qaz, fındıqlı «Bonibon» şokoladı); babayla birgə çəkilmiş ağac çəkli; əlifbadakı at; on doqquz il əvvəl kirayə velosipedə minəndə ayaqlarında gördüyüm yaşıl corabların tayı.

Həmin şeylərdən birini Nişantaşı küçələrindəki, binaların qarşı-sındakı zibil yığıclarından birinə yavaşıca, hörmətlə, səliqəylə atıb qaçmazdan əvvəl onları bir neçə gün, bəzən bir neçə həftə, hətta – yaxşı-yaxşı – bir-iki ay çirklə ciblərimdə gəzdirir, onlardan əzəblə uzaqlaşandan sonra belə, eynilə binanın qaranlığından geri qayıdan əşyalar kimi bir gün xatirələrlə birgə bu qüssə əşyalarının da bir-bir yanına geri gələcəklərini gözəlyərdim.

Bu gün Rəyadan məni qalanlarsə yalnız yazılardı; bu qara, qap-qara, tutqun səhifələr. Bəzən həmin səhifələrdəki tarixçələrdən biri-ni, məsələndə, cəlladın rəvayətini, ya da «Rəya və Qalib» adlı nağı-

¹ Vağvağ – uşağ diliylə ördək

lı Cəlalın ağzından ilk dəfə eşitdiyimiz qarlı qış gecəsini xatırlayan-
da insanın özü olmasının yeganə yolunun başqa adam olması, ya
da başqa adamın tarixçələrində itməsi barədəki digər tarixçəni xa-
tırlayır, qara kitabda toplamaq istədiyim həmin tarixçələr də mənə
eynilə bizim bir-birinə açılan eşq hekayələrimiz, yaddaşlarımız kimi
üçüncü, dördüncü nağılı, İstanbulun küçələrində itəndə başqa ada-
ma çevrilən aşiqin tarixçəsi ilə üzdəndəki itmiş mənanı və sirri ax-
taran adamın tarixçəsini həyəcanla xatırladır, beləcə, köhnə, çox
köhnə, lap köhnə tarixçələri təzədən qələmə almaqdan ibarət olan
yeni işimdən daha da həvəslə yazışıb qara kitabımın axırına çatıram.
Həmin sonda Qalib Cəlalın qəzetə çatdırmalı olduğu, əslində, ar-
tıq kimsənin çox da fikir vermədiyi son yazısını yazır. Sonra səhərə
yaxın ağrıyla Rəyanı xatırlayır, masa arxasından qalxıb oyanmaq-
da olan şəhərin qaranlığına baxır. Rəyanı xatırlayır, masamın arxa-
sından qalxıb şəhərin qaranlığına baxıram. Rəyanı xatırlayıram, İs-
tanbulun qaranlığına baxırıq, gecəyarısı yuxuyla oyaqlıq arasında
mavi damalı yorğanın üzərində Rəyanın izinə rast gəldiyimi güman
edəndə məni bürüyən kədər və həyəcan bizi çulğayır. Çünki heç bir
şey həyat qədər heyrətamiz ola bilməz. Yazıdan başqa. Yazıdan baş-
qa. Bəli, təbii ki, yeganə təsəlli olan yazıdan başqa.

1985 – 1989

İÇİNDƏKİLƏR

BİRİNCİ HİSSƏ

BİRİNCİ FƏSİL. QALIB RÖYANİ İLK DƏFƏ GÖRƏNDƏ.....	9
İKİNCİ FƏSİL. BOĞAZIN SUYU ÇƏKİLƏNDƏ.....	22
ÜÇÜNCÜ FƏSİL. RÖYAYA SALAM DE.....	28
DÖRDÜNCÜ FƏSİL. ƏLƏDDİNNİN DÜKANI.....	47
BƏŞİNCİ FƏSİL. BU UŞAQLIQDI.....	55
ALTINCI FƏSİL. BƏDİL USTANIN ÖVLADLARI.....	67
YEDDİNCİ FƏSİL. QAF DAĞININ HƏRFLƏRİ.....	74
SƏKKİZİNCİ FƏSİL. ÜÇ MUŞKETYOR.....	91
DOQQUZUNCU FƏSİL. KİMSƏ MƏNİ TƏQİB ELƏYİR.....	100
ONUNCU FƏSİL. GÖZ.....	120
ON BİRİNCİ FƏSİL. YADDAŞIMIZI KİNODA İTİRDİK.....	130
ON İKİNCİ FƏSİL. ÖPÜŞ.....	141
ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL. GÖR KİM GƏLDİ.....	148
ON DÖRDÜNCÜ FƏSİL. HAMİMİZ ONU GÖZLƏYİRİK.....	159
ON BƏŞİNCİ FƏSİL. QARLI GECƏNİN EŞQ TARİXÇƏLƏRİ.....	169
ON ALTINCI FƏSİL. ÖZÜM OLMALIYAM.....	189
ON YEDDİNCİ FƏSİL. MƏNİ TANIDINIZMI?.....	196
ON SƏKKİZİNCİ FƏSİL. EV QARANLIĞI.....	218
ON DOQQUZUNCU FƏSİL. ŞƏHƏR İŞARƏLƏRİ.....	223

İKİNCİ HISSƏ

BİRİNCİ FƏSİL. KABUS EV.....	249
İKİNCİ FƏSİL. YATA BİLMİRSİNİZ?	261
ÜÇÜNCÜ FƏSİL. ŞƏMS TƏBRİZİNİ KİM ÖLDÜRDÜ?.....	266
DÖRDÜNCÜ FƏSİL. ƏHVALAT DANIŞA BİLMƏYƏNLƏRİN TARİXÇƏSİ.....	283
BƏŞİNCİ FƏSİL. SİFƏTLƏRDƏKİ TAPMACILAR.....	286
ALTINCI FƏSİL. CƏLLAD VƏ AĞLAYAN ÜZ.....	300
YEDDİNCİ FƏSİL. HƏRFLƏRİN SİRRİ VƏ SİRRİN İTMƏSİ	309
SƏKKİZİNCİ FƏSİL. UZUN ÇƏKƏN ŞAHMAT OYUNU	324
DOQQUZUNCU FƏSİL. KƏŞF-ÜL ƏSRAR	333
ONUNCU FƏSİL. QƏHRƏMANI MƏNƏMMİŞ.....	350
ON BİRİNCİ FƏSİL. QARDAŞIM MƏNİM	354
ON İKİNCİ FƏSİL. HEKAYƏT GÜZGÜYƏ GİRDİ	383
ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL. PSIXİ XƏSTƏ YOX, YALNIZ SADIQ OXUCUNAM.....	390
ON DÖRDÜNCÜ FƏSİL. SİRLİ RƏSMLƏR.....	415
ON BƏŞİNCİ FƏSİL. DANIŞAN YOX, TARİXÇƏ	421
ON ALTINCI FƏSİL. ŞAHZADƏNİN TARİXÇƏSİ.....	437
ON YEDDİNCİ FƏSİL. AMMA BUNLARI YAZAN MƏNƏM	458

Orhan Pa

172f-242021

K A R A
K İ T A P
ROMAN

Qalibin qızı, sevgilisi və itkin arvadı Röyanı qarlı bir qış günü İstanbulda axtarmağa başlayır. Uşaqılıq illərindən bəri yazılarını heyranlıqla oxuduğu yaxın qohumu qəzetdə işləyən Cəlalın köşə yazılan bu axtarışda ona işarələr verəcək, yoldaşlıq edəcək. Oxucu bir yandan hər bacası, hər küçəsi, hər adamı başqa sirli aləmin əlamətlərinə çevrilən İstanbulda Qalibin axtarışlarını, rast gəldiyi adamları təqib edəndə, bir yandan da bu araşdırmaları ayrı-ayrı əlamətlərlə, qəribə əhvalatlarla tamamlayan Cəlalın köşə yazılarıyla qarşılaşır.

Qədim cəlladların rəvayətlərindən Boğazın suyunun çəkiləcəyi fəlakət günlərinə, görkəm dəyişdirən paşalardan keçmişdən qalmış sirli cinayətlərə, qarlı gecənin eşq hekayələrindən sifətlərdəki mənənin sirlərinə, İstanbulun ucqar, qaranlıq guşələrindən gülünc və qəribə adamlarına, yaxın tarixdən gündəlik həyatın unudulmuş, heyrətamiz təfərrüatlarına qədər uzanan bu araşdırma Qalibi həm itmiş arvadına, həm də həyatın yuvarlandığı itmiş sirrə doğru çəkəcək.

ISBN 978-9952-26-397-8

Qiyməti: 9/TL

GN

Qalibi
Təqdimatı